

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10031

AHARON ROZMARIN'S
TANAKH ENTSIKLOPEDYE

Aharon Rozmarin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

אהרן ראזמארין'ס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

פּערזענליכקייטן

לויט תלמוד, מדרש, אגדה, זהר,
קבלה ליטעראַטור, ראשונים און אחרונים

ספרים און ביכער

119

אהרן ראזמאָרין

אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג
לויט תלמוד, מדרש, אגדה, זהר, קבלה ליטעראַטור, ראשונים
און אחרונים [אין אידיש], פרייז \$ 5.00

משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג
לויט תלמוד, מדרש, אגדה, זהר, קבלה ליטעראַטור, ראשונים
און אחרונים [אין אידיש], פרייז \$ 5.00

**אתרן ראזמאָרין'ס תנ"כ ענציקלאָפּעדיע, פּערזענליכקייטן
פּראָגעס און ענטפּערס**
לויט תלמוד, מדרש, אגדה, זהר, קבלה ליטעראַטור, ראשונים
און אחרונים [אין אידיש], צוויי בענדער, פרייז : אַ באַנד \$ 10.00

געראַנק און חכמה
געראַנקן אויף אַלע סדרות [אין אידיש], פרייז \$ 6.00

לכבוד שבת
דרשות אויף אַלע סדרות [אין אידיש], פרייז \$ 6.00

דער סאַטמאַרער רבי נר"ו
פרייז \$ 5.00

אַן ענטפּער
צו דער פּאָלעמיק אַרום דעם אידישען טעאַלאָגישן סעמינאַר
[אין אידיש], פרייז \$ 1.00

פרום אידנטום, שטעה אויף פון דיין היהנער־פלעט שלאָף
די שעהנקייט פון אידענטום
[אין אידיש], פרייז \$ 2.25

GOLDEN RULES
אינהאַלט דער זעלבער ווי אין „די שעהנקייט פון אידענטום“
[אין ענגליש], פרייז \$ 2.50

DO YOU KNOW THIS ONE?
פּראָגעס און ענטפּערס פאַר אַלט און אינג [אין ענגליש],
פרייז \$ 1.00

MOSES IM LICHT DER AGADA
אַ פּולשטענדיקע ביאַגראַפיע פון משה רבינו לויט תלמוד,
מדרש, אגדה, זהר, קבלה ליטעראַטור, ראשונים און אחרונים
[אין דייטש], פרייז \$ 3.00

דער תנ"כ דערצעהלט
[אין אידיש] נייע אויפלאַגע אין דרוק

OM PUBLISHING CO.
22 Ludlow St., New York 2, N. Y.
Tel.: ALgonquin 4-6087

איהרן לאזמאריק'ס

ברנצייקלאפעדיש

פערזענליכקייטן

פראגעס און ענטפערס

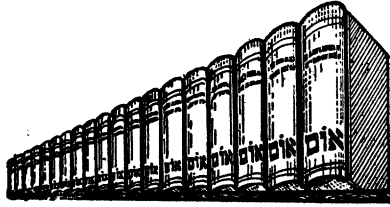
לויט תלמוד, מדרש, אנדה, זחר,
קבלה ליטעראטור, ראשונים און אחרונים

צווייטער באנד

אום פאבלישינג קא.

ניו יאָרק, נ. י.
תשכ"ז

Copyright 1967, by
OM PUBLISHING COMPANY
and
AARON ROSMARIN

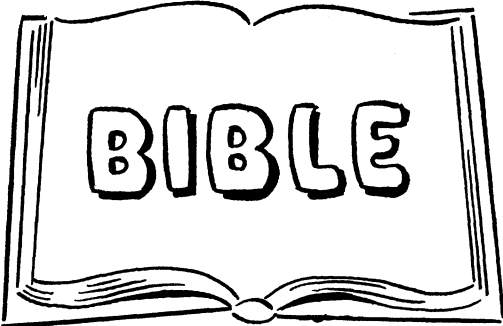
All rights are reserved — No part of this book may be reproduced
in any form and language whatsoever without permission in
writing from the publishers.

איבערדרוקן אָדער איבערזעצן דאָס בוך אין גאַנצן אָדער אַ טייל
אָהן דער שריפטלעכער דערלויבעניש פון די אַרויסגיבערס איז פאַרבאָטן.

הנה כאשר זה איסור השגת גבול ידוע, ואדם יכול
לאסור את שלו, לכן הנני אוסר בחומרת האיסור
ששום איש בעולם לא ידפיס ולא יתרגם אפילו מקצת
ממנו בלי רשותי או בלי רשות הוצאת אום, אום
פאָבלישינג קאָ. והעובר ענוש יענש גם על פי חוקי
הממשלה שהוא כן בכל הארצות, והשומע ינעם לו,
ותבוא עליו ברכה.

OM PUBLISHING COMPANY
22 Ludlow Street
New York, N. Y. 10002

Printed in the United States of America by
BALSHON PRINTING AND OFFSET CO.

AARON ROSMARIN'S
BIBLE
ENCYCLOPEDIA

PERSONALITIES

QUESTIONS AND ANSWERS

In the Light of

**TALMUD, MIDRASH, AGADAH
ZOHAR, KABALAH LITERATURE
and
SEQUENT RABBINIC LITERATURE**

Volume II

OM PUBLISHING COMPANY
New York, N. Y.
1967

מאמרי חז"ל (א)

אל יהי המשל הזה קל בעיניך
שעל ידי המשל הזה אדם יכול
לעמוד בדברי תורה.
(שיר השירים רבה, פרשה א)

קוצותיו תלתלים (שיר השירים
ה, יא) ... מלמד שיש לדרוש
על כל קוץ וקוץ תילי תילים של
הלכות. (עירובין כא, ב)

דרוש וקבל שכר

(סוטה מד, א; סנהדרין עא, א; זבחים מה, א)

רצונך שתכיר מי שאמר והיה
העולם, למוד הגדה שמתוך כך
אתה מכיר את הקדוש ברוך הוא
ומדבק בדרכיו.
(ספרי עקב, פסוק מט)

לשעבר כשהיתה הפרוטה מצויה,
היתה נפש האדם מתאוה לשמוע
דבר הלכה, ועכשיו שאין הפרוטה
מצויה, נפש האדם מתאוה לשמוע
דבר אגדה. (סופרים פרק טז)

(א) חכמינו זכרונם לברכה.

לא מתנה מיינן דרך אגון שבנו
משחה און צפורה נרו
יב' אלול תשיכ"ו

אינהאלט

זייט	זייט
72	2
77	3
101	5
111	6
111	7
111	11
111	ביאָגראַפיעדיגס וועגן מחברים וועמענס ספרים
111	סע וועהרן דערמאנט אין דעם דאָזיקן באַנד, און
112	אין באַנד א
112	אלפס
112	ויואל
112	כוזרי
112	כסמ
112	מהר"ל, מורינו הרב ליחוא
רשרה	
אַפּקירצונגען און ראשי תיבות	
אבשלום	
אגא	
אגגא	
אגגב	
אגור	
ארבאל	
ארד [הרד]	
[ארד] הרד האדומי	
אדום	
אדו	
אדליה	

אדם הראשון, דער סאַמע ערשטער מענטש איין לייטונג צו דעם מענטש בעשאַף

זייט	זייט
137	113
149	114
150	117
153	123
155	133
דער וועלט בעשאַף	פאַר דעם אוניווערס בעשאַף
די עקזיסטענץ פון דער וועלט	דער אוניווערס
דער כוח פון גמילות חסדים	תשובה, דער כוח פון תשובה
רעגן איז די וויכטיקסטע בעשאַפונג	תורה, דער כוח פון לערנען תורה
ווען איז געוואָרן, ווי לאַנג האָט	איין לייטונג צו דעם וועלט בעשאַף
געדיוערט דער וועלט בעשאַף ?	

דער ערשטער מאַג

192	157
197	159
198	165
201	165
201	177
206	187
ערד	באַמערקונגען
תוהו ובוהו, וויסטיקייט און לעהרקייט	דער אלף בית ביי דעם וועלט בעשאַף
פינצטערניש	גרויסע, קליינע אותיות
רוח, גייסט, לופט, הינט	דער בעדייט פון „בראשית“
ליכט	הימל און ערד
טאָג און נאַכט	הימל

זײט	דער פערטער טאָג	זײט	דער צווייטער טאָג
332	די ליכטער, די זון, די לבנה, די שטערנס . . .	210	דער הימל פאַר שפּרייט
		215	דער גיהנם
	דער פיפטער טאָג	222	מלאכים
337	לעבעדיקע בעשאַפענישן אין וואַסער, געפליגל . . .	245	שרים
339	דער לויטן	247	מיכאל
		259	גבריאל
	דער זעקסטער טאָג	272	אוריאל
	בעשאַף פון בהמות, קריכנדיקע, חיות, אדם'ס	275	רפאל
344	גייסט	277	מטטרון, חנוך
	* * *	283	אליהו זכור לטוב
	בעשאַפונגען נישט רעקאָרדירט אין דער תורה	291	דער מלאך המות, סמאל
347	דער שור הבר	300	דער שטן
	פי הארץ, די ערד עפענונג וואָס האָט	309	יצר הרע
348	פאַרשלינגען קרחין און זיינע נאָך פאַלגערס . . .	315	פאַרשידענע מלאכים
348	ופי הבאר, מרימ'ס ברוצער		אדמיאל, אוריאל, אכזריאל, אליהו, אף ברי,
348	ופי האתון, בלעם'ס אייזלס מויל		אריאל, ארציאל, ארקאאל, בן נץ, ברי, גבריאל,
348	והקשת, און דער רעגן בויגן אין וואַלקן . . .		גליאל, גליצור, דוביאל, דומה, הדרניאל, זגובאל,
349	והמז, און דער מן		זגובאל, זגובאל, חלדיאל, חרביאל, חחר,
352	די וויכטיקייט פון דער מצוה פון הכנסת אורחים		יבשהאל, יופיאל, יורקמו, יפיה, כרובאל,
377	דער קרוג מיט דעם מן		לביאל, לילה, מצרים, נבל, נוריאל, נקיד, סוריאל,
379	והמטה, און משה רבינו'ס שטעקן		סמליון, סנדלפון, עזא, עזא און עזאל, פלאי,
	והשמיר, און דאָס ווערימל וואָס		צדקיאַל, קל, קמוואל, רדיא, רהב, רזיאל, ריגיון,
387	האָט געשאַלטן שטיינער		רידיא, שמיאל, תבאל.
387	הכתב		דער דריטער טאָג
388	והמכתב	324	די וואַסער איין זאַמלונג
		327	גרינצייג און פרוכטן
		330	גן עדן, איילבירט בוימל, ים, אייזן

אין קורצן

<p>זייט</p> <p>111 אגג, ב' קעניג פון עמלק אין שמואל הנביא'ס צייטן.</p> <p>111 אגור י'קה'ס זון, אן געזעענע פערזענלאכקייט אין שלמה המלך'ס צייטן. סע זיינען פאראן פארשידענע אנדערע מיינונגען וועגן דעם.</p> <p>112 אדבאל ישמעאל'ס דריטער זון.</p> <p>112 אדר [הדר] ב'דד'ס זון, א קעניג פון אדום.</p> <p>112 [אדר] הדר האדומי א קעניג פון אדום אין שלמה המלך'ס צייטן. ער האט אויך געהאט די אידן.</p> <p>112 אדו אן עלצטער אין כספיא אין עזרא הסופר'ס צייטן.</p> <p>112 אדום סע מיינט עשו.</p> <p>112 אדליה הזמן הרשעים פיפטער זון.</p>	<p>זייט</p> <p>101 אבשלום דוד המלך'ס דריטער זון. זיין מוטער איז געווען מעמה, די טאכטער פון תלמי, קעניג פון גשור. ער איז געווען אויסער גע'וויינלאך שעהן, א "נויר עולם", האט גע'האט דריי זין און א טאכטער. ער האט באפעהלט זיינע דינערס צו טויטן זיין ברודער אמנון פאר געוואלטיקן זיין שוועס'טער תמר. אויס מורא פאר זיין פאטער איז ער אנטלאפן צו זיין זיידן תלמי. דריי יאר שפעטער קומט ער צוריק א היים. דוד קושט אים. אבשלום וויל ווערן מלך. און ער איז גרייט צו אפילו טויטן זיין פאטער. דוד אנטלויפט. סע אנטשטעהט א שלאכט צווישן דוד'ס און אבשלום'ס נאך פאלגערס. אבשלום ווערט גע'הרג'עט. דוד קומט צוריק און קיניגט ביז זיין פטירה.</p> <p>111 אנא איינער פון דוד המלך'ס העלדן.</p> <p>111 אגג, א' קעניג פון עמלק אין משה רבינו'ס צייטן.</p>
--	--

אדם הראשון, דער סאמע ערשטער מענטש

אויך לייטונג צו דעם מענטש בעשאף

<p>שטעהט פון דריי טיילן. זאכן וועלאכע זיי נען געווארן בעשאפן פארן וועלט בעשאף.</p> <p>117 תשובה, דער כח פון תשובה דער כוח פון קעהרן זיך צוריק צו דעם בעשאפער פון דעם אוניווערס.</p>	<p>113 פאר דעם אוניווערס בעשאף זעקס עלעמענטן זיינען געווארן בעשאפן פאר דעם וועלט בעשאף; לויט אן אנדער מיינונג נישט מעהר פון דריי עלעמענטן.</p> <p>114 דער אוניווערס ער איז געווען פול מיט וואסער. ער בא'</p>
--	--

זייט

תורה — דער כוח פון לערנען תורה .. 123

איינ לייטונג צו דעם וועלט בעשאף . 133

ער האט געקוקט אין דער תורה און בע- שאפן די וועלט. ער האט בעשאפן אונזער וועלט מיט דעם אות ה, און יענע וועלט מיט י. ער האט בעשאפן די וועלט אהן אן שטרענגונג. ער האט בעשאפן זי מיט : קלוגשאפט, פערשטאנד [תבונה, בינה], וויסן, אינטעליגענץ, שטארקייט, גנוד, בארם הארציקייט, געזעץ, מיט דער מאס פון געזעץ און מיט דער מאס פון בארם הארציקייט, מיט א געשריי, גלויבן, סוד סעקרעט, שטארקייט און מיט גרעכטיקייט.

דער וועלט בעשאף 137

ער האט גערעכנט צו בעשאפן די וועלט אין טויזנט דורות ארום. זעענדיג אין פאראויס אז די וועלט וועט נישט קאנען עקזיסטירן אהן תורה, האט ער אפ גע- מעקט ניין הונדערט און פיר און זיבעציק [ניין הונדערט און אכציק] דורות. ער האט בעשאפן די וועלט פאר זיין כבוד וועגן, מע זאל פורכטן אים, צו ליב תורה, די מענטשהייט זאל מעהרן זיך, צו ליב די מעשים פון די צדיקים; אפילו פאר בלויז איין צדיק, ער האט בעשאפן הימל און ערד אין דעם זכות פון: אברהם אבינו, יעקב אבינו, די שבטים, משה רבינו, שמואל הנביא, דוד המלך, די אידן, יע- דער איד באזונדער, משיח, פריה ורביה, די עשרת הדברות, דער תורה, מתן תורה, די שומרי תורה, יראה, חסד, מל זיין, שבת, נעמען חלה, גיבן מעשר, בריינגען ביכורים קיין מצרים, ציון. זי עקזיסטירט אין דעם זכות פון די תלמידים. ער האט בעשאפן די בעשאפונגען מיט זייער צו שטימונג. ער האט אויס גענומען געוויסע

זייט

קאנדיציעס מיט פארשידענע בעשאפונגען. קיינער האט געהאלפן אים בעשאפן די וועלט. ער האט בעשאפן די וועלט מיט צען געזאגן, אין לשון הקודש. ער האט בעשאפן די לעבעדיקע בעשאפענישן צו פארלאך. ער האט געגלוסט צו וואוינען מיט זיינע בעשאפונגען אונטן. נישט די וועלט איז דאס ארט פון דעם אלקעגנ- ווארטיקן, נאר דער אלקעגנווארטיקער איז דאס ארט פון דעם גאנצן אוניווערס.

די עקזיסטענץ פון דער וועלט 149

זי עקזיסטירט אין דעם זכות פון: אברהם אבינו, די שבטים, משה רבנו און אהרן הכהן, די אידן, אפילו איין צדיק, די עשרת הדברות, דער תורה, די אידנס אן נעמען די תורה, די אינגעטשקע קינדער- לאך וועלאכע לערנען די תורה, די שומרי התורה, עומלי תורה, די תלמידים, מעמד דות. די וועלט שטעהט אויף תורה, לער- נען; עבודה, דינען דעם איבערשטן; גמילות חסדים, ליינען אַוועק געלט אהן פראצענט, טון אַ טובה אהן באַלוינונג; אויף אמת; דין, געזעץ; שלום, פרידן; אויף קנאה, נאָיד; תאוה, אַמביציע; רח- מיס, בארם הארציקייט, האָבן רחמנות.

דער כוח פון גמילות חסדים 150

רעגן איז די וויכטיקסטע בעשאפונג 153

ווען איז געוואָרן, ווי לאַנג האָט

געדייערט דער וועלט בעשאף? 155

ער האט בעשאפן די וועלט תשרי, ניסן. דער וועלט בעשאף האט געדייערט צוויי און זיבעציק שעה. איז זומער צי ווינטער געוואָרן בעשאפן פריער. האט ער בעשאפן בלויז ביי טאָג, צי אויך ביי נאַכט?

דער ערשטער טאג

זייט

פייער, שניי, וואסער, פון פייער מיט וואַ-
 סער געמיש. די הימלען הענגען אין דער
 לופטן, אויף דעם בעשאַפערס געזאָג. די
 הימלען זיינען באַפעסטיקט דורך וואַלקנס,
 וואַסער. פאַראַן פאַרשידענע מיינונגען וועגן
 זייער צאָל. דער זיבעטער הימל איז דער
 וויכטיקסטער. זיבן איז אַ וויכטיגע צאָל.
 ווי דיק איז דער הימל. ווי ווייט איז פון
 דעם הימל ביז צו דער ערד, פון איין
 הימל ביז צו דעם צווייטן, פון דעם הימל
 ביז די איבערשטע וואַסערן. אין וועלאַכן
 הימל געפינען זיך די זון, די לבנה, די
 שטערנס. ווי גרויס איז די זון ספּערע.
 פאַר וואַס הייסט דער הימל שמים. זיינען
 פאַראַן פענצטערס אין הימל. פון וואַס
 זיינען געוואָרן בעשאַפן די הימלישע זאַכן.
 פון וואַנען איז ווײַטער, פון דעם הימל
 צו דער ערד, צי פון מזרח ביז מערב?

192 ערד

וואַס איז וויכטיגער, ערד צי הימל. פון
 וואַס האָט ער בעשאַפן די ערד. ווען איז
 די ערד געוואָרן אַנטפלעקט. אויף וואַס
 האַלטן זיך די ערד, די איבערשטע וואַס-
 סערן. זיינען אַלע וואַסערן גלייך. וויפל
 ערדן זיינען פאַראַן. פאַר וואַס ווערט די
 ערד אָן גערופן אַרץ, אדמה. ווי דיק איז
 די ערד. ווי ווייט איז פון דער ערד ביז
 צו דעם הימל. פון וואַס זיינען געוואָרן
 בעשאַפן די זאַכן וועלאַכע געפינען זיך
 אויף און אין דער ערד. ווי האָט געפילט
 די ערד וועגן איר פונקציע אויף דער
 וועלט. וויפל מברות זיינען פאַראַן. ווע-
 לאַכן מדבר האָט דער בעשאַפער אויס גע-
 קליבן. וויפל בערג האָט ער בעשאַפן און
 וועלאַכן האָט ער אויס געקליבן. וויפל
 ימים האָט ער בעשאַפן, און וועלאַכן האָט
 ער אויס געקליבן. אין וועלאַכן ים גע-
 פינט זיך "חלון", דאָס "תכלת" ווערימל?

זייט

באַמערקונגען 157—158
 „ספר בלי הקדמה, כגוף בלי נשמה“, אַ
 בוך אָהן אַ פאַרעד, איז ווי אַ קערפער
 אָהן אַ זעל, נשמה; גימטריאות, נוטריקון.

דער אלה בית ביי דעם וועלט בעשאַפן 159
 יעדער אות האָט געוואַלט אַז מיט אים
 זאָל אָן הייבן זיך דער וועלט בעשאַפן.
 יעדער אות האָט ערקלעהרט פאַר וואַס
 דער וועלט בעשאַפן דאַרף אָן הייבן זיך
 מיט אים. אין תנ"כ זיינען פאַראַן זיבן
 און דרייסיק גרויסע און דריי און צוואַנציק
 קליינע אותיות. די פילע בעדייטונגן, אָן
 דייטונגען, אָן ווינקען, גימטריאות, נוט-
 ריקון פון דעם ערשטן וואַרט בראַשית.

דער בעדייט פון "בראשית" 165

הימל און ערד 177

זיי עקזיסטירן אויף דעם באַזיס פון מידת
 הדין און מידת הרחמים. די הימלישע און
 ערדישע בעשאַפונגען זיינען געוואָרן בע-
 שאַפן מיט אַ באַשטימטן מעטאָד צו פאַר-
 מיידן אייפערזוכט צווישן זיי. ער האָט
 איבער געאַרבעט הימל און ערד. צען
 זאַכן זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן
 טאָג. פאַראַן פאַרשידענע מיינונגען וועגן
 וואַס סע איז געוואָרן בעשאַפן פריער.
 פאַר וואַס זאָגט דער פסוק ביי דעם וועלט
 בעשאַפן „ויאמר“, און ביי מתן תורה „ויד-
 בר“. וואַס איז געוואָרן בעשאַפן פריער,
 הימל צי ערד. ווען זיינען הימל און ערד
 געוואָרן בעשאַפן, ביי טאָג צי ביי נאַכט.
 וועלאַכע בעשאַפונג איז וויכטיקער, הימל
 צי ערד. וואַס איז געוואָרן בעשאַפן פרי-
 ער, דער הימל, די ערד, צי ליכטיקייט?

הימל 187

ער איז געוואָרן בעשאַפן פון דער ליכ-
 טיקייט פון דעם איבערשטנס קלייד, פון

זייט
"תוהו ובוהו", וויסטקייט און לעהרקייט 197

זייט
און פון "וירא אלקים את האור כי טוב" עפיס ספעציעלע באדייטונגען?

פינצטערניש 198

וועלאכס איז געווארן בעשאפן פריער, ליכט צי פינצטערניש. פון וואגען [וואגעט] אורשפרונגט פינצטערניש. וועלאכס איז געווארן בעשאפן פריער, פינצטערניש צי די וועלט. פון וואגען האט ער גע-בראכט דאס פינצטערניש אויף מצרים?

רוח, גייסט, לופט, ווינט 201
וואס מיינט רוח. וויפל סארטן רוח, רוחות זיינען דא. ווען איז רוח געווארן בעשאפן?

ליכט 201

פאר וואס איז נישט געווען ליכטיקייט. וועלאכס איז געווארן בעשאפן פריער, ליכט צי די וועלט. ווען איז דאס ליכט געווארן בעשאפן, ווי אזוי איז עס געקומען צו שטאנד, ווי שטארק איז עס געווען, ווי לאנג האט עס געדויערט, וואס איז גע-ווארן פון דעם, וואו האט דער בעשאפער בעהאלטן עס, פאר וואס האט ער בע-האלטן עס. האבן די פיר אלף'ן פון "ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור",

טאג און נאכט 206

פאר וואס האט ער גערופן ליכטיקייט "טאג" און פינצטערניש "נאכט". פאר וואס זאגט דער פסוק "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד", און סע איז געווען אזוענט, און סע איז געווען פרי מארגן איין טאג, און נישט ויהי בוקר ויהי ערב... ביי די אנדערע טעג פון דעם וועלט בעשאפן שטעהט יום שני, יום שלישי, דער צוויי-טער טאג, דער דריטער טאג... פאר וואס זשע שטעהט ביי דעם ערשטן טאג "יום אחד", איין טאג, און נישט יום ראשון ערשטער טאג. דער וועלט בעשאפער איז א שומר שבת, לייגט תפילין, האט ער געבויעט אויך א סוכה פאר זיך. וואס פאר אן איין דרוק האבן די בעשאפונגען פון דעם ערשטן טאג געמאכט אויף דעם בעשאפער. וועלן אלע בעשאפונגען פון דעם ערשטן טאג עקזיסטירן אייביק. זיי נען אלע זעקס טעג פון דעם וועלט בע-שאפן גלייך וויכטיק. האבן די פסוקים וועלאכע דערצעהלן וועגן ערשטן וועלט בעשאפן טאג אן אלעגארישן אויס טייטש?

דער צווייטער טאג

דער הימל פאר שפרייט 210

דער בעשאפער האט געזאגט "יהי רקיע", דער הימל איז דאך שוין געווארן בעשאפן דעם ערשטן טאג. וואס מיינט "יהי רקיע 'בתוך' המים". דער בעל התהילים און חז"ל האבן שוין געוויסט אז סע איז פא-ראן וואסער אויבן. ווי אזוי האבן די ווא-סערן רעאגירט אויף דעם בעשאפערס בא-פעהל זיי זאלן טיילן זיך אויף צוויי העלפטן, איין טייל זאל שטייגן ארויף, דער צווייטער זאל נידערן אראפ. אויף וואס האלטן זיך די אייבערשטע וואסערן, איז פאראן אן אונטער שייד צווישן די איי-

גיהנם 215

וואס איז געווארן בעשאפן פריער, גיהנם צי גן עדן. פאר וואס איז געווארן בעשאפן דער גיהנם. פאר וועמען איז דער גיהנם. ווי לאנג ווערן רשעים גע'משפט אין גי-הנם. קאן א רשע א מאל ארויס פון דעם

זייט

גיהנם. ווי אזוי געהט צו דאָס אָפּ דאָ-
טעווען אַ רשע פון גיהנם פאַר זיך ענט-
פערן אמן. וואָס איז דעם גיהנם'ס באַ-
ציאונג צו די רשעים. ווי אזוי פילן די
רשעים אין גיהנם וועגן דעם בעשאַפער.
ווי פיל אָפטיילן זיינען פאַראַן אין גיהנם.
ווער זיינען די אויף זעערס איבער דעם
גיהנם. ווען זיינען געוואָרן בעשאַפן די
כרובים. ווי ערקלעהרט מען די גמרא אַז
סע איז נישט דאָ אַ גיהנם. וואָס איז דער
אונטער שייד פון עולם הבא און לעתיד
לבא. וואו געפינט זיך דער גיהנם. ווי
גרויס איז דער גיהנם. פון וואָס באַשטעהט
דער גיהנם. ווי הייס איז די היץ אין
גיהנם. פון וואָנען אורשפרונגט דאָס וואָרט
גיהנם. וויפל נעמען האָט דער גיהנם. וויפל
טירן זיינען פאַראַן אין גיהנם. וואָס איז
דעם גיהנם'ס פונקציע. מיט וואָס דעקן
די רשעים, בייזוווכטן, זיך צו אין גיהנם?

מלאכים, שדים 222—245

איז פאַראַן אַן אָן ווינק אין דער תורה
וועגן דעם בעשאַפן פון מלאכים. ווען זיי
נען זיי געוואָרן בעשאַפן. פאַר וואָס זיינען
זיי נישט געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן
טאָג פון דעם וועלט בעשאַפן. זיינען זיי
געוואָרן בעשאַפן אויף איין מאָל. פון וואָ
נען אורשפרונגט דער טייך „די נור“. פון
וואָס וועהרט בעשאַפן אַ מלאך. זעען מלא-
כים דעם בעשאַפער. זאָגן זיי שירה צו
דעם בעשאַפער ווען זיי ווילן. ווי אָפט
זאָגן זיי שירה. ווען זאָגן זיי שירה. הערן
זיי די אידנס שירה. געפינען זיך נעמען
פון מלאכים אין תנ"כ. פון וואָנען שטאַמען
זייערע נעמען. זיינען פאַראַן מלאכים מיט
דעם זעלבן נאָמען. ווער זיינען די מלא-
כים. נידערן אַראָפּ מלאכים אַ מאָל אין
גרעסערע צאָלן. זיינען זיי אַלע גלייך.
פון איין קאָטעגאָריע. פון וואָס פאַר אַ
מאָטעריע זיינען זיי. פאַר וואָס זיינען זיי
נישט געוואָרן בעשאַפן מיט גופים, קער-
פערס. ווי אזוי זעט אויס אַ מלאך. ווי

זייט

הויך זיינען זיי. ווי ברייט זיינען זיי. וויפל
פליגלען האָט אַ מלאך. פאַר וואָס פאַר-
דעקט אַ מלאך זיך פנים. קאָנען זיי גיין,
זיצן. ווי אזוי זעען אויס אַ מלאך'ס פיס.
פאַר וואָס דעקן זיי צו זייערע פיס. עסן
זיי, טרינקען זיי. פון וואָס ערנעהרן זיי
זיך. ווי אזוי איז אַ מלאך'ס קול. ווינט אַ
מלאך אַ מאָל. וועלעכער מלאך האָט גע-
ראַנגלט זיך מיט יעקב אבינו. האָבן זיי
יצר הרע, פערשטאַנד. שמועסן זיי אַ מאָל
אין לערנען. וואָס פאַר אַ שפראַך רעדן זיי.
פאַרשטייען זיי אַלע שפראַכן. ווייסן זיי
די צוקונפט. ווייסן זיי וואָס מענטשן
טראַכטן. לעבן זיי בשלום, פרידלאַך צווישן
זיך. איז פאַראַן ביי זיי קנאה ניד, שנאה
פיינדשאַפט. וואָס איז די באַציאונג פון
איינעם צו דעם אַנדערן. וואָס איז זייער
באַציאונג צו דער זון. זיינען זיי אַלע פון
איין און דעם זעלבן כאַראַקטער. האָבן די
מלאכי תבלה פערדאַרבנדיקע מלאכים אַ
ספעציעלן נאָמען. האָבן די מלאכים שטענ-
דיק דאָס זעלבע געשטאַלט. זיינען זיי
מקריב אַ מאָל קרבנות. וואָס זיינען זייערע
פונקציעס. ווערט געשיקט אַ מאָל איין
מלאך צו פירן דורך עטליכע שליחות'ן.
ווערן געשיקט צוויי מלאכים צו פירן דורך
איין מיסיע. וועלעכע ערטער באַזוכן זיי.
זיינען געווען מענטשן וועלעכע זיינען גע-
וואָרן מלאכים. ווערן זיי באַשטראַפט אַ מאָל.
ווערט נאָך עמיצער אָן גערופן מלאך.
איז עמיצער גלייך צו אַ מלאך. זיינען
שדים מלאכים. וואָס זיינען שדים אין פאַר-
גלייך מיט מענטשן און מלאכים. ווער איז
די מוטער פון די שדים. ווי אזוי זעען
אויס שדים. איז פאַראַן אַ שיכות צווישן
מלאכים און די נקודות פון דעם אַלף
בית. זיינען אַלע מלאכים פון דער זעל-
בער מאָטעריע. פון דעם זעלבן ראַנג. כאַ-
ראַקטער. צי זיינען זיי פאַרשידן אַרטיק?

מיכאל 247
ווען איז ער געוואָרן בעשאַפן. ווערט ער

זייט

דערמאנט אין תנ"כ. פאָר וואָס הייסט ער מיכאל. וואָס איז זיין סטאַטוס. האָט ער טיטלס. איז ער אַ כהן בלויז אין טיטל. וואו געפינט ער זיך. פון וואָס פאָר אַ מאַטעריע איז ער. ענדערט ער זיך אַ מאָל. איבער וואָס האָט ער צו זאָגן. וואָס איז געווען זיין שטעלונג צו דעם מענטש בעשאַף. ווער פאַרנעמט אַ העכערע פאַר-זייער, ער צי גבריאַל. איז ער אַ גוטער, צי אַ שלעכטער מלאַך. וואָס פאָר אַ פונק-ציע האָט ער דורך געפירט. וואָס איז זיין באַציאונג צו אידן. איז ער געוואָרן באַ-שטראַפט אַ מאָל. פאַרגלייכט גבריאַל.

גבריאַל 259

ווען איז ער געוואָרן בעשאַפן. ווערט ער דערמאנט אין תנ"כ. פאָר וואָס הייסט ער גבריאַל. וואָס איז זיין סטאַטוס. האָט ער טיטלס. וואו געפינט ער זיך. פון וואָס פאָר אַ מאַטעריע איז ער. ענדערט ער זיך אַ מאָל. איבער וואָס האָט ער צו זאָגן. ווי שטאַרק איז זיין קול. וואָס איז געווען זיין שטעלונג צו דעם מענטש בעשאַף. ווער פאַרנעמט אַ העכערע פאַזיציע, ער צי מיכאל. וואָס פאָר אַ סאַרט מלאַך איז ער. וואָס פאָר אַ פונקציעס האָט ער דורך געפירט. וואָס איז זיין באַציאונג צו אידן. איז ער געוואָרן באַשטראַפט אַ מאָל?

אוריאַל 272

ווען איז ער געוואָרן בעשאַפן. פאָר וואָס הייסט ער אוריאַל. האָט ער נאָך נעמען. פון וואָס פאָר אַ מאַטעריע איז ער. האָט ער עפּיס טיטלס. איז ער אַ גוטער, צי אַ שלעכטער מלאַך. וואָס זיינען זיינע פונק-ציעס. איז ער געוואָרן באַשטראַפט אַ מאָל. פאָר וואָס האָט ער אויס געפירט זיין מיסיע נישט ריכטיק. מיט וואָס איז ער געוואָרן באַשטראַפט. פאָר וואָס זיינען די מיסיעס צו אַן זאָגן אברהם'ן און מנוח'ן די גוטע בשורות אַז זיי וועלן ווערן טאַטעס, געוואָרן איבער געגיבן דוקא אים?

זייט

רפאל 275

ווען איז ער געוואָרן בעשאַפן. פון וואָס פאָר אַ מאַטעריע איז ער. פאָר וואָס הייסט ער רפאל. וואָס פאָר אַ טיטל האָט ער. וואָס זיינען זיינע פונקציעס, טעטיקייטן. איז ער געוואָרן באַשטראַפט אַ מאָל?

מטטרון, הנוך 277

ווער איז ער. ווי אַזוי האָט דער אַלמעכ-טיקער גענומען אַוועק הנוך'ן פון דער ערדישער וועלט. וואָס האָט הנוך געטון אין גן עדן. הנוך איז דאָך געווען אַ מענטש פון בלוט און פלייש, ווי זשע אַזוי איז ער געגאַנגען אַרום אין הימל צווישן מל-אכים. וואָס מיינט מטטרון. האָט ער נאָך נעמען. פאָר וואָס שטעהט געשריבן אַ מאָל מיטטרון מיט אַ י, און אַ מאָל מטטרון אַהן אַ י. האָט ער טיטלס. ווי הויך איז ער. ווי אַפט ערשיינט ער פאָר דעם איי-בערשטן. ווי אַזוי איז דעם בעשאַפערס באַציאונג צו אים. ווי אַזוי איז זיין באַ-ציאונג צו דעם בעשאַפער. וואָס איז די מלאכים'ס באַציאונג צו אים. איז ער אַ גוטער, צי אַ שלעכטער מלאַך. וואָס זיינען זיינע פונקציעס. האָט ער געהאַט קאַנ-טאַקטן מיט מענטשן נאָך זיין ווערן אַ מלאַך. איז ער געוואָרן באַשטראַפט אַ מאָל?

אליהו זכור לטוב 283

ווער איז ער געווען. האָט ער געהאַט נאָך נעמען. איז ער געשטאַרבן. ווי אַזוי האָט ער פאַרלאָזט אונזער וועלט. וואָס איז גע-ווען די מלאכים'ס שטעלונג צו אים. ווער איז געווען זיין רבי. האָט ער עפּיס ספע-ציעלע פּריווילעגיעס. איז פאַראַן אַן אַן ווינק אין דער תורה אַז ער איז שטענדיק אויף דער ערד. ווי אַזוי ווערט ער באַ-צייכנט. ענדערט זיין געשטאַלט זיך אַ מאָל. באַווייזט ער זיך צו מענטשן. וואָס זיינען זיינע פונקציעס. ווי אַזוי קאַן ער באַזוכן פּסח. יעדער סדר אין דער גאַנצער וועלט. פון וואָנען ווייסט מען, אַז ווען

זייט

נאך נעמען. וויפל שטן'ס זיינען פאראן. וועלאכער איז דער ערגסטער. וואָס זיינען זיינע פונקציעס. קלאַגט ער אָן אויך וויכ־טיקע פּערזענלאַכקייטן. ווי אַזוי פּירט ער דורך זיין מיסיע. פּאַרפּירט ער אויך וויכ־טיקע פּערזענלאַכקייטן. פּאַרשטעלט ער זיך אַ מאָל. ווי קומט עס וואָס אבישי און יואב האָבן געטויט אבנר'ן אָהן אַ גע־ריכטליכן פּראָצעס. קלאַגט ער אָן ווען סע פּאַר גליסט זיך אים. ווען, אונטער וועלאַכע שטאַנדן קלאַגט ער אָן. ווי אַזוי פּירט ער זיך אויף ראש השנה מיט באַ־צוג אויף די אידן. קלאַגט ער אָן די אידן יום הכיפור. זיינען פּאַראַן מענטשן וועלאַ־כע ער לאַזט צו רו. וואָס מיינט „אל תפתח פה לשטן“. איז פּאַראַן אָן אָן ווינק אָן ער איז אַ פּאַרטייליקער. ווי לאַנג וועט ער לעבן. וועט ער זיין טעטיק אויך נאָך משיח'ס קומען צו אויס לייזן די אידן?

יצר הרע 309

ווער איז ער. ווער איז עלטער, יצר הרע, צי יצר טוב. ווי אַזוי ווערט ער כאַראַק־טעריזירט. ווען הייבט ער אָן באַהערשן דעם מענטש. ווען איז ער טעטיק. פון וואָנען נעמט זיך דעם מענטשנס יצר הרע. אין וואָס באַשטעהט זיין כוח. איז דער יצר הרע גלייך ביי אַלע מענטשן. וואָס איז דער רעזולטאַט פון זיין טעטיקייט. געפינט ער זיך אומעטום. האָט ער מאַכט איבער מלאכים. האָט ער מאַכט איבער יעדער מענטש. ווי אַזוי פּירט ער דורך זיין אויפגאַבע. איז פּאַראַן אַ שוין געגן אים. וואָס זאָל טון אַ מענטש ווען דער יצר הרע שטאַרקט זיך איבער אים. וואָס וועט ער טון ווען משיח וועט קומען. ווי אַזוי קוקט דער בעשאַפּער אויף אים?

זייט

הינט שפּילן זיך איז אַ סימן אָן ער איז אין שטאַט. וואָס איז זיין באַצייאונג צו אידן. וואָס וועלן זיין זיינע פונקציעס אין דער צוקונפט. איז ער געוואָרן באַשטראַפּט אַ מאָל? מיט וואָס פּאַר אַ שטראַף?

דער מלאך המות, במאל 291

ווען איז ער געוואָרן בעשאַפּן. האָט ער נאָך נעמען. איז פּאַראַן בלויז אין מלאך המות. פון וואָס פּאַר אַ מאַטעריע איז ער. ווי אַזוי זעט ער אים. וואָס פּאַר אַ פּאַ־זיציע פּאַרנעמט ער. וואָס איז זיין באַציי־אונג צו אַנדערע מלאכים. וואָס זיינען גע־ווען זיינע ערשטע טעטיקייטן. ער איז דאָך ערשט פּאַרטערטער אין הימל, וואָס זשע איז געווען זיין באַצייאונג צו יעקב'ן. ווי ווער האָט ער באַוויזן זיך צו יעקב'ן. ווי איז געווען זיין באַצייאונג צו יעקב'ס קינ־דער. ווער איז געווען תמר. ווי אַזוי האָט ער באַצויגן זיך צו משה'ן. איז ער געווען גענוג מעכטיק צו נעמען אַוועק משה רבינו'ס נשמה. האָט נאָך עמיצער, אוי־סער משה'ן געזען אים, גערעדט מיט אים. שטעלט ער זיך אין אַ מאָל פּאַר מענטשן. וואָס איז זיין באַצייאונג צו אידן. וואָס טוט ער ווען אַ קראַנקער האַלט ביי שטאַרבן. נעמט ער אַוועק די נשמה פון יעדער מענטשן. האָט ער מאַכט איבער מענטשן אָהן אונטער שייד וואו זיי זיינען. זיינען פּאַראַן אַ מאָל סימנים אָן ער קומט נעמען אַוועק עמיצנס נשמה. ווי אַזוי קאָן ער זיין אומעטום איבער דער גאַנצער וועלט. וואָס וועלן זיין זיינע פונקציעס, זיינע טעטיקייטן, אין דער צוקונפט?

דער שטן 300

פון וואָנען אורשפּרונגט ער. האָט ער

פאָרשידענע מלאכים

זייט		זייט	
320	יורקמו, איבער האַגל		זיי זיינען אויף זעערס :
320	יפיפיה, איבער תורה	315	אדמואל, איבער ערד
320	כרובאל	315	אוריאל
320	לביאל	315	אכזריאל, אויסרופער
320	לילה, איבער שוואַנגערשאַפט	316	אליהו, מלאך פון ברית
321	מצרים, פרעה'ס פאַרטרעטער אין הימל	316	אף ברי, איבער וואַלקנס
321	נבל, איבער אַרימקייט	316	אריאל, איבער זכרון
321	נוריאַל	316	ארציציאל, איבער אונטערשטער ערד
321	נקיד, איבער שפיז	316	ארקאאל, איבער ערד פון וועלאַכער דער גיהנם, איז געוואָרן בעשאַפן
321	פּוריאַל, אינערן האַר	317	בן נק, איבער ווינטן
321	פּמליון	317	ברי, איבער רעגן
321	פּנדלפּון, איבער תפילה	318	גלגיאַל, איבער דער זון
321	עזא, מצרים'ס פאַרטרעטער אין הימל	319	גליצור, אויס רופער
321	עזא און עזאל	319	דוביאַל, פאַרשטעהער פון פּערסיע
322	פלאי		דומה, איבער מתים, נשמות, קברים, רוחות, גיהנם
322	צדקיאַל, אברהם אבינו'ס רבי	319	הדרניאל
322	קל, נבוכדנאצר'ס פאַרטרעטער אין הימל	319	זגזגאל, סעקרעטאַר אין הימל
322	קמואל, איבער דעם הימל וילון	319	זגזגאל, איבער תורה
322	רדיא, זעט ווייטער רידיא	319	זגזגזאל
322	רהב, איבער דעם ים		חלדיאל, איבער דער וועלט
	רזיאַל, אדם הראשון'ס רבי, ער היסט אויך גליצור, אכזריאל	319	חריבאל
323	ריניון, אַ טייך פון פייער	319	חתך, איבער פרנסה
323	רידיא, איבער בעוואַסערן די ערד	319	יבשהאל, איבער טריקעניש
323	שמשיאל, איבער דעם גן עדן	320	יפּיאַל, איבער תורה
323	תבאל, איבער דער וועלט		

דער דריטער טאָג

זייט

וואָסער איין זאָמלונג געהאַט אַ נאַמען. ווי אַזוי איז געוואָרן בעשאַפֿן דער ים. פֿאַר וואָס געהט דער ים נישט אַרויס פֿון זיינע ברעגעס. ווי אַזוי האָט דער בעשאַפֿער בע־טראַכט זיין איין אַרדענען דאָס וואָסער און די ערד. וואָס איז דער אונטער שייד פֿון דשאַ און עשב. וואָס מיינט „מזריע זרע“, „עץ פֿרי עושה פֿרי למינר“. האָבן די ביימער געהאַט דעם זעלבן טעם ווי די פֿרוכט. ווי אַזוי האָט דער בעשאַפֿער רעאַגירט אויף דער ערדס נישט פֿאַלגן צו פֿראָדוצירן ביימער וועלאַכע זאָלן האָבן דעם זעלבן טעם ווי די פֿרוכטן. וואָס מיינט „זרעו בו“. פֿאַר וואָס שטעהט נישט „למינר“ ביי די גראַזן. איז פֿאַראַן אַן אַן ווינק, אַז יעדער גרעזעלע האָט אַ מזל אין הימל. ווען האָבן די ערד און די ביימער אַן געהויבן צו פֿראָדוצירן. פֿאַר וואָס שטעהט צוויי מאָל „כי טוב“ ביי דעם דריטן טאָג. זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם דריטן טאָג זאָבן וועלאַכע זיינען נישט רעקאָדירט אין דער תּורה? יאָ: דער גן עדן, אייבירט בויםל, דער ים, אייזן.

זייט

די וואָסער איין זאָמלונג 324

וואָס פֿאַר אַן אַרבעט האָט ער אַן גע־הויבן דעם דריטן טאָג. ווען האָט ער באַפֿעהלט די וואָסערן צו איין זאָמלען זיך. ווער האָט געלויבט אים איידער די וואָסערן האָבן געטון עס. וואָס איז געווען די וואָסערס לויב. וואָס פֿאַר איין איינדרוק האָט דאָס לויבן פֿון די וואָסערן געמאַכט אויף דעם בעשאַפֿער. וואָס מיינט „יקוו המים“. פֿון וואָנען זיינען די וואָסערן גע־וואָרן אויס געליידיגט און וואוהין. ווי הויך זיינען זיי געווען. ווי אַזוי איז צו געגאַנגען די וואָסער איין זאָמלונג. פֿון וואָנען האָבן די וואָסערן געוויסט וואוהין צו פֿערזאָמלען זיך. דער גאַנצער אוניווערס איז דאָך געווען „וואָסער אין וואָסער“, וואָס זשע מיינט דער פֿסוק „ווי זאָלן איין זאָמלען זיך אין איין אָרט“. ווער אָדער וואָס האָט איין געזאָמלט זיי. וואָס איז געווען אויף דעם וואָסערלאָזן אָרט. האָט די טריקעניש אַ נאַמען. פֿאַר וואָס האָט ער גערופן די טריקעניש אַרץ. האָט די

דער פֿערטער טאָג

צו וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפֿן די ליכ־טער. פֿאַר וואָס טייטשט רשׁי זׁל „לה־איר על האַרץ, לעולם די וועלט. פֿאַר וואָס שיינט נישט די זון ביי נאַכט. זיינען די זון און די לבנה געווען גלייך. איז פֿאַראַן אַן ענליכער אויסדרוק ווי „אין שני מל־כים...“ פֿאַר וואָס איז די לבנה געוואָרן פֿאַרקלענערט, ער וואָס דאָך געקאָנט פֿאַר־גרעסערן די זון. וואָס האָט געטון די זון, ווען די לבנה האָט באַקלאָגט זיך. אין וועמענס זכות זיינען זון און לבנה גע־

די ליכטער, די זון, די לבנה,
די שטערנם 332

פֿאַר וואָס שטעהט „אור“ ביי דעם ערשטן טאָג און „מאור“ ביי דעם פֿערטן טאָג. אין וואָס פֿאַר אַ צייט האָט דער בעשאַפֿער געזאָגט „יהי מאורות“. ליכט איז דאָך גע־וואָרן בעשאַפֿן דעם ערשטן טאָג. פֿאַר וואָס זשע האָט ער באַפוילן דעם פֿערטן טאָג „יהי מאורות“ סע זאָלן זיין ליכטער. פֿאַר וואָס שטעהט „מארת“ אָהן אַ „ו“.

זייט

וואָרן בעשאַפּן. ווען זיינען זון און לבנה געוואָרן בעשאַפּן. פון וואָס פאַר אַ מאַטעריע זיינען די שטערנס. וואָס מיינט "ויתן" אין דעם פסוק "ויתן אותם אלקים

זייט

ברקיע השמים". איז פאַראַן אַן אָן ווינק אין דער תורה אויף מזלות. זיינען גע- וואָרן בעשאַפּן דעם פערטן טאָג זאָכן ווע- לאַכע ווערן נישט דערמאָנט אין חומש?

דער פיפטער טאָג

קריכנדיקע בעשאַפענישן 337

וואָס האָט ער בעשאַפּן דעם פיפטן טאָג. וואָס מיינט "שרץ נפש חיה", די קריכנדי- קע בעשאַפענישן. צו וואָס האָט ער בע- שאַפּן קריכנדיקע בעשאַפענישן. פון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפּן די קריכנדיקע בעשאַפענישן. פון וואָס זיינען געוואָרן בע- שאַפּן די פילע, פאַרשידענע געפליגעלס?

דער לויטן 339

וואָס איז די בעדייטונג פון "התנינם הגדולים" די גרויסע פיש. ווען איז גע- וואָרן בעשאַפּן דער לויטן. איז דער לויטן אַ ריינער פיש. ווי אַזוי האָבן געלעבט דער לויטן און זיין פאַר. פון וואָס האָט ער

בעשאַפּן דעם לויטן. ווי אַזוי זעט אויס דעם לויטן'ס הויט. וואָס איז געוואָרן, אָדער וועט ווערן פון דעם לויטן. וואָס וועט ווערן פון זיין הויט. וואָס איז דעם בעשאַפּערס באַציאונג צו דעם לויטן. וואָס איז די מלאכים'ס באַציאונג צו דעם לויטן. איז לויטן אַ תלמוד'יש וואָרט. פון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפּן די פיש. פאַר וואָס האָט ער געבענטשט גרוה די שרצים, די פיש און די געפליגלטע. פאַר וואָס האָט ער נישט געבענטשט אויך די בהמות און די חיות. זיינען פאַראַן זאָכן וועלאַכע זיי- נען געוואָרן בעשאַפּן דעם פיפטן טאָג, און ווערן נישט דערמאָנט אין חומש. פאַר וואָס שטעהט נישט ביי דעם פיפטן טאָג "ויהי כן", און סע איז געווען אַזוי?

דער זעקסטער טאָג

בהמות, קריכנדיקע, חיות.

אד'ם גייסט 344

די תורה זאָגט "תוצא הארץ", סע וואָלט דאָך בעדאַרפט שטעהן "ויברא", און ער האָט בעשאַפּן. וואָס מיינט "נפש חיה". פון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפּן די בהמות. וואָס מיינט "ורמש". פון וואָס זיינען גע- וואָרן בעשאַפּן די חיות. וואָס מיינט "ויעש אלקים את חית הארץ", און ער האָט גע- מאַכט די חיות פון דער ערד. דער פסוק זאָגט "... והנה טוב מאד", אַלץ וואָס ער האָט בעשאַפּן איז זעהר גוט, ער האָט דאָך בעשאַפּן גיהנם, איז דאָס גוט. מיט וואָס דעקן די רשעים זיך צו אין גיהנם.

זו"ל זאָגן "טוב מאד" מיינט מלאך המות, איז דאָס זעהר גוט? דער פסוק זאָגט "ששת ימים עשה ה'..." סע וואָלט דאָך בע- דאַרפט איינגטלאַך שטעהן "בששת"?

בעשאַפּונגען נישט רעקאָרדירט אין

דער תורה 347

זיינען פאַראַן זאָכן וועלאַכע זיינען גע- וואָרן בעשאַפּן דעם זקסטן טאָג, און זיי זיינען נישט רעקאָרדירט אין דער תורה? פּי האַרץ, די עפענונג פון דער ערד וואָס האָט איין געשלינגען קורחין און זיינע נאָך פּאָלגערס; וּפּי הַבְּאָר, מרימ'ס ברור- נעם; וּפּי הַאֲתוֹן, בלעם'ס אייזלס מויל; וְהַקִּשָּׁת, און דער רעגן בויגן אין וואַלקן.

זייט

דער וואָך האָט ער אָן געהויבן צו פּאַלן אַראָפּ. האָט ער גענידערט אַראָפּ אין שבת, ימים טובים, וואָס מיינט „ברכוּ במן וקדשוּ במן“. אין וואָס פּאַר אַ צייט פּון טאָג האָט ער גענידערט אַראָפּ. פּאַר וואָס האָט ער נישט גענידערט אַראָפּ בלויז איין מאל אַ יאָר. וואוּ האָט דער מן נישט געניי- דערט אַראָפּ. פּאַר וואָס איז ער געפּאַלן אַראָפּ אין אַלש. איז ער געפּאַלן אַראָפּ אין דער גאַנצער מדבר. איז ער געפּאַלן אויף דער גאַלער ערד. אין וואָס פּאַר אַ שטימונג איז דער מן געוואָרן געגיבן די אידן. ווי הויך איז ער געפּאַלן. וויפל שפייז האָט ענטהאַלטן דער טעגליכער מן אַראָפּ פּאַל. ווי אַזוי האָט ער גענידערט אַראָפּ. וואָס מיינט ער איז געווען „כורע גד לבן“. פּאַר וואָס ווערט ער באַצייכנט מיט גד. זיינען די זערנעלאַך געווען גלייך יעדער טאָג. האָט ער געהאַט עפּיס אַ ריח, אַ דופט. האָט ער גענידערט אַראָפּ וואָרם צי קאַלט. איז ער געווען פּאַרטיק צום עסן. איז ער געפּאַלן אַראָפּ געמאַלן פּאַר אַלע אידן. איז ער בעשטאַנען פּון בלויז שפייז. ווען האָבן די אידן געקליבן דעם מן. וויפל מן האָט יעדער איינער געקליבן. ווי אַזוי איז צו געגאַנגען דאָס קלויבן דעם מן. האָבן די אידן געעסן דעם מן וואָרעם צי קאַלט. איז דער מן געווען די זעלבע שפייז פּאַר אַלע קלאַסן מענטשן. איז ער געווען די זעלבע שפייז פּאַר יעדער עלטער. ווי אַזוי האָבן די אידן גע- עסן פּערציק יאָר נאָך אַנאָנד די זעלבע שפייז. וואָס האָבן זיי געטון ווען סע האָט פּאַרגליסט זיך געבאַקנס, געקאַכטס, גע- פּרייגלטס, געברוטנס. וואָס מיינט: דער מן האָט געהאַט דעם טעם „כצפּיחית בד- בש“. ווי זיס איז ער געווען. וואָס מיינט זיין טעם איז געווען ווי „לשד השמן“. האָבן די אידן געפּילט אַ מאל דעם טעם פּון מן פּאַר זייער עסן דעם מן אין דער מדבר. זיינען פּאַראַן שפייזן וועלאַכענס

זייט

והמן, און דער מן 349
 ווער האָט גערופן אים מן. וואָס מיינט מן. האָט דער מן נאָך באַצייכענונגען. אין וועמענס זכות האָט „גערענגט“ אַראָפּ מן. פּאַר וואָס האָט די תורה אויס געקליבן צו דערצעהלן וועגן אברהם אבינו'ס גאַסט פּרייגליכקייט גרוד דאָ. ווי גרויס איז די זינד פּון נישט מקיים זיין די מצוה פּון הכנסת אורחים, באַזאָרגן אַרימע לייט מיט עסן און אַ געלעגער. וואָס האָבן די אידן געעסן פּון זייער פּאַרלאָן מצרים ביז דעם מן. וויפל מאַלצייטן האָבן די אידן געעסן פּון דעם געטריקטן געבעקס וואָס זיי האָבן מיט גענומען פּון מצרים. וואָס פּאַר אַ טעם האָט געהאַט דאָס געטריקטע גע- בעקס. „ממטיר“ איז דאָך די טייטש „רע- גענען“ און דער מן איז דאָך נישט גע- ווען אַ פּליסיקייט. פּאַר וואָס גרוד צוועלף קוואַלן און זיבעציק טייטל ביימער. גע- וויינטלאַך נידערט ראַסע, טוי, אַראָפּ, און ברויט, תבואה, וואַקסן אַרויף; און ביי דעם מן איז דאָך געווען פּאַרקעהרט „ממ- טיר ... לחם“, סע האָט „גערענגט“ אַראָפּ ברויט, „ותעל שכבת הטל“, און טוי האָט אויף געהויבן זיך. „הנני ממטיר ... לחם“, סע האָט דאָך גענידערט אַראָפּ מן נישט ברויט. וואָס מיינט: דער מן איז געפּאַלן אַראָפּ „יום ביומו“, „למען אנסנו הילך בתורתו ...“, ווי אַזוי האָט דער בעשאַ- פּער געקאַנט פּריווען דורך דעם מן צי די אידן וועלן היטן אַפּ די תורה. פּאַר וואָס איז די תורה געוואָרן געגיבן גרוד „לאוכלי המן“, צו די מן עסערס. אויף איין אַרט זאָגט די תורה „ותעל שכבת הטל“ סע האָט אויף געהויבן זיך אַ טוי שיכט, און אויף אַן אַנדער אַרט שטעהט „וברדת הטל“, דער טוי האָט גענידערט אַראָפּ, ווי ערקלעהרט דאָס זיך. וואָס מיינט „דק מחספּס“, וואָס מיינט „רק ככ- פוד“. ווען האָט דער מן אָן געהויבן צו נידערן אַראָפּ. אין וואָס פּאַר אַ טאָג אין

זייט

טעם זיי האבן נישט געפילט. פאר וואס האבן זיי נישט געפילט דעם טעם פון אויגערקעס, בערקיס, קרויט, ציבעלעס, קנאבל. ווי האט געוירקט דער מן אויף זייערע קערפערס. האבן די אידן געפאלגט משה'ן צו נישט איבער לאזן מן אויף מארגען. ווער האט איבער געלאזט פון דעם מן אויף מארגן. וואס איז געווארן פון דעם טעגליכן איבער געלאזענעם מן. ווי אזוי האבן די אנדערע פעלקער גע-קוקט אויף דעם צעגאנגענעם מן. וואס איז געשען ווען א נישט איד האט גענומען א ביסל מן. ווען משה איז געגאנגען ארויף אויף דעם בארג צו נעמען די לוחות, איז יהושע מיט געגאנגען, און האט געווארט אונטן ביי דעם בארג ביז משה'ס צוריק קומען, וואו האט יהושע גענומען מן. וואו האט יתרו גענומען מן. ווי לאנג האבן זיי געעסן מן. ווען האבן זיי אויף געהערט

זייט

עסן מן. איז אמת אז די אידן האבן גע-אפפערט פון דעם מן צו דער עבודה זרה. דער מן איז געווען שפייז, וואו האבן זיי גענומען געטראנקען אין דער מדרב. משה האט געהייסן אהרן'ען בעהאלטן א קרוג מיט מן פאר די שפעטיטערדיקע דורות, פון וואס פאר א מאטעריאל איז געווען דער קרוג. וואו איז אהין געקומען דער קרוג?

379 ... והמטה, און משה רבינו'ס שטעקן ... פון וואס פאר א מאטעריאל איז ער גע-ווען. ווי אזוי האט ער אויס געזען. וואו האט משה רבינו גענומען אים. וואו איז ער אהין געקומען. ווייסט מען איינצלהייטן וועגן אים און וועגן זיינע וואנדערונגען? דזשמיר, און דאס ווערימל וואס האט גע-שפאלטן שטיינער; הכתב; והמכתב, זעט די נאטן. זעט וועגן נאך בעשאפונגען נישט רעקארדירט אין תורה, אין באנד ג.

ביאגראפיעדיגס וועגן מחברים וועמענס ספרים סע ווערן דערמאנט אין דעם דאזיקן באַנד

69 יוסף ב"ר אפרים קאָרן, כסף משנה .. 25 יצחק ב"ר יעקב הכהן, אלפס .. 72 שמשון רפאל הירש ..	71 ר' יהודא ליוואַ ב"ר בצלאל, מהר"ל ... 61 " יהודה ב"ר שמואל הלוי .. 27 " יואל טייטעלבוים נר"ו, ויואל משה ..
---	--

זעט פאָלגענדיגע זיבן און פיפציג ביאגראפיעס אין באַנד א', זייטן ממ—קד

ר' ישראל אלנקאוה, מגורת המאור ע " ישראל בעל שם טוב נו " ישראל מאיר הכהן, חפץ חיים ס " ישראל נאגאָראַ, נאָדזשאַראַ ע " ישראל, קאָזשעניצער מגיד עד " לוי בן גרשון, רלב"ג פב " לוי יצחק בערדיטשעווער פ " מאַטעלע טשערנאָבילער סה " מאיר לייב בן ר' יחיאל מיכל, מלבי"ם סח " מאיר שמחה, אור שמה, משך חכמה עא " מנחם בן סרוק סט " מנחם ב"ר בנימין, רקאַנטי פה " משה ב"ר חיים, אלשיך נג " משה ב"ר מיימון, רמב"מ פב " משה ב"ר נחמן, רמב"נ פד " משה חיים אפרים סאַדילקאָווער, דגל מחנה אפרים נו " משה טייטעלבוים, ישמח משה סה " משה סופר, חתם סופר סב " נחום טשע טשערנאָבילער סו " עזריה פייגו, בינה לעתים, גדולי תרומה נו " פנחס מנחם אלעזר יוסטמאַן, שפתי צדיק ק " רבינו בחיי נו " שבתאי משורר, ב"ס, שפתי חכמים .. צו " שלמה ב"ר יצחק, רש"י פה " שמואל אידלש, מהרש"א סח " שמואל ב"ר מאיר, רשב"מ פה " שמחה ב"ר שמואל, מחזור ויטרי ... נט	אברהם, אבן עזרא נד " אברהם ב"ר דוד, ראב"ד פא " אברהם גומבינער, זית רענן נמ " אברהם, טריסקער מגיד סז " אברהם שמואל בנימין סופר, כתב סופר סה " אליהו ב"ר שלמה זלמן, ווילנער גאון נב " גדליה ׳ן יחיאל, שלשלת הקבלה צו " דוד אַלטשול, מצודת דוד ע " דוד ב"ר יוסף, אבודרהם נ " דוד קמחי, רד"ק פא " דוד יצחק אברבנאל נ " הערש לייב וואַלאַזשינער נו " חיים העליר עה " חיים יוסף דוד אַזולאי, חיד"א סא " חיים ׳ן עטר, אור החיים קד " יהודה אריה (לעאַן) דע מודינא סז " יהודה אריה לייב, שפת אמת צט " יהודה החסיד עג " יהודה רואניס, משנה למלך עב " יהונתן אייבשיץ, יערות דבש סד " יוסף ראָזין, דער ראַגאַטשאַווער עט " יחיאל היילפריך, סדר הדורות עג " יחיאל מיכל אַלטשול, מצודת ציון ... ע " יעקב ב"ר אשר, בעל הטורים נו " יעקב ב"ר מאיר, רבינו תם צא " יעקב יוסף קא " יעקב עמדין עד " יעקב קראַנץ, דובנער מגיד נג " יצחק מאיר, חידושי הרי"מ סא " ישעיה הורוויץ, שלי"ה צו
---	--

ביאגראפיעדיגס וועגן מחברים וועמענס ספרים סע ווערן דערמאנט אין דעם דאזיקן באנד

אלפס

דער פּעריאָד פון די ערשטע פוסקים אין מאַראַקאָ האָט געצויגן זיך אַ לאַנגע צייט. נאָך דעם „גאונים“ פּעריאָד זיינען די ישיבות געוואָרן דער תורה צענטער פון דעם דאָר-טיקן אידישן לעבן.

נאָך זיין ערווערבן זיך פילע תלמידים, און דאָס ערשיינען פון זיין ספר הלכות ווע-לאַכער ענטהאַלט דעם תמצית, דעם עסעניץ פון תלמוד בבלי, איז זיין נאָמען געוואָרן בעקאַנט, און אַפילו באַרימט ווייט און ברייט. דער ספר הלכות, וועלאַכער איז בעקאַנט אַלס אלפס, ריף, ריאף, צייכנט אויס זיך מיט דעם וואָס ער לאָזט אויס די שקלא וטריאַס, די אַרגומענטאַציעס און אַלץ וואָס איז נישט אַבסאָלוט נייטיק צו באַשטימען די הלכה, און דערצו ערקלעהרט ער קלאַר וואָס די הלכה איז, לויט ווי ער האָט געלערנט עס פון זיינע רביים, לעהרערס.

דער ספר איז געבליעט מיט מייסטערשאַפּ-טער אַרכיטעקטאַנישער פעאַיקייט און בעגאַב-קייט. סאָי די געבראַכטע הלכות פון תלמוד, סאָי די געקירצטע אגדות וועלאַכע האָבן אַ שייכות צו דער הלכה און די פאַרשידענע דינים, זיינען געאַרדנט לויט אַ גוט געפלאַנטן סיסטעם, און פעדאַגאָגישן מעטאָד.

ער בעהאַנדלט בלויז די הלכות, וועלאַכע זיינען נוגע, געהען אָן אונזער אַלטעגלאַך לעבן. הלכות וועלאַכע האָבן צו טון צום ביי שפיל מיט קרבנות און עהגליכע, באַ-

ר' יצחק בר' יעקב הכהן איז געוואָרן גע- באָרן אין דעם דערפּל קאלא אבן חמד, נעבען דער שטאָט פּאַס אין מאַראַקאָ, אין דעם יאָר 1013, זיבן און צוואַנציק יאָר פאַר רש"י'ס זיל געבורט. ער איז באַקאַנט אַלס אלפאסי, אויף דעם נאָמען פון דער שטאָט פּאַס, אויך אַלס אלפס, רי"ף, ריאף.

אין זיין איגנט האָט ער געלערנט אין די ישיבות אין קירואַן [קאַמירואַן] ביי ר' נסים בן יעקב און ביי ר' חננאל בן הושיאל. נאָך זייער פטירה איז ער געוואָרן דער תורה הויפט פון די אידן אין אַפריקע. ער איז דער ערשטער פון די פוסקים וועלאַכע ווערן באַ- צייכנט אַלס ראַשונים. ער איז געווען דער ערשטער, וועלאַכער האָט מסדר געווען, גע- בראַכט אין אַרדנונג, געגיבן אַ צורה דער הלכה ליטעראַטור.

אין זיין ספר „הלכות“, וועלאַכער איז גע- וואָרן, און איז אַנערקענט און אָן גענומען ביי די לומדים [למדנים] פון דער גאַרער וועלט, ווערן בעהאַנדלט אַלע פאַזן פון דער תלמוד ליטעראַטור מיט אויסער געוויינלאַכער קלאַר-קייט. דער דאָזיקער ספר האָט געגיבן פאַרם, צורה דעם גייסטיקן לעבן פון די אידן אין אַפריקע. סע האָט געמאַכט קלאַר די הלכה, צעמענטירט דעם תורה פונדאמענט, און סע איז געוואָרן דער וויכטיקסטער הלכה ספר בין דעם רמב"מ'ס „משנה תורה“ [יד החזקה], וועלאַכער איז בעקאַנט מעהר אַלס רמב"מ.

אלבאליא איז געוואָרן קראַנק, האָט ער אָן געזאָגט זיין חוץ ברוך, אָז נאָך זיין טויט זאל ער געהן צו דעם אלפס, און זאָגן אים אָז זיין פאָטער האָט מוחל געווען אים, און ער האָט געבעטן אים אָז ער זאל האַלטן אָן אויג אויף זיין זון, הערענדיק די ווערטער פון זיין געגנער, האָט ער אַדאָפטירט ברוך'ן אַלס זון, און ער האָט געלערנט תורה מיט אים.

אלפס האָט געווידמעט זיין גאַנצע צייט צו לערנען תלמוד און די תשובות פון די גאונים. זיין וועג ווייזער אין לערנען זיינען געווען די ווערק פון זיין רבי'ן רבינו חננאל. ער האָט באַנוצט זיך זעהר פיל מיט דעם תלמוד ירושלמי. זיין מעטאָד איז געווען: דאָרט וואו תלמוד בבלי און תלמוד ירושלמי זיינען נישט איין שטימיק, האָט ער געהאַלטן מיט בבלי. ווייל תלמוד בבלי איז דאָך געוואָרן געשאַפן שפעטער, און ער האָט דאָך געקענט דעם תלמוד ירושלמי. האָט ער פאַרלאָזט זיך גיכער אויף תלמוד בבלי.

דאָרט, ווידער, וואו די גאונים האָבן נישט געהאַלטן מיט תלמוד ירושלמי, האָט ער גע' האַלטן מיט ירושלמי.

אלפס איז געוואָרן אַנערקענט אוניווערסאַל אַלס דער פוסק, קיין פוסק פון די חכמי ספרד האָט געוואָגט צו „קריגן“ אויף אים. ר"י [ר' יצחק בן שמואל] הזקן ז"ל האָט געזאָגט קיינער וואָלט געקאָנט פערפאַסן אַ ווערק ווי זיינס, ווייל די שכינה רוט אויף אים.

רדב"ז [ר' דוד בן זמרה] האָט געשריבן אַז די הלכה איז ווי אלפס, אַפילו דאָרט וואו ער פסק'נט געגן די גאונים.

ראב"ד [ר' אברהם בן דוד], כאַטש ער שטימט אַ מאָל נישט איין מיט אים, זאָגט: „איך פאַרלאָז מיד אויף דעם רב אַפילו ווען ער זאָגט אויף, רעכט אַז סע איז לינק“.

ווען ר' יעקב, פון די בעלי התוספות, האָט געפרעגט וועגן אַ דין, צי די הלכה איז ווי די גאונים, צי ווי דער רב וועלאַכער קריגט אויף זיי. האָט מען געענטפערט אים פון

רירט ער נישט. זיין מעטאָד איז פסק'ענען איז צו באַזירן זיין פסק אויף די הלכות פון די גאונים, וועלאַכע זיינען געוואָרן פער' פאָסט הונדערטער יאָרן פאַר אים. דאָרט ווי די גאונים'ס פסק איז געגען דער גמרא, נעמט ער נישט אָן זייער פסק. אַבער דאָרט וואו די גמרא דערקלעהרט נישט ווי צו פסק'ענען, בריינגט ער די גאונים'ס ווערטער.

אַזוי אַרום איז דער אלפס געוואָרן אַ פונדאמענטאַל ווערק אויף דעם געביט פון הלכה. אַ היבש ביסל האָט זיין קלאַרער תלמודישער סטיל צו געהאַלפן דער פאַר' ליאָריטעט פון דעם ספר, וועלאַכער איז גע' וואָרן באַצייכנט אין זיין צייט מיט תלמוד קפון, דער קליינער תלמוד, און כאַטש דאָס וואָס אויף דעם אַרט פון שווימען אין דעם ים התלמוד [אָדער אפשר גאַר דוקא דערפאַר], האָט מען געלערנט פיל דעם אלפס, האָט עס דאָך געפירט צו מחלוקת, קריגע' ראַי מיט פאַרשידענע פוסקים און לומדים אין שפּאַניע.

און דאָרט וואו סע איז דאָ זון, איז פאַראַן אויך שאַטן. אַ מסירה האָט געצווינגן אים צו פאַרלאָזן זיין געבורט לאַנד אין דעם יאָר 1088. ער איז געקומען קיין קאַרדאַוואַ, שפּאַניע. דער נשיא ר' יוסף בן מאיר אבן שרתמיקש [מיגאַש] האָט אויף גענומען אים שעהן. פון דאָרט האָט ער געצויגן קיין [לור' סינאַ]. אין 1089 איז ער געוואָרן דער ממלא מקום, דער נאָך פאַלגער, פון זיין געגנער ר' יצחק אבן גיאַת. ער האָט געגרינדעט דאָרט אַ גרויסע ישיבה, וועלאַכע האָט צו געצויגן פילע תלמידים, ביו ער איז געשטאַרבן דאָרט.

די אורזאַך פאַר דעם מחלוקת צווישן דעם אלפס און זיינע געגנערס די צוויי גדולי הדור ר' יצחק אבן אלבאליא און ר' יצחק אבן גיאַת איז נישט אין גאַנצן קלאַר. סע איז מעגלאַך אַז דאָס איז געווען אַ פועל יוצא, דער רעזולטאַט פון זייער מורא אַז די פאַפּוליאָריטעט פון זיין „תלמוד קטן“ קאָן נאָך פאַרמינערן דאָס לערנען דעם תלמוד גופא. אַבער מיט דעם אַלעם, ווען אבן

משה רבינו'ס דור האט נישט געפינען זיך זיין גלייכן אין חכמה און אין בינה, פער- שטאנד. און פאר זיין טויט האט ער בא- שטימט אים אלס רב און ראש הישיבה אויף זיין ארט, כאטש זיין אייגענער זון ר' יעקב איז אויך געווען גרויס אין תורה און אין חכמה.

אלפס, רי"ף איז נפטר געווארן אין לוסיאנא [אלוסיאנא] דינסטיק צען טאג אין חודש סיון [אייר?] אין דעם יאר 1103 אין דעם עלטער פון ניינציק יאר, ז"ל.

אויף זיין מצבה געפינען זיך דריי שורות פון זיין תלמיד, דער בארימטער פייטן, משר- ר, פילאזאף, פערפאסער פון דעם ספר הכוזרי, ר' יהודה הלוי ז"ל:

„הרים ביום סיני לך רעשו כי מלאכי האל בך פגשו
ויכתבו תורה בלוחות לבך וצבי כתריה לך חבשו
לא עצרו כח נבונים לעמוד לולא תבונת מן דרשו“.

אין יבמות: ה, א, אלא; צב, א, אבל.
אין כתובות: כא, א, הוציא; סג, ב,
ואינהו; פו, א, לאשה; צט, ב, אמר; ק,
א, אמר.

אין גדרים: צו, א, גרשתני.
אין קידושין: מה, ב, בפירוש.
אין בבא קמא: ה, א, הכותל; ז, א, אי;
ט, א, רב; יא, ב, מה; כג, ב, יכלי; כו, ב,
קדם; לו, ב, שור; נב, ב, ושכחי; סב, א,
עשו; ע, ב, למעוטי; ק, א, אחוי.
אין בבא מציעא: מו, ב, ופירי; ע, א,
הוחמה; קיב, א, חזור.
אין בבא בתרא: קלט, ב, אמר; קנה, א,
מוכר.

אין מכות ה, ב: איסמיות.
אין מנחות לג, ב: אכסדרה.
אין חולין מו, ב: כבדא.

הימל: „ואת בריתי אקים את יצחק“, און דער
דין איז ווי אלפס פסקינט.

א, חוץ, אויסער, זיין ספר „הלכות“ האט
ער געשריבן פילע שאלות ותשובות אין ארץ-
בייש, וועלאכע ר' אברהם הלוי אבקרט האט
איבער געזעצט אויף לשון הקודש. א, ספר
„תמים דעים“ וועלאכן ער האט געשריבן
אין אראבייש, און איז געווארן איבער געזעצט
אויף לשון הקודש, און נאך.

צווישן זיינע בארימטע תלמידים איז גע-
ווען ר' יוסף בן מאיר איבן מיגאש. ער איז
געווען צוועלף יאר אלט ווען ער איז אן
געקומען צו אים צו לערנען. ער האט גע-
לערנט אין זיין ישיבה פערצן יאר. אלפס
האט געשריבן וועגן אים און: אפילו אין

אלפס ווערט דערמאנט מעהרערע מאל אין
תוספות:

אין ברכות: ג, ב, אונטער דעם ווארט
אין; ה, א, רב; יב, א, לא; טו, ב, בין, א);
כד, ב, פסק; כו, ב, טעה; כט, ב, איכא;
לא, א, והיכי; לד, א, אמצעות; לח, ב,
משכחת; מ, ב, אמר; מג, ב, הכי; מה, א,
שלשה, בקולו; מה, א, ולמאן; נט, א, רבא.
אין עירובין: מג, א, הלכה; קד, א, הכי.
אין פסחים: קטז, א, מה; קיז, ב, רביעי.
אין יומא יא, א: יבול; פח, ב, אלא.
אין ביצה: יד, א, איכא.
אין מגילה: כד, א, פוחח.
אין מועד קטן: י, ב, מוליא.

ויואל

דער סאטמארער רבי ר' יואל טייטלבוים נר"ו איז געווארן געבארן אין דער שטאט סיגעט, אונגארן, שפעטער רומעניע. ער שטאמט פון גרויסן יחוס.

זיין פאטער הגאון הצדיק ר' חנניא יום טוב ליפא טייטלבוים ז"ל איז געווען רב אין סיגעט, און דער מחבר פון דעם ספר „קדושת יום טוב“ אויף תורה. ער איז געווען דער איידעם פון דעם זלאטשעווער רב, הגאון ר' יואל אשכנזי, מחבר פון שאלות ותשובות מהר"י אשכנזי, זצ"ל.

זיין זיידע איז געווען הגאון הצדיק ר' זלמן לייב ז"ל, דער מחבר פון די ספרים „יטב לב“ אויף תורה, „רב טוב“ אויף תורה, „יטב פנים“, „שאלות ותשובות אבני צדק“.

זיין עלטער זיידע איז געווען הגאון הצדיק ר' אלעזר ניסן ז"ל, רב אין דרוביטש, גאליציע.

זיין עלטער, עלטער זיידע איז געווען הגאון הצדיק ר' משה טייטלבוים ז"ל, רב אין אוהעל, און דער מחבר פון די ספרים „ישמח משה“ אויף תורה און אויף אנדות אין ש"ס, שאלות ותשובות „השיב משה“, און „תפילה למשה“ אויף תהלים.

ווען דער „ישמח משה“ איז געקומען קיין לובלין, האט מען באצייכנט אים אלס „דער אייזערנער קאפ“. ער איז געווען דער גרינדער פון דער סאטמארער דינאסטיע. חסידים האבן געזאגט אויף אים, אז ער האט א ניצוץ, א פינג פון ירמיה הנביא, ווייל ער האט געטרויערט כסדר אויף חורבן ירושלים.

אלס אינגל האט דער צוקונפטיקער סאטמארער רבי גערענט אין זיין פאטערס ישיבה. א דאנק זיין התמדה אין לערנען און זיינע פיל זייטיקע גייסטיקע פעאיקייטן, וועלאכע האבן שוין אין זיין פריסטער אינגט געזאגט פאראויס פאר אים א גלאררייכע צוקונפט אלס גאון, צדיק און מנהיג, איז ער געשטיגן פון טאג צו טאג אין לערנען. זיין נאמען אלס למדן, אלס אינגער עילוי הייבט אן ווערן בעקאנט. און ער באקומט סמיכות פון פארשידענע גאונים אין זיין צייט.

אלם אינגער כחור האָט ער חתונה געהאַט מיט דער מאַכטער פון הגאון הצדיק ר' אברהם חיים הורוויץ, פלאַנטשער רב און רבי ז"ל.

אַלס דריי און צוואַנציק יאָריקער אינגער מאַנטשיק, ווערט ער אויף גענומען מיט גרויס כבוד אלס מרא דאתרא אין דער שטאָט אַרשאָווע, און שפּעטער אין דער שטאָט קראָלע. ער גרינדעט דאָרט ישיבות. און דער אינגער רב איז מעטיק דאָרט סאָי אלס מרא דאתרא, און סאָי אלס ראש הישיבה. ער איז מקיים דעם „ללמוד וללמד“. ער פאַרשפּרייט תורה, און צוואַמען מיט דעם געהט ער אַליין אויך מחיל אל חיל. ער האַלט אַליין אויך אין איין שטייגן אין לערנען. זיין נאָמען ווערט אַלץ מעהר בעקאַנט ווייט און ברייט מיט יעדער מאָג. און די באַוויסטע קהילה אין יענער צייט, די געמיינדע פון דער שטאָט סאַטמאַר נעמט אויף דעם אינגן גאון אלס זייער רב, אלס נאָך פאַלגער פון דעם מרא דאתרא הגאון ר' יהודא גרינוואַלד זצ"ל.

נאָך זיין פאַטערס פטירה כ"ט שבט, תרס"ד, האָט דער אינגער רב אָן געהויבן צו ווערן מעטיק אלס חסיד'ישער רבי. סע האַבן אָן געהויבן קומען צו אים חסידים, פון נאָענט און פון ווייט. מיט זיין כסדר'דיק שטייגן אין לערנען, אין נגלה און אין נסתר, מיט זיין התנהגות, מיט זיין מעגליכער לעבנס אויף פירונג בקדושה ובטהרה, מיט זיין אָהן קאַמפּראַמיסלאַכן קאַמף פאַר אָן אמת'דיק ריין, אָהן קאַמפּראַמיסלאַך אידישקייט און אידענטום, איז גלייך צייטיק געוואַקסן די צאל פון זיינע חסידים, פון אָנהענגערס און סימפּאַטיקערס וועלאַכע זיינען סוף כל סוף, פריער אַדער שפּעטער געוואָרן „געכאַפט" אין „סאַטמאַרזום", און זיי זיינען געוואָרן פלאַם פייערדיקע סאַטמאַרער חסידים.

אַט אַזוי האָט דער דענצמאַל פאַרהעלטניסמעסיג אינגער רב, רבי און ראש הישיבה, אָן געהויבן צו ווערן גרויס, גרעסער און באַרימטער: אַ דאַנק זיין האַלמן אין איין שטייגן אין לערנען, זיינע פון הימלס געבענטשטע פעאיקייטן צו זיין אַ פירער און נישט אַ געפירטער, און זיין „אויף שמעלן" און ערציען אַ גרויסע צאל תלמידים, צווישן זיי גרויסע לומדים. „וחוט המשולש לא במהרה ינתק", אמן כן יהא רעוא.

זיין ווערן פארעהרט אפילו פון זיינע פארביסנסמע געגנערס איז דער פועל יוצא פון זיין מסירת נפש'דיקן הייליקן קאמף פאר א קרישמאל ריינע, עכטע, נישט באשמעלצטע אידישקייט; פאר א הר סיני אידישקייט, לויט דער אויסמיטשונג און פארטייטשונג פון חכמינו און רבותינו ז"ל.

סע איז דער קאנסעקווענץ פון זיין ממשות'דיקער אקטיווי-טעט, פון זיין לעבעדיקער, ערמוטנדיקער און קאנקרעטער מעטיקייט מיט ווארט און מיט מאט אין אלע פאזן, און אין אלע אנגעלעגנ-הייטן פון אונזער רעליגיעזן, געזעלשאפטליכן און אידיש פאליטישן לעבן אין אמעריקע ווי אין ארץ ישראל.

סע איז דער רעזולטאט פון זיין טיפן אינטערעס אין דעם פריוואטן גייסטיקן און עקאנאמישן לעבן פון יעדן איינעם פון זיינע חסידים, נאך פאלגערס, סימפאטיקערס, און פון יעדן אידן בכלל וועלאכער ווענד זיך צו אים נאך וואס סע זאל זיין. זיין נשמה, זיין הארץ לעכצן מיט פאטערליכער ליבשאפט און איבער געניבן-קייט צו העלפן מיט ראט און מאט, ועל כולם אויך, „בכיסור“, מיט געלט ממש, די יעניקע וועלאכע גייטיקן זיך אין זיין הילף.

איך האב א מאל געבעטן דעם רבי'ן אן עצה, האט ער געענטפערט מיר מיט זיין גוט בעקאנטן ליבן שמייכל „אן עצה מיינט געלט“. געמלאך, אז דער עצה בעטער דארף געלט, א).

אָט איז א ביי שפיל פון דעם רבי'נס פאטערליכער באציר-אונג צו גרויס און קליין, איינער פון אהן צאליקע. סע איז טאקע א גאר פשוט'ער ביי שפיל, אבער ער דערצעהלט אהן א שיעור פיל, הארצידיקס:

אויף זיין באזוך נישט לאנג צוריק אין ארץ ישראל האט מיין זון משה גר"ו, א תלמיד אין דער דארטיקער ברוסקער ישיבה, באזוכט דעם רבי'ן שליט"א, און געשמועסט אין לערנען. געווען איז דאס שבת צו נאכטס נאך חצות. די גאס איז געווען בעלאגערט מיט הונדערטער אידן נאך אין די שבת'דיקע מלבושים אויף דעם וועג אהיים פון די שטיבלאך, וועלאכע האבן נאך נישט באוויזן צו נעמען שלום. אין גאנצן איז דער רבי געווען דענצמאל פאר-

(א) די סומע פון די צאלן פון די אותיות פון דעם ווארט עצה באטרעפט הונדערט פינעף און זעכציק, פונקט דאס זעלבע — הכסף.

העלמניסמעסיג א זעהר קורצע צייט, א דריי וואכן בערך. און דער רבי האט געהאט גענוג צו טון. סע איז געווען דער ריכטיקער „היום קצר והמלאכה מרובה“. דער רבי איז דאך דער נאך פאלגער פון דעם „לפלגות ראובן“ ז"ל אלס אב בית דין פון דער ארץ ישראל'דיקער עדה חרדית. ער איז דער ראש פון די סאטמארער ישיבות אין דעם הייליקן לאנד. ער בויעט קרית יואל. טויזנטער חסידים, און גלאט פרומע אידן ווארטן שעה'ן לאנג אויף דער גאס לעכצנדיק צו נעמען שלום. ער האט אזוי פיל צו ערלעהדיקן אויף אזא צייט באשרענקטן באזוך. און דאך האט ער צייט צו שמועסן מיט א ישיבה בחור אין לערנען. אט דא זעט מען דעם אמת גרויסן ראש הישיבה און רבי.

און נאך מעהר, ביי דעם געזעגענען זיך טוט דער רבי-ראש הישיבה א פרעג דעם ישיבה בחור וועגן „מה נאכל“, וועגן זיינע „פינאנצן“. דער אמת'ער ראש הישיבה זארגט פאר דעם תלמיד'ס מאטעריעלע אנגעלעגנהייטן פונקט ווי פאר די גייסטיקע. „אם אין קמח, אין תורה“. א בחור זיצט יומם ולילה און לערנט, דארף מען זען ער זאל האבן צו עסן. אין דעם פרט האט דער תלמיד מאקע נישט בעדארפט עס. אבער ווער ווייסט וויפל תלמידים, נישט בלויז סאטמארער, דער רבי האט שוין געהאלפן! אט דא זעט איר דעם גרויסן איבער געגיבענעם ראש הישיבה, וועלאכער דרינגט באלד אריין אין דעם תלמיד'ס לאגע.

הלל איז געווען אין זיין אינגט א גרויסער ארימאן. ער פלעגט פארדינען א „טרפעיק“ א טאג פון האקן האלץ, א. פאר א האלב האט ער געשפייזט זיין הויז געזינד. די צווייטע העלפט פלעגט ער באצאלן שכר לימוד אין דער ישיבה.

נאך דעם ווי ער איז געווארן נשיא, פלעגט ער שמחת בית השואבה, ווען ער איז געווען זעהר פרעהלאך, אויס שרייען: „אם אני כאן הכל כאן“, (ב).

איינער פון די מעהרערע טייטשן איז: אם אני כאן, אויב

(א) אין תלמוד ירושלמי, תלמוד בבלי, מדרש, אגדה, זהר ווערט נישט געבראכט אז הלל איז געווען א האלץ האקער. דער רמב"מ ז"ל בריינגט יא „שהלל הוקן היה תוטב עצים“. זעט מ"ן בוך „די שעהנקייט פון אידנטום“, זייט 112.
(ב) סוכה ג, א, אויבן. רש"י דארט זאגט אז הלל האט געמיינט דעם אייבערשטן. אבער זעט דארט תוספות. אגב, די צאל פון די אותיות הלל באטרעפט פינעף און זעכציק, פונקט ווי די צאל פון דעם הארט א ד ג י, וואס מיינט אייבערשטער.

איך הלל בין דא, אויב איך בין אין בית המדרש, אויב איך בין דער ראש הישיבה, הכל כאן, קאן יעדער איינער אריין קומען פריי צו לערנען, אויב ער איז נישט בכוח צו צאלן שכר לימוד. און דאס איז אויך דער דרך פון דעם סאטמארער ראש הישיבה. און נאך מעהר, נויט בעדארפטיקע תלמידים ווערן נאך אויס געהאלטן מיט שפיין, געלענער און א מלבוש.

און נישט בלויז אלס ראש הישיבה, נאר אויך אלס רבי איז ער דורך געדרינגען מיט פאטערליכער ליבשאפט, מיט פאטערליכער איבער געגיבנקייט. ווען איך בין געקומען אפ נעמען א גרוס פון מיין זון, באניגט זיך נישט דער רבי מיט בלויז אפ גיבן א גרוס, נאר ער טוט א זאג צווישן אנדערס: נו, און וואס איז מכוה א שידוך? אויף מיין ענטפער: אז סע איז דאך פארדאן דער „מוזוג זווגים“, מסתמא וועט ער העלפן. באמערקט דארויף דער רבי: א ודאי, א ודאי. אבער מע דארף אליין אויך טון עפּים וועגן דעם.

אט דא זעט איר, אן אמת'ן מנהיג. אן אמת'ער, איבער געגי- בענער מנהיג איז דער פאטער פון זיינע צאן קדשים. א רבי דארף זיין אי א פירער און אי א טאטע, ביידע. ער דארף זארגן פאר דעם קינדס תורה, אידישע ערציאונג, אז דער תלמיד זאל האבן וואס צו עסן. און ווען די צייט קומט זאל ער טון א שידוך. טוט ער דאס נישט, איז ער קיין רבי און קיין מנהיג. און דער סאטמאר- רער נר"ו, דער גרויסער ראש הישיבה, דער גאון האדיר, און דער מנהיג פון אונזער דור בחסד עליון, איז דאס, און ער מאה ועשרים שנה, אמן כן יהא רעוא.

בעת אט די אלע אויבן דערמאנטע קארדינאלע אטריבוטן, די הויפט מידות, וועלכע אן אמת'ער מנהיג הדור מוז באזיצן, געפינען זיך זעהר, זעהר זעלטן אין איין און אין דער זעלבער פערזאן. איז דער סאטמארער רבי געבענמשט מיט זיי אלע, און נאך מיט אן עודה. אין אים איז קאנצענטרירט א קאלעקציע פון אלץ וואס איז גוט, שעהן, עטיש, הומאניטאריש, מענטשלעך. ער איז שטרענג וואו סע פאדערט זיך. ער ווייזט ארויס פאטערליכע ליבשאפט וואו סע נייטיקט זיך. ער איז באזעעלט מיט אלע מעלות, מיט אלע קוואליטעטן וועלכע א מנהיג פון גרויסן, אלזייטיקן פארנעם מוז באזיצן. ער איז הימליש געבענמשט מיט די אלע נויטיקע מעלות. און דערפאר איז ער דער פירער פון אונזער צייט.

גאונות, דער סאטמארער רבי איז א גאון אין לערנען. סע
איז געלינגן מתנגדים אין א געוויסער מאס צו איין רעדן מאַכע
שיכטן פון פאַלק, אַז רביים זיינען קיינע לומדים [למדנים]. און אַז
מע גיט אַ רעכנ אַויס אַ גרויס צעמל פון רביים וועלאַכע זיינען
אַנערקענטע גאונים, איז דער ענטפער: דאָס איז געווען אין די
פריערדיקע דורות. אַבער בנוגע דעם סאטמארער, הכל מודים, אפילו
ליטווישע לומדים, אַז דער רבי איז אַ גאון אין לערנען.

צדקות, איך האָב נאָך נישט געהערט אפילו פון די פאַר-
בינסמע געגענערס אַ נישט גינסטיקע באַמערקונג וועגן דעם סאַט-
מאַרער רבי'נס צדקות. איז דאָך דאָס זיכער אַזוי לכל הדעות. אויף
דעם איז דאָך לית מאן דפליג.

חסידות, חסיד איז די טייטש פרום, עהרליך; פרום צום
אייבערשטן, עהרליך צו מענטשן, ווי צום ביי שפיל אין פילע
ערטער אין תהלים; און אין שפעיטערע דורות, ווי למשל רבי יהודה
החסיד, ר' אלי' חסיד [דער ווילנער גאון] זצ"ל. דעם סאַטמאַרער
רבי'נס חסידות איז אַ „יקוב הדין את ההר“ דיקע פרומקייט, און
אַ קרישטאַל זויבערע עהרליכקייט. אַ פרומקייט וועלאַכע דעקט
כחוט השערה'דיק דאָס „בין אדם למקום“ דיקס; אַן עהרליכקייט
וועלאַכע פירט דורך פולקאם דאָס „בין אדם לחברו“ דיקס. און
אויך דאָס פרעגט קיין מענטש אַפ.

חכמה, פיקחות — ווען איר זיצט מיט דעם סאַטמאַרער
רבי'ן אַ שעה ווערט איר קלוג אויף אַ יאַר. זיין קלאַרע לאַנגיק,
זיין שכל הישר'דיקע אַנאַליזירונג פון פאַרוויקלטע ענינים, פליאַנ-
טערט אויף אייער קאַמפליצירסטן פראַבלעם, און עפנט אויף
אייערע אויגן. דער פראַבלעם ווערט אַויס, כלא היה, גלייך ווי ער
וואַלט גאַר נישט עקזיסטירט אין גאַנצן.

אַפט מאַל איז דעם רבי'נס ענטפער אַזוי פשוט'דיק און
אַפילו עפּים מאַדנע. אַבער אַז איר גיכט זיך אַ פערטראַכט אין דעם,
זעט איר אַז די פשוט'קייט איז אַזוי קערנדיק אמת, אַזאַ אַהן
באַשטרייטבאַרער פאַקט, אַז איר קאַנט בשום אופן אַפּ פּרעגן אים,
און איר מוזט צו שטימקן. איך האָב געפּרעגט אַ מאַל דעם רבי'ן
צו מוזן טאַקע זיינע תלמידים אַויס זען אַזוי אויסערלאַך. האָב איך
באַקומען דעם ענטפער: דערפאַר ווילן דאָך נישט די נישט-אידישע
מיידלאַך זעצן זיך נעבן זיי אין די סאַבוועים.

אין פלוג קלינגט עם עפים אזוי פשוט. אבער סע איז דאך פארט אזוי קערנדיק אמת'דיק. אויב דאס העלפט צו אויף האלמן פרום אידישקייט, און סע שאד קיינעם, דארף מען אויס נוצן אויך דאס דאזיקע מיטל.

אהבת ארץ ישראל — א נשמה-הארציקע ליבשאפט פאר ארץ ישראל, וועלעכע שמעלט אזוועק אין א שווארצן שאמן די קעשענע ליבע צו מדינת ישראל פון די פראפעסיאנעלע ציוניסטן, וועלעכע זייגן „דאס מאכן א לעבן“ פון קהלים פושקעס.

אויב די באצייכענונג ציוניסט מיינט עפים, איז דער סאט-מארער רבי דער אמת'ער ציוניסט, דער עזרא הסופר-נחמיה'דיקער ציוניסט, וועלעכער האט אויס גערייניקט דאס הייליקע לאנד פון אלע טומאות, און אריין געבראכט צוריק אין ציון הר חורב'דיק אידישקייט.

„חובבי ציון“, ציוניסטן, זיינען נישט די וועלעכע דולדן חזיר, מיסאנערן, שמד, אידישע מעכטער אין דער ארמע, פאלמעסן אידישע מתים און אזוי ווייטער. ניין. זיי זיינען שונאי ציון, כאטש זיי זיינען די פירערס פון דער מדינה. אבער זיי פילן עם ליידער נישט.

די אמת'ע ציוניסטן זיינען די „גמורי קרתא“, די עזרא הסופר'דיקע ציוניסטן. און דער גרעסטער עזרא הסופר-נחמיה'דיקער אוהב ארץ ישראל אין אונזער דור, איז דער סאטמארער רבי נר"ו.

דעם רבי'נס אהבת ארץ ישראל דריקט זיך אויס נישט אין פוסטע פראזן, נאר אין מעשים, טאטן, און „בכיסו“, מיט דער קע-שענע ממש. דער רבי באזוכט ארץ ישראל א פאר וואכן, לאזט ער איבער דארט מעהרערע צענדליק טויזנטער דאלארן. ער האט א מאל באמערקט: „אין אמעריקע גיבט מען מיר געלט, און איך גיב עצות. אין ארץ ישראל גיב איך געלט, און מע גיבט מיר עצות“.

וויפל ביישמייערן די באצאלטע פראפעסיאנעלע „ליב הא-בערס“ פון ארץ ישראל צו דעם אויף בוי פון ציון? ! וויפל? ! דער ענטפער איז חי מאל גאר נישט!

געוויס, זיי בריינגן טאקע אריין דאלארן אין ארץ ישראל. אבער נישט צו העלפן דערמיט דעם אויף בוי פון דעם לאנד. ניין.

נאָר צו קויפן נאָך באַדן, נאָך סמאָקס, צו אינוועסטירן אין נייע אונטער נעמונגען, וכדומה.

זיי האַלטן אין איין פליען אַהין און צוריק. די אַמעריקאַנער פליען אַהין, און די מדינת ישראל'דיקע פליען אַהער יעדער מאָנטיק און דאָנערשטיק אויף פּערזאָמלונגען, באַרוטונגען, וכדומה. און מתנות פאַר דער פאַמיליע און פּריינד דאַרף מען אויך מיט בריינגן. און דאָס אַלץ איז אויף קהלים קעשענע.

דער סאַטמאַרער רבי אַליין שיקט איבער קיין ארץ ישראל אַן ערך 150,000 דאָלאַרן אַ יאָר. ווי פיל ביישמייערן די „פאַר-ברענטע“ ציוניסטישע פירערס וועלעכע לעבן פון ציוניזם, האָבן „ריל עסטעיט“ אין ארץ ישראל פון ציוניזם, האָבן אַ „האַנט“ אין געוויסע אינדוסטריעס, און זיינען שותפים אין אַנדערע, וויפּל?! צוויי מאָל חי גאָר נישט!

די חכמים ז"ל לערנען אונז, אַז אַפילו אַן אַרימאָן וועלעכער לעבט פון צדקה, איז אויך מחויב צו גיבן צדקה, אַ פּשימא שוין דער וועלעכער „מאַכט אַ גאַנץ שעהן לעבן“ פון צדקה, נאָך מיט לעכצנדיקער „פּובליסיטי“ אַלס צו גיבן.

צדקה — סע איז באַוויסט ווייט און ברייט אַז דער רבי איז אַ גרויסער בעל צדקה. הכל מודים, יעדער איינער אַנערקענט אַז דער רבי האָט אַ „פתוח תּפתח“'דיקע האַנט פאַר נויט בע-דאַרפטיקע אינסאַטאַנצן, יחידים סאַי אין אַמעריקע, סאַי אין ארץ ישראל און סאַי אין אַנדערע לענדער. יודעי חן זאָגן אַז ווען מע גיט דעם רבי'ן געלט, געהט עס אַריין אין דער לינקער קעשענע, און סע גליטשט זיך אַרויס באַלד דורך דער רעכטער קעשענע אויף פאַרשידענע צדקה צוועקן.

אַבער זעהר, זעהר ווייניק מענטשן ווייסן אַז סע קומען אַן בריף צו דעם רבי'ן פון אידן, מענער און פרויען, אין רוסלאַנד, וועלעכע בעטן נעבאָך אַ מלכוש, וכדומה. מיר איז אויס געקומען צו לייענען מעהרערע פון די האַרץ רייסנדיקע בריף. און זיי ווערן נישט אַריין געוואָרפן אין דעם פאַפיר קאַרב. ניין. מע שיקט אַוועק צו זיי פאַר שוועהרע צענדליקער טויזנטער דאָלאַרן פעקלאַך אַ יאָר. און מע קלאַפט נישט אין די פּושקעס. מע שרייבט נישט

(א) גיטן ז, ב, ערשטע שורה.

אין די צייטונגען. מע רופט קיינע פערזעמלונגען. מע אפעלירט נישט. מע זוכט קיין פובליסיטי.

איך האב געוואלט א מאל ביישטייערן א פאר דאלארן, האט מע אפ געזאגט מיר מיט דאנק: „דאס טון מיר אליין“. מיט וואס און מיט וויפל האבן אלע ציוניסטישע און אנדערע פאליטישע אידישע ארגאניזאציעס געהאלפן און העלפן אונזערע אומגליקלאכע ברידער און שוועסטערס אין היינטיקן רוסלאנד א חוץ מיט פובליסיטי פאר זיך?!

וויפל פעקלאך האבן די ראכאים וועלאכע פליען קיין רוס-לאנד, איבער געשיקט צו די רוסישע אום גליקלאכע אידן? ! יא. זיי באזארגן זיי מיט פעקלאך, מיט פעקלאך נייע צרות. „פאני“ האט א לאנגן זכרון. זיי געדענקען יעדן איינעם וועלאכער טרייט אן זיי אויף דעם פוס. און זיי רעכענען זיך אפ, נישט באלד, נאר שפעטער. און ווען זיי רעכענען זיך אפ, שמעהען מיר דא מיט פארגלאצטע אויגן, און ווינדערן זיך פאר וואס עפיש פלוצים? ! אבער דאס איז נישט פלוצים! זיי האבן נישט פארגעסן. זיי האבן געווארט מיר זאלן פארגעסן, און דאן צאלן זיי אפ כפל כפלים.

און די אויבן דערמאנטע אקטיוויטעטן זיינען בלויז א טייל פון דעם סאטמארער רבי'נס פיל פארצווייגטע טעטיקייטן אויף דעם געביט פון צדקה.

מיט דעם אן קומען פון דעם איבער זעקס מיליאן קדושים-דיקן אומגליק, הי"ד, איז דער רבי שלימ"א געווארן איין געשפארט אין דעם קאנצענטראציע לאגער בערגען בעלזען מיט זיין רעביצין, און מיט זיין גבאי הרב ר' יוסף אשכנזי. ער איז געווארן ניצל דורך א נס, און ער איז אן געקומען אין דער שווייץ [שוויי-צארע]. פון דארט איז ער עולה געווען קיין ארץ ישראל, און האט באזעצט זיך אין ירושלים. ער האט באלד געגרינדעט דארט א ישיבה וואו ער האט פארשפרייט תורה און חסידות.

בימיט צוואנציק יאר צוריק, ענדע תש"ו, איז דער רבי געקומען קיין אמעריקע, און האט באזעצט זיך אין דער וויליאמסבורג געגנט פון ברוקלין. און די אויף טוענגען וועלאכע ער האט אויף געטון אין די צוואנציק יאר אין אמעריקע און אין ארץ ישראל זיינען ממש פענאמענאל. זיי שטייגן איבער פיל פאכיק אלץ, אלץ וואס ער האט אויף געטון און פארווירקליכט אין דער אלטער היים.

אן געקומען אין אַמעריקע איז דער רבי נישט ווי נאך א רב, צי ווי נאך א רבי פון אייראָפּע. ניין. ער איז אן געקומען ווי א פענאַמענאַל דינאַמישער כוח. ער איז אן געקומען נישט בלויז ווי א גאון, אַ מחדש אין לערנען, נאָר אויך ווי אַ פּלאַם פּייערדיקער אַהן ערמידליכער קעמפּער פאַר עקסטרעם תּורה אידישקייט, פאַר הר סיני אידישקייט לויט די אויסטייטשונגען און פאַרטייטשונגען פון תּלמוד, מדרש, אגדה, זהר, ספּרי קבלה, ראשונים און אחרונים. ער איז געקומען אַהער ווי אַ פירער אין וועמענס ווערטער בוך סע געפינט זיך נישט דאָס וואָרט קאַמפּראַמיס, ווען סע קומט צו אידישקייט. „יָקוּב הַדִּין אֶת הַהָר” האָט ביי אים בלויז אן איין און איינציקן טייטש. דער דין מוז ווערן דורך געפירט אַהן קאַמפּראַמיס, נישט געקוקט אויף דעם צי ער פאַסט זיך צו דער צייט, צי ער פאַסט זיך צו די קאַנדיציעס אונטער וועלאַכע מיר לעבן, און אַזוי ווייטער, צי נישט. נישט נאָר רעכנט ער זיך נישט אַפּילו מיט דעם קלענצטן קאַמפּראַמיס וועלאַכער קומט אַפּילו פון גרויסע לומדים, פון גרויסע אדמורי”ם, נאָר ער קעמפט אַפּילו געגן זיי סאַי מיט דעם וואָרט, סאַי מיט דער פּען.

בײַט דעם רבי׳נס אן קומען אין אַמעריקע האָט אן געהויבן זיך אַ גאַנץ ניי און אויסערסט וויכטיק קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דעם פרומען אַמעריקאַנער אידנטום; אַ קאַפיטל וועלאַכס האָט נישט דירעקט אַ גרויסן איינפלוס אַפּילו אויף די ווייניגער פרומע קרייזן; אַ קאַפיטל וועלאַכס די ערנסטע געשיכטלעך, די פּער-אַנטוואָרטליכע היסטאָריקערס וועלן באַצייכענען אַלס „סאַטמאַריזם“.

סע איז אַ רעוואָלוציאָנעריש קאַפיטל. סע האָט אין עטליכע ווייניגע יאָרן צעשטעהרט די אַלמ געבאַקענע, אַלמ איין געזעסענע „דאַגמעס“, פאַרניכט און אַפּ געמעקט צענדליקער יאָרן אַלמע איין געוואָרצלמע איין רעדענישן, און האָט איבער צייגט אַז דאָס זיינען אַבסאָלוט אַהן באַגרינדעטע און זיין לאַזע איין רעדענישן. און אן איין רעדעניש איז אויך אַ קראַנקהייט, און אן אן שטעקנ-דיקע נאָך דער צו.

בײַלע יאָר הונדערטער האָט מען געגלויבט אַז די ערד שטעהט. איז געקומען די וויסנשאַפט און האָט באַוויזן, אַז די ערד דרעהט זיך און מיר מיט איר. פּילע צענדליקער יאָרן האָבן אידן אין דער גאַרער וועלט געמיינט אַז דער אַלזיינדיקער איז

בלויו אין אייראָפּע. אז אין אַמעריקע איז ער חלילה נישט
בנמצא. אז דער „מלא כל הארץ כבודו“ באַציט זיך בלויו אויף
אייראָפּע. אז אַמעריקע איז עפּים אַ וועלט פאַר זיך, וועלאַכע האָט
קיינ שייכות חלילה מיט דעם בעשאַפּער פון דעם אוניווערס.
מע האָט אַפילו פאַרגעסן אָדער אַפּשר בכוונה, אומישנער איגנאָ-
רירט אזא קאַרדינאַלע באַהויפּטונג, אז „אין העולם מקומו של
מקום, אלא המקום מקומו של עולם“, א) נישט די וועלט איז דעם
בעשאַפּערס וואוין אַרט, נאָר דער אוניווערס בעשאַפּער איז דאָס
וואוין אַרט פון דעם אוניווערס. נישט דער בעשאַפּער איז אין דער
וועלט, נאָר די וועלט איז אין אים. דער בעשאַפּער פון דעם אוני-
ווערס איז גרעסער פון זיין בעשאַפּונג. ער איז גרעסער פון דער
וועלט, פון דעם אוניווערס.

דער פּועל יוצא, דער רעזולטאַט פון דעם איז געווען אז
אזוי ווי כביכול געפינט זיך נישט חס וחלילה אין אַמעריקע, האָבן
די קרובים אָדער די פריינד, וועלאַכע האָבן אַריבער געבראַכט
עמיצן אין דעם גאַלדענעם לאַנד, כאַלד בעאַרבעט דעם „גרינעם“,
אז דאָס סאַמע ערשטע וואָס ער מוז טון, איז ווערן פּטור פון דער
באַרד און די פּיאָות.

צו טראַנספּאָרמירן, צו מאַכן פון דעם אַהן שולדיקן „גרינעם“
אַ הונדערט פּראָצענטיקן „יענקי“, האָט צו געשפּילט באַקוועמ-
לאַך אַן עקאָנאָמישער פּאַקטאָר. מע האָט „איבער געצייגט“ דעם
„גרינעם“ אז מע מוז אַרבעטן שבת. מע האָט איין גערעד דעם
צוקונפּטיקן קרעמער, אז אויב ער וועט האַלטן פּערמאַכט די קראַם,
דאָס געשעפּט שבת און ימים טובים, מעג ער נישט עפּענען עס
אין גאַנצן.

אין דער אַלמער היים האָט מען געהאַלטן פון דעם מאַמר
חז"ל, „מי שברא יום ברא פרנסתו“, ב) דער וועלאַכער האָט
בעשאַפּן דעם טאַג, האָט בעשאַפּן דעם טאַגס פּרנסה. אין אַמעריקע

א) פּסיקתא רבתי, פּיסקא כא, זייט קד, ב; מדרש בראשית רבה סה, ט; מדרש
תנחומא, פרשה תשא, כז; ילקוט שמעוני פרשה תשא שנה, חבוקק תקסג און תהלים
תתמא; ילקוט המכירי אויף תהלים מזמור צ, ב.
אין: ילקוט שמעוני פרשה ויצא קיז; מדרש לקח טוב [פּסיקתא זוטרתא] פרשה
בראשית א, ז הייסט: הקדוש ברוך הוא מעוננו של עולמו, ואין עולמו מקומו.
ב) מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מה, ב, אויסגאַבע אום; תנחומא בשלח כ;
ילקוט שמעוני בשלח רנה.

האָבן די אַריבער בריינגערס איין גערעד דעם אַריבער געבראַכטן אַז שבת איז דער פרנסה גיבער. נישט „מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת“, א נישט דער וועלאַכער גרייט אַן ערב שבת, האָט ער וואָס צו עסן שבת. נאָר מי שעובד בשבת אוכל כל השבוע, נאָר דער וועלאַכער אַרבעט שבת, האָט וואָס צו עסן אַ גאַנצע וואָך.

זייענדיק אַמאָל אַ שבת מיט מיין דענצמאַל צוועלף יאָריק בן יחיד'ל משה, ביי דעם רבי'ן, האָט הרב ר' ליפא פרידמאַן מנהל פון די סאַטמאַרער ישיבות געטון אַ זאָג צו מיר צווישן אַנדערעס, מיט שטאַלץ, און מיט גוט פאַרדינטן שטאַלץ: איר ווייסט דאָך אַז אין וויליאַמסבורג זיינען כמעט אַלע אידישע קראַמען געווען אַפן שבת. איצט זיינען ברוך השם אַפן בלויז צוויי, די אַפטייקן [דראַג סטאַרס]. אַבער סע וועט נישט נעמען לאַנג, און אויך די דאָזיקע צוויי וועלן האַלטן פערמאַכט שבת. און מיין זונדעלע האָט כאַ- מערקט דאַרויף: און ביי אונז אויף דער וועסט זייט אין ניו יאָרק, זיינען אַלע קלייטן אַפן שבת, בלויז צוויי זיינען פערמאַכט, די כשר'ע פלייש קראַמען.

און ווען מען האָט געפרעגט מיך אויף דער ראַדיאָ וואָס איז דער אונטער שייד פון אַ סאַטמאַרער שול און אַ ניו יאָרקער „וועסט סאַיד“ שול, האָב איך געענטפערט: איך האָב געדאַווענט אַ שבת אין אַ סאַטמאַרער שול זיינען געווען פערציק מנינים בן ירבו מיט בערד און פיאַות, און בלויז איינער אַהן ביידע. איך האָב געדאַווענט שבת אין אַ „וועסט סאַיד“ער פרומער שול זיינען געווען פערציק מנינים אַהן בערד מיט פיאַות און איינער מיט אַ בערדל און פאה'לאַך.

און כידוע איז „עבירה גוררת עבירה“, איין עבירה שלעפט מיט נאָך אַן עבירה. אַז מען אַרבעט שוין שבת, בענטשט מען קיין ליכט, מע געהט נישט אין שול אַריין. און אַז מע דאַוונט נישט שבת, דאַוונט מען שוין זיכער נישט אין דער וואָכן. און אַזוי האָט געפירט איינס צו דעם צווייטן ביז — אויס אידישקייט.

אַ פרומער איד מיט באַרד און פיאַות, מיט אַ שטראַימעל און מיט אַ זיידענער קאַפּאַטע איז געווען אַ מוזעאום געגנשטאַנד. אַן אַמעריקאַנער געבאַרענער האָט נישט געוויסט ווי אַזוי סע זעט

(א) עבודה זרה ג, א.

אויס א היימישער פרומער איד. די פראזע „גלצט כשר“ איז געבליבן אויף יענער זייט ים, צוזאמען מיט דעם „גלצט כשר“ פלייש.

מיט דעם סאטמארער רבי'נס קומען אהער, האָבן יודעי חן דערשפירט באַלד אַז „דרך כוכב“, אַז אַ שטערן פון דער אַלטער היים, האָט באַוויון זיך אויף דעם האַריוואָנט פון דעם פאַר-בלאַנדזשעטן אידענטיטעט, פון דער פאַרפירטער אידישקייט. אַן אַלט נייע זון פון מזרח אייראָפּע האָט אַן געהויבן צו אויף געהן אויף דעם הימל פון דער אידישער אַמעריקע. אַלטע היימישע ווינטן האָבן אַן געהויבן צו אַרײַן בלאָזן אין די אידישקייט פאַר יתום'טע הייזער, אין די כשר פערנאַכלעסיקטע קעכן, און אין די אַנדערע פאַרשידן אַרטיקע ווינקעלאַך פון פרום, און ווייניקער פרום אי-דישקייט.

דאָס אַמאָליגע אַהן פּשרת'דיק, אַהן קאַמפּראָמיסדיק פרום אידישקייט האָט אַן געהויבן צו שלאָגן וואַרצלען טיף און ברייט, מיט יעדער טאָג טיפּער און ברייטער ; טיפּער די וואַרצלען, בריי-טער די צווייגן, און נישט נאָר אויף דעם געביט פון תורה, מצוות, יראת שמים, הינוך, שמירת שבת און ימים טובים, מהרת המשפחה, נאָר אויך אויף אַנדערע געביטן ווי עקאָנאָמיע, פּאָליטיק, און אַזוי ווייטער.

אַין דעם קורצן שפּאַן פון צוואַנציק יאָרן האָט דער סאַט-מאַרער רבי אויף געשטעלט אַ רייע ישיבות מיט די נעמען „תורה ויראה“, „יטב לב“ און אַ מתיבתא מיט אַן ערך פון איבער צוויי טויזנט תלמידים, כּן ירכו.

שולעס מיט דעם נאָמען „בית רחל“ פאַר מיידלאַך מיט אַן ערך פון איבער פיפּצן הונדערט תלמידות כּן תרכינה, מיט אַ בודזשעט פון אַ מיליאָן דאָלאַרן בערך, יאַרלאַך.

פיר זומער קעמפּס, „רב טוב“ מיט אַ בודזשעט פון דריי הונדערט טויזנט דאָלאַרן.

אַ גמילות חסדים לאַי קאַסע מיט אַ יאַרלאַכן אומזאָץ פון אַ האַלבן מיליאָן דאָלאַרן.

אַ ביקור חולים. נישט נאָר צו בלוזי באַזוכן די קראַנקע, נאָר מע באַזאָרגט זיי פריי מיט עסן, רפואות און אַזוי ווייטער, וואָס קאַסס פיפּציק טויזנט דאָלאַרן בערך, יאַרלאַך.

א ישיבה פאר בחורים, און א „בית אסתר“ שולע פאר מייד-
לאך אין מאנטריאל, קאנאדע.

דאס זעלבע אין לאנדאן ענגלאנד, אנטווערפן בעלגיע, אין
זיד אמעריקאנישע לענדער.

היינט די סאטמארער שמיבלאך אין די אלע ערטער, אריין
גערעכנט פאריז.

איך האב געפרעגט א תלמיד פון פאריז אין דער ישיבה
„שערי יושר“ אין לוצערן אין דער שווייץ, פון וועלאכער הרה”ג ר’
יצחק דוד קאפעלמאן נר”ו איז ראש הישיבה, וואו זיין טאטע דאוונט.
האט ער געענטפערט מיר: וואס הייסט וואו? אין סאטמארער
שמיבל.

א דאנק סאטמאר, און אין פארשידענע פרטים, א דאנק
אויך די אנדערע רבי'שע הויפן, זיינען היינט צו טאג בערד און
פואות, שמראימלען, זיינדענע קאפאטעס, גארמלען, וואלענע מלי-
תים, שיימלן [פארקן], מקוואות, א נאטירליכע ערשיינונג אין
פארשידענע געגנטן דא אין לאנד, ווי פריער אין די שמעט אין
אונגארן, אין גאליציע, פוילן, וואלין, און אזוי ווייטער.

סע האט געשאפן זיך א געוואלדיק גרויסע פראדוקציע פון
פילע צענדליקער העכסט כשר'ע פראדוקטן, פון חלב ישראל ביז
גלאז כשר פלייש, גרויסע שמורה מצה בעקערייען, און סתם
בעקערייען פון אלע כשר'ע סארטן געבעקסן. דער אומזאץ פון די
דאזיקע און די אנדערע רעליגיעזע אינדוסטריען באטרעפט שוועה-
רע צענדליקער מיליאנען דאלארן יארלאך, און צענדליקער מיליאנען
טער אידן כן ירבו, האבן שעהן פרנסה, מיט שמירת שבת וימים
טובים נאך דער צו.

אלע גיבן צו אז דער רבי איז דער מנהיג „פאר עקסעלאנץ“.
סע זיינען אפשר פאראן גדולים וועלאכע קאנען פארגלייכן זיך
מיט דעם רבי'ן אין דער, אדער אין יענער זאך. אפשר איז פאראן
אזעלאכער וועלאכער קאן פארגלייכן זיך מיט דעם סאטמארער אין
לערנען. אפשר איז פאראן אזעלאכער, וועלאכער קאן פארגלייכן
זיך מיט דעם רבי'ן אין צדקות. אפשר איז פאראן אזעלאכער
וועלאכער קאן פארגלייכן זיך מיט אים אין חכמה, און אזוי ווייטער.
אבער אלץ אין איינעם אין אונזער דור איז פאראן ביי קיינעם,
און נאר ביי דעם סאטמארער רבי'ן נר”ו.

דאס ווייסן אין הארץ אפילו זיינע פארבימערסטע קריטי-קערס. און וואס גרעסער א מענטש בכלל, און א מנהיג בפרט איז, אלץ גרעסער איז די צאל פון זיינע קריטיקערס. איז פארשטעהט זיך אז דער רבי איז ברוך השם רייך אין קריטיקערס אין אלע אידישע ישובים, און גאר באזונדערס אין אמעריקע און אין ארץ ישראל. איז וואלטן די קריטיקן אויס געדרוקט זיך אין לאגישע ארגומענטן, אין שכל הישר'דיקע אנאליזירונג פון דעם ענין, אין קאנקרעטע פאקטן, וואלט עס געהאט אפשר א געוויסן זין. און סע וואלט אפשר גאר געווען ווילקאמען. ווארן אמת'ע, עהרליכע קריטיק איז אפט מאל געזינט, זעהר גוט פאר דער עצם זאך. איז אבער ליידער, ליידער דער פאקט נישט אזוי. גלויבט עס יא, גלויבט עס נישט, דער פאקט אבער איז, אז די גאנצע קריטיק פון די גרויסע ציון'יסמישע העכט ביו צו דעם פארפירטן עולם-גולם בא-שמעהט פון צוויי פראצן: דער סאטמארער רבי איז א נמורא קרתא'ניק און א שונא ישראל, חלילה.

וועלן מיר אקארשט א קוק טון וואס סע מיינט קריטיק, וואס סע מיינט נמורי קרתא, און ווער סע איז א שונא ישראל.

אזוי ווי דארט וואו סע איז פארצן זון, איז דא אויך שאמן. אזוי אויך אומעטום וואו סע געפינט זיך א גוטע ארגאניזאציע, אינס-טימוציע, א וואוילמעטיקע צי א פאליטישע, איז אויך פארצן אן אפאזיציע, א געגנשאפט. דאס איז זעהר גוט. דאס איז דעמאקרא-טיש. און אזוי דארף זיין. באזונדערס מיר אידן דארפן פירן זיך דעמאקראטיש. ווייל מיר אידן זיינען דאס סאמע ערשטע דעמא-קראטישע פאלק.

ווען משה רבינו האט בעדארפט באשטימען זיבעציק פאר-שמעהערס פון די אידן, האט ער געפינען זיך אין א פארלעגנהייט. זאל ער נעמען זעקס פון יעדער שבט, וועלן דאך זיין צוויי און זיבעציק זקנים. זאל ער נעמען פון צען שבטים צו פינעף און פון צוויי שבטים צו זעקס, וועט דאס דאך נישט זיין דעמאקראטיש.

האט מען געווארפן אריין צוויי און זיבעציק צעטעלאך, און צוויי פון זיי זיינען געווען לעהדיק. די צוויי שבטים וועלאכע האבן ארויס געצויגן די לעהדיקע צעטעלאך האבן געהאט בלויז צו פינעף פארשמעהערס.

מיר זיינען די ערשטע וועלאכע האבן געגיבן דער וועלט

דעם באגריף פון „אחרי רבים להטות“, פון „יחיד ורבים, הלכה כרבים“, דעם מעהרהייט, דעם מאיארימעט געזעץ. דאס געזעץ איז ווי די מעהרהייט. די מעהרהייט רעגירט. אהן דעמאקראטיע איז דיקטאטור. און צו וואס דיקטאטור דערפירט, האבן מיר דאך געזען, ווען מיר האבן באצאלט פאר דעם מיט איבער זעקס מיליאן קדושים, השם ינקום דמם.

און מיר זיינען א דעמאקראטיש פאלק, ווייל דער בעשאפער אליין פירט זיך דעמאקראטיש. ווען דער בעשאפער האט געהאלטן ביי דעם בעשאפן די וועלט, האט ער בארוטן זיך מיט דער תורה, מיט די ששה סדרי משנה, און מיט יעדער בעשאפעניש צי סע וויל ווערן בעשאפן. איידער ער האט בעשאפן דעם מענטש, האט ער בארוטן זיך מיט די מלאכים, מיט די נשמות פון די צדיקים, מיט הלל און שמאי, א) און נאך.

איז טאקע גוט וואס אין א דעמאקראטיש לאנד איז פאראן אן אפאזיציע, א צד שכנגד. סע איז אויך גוט אז אין אן ארגאניזאציע איז פאראן אן אפאזיציע. אפילו אין לומדות איז גוט אז סע איז דא א צווייטע מיינונג. ווען אונזער תלמוד, למשל, וואלט בעשטאנען בלויז פון הלל, ר' אליעזר, רב, אביי און אזוי ווייטער, אהן א שמאי, אהן א ר' יהושע, אהן א שמואל, אהן א רבא, אהן א בר פלוגתא און אזוי ווייטער; א רש"י אהן א תוספות, וואלט אונזער תלמוד געווען הונדערט מאל ווייניגער, קלענער. דאס אייגענע גילט מיט באצוג אויף די פירושים אויף תנ"כ, און אזוי ווייטער.

יעדער דעמאקראטיש לאנד ווערט געפירט פארלאמענטאריש. אין יעדער פארלאמענט איז פאראן אן אפאזיציע, געגנערס פון דער רעגירנדיקער מאכט. ווען קאנגרעס לייט צי סענאטארן זיינען געגן דעם פרעזידענט, געגן דער רעגירונג אין א געוויסן ענין, איז נאך נישט געווארן געבארן דער נאר, צי דער משוגע'נער וועלאכער זאל באשולדיקן די אפאזיציע אין שנאת אפערקא. יעדער איינער ווייסט אז ביידע צדדים מיינען לטובת דעם לאנד. און דאס זעלבע איז טאקע אויך מיט די בירגערס. א טייל האלטן מיט דער רעגירונג. און א טייל האלטן מיט דער אפאזיציע. דאס זעלבע איז אין יעדער דעמאקראטיש לאנד אין דער גארער וועלט.

(א) „בעשה אדם“ — נמלך עם שמאי הלל.

אונזער גאנצע רעליגיעזע ליטעראטור פון תורת משה ביז צו דעם שפעטערסטן אחרון, און אין די קומענדיקע דורות, איז דעמאָקראַטיש.

לזאָ, קריטיק איז גוט, אָבער נאָר קאָנסטרוקטיווע קריטיק. קריטיק איז באַזונדערס וויכטיק מיט באַצוג אויף ארץ ישראל, אָבער זי דאַרף און מוז זיין געבויעט אויף דער אידישער אמונה, אויף אמת, אויף עהרליכקייט.

די קריטיק דאַרף ווערן געפירט מיט רעספעקט צו דעם געגנער, צו דעם צד שכנגד. קריטיק דאַרף ווערן אויס געדריקט מיט לאַגיק געבויעט אויף פאַקטן. זידל ווערטער, צונעמען, מאַר-קעט פּלאַץ שפּראַך פירט צו גאָר נישט, שאַפט גאָר נישט, אויסער שנאת חינם. און פאַר שנאת חינם איז ירושלים געוואָרן חרוב. און געוויס קאָן ארץ ישראל נישט ווערן געבויעט דורך דעם.

ארץ ישראל בעלאַנגט צו יעדער אידן אַהן אונטער שייד וואו ער וואוינט. אידן איבער דער גאַנצער וועלט שיקן אַרײַן אין ארץ ישראל שוועהרע צוואַנציקער מיליאָנען דאָלאַרן אַ יאָר. יעדער אַרמאָדאָקסישער איד האָט אַ רעכט צו קריטיקירן, און צו פאַדערן אַז ארץ ישראל זאָל פירן זיך לויט אונזער מאַנדאַט, נעמלאַך לויט דער תורה.

אַ פּשיטא שוין אַז יעדער פרומער פירער אַהן אונטער שייד וואו ער וואוינט, און כּפּרמ נאָך אַ פירער וועלאַכער האָט אַ גרויסן חלק אין דעם העלפן בויען ארץ ישראל, ווי דאָס טוט דער סאַטמאַרער רבי, איז נישט נאָר האָט ער אַ רעכט צו קריטיקירן, נאָר סע איז זיין חוב צו שמעהן אויף דער וואַך, אַז סע זאָל פירן זיך על פי תורת ישראל.

ווען אַ פירער פון דעם סאַטמאַרער רבי'נס פאַרנעם זאָל נישט אַרויס טרעטן געגן דעם פאַרקויף פון הזיר אין ארץ ישראל, אַ פאַרבאָט אין דער תורה, געגן פרויען אין מיליטער, געגן דעם „סווימינג פּול“ — דאָס באַדן זיך עפּנמלאַך פון מענער און פרויען אין ירושלים, געגן פאַלמעסן אידישע מתים, געגן מחלל זיין שבת כּפּרהסיא, און נאָך נאָך. ווען ער זאָל נישט אָן ווענדן דעם „יקוב הדין את החר“, וואַלט ער געווען נישט אַ רבי און נישט אַ מנהיג. ער וואַלט געווען אַ געפירטער, און אפשר אַפילו אַ פאַר-פירטער, און זיכער נישט אַ פירער.

דער רבי איז דאס וואָס אָן אמת'ער אידישער פירער דאַרף זיין. זיין ווירקונג איז גרויס נישט בלויז אין אַמעריקע און אין ארץ ישראל, נאָר אויך אין אַנדערע לענדער. פילע פירערס אין פילע ערטער טראַכטן גוט פריער איידער זיי טוען עפּים: „ווי אזוי וועט דער סאַטמאַרער קוקן דאַרויף“. און וואויל צו דעם דור וועלאַכער האָט זוכה געווען צו האָבן אַזאַ מנהיג, אַ מדברנאַ דעמא בחסד עליון, נר"ו.

ס'ע איז אָן אַקסיאָמאַטישער, אַהן באַשטרייטבאַרער פאַקט אַז דער וועלאַכער האָט קיינע קאַנקרעטע פאַקטן צו באַפעסטיקן, צעמענטירן און באַוווּיזן די אויטענטישקייט פון זיינע אַרגומענטן אַז ער איז גרעכט, בעהאַלט ער זיך אונטער אַ האַגל פון זידל ווערטער, צונעמען, וכדומה. דאָס ווייסט אַפילו אַ בר בי רב דחד יומא, אַ חדר אינגל.

און כאַטש דער דאָזיקער ענין איז זעהר ערנסט, איז ער אַבער דורך געפלאַכטן אויך מיט אַ פאַרעם פון הומאָר. די וועלט זאָגט אַז ווען דער אייבערשטער וויל באַשטראַפן אַן עס האַרץ לעגט ער אַרײַן אַ לשון הקודש וואָרט אין זיין מויל. אין אונזער פאַל איז עס נישט אַ לשון הקודש'דיקער נאָר אַן אַראַמעאישער אויס דרוק. מע באַצייכנט, מע האַלט אַז דער רבי איז אַ נמורא קרתא'ניק. איז דאָס אַ גרויסער, אמת'ער אמת. איך שריי אויס בכל מאמצי כוחי, מיט מיין גאַנצן וועזן אַז דער סאַטמאַרער רבי איז אַ נמורא קרתא. און „ומי יתן כל עם ה' נטורי קרתא“, און הלואי וואַלט דאָס גאַנצע אידישע פּאָלק געווען נטורי קרתא!

ווען די דאָזיקע לייט וועלאַכע נוצן דעם אויס דרוק נמורא קרתא ווי אַ זידל, ווי אַ שימף וואָרט, וואַלטן געוויסט דעם אמת'ן טייטש, די באַדייטונג פון דעם דאָזיקן סאַמע נאַבלסטן, סאַמע העכסטן טיטל וועלאַכן מע קאָן גיבן אַ אידן, וואַלטן זיי זיכער נישט אָן געטון די דאָזיקע אידישע קרוין אויף דעם רבי'נס קאַפּ.

אַט הערט: רבי חייה, ר' אסי און ר' אמי זיינען געוואָרן געשיקט אויף אַ מיסיע, אויף אַ שליחות אין די פראַווינץ שטעט אין ארץ ישראל. קומענדיק אין אַ שטאַט, האָבן זיי געהייסן רופן די נטורי קרתא. איז מע געגאַנגען און מע האָט געבראַכט צו זיי די וועכטערס פון דער שטאַט [די פּאָליצעי]. האָבן זיי אָן גערופן זיך: אַט זיי זיינען עס די היטערס פון דער שטאַט? ! ניין. זיי

זיינען די פארניכטערס פון דער שטאַט. די וועכטערס, די הימערס פון דער שטאַט זיינען די ראשי הישיבות, די רבי'ס וועלאכע לערנען מיט די תלמידים תנ"כ און משנה; די מרכיזי און מפיצי תורה, די פארשפרייטערס פון תורה און תורה אידישקייט, זיי זיינען עס די נטורי קרתא, זיי זיינען די הימערס פון דער שטאַט, פון דעם אידישן לאַנד, פון תורה אידישקייט, א).

קיין העכערער, קיין נאָבעלער טיטל ווי ראש הישיבה, פון מפיץ תורה ברבים, פון מגדיל תורה ומאדירה, פון פארשפרייטן תורה, איז קיין מאַל געווען. סע איז נישט פארצן איצט. און סע וועט נישט זיין ביי אידן.

משה רבינו'ס גרויסקייט, זיין אייביקייט איז נישט דער קאנסעקווענץ פון זיין אַרויס פירן די אידן פון מצרים. זיין וועלט באַרימקייט איז נישט דער רעזולטאַט פון די מלחמות וועלאכע ער האָט געפירט און מנצח געווען, איינגענומען. ניין. זיין אייבי-קייט איז דער פּועל יוצא פון זיין האָבן געגיבן די תורה די אידן, און פון זיין האָבן געלערנט מיט זיי תורה ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן.

משה איז באַקרוינט מיט אַ זעהר לאַנגער קייט פון טיטלס און אַמריבומן.

אין אונזער תלמוד, מדרש, אגדה, זהר, קבלה לימערצטוד ווערט משה גערעכנט צווישן די פאַמערס פון דער וועלט.

ער ווערט באַצייכנט מיט צדיק, דער גרעסטער צדיק צווישן די נביאים. ער איז די צדקות אַליין.

ער איז דער גרינדער פון דער כהונה. ער ווערט אַן גערופן כהן גדול.

ער איז באַקרוינט מיט דעם טיטל מלך.

ער ווערט אַן גערופן חכם, גרויסער חכם, גרעסטער חכם, גרעסטער חכם פון אַלע חכמים; דער פאַמער, דער רבי, דער האַר פון דער חכמה.

(א) ירושלמי תגיגה פרק א, אַנהייב הלכה ז; פסיקתא דרב כהנא קכ, ב, אויסגאַבע אום; איכה רבה, אַנהייב פתיחתא; מדרש שוחר טוב [על תהלים] מזמור קכו; ילקוט המכירי מזמור קכו, סימן ג; ילקוט שמעוני ירמיה רמז רפב און תהלים רמז תתפא.

זעט אומעטום די פאַרשידענע נוסחאות, און אויך וועגן די נעמען.

זיינען דאך אלע שאץ קאמערן פון חכמה, וועלעכע זיינען געווארן איבער געגיבן דעם מלאך זנגזגאל, געווארן געעפנט פאר משה'ן אויף דעם בארג סיני.

זיינען דאך פון די פיפציק שערי בינה, טויערן פון פער-שמאנד, געווארן געגיבן משה'ן גאנצע ניין און פערציק.

ער איז נישט נאך א נביא, א נביא בן נביא; נישט נאך דער האר, דער אויס דערוועהלסטער, דער פאמער, (א) דער ערשמער, דער רבי, דער געלויבטסטער פון אלע נביאים מיט וועמען דער אייבערשמער האט קיין מאל אונטער ברעכן זיין רעדן, בעת ביי די אנדערע נביאים איז דאס יא געווען דער פאל. נאך ער איז דער פאמער פון נביאות.

אלע אונזערע נביאים האבן געזען דורך א נישט קלאר גלאז. אבער משה האט געזען דורך א פיין געשליפן גלאז.

אלע אנדערע נביאים זיינען אנטקעגן משה'ן, ווי לבנה שיין אנטקעגן זון שיין.

סע איז איבער הויפט נישט פארצן א גרעסערער פון משה'ן ביי אידן. ער איז דער גרעסטער פון די גרעסטע. זיין נאמען ווערט באצייכנט אלס שבועה פארמעלע. ער איז דער איינציקער וועלעכער האט געוויסט דעם אייבערשטנס וועגן.

ער ווערט באצייכנט מיט: גבור, טוב, אמת, חסד, ישר, חן, חסיד, נקי כפים וכו' לכו [ריינע הענט און א לוימער הארץ]. מחוקק [געזעץ גיבער], ספרא רבה [גרויסער שרייבער], רב גובריה [גרויסער מאן], נבון, עשיר, איסמרט [גענעראל, סטראטעגיקער], רעיא מהימנא [כאנגלויבטער פאסטאך], מלאך, און אפילו נאך מעהר, (ב).

אבער וועלט בארימט, פאראייביגט, אהן שמערבלאך איז ער אלס משה רבינו, אונזער רבי, אונזער ראש הישיבה, אונזער מלמד,

(א) ספרי פנחס פיסקא קלד; אבות דרבי נתן גוסחא א פרק א, גוסחא ב פרק א; מדרש שוחר טוב [תהלים] מזמור צ, ח; מדרש הגדול שמות זייטן 33, 13; סדר אליהו רבה פרק ה, כא; פרק ו, לג; פרק יג, סח; פרק יו, פג; סדר אליהו זוטא פרק יב, קצד; מדרש לקח טוב [פסיקתא זוטרתא] שמות ב, יב; מדרשי התורה ה, א"ב; ספר והוהיה, משפטים זייט 78; דרשות ר' שם טוב, וזאת הברכה עא, א.

(ב) זעט מיינע ביכער:

„משה רבינו'ס לעבן און שאפונג“, זייטן מאמד;
„מאזעס אים ליכטע דער אגדה“, אין דייטש.

אונזער פארשפרייטער פון תורה און תורה אידישקייט, פון הר חורב'דיק תורה אידישקייט.

און ווען די דריי גדולים פון די חכמי התלמוד האָבן געהייסן רופן די „נמורי קרתא“ האָבן זיי נישט געמיינט די פאָליצעי, דעם מעיאר, וכדומה. זיי האָבן נישט געמיינט דעם נשיא, וועלאַכער, שפּאַצירנדיק אין די גאַסן פון ארץ ישראל, האָט ער געמראָגן דעם צעלינדער אין דער האַנט, בעת דער פּראָמינענטער נישט אידישער גאַסט האָט געמראָגן אַ יאַרמעלקע אויף דעם קאָפּ.

די דריי גרויסע תנאים האָבן געמיינט די הימערס פון תורה און תורה אידישקייט. ווייל די אייביקייט פון דעם אידישן פאָלק איז אין דער אייביקייט פון אונזער תורה. סע קאָן נישט זיין אַ אידיש פאָלק אַהן תורה, פונקט ווי סע קאָן נישט זיין תורה אַהן אַן אידיש פאָלק. האַ בהא תליא. איינס איז אַפּהענגיג פון דעם צווייטן. איינס ערגענצט דאָס צווייטע. און וואויל איז אונזער דור וועלאַכער האָט זוכה געווען, צו דעם „נמורא קרתא“ אין דער פּערזאָן פון דעם סאַטמאַרער רבי ביז הונדערט און צוואַנציק יאָרן, אמן כן יהא רעוא.

און מיין סימפּאטיע מיט די קריטיקערס, וועלאַכע וועלן מוזן צו טראַכטן פון איצט אַן עפּים אַן אַנדער זידל וואָרט אויף דעם אַרט פון דעם נאַכלסטן אידישן טיטל נמורא קרתא.

און אגב, דער רבי האָט אַ מאַל געזאָגט מיר מיט אַ שמיכל: „די נמורי קרתא האַלטן גאָר נישט פון מיר“. מיינענדיק דער מיט אַ דער רבי איז גאָר נישט גענוג פרום, אַדער גענוג קנאי פאַר זיי.

אַון זאָל ווערן באַמערקט דאָ אַז די „מלשינים“ די פּאָליטישן-דיקע רכילות'ניקעס, לשון הרע'ניקעס און זייערס גלייכן זיינען פיל, פיל שולדיק אין דער באַזימלאַזער, און אַ מאַל אַפילו פאַר-פירנדיקער קריטיק געגן דעם סאַטמאַרער רבי'ן.

סע האָט שוין איינער געזאָגט אַ מאַל: צווישן „השיבה שופּטינו“ און „ועל הצדיקים“ שטעהט „ולמלשינים“. און ווען די ביזו וויליקע מלשינים וואַלטן נישט אַריין מיטן זיך צווישן זיי, וואַלטן די „שופּטים“ און די „צדיקים“ געלעבט אין האַרמאָני, פרידלאַך.

און אזוי איז עס אין א געוויסער מאָס אויך אין אונזער פּאַל. ווען נישט די ביז וויליקע, ביליקע פּאַליטישנס, וואָלט זיכער געהערשט אַ נאַרמאַלע, געזימטע פּאַרשטענדיקונג, און אַפּט מאַל אַפילו קאַאָפּעראַציע צווישן סאַטמאַר און די פּאַרשידענע געגן גרופּעס, ווי סע דאַרף פירן זיך ביי ליימן.

מיינונגס פּאַרשידנהייטן זיינען נאַרמאַל, און אַפילו וויכטיק; און נאָר דענצמאַל ווען זיי ווערן אַן געווענד אויף אַן אַנשטענדיקן, רעספּעקטפולן אופן.

אַבער „ולמלשינים“, רכילות, זידלערייען, ביליקע אַן פּאַלן, וכדומה „אל תהי תקוה“, אין דעם שטעקט קיין האַפּענונג. דאָס בריינגט קיין געווינטשמע, פּאַזיטיווע רעזולטאַטן. סע שאַפט בלויז היים בלוט, און נישט געווינטשמען שאַדן.

„וכל הרשעה כרגע תאבד“, און ביז וויליקע רשעות פּער-דאַרבט, פּאַרניכט, רואינירט גיכער ווי גיך.

איז שוין טאַקע די העכסטע צייט צו מאַכן אַן ענד צו די מלשינים'דיקע, אזוי גערופּענע קריטיקן, געבויעט אויף שפיץ וועבס-דיקען באַזיס פּאַקטן, אויף געזאַגט, גערעד, און די צונג האַט דאָך קיינע ביינער. מע קאָן בייגן זי וואוהין מע וויל.

סע איז שוין די העכסטע צייט אַז די אומשולדיק פּאַרפירמע זאָלן קוקן דעם אמת, די פּאַקטן אין די אויגן, אויף דעם אַרט פון צו הערן זיך צו גרונדלאָזע אויס טראַכטענישן, וועלאַכע זיינען אַ מאַל פשוט ביז וויליק.

„מות וחיים ביד לשון“, א) רואינירונג און לעבן איז אין דער צונג, איז אַ זאָג וועלאַכן יעדער אמת זוכנדיקער איד דאַרף האַבן שטענדיק אין זינען. סע דאַרף דינען אַלס זיין מאַס שטאַב. הערט ער עפּים אַ קלאַנג, דאַרף ער גוט בודק זיין, חוקר ודורש זיין, גוט אויס פּאַרשן צי סע איז חיים'דיק, צי סע קומט פון אַ לעבנס שפרודלדיקן קוואַל, צי סע איז אמת. און אמת איז איינער פון די דריי זיילן אויף וועלאַכע די וועלט עקזיסטירט.

און מיר ווייסן דאָך אַז „קושטא קאי, שיקרא לא קאי“. אמת באַשמעהט, ליגן פּאַרגייט.

(א) משלי ה, כא. פילע מענטשן, מיט דער פּען און מיט דעם מויל צעטירן אָדער זאָגן „החיים והמות ביד הלשון“. דאָס איז נישט ריכטיק. אין פּסוק זיינען נישט פּאַרצו די דריי ה'. און מות שטעהט פאַר חיים, אַלזאָ „מות וחיים ביד לשון“.

אויף דעם אָרט פון הערן און אַראָפּ שלינגן נישט גע-
שמויגנהייטן און נישט געפלויגנהייטן, איז גלייכער צו נאָך פּאַלגן
דעם סאַטמאַרער רבי'נס ממשות'דיקע אויף טועכצן. קאַנקרעטע
טאַטן, פאַקטישע מעשים פאַר אידן, אידנמוס און אידישקייט סאַי
דאָ אין לאַנד, סאַי אין ארץ ישראל, און סאַי אין אַנדערע לענדער,
ותבוא ברכה על עם ישראל ועל ארץ ישראל, אמן כי יהי רצון.

אגב, אין דעם פאַרלויף פון די לעצטע פאַר טויזנט יאָרן,
בין דער גרינדונג פון מדינת ישראל, האָט דאָס לאַנד געהייסן
ארץ ישראל. זינט דער גרינדונג פון דער מדינה, רופט מען עס
ישראל. האָט דער רבי באַמערקט אַ מאָל: „על מה אבדה הארץ“,
איבער וואָס איז געוואָרן פאַרלאָרן ארץ, „על עזבם את תורת“, א)
איבער זייער פאַרלאָזן מין תורה.

נאָר דער וועלאַכער האָט קיין מוח אין זיין האַלדז און נאַקען
קאָן בעטראַכטן דעם רבי'ן אַלס שונא ישראל, חלילה. דריי, פיר
און אויך פינעף מאָל אַ טאַג וויינט דער רבי אויס דעם „ותחזינה
עינינו“. ער באַגיסט מיט ביטערע טרעהרן דעם „ולירושלים עירך“
און עהנליכע תפילות וועגן ארץ ישראל.

און סע איז כדאי צו געדענקען אַז ער איז אַן אור אור, אייניקל
פון דעם „ישמח משה זצ"ל, אויף וועמען מע האָט געזאָגט אַז ער איז
אַ ניצוץ פון ירמיה הנביא, ווייל זיין גאַנץ לעבן האָט ער געטרויערט
אויף חורבן ירושלים.

ער איז דער אב בית דין פון דער עדה החרדית אין דער
שטאָט ירושלים אין ארץ ישראל. ער בויעט קרית יואל. ער האָט
געגרינדעט אַ צאָל ישיבות אין בני ברק. ער שיקט פעקלאַך אַהין
כסדר, פאַר שוועהרע טויזנטער דאָלאַרן יאָרלאַך. ער לאָזט איבער
דאָרטן שוועהרע טויזנטערס אויף יעדער נסיעה אַהין. ער איז עס
חלילה אַ „שונא ישראל“ !!! אַבער וויפל ביישמייערן צו דעם אויף
בוי פון ארץ ישראל די ציוניסטישע פירערס וועלאַכע ציען פון די
ציון פושקעס זייער פרנסה; וועלאַכע פאַרשווענדן הונדערטער
טויזנטער דאָלאַרן יאָרלאַך אויף זייער אַפּטן פליען קיין ארץ
ישראל אַהין און צוריק אויף קהלים חשבון? אדרבה, וויפל? ! זיי
זיינען עס אהבי ישראל, מ'שמעהענס געזאָגט. נישט דאָ ווער
סע זאָל לאַכן !!!

אויב אהבת ציון מיינט זייגן פון דער ציון פושקע ביו צו דעם לעצטן טראָפּן. און העלפן מיט שוועהרע צענדליקער טויזנטער דאלארן יארלאַך ארץ ישראל הייסט שנאת ישראל. דאָן קאָן יעדער פרומער, עהרליכער איד בעטן מיט אַ רואיקן געוויסן דעם איי-בערשטן, ער זאָל מוכה זיין אונז מיט פילע „שונאי ישראל“ ווי דער סאַטמאַרער רבי שליט"א איז.

און אגב, איך האָב באַמערקט אַ מאָל צו דעם רבי'ן אז איך האָב פיל אויס צו שטעהן פון די וועלאַכע האַלטן מיך פאַר „געכאַפט אין סאַטמאַרזום“, האָט דער רבי אָן גערופן זיך מיט זיין גוט בעקאַנטן ליבלאַכן שמייכל: איצט קאָנט איר פאַרשטעהן ווי פיל איך לייד פון דעם דאָזיקן עלכון [בושה, שאַנד].

איך הער אַפט זאָגן אין מעהר אַדער ווייניקער סימפּאָטישע קרייזן: אַז דער רבי איז טאַקע גרויס, און אַזוי ווייטער, אַבער די חסידים, אַי די חסידים, זיי זיינען אַזוי און אַזוי ...

איז ערשטנס אַ גרויסע פּראָגע צי סע איז איבער הויפט אמת. צווייטנס, אויב סע שטעקט אין דעם אַ קורטוב, אַ ביסעלע אמת. איז ווי גרויס איז, מ'שטעהענעס געזאָגט, דאָס גאַנצע ביסעלע?! דריטנס, זיינען אַלע אַנדערע פאַרשידענע גרופּעס אידן, חסידישע, מתנגדישע, פאַרטייאישע, און אַזוי ווייטער, זיינען זיי אַלע קודש קדשים, זיינען זיי אַלע טאַקע הונדערט פּראָצענט, אמתהא! איך גלויב קוים. און איך בין שטאַרק מסופּק צי אַנדערע גלויבן עס.

פּערטנס, ווען סע זאָלן אַפילו געפינען זיך אַ פאַר, וועלאַכע זיינען נישט פאַסיג צו זיין סאַטמאַרע חסידים, איז עס דאָך גוט באַוויסט, אַז אין יעדער סטאַדע ווייסע שאַף געפינט זיך אַ שוואַרץ שעפעלע. אין יעדער גרויסער מענגע מענטשן געפינען זיך עטליכע יוצאי דופן. און דער פירער קאָן נישט זיין פּערזאָנלעך דערפאַר. סע פאַסירט אַפילו אין די שעהנסטע פאַמיליעס.

אברהם אבינו האָט געהאַט צוויי זין איז איינער, ישמעאל, גאַנצע פיפּציק פּראָצענט, אַרויס לתרבות רעה. איז דען דערפאַר אברהם נישט אברהם אבינו?!

יצחק האָט געהאַט צוויי זין, איז עשו, גאַנצע פיפּציק פּראָצענט, אַרויס לתרבות רעה. איז דען דערפאַר יצחק נישט יצחק אבינו.

משה האָט געהאַט אויף זיך אַ קרה, אַ דתן ואכירם. איז ער דען דערפאַר נישט משה רבינו.

די גרעסטע מערהייט פון דעם פּאַלק האָבן געוואָלט דעם גאַלדענעם קאַלב, איז דערפאַר דען אהרן נישט אהרן הכהן.

אבשלום האָט געוואָלט הרג'ענען זיין אייגענעם פּאַטער דוד המלך. איז דען דערפאַר דוד נישט דער „מלך ישראל חי וקיים“, דער „נעים זמירות ישראל“.

אידן האָבן נישט געפּאָלגט די נביאים, זיינען זיי דען דערפאַר נישט די נביאים, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

די אַרמע דיסציפּלין אין אַלע לענדער אין דער וועלט איז די מעכטיקסטע דיסציפּלין אין דער וועלט, און זי האָט דעם כּוח צו באַשטראַפּן אַפּילו מיט טויט [וואָס אַ רבי האָט נישט]. אַם לייענען מיר פון צייט צו צייט וועגן פאַרשידענע, מכל המינים-דיקע, מעהר אַרטיקע נישט אַנשמענדיקע זאַכן, פון אַ נישטיק גניבה'לע ביז אַפּילו מאַרד וואָס סאַלדאַמן באַגעהען. נו, איז שולדיק אין דעם דער פּעלד מאַרשאַל? ! איז שולדיק אין דעם דער פּרעזידענט פון די יונאַיטעד סטייטס, פון די פאַראייניקטע שטאַטן וועלאַכער איז דער הויפט קאָמאַנדיר פון אַלע אַמעריקאַנער אַרמעיען? !

אַם האָבן עמלאַכע אינגע לייט צעריסן זייערע קאַרמעס צו שטעלן זיך צו דעם פּריוויו, איז שולדיק אין דעם דער פּרעזידענט? !

אַם האָבן לעצטנס ניינצען ציון'יסטישע קאַלעדוזש סטודענטן אַרײַן געריסן זיך אין די ביוראָס, אַפּיסעס פון דער סירישער דעלעגאַציע אין דער „יו ען“ אין ניו יאָרק, אַ מעשה נורא וואָס האָט געמאַכט געהן כאַדאַראָס די רעגירונגען פון הונדערט און איין לענדער אין דער וועלט. און סע איז געווען אַפּילו אַ פאַר-שלאַג אַריבער צו פירן די „יו ען“ אין אַן אַנדער לאַנד. נו, איז דען שולדיק אין דעם דער פּרעזידענט פון דער ציון'יסטישער אַרגאַני-זאַציע? געוויס נישט.

אַבער טאַמער מוט אַפּ אַמאַל אַ בחור'ל מיט פּיאָות עפּים אַ נאַרישקייט, און נישט שטענדיק איז ער דוקא אַ סאַטמאַרער. איז יעדער איינער וועלאַכער איז נישט געלינקט אויף דעם שכל וועט פאַרשמעקן, אַז דאָס האַרט דעם רבי'ן מעהר ווי אַלע זיינע קריטיקערס צוזאַמען.

גרוים איז דער אינספירירענדיקער כוח פון דעם סאמטארער רבי'ן, פון דעם רעיא מהימנא, געמרייער פאסטאך, פון אונזער דור.

מעכטיק איז זיין איינפלוס אויף זיינע טויזנטער חסידים, כן ירבו.

שטארק איז זיין ווירקונג נישט דירעקט אויף טויזנטער אידן איבער דער גארער וועלט, און דירעקט אויף די וועלכע באזוכן אים דאס ערשטע מאל.

אבער גאר באזונדערס באצויבערט זיין הייליקע התלהבות דורך געווייקט מיט הארציקע תחנונים מרעהרען, דורך געוויימקט מיט דעם נשמה'דיקען קרעכץ, פון אט דער דאזיקער פענאמענאלער פערזענלאכקייט אין די לאנגע שעה'ן פון תפילה, פון עבודה.

הושענא רבה, אן ערך צען א זייגער אין דער פרי, שמעחה שוין דער פארמירארכאליש אויס זעענדיקער סאמטארער [סאך-מארער] צדיק און גאון ביי דער עבודה. אין שוהל געפינען זיך אן ערך הונדערט מנינים, כן ירבו. אידן פון אלע עקן אמעריקע, פון ארץ ישראל, פון ענגלאנד, קאנאדע, בעלגיע און פון אנדערע לענדער זיינען פארטראמטן. אט די דאזיקע מאסע אידן, אינגע, מיטל יאריקע, עלטערע און אלטע מיט ברוינע, געלע, שווארצע, גרויע, ווייסע בערד, און מיט געקרייזלטע פיאות זיינען איין געוויקלט אין וואלענע מליתים, א). בחורים מכל המינים עלטער בעלאנגערן די פענצטערס, האלמן אן זיך אין די הויכע רשאקען. די פיר ווענט שוויצן, סע זעצט א גרויע פארע פון זיי. פון יעדער פנים טריפן, טריפן גרויסע טראפנס שווייס, וועלכע בלישמען אין דעם עלעקטרישן ליכט ווי בליאסקנדיקע דימענטן. א ריזיקע קוואדראט דעק פון זילבער בליאסקעדיקע עפרות פינקעלט איבער זייערע קעפ.

פון אט דער דאזיקער בלישצענדיקער זילבער פלאכע גרינט ארויס א קנאפע טויזנט לולבים'דיקער וואלד. די גרינע לולבים באפוצט מיט די הדסים און ערבות באוועגן זיך ריטמיש מיט די הייליק פורכטיקע אהין און צוריק ריטמישע באוועגונגען פון דער

(א) אין תלמוד איז טלית אויך לשון נקבה; טליות, טליתות, צום ביישפיל: טלית שכולה תכלה, ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה א; טלית כפולה, שבת קלה, א און מנחות מא, א; היוצאים בטליתות, שבת קמו, א; היוצא בטלית מקופלת, שבת קמו, א; עשר טליות, די טליות, זעט זבים פרק ד, הלכות ו און ז.

טויזנט קעפיקער מאַסע. בעת די אויגן פון די עלטערע חסידים גיסן מיט האַרץ רייסענדיקע טרעהרן, זיינען די אויגן פון די אינגע לייט — חסידים מיט שטרעמלעך, זיידענע קאפאָמעס און גארטלעך, די תלמידים'לאַך מיט די פריש אויס געצוואַנגענע גער קרייזלמע פיאה'לאַך, געריכמעט צו דעם רבי'ן. זייערע אויערן זיינען אָן געשפיצט צו דעם רבי'ן. און רבנים פון פארשידענע געגנטן זיינען אויך דאָ. זיי זיינען געקומען „שעפן הייליקע אינס-פיראציע“. און אזוי אַרום בעאיינפלוסט דער רבי נישט דירעקט אויך אַנדערע קהילות.

און היים, פלאַמעדיק איז די התלהבות פון די מתפללים, פון די דאווענערס. זי ווערט הייסער, און הייסער, פלאַמעדיקער און פלאַמעדיקער, התלהבות'דיקער און התלהבות'דיקער מיט דעם רבי'נס יעדער תפילה, מיט דעם רבי'נס יעדער באַוועגונג.

ברויזנדיק שטורמיש איז „הלל“. און אַז איר ווערט מיט געריסן מיט דער פערקאָפנדיקער התלהבות, דערשפירט איר באַלד אַ געפיל, אַז די דאָזיקע תפילה דערגרייכט דאָרט אַהין, וואוהין זי איז געריכמעט. און איר טראַכט זיך: ווי הויך קאָן שוין זיין די התרוממות, די דערהויבנקייט וועלאַכע דער אמת'ער, ווירקלאַכער ערלאַך-פרומער סאַממאַרער חסיד פילט, לעבט דורך.

און אַט קומט דער סאַמע הויך פונקט — הושענות! אַ הייליק צימערנדיקע שטילקייט כאַפט אַרום דעם גאַנצן אינער-וועהניק פון דעם בית המדרש. און פלוצים אָן אוי, אַ קרעכץ! און איר דערפילט מיט אַלע וויבערן פון אייער האַרץ, מיט אייער גאַנצער נשמה אַז דאָס איז אַ קרעכץ פון דעם גאַנצן אידישן בראַך, פון אַלע אונזערע איבער זעקס מיליאָנען קדושים, ה' ינקום דמם, פון אונזערע ליידנדיקע מיליאָנען ברידער און שוועסטערס אין די קאָמוניסטישע לענדער, פון דער ירידה פון תורה אידישקייט, פון דעם גאַנצן אידישן וועהטיק אין אַלע זיינע פאַרשידן אַרטיקע פאַזן, אין פאַרשידענע לענדער. און ווען דער רבי שליט"א קרעכצט אַרום דעם האַרץ שפלימערדיקן „אוי“, דעם אויסגעווייטיקטן „וועה“ ממעמקים, פון דער טיפעניש פון זיין האַרץ — דעם אויס געשרעה **הושענא!** דערפילן די מתפללים אַז זיי שמעהען פנים אל פנים מיט דעם אַלער-ערנסטן מאַמענט פון דעם גמר טוב'עדיקן מאַג.

צווישן איין שמעלע און דער צווייטער זאָגט דער רבי. דאָס זאָגן באַשמעהט פון תהנתים, וועלאַכע שטורמען אַרום פון אַ

הארץ אין וועלאכן סע בריוון די צרות פון דעם אידישן פאלק און דארפן שטורמען די הימלען, און פון מזמר וואס קאן „רירן א שמיין“. און ביי יעדער „זאג“ וועלאכער דיינגט אריין אין די טיפענישן פון דעם הארץ, אין די פארבארגענישן פון דער נשמה, ברעכט אויס דער עולם, אינג און אלט אין א הויכן יאמערליכן געוויין וואס צענעמט אויף שטיקער. א הונדערט מנינים אידן, כן ירבו, מיט בערד און פיאות, איין געוויקלט אין לאנגע, שווערע, וואלענע מליתים וויינען אויס, קלאגן אויס זייערע תפילות, אויף דעם הויכן קול!!! א צימערנדיקע פורכט, א נעילה-פחד אין דעם קליינעם שמעמל פאלט אן אויף אייך!

אט אזוי שמעקט דער רבי פון די מארגן שעה'ן ביי די שפעטע נאך מיטאג שמונדען, און פירט דורך דעם הושענא רבה-דיקן הימלס דינסט. איר שמעקט א צערודערטער, א צעבראכענער.

איר זענט געקומען בלויז זען מיט אייערע אייגענע אויגן דעם וועלט בארימטן גאון און צדיק, דעם סאטמארער רבי'ן נר"ו וועלאכער איז שוין ביי דעם לעבן עד מאה ועשרים שנה א לעגענדארישע פערזענלאכקייט. און איר זענט גאר ווי דורך עפיים א צויבער געווארן טראנספערירט אין אן אנדער וועזן.

סע דאכט זיך אייך, איר פילט אפילו ווי איר זענט געווארן עפיים אן אנדער מענטש. איר זענט קערפערלאך פערמאטערט, צעבראכן, אפ געפאלן אין אייער אייגענעם אינען; אזוי נישטיק, אזוי גאר נישטיק אין אייערע אייגענע אויגן. און אויף אייער נשמה, וועלאכע האט ביי היינט כסדר געלעכצט נאך עפיים צופרידן שמעלנדיקס, נישט וויסנדיק אליין נאך וואס; וועלאכע האט גע-בענקט, געגארט נאך עפיים אבסטרעקטס, אפשר גאר נישט בנמצא-דיקס, גאר נישט עקזיסטירנדיקס, וואס זאל זעטיקן אייער גייסטיקן געמיט צו שמאנה, גיבן אייער טאג טעגלאך לעבן א טובה, אן אינהאלט, א זיך. און פלוצים, ווי פון דער העלער הויט איז געווארן אייך אזוי לייכט אויף דעם הארץ, אזוי גרינג אויף דער מידער נשמה.

ביז היינט איז אייער גאנצער לעבנס געדאנק, אייער זוכן דעם זין פון לעבן, ארום געשווימען ווי אין א וואקואום, ווי אין א לופטלאזן חלל, אין א לופטלאזער ספערע, אהן א באדן אונטער זיך. און היינט ביי דעם סאטמארער רבי'ן האט איר דורך א

ריינעם צו פאל געפינען דאָס, נאָך וואָס אייער בענקעדיקע נשמה, אייער לעכצענדיק האַרץ האָבן געגליסט. דאָס לעכצן, בענקען, דאָס גליסטן וועלאַכע האָבן געדריקט אייער נשמה, אייער האַרץ, זיינען פאַרשווינדן גלייך ווי זיי זיינען נישט געווען אין גאַנצן. סע איז געוואָרן אייך אַזוי גרינג אויף דער נשמה, אַזוי לייכט אויף דעם האַרץ, ווייל איר האָט געפינען דעם מויונטער יאַריקן אמת'ן, תוכן-דיקן, אינהאַלט האָבנדיקן זין פון דעם אידם עקזיסטענץ און לעבן.

הושענא רבה אין דעם סאַטמאַרער בית המדרש האָט איר געפינען צוריק דאָס שוין לאַנג פאַרגעסענע מיטל פאַר דער אייביקער עקזיסטענץ פון די אידן אַלס אַן אידיש פּאַלק. פונקט ווי שלמה המלך האָט איר דערפילט און איין געזען דעם היסטאָ-רישן אמת, דעם אמת'ן זין פון לעבן: „את האלקים ירא, ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם“, האָב מורא פאַר דעם אייבערשטן, און היט אַפּ זיינע געבאַטן, וואָרן דאָס איז דער גאַנצער מענטש [ענדע קהלת].

און איר טראַכט: ווי אַזוי וועט דער רבי נר"ו האָבן כוח נאָך אַזאַ עבודה צו געהן מיט אַן הקפה.

אַרום עלף אַ זייגער שמיני עצרת ביינאַכט. דער בית המדרש איז געפאַקט, נישט בלויז אויף די טישן און אויף די בענק, נאָר ממש אויף די ווענט און אויף די טירן, אויף די פענצטערס און אין דער לופטן, אַ שפילקע נישט אַריין צו וואַרפן. דער רבי קומט, קיין שפור פון מידקייט. זיין פנים לייכט מיט שמראַלני-דיקער הערליכקייט, מיט אַזאַ רואיקער צו פרידנקייט וועלאַכע דריקט אויס זיכערקייט, אַז די תפילות זיינען געוואָרן אַן גענומען.

צוויי געשלאַסענע „קייטן“ פון געאַרעמטע הענט ווערן פאַר-טירט אין צוויי רינגען, איינער אין דעם אַנדערן. צווישן די דאָזיקע צוויי „קייטן“ טאַנצט דער רבי אַ כסדר לויפעדיקן טאַנץ אַרום און אַרום אין דעם בית המדרש.

די ערשמע הקפה געדויערט אַרום אַ שעה. די מענטשן-„קייטן“ זיינען פערמאַטערט, אויס געשעפט, מיט שווייס דורך גע-נעצט ביז צו דעם העמד, און דאָס העמד אַריין גערעכנט. דער רבי, אַן געטון אין אַ וואַלענעם מלית, אַ שווערע עמרה, אַ תורה'לע אויף די הענט, אַ ליידנדיקער לא אלינו אויף די פים, איז נישט מיד אויף אַ האַר. און ער פראַוועט אַזוי די הקפות שמונדן לאַנג.

ווען מע זאל אויס מעסטן דעם צירקל אין וועלכען ער „שווייבט“ ארום מיט דער תורה, איבער ציילן וויפל מאל און רעכענען דאס צוזאמען, וואלט דאס באטראפן א היבשע צאל מיילן. און אט נאך דער דאזיקער עבודה, פראוועט דער רבי מיש אין דער סוכה, זאגט לומדישע תורה, און ענדיקט ארום פיר פאר מאג. קרעפטיקע אינגע חסידים קאנען קוים האלטן אפן די אויגן. אבער דער רבי איז פריש און מונטער, פונקט אזוי ווי ווען ער איז געקומען צו די הקפות.

שמיני עצרת אין דער פרי. דער רבי איז אין בית המדרש. א רואיקע, צו פרידענע מונטערקייט ליגט אויף זיין שטרעלנדיק פנים, א). ער פראוועט די עבודה. באשרייבן לאזט זיך דאס נישט. דאס דארף מען מיט מאכן, דורך לעבן. דער רבי איז ווידער אויף די קראנקע פיס דעם גאנצן מאג. מע דאוונט אפ שוין צוזאמען מיט מנחה.

שמחת תורה ביינאכט. נאך מיטן-נאכט הייבן אן זיך די הקפות. מאסן מענטשן שטראמען. אין בית המדרש — קאפ אויף קאפ. אריין איז שוין נישט מעגלאך. די גאס איז געפאקט. דער בלאק איז אפ געשלאסן. די פאליצעי האלט ארדנונג. די ווענט שוויצן. און ביז פיר א זייגער פאר מאג מאנצט דער רבי דעם „לויף מאנץ“ מיט דער תורה. וואס לענגער ער מאנצט, אלץ פליני-קער ווערט ער. חסידים באמערקן אז נישט נאטירליכע כוחות שמעקן אין דעם. א רעיון, א געדאנק לויפט דורך: א הויכער גייסט שוועבנדיק אין העכערע ספערעס פילט קיין קערפערלאכע מידקייט. אבער ווי סע זאל זיין האט דער לויף מאנץ געדויערט ארום פיר שמונדן.

אגב, ווען דער רבי האט א מאל נישט מעהר געדאכט און, פאר קיינעם געדאכט, געליטן שטארק אויף די פיס, און דער דאקטאר האט פארבאטן אים צו דורך מאכן אויף זיין דרך אלע הקפות. האט ער געזאגט אים „שמיני רגל בפני עצמו“, (ב) אז שמיני עצרת האט ער גאר אנדערע פיס.

(א) איך האב געפרעגט מיין דענאמאל צען יארין זון משה: וואס איז דער אונטער שייך פון דעם סאטמארער און די אנדערע רביים וועלאכע דו קענסט. האט ער געענטפערט: דעם סאטמארערס פנים שפרודלט מיט הייליקייט.
(ב) ראש השנה ה, ב; סוכה מז, א און מז, א; תגינה יז, א.

און ווי סע ווייזט אויס עקזיסטירט נישט ביי דעם סאטמארער רבי'ן דער אן גענומענער באגריף פון צייט. ביי דעם רבי'ן איז נאכט מאג, און מאג איז דאך געוויס מאג. ארום האלב נאך פיר א זיגער פראוועט דער רבי מיש, א). נאך דעם הייבט אן זיך אויף דער גאס דער בארימט געווארענער מאגן, וועלאכן דער רבי זעט פון זיין וואוינונג דורך א פענצער. אזוי ציט דאס זיך ביז סע הייבט אן צו מאגן. און פילע געהען אוועק אין בית המדרש אריין צו דאווענען בהשכמה.

שמחת תורה בייטאג. און פארשטעהט זיך אז שמחת תורה, דער קלימאקס פון דעם יום טוב סוכות, ווערט געפייערט מיט נאך מעהר התלהבות, מיט נאך מעהר ברען. געפאקטע מחנות מענטשן ציען זיך צו דעם בית המדרש, אבער זיי מוזן בלייבן שטעהן אין דרויסן, אין די ארומיגע גאסן. און אין בית המדרש ענדיקן די חקפות זיך ארום מנחה צייט.

אך, וואס פאר אן ענדערונג סע איז פאר געקומען אין די לעצטע צוויי צענדליק יארן בערך אין דעם אידישן לעבן אין אמעריקע! מיט א צוואנציק יארן צוריק האט א בעקאנטער רב נישט געוואגט צו באווייזן זיך מיט א שטראימעל אין גאס און טאקע אין וויליאמסבורג. און היינט מאנצן טויזנטער שטראימעל אידן אין די גאסן פון וויליאמסבורג, קראון הייטס, בארא פארק און פאליצע האלט נאך וואך. מיט א צוויי צענדליק יארן צוריק איז א קליין אינגעלע מיט פיאות נישט געווען כמעט כנמצא אין אמעריקע. היינט זעט איר אין די סאטמארער ישיבות אין וויליאמס-בורג אליין איבער דריי טויזנט אינגעלאך מיט פיאות, בחורים מיט פיאות און בערדלאך, כן ירבו, א חוץ אין די אנדערע חסידישע און ליטווישע ישיבות אין די פארשידענע געגנטן אין גרויס ניו יארק, אין די געגנטן ארום ניו יארק, און אין אנדערע שטעט אין אמעריקע.

און זאל דא אויך ווערן דערמאנט אז דער רבי איז אויך דער בעל קריאה שבתות און ימים טובים. סע האט איינער געפרעגט א מאל דעם רבי'ן צי ער איז טאקע א בעל קריאה. האט

(א) אגב, דער רבי האט געגיבן א מאל איינעם, א נישט סאטמארער חסיד, שיריים, און ער האט געזאגט אים מיט א שמייכל: הארפט עס נישט אַוועק, איר העט זיין אן עובר בבל תשחית.

דער רבי געענטפערט אים: „א בעל קריאה בין איך נישט, אבער איך לייען“. אזוי צי אזוי, אבער דער סך הכל איז דער זעלבער. דער רבי לייענט.

אז דער רבי איז אויך דער בעל תפילה. אבער ער דאוונט נישט פאר דעם עמוד, ער דאוונט פאר דעם אייבערשטן.

דער רבי ר' לוי יצחק בערדיטשעווער זצ"ל, האט געפרעגט א מאל א חזן פאר וואס ער איז הייערטיק. האט ער געענטפערט אים, ווייל ער האט געדאוונט פאר דעם עמוד. האט דער בערדיטשעווער געזאגט צו אים: אבער ווען איר וואלט געווען געדאוונט פאר דעם אייבערשטן, וואלט איר נישט געווען געווארן הייערטיק.

וועגן זיין גרויסקייט אין לערנען, זיינע ספרים, דרשות, תורה ביי די טישן און שיחות חולין שצריכים לימוד פאדערט זיך, פארשטעהט זיך, א גאנץ באזונדערער ספר.

סע איז אן אהן באשטרייטבארער, פעסט געשמעלטער פאקט אז מיט דעם אריבער קום פון די חסידי'שע רביים, האט פרום אידנאם באקומען א געוואלדיק מעכטיקע פעסטונג. די הויפט פאקטארן פאר דעם שוואונג פון פרום אידישקייט אין אמעריקע אין דעם פארלויף פון די לעצטע דריי צענדליק יארן בערך, זיינען די ישיבות, באזונדערס די חסידי'שע ישיבות, און ועל כולם די סאטמארער, א. זיי ווירקן אויס א קאלאסאל גרויסן איינפלוס אויף זייערע אייגענע חסידים, און באאיינפלוסן שטארק די נישט חסידי'שע קרייזן.

און זאל ווערן אונטער שמראכן דא אז דעם סאטמארער רבי'נס איינפלוס איז גרויס אויך אין אנדערע קרייזן. סע זיינען פאראן פארשידענע פאקטארן וועלכע האבן באוויזן צו אוועק שמעלן די סאטמארער „באוועגונג“ אויף אזא הויכן פעדעסטאל אין אזא פארעלטניסמעסיק קורצער צייט.

פאר אלעם, די פירענדיקע פערזענלעכקייט, דער לייטנדיקער גייסט — דער רבי אליין. גאונות, צדקות, חכמה, חסידות, צדקה, אהבת ארץ ישראל, אהבת עם ישראל, בחסד עליון'דיקע פירער-

(א) וועגן די אנדערע ישיבות, ווי די ליובאוויטשער, באבאווער, צעהלעמער, ר' חיים ברלין, תפארת ירושלים, בית מדרש גבוה, תורה ודעת, מיר, ר' יעקב יוסף, תפץ חיים, חתן סופר, שערי יושר, גייטער און אנדערע, איה"ש אין די קומענדיקע בענדער.

שאפט, און נאך, אין איין פערזאן, זיינען נישט פון די אַפּטע ערשיי-
 נונגען אין יעדער דור. פירערשאפט אָהן פּערזענלאַכע נוצן, אונטער
 נעמונגען אָהן פּערזענלאַכע צוועקן, זיינען נישט ווייניקער זעל-
 מענע ערשיינונגען. אַ קהל פּאַרזאָרגער אָהן פּערזענלאַכע אינמער-
 רעסן [געלט, אַדער כּבּוד, וכדומה] איז נאָך דערווייל אַ חלום.
 באַגרייפּן די נייטיקייט פּון אַ מאַמענט און פּאַרשמעהן ווי צו
 באַגעגענען אַ געגיבענע סיטואַציע, איז אַ בעגאַבונג וועלאַכע נישט
 יעדער פּירער, אפילו ביי דעם בעסטן ווילן, באַזיצט.

און סע איז כדאי צו באַמערקן אַז מיט כלוין איין וואָרט, און
 אַ מאַל דוקא מיט אַ „מאָדערנעס“, אַ „ליטעראַריש“ וואָרט כאַראַק-
 טעריזירט דער רבי דעם גייסטיקן אַדער פּסיכישן געשטעל פּון אַ
 מענטשן. איך האָב אַ מאַל געפּרעגט דעם רבי'ן זיין מיינונג וועגן אַ
 געוויסן מענטשן אין ארץ ישראל, האָב איך באַקומען דעם ענטפּער:
 אַן עהרליכער איד, אַ צדיק, אַבער אַ כּניאַק.

אַ אינגע געבילדעטע, אינטעליגענטע פּרוי האָט געבעטן דעם
 רבי'ן, ער זאָל בענטשן זי מיט אַ אינגל, נאָר ער זאָל זיין אַ משה
 רבינו. האָט דער רבי געגיבן אַ זאָג צו מיר שטילערהייט: פּאַנאַ-
 זיע! סע וואַלט גענומען אַ פּסיכאָלאָג ווער ווייסט ווי לאַנג צו
 ערקלעהרן עס. דער רבי האָט דערקלעהרט עס מיט איין וואָרט.

מיט אַט די דאָזיקע וויכטיקע אייגנשאַפטן, וועלאַכע זיינען
 אָהן באַדינגטע נייטיקייטן פאַר אַן ערפּאָלאָגרייכער דורך פּירונג
 פּון קאַרדינאַלע אונטער נעמונגען, איז דער סאַטמאַרער רבי באַ-
 שענקט מיט אַ פּולער מאַס. צו דעם קומט נאָך צו זיין ברייטע
 און טיפע בעהאַווענטקייט אין וועלמלאַכע אַנגעלעגנהייטן, אין
 פּאַליטישע ענינים, און אַזוי ווייטער.

זיין וואָך אויג און אַפּענער אויער זיינען אַפּן צו אַלץ און
 אַלעס וואָס שפּיגלט אַפּ זיך אין די פּאַרשידענע ריכטונגען און
 שאַטירונגען פּון דעם אידישן לעבן, דאָ אין אַמעריקע, אין ארץ
 ישראל, אין רוסלאַנד און אין אַנדערע לענדער. און דערפאַר איז
 ער דער מורה דרך, דער וועג ווייזער בחסד עליון, דער מנהיג
 פאַר עקסעלאַנס, וועמען אפילו זיינע פאַרביסנסמע געגענערס מוזן
 רעספּעקטירן. דערפאַר טאַקע ווערט די פּיל פאַרצווייגטע טעטיקייט
 פּון סאַטמאַר אויף די געביטן פּון חינוך, כּשרות, מהרת המשפּחה,
 שמירת שבת וימים טובים און נאָך, און נאָך, אַלץ ברייטער און

טיפער, און רופט ארויס באווינדערונג און רעספעקט אפילו אין לאגערס וועלאכע האָבן אנדערע מיינונגען, און אפילו אין אַנטאָ-גאָניסטישע קרייזן. סע איז גענוג צו דערמאָנען בלויז די פאַר צענדליק ישיבות „יטב לב“, „תורה ויראה“, און „בית רחל“ פאַר מיידלאַך אין אַמעריקע, קאַנאַדע, ארץ ישראל און אין אנדערע לענדער.

אַ פערזענלאַכקייט וועמען די לומד'ישע וועלט אַנערקענט אַלס גאון אין תורה, אין לערנען; די חסיד'ישע וועלט האַלט אים פאַר אַ גדול אין חסידות; אין דער רבי'שער וועלט הכל מודים, גיבן אַלע צו אַז ער איז גרויס אין צדקות; אין אַלע שיכטן פאַלק באַשר הם שם, איבעראַל, אפילו הינטער דעם אייזערנעם פאַרהאַנג אין רוסלאַנד, איז ער באַוויסט אַלס גרויסער בעל צדקה. אַזאַ פענאַמענאַלע פערזענלאַכקייט באַאיינפלוסט זעלבסט פאַרשטענדלאַך אויך מענטשן אויסערהאַלב זיין אייגענעם קרייז.

אַט דערפאַר האַלטן די סאַטמאַרער אַקטיוויטעטן, מעטיקייטן, אונטער נעמונגען אין איין וואַקסן נישט געקוקט אויף די ביליגע, נישט אמת'ע, נישט באַגרינדעטע, נישט אויס געהאַלטענע, פאַר-פירענדיקע קריטיקן, און אפשר גאַר דוקא דערפאַר, אין איין וואַקסן, אין איין פאַרשפרייטן זיך, און שלאַגן טיפע וואַרצלען אין פאַר-שידענע אנדערע קרייזן. סע איז כמעט נישט דאָ דער טאַג אין וועלאַכען סע זאָלן נישט צו קומען נייע סימפּאָטיקערס, אָן הענט-גערס, נייע חסידים, כן ירבו.

און אַט דאָס און פיל מעהר האַט באַוויזן מיט פענאַמענאַלן ערפאַלג, מיט השפּעה'דיקער הצלחה, אין דעם קורצן שפּאַן פון אַ צוויי צענדליק יאָרן הגאון האדיר, רבן של ישראל, דוך דוכנין, האדמו"ר הרב ר' יואל טייטלבוים, נר"ו ושלום"א, אמן כן יהא רעוא.

בוזרי

לא עצרו כח נבונים לעמוד לולא תבונות ממך דרשו".

גלייך צייטיק האָט הלוי געלערנט אויך אַראַביש, די ליטעראַטור שפּראַך פון יענער עפּאָכע, גריכישע און אַראַבישע פּילאָזאָפּיע און אויך מעדיצין. ס'ע איז פּאַראַן אַ סבּרה, אַ מיינונג אַז ער איז געווען אַ מעדיצין דאָקטאָר. וועגן דער גריכישער וויסנשאַפּט [ליטעראַטור] האָט ער קיין געהויבענע מיינונג. ער זאָגט „אין לה פרי כי אם פרחים, זי ענטהאַלט קיינע פירות, קיינע פרוכט, נאָר בלויו בלומען.

זייענדיק אָבער באַזעלט מיט אַ פּאָעטישער, דיכטערישער נשמה, און גלייך צייטיק אַ הייסער ליב האָבער פון דער העברעאישער שפּראַך, פון לשון הקודש, און פּרום, רעליגיעז געזיגענע [געזאָנען]: און דער שירה גייסט, די פּאָעטישע מוזע האָט אַז געהויבן צו צימבלען אויף די סטרונגעס פון זיין האַרץ, פון זיין נשמה. האָט ער גענומען זיך צו דער פען. און שוין אין זיין פריער איגנט האָט ער אַז געהויבן צו אויס לייגן זיין גייסטיקע פרוכט אויף פּאַפּיר. קיין קלענערער ווי דער באַרימטער משורר, דער קלאַסיקער דיכטער ר' משה אבן עזרא ז"ל, האָט געלויבט זיינע איגנט שירים, פּאָעמעס. און ער איז געוואָרן איינער פון די גרעסטע רעליגיעזע דיכטערס אין אונזער ליטורגישער, תּפילה-דיקער ליטעראַטור אין אַלע צייטן.

איבער דריי הונדערט פון זיינע שירים, פּאָעמעס, און פיוטים, ליטורגישע דיכטונגען, געפינען זיך אין די סידורים, מחזורים, סליחות און קינות.

ר' יהודה אלהריזי זאָגט אין ספר תּחכמוני חלק ג, פרק יח צווישן אַנדערס:

„שירי הלוי ר' יהודה
ליות חן לה לראש התעודה...“

ר' יהודה הלוי, דער באַרימטער משורר דיכטער, פייטן בחדד עליון, תּלמודי [תּלמוד-דיסט], פּילאָזאָף איז איינער פון די קאָליר-פּולסטע פּערזענלעכקייטן אין דער העברעאישער שער, לשון הקודש-דיקער און ליטורגישער [רעליגיעזער, תּפילה-דיקער] ליטעראַטור, פון דער „גאָלדענער עפּאָכע“. און דער צו נאָך איז ער איינער פון די וויכטיקסטע אידישע פּילאָזאָפּן פון דעם מיטל-אַלטער.

ער איז געוואָרן געבאָרן אין טאָלידא זיד דרום, קאָסטיליע, שפּאַניע אין דעם יאָר 1085, אָדער 1086, ווען רש"י ז"ל איז געווען אַלט אַ פינעף אָדער זעקס און פּערציק יאָר. זיין פּאָטער ר' שמואל האָט געשיקט זיין בן יחיד יהודה לערנען אין דער ישיבה פון ר' יצחק אלפסי, באַקאַנט אויך אַלס ריף, ריאף, אלפס, א) אין דער שטאָט לוסיא, שפּאַניע. דאָרט האָט ער גע'חבר'ט זיך מיט ר' יוסף בן מאיר, דעם ריף'ס תּלמיד ותיק אויף וועלאַכן דער ריף האָט געזאָגט אַז: אַפילו אין משה רבינו'ס דור האָט נישט געפינען זיך זיין גלייכן אין חכמה און אין בינה, פּערשטאַנד; און ער האָט באַשטימט אים אַלס זיין נאָך פּאָלגער, כאַטש זיין אייגענער זון ר' יעקב איז אויך געווען גרויס אין תורה און אין חכמה; און מיט ר' ברוך אבן אַלבאָליאַ, וועמענס פּאָטער ר' יצחק אבן אַלבאָליאַ איז געווען איינער פון ריף'ס שטאַרקסטע צוויי געגנערס.

אויף דעם ריף'ס מצבה געפינט זיך זיין תּלמיד יהודה'ס עפּיטאָף:

„חרים ביום סיני לך רעשו כי מלאכי האל
בך פגשו

ויכתבו תורה בלוחות לבך וצבי כתריה לך
חבשו

וועגן זיין לעבן ווייסן מיר פארהעלטניס-
מעסיק זעהר ווייניק.

ר' גדליהו י' יחייא דערצעהלט: ר' יהודה
הלוי איז געווען זעהר רייך. ער האט געהאט
א שעהנע בת יחידה, אן איין און איינציקע
טאכטער. זיין ווייב פלעגט דערקוטשען אים
ער זאל חתונה מאכן זי ביי זיין לעב צייט.
איין מאָל איז עס דערגאנגען אזוי ווייט, אָן
ער האט געשוואָרן צו מאַכן חתונה זי מיט
דעם ערשטן אידן, וועלאַכן ער וועט באַגע-
גענען.

אין אַ שעהנעם נאָך מיטאָג איז אַריין
געקומען צו אים אַ בחור אָן געטון אין אַלטע,
צעריסענע קליידער. ווען זיין ווייב האָט
דערזען דעם דאָזיקן אַרימן בחור, איז איר
געוואָרן „ליכטיק“ אין די אויגן. זי איז גע-
גאַנגען אַריין אין איר מאַנס אַרבעט צימער
און האָט שטאַרק געוויינט. ר' יהודה האָט
געטרייסט זי און געזאָגט איר אָן ער וועט
לערנען מיט אים, און אָן ער וועט מאַכן גרויס
זיין נאַמען. דער בחור האָט פאַרהוילן פון
אים זיין נאַמען. ר' יהודה האָט געלערנט מיט
דעם בחור תורה און דער בחור, זייענדיק
אַליין אַ גרויסער למדן און דיכטער, האָט גע-
מאַכט זיך כלומר'שט, אָן אַ דאַנק ר' יהודה'ן
שטייגט ער אין לערנען.

איין מאָל, אין אַן אָונט, איז ר' יהודה
פאַרועסן זיך אין זיין אַרבעט צימער, ווייל
סע איז אָן געקומען אים שוועהר צו שאַפן די
סטראַפּע מיט „ר“ אין זיין פּיוט „אדון חסדך“.
זיין ווייב האָט אַריין גערופן אים אין עס
צימער. און בעת ר' יהודה האָט געעסן, האָט
זיין ווייב געוויזן דעם בחור דעם מאַנסקריפט,
כתב יד. דער בחור האָט אויס געבעסערט
דעם פּיוט אויף עטלאַכע ערטער, און ער
האָט אָן געשריבן די גאַנצע סטראַפּע „ר“.
ווען ר' יהודה האָט דערזען דאָס, האָט ער
געפּרייט זיך שטאַרק. ער האָט אַרום גענעמען
דעם אַרימן בחור און געקושט אים. ער האָט
געזאָגט אים: „איצט זע איך אָן דו ביזט עס
דער אבן עזרא“. דער בחור האָט מודה געווען
אָן דאָס איז ער, און ער איז געוואָרן ר'

הוא בא באוצר השיר ושלל בית נכותה
ולקח כל כלי חמדתו
ויצא וסגר השער אחרי צאתו,
וכל היוצאים בעקבותיו
ללמוד מלאכת שירותיו
לא השיגו אבק מרכבותיו...
כי במלאכת הפיוט לשונו ברור ושחוט,
ובשירי תפילותיו ימשוך כל לב ויכבשנו,
ובשירי חשק ניבנו כשכבת הטל וגחלים
בוערים ממנו.

ובקינותיו יזיל ענן הבכי ויבקייענו.

ואם יחבר אגרת או מגילה,

תמצא כל מליצה יפה בר כלולה;

כאלו מכוכבי רום גדולה

או מרוח הקדש אצולה.

ובאהל השיר נפתחו לו שערי גבוהים,

כי שם נגלו אליו האלקים... ”

ר' אברהם בדרשי, דער פאָטער פון ר'
ידעיה, מחבר פון דעם ספר בחינת עולם
באַצייכנט אים מיט „אורים ותומים“. און סע
איז אויך אָן גענומען ביי מבינים, ליטעראַטור
קריטיקערס און אויטאָריטעטן אויף דעם גע-
ביט פון לשון הקודש'דיקער פּאָעזיע, דיכטונג
אָן אין שירה, אין העברעאישער דיכטונג איז
נישט פאַראַן זיין גלייכן.

ר' עזריה מן האדומים ז"ל, דער מחבר,
פערפאָסער פון „מאור עינים“ האָט אין אַ
בריה צו זיינע תלמידים גערוטן זיי צו
שטודירן, לערנען רבי יהודה'ס ווערק. און
ער האָט געענדיקט זיין עצה מיט „השמר לך
פן תעזוב את הלוי“ [דברים יב, יט] היט
איך נישט צו פאַרלאָזן דעם לוי, מיינענדיק
מיט דעם רבי יהודה הלוי.

און סע איז כדאי צו באַמערקן אָן ער
אַליין האָט געשריבן וועגן זיך צו ר' יהודה
בן גיאת אין אַ שיר, וועלאַכער הייבט אָן זיך
מיט „לבבי אליכם“:

ושירי יהודה, כביר התעודה

חרוזים אחוזים, בכנפי כרובים

היוכלן ספריו, להיכל דבריו

ואינם באצבע אלקים כתובים?

יהודה הלוי'ס איינציק געביט. זיין כוח איז שטארק אויך אין רעליגיעזער פילאזאפיע. דארויף זאגט עדות זיין מאנומענטאל ווערק ספר הכוזרי, וועלאכן ער האט פערפאסט אין אראביש, און ר' יהודה אבן תיבון, (ד) האט איבער זעצט עס אויף לשון הקודש. אין דעם דאזיקן דעבאטע ווערק באווייזט ער די שעהנ-קייט, טיפקייט, אמת'דיקייט פון דעם אידישן גלויבן, פון אידישקייט, וועלאכער איז ווייט העכער פון אלע אנדערע רעליגיעס אין דער וועלט. ער ווייזט אן אז קיין פאלק אין דער וועלט האט אזא כסדר'דיקע, אהן אונטער-בראכענע טראדיציע פון די פריסטע צייטן אן, ווי דאס אידישע פאלק האט. ער אנא-ליזירט און דערקלעהרט פאר וואס דער בע-שאפער האט אויס געקליבן די אידן. פאר וואס ער האט נישט פאראייניקט אלע פעל-קער אין איין רעליגיע. ער מאכט קלאר דעם בעשאפערס גיבן דעם מענטשן די בחירה, דער מענטש אליין זאל אויס קלויבן זיין לעבנס וועג פאר זיך. ער בעהאנדלט די באציאונג צווישן דער נשמה מיט דעם קער-פער.

ווען דער מענטש הייבט אן ווערן על-טער, הייבט אן דער קערפער צו ווערן שווא-כער. אבער די נשמה, דער גייסטיקער טייל פון דעם מענטשן ווערט גאר שטארקער. די נשמה, דעם מענטשנס גייסטיקער טייל קאן באהעפטן זיך מיט דער שכינה נאר נאך זיין אפ זאגן זיך פון אלע קערפערליכע תאוות, פערלאנגען. דערפאר, ווען די נשמה, דעם מענטשנס גייסטיקער טייל פארלאזט דעם קערפער נאך דעם מענטשנס טויט; זי ווערט

יהודה'ס איידעם. מע זאגט אז ר' יהודה האט געגיבן אים זיין גאנצן פארמעגן, אבער דער אבן עזרא האט נישט געוואלט נעמען, ווייל ער האט נישט געוואלט האבן הנאה פון דער וועלט.

לויט דעם "ספר יחסי" זיינען ר' יהודה הלוי'ס און דעם אבן עזרא'ס מוטערס געווען שוועסטערס. זיי זיינען, אלזא, געווען ערשטע קוינס, (א).

דער אבן עזרא דערמאנט רבי יהודה הלוי'ן פילע מאל, (ב).

אבן עזרא דערצעהלט: שאלני רבי יהודה הלוי מנחתו כבוד, רבי יהודה הלוי האט געפרעגט אים: פאר וואס הייבן אן זיך די עשרת הדברות, די צען געבאטן מיט "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", איך בין דיין אייבערשטער וועלאכער האט ארויס געפירט דיך פון מצרים. פאר וואס הייבן זיי נישט אן זיך מיט: איך בין דיין אייבערשטער וועלאכער האט בעשאפן הימל און ערד...? און ער האט געענטפערט אים: דעם בעשאפן פון הימל און ערד, פון דעם אוניווערס האט דאך קיינער געזען. דאקעגן דאס פירן ארויס די אידן פון מצרים האבן דאך געזען אלע, (ג).

אגב, רלב"ג ז"ל ערקלעהרט: ווייל דער וועלט בעשאפן איז דאך פאר אלע פעלקער. דאקעגן יציאת מצרים, דאס פירן ארויס די אידן פון מצרים איז דאך א ריין אידישער ענין. סע איז נוגע בלויז דעם אידישן פאלק. רבינו בחיי ז"ל דערמאנט אים אין פרשת פנחס, כו, ג.

דיכטונג, רעליגיעזע דיכטונג איז נישט ר'

זעט דעם דיאלאג צווישן זיי ביידע אין דניאל ט, ב. זעט "ר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא" פון ר' נפתלי בן מנחם אין דעם בוך "ארשת", יאר-בוך פון פערבאנד פון ארטאדאקסישע שרייבער, ירושלים, תש"ד.

(ג) איך האב געהערט זאגן אן דער אבן עזרא האט געפרעגט עס רבי יהודה'ן. אבער דאס איז נישט ריכטיק. זעט אבן עזרא שמות כ, ב.

(ד) אין שה"ק שטעהט ר' שמואל ן' תבון.

(א) זעט שלשלת הקבלה, זייטן צב-צג. זעט מבוא צו דעם כוורי, אויסגאבע אום; און סדר הנורות.

(ב) זעט: אבן עזרא, בראשית א, ג; שמות ה, י; ט, א; יג, יד; כ, א "שאלני רבי יהודה הלוי, מנחתו כבוד"; כה, יא; במדבר כו, ג; דברים יד, כב; כו, יז; כט, יח; לג, ה. זכריה ת, ו; תהלים יח, ה; ל, ח; מט, כא; עב, כ; עג, כה; פ, טז; פב, ח; קלט, יד; און אויך קו, ו [?].

ר' גדליה ו' יחיא דערצעהלט אין זיין ספר שלשלת הקבלה [זייט צב]: ער האט געהערט פון אן אלטן אידן אז ווען ר' יהודה איז געקומען צו די טויערן פון ירושלים, האט ער צעריסן זיינע קליידער. ער איז גע- קראכן אויף זיינע קניעס צו מקיים זיין דעם פסוק „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו“ [תהלים קב, טו] דיינע קנעכט וויליקן אירע [ציון'ס] שטיינער און לייטזעליקן איר ערד. און ער האט רעציטירט זיין קינה, עלעגיע, זיין שיר „ציון הלא תשאליו“. א דורך רייטענדיקער טערק האט אזוי שטארק מקנא געווען זיין צו געבונדענע ליבשאפט צו דעם הייליקן לאַנד, אז ער איז איבער געפארן אים אויף טויט. אבער געשיכטלאך איז עס נאך נישט באשטעטיקט.

ער איז נפטר געווארן אין אריענט נאך דעם יאר 1140.

באפרייט פון איר געפאנגעניש אין דעם מענטשנס קערפער, באהעפט זי זיך דענצמאל אין דער אייבערשטער וועלט.

ער בעהאנדלט דעם פאקט וואס מיר האבן א תורה, און די פעלקער פון דער וועלט נישט. ער דערקלעהרט די פארשידן ארטיקייט פון די מצוות, די באציאונג פון דעם מענטש צו דעם אייבערשטן און צווישן מענטש און מענטש, די באציאונג פון די קראים קארע- איטן צו דעם תלמוד, און נאך.

זייענדיק א לייזן שאפטלעכער חובב ציון, ליב האבער פון ארץ ישראל, האט ער פאר- לאזט זיין געבורט לאַנד שפאניע, און האט אזועק געלאזט זיך קיין ארץ ישראל, דורך מצרים. ער איז געפארן מיט א שיף קיין ירושלים, און מעהר ווייסט מען נישט וועגן אים.

די כוזרים, כאזארן

פאלק איז נאך נישט פעסט געשטעלט גע- ווארן ביז צו דעם היינטיקען טאג. קלאסישע שרייבערס פון דעם מיטל אלטער באצייכענען זיי מיט דעם נאמען חזר, אלקאצירס, אקא- טירס; די רוסי- קאזארי. העברעאישע שריי- בערס לייגן אויס דעם נאמען כור, צו אויס מיידן דעם נישט פאסיגן אויס לייג. די נישט עסטעטישע בוכשטאבירונג פון חזיר. דער פאקט, אבער, וואס דער קאספישער ים האט געהייסן צו יענער צייט כאזאר, באוועגט מיך צו פארמוטן, אדער אפשר גאר צו אן נעמען אז דאס פאלק וואס האט געלעבט ביי דעם דאזיקן ים האט אדאפטירט, אן גענומען דעם דאזיקן נאמען פאר זיך. איך שלאג דאס פאר, כאטש איך האב קיין פילאלאגישן באווייז פאר דעם.

זייער אורשפרונג, פונקט ווי זייער נאמען, איז אויך נאך נישט געווארן פעסט געשטעלט ביז היינט צו טאג. סע איז נאך אלץ אין דעם אויס פארשונג סטאדיום, און דעבאטע מא- טעריאל פאר די פאך געלערנטע. פינג —

אין דעם זיבעטן יאר הונדערט פון דער היינטיקער צייט רעכענונג, האט א פאלק מיט דעם נאמען כאזארן [כוזרים], וועמענס גע- שיכטע איז געקניפט און געבונדען מיט דער היסטאריע פון דעם אידישן פאלק, באזעצט זיך ביי די גרעניצן פון אזיע און איראפע. זיי האבן געלעבט אלס מלוכה, ווי א קעניג- רייך, ביי דעם מויל פון דעם טייך וואלאג [וועלאכן זיי האבן גערופן איטיל אדער אטעל]. און דעם קאספישן ים וואו די קאלמוקן וואוינען היינט, נעבן אסטראכאן, זייערע קע- ניגס האט מען גערופן כאַנא. און די כאַנא פון די לעצטע הונדערט און פיפציק יאר [950—1100] פון זייער עקזיסטענץ, האבן גע- פירט זייער פאלק אין זיגרייכע מלחמות, ביז זיי האבן דערגרייכט זייער מאַקסימאלע גע- גראפישע פאזיציע פון דעם טייך יאאיק ביז צו די טייכן דניעפר און בוג, און פון דעם זיד דרום, ענד פון קאווקאז ביז צו דער וואלאג און אקו.

דער פונקטליכער נאמען פון דעם דאזיקן

פּענדיק אַלס ביזאַנטינישע אַליאירטע, פאַר-
בינדעטע, און שפּעטער אויף דער זייט פון
די פּערסיער, האָבן זיי גלייך צייטיק געלערנט
און ערוואַרבן זיך אויך די סטראַטעגיק פון
אַנדערע פעלקער. פּערסיע האָט באַקומען מורא
פאַר זיי, און האָט אויף געמויערט אַ שטאַרקע
וואַנט און פּעסטונק ביי דער כּאָזאַרישער
גרעניץ. אָבער דאָס האָט געהאַלפּן זיי זעהר
ווייניק. די כּאָזאַרן האָבן פאַרניכט זיי און
אַקופּירט, איין גענומען און באַזעצט פּערסיע.
אין דעם יאָר 626 האָבן די גריכן גע-
שלאָסן אַ בונד מיט די כּאָזאַרן. שפּעטער
האָבן די אַדעליקע פון אַרמעניע פאַרפליכ-
טעט זייער אונטערטייניקייט צו דעם קעניג
פון די כּאָזאַרן. זיי האָבן באַזיגט אויך איי-
בעריאַ, געאַרגיאַ, און אַרמעניע. דער פּערסי-
שער קעניג האָט אָפּעלירט צו דעם רוימישן
אימפּעראַטאָר לעאָן דעם ערשטן צו העלפּן
אים פאַרטיידיקן קליין אַזיע געגן די כּאָזאַרן.
אָבער זייענדיק אַליין געדריקט ביי די כּאָ-
זאַרן, האָט ער נישט געקאָנט ערפילן זיין
אַפּיל, זיין ביטע.

אין דעם יאָר 651-2 האָט אויס געבראַכן
אַ קריג צווישן די כּאָזאַרן און די אַראַבערס,
וועלאַכן די כּאָזאַרן האָבן פאַרלוירן. די אַראַ-
בערס האָבן פאַרניכט די כּאָזאַרישע הויפט
שטאָט סמאַנדער, און געטויט זייער קעניג
לאַקאַגאַן.

נאָך זייער פאַרלירן די מלחמה אין דרום
זייט, האָבן די כּאָזאַרן געווענד זיך קיין
מערב זייט. זיי זיינען געווען ערפאַלגרייך
אין איין נעמען קאַלאַניעס לענג אויס דעם
ברעג פון דעם שוואַרצן ים, און זיי האָבן
געהערשט איבער זיי ביז דעם יאָר 840. אין
דעם יאָר 679 האָבן זיי אונטערטייניקט אויך
די בולגאַרן, און האָבן פאַרשפּרייט זיך וויי-
טער צו מערב זייט צווישן די טייכן דאָן
און דניעפּער. אין דעם זיבעטן יאָר הונדערט
האָבן זיי אַנעקסירט, עראַבערט די געגנט
קריים. זיי האָבן געווינען קאַנטראָל איבער
דעם ים אַזאָוו, אַראַגאַניזירט דעם פאַרקעהר
צווישן אַזיע און איראָפּע, און גענומען צינזש

אונגריאַן וועט [ווערט] בעטראַכט די העכסט
וואַרשיינליכע קוועלע. די אורזאַכן פאַר דעם
זיינען: א] זייערע אָפיציעלע טיטלס זיינען
זוי די אונגריקיש, ב] די נעמען פון זייערע
שטעט זיינען פון אונגריקישן דיאַלעקט, ג]
זייער אַרט רעדן עהנלאַכט בולגאַריש און
דאָס היינטיקע אונגאַריש [מאַדיאַריש]. סע איז
פאַראַן אַפילו אַ מיינונג אין העברעאישע
קוועלעס אַז זיי שטאַמען אָפּ פון תּוגרמה בן
גומר, בן יפת, בן נח.

ביזאַנטינער און אויך געוויסע אַראַבישע
פאַרשערס שרייבן צו זייער אורשפּרונג צו
די טערקן. [אגב, ותירם, דער זון פון יפת,
דער זון פון נח זעצען איבער די תּרגומים
ירושלמי און יונתן בראשית י, ב מיט ותריקין,
אַנדערע אַראַבישע היסטאָריקערס האַלטן אַז
זיי זיינען פּערוואַנדט מיט די סלאַו און גרר-
זינער. אַנדערע פאַך געלערנטע מיינען אַז די
כּאָזאַרן [כּוּרִים] שטאַמען אָפּ פון די דינ-
טיאַנער.

די כּאָזאַרן, אַ זעהר שטאַרק פּאַלק אין
יענער צייט, האָט נישט דערגרייכט דעם קליי-
מאַקס פון גרויסקייט פּלוצים, אָדער מיט איין
מאַל. גיכער, אָדער וואַרשיינלאַך איז דאָס
געווען אַ שטופּנווייזע ענטוויקלונג. מיר האָבן
נאָך קיינע פּולע, היסטאָרישע באַווייזן פאַר
דעם.

עטנאָלאָגיש זיינען די כּאָזאַרן בעשטאַנען
פון אַ ווייסער און אַ טונקעלער ראַסע. די
ווייסע האָבן געהאַט די אויבער האַנט. זייער
געשיכטע געהט צוריק ביז צו דעם אָנהייב
פון דעם צווייטן יאָר הונדערט. אין דער
מלחמה צווישן די רוימישע און פּערסישע
מאַכטן איז אַרמעניע געווען אָפט דאָס שלאַכט
פעלד. ווי אַ פּועל יוצא, רעזולטאַט פון דעם
איז די שטעלונג פון די כּאָזאַרן געוואָרן אַ
וויכטיקער פּאָליטישער פּאַקטאָר. די פּערסיאַ-
נער האָבן שטענדיק באַמיט זיך צו געווינען
זיי אויף זייער זייט. זיי האָבן געגיבן זיי
איין קאַנצעסיע נאָך דער אַנדערער, ביז די
כּאָזאַרן זיינען געווען שוין גענוג שטאַרק צו
קאָנען פירן זייערע אייגענע מלחמות. קעמ-

דעם צוועלפטן יאָר הונדערט האָבן די פּאַ-
לאַוציס פּאַרניכט פּולשטענדיק די כאַזאַרן.

די געשיכטע פון די כאַזאַרן איז אויך
פאַרבונדן מיט אַ זעהר אינטערעסאַנטן עפּי-
זאָד, וועלאַכער איז געוואָרן בעטראַכט אַ
לאַנגע צייט פאַר אַ לעגענדע. אַבער שפּעט-
טער האָבן א. האַרקאָווי און ה. גרעץ באַוווּן
אַ די לעגענדע אַז די כאַזאַרן, כּוּזרים, און
זייער קעניג האָבן מגייר געווען זיך, אַז זיי
האָבן אַן ענומען די אידישע אמונה. דעם
אידישן גלויבן איז קיין לעגענדע, נאָר אַ
היסטאָרישער פּאַקט. און געשעהן איז די
געשיכטע אַזוי:

אין דער צייט ווען דאָס כאַזאַרישע קעניג-
רייך איז געווען אויף דעם שפּיץ פון רוים,
זיינען די אידן געוואָרן ברוטאַל פאַרפּאָלט
אין ביזאַנטין און אין פּערסיע. אונטער יוס-
טיניאַנס הערשאַפט [527—565] זיינען געוואָרן
פּראַקלאַמירט שווערע גזירות געגן אידן. די
אידן האָבן נישט געטאַרט פּייערן פּסח, ווען
דער יום טוב איז אויס געקומען פאַר זייער
פּאַסכאַ [איסטער]. סע איז געווען פאַרבאַטן
די אידן צו עסן מצות פּסח. אין דעם יאָר
553 איז געוואָרן פאַרבאַטן די אידן צו לער-
נען גמרא, און צו אַפּ היטן די תּלמוד'ישע
געזעצן. דער ביזאַנטישער קעניג לעאַן איי-
סאַברי [718—741] האָט באַפּעהלט אַז די
אידן זאָלן שמוֹד'ן זיך. דאָס האָט געצווּנגן
די ביזאַנטישע אידן צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד
און צו באַזעצן זיך אין די אַרומיקע לענדער.
דאָס כאַזאַרישע קעניגרייך האָט געגיבן די
אידן רעליגיעזע פּרייהייט און בירגערשאַפט.
אַזוי אַרום איז דאָס כאַזאַרן לאַנד געוואָרן
דער צענטער פון די פאַרפּאָלטע אידן אין
יענער צייט.

ביסלאַכווייז איז דער איינפלוס פון די אידן
אין כאַזאַריע געוואָרן אַזוי שטאַרק אַז זיי
האָבן מגייר געווען זיך. סע איז נאָך נישט
זיכער אַקוראַט ווען זיי האָבן אַן ענומען דעם
אידישן גלויבן. געוויסע געלערנטע זיינען מיט
דער מיינונג אַז דאָס האָט פּאַסירט אין דעם
יאָר 620. אַנדערע האַלטן אין דעם יאָר 740.

פון די וואַליטשאַנער, סעוויאַנער און פּאַליאַ-
נער.

אַבער קלימאַקסישער אַרויף שטייג ענ-
דיקט זיך אַפט מאל מיט אַראַפּ שטייג. און
דאָס איז געווען דער פּאַל אויך מיט די
כאַזאַרן. נאָך זייער דערגרייכן דעם העכסטן
שפּיץ פון באַרימקייט אַלס קעמפּענדיק פּאַלק,
האַט עס אַן געהויבן צו געהן זיי מיט דער
פּוטער אַראַפּ. זיי האָבן געליטן אין פּאַר-
לוסט נאָך דעם אַנדערן. זייער כּסדר'דיק פּירן
מלחמה האָט פּאַרמינערט זעהר די צאָל פון
זייער שטאַם, בעת זייערע שונאים האָבן גע-
מעהרט זיך אין צאָל, און געשטאַרקט זיך
אין מאַכט. סע זיינען געווען צייטן ווען זיי
האָבן געדאַרפט דינגען סאַלאַטן פון אַנדערע
שטאַמען. זייערע פּיינד האָבן באַקענט זיך
מיט זייער סטראַטעגיק, און זייער ירידה,
זייער אַראַפּ גידער איז געווען אַ נאַטירליכער
קאַנסעקווענץ.

ווען די איסלאַמישע אַרמעיען האָבן אַן
געהויבן זייער מאַרש צו אין נעמען די
וועלט, האָבן די אַראַבערס, וועמען די כאַזאַרן
האָבן געטרויעט זעהר פּיל, באַטרוגן זיי. דאָס
האַט, פאַרשטעהט זיך, אונטער געמינעוועט די
כאַזאַרנס פּאַזיציע.

אַבער נישט אַזוי גרינג האָט מען געמאַכט
די כאַזאַרן פאַר אויס פּאַלק, און פאַר אויס
קעניגרייך. נישט געקוקט אויף זייער ווערן
אַפּ געשוואַכט דורך דעם באַטרוג פון זייערע
אַליאירטע, און דורך דעם פּאַרלירן מעהרערע
מלחמות, האָבן זיי דאָך נאָך באַוווּן צו
באַזיגן די נאַרמאַנען אונטער דער פּירער-
שאַפט פון אַליעג. און כמעט אַלע היסטאָ-
ריקערס גיבן צו, זיינען אין שטימיק אַז
די כאַזאַרן האָבן באַשיצט געגען, און אַפּ
געראַטעוועט איראַפּע פון, מאַכמעדאַניזם. און
זיי האָבן געמאַכט קאווקאַז די גרעניץ פון
דעם מאַכמעדאַנישן זיג.

אַבער אין דעם יאָר 1016 האָבן די ביזאַנ-
טינערס און די רוסי צוזאַמען אַן געהויבן
צו עראַרבערן כאַזאַרישע טעריטאָריע, און
קאַלאַניזירט זייערע עראַבערונגען, און אַרום

ערמוטיקט דורך דעם אַלמעכטיקנס צו זאָגן צו באַוויליקן זיי מאַכט און רום, האָבן די כּאָזאַרן מאַרשירט דורך דאַרבאַן קיין אַר-דעביל, און זיי האָבן איין גענומען דאָס דאָזיקע לאַנד.

דער קאַליף פון די טערקן און דער ביזאַנטינישער אימפעראַטאָר זיינען געווען זעהר נישט צו פרידן מיט דעם כּאָזאַרס פּלוצימדיקן אויף שוואונג צו מאַכט און רום. האָבן זיי געשיקט דעלעגאַציעס מיט מתנות, געשאַנקן, און קלוגע לייט, זיי זאָלן באַקעהרן די כּאָזאַרן צו זייערע רעליגיעס, בולאָן האָט איין גע-לאָרן די אידנס קלוגע לייט, און ער האָט אויס געהערט אַלעמענס אַרגומענטן, טענות און באַוווּיזן וועגן וועלאַכע פון די דריי רעלי-גיעס איז די בעסטע. אַזוי ווי יעדער איינער פון זיי האָט געהאַלטן זיין רעליגיע פאַר די בעסטע. האָט ער געפרעגט די מאַכמעדאַנערס באַזונדער און די קריסטן באַזונדער, וועלאַכע פון די אַנדערע צוויי רעליגיעס זיי בע-טראַכטן אַלס די בעסטע. אַזוי ווי ביידע האָבן צו געגיבן אַז די אידישע אמונה, רעליגיע שטעהט העכער, האָט בולאָן איין געזען אַז די אידישע רעליגיע איז די אמת'ע, בולאָן האָט געלאָזט מל'ן אַלע זיינע באַדי-נערס, און ער האָט געשיקט נאָך אַן אידישן געלערנטן, און ער האָט באַשטימט אים אַלס רעליגיעזער פירער, און וועג ווייזער.

עובדיה, איינער פון בולאָנס נאָך פאַל-גערס האָט רעאַרגאַניזירט דאָס קעניגרייך, און ער האָט פּערשטאַרקט די אידישע אמונה, ער האָט איין געלאָרן אידישע תלמידי חכמים, געלערנטע צו באַזעצן זיך אין דעם לאַנד. ער האָט געגרינדעט שולן און שוה-לעס, זיי האָבן קאָדיפּיצירט די געזעצן, דינים לויט וועלאַכע די כּאָזאַרן האָבן געפירט זיך. מע האָט געלערנט מיט זיי תנ"כ, משנה, גמרא, און זיי האָבן גענוצט דעם א, ב אַלס זייער שריפט.

רבי חסדאי הייבט אָן זיין קאַרעספּאָנדענץ מיט אַ דאָפּעלטער אַקאָסטישער באַגריסונג וועלאַכע ענטהאַלט זיבן און דרייסיק שורות,

סע זיינען אויך נישט פאַראַן מעהרערע אוי-טענטישע דאָקומענטן וועגן זייער מגייר זיין זיך. די איינציקע דאָקומענטן זיינען ר' חס-דאי'ס בריוו וועלאַכע זיינען געדרוקט אין מאַנכע אויסגאַבעס פון דעם באַרימטן דיאַלאָג בעקאַנט אַלס ספר הכּוּזָרִים פון רבי יהודה הלוי. [זעט אויסגאַבע „אום“].

און סע איז סדאי צו באַמערקן דעם פאַקט, אַז ווען נישט די בריוו, וואָלט דער נאָמען כּוּזָרִים פאַר שווינדן אין גאַנצן פון די אידישע מקורים. און די כּאָזאַרנס באַקעהרן זיך צו אידישקייט און אידנטום איז געווען בלויז לעגענדע ביז אין דעם זעכצנטן יאָר הונדערט, ווען דער בוך זאַמלער יצחק ב. אַקרוש האָט אויף זיין ריזע צווישן קאַנס-טאַנטינאַפּל און עגיפטן, מצרים, אַנדעקט די קאַרעספּאָנדענץ צווישן ר' חסדאי אבן שפרוט אַ מיניסטער אין דעם הויף אבד'אַלרהאַמאַן, קאַליף פון קאַרדאַוואַ, און יוסף דער קעניג פון די כּאָזאַרן.

אין זיין בריוו צו ר' חסדאי'ן, אַרום דעם יאָר 960, רעפּאָרטירט דער קעניג יוסף וועגן דעם מגייר זיין זיך, אַזוי צו זאָגן:

דער אייבערשטער האָט באַוווּיזן זיך אין אַ חלום צו דעם קעניג בולאָן, וועלאַכער האָט געקניגט איבער די כּאָזאַרן, און ער האָט צו געזאָגט אים מאַכט און רום, אויב ער וועט אָן נעמען דעם אידישן גלויבן. דער קעניג בולאָן איז געווען גרייט צו אָן נעמען דעם אידישן גלויבן, אָבער ער איז נישט געווען זיכער צי זיין פאַלק וועט נאָך פאַלגן אים. האָט ער אַפּעלירט צו דעם אייבערשטן ער זאָל אַנטפּלעקן זיך אויך צו דעם כאָן, הויפט גייסטליכער, ער זאָל העלפן אים מגייר זיין זיינע אונטערטאַנען. נאָך דעם אייבערשטנס אַנטפּלעקן זיך צו דעם כאָן אין אַ חלום, האָט די באַוועגונג אָן געהויבן זיך באַלד. זיי האָבן פּערזאָמלט אַלע מענטשן און פאַר גע-שלאָגן אַז זיי זאָלן אָן נעמען דעם אידישן גלויבן. און דאָס פאַלק האָט באַלד מגייר געווען זיך.

טענען פון דעם כאזארן פאלק. ער האלט די גאנצע אנגעלעגנהייט פאר אן ערפינדונג פון אידישער פוסטער, בארימערשער פאנטאזיע. און ביז דעם יאר 1911 זיינען די בריוו טאקע געווען דער איינציקער מקור, קוועלע. אין דעם יאר 1911 האט דר. ש. ז. שעכטער געפונען אין דער גניזה פון מצרים א פראג-מענט אין וועלאכן סע רעד זיך וועגן די כאזארן, און ער ענטהאלט נייע אינפארמאציע וועגן זיי.

דער דאזיקער פראגמענט איז ערשינען אין דעם פערטל יארליקן זשורנאל „דזשואיש קוואַ-טערלי רעווייו“ אין פילאדעלפיע. דער מאַג-סקריפט, כתב יד, האט נישט דעם אַנהייב, און נישט דעם סוף. ער באַשטעהט פון בלויז צוויי מיטלסדיקע זייטן. אויך דער דאזיקער דאָקו-מענט איז געשריבן אין דער פאַרמע פון אַ בריוו. ווייל ער ענטהאלט די פראָזע: „הנני מודיע לאדוני, איך לאָ וויסן מיין האַר... ער איז געשריבן אין ליענבאָרער האַנט שריפט, און אין קוואַדראַטע אותיות.

ווייל דער דאָקומענט איז געשריבן אין קוואַדראַטער שריפט, איז מען גענייגט צו האַלטן אַז ער איז געוואָרן געשריבן אַרום דעם צוועלפטן יאַר הונדערט. ווייל פאַר דעם דאָ-זיקן פּעריאָד האַט נישט עקזיסטירט אַ קוואַד-ראַט שריפט. און נאָך דעם דרייצנטן יאַר הונדערט, האַט מען גענוצט קוואַדראַט שריפט בלויז פאַר שרייבן ספּרי תּורה.

פאַך געלערנטע בעטראַכטן דעם דאָזיקן פּראַגמענטאַרישן קוואַדראַט-שריפט געשריבע-נעם מאַנסקריפט אַלס וויכטיקן היסטאָרישן דאָקומענט. ער ענטהאלט קלאַרע ענטפּערס אויף די פּראַגעס וועגן רבי חסדאי'ן. די נעמען פון די פעלקער זיינען אַראַנזשירט און אַן געגייבן ריכטיק. און ער גיט אַ קלאַרע באַשרייבונג וועגן די כאַזאַרנס אַן נעמען דעם אידישן גלויבן.

זעט מיין אָפּהאַנדלונג:

A NATION CONVERTED TO JUDAISM
אין דעם ענגלישן חודש זשורנאל

Jewish Forum, Vol. VIII, No. 4, pp. 186-190

וועמענס אינציאלן, ערשטע אותיות פון אויבן אַראַפּ מאַכן, ליינענען זיך: אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט מנחם בן סרוק, א). אין זיינע בריוו דערצעהלט ער אויך די שוועהריקייטן, וועלאַכע ער האַט אין שיקן זיי. די קאַרעספּאָנדענץ דערצעהלט נישט בלויז די געשיכטע פון די כאַזאַרנס אַן נעמען דעם אידישן גלויבן. נאָר זיי אינפאַרמירט אויך וועגן זייער אורשפּרונג, זייער געאָגראַפּישע פּאָזי-ציע, זייער באַציאונג צו די שכנות'דיקע שטאַמען, און זייער דיפּלאַמאַטישע באַציאונגען צו די הערשנדיקע מאַכטן אין יענער צייט. אַקרישעס אַנדעקונג, די איינציקע אידישע קוועלע, מקור, וועגן דער געשיכטע פון די כאַזאַרן, איז ערשינען צו דעם ערשטן מאל אין קאַנסטאַנטינאָפּל אַרום דעם יאַר 1577 אין „קול מבשר“. סע איז געוואָרן איבער געדרוקט אַלס „פּראַלאַג“ צו דעם „כוזרי“.

אַ נייע אויסגאַבע פון דעם כאַזאַרנס קעניגס ענטפּער צו ר' חסדאי'ן, וועלאַכער ענטהאלט אַ בעסערע באַשרייבונג פון דעם לאַנדס געאָ-גראַפּיע, איז ערשינען פון דר. א. האַרקאווי אין דער צייט שריפט „מאסף נדחים“, נומער ח, פון אַ מאַנסקריפט וועלאַכן פּירקאוויץ האַט געבראַכט פון עגיפּטן, מצרים.

אַזוי ווי די היסטאָרישע קוועלעס וועגן די כאַזאַרן זיינען זעהר ווייניק, און די קאַ-רעספּאָנדענץ צווישן רבי חסדאי און דעם קעניג איז דער איינציקער מקור, קוועלע, אויף וועלאַכן אונזער אינפאַרמאַציע וועגן דער געשיכטע פון די כאַזאַרן איז באַזירט. האַבן פילע פאַך געלערנטע ווי גאַלדענטאַל [1848], דאַבריאַקאָוו [1865], און אַפילו דער היסטאָ-ריקער אילאָואַסיקי [1876], פאַרפירט דורך פּריעהדיקע מיינונגען, באַצויגן זיך סקעפּטיש צו די בריוו-דאָקומענטן.

באַסנאַג דרוקט די בריוו אין זיין „געשיכטע פון די אידן“ [1707], און ער דערקלעהרט אַלס פּוסטע פּאָנטאָזיע נישט בלויז דאָס כאַזאַרן קעניגרייך, נאָר אַפילו אויך די גאַנצע עקזיס-

א) פאַרגלייכט מיט דעם בריוו אין ספר הכוזרי.

כסמ

קערפער, א שטול, א טיש צו קאָנען זיצן און קוקן אַרײַן אין אַ ספר.

זײַנען טאַטע און זון אַן געקומען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דאָס בחור'ל איז געוואָקסן העכער אין וואַקס, עלטער אין יאָרן. און צוזאַמען מיט דעם איז געוואָקסן זײַן שוואַגער גיקער פּראָגרעס אין לערנען, טיפּער, העכער און ברייטער. עטליכע יאָרן שפּעטער, איז זײַן פּאָטער נפטר געוואָרן. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט דער אינגער למדן אָן געהויבן צו לערנען דעם רמב"מ'ס "יד החזקה", אָדער "משנה תורה", (ב) ווי דער רמב"מ האָט גערופּן אים.

ער האָט געשריבן הערות, אַ פירוש אויף דעם רמב"מ, וועלאַכע ער האָט נישט גע-דרוקט. אָבער זײ האָבן געדרינט שפּעטער אַלס יסוד, אַלס באַזיס פאַר זײַן פירוש "כסף משנה" אויף דעם רמב"מ.

ער האָט איבער געזידלט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין אַדריאַנאָפּאָל. אין דעם עלטער פון דרייסיק יאָרן איז ער געווען שוין באַרימט אַלס גאון, איינער פון די גדולי התורה פון זײַן צײַט. און ער האָט אָפּילו זוכה געווען.

(ב) סע זײַנען פאַראַן פיר ספרים וועלאַכע מע רופט נישט ביי די נעמען, וועלאַכע די מחברים האָבן געגיבן זײ: "משנה תורה", "שני לוחות הברית", און "תורת משה". נאָר מע רופט זײ: "דער רמב"מ", "דער של"ה", "דער אלשיך", "דער חתם סופר". אָפּילו דעם חומש דברים, וועלאַכער ווערט [וועט] באַצײכנט אויך מיט "משנה תורה", רופט מען נישט "משנה תורה", נאָר פשוט "ספר דברים". דאָס נעמט זיך מסתמא פון דעם וואָס אײַן האַלטן נישט פון אַ צווייטער תורה, פון צווייטע לוחות. און מיר זײַנען גאַנץ צור-פרידן מיט דער תורה, וועלאַכע משה רבינו האָט געגיבן אונז.

ר' יוסף ב"ר אפרים קאָרו ז"ל איז געוואָרן געבאָרן אין טאַלידאָ [טאַטלילאַן, שפּאַניע אין דעם יאָר 1488, א]. ער האָט געשטאַמט פון ספרדים. ער האָט אָן געהויבן צו לערנען אין זײַן געבורט שטאַט, אין דער ישיבה פון ר' יעקב בירב ז"ל.

אין דעם יאָר 1492, אין דעם טרויעריגן יאָר פון "גירוש שפּאַניע", ווען שפּאַניע האָט געטריבן אַרויס די אידן, האָט ר' אפרים געמוזט נעמען דעם אידנס טויזנטער יאָרן אַלטן וואַנדער שטעקן אין האַנט, און פאַרלאָזן זײַן געבורט לאַנד. ער מיט זײַן פאַמיליע זײַנען געוואָרן פאַרוואַגלט קײן פאַרטוגאַל. זײ האָבן באַזעצט זיך אין דער הויפט שטאַט ליסאַבאָן. ר' אפרים האָט געפּינען דאָרט אַ רבי'ן, וועלאַכער האָט געלערנט מיט דעם אינגעלע תורה.

דאָס אינגע אינגעלע מיט אַ "גוט קעפעלע" און מיט גרויסע כשרונות, און געבענטשט מיט גרויסער התמדה האָט געשטיגן, פאַר-שטעהט זיך, פון טאַג צו טאַג אין לערנען. אָבער דער וואַנדער שטעקן, דעם אידנס "צווייטע" רעכטע האַנט אין גלות, איז געווען מיר פון רוען. האָט ר' יוסף געמוזט אָן קומען נאָך אַ מאָל צו דעם שטעקן.

אין דעם "גירוש פאַרטוגאַל", אין דעם יאָר 1496, זײַנען טאַטע און זון געווען ווידער געצווינגען צו אָן לעהנען זיך אויף דעם טויזנטער יאָרן אַלטן היסטאָרישן וואַנדער שטאַק, וועלאַכער אורשפרונגט נאָך פון דעם "לך לך" צו אונזער פּאָטער אברהם אין די גאַר, אור אור אַלטע צײַטן, און וואַנדערן וואו-היזן די אויגן וועלן פירן; וואַנדערן אַהיזן וואו מע וועט לאָזן זײ האָבן אַ דאָך איבער דעם קאַפּ, אַ געלעגער צו אָפּ רוען זײער מידן

(א) פאַרגלייכט: "תולדות גדולי ישראל" פון שבע קנעביל זײט 51, אויסגאַבע דובינסקי, ניו יורק, תש"ו מיט "אוצר ישראל", באַנד נײַן, זײט 88.

אין צפת איז געשטאָרבן זיין ווייב. זי האָט איבער געלאָזט אים אַ זון ר' שלמה וועלאַג-כער איז געוואָרן געבאָרן אַרום דעם יאָר 1554. אין דעם יאָר 1665 האָט ער גענומען אַ דריטע ווייב, די טאָכטער פון ר' זכריה ב"ר שלמה זבשיל אשכנזי. זי האָט געבאָרן אים אַ זון ר' יהודה קאָרו אין דעם יאָר 1571. זיין באַרימט ווערק „בית יוסף“ איז גע- בויטעט אויף די ווערק פון די דריי וועלט באַרימטע זיילן אין דער הלכה ליטעראַטור: ר' יצחק אלפסי [אלפס, ריף], ר' משה בן מיימון [רמב"מ], ר' אשר בר' יחיאל [ראש].

ער איז דער מחבר פון: „כסף משנה“ אויף רמב"מ, „בדק הבית“, „כללי התלמוד“, „דרי- שות אויף תורה און שיר השירים“, סע ווערט אָן גערופן אויך „אור צדיקים“, „שאלות ותשובות“ אויף דעם „אבן העזר“, „אבקת רובל“, פירושים אויף משניות, רש"י, רמב"ם, און נאָך. אָבער, ליידער, נישט אַלע זיינע ווערק זיינען ערשינען.

זייענדיק אַ ספרדי האָט דער „בית יוסף“ פאַרקוקט די אשכנזישע מנהגים. דאָס האָט געהאַרט אַ היבש ביסל די ראשי הישיבות פון דייטשלאַנד און פוילען. דער רמ"א ז"ל איז געווען דער ערשטער, וועלאַכער איז געקומען אַרויס מיט הגהות אויף דעם שולחן ערוך. אָבער „אלו ואלו דברי אלקים חיים“, די פריינדשאַפט צווישן זיי איז געווען אַ שטאַרקע. און דער „בית יוסף“ האָט אָפילו מוכה געווען דעם רמ"א מיט אַ תיקון סופרים, לויט וועלאַכן דער רמ"א האָט געשריבן אַ ספר תורה.

ר' יוסף קאָרו ז"ל איז נפטר געוואָרן אין צפת דאָנערשטיק, דרייצן טאָג אין דעם חודש ניסן, אין דעם יאָר של"ה, 1575. אין דעם עלטער פון זיבן און אַכציק יאָרן.

דער „בית יוסף“ האָט איבער געלאָזט פילע גרויסע תלמידים, צווישן זיי די באַרימטע דריי משה'ס: ר' משה קאָרדאווייער, ר' משה גאַלאַנטי און ר' משה אַלשיך, ז"ל.

אַ די גאָנים נאָך אים האָבן באַצייכנט אים מיט דעם טיטל „מרן“.

ער האָט חתונה געהאַט דאָרט מיט דער טאָכטער פון דעם חכם און חסיד ר' חיים ב"ר אלבלג ז"ל. זי איז אָבער געשטאָרבן אינג, און ער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון ר' יצחק סבע, די שוועסטער פון זיין פריינד ר' שמואל סבע. און דאָרט אין אַודיאַנאָפּאָל, האָט ער אָן געהויבן צו אַרבעטן אויף זיין באַרימטן ספר „בית יוסף“, אין דעם יאָר רפ"ב, 1522.

אין יענער צייט האָט די קהילה פון דער שטאָט ניקאָפּאָל, אין געלאָדן אים צו ווערן ראש פון זייער ישיבה. ער האָט אָן גענומען די אין לאַדונג. און ער האָט באַזעצט זיך דאָרט אין דעם יאָר 1523. דער דאָרטיקער הויפט פון דער קהילה, אָן עלטערער ספרדי- שער חכם, האָט נישט מסכים געווען, איז נישט געווען אין שטימיג מיט זיין געדאַנקען גאַנג. און ער פלעגט אָפילו דערצערענען אים. אין אַלגעמיין, אָבער, איז ער געווען זעהר געאַכ- טעט ביי זיינע צייט גענאַסן. און אויסער זיינע פליכטן אַלס ראש הישיבה, האָט ער געווינדמעט זיין גאַנצע צייט אויף זיין ספר „בית יוסף“.

אין דעם יאָר 1536 האָט ער באַשלאָסן צו עמיגרירען אין ארץ ישראל. נאָך אַ יאָר פאַרן איז ער אָן געקומען אין צפת אין דעם חודש אלול, אין דעם יאָר רצ"ו. דאָרט האָט ער געפונען זיין איגנט רבי'ן ר' יעקב בירב. ער האָט ערוואָרן זיך דאָרט פילע תלמידים. ער האָט געענטפערט תשובות אויף שאלות. אָבער די מעהרסטע צייט האָט ער געווינדמעט זיין ריזן ווערק „בית יוסף“, אויף די טורים און שולחן ערוך.

ווען סע האָט אויס געבראַכן אָן עפידעמיע, אָן אַן שטעקנדיקע מגפה, פעסט, אין דער שטאָט צפת האָט ער געוואוינט אַ שטיקל צייט אין דעם דערפל בירוואה נעבן צפת. און ווי סע ווייזט אויס האָט ער פערפאַסט דעם שולחן ערוך דאָרט.

מהר"ל — מורינו הרב... ליווא

צו נעמען און דער גערעדע האָט נישט פער-
שאפט פיל נחת דעם מהר"ל. ווייל עטלאַכע
חדשים שפעטער האָט מהר"ל פאַרלאָזט פראַג,
און ער איז געוואָרן אויף גענומען נאָך
אַמאָל אַלס רב פון פאָוען, און פון דער געגנט
אַרום.

אַ קורצע צייט שפעטער האָט ער אומגע-
קעהרט זיך צוריק קיין פראַג אַלס אב"ד, אב
בית דין. ער איז געבליבן דאָרט ביז ער איז
נפטר געוואָרן אַכצן טעג אין אלול, אין דעם
יאָר ש"ט, 1609, אין דעם עלטער פון אַרום
פיר און ניינציק יאָר.

מהר"ל איז געווען וועלט באַרימט שוין אין
זיין לעב-צייט. מהרש"ל, מורינו הרב שלמה
לוריא, דערמאָנט אים מיט גרויסע טיטלס.
ר' אריה לייב [לעאַן] דע מודינה באַצייכנט
אים מיט "הגאון... הארו אשר בלבנון",
דער צעדער ברים אין לבנון.

מהר"ל האָט אויס געקענט זיך אויך אין
קבלה און אין קבלה ענינים. דערפון נעמט
זיך וואָס מע שרייבט צו צו אים דאָס מאַכן
דעם "גולם", וועלאַכער איז געליגן אין דער
אַלט-נייער שוהל אין פראַג. זיין אייניקל ר'
נפתלי כהן ז"ל זאָגט, און ער האָט באַנוצט
זיך מיט רוח הקודש.

אגב'דיגס: וועגן דעם גולם וועלאַכן מהר"ל
יאל האָבן געמאַכט ווערט דערצעהלט און
אין אַ פרייטיק אָונט ביי קבלת שבת, ווען
מע האָט געזאָגט "מזמור שיר ליום השבת",
האָט מען דערהערט קולות און דער גולם
לויפט אַרום ווי אַ משוגעניגער אין די גאַסן
פון פראַג, און ער וויל מאַכן חרוב, פאַר-
וויסטן די שטאָט. איז מהר"ל אַרויס גיך פון
דער שוהל, ער איז געלאָפן נאָך דעם גולם,
און ער האָט געכאַפט אים. ער האָט גענומען
אַרויס דעם "שם המפורש", דעם אייבערשטנס
נאָמען, וועלאַכן מע טאָר נישט רעדן אַרויס.

ר' יהודא ליווא ב"ר בצלאל, באַרימט אַלס
מהר"ל, איז געוואָרן געכאַרן אין פאָון אַרום
דעם יאָר 1515, וואו זיינע עלטערן האָבן
באַזעצט זיך ענדע פון דעם פּיפּצנטן יאָר
הונדערט.

פון דעם יאָר 1573 ביז דעם יאָר 1784
איז ער געווען ראש הישיבה אין ר' מרדכי
מייזלס קלויז. ער האָט געהאַט פילע באַרימטע
תלמידים. זיין תלמיד מובהק איז געווען ר'
יום טוב ליפמאַן העליר, וועלאַכער איז באַ-
קאַנט אַלס תוספות יום טוב, צו ליב זיין
פירוש תוספות יום טוב אויף משניות.

אגב, דער תוספות יום טוב איז צו אַכצן
יאָר געוואָרן דין אין פראַג, שפעטער רב אין
ניקלסבורג, דערנאָך אין ווין, רב הכולל אין
פראַג, רב אין נעמעראָוו פאָדאָלסק, אין
לודמיר [וואַלאַמיר וואַלינסק] און אב בית
דין אין קראַקע. אַ חוץ זיין פירוש אויף
משניות איז ער דער מחבר פון "מעדני
מלך", "לחם חמודות", היינט הייסן זיי "מעדני
יום טוב", "דברי חמודות", און נאָך ספרים, א.
ער האָט פערפאַסט פיוטים, און איבער גע-
זעצט דעם ספר "ארחות חיים" אויף אידיש.

מהר"ל איז געוואָרן אויף גענומען פאַר רב
אין פאָון אין דעם יאָר 1584. שפעטער איז
ער געוואָרן רב אין פראַג. ער האָט אין
געפירט דאָרט מעהרערע תקנות. ער האָט
געגרינדעט אַ חברה קדישא, אַ חברה משניות,
און נאָך.

אַנהייב דעם יאָר 1592, האָט דער קיסר
רודאָלף דער צווייטער גערופן דעם מהר"ל
צו זיך. זיי האָבן געהאַט אַ לאַנגן שמועס.
קיינער האָט געוויסט דעם אינהאַלט פון דעם
דאָזיקן שמועס. און אויך שפעטער איז ער
נישט געוואָרן באַקאַנט. אָבער סע איז אַן

(א) זעט ענדע גמרא ברכות: "ספר רבינו אשר
ז"ל עם תוספת שני חבורים..."

„גבורות השם“, א פירוש אויף דער פסח הגדה ;
 „דרך חיים“, א פירוש אויף פרקי אבות ;
 „נתיבות עולם“, וועגן מוסר און מידות ;
 „באר הגולה“, אויף אגדות אין תלמוד ;
 „חידושי אגדות מהר"ל" ;
 „נצח ישראל“, וועגן גלות און גאולה, אויס לייוונג ;
 „תפארת ישראל“ און „אור חדש“ וועגן דער תורה ;
 „גד מצוה“, דינים וועגן חנוכה ;
 „אור חדש“ ;
 „דרוש“ פאר שבת שובה, שבת הגדול, און וועגן תורה ועבודה ;
 „הגדת מהר"ל“ ;
 א „פסק“ וועגן אן עגונה, און נאך.

פון דעם גולם'ס מויל. דער גולם איז געווארן צוריק א פגור.
 מהר"ל האט אום געקעהרט זיך צוריק אין שוהל אריין. מע האט געזאגט נאך אמאל „מזמור שיר ליום השבת“. און זייט דענצמאל איז עס געווארן א מנהג צו זאגן פרייטיק צו נאכטס צוויי מאל דעם „מזמור“ אין יענער שוהל. דער גולם איז געליגן אויף דעם בוי-דעם פון דער שוהל. און קיין מענטש האט געוואגט צו געהן אריין אהין.
 מהר"ל איז דער מחבר, פערפאסער פון מעהרערע ספרים ;
 „גור אריה“, א פירוש אויף רש"י אויף תורה ;
 „גור אריה“ ;
 חידושי גפ"ת ;

רשרה

געקעמפט געגן משה רבינו, דעם גיבער פון דער תורה.
 דער פאקט וואס די נביאים, די פראפעטן, האבן געהאלטן אין איין שטראפן, אין איין מוסר'ן די אידן פאר זייערע זינד, דינט ווי א קלארער באווייז און אויך אין יענע צייטן האבן נישט אלע אידן אפ געהיט אלע תרי"ג, אלע זעקס הונדערט און דרייצן מצוות, אבער אויסער דעם וואס אין אלע דורות, גענעראציעס, האבן געפינען זיך מענטשן ווער לאכע האבן נישט אפ געהיט אלץ וואס די אידישע אמונה, רעליגיע הייסט. האבן גלייך צייטיק געפינען זיך אויך אזוי גערופענע „מאדערניזירערס“, די וועלאכע היטן נישט אפ אפילו איין מצוה און האלטן נעבאך אין איין זארגן זיך וועגן קיום היהדות, וועגן דער עקזיסטענץ פון אידישקייט. און זיי באמיען זיך אפילו צו גיבן עצות, צו רוטן, וואס פאר א מיטלען צו באנוצן צו פרעזערווירן, צו דעהאלטן די אידישע רעליגיע ביי דעם לעבן, בענייען ווידער איר א מאליגע הויך.

זינט אידן זיינען געווארן אן אידיש פאלק מיט תורה, מצוות, און אן אידישע עטיק, איז נישט אוועק כמעט איין דור אין וועלאכן סע האבן נישט געפונען זיך איינצלע מענטשן, אדער אפילו גאנצע גרופעס אידן, וועלאכע האבן גאנץ פשוט פארשוועכט די אידישע רעליגיע, אדער האבן געזוכט צו „רעפאר-מירן“, צו „ענדערן“, און צו פאסן זי צו דער צייט.

שוין אין משה רבינו'ס צייטן ווען די קולות זוכרים, וועלאכע האבן געדינערט און גע-בליצט, אין דער צייט ווען דער בעשאפער פון דער וועלט האט געגיבן די תורה צו די אידן אין דער מדבר, און זייער ענטפער „נעשה ונשמע“, מיר וועלן טון און מיר וועלן הערן, האבן נאך אן געפילט דעם חלל פון דער וועלט, האט שוין געפינען זיך א מקורשש וועלאכער האט פאר שוועכט דעם שבת עפנט-לאך. נאך אין יענע גאר אור אור אלטע צייטן, האט שוין דאן געפינען זיך אן ארגאניזאציע, מיט קורח'ן אין דער שפיץ וועלאכע האט

געשטאָרקט נישט דורך כמות, נישט דורך קוואַנטִטעט, נאָר דורך איכות, דורך קוואַליִי־טעט. און אין יעדער דור זיינען פאַראַן ברוך השם גענוג אידן, וועלאַכע שמידן ווייטער די גאַלדענע קייט פון תורה אידישקייט, וועל־לאַכע וועט קיין מאָל ווערן איבער געריסן.

דאָס דייטשע אידנטום פון דעם ניינצנטן יאָר הונדערט איז פאַרשטעהט זיך נישט געווען אַן אויסנאָם אין דעם דאָזיגן פרט, אין דער דאָזיקער הינזיכט. די „רעפּאָרם“ זאָווערעכעס אין דייטשלאַנד האָבן געבלאָזן מעכטיק, די אידישע איגנט אין דייטשלאַנד האָט אָן געהויבן פאַרלירן די זיכערקייט אין טראַדיציאָנעל אידישקייט. זייער גייסטיקער רעליגיעזער באַדן האָט אָן געהויבן צו גליי־טשען זיך, צו שאַקלן זיך. זייער נישט זיכער־קייט, זייער צווייפלן האָט אָן געהויבן צו געבאַרן פראַגעס, קשיות, די אַסימילאַציע מגפה, פעסט, האָט געהאַלטן אין איין פאַר־צעהרן קינדער פון אונזער פּאָלק.

אין אַט יענער טרויעריקער צייט, האָט דאָס דייטשע אידנטום גענייטיקט זיך אין אַ רעליגיעזן פירער, אַ וועג ווייער וועלאַכער זאָל בעווייזן צו אַפּ שטעלן די אַסימילאַציע אינוואַזיע, געווינען דעם צוטרוי פון דער איגנט, און איבער צייגן זיי די טיפקייט, די הימלישע אייביקייט פון תורה אידישקייט, שטאַרקן און פאַרפעסטיקן דעם אידישן גלויבן אין זייערע הערצער, אין זייערע נשמות. סע האָט געפאַדערט זיך אַ פירער וועלאַכער זאָל באַהערשן די אידישע רעליגיעזע ליטע־ראַטור, זיין אַ גוטער שווימער אין דעם „ים התלמוד“, אין דעם גמרא אַקעאַן, און באַ־זיצן גלייך צייטיק אַן אַלגעמיינע, אַ וועלט־ליכע בילדונג, אַ סינטעז פון תורה און סעקולאַריזם; אַ פערזענלאַכקייט וועלאַכע זאָל קאַנען איבער צייגן די מאַדערנע אינטעלי־גענטע און געבילדעטע איגנט אין דער אום באַדינגטער נייטיקייט פון אַ טראַדיציאָנעל רעליגיעז אידישקייט, אויב מיר ווילן עקזיס־טירן און לעבן ווי אַ אידיש פּאָלק, אַ פירער

דער „סע איז שוועהר צו זיין אַ איד“ מאַטערט זיי שטאַרק, לאָזט נישט זיי רוען ביי טאָג און שלאָפן ביי נאַכט. האַלטן זיי אין איין זוכן מיטלען צו מאַכן גרינגער אונזער רעלי־גיע לעבן. אַ פרומען טאַטנס אַ קינד איז אַראָפּ פון דעם גלייכן וועג. אויף דעם פאַ־טערס פראַגע: סטייטש, דו מיינ קינד! פון וואַנעט קומט עס צו דיר...?! ענטפערט דער זון: „סע איז שוועהר צו זיין אַ איד“, רופט אָן זיך דער פאַרווייטיקטער טאַטע: „איך היט אַפּ אַלע מצוות, און סע איז מיר נישט שוועהר, דו היטסט אַפּ קיין איין איינ־ציקע מצוה, און סע איז דיר יאָ שוועהר!“

פאַרשטעהט זיך אַן מענטשן מיט וויזיע, מענטשן מיט דעם געהירן אויף דעם ריכטיקן אָרט, האָבן שטענדיק איין געזען אַז די אַזוי גערופענע „באָזאָרגטע“ וועגן דער עקזיסטענץ פון דער אידישער רעליגיע מיינען נישט מעהר און נישט ווייניגער ווי צו אונזער מינעווען אונזער טראַדיציאָנעלע רעליגיע וועל־לאַכע איז דער פונדאַמענט, דער באַזיס פון אונזער קיום האומה, פון אונזער עקזיסטענץ אַלס אידיש פּאָלק.

אַבער דער היסטאָרישער, געשיכטליכער פּאָקט, וואָס נישט געקוקט אויף די באַמאָונ־גען פון אַלע „רעפּאָרמערס“ און מאַדערניז־רערס, עקזיסטירן מיר שוין געלויבט דעם אייבערשטן קנאַפע פיר טויזנט יאָר ווי אַן אידיש פּאָלק, מיט אַ קאָלאַסאַל רייכער ליטע־ראַטור, וועלאַכע האָט קיין גלייכן צו זיך אין דער גאַנצער וועלט, און ווערט מיט יעדער טאָג אַלץ גרעסער און גרעסער, דאַרף באַ־רואיגען די נישט רואיגע געמיטער, און ער־מוטיקן די יעניגע וועלאַכע האַלטן אין איין ציטערן און פלאַטערן אַז אידישקייט געהט תלילה באַרג אַראָפּ.

געוויס געפינען זיך ליידער אין יעדער דור אידן פון שוואַכן כאַראַקטער וועלאַכע פאַרלאָזן אידישקייט אָפּציעל, אַדער באַציען זיך גלאַט אַפּאַטיש צו דעם, אַבער אידישקייט און אידנטום זיינען אין פאַרלויף פון אַלע דורות געוואָרן אָפּגעהיט, אויף געהאַלטן און

זיין ערשטע בילדונג האָט ר' שמשון רפאל באַקומען פון דעם „חכם" ר' יצחק באַרנאָיס וועלאַכער האָט שטאַרק בעאיינפלוסט אים צו פאַראייניגן רעליגיעזע אידישקייט און חכמת ישראל, אידישע וויסנשאַפט מיט אַלגעמיינער בילדונג. און פון אים האָט ער געלערנט ווי צו „פרעדיקן" אויף אַ מאַדערנעם אופן אין אַ נייעם סטיל אין דער דייטשער שפראַך. ער לערנט דענצמאָל אין ר' יעקב עטלינגערס ישיבה אין מאַנהיים. ער שטודירט שפעטער אין דער אוניווערזיטעט אין באָן. וואו ער האָט אויס געצייכנט זיך אין פילאָזאָפיע, און אין אַנדערע וויסנשאַפטן. שוין אַלס סטודענט זיינען ער און זיין חבר אברהם גאַיער, זיין שפעטערער אידעאָלאָגיע געגנער, געוואָרן דער מיטל פונקט פון אַ קרייז, וועלאַכער האָט געקוקט צו זיי פאַר פירערשאַפט.

אין דעם יאָר 1830 איז ער געוואָרן ער-וועהלט אַלס „לאַנדעסראַבינער" פון אַלדענ-בורג, וואו דער אידישער היסטאָריקער היינריך גרעץ איז געווען זיין תלמיד פון 1837 ביז 1840. די דאָזיקע שטעלע האָט ער אָן גע-האַלטן ביז 1841. אין דעם פאַרלויף פון די דאָזיקע עלף יאָר, האָט ער אויף געטון זעהר פיל אין שטאַרקן דאָס רעליגיעזע אידיש-קייט אין די קהילות, געמיינדעס, וועלאַכע זיינען געשטאַנען אונטער זיין פירערשאַפט. ער האָט געווידמעט אויך זעהר פיל צייט צו אויס בעסערן דעם אידישן חינוך. ער האָט אַפילו איבער זעצט טיילן פון דער משנה אויף דייטש און צעשיקט זיי צו די העברע-אישע לעהרערס, און אָן געוויזן, אינסטרומט-טירט ווי אַזוי צו אונטער ריכטן, צו לערנען די תלמידים.

אין דעם יאָר 1826 האָט ער פאַרעפנטליכט זיין בוך „ניינצן בריוו איבער אידישקייט" אונטער דעם פסטודאָנים, פען נאַמען, בן עזריאל. אין דעם דאָזיקן בוך רעכט פאַר-טיקט ער און דערקלעהרט די אויס געהאַלטנ-קייט פון דער אידישער טראַדיציאָנעלער רעליגיע פון אַ מאַדערנעם צו גאַנג. דאָס בוך האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן, אַ קאַלאַ-

וועלאַכער זאָל קאָנען נישט בלויז געווינען די איגנט פאַר דעם פאַזיטיוון רעליגיעזן אידנטום. נאָר ער זאָל גלייך צייטיק קאָנען אויך באַווייזן דעם אַבסורד, די נישט אויס געהאַלטנקייט פון „רעפאָרם", אָדער בעסער געזאָגט „רעפאָרם", פון די יעניגע וועלאַכע לעכצן צו דעפאָרמירן, צו צעברעכן, חלילה, אידישקייט.

אין אַט דער דאָזיקער ערנסטער צייט, אַ צייט אין וועלאַכער דאָס אידיש רעליגיעז לעבן אין דייטשלאַנד האָט געפינען זיך אין אַ העכסט קריטישן צו שטאַנד, האָט באַווייזן זיך אויף דעם האַרזיגנט פון דעם דייטשן אידנטום אַ ליכטיקער שטערן אין דער פּערזאָן פון ר' שמשון רפאל הירש, וועלאַכן קיין קלענערער ווי ר' יצחק אלהון ז"ל רופט אָן: „הרב הגאון הצדיק החה"כ ר' שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל... אשר בישראל גדול שמו במפעליו הקדושים".

ר' שמשון רפאל איז געוואָרן געבאָרן כ"ד סיון תקס"ה, יוני 20, 1808, אין דער שטאָט האַמבורג, דייטשלאַנד. ער שטאַמט פון אַ זעהר אָן געזעענער פאַמיליע. זיין פאָטער איז געווען אָן אַן געזעענער סחר, קויפמאַן, וועלאַכער פלעגט ווידמען זעהר פיל צייט צו לערנען תורה. זיין זיידע ר' מנחם מענדל פראַנקפורטער איז געווען דער ראַבינאַטס פאַרזיצער אין אַלטונאַ, אָהן געהאַלט, און ער האָט געגרינדעט אַ תלמוד תורה דאָרט. זיין עלטער פעטער, אַנקל, ר' יהודה לייב, ר' מנחם מענדלס ברודער איז דער מחבר, פערפאַסער פון „הרכסים לבקעה", און פון „קול יהודה".

זיין פאָטער האָט גערעכנט אַפילו צו מאַכן אים פאַר אַ סחר, אָבער ר' שמשון רפאל'ס שטאַרקע נייגונג צו לערנען, און זיין אינער-ליכער רוף און דראַנג צו טון עפּיס פאַר דעם אידישן פאַלק, האָבן איבער געוואויגן זיין פאָטערס פערלאַנג. און ער האָט אָן גע-הויבן צו גרייטן זיך פאַר אַ ראַבינער קאַריע-רע, צו העלפן פערשטאַרקן תורה אידישקייט.

אויף האלטן די אידישע עקזיסטענץ אלס אידיש פאלק, און זיינע באַלערנדיקע שאַרף זיניקע און איבער צייגנדיקע דרשות, איז פון די „עלף“ מענער געוואָרן פינף הונדערט מיטגלידערס. סע האָבן געפינען זיך צווישן זיי רייכע און אָן געזעענע בעלי בתים. און זיינע ווינדערליכע דרשות האָבן צו געצויגן אויך די גרויסע מאַסן.

אין 1853 האָט ער געגרינדעט אין פראַנק-פורט אַם מאַין צוויי פּאַלק שולן און אַ רעאַל שולע, וואו די אידישע אינגט האָט באַקומען אַ רעליגיעזע ערציאונג מיט ווע-לאַכער ער אַליין האָט אָן געפירט ביז דעם יאָר 1877.

ר' שמשון רפאליס באַדייטונג ווי אַ רעלי-גיעזער פירער, זיין ערפאַלגרייך ווירקן ווי אַ רעדער, ערציער, אַראַנזשירט און שריפט-שטעלער האָבן געמאַכט אים פאַר דעם באַ-רופענעם פאַר קעמפער פון דעם פרומען אידנטום אין דייטשלאַנד, אין זייער קאַמף געגן דעם „ליבעראַלן“ אידנטום. ער איז בעשטאַנען דורך אויס, און ער האָט אויס געווירקט אָן ערלויבעניש ביי דער רעגירונג און די פרומע מיטגלידערס פון די פאַר-שידענע געמיינדעס, קהילות, וועלאַכע ווערן געפירט פון די „ליבעראַלן“, זאָלן מעגן אַרויס טרעטן, און גרינדן באַזונדערע קהילות. ווי אַ שטרענגער אַרטאָדאָקס, האָט ער געהאַלטן דאָס פשוט פאַר אַ רעליגיעזע געזעצליכע פליכט, און נישט געטיילט די מיינונג פון היינריך גרעץ און ר' זכריה פראַנקל [פרענקל]. אין דער דאָזיקער אויס טריט באַוועגונג האָבן אָן געשלאָסן זיך אויסער דער פראַנק-פורטער „רעליגיאַנס געזעלשאַפט“ אויך די מינדערהייטן פון די געמיינדעס אין בערלין, קעניגסבערג, וויסבאָדן, קעלן און גיסען. און זיי האָבן געגרינדעט באַזונדערע אַרטאָדאָק-סישע געמיינדעס. פאַרשטעהט זיך אַז נישט אַלע אַרטאָדאָקסן זיינען אַרויס גערעטן פון דער „איינהייטס געמיינדע“. אַפילו אַזאַ פער-זענלאַכקייט ווי דער ווירצבורגער רב ר' זעליגמאַן בער באַמבערגער האָט געקעמפט

סאָלן איין דרוק אין אַלע אידישע קרייזן. סע איז געווען פון העכסטער וויכטיקייט פאַר דער אידישער אינגט אין דייטשלאַנד. ווייל סע האָט פאַרענטפערט פילע פון זייערע פראַגעס, קלאַר געמאַכט פילע פון זייערע צווייפּלס, וועלאַכע האָבן שיער אַראַפּ געפירט זיי פון דעם גלייכן וועג.

דאָס בוך איז ערשינען אין מעהרערע אויפ-לאַגעס אין דייטשלאַנד. סע איז געוואָרן איבער געזעצט אין פאַרשידענע שפראַכן, אויך אויף העברעאיש פון משה זלמן אהרנסאָן מיט אָן הסכמה פון ר' יצחק אלחנן ז"ל. דאָס בוך האָט געזאָגט אַ ניי וואַרט אין דער נייטיקער צייט. סע איז געוואָרן בעטראַכט ווי אַ ברי-ליאַנטענע, אינטעלעקטועלע אינטערפּרעטאַציע, אויס טייטש פון פרום אידישקייט, און אין אַ קלאַסישן דייטש. אַ דאַנק אַט דעם דאָזיקן בוך איז דער פּערפאַסער געוואָרן בעטראַכט אַלס דער שאַפער פון אַ „נייער אַרטאָדאָק-סיע“ אין דייטשלאַנד.

אין דעם יאָר 1841 איז ר' שמשון רפאל געוואָרן ערוועהלט ראַבינער אין דער שטאָט עמדען. אין 1846 ווערט ער „לאַנדעסראַבי-נער“ פון מעהרן אין דער שטאָט ניקלסבורג. אויף ווי ווייט ערנסט ער האָט גענומען זיין באַרוף, פראַפעסיע, און געמיינט עס טאַקע מיט אָן אמת, קאָן מען זען אַמבעסטן פון דעם פּאָלגנדיקן פאַל:

אין 1851 האָט ער באַקומען אָן איינלאַזונג פון דער „איזראַעליטישע רעליגיאַנס געזעל-שאַפט“ אין פראַנקפורט אַם מאַין, וועלאַכע איז בעשטאַנען פון בלויז עלף מענער, און ער זאָל ווערן זייער גייסטיקער פירער. זייענדיק איבערצייגט און דאָ וועט ער האָבן אַ ברייט פעלד צו שטאַרקן דאָס רעליגיעזע אידישקייט און אידנטום און צוימען די רע-פאַרמערס, איז ער געווען באַלד גרייט צו בייטן זיין הייכע און זעהר אָן געזעענע שטעלע פאַר דעם דאָזיקן נישט גרויסן כסא הרבנות. אַ דאַנק אָבער זיין נישט ערמידי-ליכער אַרבעט, זיין טיפער איבער צייגונג און נאָר דער טראַדיציאָנעלער גלויבן קאָן

טראכט און אנערקענט אים אלס אן עהר-
ווירדיקע רעליגיעזע פערזענלאַכקייט. אפילו
גאנגער, זיין אידעאלאגישער געגנער שרייבט
אין פיפטן באנד פון זיין ווערק „נאכגעלאַ-
סענע שריפטן“, זייט 18: „מיר האָבן געהאַט
א זעהר לאַנגן שטרייט, אין וועלאַכן איך
האַב קענען געלערנט זיין אויסער אַרדענט-
לאַכע באַרעדזאָמקייט, זיין שאַרף זין, זיין
קלאַרע און שנעלע תפיסה... איך רעספעקט-
טיר זיינע פאַרזיגליכע גייסט אייגנשאַפטן,
זיין עהרליכקייט, און ליב זיין גוט האַרץ“.

ר' שמשון רפאל הירש איז געווען אן אָהן
ערמידליכער קעמפער פאַר טראַדיציאָנעל איי-
דישקייט, אין וואָרט און אין שריפט. ער איז
דער מחבר, פערפאַסער, פון מעהרערע וויכ-
טיקע ווערק. אלס אַ מין פאַרזעצונג צו די
באַרימטע „גייזנן בריוו“ האָט ער אַרויס
געגיבן אַ בוך „חורב“ — אַ טעקסט וועגן
אידישקייט פאַר דער געבילדעטער אינגט. ער
האַט איבערזעצט אויף דייטש חומש, תהלים, א
און דעם סידור מיט ערקלעהרונגען; אַ בוך
„די באַציאונג פון תלמוד צום אידענטום“,
אין וועלאַכן ער פאַרטיידיגט די חכמים ז"ל
געגן די ליגנס פון די אַנטיסעמיטן, און נאָך
אַנדערע ווערק.

הרב הירש ז"ל איז געשטאַרבן כּו טבת,
תרמ"ט, דעצעמבער 31, 1888, אין דעם על-
טער פון אַכציק יאָר אין פראַנקפורט אַם
מאַין. אויך נאָך זיין טויט ביז היטלער ימח
שמו האָבן זיינע לעהרעס געהאַט אַ געוואַל-
דיקן איינפלוס אויף דעם דייטשן אידענטום.

א) דעם פירוש אויף תהלים האָט הרב דר. יחיאל
זאב ליפשיץ איבער געזעצט פון דייטש אויף לשון
הקודש, ירושלים, תשכ"א.

געגן ר' שמשון רפאל'ן אין דעם דאָזיקן פרט.
און אַ זעהר לעבהאַפטע דעבאַטע האָט אַנט-
וויקלט זיך צווישן זיי.

אין דעם יאָר 1885 האָט ער געגרינדעט
אין פראַנקפורט אַם מאַין די „פרייע פאַראיי-
ניגונג פיר די אינטערעסן דעס אַרטאָדאָקסישן
יודענטום“, וואָס איז געוואָרן רעאָרגאַניזירט
און אויס געברייטערט אין דעם יאָר 1907.

הירש'עס אויף פאַסונג פון אידישקייט איז
גאַנץ איינפאַך. ער האַלט אַז דאָס באַקענען
זיך מיט די לעהרעס פון אידישקייט, די
קוועלעס און די באַווייזן, מחוץ קומען פון
אינווייניק, פון דער אידישער טראַדיציע.
דער תנ"כ, די תלמודישע ליטעראַטור און
דער באַגריף וועגן אידישקייט לויט די דאָ-
זיקע קוועלעס מחוץ אָהן באַדינגט ווערן באַ-
פרייט פון די ערקלעהרונגן, אויס טייטשונגן,
וועלאַכע זיינען געוואָרן געשאַפן אונטער דעם
אין פלוס פון דער נישט אידישער עקסעגזעזע,
רעליגיאָנס פילאָזאָפיע און רעליגיאָנס גע-
שיכטע. זיינע אַפ האַנדלונגען וועגן דער אויף
פאַסונג פון אידישקייט זיינען זעהר אויס
געהאַלטן. זיי דערגרייכן זעהר אַפט צו אַ
דיכטערדישן שוואַנג. אַ זעהר גוטער ביי שפיל
וועגען דעם, זיינען זיינע „מאַנאַטס בעטראַכ-
טונגען“ אין דעם זשורנאַל „ישורון“ וועלאַכן
ער האָט אַרויס געגיבן 1854—1870 צו קעמפן
פאַר און פאַרטיידיקן דאָס אַרטאָדאָקסישע
אידישקייט.

פאַרשטעהט זיך אַז די „ליבעראַלן“ וועמענס
גרונט פרינציפ איז צו „אַנטוויקלען“ די
אידישע רעליגיע, האָבן נישט געקאַנט אָן
נעמען הירש'עס סיסטעמאַטישע און לאַגישע
באַגרינדונגען אַז די תורה קאָן בשום אופן
נישט ווערן געענדערט. אָבער זיי האָבן בע-

אַפּקירצונגען און ראשי תיבות (אַנהויב-אותיות, איניציאלן)

- אא** = אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג, פון הרב דר. אהרן ראַזמאַרין, אום פאַב-לישינג קאַ, ניו יאָרק תשכ"ד, 1964.
- אאס** = אגדת אסתר, עדיציע ר' שלמה באַבר, מיט באַמערקונגען פון ר' יהודה בעהאַק ז"ל, געדרוקט אין ארץ ישראל, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק.
- פאַרגלייכט מיט אויסגאַבע ראָם, ווילנא תרפ"ה.**
- אב** = אבודרהם, די תפילות, דינים, מג' הגים ערקלעהרט פון ר' דוד בר' יוסף אבודרהם, דעם בעל הטורים'ס אַ תלמיד, וואַרשע, תרל"ח; איבער געדרוקט אין ברוק-לין, ניו יאָרק.
- זעט אב, זייט ג, אין באַנד א.**
- אכרם** = אלפא ביתא דבן סירא, עדיציע שטיינשניידער, ברלין, 1858.
- אכדע** = מדרש אלפא ביתא דרבי עקיבא בא, אין בית המדרש חדר שלישי, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, זייטן 64-12, לייפציג, 1855.
- אכדע'ב'** = אלפא ביתא דרבי עקיבא, נוסחא ב', אין בית המדרש חדר ג, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, זייטן 64-50, וויען, 1855. זעט: מע, מע'ב' זייט 91.
- אכדע'ג'** = מדרש אלפא ביתא... עדי-ציע ר' אהרן שלמה ווערטהיימער, ירו-שלים, תרע"ד.
- זעט: מע, מע'ב', זייט 91.**
- אבות** = מסכת אבות עם רש"י ורבינו יונה, ברלין וואַלטונאַ, תר"ח, אָן געגיבן לויט פרק.
- פאַרגלייכט אויסגאַבע 1874.**
- אככיר** = לקוטים ממדרש אככיר [אמן במתרה כן יהי רצון], עדיציע ר' שלמה באַבער, וויען, 1883, תרמ"ג.
- אכר** = אכרבנאל, פירוש אויף תנ"כ פון דון יצחק אכרבנאל, וואַרשע, תרכ"ב; איבער געדרוקט אין ארץ ישראל, אָן געגיבן לויט סדרה און פסוק; אַדער לויט ספר, קאַ-פיטל און פסוק.
- זעט אכר, זייט ג, אין באַנד א.**
- אג** = מדרש אבא גוריון אין בית המדרש חדר א', עדיציע ר' אהרן יעללינעק, זייטן 18-1, לייפציג, 1853.
- אג'ב'** = מדרש אבא-גוריון... על מגילת אסתר... אין ספרי דאגדתא, עדיציע ר' שלמה באַבער, זייטן 42-1, ווילנא, 1886, אָן געגיבן לויט קאַפיטל און זייט.
- זעט סד, זייט 92.**
- אגא** = אגדת אסתר... עדיציע ר' שלמה באַבער, אויסגאַבע ראָם, ווילנא, תרפ"ה, מיט "הארות" און "הגהות" פון ר' יהודה בעהאַק, און פאַרגלייכט מיט ארץ ישראל אויסגאַבע. אָן געגיבן לויט קאַפיטל און פסוק.
- אגאג** = אגדת אגדות, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, ברלין, תרמ"א.
- אגב** = אגדת בראשית, עדיציע ר' שלמה באַבער, קראַקאַ, תרנ"ז, אָן געגיבן לויט קאַפיטל און זייט. פאַרגלייכט מיט בית המדרש, חדר רביעי, 1-116, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, תר"ז, לייפציג.
- זעט אויסגאַבע קראַקאַ, תרס"ג.**
- אגב'ב'** = אגדת בראשית, אין בית ה-מדרש חדר רביעי, זייטן 116-1, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, פאַרגלייכט מיט אגדת

אונק. = תרגום אונקלוס אויף תורה.
פארגלייכט עדיציע ר' אברהם ברלינער,
ברלין, תרמ"ד.

זעט ביאורי אונקלוס פון שמשון ברוך
שעפטעל ז"ל, עדיציע פריץ... בן ברוך
אשר פערלעס, מינכען, תרמ"ח, אָן געגיבן לויט
סדרה און זייט.

אוצה = אוצר התפילות, תשי"ו, ניו יארק.

אוצהב = אוצר הברייתות, ספרים [בעני-
דער] א—י, עדיציע דר. מיסאל היגער,
אויסגאבע „הבירבונן“, ניו־יאָרק תרצ"ח־ת"ש.

אוצמ = אוצר מדרשים, עדיציע ר' יהודה
דוד אייזענשטיין, ניו יארק, תרע"ה, אָן
געגיבן לויט זייט.

אור = אור האמת פון ר' דוב בער, מע-
זעריטשער מגיד, דעם בעל שם טוב'ס
נאָך פאָלגער, ברוקלין, נ. י., תש"כ.
פאָרגלייכט הוסיאָטינער אויסגאָבע תרנ"ט,
און זשיטאָמירער אויסגאָבע תרס"א.

אורה = אור החיים, אַ פירוש אויף תורה,
פון ר' חיים ב"ר משה ׳ן עטר, אָן געגיבן
לויט ספר, קאָפּיטל און פּוסק, געדרוקט אין
חומשים.

זעט אורה, זייט קד, אין באַנד א.

אזכרה = מדרש אלה אזכרה, אין ב"ה,
ח"ב, עדיציע יעללינגעק, 72—64.

איכה = מדרש הנעלם על איכה... זהר
חדש, אַמשטרדם (אַמסטערדאַם), 1701.

איכה, ב' = ילקוט שמעוני על איכה, אין
מדרש זוטא, עדיציע ר' שלמה באַבער,
171-147, ברלין, 1894.

איכז = מדרש איכה זוטא, אין מדרש זוטא,
עדיציע ר' שלמה באַבער, ברלין 1894,
59-80.

זעט מז, זייט 90.

איכז, ב' = מדרש איכה זוטא נוסחא
שניה, אין מדרש זוטא, עדיציע ר'
שלמה באַבער, זייטן 133-114, ברלין, 1894.
זעט מז, זייט 90.

**בראשית, עדיציע ר' שלמה באַבער, קראָקא,
תרס"ג.**

אגד. = אגדתא אין ספרי דאגדתא, עדי-
ציע ר' שלמה באַבער, ווילנא, 1886.
זעט סד, זייט 92.

אגרב = אגרא דכלה אויף תורה פון הרב
צבי אלימלך, ניו יורק, תשכ"ד.

אנה = אגדות התנאים מאת מיכאל היגער,
בלוק, ניו יארק, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט
זייט.

אד = אהבת דוד, זיבעצן דרושים וועלאַכע
ר' חיים יוסף דוד אַזולאי, באַוויסט אַלס
חיד"א, האָט געהאַלטן אין דער ישיבה פון
ר' אליעזר חי שאלתיאל ריקאַנטי אין די
יאָרן תקנ"ה—תקנ"ט פיר מאָל אין יאָר, שבת
שובה, שבת זכור, שבת הגדול, שבת כלה
[שבת פאַר שבועות] ליוואַרנא, תקנ"ט.
זעט חיד"א, זייט סא, אין באַנד א.

אדם, א' = פרק אדם הראשון, נוסחא א',
אין כבוד חופה, עדיציע חיים מאיר
הורוויץ הלוי, פראַנקפורט אַם מאַין, תרמ"ח,
1888.

אדם, ב' = פרק אדם הראשון, נוסחא ב',
אין כבוד חופה, עדיציע חיים מאיר
הורוויץ הלוי, פראַנקפורט אַם מאַין, תרמ"ח,
1888.

אדרא = אדרת אליהו, אַ פירוש אויף תורה,
פון רבי אליהו ב"ר שלמה זלמן, ווילנער
גאון, מיט די פירושים באר אברהם, באר
יצחק, סיני תל אביב.
זעט אדרא, זייט נב, אין באַנד א.

אהל = אהל מועד מאת ר' שלמה ב"ר
אברהם מאורבינא, אויסגאָבע ש"ח.

אהלי = אהל יעקב, דרושות און אויסטיי-
טשונגען אויף תורה פון ר' יעקב ב"ר זאב
קראַנץ, באַוויסט אַלס דובנער מגיד.
זעט אהלי, זייט נג, אין באַנד א.

אר.ב' = מדרש על מגלת אסתר, אין בתי מדרשות, עדיציע הרב שלמה אהרן ורטהימר, מהדורה חדשה מאת ר' אברהם יוסף ורטהימר, כרך ראשון, ירושלים, תשי"ב. זעט במ"א, במ"ב, זייט 81.

ארנ = מסכת אבות דרבי נתן בשתי נוסחאות, עדיציע ר' שניאור זלמן שעכ"טער, וויען 1887, אן געגיבן לויט נוסחא און פרק.

פאָרגלייכט מיט אבות דרבי נתן אין תלמוד בבלי.

ארנ"ב' = אנדה מאבות דרבי נתן של בני צרפת, בית עקד האגדות, מחברת ראשונה, שנה ראשונה, תמוז, תרמ"א, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנק-פורט על נהר מיין, זייטן 36-34.

ארץ.א' = ארץ החיים, פירוש אויף תהלים פון ר' חיים כהן, אויסגאַבע ציק, ניו יאָרק.

ארץ.ב' = ארץ ישראל, פירוש אויף ארץ החיים אויף תהלים, פון ר' ישראל אהרן האללער, אויסגאַבע ציק, ניו יאָרק.

ארקים = סדר ארקים וזהו סידור של מידות טובות, אין כבוד חופה פון חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנקפורט אָם מאין, תרמ"ח, 1888.

אתשע = אנדת תפלת שמונה עשרה אין בית המדרש, חדר חמישי, אויסגאַבע יעל-לינעק, ווינא, תרל"ג, זייטן 55-54.

בב = מסכת בכא בתרא.

בב ירוש. = בכא בתרא ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אן געגיבן לויט פרק און הלכה.

פאָרגלייכט קראַטשאַניער אויסגאַבע, איי-בער געדרוקט: שולזינגער, ניו יאָרק, 1948; ניו יאָרקער אויסגאַבע תשי"ט מיט די פירו-שים "קרבן העדה", "פני משה", און נאָך.

איר = מדרש איכה רבה, ניו יאָרק, תשי"ב, אן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָרגלייכט מיט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

אירב = איכה רבה, עדיציע ר' שלמה באַ-בער, ווילנע, 1899, תרנ"ט, אן געגיבן לויט פרשה און זייט.

אלפס = ר' יצחק ב"ר יעקב הכהן אלפסי, מחבר פון דעם ספר הלכות, וועלאַכער ענטהאַלט דעם תמצית, דעם עסענץ, פון תלמוד בבלי, און ערקלעהרט קלאַר די הלכות, לויט ווי ער האָט געלערנט זיי פון זיינע רביים. זעט אלפס, זייטן 27-24.

אלש. = אלשיך [תורת משה], א פירוש אויף תורה פון ר' משה ב"ר חיים אלשיך, וואַרשע תרל"ט, ניו יאָרק תש"ך, אן געגיבן לויט סדרה און זייט.

אויף נ"כ, אויסגאַבע ראָם, ווילנא תרנ"ז, תרס"ג, אן געגיבן לויט ספר און זייט. זעט אלש, זייט נג, אין באַנד א.

אמה = אנדה מספר המעשים אין אנדת אנדות חלק א, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, זייטן 79-77, ברלין, תרמ"א. זעט אגאג, זייט 77.

אע = אבן עזרא אויף תנ"כ, פון ר' אברהם בר' מאיר אבן עזרא, אן געגיבן לויט ספר, קאָפיטל און פסוק, געדרוקט אין חומשים. זעט אע, זייט נד, אין באַנד א.

אר = מדרש אסתר רבה, ניו יאָרק, תשי"ב אן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָרגלייכט מיט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

אר.א' = מדרש מגלת אסתר, אין אנדת אנדות, חלק א, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, ברלין תרמ"א, זייטן 75-56. זעט אגאג, זייט 77.

פירוש אויף תורה פון רבינו מנחם פון רקאנט.

בחיי = מדרש רבינו בחיי בר' אשר, א פירוש אויף הומש, ירושלים תשי"ח, אָן געגיבן לויט סדרה און פסוק.

פאָרגלייכט אויסגאַבע וואַרשע, 1878.
זעט **בחיי**, זייט 70, אין באַנד א.

בינה = בינה לעתים, דרושים פון ר' עזריה בן אפרים פיגו, לעמבערג, תקע"ו.
זעט **בינה**, זייט 70, אין באַנד א.

ביצה = מסכת ביצה.

ביצה ירוש = ביצה ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט **בב ירוש**, זייט 79.

בכור = מסכת בכורות.
(בלעז, א).

במ = מסכת בבא מציעא.

במ. ירוש = בבא מציעא ירושלמי, עדי-ציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט **בב ירוש**, זייט 79.

בר = בוצינא דנהורא פון ר' ברוך פון מעזיבו, דעם בעל שם טוב'ס אייניקל, זצ"ל, פיעטרקוב, תרמ"ו, 1886.

בדה.א' = בריתא דמלאכת המשכן, עדי-ציע מאיר איש שלום, ווינא, תרס"ח.

בדה.ב' = בריתא דמלאכת המשכן אין **בה. חדר. ג.** עדיציע יעללינעק, זייטן 144—154.

בדי = בריתא דשמואל ירחינאה, מיט דעם פירוש שבילי המאורות, עדיציע אריה ליב ליפקין בהרב ר' ידידיה ליפמאַן, אויסגאַבע ראָם, ווילנא, תרפ"ה.

בדמ = בריתא דמזלות אין אוצר מדר-שים, כתבי-יד, חלק א', עדיציע שלמה אהרן ווערטהיימער, ירושלים, תרע"ג, זייטן א—כח.

בה = בית המדרש, זעקס חדרים, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, לייפציג 1853, וויען 1877.

בהיר = ספר הבהיר, מיוחס לר' נחזניה בן הקנה. [דער רמב"ם אין זיין פירוש אויף תורה און אין זיין "שער הגמול" רופט אים אָן **מדרש נחזניה בן הקנה**]. זעט דעם

בלעז, און א פּעדאַגאָג אויפגאַבע אין צו ערקלעהרן אויף דעם גרינגסטן אופן דאָס וואָרט אָדער דעם אינהאַלט. און דאָס טוט מען נישט מיט ראשי תיבות, מיט איניציאלן. אדרבה, ווען ס'ע וואָלט געווען אין לשון הקודש אַזאַ **ראשי תיבות** רייק וואָרט, וואָלט רש"י ערקלעהרט וואָס דאָס מיינט. צווייטנס, דאָס וואָרט מאַכט **בלעז** [בלויאיין]. לועז אין די טייטש א פּרעמד לאַנד, אָדער א פּרעמדע שפּראַך. ווי צום ביי שפּיל "בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לעז", [תהי לים קיד, א]... די אידן זיינען געגאַנגען אַרויס פון א פּאַלק וואָס רעד א פּרעמדע שפּראַך, נישט לשון הקודש, זעט רש"י דאָרט. אַלואַ, בלעז אין נישט א ראשי תיבות, נאָר א וואָרט. און דער טייטש דערפון איז: **אין א פּרעמדער שפּראַך**. דריטנס, רש"י אַליין שרייבט דאָך אין

א) בלעז, געוויינטלאַך שרייבט מען בלעז מיט "איבער שטרעכאלאך". און דאָס זאָל מאַכן בלשון עָם זר. נעמלאַך, רש"י ז"ל טייטשט אָן דאָס און דאָס וואָרט מיינט בלשון עָם זר, אין א פּרעמדער שפּראַך [אין פּראַג צויוועש, אָדער אין דייטש], אַזוי און אַזוי. אין כמעט אַלע רש"י'ס אויף הומש, שטעהט בלעז מיט איבער שטרעכאלאך. און וועמען מע פּרעגט וואָס דאָס מיינט, איז דער ענטפּער אָן דאָס זיינען די ראשי תיבות פון בלשון עָם זר. באַמערק איך הקטן, אהרן באאמור ר' משה ואמי מורתי בראַנצ'י, מנחתם כבוד, אָן דער איינפאַל איז אַ גאַנזישער, א געניג-לער, אָבער א נישט ריכטיקער. ערשטנס, רש"י האָט נישט געשריבן ווער טער מיט איבער שטרעכאלאך. אויסער זיינען דיק דער גרעסטער מפורש, דער "פרשן דתא", איז ער געווען דער גרעסטער פּעדא-

חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראנקפורט על נהר מיין, תרמ"ב, זייטן 26-7.

בעהמט = בעל הטורים, א פירוש אויף תורה, פון ר' יעקב בר' אשר (דעם רא"ש'ס זון), געדרוקט אין חומשים.

זעט בעהמט, זייט נה, אין באַנד א.

בעשט = ר' ישראל בעל שם טוב.

זעט שבחי, זייט צב, אין באַנד א.

בק = מסכת בבא קמא.

בק. ירוש. = בבא קמא ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט. אָן געגיבן לויט

פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

בר = מדרש בראשית רבה, ניו יארק תשי"ב, אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

ברט. = רבינו עובדיה מברטנורה אויף משניות, אויסגאַבע אום.

ברכ. = מסכת ברכות.

ברכ. ירוש. = ברכות ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

גדול = מדרש גדול וגדולה אין בית המדרש חדר שלישי, זייטן 130-121, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, לייפציג, תרט"ו.

גהפ = מדרש גלית הפלשתי אין בה, חדר ד, עדיציע יעללינעק, זייטן 141-140.

במ* = בתי מדרשות, עדיציע הרב שלמה אהרן ורטהימר זצ"ל... עם הוספות... מאת אברהם יוסף ורטהימר, כרך ראשון, מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ב, אָן געגיבן לויט זייט.

במא' = בתי מדרשות עדיציע הרב שלמה אהרן ורטהימר, ירושלים 1897-1893.

במב' = בתי מדרשות מאת רבי שלמה אהרן ורטהימר, מהדורה חדשה עם הוספות... מאת אברהם יוסף ורטהימר, כרך ראשון, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ב, אָן געגיבן לויט באַנד און זייט.

במג' = בתי מדרשות, עדיציע רבי שלמה אהרן ורטהימר זצ"ל, מהדורה חדשה עם הוספות... פון הרב אברהם ורטהימר, צווייטער באַנד, אויסגאַבע מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ג.

במה = באר מים חיים על תורה פון ר' חיים פון טשאַנאַוויץ, אויסגאַבע לויט אפשטיין, ירושלים, תשכ"ד. אָן געגיבן לויט סדרה, זייט און פסוק.

במחי = באר מים חיים פון ר' יעקב בר' יצחק הכהן שפירא, פירוש א) אויף רש"י אויף תורה; ב) אויף פסוקים; דרשות, קראקא, שע"ו.

במר = מדרש במדבר רבה, ניו. יארק תשי"ב, אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

בנאה = דרשת ר' בנאה [אין תנא דבי אליהו זוטא, ב' נוסחאות], עדיציע ר'

אלוץ, בלעז איז נישט א ראשי תיבות, נאָר אַ וואָרט וואָס איז די טייטש אין אַ פּרעמדער שפּראַך. סע איז פּאַלש צו שרייבן בלעז מיט אייבער שטרעכאַלאַך. און אַרויס גיבערס פון חומשים דאַרפן פּאַריכטן עס. און אויך מחברים פון ספרים דאַרפן נעמען דאָס אין בעטראַכט. ותבוא עליהם ברכה.

מעהרערע ערטער ובלשון לעז. זעט צום ביי שפיל: בראשית א, יא; ג, כד; שמות ד, י. וואָלט רש"י געהאַלטן עס פאַר אַ ראשי תיבות, וואָלט ער דאָך געווען בעדאַרפט שרייבן ובלשון לעז, און נישט לעז, ווייל די ב און די ל זיינען דאָך שוין דאָ אין דעם וואָרט ובלשון.

גיהנם = מסכת גיהנם, אין בה חדר א', לייפציג תרי"ג, זייטן 147—149.
 דבר = מדרש עשרת הדברות, אין בה, חדר א, לייפציג, תרי"ג, זייטן 90—62.

גיטין = מסכת גיטין.

גיטין ירוש. = גיטין ירושלמי, עדיציע חר-רב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

גן = סדר גן עדן... אין בה חדר ב'... זייטן 53—52.

גן ב' = סדר גן עדן נוסחא ב', אין בה, חדר ג, זייטן 140—131.

גן ג' = תוספתא לסדר גן עדן... אין בה, חדר ג, זייטן 198—194.

גן ד' = גן עדן וגיהנם אין בה, חדר ה', ווינא, תרל"ג, זייטן 51—42.

געראַנק = געדאַנק און חכמה, געדאַנקען אויף אַלע סדרות, אין אידיש, פון אהרן ראָזמאַרין, אום פּאַבלישינג קאַ. ניו יאָרק, תשט"ו, 1954.

גש = גנוי שעכטער, מדרש, עדיציע לוי גינזבורג, ניו יאָרק תרפ"ח.

דא = מסכתות דרך ארץ, עדיציע דר. מיכאל היגער, "דבי רבנן", ניו יאָרק, תרצ"ח.

פאַרגלייכט מיט מסכתות דרך ארץ רבה און זוטא אין ש"ס.

דאש = דרשות אבן שואב, קאַנסטאַנטי-נאַפּאַל, 1523, אָן געגיבן לויט ספר, און אַ מאָל אויך לויט זייט און שפּאַלט.

דבה = דברי הימים של משה רבינו ע"ה, אין בה, חדר ב', זייטן 11—1, לייפציג, 1853.

[אגב, יבן עזרא ז"ל זאגט אַז מע זאָל נישט פאַרלאָזן זיך אויף דעם, ווייל אַלץ וואָס איז געשריבן אין דעם איז נאַריש, א"ע שמות ד, כ]. פאַר גלייכט א"ע שמות ב, כב.

דבה ב' = דברי הימים של משה רבינו, עדיציע גאַאלמין, פאַרין, 1628.

דגל = דגל מחנה אפרים, אויף תורה פון ר' משה חיים אפרים, (דעם בעל שם טוב'ס אייניקל), לעמבערג תרי"ח, ניו יאָרק תש"ב, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט. זעט דגל, זייט נו, אין באַנד א.

דהא' = דברי הימים, א', אָן געגיבן לויט קאַפיטל און פּסוק.

דהב' = דברי הימים, ב', אָן געגיבן לויט קאַפיטל און פּסוק.

דזמה = דעת זקנים מבעלי התוספות אויף תורה, געדרוקט אין חומשים.

דמאי = מסכת דמאי אין תלמוד בבלי.

דמאי ירוש. = מסכת דמאי ירושלמי, אויסגאַבע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן גע-גיבן לויט פרק און הלכה, פאַרגלייכט: קראַ-טאַשינער אויסגאַבע; ניו יאָרקער אויסגאַבע תשי"ט מיט די פירושים קרבן העדה, פני משה...

דר = מדרש דברים רבה, ניו יאָרק, תשי"ב אָן געגיבן לויט פרשה און סימן, פאַרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

דרש. = דרשות פון אבן שואב, קאַנס-טאַנטינאַפּאַל, 1523, אָן געגיבן לויט ספר און פרשה, אַ מאָל אויך לויט זייט און קאַלום [שפּאַלט].

דשט = דרשות ר' שם טוב, ווענעציע, 1552, אָן געגיבן לויט סדרה, זייט און שפּאַלט.

דשפא = די שעהנקייט פון אידענטום, פון אהרן ראָזמאַרין, אויסגאַבע אום, ניו יאָרק, תש"ו.

הגרא = הגאון רבינו אליהו, ווילנער גאון, זעט אדרא, זייט נב, אין באַנד א.

והזהיר, א' = ספר הזהיר לסדר שמות, עדיציע פריימאן, ליפציג, תרל"ג, 1873, אָן געגיבן לויט פרשה און זייט.

והזהיר, ב' = ספר הזהיר לסדר ויקרא, במדבר, עדיציע פריימאן, וואַרשע, 1880, אָן געגיבן לויט פרשה און זייט.

ויואל = ויואל משה, כולל שלשה מאמרים, מאמר שלש שבועות, מאמר ישוב ארץ ישראל, מאמר לשון הקודש, מהדורה שניה עם הוספות מאת הק' יואל טייטלבוים [האד- מו"ר מסאטמאַר], ברוקלין, נ. י., תשכ"א.

ויושע = מדרש ויושע אין בה, חדר א', זייטן 57—35, עדיציע יעללינעק, ליפציג, 1853.

ויט = מחזור ויטרי לרבינו שמחה, ברי, שמואל, עדיציע ר' שמעון הלוי הורוויץ, נירבוערג, תרפ"ג, אָן געגיבן לויט סימן, זעט ויטרי, זייט נט, אין באַנד א'.

ויכולו = לקומים ממדרש ויכולו אין דעם ספר הלקומים, חלק שני, עדיציע ר' אליעזר הלוי ד"ר גרינהוט, זייטן יז—יט, ירושלים.

ויקר = מדרש ויקרא רבה, ניו יאָרק, תשי"ב, אָן געגיבן לויט פרשה און סימן.

פאָרגלייכט מיט די ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

זבח = מסכת זבחים.

זהר = ספר הזהר על חמשה חומשי תורה, ראם, ווילנא, תרמ"ב, אָן געגיבן לויט סדרה דף, עמוד.

פאָרגלייכט אויסגאַבע „אור הזהר", ירושלים — ניו יאָרק [ניו יאָרק], תשי"ד [1954].

הגריב = הגאון ר' ישעיה ברלין.

הד = העמק דבר, א פירוש אויף חומש, פון ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, נציב, באַוויסט אויך אלס ר' הערש לייב וואַלאַ- זשינער, אָן געגיבן לויט חומש, קאַפּיטל און פּסוק. זעט הד, זייט נו, אין באַנד א'.

הדו = הדרש והעיון אויף ויקרא, פון ר' אהרן לעווין, צווייטע אויפלאַגע, בלוך, ניו יאָרק, תשי"ד, אָן געגיבן לויט זייט.

הזה = הכתב והקבלה, א פירוש אויף תורה פון הרב יעקב צבי מעקלענבורג, עדיציע אום, ניו יאָרק, תשי"ו, אָן געגיבן לויט חומש, קאַפּיטל און פּסוק.

הור = מסכת הוריות.

הור. ירוש. = הוריות ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

הלוא = הלכות ואגדות פון דר. מיכאל היגער, אויסגאַבע „דבירבנן", ניו יאָרק, תרצ"ג, אָן געגיבן לויט זייט.

הלל = מדרש הלל הנקרא ספר המעשים, אין בית המדרש, חדר ה', זייטן 110-87, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, וויען, 1873, תרל"ג.

המוה = המדרש והמעשה על חמשה חומשי תורה, מאת יחזקאל ליבשיטק, פיעטרקוב, תרס"א, נדפס מחדש בתל-אביב, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

הקנה = ספר הקנה, קאַריץ, תקמ"ד.

השכם = לקומים ממדרש השכם אויף שמות, ויקרא, במדבר, אין ספר הלקו- טים, חלק א', עדיציע ר' אליעזר הלוי דר. גרינהוט, זייטן ב"ב, ירושלים, תרנ"ח.

באמערקונג

זעט אנהייב מבוא פון רד"ל צו דעם ספר, אויסגאבע אום.

דער מדרש תנא רבי אליהו, הייבט אן זיך מיט דעם וואָרט „ויגרשׁ". און די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט ויגרשׁ באטרעפט פינעף הונדערט גינצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער תנא רבי אליהו, מחבר [מתברים] פון דעם ספר.

דער מדרש תרשאׁ הייבט אן זיך מיט דעם וואָרט „תדשאׁ". און די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט תרשאׁ באטרעפט, זיבן הונדערט און פינעף, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער זה רבי פינחס בן יאיר, מחבר פון דעם ספר.

דער ספר סדר עולם הייבט אן זיך מיט „מאדם". די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט מאדם מיט דעם כולל, דאָס הייסט מיט דעם גאנצן וואָרט אלס איינס, באטרעפט זעקס און אכציק, פונקט ווי דער צאל פון די אותיות פון דעם גאָמען יוסי, מחבר פון דעם ספר.

דער זהר הייבט נישט אן זיך מיט בקדמין, צי מיט מלקדמין, צי מיט בקדמותא, צי מיט דעם אויס דרוק מן אולאָ, די איבער זעצונג פון דעם וואָרט בראשית, נאָר מיט דעם וואָרט ברישׁ. די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט ברישׁ באטרעפט פינעף הונדערט און צוועלף, פונקט ווי די צאל פון די ערשטע אותיות פון די ווערטער רבי שמעון בן יוחאי, און די אותיות ברישׁ מאַכן רבי שמעון בן יוחאי.

רבי שמעון בן יוחאי איז געווען אַ תנא. האָט ער באַנוצט די תנאים־שע פאַרמע פון פאַרצייכענען זיין נאָמען אויף זיין ווערק. באַ־ווייזט דאָס אַז רבי שמעון בן יוחאי איז דער מחבר פון דעם זהר. אמת, די פרומע וועלט דאַרף קיין באַווייזן אויף דעם. אָבער שאָן טוט עס נישט.

זעט: אנהייב רוקח פון רבי אלעזר פון גאַרמיוז; ישועות יעקב אנהייב תדאיר; רד"ל אויף פראַ פרק ג, סימן ב.

זעט: ענדע הגה"ה אין הקדמה צו דעם זהר; הערות דרך אמת, סימן ב, אנהייב זהר.

סע איז אַן גענומען געוויינטלאַך אַז רבי שמעון בן יוחאי איז דער מחבר, פערפאַסער פון דעם זהר. סע האָט אָבער געשאַפן זיך אַ מיינונג אין געוויסע קרייזן אַז דער זהר איז געוואָרן געשאַפן פיל, פיל שפעיטער. ערלויב איך זיך, הקטן אהרן באאמור׳ר ר' משה מנחתו כבוד, צו ברענגן אַ ראיה פון אַ רמז אַז רבי שמעון בן יוחאי איז דער מחבר פון דעם זהר הקדוש.

די מחברים, פערפאַסערס, פון רעליגיעזע ספרים, פיוטים, תפילות, וכדומה, האָבן נישט אַן געגיבן זייערע נעמען אויף זייערע ווערק. זיי האָבן אָבער אַן געצייכנט זייערע נעמען אין זייערע שאַפונגען אויף פאַרשידענע, אייגן אַרטיקע אופנים, שטייגערס, דורך רמזים, אַן ווינקונגן, דורך אַקראַסטיקס, דורך גימטריאות, און נאָך.

אזוי צום ביי שפיל געפינען זיך די נעמען פון די מחברים פון „אקדמות", „לכה דהי" און נאָך, אין אַקראַסטיק. אין די זמירות געפינען זיך די נעמען פון די מחברים אין די ערשטע אָדער אין די לעצטע, צי אין די מיטלסטע פּסוקים, וועלאַכע הייבן אַן זיך מיט די אותיות פון זייערע נעמען. צום ביי שפיל: דער מחבר פון „מנחה ושמוחה" הייסט משה — מנחה... שמי... הוא. דער מחבר פון „מה ידודת" הייסט מנחם — מערב... נחלת... חפצין... מעין, און אויף פאַרשידענע אַנדערע אופנים, שטייגערס.

אין דער צייט פון די תנאים האָבן די מחברים אַן געגיבן זייערע נעמען אויף זייערע ווערק דורך גימטריאות פון אַ פּסוק, צי פון אַ וואָרט פון תנ"כ, אָדער פון אַ נומריקן, אזוי, צום ביי שפיל:

דער סאַמע ערשטער חיבור וועלאַכער איז געוואָרן פערפאַסט נאָך דעם אַפּ שליסן פון דעם תנ"כ, נעמלאַך דער מדרש פרקי רבי אליעזר הייבט אַן זיך מיט „מי ימלל גבורות ה' " [תהלים קו, ב; פראַ אנהייב פרק ג]. די צאל פון די אותיות פון די ווערטער מי ימלל גבורת [און דער צווייטער ון ה' באטרעפט זיבן הונדערט זיבן און גינציק, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער אליעזר בן הורקנוס, מחבר פון דעם מדרש.

וועגן דער אַלטקייט פון פרקי רבי אליעזר

חופת.ב' = מאמר מחופת אליהו רבה, כבוד חופה, עדיציע ר' חיים מאיר הור-וויץ הלוי, פראַנקפורט על גהר מיין, תרמ"ח.

חופת.ג' = מאמר מחופת אליהו זוטא, כבוד חופה, עדיציע ר' חיים מאיר הור-וויץ הלוי, פראַנקפורט על גהר מיין, תרמ"ח.

חופת.ד' = שבע חופות או חופת אליהו, כבוד חופה, עדיציע חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנקפורט על גהר מיין, תרמ"ח.

חזל = חכמינו זכרונם לברכה. חזק. = חזקוני אויף תורה, ערקלערונגען אויף רש"י, פון ר' חזקיה בר' מנחם, געדרוקט אין חומשים.

חח = חפץ חיים אויף תורה פון ר' ישראל מאיר הכהן, בני ברק, ה'תשי"ד, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

זעט חח, זייט ס, אין באַנד א.

חידה = חידושי הרי"מ, פון ר' יצחק מאיר, זעט חידה, זייט סא, אין באַנד א.

חירם.א' = ענין חירם מלך צור, אין בית המדרש, חדר חמישי, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, ווילנא, תרל"ג, זייטן 111-112.

חירם.ב' = ענין חירם מלך צור, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנקפורט על גהר מיין, תרמ"ב.

חלה = מסכת חלה, אין תלמוד בבלי.

חלה ירוש. = מסכת חלה ירושלמי, עדי-ציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

חפר = מדרש חפר ויתירות אין בתי מדרשות, בית ראשון, עדיציע ר' שלמה אהרן ורטהימר ירושלים, תרנ"ג.

חתם = חדושי תורת משה, א פירוש אויף תורה פון ר' משה סופר, זעט חתם, זייט סב, אין באַנד א.

זוטא.א' = מדרש זוטא אויף שיר השירים, עדיציע ר' שלמה באַבער, ווילנא, ראָם, תרפ"ה, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק.

זוטא.ב' = מדרש זוטא אויף רות, עדיציע ר' שלמה באַבער, ווילנא, ראָם, תרפ"ה, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק.

זוטא.ג' = מדרש זוטא אויף איכה, עדיציע ר' שלמה באַבער, ראָם, ווילנא, תרפ"ה, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק.

זוטא.ד' = מדרש זוטא אויף קהלת, עדי-ציע ר' שלמה באַבער, ראָם, ווילנא, תרפ"ה, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק.

זח = זהר חדש, אמשטרדם [אַמסטערדאַם] 1701, אָן געגיבן לויט ספר, פרשה, קאַלום.

ז"ל = זכרוננו, זכרוננו, לברכה.

זעיר. = מסכתות זעירות, עדיציע מיכאל היגער, בלוד, ניו יאָרק 1928, תרפ"ט.

זצ"ל = זכר צדיק, צדיקים, צדקת, צדקניות לברכה.

זר = זית רענן אויף ילקוט שמעוני, פון ר' אברהם אבלי גומבינער, אָן געגיבן לויט סדרה און רמז.

זעט זר, זייט נט, אין באַנד א.

זאג = חידושי אגדות מהר"ל מפראַג, אויף אגדות פון ש"ס בבלי, לונדון, תש"כ, זעט מהר"ל, זייטן 71, 72.

חגי = מסכת חגיגה.

חגי ירוש. = חגיגה ירושלמי, עדיציע חו-רב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

חול. = מסכת חולין.

חופת.א' = חופת אליהו, עדיציע ר' יהודה דוד אייזענשטיין, אוצר מדרשים, ניו יאָרק 1915.

יבמ. = מסכת יבמות.

יבמ. ירוש. = יבמות ירושלמי. עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

יובע = יונתן בן עוזיאל אויף תורה. פאָר־גלייכט עדיציע ר' משה גינבורג, ברלין, תרס"ג.

יומא = מסכת יומא.

יומא ירוש. = יומא ירושלמי. עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

ילא = ילקוט אליעזר פון ר' אליעזר המכור נה זוסמאן סופר, פאָקש, תרנ"ז, אָן געגיבן לויט ערך און זייט.

ילה = ילקוט המכירי אויף תהלים, פון ר' מכיר ב"ר אבא מרי (אבמרי) ב"ר מכיר ב"ר טודרוס ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מארי, עדיציע ר' שלמה באָבער, ברדיטשוב תר"ס, ירושלים תשכ"ד, אָן גע־גיבן לויט ממור און פאָראַגראַף. זעט: שו"מ, שו"מ ב', שו"מ ג', זייט 97.

ילהי = ילקוט המכירי על ישעיהו, פון ר' מכיר בן אבא מרי, עדיציע ר' יהודה זאב כהנא שפירא, ברלין תרנ"ג. זעט אויס־גאַבע ירושלים, תשכ"ד.

ילהמ = ילקוט המכירי אויף משלי, פון הרב מוהר"ר מכיר בר אבא מרי ז"ל, עדיציע אלעזר הלוי דר. גרינהוט, ירושלים, תרס"ב, אָן געגיבן לויט קאָפּיטל און פּסוק.

ילהמא' = קטעים אחדים מילקוט המכירי על משלי, אין ספר הלכותים, חלק ששי, עדיציע ר' אלעזר הלוי דר גרינהוט, זייטן א"ו, ירושלים תרס"ג, אָן געגיבן לויט פרק און סימן.

ילמד.א' = מדרש ילמדנו אויף בראשית, אין ספר הלכותים חלק ששי, [העפטן 2, ון 117-1, עדיציע ר' אלעזר הלוי דר. גרינ־הוט ירושלים 1903, 1904, אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. זעט לקוט., זייט 88.

ילמד.ב' = מדרש ילמדנו לספר חומש הפקודים (אויף במדבר), אין ספר הלכותים 185-1, עדיציע גרינהוט, ירושלים 1900, אָן געגיבן לויט סדרה און סימן. זעט לקוט., זייט 88.

ילמד.ג' = מדרש ילמדנו לספר משנה תורה [אויף דברים], אין ספר הלכות־מים ה', 170-86, עדיציע גרינהוט, ירושלים 1901. אָן געגיבן לויט סדרה און סימן. זעט לקוט., זייט 88.

ילמד.ד' = מדרש ילמדנו, בתי מדרשות עדיציע הרב שלמה אהרן ורטהימר, מה־דורה חדשה מאת ר' אברהם יוסף ורטהימר, כרך ראשון, זייטן קלוקע, ירושלים, תשי"ב. ימ = ידי משה, אַ פּירוּש אויף מדרש רבה, פון ר' יעקב משה ב"ר אברהם העלין אשכנזי.

יפ = ילקוט פפורים ומדרשים, אויף תורה און מגילת אסתר... עדיציע ר' זאב וואַלף ב"ר משה אהרן גרינוואַלד, אויסגאַבע כרם, ניו־יורק, תש"ח, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

יפ = יפה ענף פון ר' שמואל יפה אשכנזי אויף מדרש דות רבה, אסתר רבה און איכה רבה, ניו יאָרק, תשי"ב.

פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

יער. = יערות דבש, דרושים... פון ר' יהונתן אייבשיץ, ירושלים, תשכ"ג. זעט יער., זייט סה, אין באַנד א.

יק = יפה קול, פון ר' שמואל יפה אשכנזי, אויף שיר השירים, ניו יאָרק, תשי"ב. פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

פירושים, קאָמענטאַרן קול יהודה און אוצר נחמד... אויסגאַבע אום, ניו יורק, תש"ה. אָן געגיבן לויט מאמר און זייט. זעט כוזרי, זייטן 69—61.

א דעבאַטע ווערק וואָס באַווייזט די שעהג־קייט, טיפּקייט, אמת־דיקייט פון דעם אידישן גלויבן, פון אידישקייט וואָס איז ווייט העכער פון אַלע אַנדערע רעליגיעס אין דער וועלט.

כונן = מדרש כונן אין בה, חדר ב', זייטן 23—39.

כח = כלי חמדה, דרושים און אויסטיי־טשוונגן אויף תורה, פון ר' שמואל בר' אברהם לאַנידו, פראַג, ש"ע.

כלה = מסכתות כלה, והן מסכת כלה, מסכת כלה רבתי... עדיציע דר. מיכאל היגער, ניו־יאָרק, אויסגאַבע "דבי רבנן", תרצ"ו, אָן געגיבן לויט זייט. פאַרגלייכט מסכת כלה אין ש"ס.

כלה, א' = משנת מסכת כלה אין בתי מד־רשות עדיציע ש. א. זוערטהיימער, ירו־שלים, תרנ"ה.

כלי = כלי יקר, א פירוש אויף תורה פון רבי שלמה אפרים בר' אהרן לונטשיץ, גע־דרוקט אין חומשים. זעט: עולל, עמוד, זייט 94.

כפ = כתב סופר אויף תורה פון ר' אברהם שמואל בנימין סופר, סיני, תל־אביב, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט. זעט חתמ, זייט סב, אין באַנד א.

כפמ = כפמ משנה אויף רמב"מ, פון רבי יוסף בר' אפרים קאָרו, מחבר פון בית יוסף, און גאָך.

זעט כפמ, זייט 71—69.

כרית = מסכת כריתות.

כתו = מסכת כתובות.

(ב) אין שלשלת הקבלה שטעהט ר' שמו־אל אבן תיבון.

יר = ילקוט ראובני אויף תורה, פון ר' אברהם ראובן הכהן סופר בן מוהר"ר האשקי... כ"ק, אויסגאַבע שמואל אייזיק פע־שעס... וואַרשע, אין דער דרוקעריי פון ר' יוסף ברי"ז אונטערהענדלער, תרמ"ד, איבער געדרוקט אין ירושלים, תשכ"ב, אָן געגיבן לויט סדרה [פרשה], און זייט. פאַרגלייכט מיט אויסגאַבע אמסטערדאַם, 1700.

ירש = יריעות שלמה פון ר' שלמה קלוגר, אין דעם סידור "בית יעקב" פון ר' יעקב מעמדין [פון עמדון], לעמבערג, תרס"ד.

יש = ילקוט שמעוני אויף תנ"כ, ניו יאָרק 1944, אָן געגיבן לויט סדרה און רמז, אָדער לויט ספר און רמז.

פאַרגלייכט אויסגאַבע חורב, ברלין, תרפ"ו.

ישמח = ישמח משה, פון ר' משה טייטעל־בוים אויף תנ"כ און אויף אגדות אין ש"ס. זעט ישמח, זייט סה, אין באַנד א.

ישר = ספר הישר אויף תורה, תל־אביב, פאַרגלייכט אויסגאַבעס: ליוואַרנא 1870, ווענעציע שפ"ה, ברלין תרפ"ג, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט, אָדער לויט ספר און זייט.

ית = יפה תואר פון ר' שמואל יפה אשכנזי אויף מדרש רבה אויף תורה, ניו יאָרק, תשי"ב.

פאַרגלייכט זוילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

כבה = כבוד חופה... עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנקפורט על נהר מיין, תרמ"ח.

כוזרי = ספר הכוזרי, מיוחס ביסודו להחכם החבר ר' יצחק הסנגרי ז"ל, א... חברו בלשון ערבי הרב החכם הכולל ר' יהודה הלוי ז"ל, איבער זעצונג אויף לשון הקודש פון ר' יהודה אבן תבון ז"ל, ב... מיט די

(א) אין שה"ק זייט צב שטעהט רבי יהודה אלנגרו.

כתו. ירוש. = כתובות ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

כתפוח = מדרש כתפוח בעצי היער אין במ, בית ד', עדיציע ש. א. ווערטהיימער, ירושלים, תרנ"ז.

פאָרגלייכט אין „אוצר מדרשים“ עדיציע אימענשטיין, ניו יאָרק, 1915, אונטער דעם וואָרט כתפוח.

לבב = לקומו בתר לקומו ממכילתא לספר דברים [נויע קאללעקטאָנען אַאוס איי־נער מכילתא צו דויטער־אָנגאַמיאום], עדיציע האָפּפּמאַנן, ברלין, 1897.

לבט = מדרש לקח טוב, (פסיקתא זוטרתא) אויף תורה, פון רבינו טוביה ב"ר אליעזר; אויף בראשית און שמות, עדיציע ר' שלמה באָבער, ירושלים, תש"ד, אָן געגיבן לויט סדרה און פסוק.

אויף ויקרא, במדבר און דברים, עדיציע ר' אהרן משה פאָדוואַ, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

לבב' = לקח טוב... אין בית המדרש, חדר חמישי, זייטן 191-201, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, וויען, תרל"ג.

לבג' = מדרש לקח טוב על אסתרה, אין ספרי דאגדתא, עדיציע ר' שלמה באָבער, ווילנא, 1886, אָן געגיבן לויט פרשה, פסוק. זעט סד, זייט 92.

לכש = לכבוד שבת — דרשות אויף אַלע סדרות, אין אידיש, פון אהרן ראָזמאַרין, אום פאָבלישינג קאַ., ניו יאָרק, תשי"ט, 1949.

לעולם = מדרש לעולם, אין ב"ה, ח"ג, 109—120, יעללינעק.

לקומו. = ספר הלקומוס, עדיציע ר' אלעזר הלוי דר. גרינהוט, ירושלים, תרנ"ח.

לקומו = לקומו מדרשים אין בית המדרש חדר חמישי, זייטן 155-164, עדיציע ר' אהרן יעללינעק וויען, תרל"ג.

לת = לקומו תורה, פון ר' מרדכי פון טשערנאָביל, [רבי מאָטעלע טשערנאָביל־לער], אויסגאַבע ישראל זאב, ניו יאָרק, תשי"ד. אָן געגיבן לויט סדרה און זייט. זעט לת און מאור, זייטן סה, סו, אין באַנד א.

מא = מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה, עדיציע ר' שלמה באָבער, ניו יאָרק, תש"ד, דרוקעריי פון ר' אברהם יצחק פריעדמאַן, אָן געגיבן לויט סדרה און פסוק.

מא.א' = מעשה אברהם אבינו ע"ה מפה שאירע לו עם נמרוד, עדיציע ר' אהרן יעללינעק אין בית המדרש חדר א', לייפציג 1853, זייטן 25-34.

מא.ב' = מעשה אברהם, אין בית המדרש חדר ב', זייטן 118-119, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, לייפציג 1853.

מא.ג' = מעשה אברהם אבינו... אין אגדת אגדות... חלק א', זייטן 43-46, עדיציע ר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, ברלין, תרמ"א.

מא.ד' = מדרש דאברהם אבינו, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, בית המדרש, חדר ה', זייטן 40-41, וויען, 1873.

מאור = מאור עינים אויף תורה, מיט „ישמח לב“ אויף אגדות הש"ס, פון רבי מנחם נחום פון טשערנאָביל [רבי נחום'טשע טשער־נאָבילער], ירושלים, תשכ"ז.

זעט מאור זייט סו, און לת זייט סה, אין באַנד א.

מאוש = מאור ושמש אויף תורה און ימים טובים פון ר' קלוגימוס קלמן ב"ר אהרן הלוי, ניו־יאָרק, תשי"ח, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט. געדרוקט אויך אין חומשים.

מאָזעס = מאָזעס אים ליכטע דער אגדה, פון אהרן ראָזמאַרין, ניו יאָרק, 1932 [אין דייטש].

מגי. = מסכת מגילה.

סע געפינט זיך אין תלמוד בבלי נאך מסכת ברכות.

פארגלייכט מיט ברייתא דשלשים ושתים מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי עם פירוש „מדרש תנאים“ פון ר' זאב וואָלף ב"ר ישראל איסר איינהאַרן [מהרז"ן], ווילנא, ראָם, תרפ"ה. אָן געגיבן לויט מדה; און אין דער הקדמה צו דעם פירוש מהרז"ו אָנהייב מדרש בראשית רבה.

סע איז פאָראַן אַ מיינונג אַז רבי יוסי איז דער מחבר.

זעט אָנהייב מר"א.

מדות ג' = לקוטים מכרייתא דמ"ט מדות אין דעם ספר הלקוטים חלק שני, עדי-ציע גרינהוט, ירושלים, זייטן א—יב.

מדז = מדרש זוטא אויף שיר השירים, רות, איכה קהלת... עדיציע שלמה באַבער, ווילנא, אויסגאַבע ראָם, תרפ"ה, 1925.
פאָרגלייכט מיט אויסגאַבע ברלין, 1894.

מדר = מדרש רות אין זהר חדש, זייטן 59-70, אַמסטערדאַם, אָן געגיבן לויט זייט און שפאַלט.

מדרב = מדרש רבה אויף תורה און אויף די פינעף מגילות: אסתר, שיר השירים, רות, איכה, קהלת, ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח און תרצ"ה, חורב אויסגאַבע ברלין, ניו יאָרק אויסגאַבעס תשי"ב און תשי"ג.

מדרל = מדרש דברים רבה... שאול ליבערמאן, ירושלים, ת"ש.

מדרת א' = מדרש תמורה, בית המדרש חדר א', עדיציע ר' אהרן יעללינעק, זייטן 106-114, לייפציג, 1853.

מדרת ב' = מדרש תמורה, אוצר המדרש-שים, כתבי-יד, חלק ב', ר' שלמה אהרן ווערטהיימער, ירושלים, תרע"ד, זייטן א—טו.

מדת = מדרש תנאים פון ר' זאב וואָלף ב"ר ישראל איסר איינהאַרן [מהרז"ן], ראָם, ווילנא, תרפ"ה, אָן געגיבן לויט מדה. זעט הלל, זייט 83.

מגוי. ירוש. = מגילה ירושלמי עדיציע חר-רב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

מגית = מסכת מגילת תענית, עדיציע ר' יהודה ליב ב"ר מנחם דיין דק"ק קראַטאָ-שין, אין דער דרוקעריי פון ר' יצחק גאַלדמאַן, וואַרשא, תרל"ד; איבער געדרוקט אין תל אביב, אָן געגיבן לויט פרק און זייט; און אויסגאַבע... מיט רש"י, תוספות חדשים... ווילנא, ראָם, תרפ"ה.

פאָרגלייכט: עדיציע ר' מנשה גראַסבערג, לעמבערג, תרס"ו; עדיציע ר' אברהם הלוי ב"ר יוסף, הוראדנא, תקס"ג; אויסגאַבעס ווילנא, ראָם, תרפ"ה, און תל אביב.

מגית איז געוואָרן פערפאַסט פון חנניה בן חזקיה בן גוריון וסייעתו לאַנג פאַר דער פער-פאַסונג פון דער משנה. זעט: שבת יג, ב; רד"ל אָנהייב מבוא אויף פראַ.

מגלה = מגלה עמוקות אויף תורה, פון ר' נתן נטע שפירא, לעמבערג תרמ"ב, ניר-יורק תשי"ה, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

מגן = מגן וצנה, אַ פאַרטיידיגונג אויף דעם תלמוד, פון ר' יהודה אריה (לעאַן) דע מודינא, ברעסלוי, תרס"ז.
זעט מגן, זייט סה, אין באַנד א.

מגן א = מגן אברהם אויף תורה, מרבי-נו... מוהר"ר אברהם [טריסקער מגיד זצ"ל], לובלין, תרמ"ז, 1886, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.
זעט לת זייט סה, אין באַנד א.

מדה = מדרשי התורה, פון רבינו שלמה אסטרוק, עדיציע „מקיצי נרדמים“, ברלין, 1889, ניו יאָרק, תשי"ט, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

מדות א' = מסכת מדות.

מדות ב' = שלשים ושתים [ל"ב] מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי.

מטא = מטה אהרן, אויף תורה און ש"ס,
פון ר' אהרן אלרבי.

מב = מתנות כהונה, א פירוש אויף מדרש
רבה אויף תורה און אויף די פינעף
מגילות.

מכות = מסכת מכות.

מכות ירוש. = מכות ירושלמי, עדיציע
חורב, ברלין, תרפ"ט, און געגיבן לויט פרק
און הלכה.

זעט בב ירוש., זייט 79.

מלכים = א פירוש אויף תנ"כ פון ר' מאיר
ליבוש בן יחיאל מיכל, ניו יארק, תש"ו.
זעט מלכ"מ, זייט סח, אין באַנד א.

מלכ"א' = מלכים א', און געגיבן לויט קאָ-
פיטל און פסוק.

מלכ"ב' = מלכים ב', און געגיבן לויט קאָ-
פיטל און פסוק.

ממ = מדרש משלי, עדיציע ר' שלמה
באָבער, ווילנע 1893, און געגיבן לויט
פרשה און זייט.

פאָרגלייכט מיט עדיציע אליעזר הלוי ד"ר
גרינהוט, ירושלים, תרס"ב.

ממא = מדרש מגילת אסתר (מדרש אחר
על מגילת אסתר), עדיציע ר' אהרן יע-
ללינעק אין בית המדרש חדר א', זייטן 19-24,
לייפציג, 1853.

ממנ = מחברת מנחם בן סרוק, סע אין
די ערשטע אַרבעט וועגן די שורשים,
וואַרצלען פון די לשון הקודש, און פון
די אַראַמעאישע ווערטער אין די תנ"כ ספ-
רים דניאל און עזרא, עדיציע ר' צבי הירש
פיליפאָוסקי, לונדון, תרי"ד.
זעט ממנ, זייט סט, אין באַנד א.

מנהמ = ספר מנורת המאור פון ר' ישראל
בן יוסף בן אלנקאָה, עדיציע הלל גרשם
המכונה הימן ענעלאָו, פיר חלקים, בלדן,
גיור־יאָרק, תרפ"ט-תרצ"ב, און געגיבן לויט
חלק, פרק, זייט.
זעט מנהמ, זייט ע, אין באַנד א.

מהג"א' = מדרש הגדול... אויף בראשית,
עדיציע ר' שניאור זלמן שעכטער, קעמ-
ברידוש 1902, און געגיבן לויט סדרה און
פסוק, אָדער לויט זייט.

מהג"ב' = מדרש הגדול... אויף שמות,
עדיציע ר' דוד צבי האַפּפּמאַנן, ברלין
1913-1921, און געגיבן לויט סדרה, אָדער לויט
זייט. (חוברת ראשונה, ברלין, תרע"ד; חוברת
שנייה, ברלין, תרפ"א).

מהג"ג' = מדרש הגדול... אויף ויקרא,
עדיציע ר' נחום אליהו ראַבינאָוויץ, ניו
יאָרק, תרצ"ב, און געגיבן לויט סדרה און
זייט.

מהג"ד' = מדרש הגדול... אויף במדבר,
עדיציע פיש, 1940, און געגיבן לויט סדרה.

מהרזו = א פירוש אויף מדרש רבה אויף
תורה און די מגילות פון ר' זאב וואַלף
ב"ר ישראל איסר איינהאַרן, ניו יארק, תשי"ב.
פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח,
תרצ"ח.

מהרל = מורינו הרב... ליווא. זעט זייטן
71, 72, און חאָג זייט 85.

מהרשא = מהרש"א אויף תורה.
זעט מהרש"א, זייט סח, אין באַנד א.

מוק = מסכת מועד קמן.

מוק. ירוש. = מועד קמן ירושלמי, עדי-
ציע חורב, ברלין, תרפ"ט, און געגיבן
לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.

מורה = מורה נבוכים, להרב רבינו משה
בן מיימון [רמב"מ]... מיט די פיר-
שים, קאָמענטאַרן: אפודי, שם טוב, אברבנאל,
קרשקש, ביאור נרבוני, אויסגאַבע אום, ניו
יורק, תש"ו, און געגיבן לויט חלק, פרק און
זייט.

מו = מדרש זוטא, עדיציע ר' שלמה באָ-
בער, ברלין, 1894.

טובים און אגדות, פון ר' ברוך תאומים
פרענקיל, לונדון, תשי"ו.

מרג"ב = מרגניתא דבי רב, בית המדרש
עדיציע ר' אהרן יעללינעק, חדר ב/ זייטן
120-122, לייפציג, 1853.

מרי = מכילתא דרבי ישמעאל אויף
שמות... עדיציע ר' מאיר איש שלום
(פרידמאן), הוצאת אום, ניו יארק, תש"ח,
אן געגיבן לויט מסכתא און פאראגראף, א
מאל אויך לויט דער זייט.
פארגלייכט עדיציע אייזיק הרש ווייס, תר"ל,
וויזען 1865.

מרש = מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי
אויף שמות... עדיציע ר' דוד צבי האָפּפֿ-
מאָנ, פראַנקפורט אָם מאַין, 1905.

זעט אוצר מדרשים כתבי־יד, חלק א/
עדיציע ר' שלמה אהרן ורטסהימר, ירושלים,
תרע"ג, זייטן גח"סג.

מש = מדרש שמואל, עדיציע ר' שלמה
באָבער, קראַקע, 1893, אן געגיבן לויט
פרשה און סימן.

ער ווערט אן גערופן אויך אגדת מדרש
שמואל, אגדת שמואל, אגדת דשמואל.

משי = מנחת שוי אויף תנ"כ, פון ר' ידידיה
שלמה רפאל בי"ר אברהם מנורצ'י, גע-
דרוקט אין תנ"כ.

משך = משך חכמה אויף תורה פון ר'
מאיר שמחה כהן, ירושלים, תשי"ו אן גע-
גיבן לויט סדרה און זייט.
זעט משך, זייט עא, אין באַנד א.

משנה = משנה למלך, א פירוש אויפן
רמב"ם פון ר' יהודה רוזאניס, געדרוקט
מיט דעם רמב"ם.
זעט משנה, זייט עב, אין באַנד א.

מתנ = מדרש תנאים על סדר דברים,
חוברת ראשונה, ושנייה, עדיציע ר' דוד
צבי האָפּפּמאַנן, ברלין, 1908-1909.

נדה = מסכת נדה.

מנה = מסכת מנחות.

מנחה = מנחה כלולה, אויף תורה, פון ר'
אברהם מנחם בי"ר יעקב הכהן רפא מפורט
(רפאפורט), ווערונה, שני"ד, געדרוקט שפע-
טער אין חומשים.

מע = מדרש אותיות דרבי עקיבא, עדי-
ציע ר' שלמה אהרן ורטסהימר, ירושלים,
תרע"ד.

זעט: אברע, אברע"ב, אברע"ג, זייט 77.
מע"ב = מדרש ר' עקיבה בן יוסף, אין
בית המדרש, חדר חמישי, עדיציע ר'
אהרן יעללינעק, זייטן 31-33, וויזען, תרל"ג.
זעט: אברע, אברע"ב, אברע"ג, זייט 77.

מע"י = מסכת מעילה.

מעשה ב' ג' = מעשה עשרה חרוגי
מלכות, אין ב"ה 35-19, יעללינעק.

מפא = מדרש פטירת אהרן, עדיציע ר'
אהרן יעללינעק אין בית המדרש חדר א/
זייטן 95-91, לייפציג, 1853.

מצ"א = מצודת דוד, א פירוש אויף נביאים
און כתובים פון ר' דוד בי"ר אריה ליב
אַלטשולר, געדרוקט אין די נ"כ ספרים.
זעט מצ"א, זייט ע, אין באַנד א.

מצ"ב = מצודת ציון, א פירוש אויף נביאים
וכתובים פון ר' יחיאל הלל בי"ר דוד
אַלטשולר, געדרוקט אין די נ"כ ספרים.
זעט מצ"ב, זייט ע, אין באַנד א.

מקוה = מקוה ישראל, דרשות פון ר' יש-
ראל בי"ר נאָגאַראַ (נאָדוּשאַראַ). זעט אויך
זיין „מערכות ישראל", א פירוש אויף תורה.
זעט מקוה, זייט ע, אין באַנד א.

מרא = משנת רבי אליעזר, או מדרש
שלשים ושתים מדות, עדיציע ר' הלל
גרשם ענעלאָו, בלוד, תרצ"ד, אן געגיבן לויט
פרשה און זייט.

מראה = מראה הפנים, א פירוש אויף
תלמוד ירושלמי.

מרג"ב = מרגניתא דר"ב אויף תורה, טיילען
פון נביאים, כתובים, הגדה לפסח, ימים

- נדה ירוש.** = נדה ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.
- נדר.** = מסכת נדרים.
נדר. ירוש. = נדרים ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.
- נר"א** = נוסחא א' אין אר"נ.
נר"ב = נוסחא ב' אין אר"נ.
- נוסח** = הנוסח השומרנוני של התורה, העתקה מתוך נוסח המסורה, עדיציע ר' חיים העליר, ברלין, תרפ"ט.
זעט פשיטא, זייט עה, אין באַנד א.
- נזיר** = מסכת נזיר.
נזיר ירוש. = נזיר ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.
- נח** = ספר נח אין בה, חדר ג, עדיציע יעלליניעק, זייטן 155—160.
- נב** = נביאים, כתובים.
נבאז = נספחים לפדר אליהו זומא, והם שלשה פרקי דרך ארץ, ושבעה פרקי רבי אליעזר (פסודא, פסעוודא סדר אליהו זוטא), עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאן), וויען 1904, אָן געגיבן לויט פרק און זייט.
זעט ווייטער סאז, סאר; און סאר, סאז.
- נצא** = נצוצי אורות, אויף דעם זהר פון חיד"א, ר' חיים יוסף דוד אַזולאי, גע' דרוקט אין זהר.
זעט חיד"א, זייט סא, אין באַנד א.
- סאז** = סדר אליהו זומא, און
סאר = סדר אליהו רבה המובאים בשם תנא דבי אליהו, עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאן), וויען 1902, אָן געגיבן לויט פרשה און זייט.
- סאר, סאז** = סדר אליהו רבה ופדר אליהו זומא המובאים בשם תנא דבי אליהו, עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאן), וויען, 1864, אָן געגיבן לויט פרשה, פיסקא און זייט.
זעט תדאז, תדאר, זייט 99.
- סד** = ספרי דאגדתא, עדיציע ר' שלמה באַבער, ווילנא, 1886.
- סה** = פדר הדורות... פון ר' יחיאל הייל-פריין... עדיציע ר' נפתלי משכיל לאיתן, וואַרשא, דרוק פון ר' יצחק גאַלדמאַן, תרכ"ז, אָן געגיבן לויט זייט. פאַרגלייכט אויסגאַבע ירושלים, תשמ"ז.
זעט סה, זייט עג, אין באַנד א.
- סהל** = ספר הלכותים, עדיציע ר' אלעזר הלוי דר. גרינהוט, ירושלים, חלק א', תרנ"ח; חלק ב', תרנ"ח; חלק ג', תרנ"ט; חלק ד', תר"ס; חלק ה', תרס"א; חלק ו', תרס"ג.
- סומה** = מסכת סומה.
סומה ירוש. = סומה ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.
- סוכה** = מסכת סוכה.
סוכה ירוש. = סוכה ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.
- סופרים א'** = מסכת סופרים.
סופרים ב' = מסכת סופרים, עדיציע ד"ר מיכאל היגער, ניו יאָרק, "דבירבנן", תרצ"ו.
- סח** = ספר חסידים, עדיציע וויסטינעצקי, ברלין, 1891, פאַרגלייכט: עדיציע ר' ראובן מרגליות, ירושלים, תשי"ז; יוזעפאָף

ספור. = ספורנו, א פירוש אויף תורה פון ר' עובדיה ספורנו, געדרוקט אין חומשים.

ספרא = ספרא דבי רב, (תורת כהנים), עדיציע אייזק הרש ווייס, אום אויסגאבע, ניו יארק, תש"ו. אָן געגיבן לויט סדרה און זייט. פאָרגלייכט עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאָן), ברעסלוי, תרע"ה.

ספרז = ספר רזיאל, אויסגאבע ר' נ. צ. מ. אבאלעפיא, ניו יארק, תשי"א, אָן גע-גיבן לויט זייט.

ספרי = ספרי דבי רב, אויף במדבר און דברים, עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאָן), אויסגאבע אום, ניו יארק, תש"ח, אָן געגיבן לויט סדרה און פּיסקא.

ספריא' = ספרי זוטא אויף במדבר, עדי-ציע ר' חיים שאול האַראַוויץ, לייפציג, 1917.

ספריב' = ספרי זוטא אויף במדבר, (קובץ מעשי התנאים) Corpus Tannaiticum עדי-ציע ר' חיים שאול האַראַוויץ, לייפציג, תרע"ז, אָן געגיבן לויט סדרה און זייט.

סרד = סדר רבה דבראשית, בתי מדרשות, עדיציע ר' שלמה אהרן ורטהימר, מהדורה חדשה... כרך ראשון, מוסד הרב קוק, ירו-שלים, תשי"ב.

סשה = סדור שער השמים, תפילות אויף אַ גאַנץ יאָר, פון ר' ישעיה ב"ר אברהם הלוי הורוויץ (של"ה) ניו יארק, תשי"ד. זעט שלח, זייט צו, אין באַנד א.

עבוד = עבודת ישראל אויף תורה, ימים טובים, פרקי אבות, ליקוטים, חידושי הלכות, פון ר' ישראל ב"ר שבת, פון קאָ-זשעניץ [קאָזשעניצער מגיד זצ"ל], אָן גע-גיבן לויט זייט. זעט עבוד, זייט עד, אין באַנד א.

עהל = על התרגום הירושלמי לתורה פון ר' חיים העליר ז"ל, ניו יארק, תרפ"א. זעט פשיטא, זייט עד, אין באַנד א.

אויסגאבע, איבער געדרוקט אין אַרגענטיןע תשי"ב, און אין ברקלין, ג. י. תשכ"ב. זעט פח, זייט עג, אין באַנד א.

סיבי = סידור בית יעקב... פון ר' יעקב מעמדין (פון עמדין), לעמבערג, תרס"ד. זעט סיבי, זייט עד, אין באַנד א.

סיה = סדר יצירת הולד, אין בה הדר א', עדיציע יעללינעק, לפסיא [לייפציק], תרי"ג, זייטן 153—158.

סיצ = ספר יצירה, המיוחס לאברהם אבינו ע"ה עם הפירושים רס"ג, רמב"מ, ראב"ד... ירושלים תשכ"ה.

סלה = ספר לקומי הפרדם, אַמסטערדאַם, 1714.

סנה = מסכת סנהדרין.

סנה, ירוש = סנהדרין ירושלמי, הוצאות חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש, זייט 79.

סעז = סדר עולם זוטא השלם, המיוחס לרבי יוסף טוב עלם ז"ל... עדיציע משה יאיר וויינשטאַק... ירושלים, סיון, תשי"ז, אָן געגיבן לויט פרק און זייט.

סער = סדר עולם רבה, עדיציע ר' בער ראַטנער, ווילנע, 1897, אָן געגיבן לויט פרק.

פאָרגלייכט סער עדיציע הרב משה יאיר וויינשטאַק, ירושלים, סיון, תשט"ז.

ספדצ = ספרא דיניעותא מיט דעם וויל-נער גאון'ס ז"ל פירוש, ווילנא, תק"פ. אויך דער אר"י [ר' יצחק לוריא] ז"ל האָט געמאַכט אַ פירוש.

דער ספר ווערט צו געשריבן צו יעקב אַבינו עליו השלום.

ספה = ספר המעשים. זעט הלל, זייט 83.

- עולל** = עוללות אפרים, דרשות, אויסטיי-טשונגען אויף תורה, ימים טובים, שמחות פון ר' שלמה אפרים ב"ר אהרן לונטשיץ. זעט בלי, זייט 87, און עמוד, ווייטער.
- עוקצ** = מסכת עוקצין.
- עז** = מסכת עבודה זרה.
- עז ירוש** = עבודה זרה ירושלמי, עדי-ציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש, זייט 79.
- עי** = עין יוסף, אַ פירוש אויף מדרש תנחומא אויף תורה, פון ר' חנוך זונדל. זעט ווייטער ענף.
- עיר** = מסכת עירובין.
- עיר ירוש** = עירובין ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש, זייט 79.
- עמוד** = עמודי שש, דרשות און אויסטיי-טשונגען פון ר' שלמה אפרים ב"ר אהרן לונטשיץ. זעט בלי, זייט 87, און עולל, אויבן.
- ענה** = עניני המן אויף חומש.
- ענף** = ענף יוסף, אַ פירוש אויף מדרש תנחומא אויף תורה, פון ר' חנוך זונדל. זעט עי.
- עקיד** = עקידת יצחק על חמשה חומשי תורה ועל חמש מגילות, פון ר' יצחק בן עראמה זצוק"ל, ירושלים, תשכ"א. אָן געגיבן לויט סדרה [פרשה], שער און זייט.
- ערב** = ערבי נחל, חידושים און אויסטיי-טשונגען אויף תורה פון ר' דוד שלמה אייבשיץ, לעמבערג, תרט"ז.
- ערב** = מסכת ערבין.
- פא.א'** = מדרש פנים אחרים נוסח א' אויף מגילת אסתר, בספרי דאגדתא, זייטן 45-51, עדיציע ר' שלמה באַבער, אויסגאַבע ראָם, ווילנא, 1886, אָן געגיבן לויט פרשה און זייט.
- פא.ב'** = מדרש פנים אחרים, נוסח ב', אויף מגילת אסתר, בספרי דאגדתא, זייטן 55-82, עדיציע ר' שלמה באַבער, אויסגאַבע ראָם, ווילנא, 1886, אָן געגיבן לויט פרשה און זייט.
- פאה** = פאה ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש, זייט 79.
- פז** = פסיקתא זוטרטא. זעט לפ, זייט 88.
- פחד** = פסיקתא חרתא, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, בית המדרש חדר ו', 36-38, ווען תרל"ח.
- פמ.א'** = מדרש פטירת משה רבינו ע"ה, אין בית המדרש חדר א', זייטן 129-155; עדיציע ר' אהרן יעללינעק, לייפציג, 1853.
- פמ.ב'** = מדרש פטירת משה רבינו ע"ה, נוסחא ב' אין בית המדרש חדר ששי, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, ווין 1871, זייטן 71-78.
- פמ.ג'** = דרש לפטירת משה רבינו ע"ה אין ספר דברי הימים של משה רבינו, עדיציע גאאולמין, פאַריז, 1628.
- פאַרגלייכט אוצר מדרשים** עדיציע ר' יהודה דוד אייזענשטיין, ניו יאָרק 1928.
- פנמ** = פני משה, אַ פירוש אויף תלמוד ירושלמי.
- פסח** = מסכת פסחים.
- פסח ירוש** = פסחים ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש, זייט 79.
- פער** = פענח רזא אויף תורה מיט נוטריקון און גמטריאות, פון ר' יצחק ב"ר יהודה

פּרשׂת = פּרשׂת דרכים, דרושים פון ר' יהודה רוזאניס, מחבר פון „משנה למלך“ אויף דעם רמב"ם, תש"ז.
זעט **משנה**, זייט עב, אין באַנד א.

פּשיטא.א' = הוא התרגום הסורי לתנ"ך, בראשית, עדיציע ר' חיים העליר, ז"ל, ברלין, תרפ"ח.

זעט **פּשיטא**, זייט עה, אין באַנד א.

פּשיטא.ב' = הוא התרגום הסורי לתנ"ך, שמות, עדיציע ר' חיים העליר, ברלין, תרפ"ט.

זעט **פּשיטא**, זייט עה, אין באַנד א.

צפנ = צפנת פענח, א פירוש אויף חומש, פון ר' יוסף ראזין.
זעט **צפנ**, זייט עט, אין באַנד א.

קדל = קדושת לוי אויף תורה, פון ר' לוי יצחק ב"ר מאיר פון בערדיטשעוו.
זעט **קדל**, זייט פ, אין באַנד א.

קהי = קהלת יצחק אויף תורה... פון ר' יצחק ב"ר ניסן, ב"ר שמואל נאמן, כרם, ניוירק, תש"ח.

קהר = מדרש קהלת רבה, זעט ווייטער קר.

קובץ = קובץ מעשי התנאים.
זעט **ספרי ב'**, זייט 93.

קונד = קונדרים אחרון ממדרש ילמדנו לר' שמעון הדרשן בעל הילקוט, בית המדרש חדר ששי, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, זייטן 79-90, ווינא, תרל"ח.

קז = מדרש קהלת זוטא, אין מדרש זוטא 83-130, עדיציע ר' שלמה באַבער, בער-לין, 1894.
זעט **מז**, זייט 90.

קיד = מסכת קידושין.

קיד = קידושין ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, און געגיבן לויט פרק און הלכה.

זעט **בב ירושל**, זייט 79.

הלוי, אן איניקל פון ר"ש מפליזא, מיט הגהות פון ר' יצחק ב"ר שמעון כ"ץ, איידעם פון מהר"ל פון פראג, ירושלים, תשכ"ה.
אגב, די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער **פענח** און **רזא** באַטרעפט צו צוויי התדערת און אַכט, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון דעם מחבר'ס נאָמען **יצחק**.

פר = מדרש פסיקתא רבתי, עדיציע ר' מאיר איש שלום (פרידמאן), וויען, תר"מ, 1880, און געגיבן לויט זייט און אַמאָל אויך לויט פּיסקא.
זעט: **פר**, ווייטער; **שפם**, זייט 98.

פרא = פּרקי רבי אליעזר מיט ביאור הרד"ל (ר' דוד לוריא), אום אויסגאַבע, ניו יאָרק, תש"ו, און געגיבן לויט פרק.

פרא.א' = פּרק האחרון מפּרקי רבי אליעזר, אין בתי מדרשות, מהדורה חדשה מאת הרב אברהם יוסף ורטהימר, כרך ראשון, ירושלים תשי"ב.

פרא.ב' = פּרק רבי אליעזר בן הורקנוס, אין אגדת אגדות... חלק א', עדיציע ר' חיים מאיר הלוי הורוויץ, ברלין, תרמ"א.
זעט **אגאג**, זייט 77.

פרא.ג' = עדיציע חיים מאיר הורוויץ הלוי, פראַנקפורט אַם מאַין, תרמ"ב.
זעט פאַרגעהענדיגן **פרא.ב'**.

פּרהק = פּרקי רבינו הקדוש אין ספר הליקוטים חלק שלישי, זייטן 90-33, עדיציע ר' אלעזר הלוי דר. גרינהוט, ירר-שלים, תרנ"ט, און געגיבן לויט פרק און סימן.

פרור = פירושי רשב"א ורד"ק על תורה, לאַנדאָן תשכ"ב, און געגיבן לויט סדרה [פרשה] און זייט.

פּרב = פּסיקתא דרב כהנא, עדיציע ר' שלמה באַבער, אויסגאַבע אום, ניו יורק, תש"ט, און געגיבן לויט זייט, אַמאָל אויך לויט פּיסקא.
זעט: **פר**, אויבן; **שפם**, זייט 98.

רמב"מ = משנה תורה... רבינו משה בן
מיימון, שולזינגר, ניו יארק, תש"ו. אָן
געגיבן לויט ענין, הלכה, פרק.
זעט רמב"מ, זייט פה, אין באַנד א.

רמב"מ"א' = א פירוש אויף פרקי אבות אין
ש"ס.

רמב"ר' משה בן נחמן, א פירוש אויף
תורה, געדרוקט אין די חומשים.
זעט רמב"ר, זייט פה, אין באַנד א.

רמ"ג = רבינו מעדיה גאון, פירוש אויף
תנ"כ. אגב מיר איז נישט בעקאנט א
נאמען סעדיה ביו רס"ג.

רע"מ = רע"א מהימנא, אין זהר. סע מיינט
באגלויבטער פאסטאך.

רקא"נ = רקאנטי, א פירוש אויף תורה פון
רבינו מנחם פון רקאנט, אויסגאבע פון
הרב מרדכי עטיה, ירושלים, תשכ"א.
זעט רקא"נ, זייט פה, אין באַנד א.

רר' = מדרש רות רבה, ניו יארק, תשי"ב,
אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָר-
גלייכט ווילנער אויסגאבעס תרל"ח, תרצ"ח.

ררז' = מדרש רות אין זהר חדש, זייטן
גט"ע, אמשטרדם (אמסטערדאם), 1701.

ררז"מ = מדרש רות זוטא, אין מדרש
זוטא עדיציע ר' שלמה באַבער, 45-56,
ברלין, 1894.
זעט מז, זייט 90.

רשב"מ = רבינו שמואל ב"ר מאיר, א
פירוש אויף תורה, געדרוקט אין חומשים.
פאָרגלייכט עדיציע ר' דוד ראָזין, ברעסלוי
1881, הוצאת אום, ניו יורק, תש"ט.
זעט רשב"מ, זייט פה, אין באַנד א.

רשי' = רבינו שלמה יצחקי, א פירוש
אויף תנ"כ און תלמוד בבלי. פאָרגלייכט
מיט ברלינגס אויסגאבע "רשי" על התורה",
פראַנקפורט אָם מאַין, תרס"ה, 1905.
אָן געגיבן לויט ספר, קאָפיטל און פסוק.
זעט רשי, זייט פה, אין באַנד א.

קר' = מדרש קהלת רבה, ניו יארק תשי"ב,
אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאָר-
גלייכט ווילנער אויסגאבעס תרל"ח, תרצ"ח.

קרה = קרבן העדה, א פירוש אויף תלמוד
ירושלמי.

ראב"ד = ר' אברהם בר' דוד, געדרוקט
אין דעם רמב"מ.

זעט ראב"ד, זייט פא, אין באַנד א.

רבי = רבי יונה, א פירוש אויף פרקי אבות
אין ש"ס.

רד"ל = ביאור הרד"ל (רבי דוד לוריא),
א פירוש אויף פרקי רבי אליעזר, אום
אויסגאבע ניו יארק, תש"ו.

רד"ל"ב' = חידושי הרד"ל (רבי דוד לוריא),
אויף מדרש רבה אויף תורה און אויף די
פינעף מגילות, ניו יארק תשי"ב. פאָרגלייכט
ווילנער אויסגאבעס תרל"ח, תרצ"ח.

רדק' = רבי דוד קמחי, א פירוש אויף
ספרים פון תנ"כ.
זעט רדק, זייט פא, אין באַנד א.

רה = מסכת ראש השנה.

רה ירוש' = ראש השנה ירושלמי, עדיציע
חורב, ברלין, אָן געגיבן לויט פרק און
הלכה.
זעט בב ירוש', זייט 79.

רז' = מדרש רות זוטא, עדיציע ר' שלמה
באַבער, אין מדרש זוטא 45-56, ברלין
1894.
זעט מז, זייט 90.

רז"ל = רבותינו זכרונם לברכה.

ריא"ף, ריף, זעט אלפס זייטן 24—27.

רלב"ג = ר' לוי בן גרשון, א פירוש אויף
תורה, געדרוקט אין חומש.
זעט רלב"ג, זייט פה, אין באַנד א.

שבת ירוש. = שבת ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.

שדאג = שאילתות דרב אחאי גאון מאור הגולה על חמשה חומשי תורה עם ראשון לציון ושאילת שלום מהגאון הגדול מוהר"ר ישעיה ברלין וצלה"ה... עם הפירוש העמק שאלה מאת ר' נפתלי צבי יהודה ב"ר יעקב ברלין [נציב] זצ"ל מוואַלאָזין, אויסגאַבע מוסד הרב קוק, ירושלים תשט"ו, אָן געגיבן לויט סדרה, סימן און זייט.
זעט הדי, זייט גז, אין באַנד א.
זעט שאילתא לפרשת חאת הברכה אין במ"ב' זייטן קכג—קכד.

שה = שרידי הירושלמי, עדיציע לוי גינצ' בורג, ניו יורק, 1909, תרס"ט, אָן געגיבן לויט זייט.

שהק = שלשלת הקבלה... פון ר' גדליה ו' יחיא, ירושלים, תשכ"ב.
פאַרגלייכט אויסגאַבע ווענעדיג, 1587.
זעט שהק, זייט צז, אין באַנד א.

שומ = מדרש תהלים המכונה שוחר טוב, עדיציע ר' שלמה באַבער, הוצאת אום, ניו יורק, תש"ח, אָן געגיבן לויט מזמור און פסוק.
זעט ילה, זייט 86.

שומב' = מדרש שוחר טוב למזמורי תהלים, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, אין בית המדרש הדר ה, 70-86, וויען 1873.
זעט ילה, זייט 86.

שומג' = לקוטים ממדרש שוחר טוב אין בתי מדרשות, עדיציע הרב שלמה אהרן זרטהימר, מהדורה חדשה מאת ר' אברהם יוסף זרטהימר, ירושלים תשי"ב.

רשרה, א' = א פירוש, קאמענטאר אויף תורה אין ענגליש פון רבי שמשון רפאל הירש, לאַנדאָן.
זעט רשרה, זייטן 77—72.

רשרה, ב' = ספר תהלים עם פירוש מאת רבי שמשון רפאל הירש ז"ל תירגם מגרמנית הרב ר"ר יחיאל זאב ליפשיץ, ירושלים, תשכ"א.
זעט רשרה, זייטן 77—72.

רשש = ר' שמואל שמואלצ'סון, חידושים אויף מדרש רבה, ניו יארק, תשי"ב.
פאַרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

רת = רבינו תם, ר' יעקב ב"ר מאיר, פון די „בעלי התוספות“, מחבר פון „ספר הישר“, זעט ר"ת, זייט צא, אין באַנד א.

שא' = שמואל א', אין תנ"כ, אָן געגיבן לויט קאפיטל און פסוק.

שב' = שמואל ב', אין תנ"כ, אָן געגיבן לויט קאפיטל און פסוק.

שבו. = מסכת שבועות.

שבו. ירוש. = שבועות ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה.
זעט בב ירוש., זייט 79.

שבחי = שבחי הבעל שם טוב, פון ר' דוב בער ב"ר שמואל שוחט, זשאַלקווע, 1850.
זעט שבחי, זייט צב, אין באַנד א.

שבע = שבע מסכתות קטנות עדיציע דר. מיכאל היגער, בלון, ניו יארק תר"ץ.

שבת = מסכת שבת.

שלשה = מדרש שלשה וארבעה אין ספר אוצר מדרשים, כתבי־יד חלק א', עדיציע ר' שלמה אהרן ורטשימר, זייטן כט"ג, ירו' שלים תרע"ג.

שמהג = שם הגדולים, פון דעם חיד"א. זעט חידא, זייט צה, אין באַנד א'.

שמחות = מסכת שמחות עדיציע דר. מ"י כאל היגער, בלוח, ניו יארק, תרצ"א.

שמחז = שמחזאי ועזאל, אין בית המדרש חדר רביעי 127-128, עדיציע ר' אהרן יעללינעק, לייפציג, תר"ז.

שמע = הגדת שמע ישראל... אין כה, חדר ה, עדיציע יעללינעק, זייט 165-166.

שפא = שפת אמת אויף תורה, ימים טובים, ספעציעלע שבתים פון ר' יהודה אריה ליב פון גור [גער], ניריורק, ג. י. תשי"ג.

שפאמ = שפת אמת אויף תהלים. זעט שפא.

זעט שפא, זייט צט, אין באַנד א'.

שפם = שלש פסיקות, אין בתי מדרש שות, מאת הרב שלמה אהרן ורטשימר, מהדורה חדשה עם הוספות... מאת ר' אב"ר הם יוסף ורטשימר, כרך ראשון, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ב, אָן געגיבן לויט דער זייט.

פאָרגלייכט מיט אויסגאַבע ירושלים, תרנ"ז. זעט: פּר און פּרב, זייט 95.

שצ = שפתי צדיק, אַ פירוש אויף חומש בראשית (לחנוכה), פון ר' פנחס מנחם אלעזר פון ווילץ (ויערשוב און טשענסטאָ-כאַו), ירושלים תשט"ו, אָן געגיבן לויט סדרה [פרשה] און סימן.

זעט שצ, זייט ק, אין באַנד א'.

שקל = מסכת שקלים.

שח = שפתי חכמים, אַ קיצור פון די מפרשיים אויף רש"י'ס פירוש אויף תורה פון ר' שבתאי משורר ב"ס מפרגא. געדרוקט אין חומשים. זעט שח, זייט צז, אין באַנד א'.

שט = מדרש שכל מוכ אויף בראשית און שמות, פון רבינו מנחם ב"ר שלמה, עדיציע ר' שלמה באַבער, ברלין, 1900-1901, אָן געגיבן לויט ספר, סדרה, זייט, אויך לויט סדרה און פסוק.

שיר = שיר השירים רבה, ניו יארק תשי"ב, אָן געגיבן לויט פרשה און פסוק, אַמאַל אויך לויט סימן, פאָרגלייכט ווילנער אויסגאַבעס תרל"ח, תרצ"ח.

שיה,ב' = מדרש שיר השירים אין זהר חדש מחנ"ט, אַמשטרדם, 1701.

שיה,ג' = מדרש שיר השירים זוטא, אין מדרש זוטא, 3-41, עדיציע ד' שלמה באַבער, ברלין. זעט מז, זייט 90.

שיה,ד' = אגדת שיר השירים, עדיציע ר' שניאור זלמן שעכטער, קעמברידזש 1896.

שיה,ה' = לקוטי גוסהאות ממדרש שיר השירים רבה, בתי מדרשות, בית ד', עדיציע ר' שלמה אהרן ורטשימר, מהדורה חדשה, מאת ר' אברהם יוסף ורטשימר, כרך ראשון, ירושלים תשי"ב.

שכל = שכחת לקט פון ר' נתן ב"ר יעקב בון, אויסגאַבע שמואל איזיק פעשעס, וואַרשא, תרמ"ד, איבער געדרוקט אין ירושלים תשכ"ב, אָן געגיבן לויט זייט.

שלה = שני לוחות הברית... פון ר' ישעיה ב"ר אברהם הלוי הורוויץ, וואַרשע, תרי"ב.

זעט פשה, זייט מג, און שלה, זייט צז, אין באַנד א'.

ת"י = תולדות יעקב יוסף, אויף תורה פון ר' יעקב יוסף פון פולנאה. ער איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב'ס אַ תלמיד. זעט ת"י, זייט קא, אין באַנד א.

תלת = תלמוד תורה.

תלפ. = מדרש תלפיות פון ר' אליהו הכהן, מחבר, פערפאַסער, פון שבט מוסר, מעיל צדקה און נאך, טשערנאָוויץ, תר"ך, 1860, איבער געדרוקט מעהרערע מאל, אָן געגיבן לויט זייט און קאַלום [שפּאַלט]. ער איז געווען דיין אין אַזמיר.

תמורה = מסכת תמורה.

תנח. = מדרש תנחומא אויף תורה, מיט די פירושים עץ יוסף און ענף יוסף, ירושלים, תש"ך, אָן געגיבן לויט סדרה און סימן, פאַרגלייכט: אויסגאַבע תורב, ניו יאָרק, ברלין, תרפ"ז; מדרש תנחומא מיט אידישער איבערזעצונג (עברי טייטש), וואַרשע, תרמ"ד, איבער געדרוקט אין וויליאַמסבורג, ברוקלין, נ. י., תשכ"ג.

תנח.ב' = מדרש תנחומא הקדום והישן, עדיציע ר' שלמה באַבער, ווילנע 1885, ניו יאָרק תשי"ו, אָן געגיבן לויט סדרה און סימן.

תנח.ג' = פרשיות ממדרש תנחומא, בית המדרש חדר ששי, זייטן 91-105, עדיציע ר' אהרן יעלליגעק, ווינא (וויצען), תרל"ח.

תנב = תורה, נביאים, כתובים.

תענ. = מסכת תענית.

תענ. ירוש. = תענית ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

שקל. ירוש. = שקלים ירושלמי, עדיציע חורב, ברלין, תרפ"ט, אָן געגיבן לויט פרק און הלכה. זעט בב ירוש., זייט 79.

שר = מדרש שמות רבה, ניו יאָרק, תשי"ב, אָן געגיבן לויט פרשה און סימן. פאַר־גלייכט ראָם אויסגאַבעס ווילנע, תרל"ח, תרצ"ח.

שש = שיה שרפי קודש, גוטע ווערטער פון חסיד'ישע רביים, געזאַמלט פון ר' יועץ קים קדיש ראקאץ, אויסגאַבע ירושלים, ברוקלין, נ. י., אָן געגיבן לויט חלק און זייט.

תדאז, תדאר = תנא דבי אליהו זוטא און תנא דבי אליהו רבא מיט דעם פירוש רמתים צופים, און מיט ישועות יעקב. אויס־גאַבע לויך־אפשטיין, ירושלים, תשכ"ג, אָן גע־גיבן לויט פרק און זייט. פאַרגלייכט מיט:

תדאז, תדאר = תנא דבי אליהו זוטא און תנא דבי אליהו רבה, עדיציע הור־וויץ, פראַנקפורט אַם מאַין, תרמ"ב; אויסגאַבע יוזעפּאָף, תרי"ב. זעט סאז, סאר, און סאר, סאז, זייט 92.

תדשא = מדרש תדשא, עדיציע ר' אהרן יעלליגעק, אין בית המדרש חדר ג', זייטן 164-193, לייפציג, תרט"ו.

תזון = תוספות יום טוב אויף משניות, אויסגאַבע אום, ניו יאָרק, תשי"ז.

תזם. = תוספות אויף תלמוד בבלי.

תוספ. = תוספתא על פי כתבי יד ערפורט, וויען, עדיציע ר' משה שמואל צוקער־מאַנדעל, פאַסעוואַלק, 1881, אָן געגיבן לויט מסכתא, פרק און זייט. פאַרגלייכט, ליבער־מאַןס אויסגאַבע.

- תפילה = תפילה למשה פון ר' משה טייטלבוים אויף תהלים, ניו יארק, תשי"ט. זעט ישמחה, זייט לת, אין באַנד א.
- ת.ר.ד' = תרגום אויף מגילת אסתר.
ת.ר.ה' = תרגום שני אויף מגילת אסתר.
ת.ר.ו' = תרגום אויף שיר השירים.
ת.ר.ז' = תרגום אויף רות.
ת.ר.ח' = תרגום אויף איכה.
ת.ר.ט' = תרגום אויף קהלת.
- תפיש = תפארת ישראל, א פירוש אויף משניות, פון רבינו ישראל ליפשיץ בן רבינו גדליהו זצוק"ל, אויסגאַבע אום, ניו יארק, תש"ז.
- ת.ר.א' = תרגום אונקלוס אויף תורה. פאַר־גלייכט עדיציע ר' אברהם ברלינר, ברלין, תרמ"ד.
- ת.ר.ב' = תרגום יונתן בן עוזיאל אויף תורה. פאַרגלייכט עדיציע ר' משה גינזבורגר, ברלין, תרס"ג.
- ת.ר.ג' = תרגום ירושלמי אויף תורה. פאַר־גלייכט תרגום ירושלמי לתורה, עדיציע ר' משה גינזבורגר, ברלין, 1899.
- תשמע = תורת שמעון, אויף תורה, ימים טובים און תהלים, פון ר' שמעון פון יעריסלוב, אויסגאַבע ר' ישראל זאב, ניו יארק, תשי"ד.
- תת = תורה תמימה, א פירוש אויף מאמרי חז"ל און אויף רש"י אויף תורה, פון ר' ברוך הלוי עפשטיין ב"ר יחיאל מיכל הלוי, געדרוקט אין חומש.

אהרן ראזמארי'נס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

פּערזענלעכקייטן

אבשלום

איז געוואָרן געוואויר דערפון, האָט ער צעריסן זיינע קליידער, געלייגט זיך אויף דער ערד.

אבשלום איז אַנטלאָפּן קיין גשור צו זיין מוטערס פּאָטער תלמי, קעניג פון גשור. ער איז געווען דאָרט דריי יאָר. אַ דאָנק יואב בן צרויה'ס באַמיוואַנגען, האָט דוד המלך ערלויבט אבשלום'ן צו קומען צוריק קיין ירושלים.

צוויי יאָר איז אבשלום געזעסן אין ירושלים, און ער האָט נישט געזען זיין פּאָטער. ער האָט געשיקט רופן יואב'ן צוויי מאל, כדי צו שיקן אים צו דעם קעניג. אָבער ער האָט נישט געוואָלט קומען. האָט אבשלום געהייסן זיינע קנעכט פאַרברענען יואב'ס גערשטן פעלדער. און זיי האָבן געטון אַזוי. יואב האָט דערצעהלט עס דעם קעניג. האָט דער קעניג געשיקט רופן אב-שלום'ן, און ער האָט געקושט אים.

אבשלום האָט געוואָלט זעהן ווערן מלך. האָט ער איין געשאַפט זיך אַ קאַמש (קאַרעטע) מיט פּערד. פיפּציק פּערד זיינען געלאָפּן פאַר אים. ער האָט אָן געהויבן צו לאָקן די הערצער פון די אידען. דורך פאַרשידענע מיטלען האָט ער געווינען פילע נאָך פּאָלגערס. אויך אחיתופל, דוד'ס רומ גיבער, איז צו געשטאַנען צו אבשלום'ן. ער האָט צו געזאָגט די מאַסן „גאַלדענע גליקן“. און זיין נאָך פּאָלגערשאַפט איז גע-

וואָס ווייסט מען וועגן אבשלום'ן? אבשלום איז געווען דוד המלך'ס אַ זון. ער איז געווען זעהר שעהן. ער האָט געהאַט קיין פּעהלער. ער האָט גע-טראָגן זעהר לאַנגע האָר. ער האָט גע-האַט אַ ווייב, דריי זין און אַ מאַכטער. ער האָט פאַרמאַגט שאָף אין בעל הצור, אפריים.

ווען אמנון האָט פּערנאַרט זיין ברודער דער אבשלום'ס שוועסטער תמר צו זיך אין צימער, פאַרגעוואַלטיקט און אַרויס געטריבן זי, האָט אבשלום אים פיינד באַקומען.

צוויי יאָר שפּעטער, ווען מע האָט געשוירן אבשלום'ס שאָף, האָט ער גע-מאַכט אַ סעודה ווי דער מנהג איז געווען דעמאָלט. ער האָט איין געלאָדן זיין פּאָטער דעם קעניג. ער האָט אָפּ געזאָגט אים. ווייל ער האָט נישט גע-וואָלט בעלאַסטן אים. אבשלום האָט געבעטן זיין פּאָטער ער זאל ערלויבן אמנון'ען צו קומען צו דער סעודה. דוד האָט געהאַט קיין איבעריגן חשק צו שיקען אמנון'ען. אָבער אבשלום האָט געבעטן אים שטאַרק. און דער קעניג האָט ערלויבט. אבשלום האָט באַפּעהלט זיינע יונגען, אַז ווי נאָר אמנון וועט ווערן פריילאָך פון וויין, זאלן זיי טויטן אים. און זיי האָבן געטון אַזוי. ווען דוד

אהרן ראזמאריץ'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

ווער איז געווען אבשלום'ס מוטער?
מעכה, די מאַכטער פון תלמי, קעניג
פון גשור, ג).

דוד המלך'ס וויפילסטער זון איז אב-
שלום געווען?
דער דריטער, ד).

וואו איז אבשלום געוואָרן געכאַרן?
אין חברון, ה).

פון וואָס פאַר אַ וואוקס איז אבשלום
געווען?

ער איז געווען אַ זעהר הויכער.
אבא שאול איז געווען אַ קברן, אַ
באַגרעכער. ער האָט דערזעהלמט, אַז איין
מאַל האָט געעפענט זיך אַ הייל [אַ
קבר] אונטער אים, איז ער געשטאַנען
בין דער גאַז אין מיטן אויג פון אַ
מת. און מע האָט געזאָגט אַז דאָס איז
געווען אבשלום'ס אויג. און אבא שאול
אַליין איז געווען אַ זעהר הויכער, דער
העכסטער אין זיין דור. היינט קאָן מען
שוין פאַרשמעהן ווי הויך אבשלום איז
געווען, ו).

ווי אַזוי האָט אבשלום אויס געזען
פּיזש?

ער איז געווען אויסער געוויינלאַך
שעהן. זיין גלייכן איז נישט געווען אין
גאַנץ ישראל. פון זיין פוס טריט בין
זיין שפיץ קאָפּ האָט ער געהאַט קיין
פעהלער, ז).

איז אמת אַז אבשלום פלעגט טראָגן
זעהר לאַנגע האָר?
י. אַזוי שטעהט אין פסוק, ח).

וואָקסן. ער האָט געשיקט שפּיאַנען צו
אַלע שבטים צו לאָזן וויסן זיי אַז ווען
זיי וועלן הערן דאָס בלאָזן פון שופר
זאַלן זיי פּראַקלאַמירן אַז אבשלום קי-
ניגט אין חברון. דוד המלך און זיינע
קנעכט זיינען אַנטלאָפן. און ער האָט
איבער געלאָזט זיינע צען קעבס וויי-
כער צו היטן דעם קעניגליכן הויף.

אבשלום, זיינע נאָך פּאַלנערס און אחי-
תופל זיינען געקומען קיין ירושלים.
אויף אחיתופל'ס רומ, עצה, האָט אב-
שלום געפאַנגען דוד המלך'ס צען קעבס
ווייכער.

חוש, דוד'ס פריינד און שפּיאַן, האָט
גערומן אבשלום'ן צו געהן אַריבער דעם
ירדן. און דאָס איז געווען גוט פאַר
דוד'ן. אבשלום האָט געטון אַזוי. ס'ע
איז ענטשטאַנען אַ שלאַכט צווישן
דוד'ס און אבשלום'ס אַרמיעען. דוד האָט
געזיגט. אבשלום איז אַנטלאָפן אויף
זיין מויל אייזל. זיינע לאַנגע האָר האָ-
בן פאַרמשעפעט זיך אין די צווייגן
פון אַן אייכן בוים. דאָס מויל אייזל איז
געלאָפן ווייטער. און אבשלום איז גע-
בליבן הענגען אין דער לופטן. דוד'ס
גענעראַל יואב און זיינע סאַלדאַטן, זעל-
נערס, האָבן דערשטאַכן אים הענגענדיג
אויף דעם בוים.

דוד האָט געצאָרנט שטאַרק פאַר דעם
טויטען זיין זון. ער האָט ביטער גע-
ווינט און געקלאָגט: מיין זון אבשלום,
מיין זון, מיין זון אבשלום! הלוואי
וואָלט איך געווען געשטאַרבן אויף דיין
אַרם, אבשלום מיין זון, מיין זון, א).

ווער איז געווען אבשלום'ס פּאַטער?
דוד המלך, ב).

ה) שמואל ב', ג. ב-ג.
ו) נדה כד, ב אונטן; במד' ט, כד; י"ש
ענדע חוקת.
ז) שמואל ב', יד, כה.
ח) שמואל ב', יד, כו.

א) זעט איינצהייטן אין שמואל ב' קאָ-
פיטלאַך יג-טו, יב.
ב) שמואל ב', ג, ג.
ג) שמואל ב', ג, ג; ד"ה א', ג, ב.
ד) שמואל ב', ג, ג; דברי הימים א',
ג, ב.

ווי שוועהר זיינען געווען אבשלום'ס האָר?
נאָך דעם אָפּ שערן האָבן זיי געוואויגן צוויי הונדערט שקלים, ג).

האָט אבשלום געהאַט קינדער?
י, דריי זין און אַ מאַכטער מיט דעם נאָמען תמר, וועלעכע איז געווען אַ זעהר שעהנע, ד).

ווי אזוי האָבן אָן געקעהרט זיך אבי שלום און אמנון?
זיי זיינען ביידע געווען דוד המלך'ס זין. נאָר אמנון'ס מומער איז געווען אחינועם. און אבשלום'ס מומער איז געווען מעכה, די מאַכטער פון תלמי, קעניג פון גשור, ה).

ווי אזוי האָט אבשלום אָן געקעהרט זיך מיט תמר'ן?
סע ווענד זיך מיט וועלעכער. ער

האָט נאָך עמיצער געהאַט אַזעלעכע האָר ווי אבשלום?
זיינע האָר זיינען געווען ווי אדם הראשון'ס האָר, ט).

פאַר וואָס פלעגט אבשלום טראָגן לאַנגע האָר?
ער איז געווען אַ „נזיר עולם“, אַ לעבנס נזיר. נזיר מיינט אַ מענטש וועלעך כער ווידמעט זיין לעבן צו דינען דעם אייבערשטן, און דערווייטערט זיך פון פאַרגעניגנס. און אבשלום איז געווען אַ נזיר אויף זיין גאַנץ לעבן, י).

ווי אָפט פלעגט אבשלום אָפּ שערן זיינע האָר?
אין פסוק שטעהט אַז ער פלעגט אָפּ שערן זיינע האָר „מקץ ימים לימים“, א). ווערט דער דאָזיקער פסוק אויס גע- מייטשט פאַרשידן אַרטיק:
אַלע יאָר, אַלע חודש, אַלע פרייטיק, ב).

עדיציע יעליגעק זייט 23 און נוסחא א' זייט 34; שבע חופות אין חופת אליהו און אין כבוד חופה, עדיציע ה. מ. הרוויץ 48.
זעט פאַלגנדיגע פראַגע און ענטפער.
א) שמואל ב', יד, כו.
ב) נזיר ה, א צווייטע שורה; ירושלמי נזיר פרק א, הלכה ב; מר"י בשלח זייט לו, א. אויסגאַבע אום; תנח. בשלח יב; במ"ר ט, כד; מ"ש פרשה כו, ה; אג"ה 89; ילקוט שמעוני בשלח רמג און שמואל ב' קמט. אין תוספתא סוטה פרק ג, 16 שטעהט אחת בשבת, איין מאָל אַ וואָך אויף דעם אָרט פון פרייטיק.
זעט די קוועלעס צו דעם פאַרגעהענדיגען ענטפער, און פאַרגלייכט די ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס.
ג) שמואל ב', יד, כו, און זעט דאָרט תרגום, רלב"ג, רד"ק; אַלע קוועלעס צו די פאַרגעהענדיגע צוויי פראַגעס און ענטפערס.
ד) שמואל ב', יד, כו.
ה) שמואל ב', ג, פסוקים ב און ג; דברי הימים ג', פסוקים א און ב.

ט) פרא'א פרק גג; במ"ד פרק האחרון מפרקי רבי אליעזר רמ; ב"מ א' זייט רמ; מה"ג א', ב, ד; מנה"מ ד, 604, 478; רא"ל י, לב; תורה 97; חופת ב' 48, ס"ה ט, ג.
י) זעט: נזיר ד, ב, אונטן; ירוש. נזיר פרק א, הלכה ב; תוספתא סוטה פרק ג, 16; תנח. בשלח יב; במ"ר ט, כד; אג"ה 89; מר"י בשלח, שירתא לו, א. אויסגאַבע אום; י"ש בשלח רמג, שמואל ב' קמט און קנא; רמב"מ נזירות פרק ג, הלכה יב.
אין י"ש בשלח רמג שטעהט „נזיר ימים“. זעט רד"ק שמואל ב', יד, כו.
וועגן דער בעדייטונג פון „נזיר ימים“ זעט ירוש. נזיר פרק א, הלכה ב, און ווער סע זאָגט עס.
זעט: פרה"ק אין ספר הליקוטים, חלק שלישי, עדיציע גרינהוט, ה, יט; מה"ג א' ב, ד; מנה"מ ד, 478 און 604; בחיי בשלח כו, ב—ג און בהעלותך טז, ד; מדרש מעשה תורה אין בית המדרש חדר ב, עדיציע יעליגעק 92; מעשה עשרה הרוגי מלכות נוסחא ב' אין בית המדרש, חדר שישי,

צ'ש אויף איר קאָפּ. זי האָט צערסן איר זיידן העמדל וועלעכס די יונג פרוי פרינצעסנס פלעגן טראָגן. זי איז גע- גאַנגען איבער די גאַסן און האָט גע- שריען. אבשלום האָט גענומען זי צו זיך אין הויז אַריין, וואו זי איז געזעסן אַ וויסמע. און אבשלום האָט געהאַסט אמנון'ען פאַר זיין פייניגן זיין שוועס- טער תמר, ח).

האָט אבשלום אָפּ גערעכנט זיך מיט אמנון'ען פאַר זיין פייניגן זיין שוועס- טער תמר?

י' צוויי יאָר שפעטער האָט מע גע- שוירן אבשלום'ס שאָף אין בעל חצר, אפרים. אבשלום האָט איין געלאָדן אמ- נו'ען צו דער סעודה וועלעכע מע פלעגט מאַכן ביי דעם שערן די שאָף. ער האָט באַפעהלט זיינע קנעכט, אַז ווען אמנון וועט זיין פרייליך פון וויין, זאלן זיי מויםן אים. און זיי האָבן געטון אַזוי, ט). ווי אַזוי האָט דוד באַצויגן זיך צו אבשלום'ן נאָך דעם ערמאָרדן אמנון'ען? דוד האָט צערסן זיינע קליידער. ער איז געליגן אויף דער ערד. און אבשלום איז אַנטלאָפן צו זיין מוטער'ס פאַטער תלמי, קעניג פון גשור, י).

ווי לאַנג האָט אבשלום געוויילט ביי זיין זיידן תלמי, קעניג פון גשור? דריי יאָר, א).

האָט אבשלום אום געקעהרט זיך קיין ירושלים נאָך זיין אַנטלויפן קיין גשור אומס מורא פאַר זיין פאַטער דוד המלך, פאַר אמנון'ס ערמאָרדונג? יא, און פאַרגעקומען איז עס אַזוי:

האָט געהאַט אַ שוועסטער תמר, ז) און אַ טאָכטער תמר, ז).

פאַר וואָס האָט אבשלום געטראָגן אַ בעם, אַ צאָרן אויף זיין ברודער אמנון?

אבשלום האָט געהאַט אַ שעהנע שוועסטער מיט דעם נאָמען תמר. אמנון איז געווען פאַרליבט אין איר. תמר איז געווען אַ צנועה. זי איז געזעסן שמענדיק אין הויז, ז*). אמנון האָט זעהר געוואַלט פאַרקעהרן מיט איר, ווייל זי איז געווען אַ בתולה, אַ יונג פרוי. האָט זיין פריינד און קוזין יונדב גע- רופען אים צו לעגן זיך אין בעט אַריין און מאַכן זיך קראַנק. ווען זיין פאַטער, דוד המלך, וועט באַזוכן אים, זאל ער בעטן אים צו שיקן תמר'ן, זי זאל מאַכן עפּים עסן פאַר אים, און אַן קאַרמען אים. תמר איז געקומען צו אים. זי האָט געבאַקן אַ פייך-קוכן [פאַן קוכן]. אַבער אמנון האָט נישט געוואַלט עסן. ער האָט געבעטן זי צו פאַרקעהרן מיט אים. זי האָט געבעטן זיך ביי אים ער זאל נישט באַגעהן די דאָזיגע שאַנד. ווייל ער וועט זיין ווי איינער פון די נידער- טרעכטיקע פון ישראל. זי האָט גערופן אים צו רעדן וועגן דעם מיט דעם קעניג. וואָרן ער וועט נישט פאַרמיידן זי פון אים. אַבער אמנון האָט נישט צו געהערט זיך צו אירע רייד, און ער האָט פאַרגעוואַלטיקט זי. נאָך דעם האָט ער געהאַסט זי, מיט אַ פיינדשאַפט וועלעכע איז געווען גרעסער פון זיין פריערדיגער ליבשאַפט, און ער האָט אַרויס געטריבן זי. די פרינצעסן תמר האָט אַרויף געטון

אַז אמנון'ס קוזין יונדב בן שמעה איז געווען קלוג צו טון שלעכטס, זעט סנה. כא. א. אונטן.
ט) שמואל ב', יג. פסוקים כג—ל.
י) שמואל ב', יג. פסוקים לו, לה.
א) שמואל ב', יג. לה.

ז) שמואל ב', יג. א. און זעט רש"י, רד"ק דאָרט.
ז) שמואל ב', יד. כו.
ז*) רש"י שמואל ב', יג. ב. זעט סנה. כא. א לעצט צוויי שורות.
ח) שמואל ב', יג. א—כג.

קעניג: אזוי ווי דער אייבערשטער לעבט, אויב א האר פון דיין זון וועט פאלן אויף דער ערד.

פרוי: איך בעט ערלויבעניש צו רעדן נאך א ווארט.

פרוי: און פאר וואס טראכסט דו אזעלעכס געגן דעם אייבערשטנס פאלק? ווארן אז דער קעניג רעד דאס דאזיגע ווארט, איז ער אליין ווי א שולדיגער, וואס דער קעניג קעהרט נישט אום זיין פאר שמויסענעם [זון]. ווארן שטארבן מוזן מיר שטארבן. יא, אזוי ווי וואסער אום געזאסן אויף דער ערד, וואס קאן נישט ווערן אויף געזאמלט. און דער אייבערשטער שוינט קיין מענטש. אבער ער טראכט טראכטונגען אז קיין פאר שמויסענער זאל ווערן פארשטויסן פון אים. און אזינד, וואס איך בין געקומען רעדן צו מיין האר דעם קעניג די דאזיגע ווערטער, איז דאס ווייל דאס פאלק האט מיך אן געשראקן. און דיין דינסט האט געזאגט: 'לאמיר אקארשט רעדן צו דעם קעניג. אפשר וועט דער קעניג מוזן זיין דינסטס פערלאנג. ווארן דער קעניג וועט צו הערן זיך צו ראטעווען זיין דינסט פון דער האנט פון דעם מאן וועלעכער וויל פארטיליקן מיך און מיין זון אין איינעם און דעם אייבערשטנס נחלת. און דיין דינסט האט געזאגט: זאל, איך בעט דיר, דאס ווארט פון מיין האר דעם קעניג זיין פאר א בארואיגונג. ווייל ווי א הימלישער מלאך איז מיין האר דער קעניג אויף צו פאר-שמעהן גומס און שלעכטס. און זאל דיין בעשאפער זיין מיט דיר'."

קעניג: לייקן קיין זאך פון מיר וואס איך פרעג דיר; איז יואב'ס האנד מיט דיר אין דעם אלעם?

פרוי: דיין קנעכט יואב, ער האט באפעהלט מיר. און ער האט געטון די דאזיגע ווערטער אין דיין דינסטס מויל. כדי צו פארדרייען דאס אום זען פון

יואב, דער זון פון דוד המלך'ס שוועס-טער צרויה און אבשלום'ס ערשטער קווי, האט געוויסט אז דעם קעניגס הארץ געהט אום נאך אבשלום'ן. האט ער געזאגט צו א קלוגער פרוי פון תקוע: מאך דיר טרויערנדיק. מו אן טרויער קליידער. זאלב זיך נישט מיט אויל. זיי ווי א פרוי וועלעכע טרויערט שוין פילע טעג נאך א שוימן. געה צו דעם קעניג און זאג אים אזוי און אזוי... איז זי געגאנגען צו דוד המלך. זי איז געפאלן אויף איר פנים צו דער ערד. און זי האט געזאגט,

פרוי: העלף, קעניג.

קעניג: וואס איז דיר?

פרוי: איך בין אן אלמנה. דיין דינסט האט געהאט צוויי זין. האבן ביידע גע-קריגט זיך אין פעלד. סע איז נישט געווען ווער סע זאל נעמען זיי פון אן אנדער. און איינער האט געטויט דעם צווייטען. איז די גאנצע משפחה אויף געשטאנען אויף דיין דינסט. זיי פא-דערן איך זאל גיבן זיי דעם וועלעכער האט דער/הרג'עט זיין ברודער. זיי ווילן שוימן אים פאר זיין מארדן זיין ברודער. זיי ווילן אום לעשן מיין קויל וואס איז געבליבן, נישט איבער לאזן א נאמען מיין מאן, און אן איבער בלייב אויף דער ערד.

קעניג: „געה א היים, און איך וועל באפעהלן וועגן דיר.“

פרוי: אויף מיר, מיין האר קעניג, איז די שולד, און אויף מיין פאטערס הויז. און דער קעניג און זיין טראן זיינען ריין.

קעניג: בריינג צו מיר דעם יעניגן וועלעכער רעד צו דיר, און ער וועט נישט אנרירן דיר מעהר.

פרוי: זאל דער קעניג געדענקן דעם אייבערשטן, אז דער כלום מאנער זאל נישט אום בריינגן נאך מעהר. און זיי זאלן נישט פארטיליקן מיין זון.

אליעזר'ן. ישמעאל איז דאך דעמאלט שוין געווען אלט איין און פיפציג יאָר. וואָרן יצחק איז דאך געווען אלט ביי דער עקידה זיבן און דרייסיג יאָר, ה). און ישמעאל איז דאך געווען עלטער פון אים מיט פערצן יאָר. וואָרן ישמעאל איז געווען אלט דרייצן יאָר ווען אב-רהם האָט מל געווען אים. און יצחק איז דאך געוואָרן געבאָרן אַ יאָר שפּע-טער, ה*).

און אויך אליעזר איז שוין געווען דענצמאל אַ מאָן אין די יאָרן.

יצחק איז געווען אלט ביי דער עקידה זיבן און דרייסיג יאָר, ז) און ער ווערט אָן גערופן גער, ז).

לויט אַנדערע מיינונגען איז יצחק גע-ווען אלט ביי דער עקידה:

זעקס און דרייסיג יאָר, 1ז);

זיבן און צוואַנציק יאָר, 2ז);

זעקס און צוואַנציק יאָר, 3ז);

דרייצן יאָר, 4ז);

דער זאך, האָט דיין קנעכט יואב געטון עס אַזוי. אָבער מיין האָר איז קלוג ווי די קלוגשאַפט פון אַ הימלישן מלאך צו וויסען אַלץ וואָס אויף דער ערד. און דער קעניג דוד האָט באַפּעהלט יואב'ן: „געה, און בריינג צוריק דעם יונג אבשלום“. איז יואב געגאַנגען קיין גשור, און ער האָט געבראַכט אבשלום'ן קיין ירושלים, ב).

ווען דוד המלך האָט געהייסן יואב'ן געהן און אום קעהרן אבשלום'ן פון גשור קיין ירושלים, האָט ער געזאָגט צו אים: געה און קעהר אום „את הנער, את אבשלום“, ג). אבשלום איז דאך שוין געווען דענצמאל אַ מאַמע פון קינדער. פאַר וואָס זשע האָט ער באַצייכנט אים מיט „נער“, אינגל?!

מע קאָן באַצייכענען אַ דערוואַקסע-נעם, אפילו אַ מיטל יאָריקן, מיט „נער“. אויף „ושני נערו אתו“, ד) זאָגן די חכמים ז"ל אַז דאָס מיינט ישמעאל'ן און

ב) שמואל ב', יד, א—כד.

ג) שמואל ב', יד, כא.

ד) בראשית כב, ג.

ה) פּר"א פרק לא און זעט פרק לב; סע"ר ענדע פרק א; ב"ר נו, ח; ש"ר אג"י הייב פרשה א; א"ר פתיחתא כד; תנח. וירא כג און שמות א; ותנח"ב וירא מב און מו; זהר וירא קג, א; חיי שרה קכג, א און ויחי רל, ב; תדא"ר פרק כז; תדא"ז פרק ב; ישר וירא 58; מ"א תולדות כה, כ; ש"ט חיי שרה כד, יד; ל"ט חיי שרה כג, ב און כד, מד; מה"ג א' כב, ג; י"ש וירא צח און תולדות קי; רש"י בראשית כה, כ; תוספות יבמות סא, ב אונטער דעם וואָרט זכן; ס"ה יט, ד; שה"ק יד, טו.

לויט ליקוטי תיקונים פון האר"י ז"ל איז יצחק אַלט געווען זיבן און דרייסיג יאָר ווי די צאָל פון „הבל“, וועמענס תיקון יצחק איז געווען. זעט תנח"ב וירא הערה רכ. א"ע בראשית כב, ד זאָגט: אם קבלה נקבל, אויב סע איז טראַדיציע נעמען מיר עס אָן.

אָבער ער האַלט אַז די סברא [סברה], די מיינונג אַז יצחק איז געווען אַלט זיבן און דרייסיג יאָר ביי דער עקידה, לייגט זיך נישט אים אויף דעם שכל. ער האַלט אויך נישט פון דער מיינונג אַז יצחק איז געווען אַלט דענצמאל פינף יאָר [לויט ס"ה דאָרף שטעהן אַכט — אַ דרוק פּעהלער פון ח אויף ה]. לויט זיין מיינונג האָט יצחק בעדאַרפט אַלט זיין דעמאַלט אַרום דרייצן יאָר.

ה*) בראשית יז, כה; יח, ט און כא, ב און רש"י דאָרט.

ו) זעט פאַרגעהענדיגע נאָטע.

ז) בראשית כב פסוקים ה, און יב.

1ז) תרגום יונתן בראשית כב, א.

2ז) סדר הדורות יט, ב.

3ז) הגר"א ז"ל אין סע"ר ענדע פרק א. לויט דעם קומט אגב אויס אַז רבקה איז געווען אַלט פערצן יאָר נישט דריי יאָר צו איר התונה.

4ז) סדר הדורות יט, א.

אים: „איך האָב געשיקט נאָך דורך צו שיקן דורך צו דעם קעניג צו זאָגן אים: נאָך וואָס בין איך געקומען פון גשור? סע וואָלט דאָך געווען בעסער פאר מיר, איך זאל נאָך זיין דאָרט. און איצט, לאָז מיר זען דעם קעניגס פנים. און אויב אין מיר איז דאָ אַ זיגה, זאל ער מוילן מיר.“

איז יואב געגאנגען צו דעם קעניג, און ער האָט דערצעהלט דאָס אים. האָט דער קעניג געשיקט נאָך אבשלום'ן. ער איז געקומען, און דער קעניג האָט געקושט אים, (ג).

ווי אַלט איז געווען אבשלום ווען ער האָט געגרייט זיך צו אַראָפּ זעצן זיין פאָטער דוד פון דעם קעניגליכן טראָן? אַרום פערציק יאָר, (ד).

פאַר וואָס איז אבשלום אַוועק אויף שלעכטע וועגן? ווייל זיין פאָטער איז נישט געווען שטרענג צו אים, האָט נישט געשטראַפּט אים, (ה).

ווען אבשלום האָט געלאָזט זיך געהן צו אַראָפּ זעצן זיין פאָטער דוד פון דעם טראָן, האָט ער מיט גענומען צוויי הונדערט מאַן פון ירושלים. ווער זיינען זיי געווען? ראשי סנהדריות. הויפטן פון די סנהדרין, (ו).

פאַר וואָס זיינען די צוויי הונדערט ראשי סנהדריות, די צוויי הונדערט

אַכט יאָר, (ז); צוויי יאָר, (ט). יוסף איז געווען שוין אַ זיבעצן יאָר-קער בחור, און די תורה רופט אָן אים גער, (ז).

בנימין איז שוין געווען אַ טאַטע פון צען קינדער, (ח) און יהודה האָט אָן גערופן אים „הנער“, (ט).

יהושע איז שוין דעמאָלט אַלט זעקס און פיפציג יאָר, (י) און די תורה זאָגט „ומשרתו יהושע בן נון גער“, (א).

ווען דער אייבערשטער האָט געזאָגט צו ירמיהו'ן „נביא לגוים נתתיך“, איך האָב דורך באַשטימט אַלס נביא פאר די פעלקער, האָט ער געענטפערט אים „כי גער אנכי“, (ב) אַז ער איז אַ אינגל. און ירמיהו איז דאָך דענצמאָל געווען שוין קיין אינגל. שמואל און זכריה האָבן געזאָגט נביאות אַלס גער, (כ*).

ווי אַזוי זיינען געווען די באַציאונגען צווישן דוד המלך און זיין זון אבשלום, נאָך אבשלום'ס קומען צוריק פון גשור קיין ירושלים?

אבשלום איז געווען אין ירושלים צוויי יאָר, און ער האָט נישט געזען דעם קעניג. צוויי מאל האָט ער געשיקט נאָך זיין קוזין יואב, ווייל ער האָט געוואָלט שיקען אים צו דעם קעניג. אָבער יואב האָט נישט געוואָלט קומען. האָט אב-שלום געהייסן זיינע קנעכט צו אונטער צינדן יואב'ס פעלד מיט גערשמן. און זיי האָבן געטון אַזוי. ווען יואב האָט געפרעגט אבשלום'ן פאַר וואָס ער האָט געטון עס. האָט אבשלום געענטפערט

(ב) ירמיה א. פסוקים ה—ח.
 (כ*) א"ע זכריה ב. ח.
 (ג) שמואל ב. יד. כח ביו ענדע קאפיטל.
 (ד) שמואל ב. טו. ז.
 (ה) תנח. אנהייב שמות; אנהייב ש"ר; יל"ה ג. ב.
 (ו) שמואל ב. טו. יא; ירושלמי סוטה פרק א. הלכה ח; תנח"ב ויצא יז; י"ש שמואל ב. קמט.

(5) ס"ה יט, א. זעט פ"א פרקים ל. לו.
 (6) סנה. פט, א; ס"ה יט, א.
 (7) בראשית לו, ב.
 (ח) בראשית מו, כא.
 (ט) בראשית מד, פסוקים ל. לא, לב, לג, לד.
 (י) בחיי בראשית כב, ד און פארגלייכט אבן עזרא און רמב"ג שמות לג, יא.
 (א) שמות לג, יא.

יא. דוד האָט דאָך באַקלאַגט זיך:
 „בני אשר יצא ממעי, מבקש את נפשי״,
 מיין זון וועלאַכער איז געקומען אַרום
 פון מיין אינגעווייד זוכט מיין לייב, (ט).
 ווי אזוי האָט דוד געראַטעוועט זיך פון
 אבשלום'ן?
 ער איז אַנטלאָפּן פון ירושלים, (ט).

וועגן דוד המלך'ס אַנטלויפן פון פאַר
 זיין זון אבשלום'ן, וועלאַכער וויל טויטן
 אים צו עראַבערן דעם קעניגליכן פּראָץ
 פאַר זיך, זאָגט דער פּסוק „מומור ליד
 דוד״ (ט) אַ געזאַנג צו דוד'ן. פּע וואָלט
 דאָך בעדאַרפט שמעקן קינה לדוד, אַ
 קלאַג ליד צו דוד'ן?!

ר' שמעון בן אבשלום פאַרגלייכט עס
 צו איינעם וועלאַכער דאַרף באַצאלן אַ
 וועקסל. פאַר דעם באַצאלן איז ער טרוי-
 עריג. נאָך דעם באַצאלן איז ער פּרעה-
 לאַך.

דאָס נעמלאַכע איז מיט דוד'ן. ווען
 דער אייבערשטער האָט געזאָגט אים:
 „הנני מקים עליך רעה מביתך״, (ט) איך
 וועל אויף שמעלן אויף דיר בייו פון דיין
 הויז געזינט. האָט ער געטראַכט זיך
 טאַמער וועט עס זיין אַ קנעכט אָדער אַ
 ממור וועלאַכער וועט האָבן קיין געפיל
 פאַר אים. ער וועט האָבן קיין רחמנות
 אויף אים. אָבער ווען ער האָט געזען אַז
 דאָס איז זיין זון אבשלום, האָט ער גע-
 פּרעהט זיך. דערפאַר זאָגט דער פּסוק
 מומור לדוד אַ געזאַנג צו דוד'ן, (ט).

פאַר וואָס שטעהט דאָס קאַפיטל תהי-
 לים אין וועלאַכן פּע רעד זיך פון דוד
 המלך'ס אַנטלויפן פון פאַר זיין זון אַב-
 שלום וועלאַכער האָט געוואָלט טויטן אים

הויפטלינגע פון דעם סנהדרין געגאַנגען
 מיט אבשלום'ן, העלפן אים אַראָפּ זעצן
 זיין פאַטער פון דעם פּראָץ?

אבשלום האָט באַנוצט זיך מיט אַ
 פאַרטל. ווען ער האָט געזאָגט צו זיין
 פאַטער „אלכה נא ואשלם את נדרי״, (ז)
 איך וועל געהן און באַצאלן מיין נדר.
 האָט ער געכעטן דוד'ן אַ בריוו אַז צוויי
 זקנים פון וועלאַכער שטאַט ער וועט
 וועלן זאלן מיט געהן מיט אים. אין
 יעדער שטאַט, וועלאַכע ער האָט באַ-
 זוכט, האָט ער געוויזן דעם בריוו אינג
 און אַלט, און געזאָגט: זעט וואָס מיין
 פאַטער, דער מלך, שרייבט. און דאָס
 איז אַלץ דערפאַר ווייל איך האָב אייך
 אזוי ליב. ער בעט זיי, אַלואַ, זיי זאלן
 געהן מיט אים. אזוי אַרום האָט ער
 גענומען צוזאַמען צוויי הונדערט זקנים,
 וועלאַכע האָבן לחלוטין נישט געוויסט
 וואָס אבשלום איז אויסן געווען דערמיט,
 און אַז דאָס איז געווען אחיתופל'ס פּלאַן
 צו מאַכן דוד'ן פאַר אויס מלך.

פּע איז געוואָרן אַן געפירט צווישען
 זיי אַן אַגיסטאַציע צו אַראָפּ זעצן דוד'ן
 פון דעם קעניגליכן פּראָץ, און צו פּראַק-
 לאַמירן דעם שעהנעם אבשלום'ן פאַר
 קעניג. און כאַטש זיי זיינען געגאַנגען
 מיט אבשלום'ן, זיינען אָבער זייערע
 הערצער געווען מיט דוד'ן. זיי האָבן
 מתפלל געווען, אַז ליבער זאלן זיי פּאלן
 אַריין אין דוד'ס הענט, איידער דוד
 זאל פּאלן אַריין אין זייערע הענט, (ח).

ווען אבשלום וואָלט געווען געקאָנט
 פּערבאָפּן זיין פאַטערס פּראָץ נאָר דורך
 הרג'ענען אים, וואָלט ער געווען געטון
 דאָס?

(ט) זעט שמואל ב', טו, פּסוקים יג-יח.
 (ט) תהלים ג, א.
 (ט) שמואל ב', יב, א.
 (ט) אין ברכות ז, ב זאָגט עס ר' שמעון
 בן אבשלום, און פאַרגלייכט רש"י תהלים
 ג, א. אין: י"ש תהלים אַנהייב תרכ"ה; יל"ה

(ז) שמואל ב', טו, ז.
 (ח) ירושלמי סוטה פרק א, הלכה ח
 [סנהדריות]; תנח"ב ויצא יז [סנהדרין];
 י"ש שמואל ב' קמט [סנהדראות].
 (ט) שמואל ב', טו, יא. זעט: תנח. אַנהייב
 שמות; אַנהייב שמות רבה.

פֿאַר וואָס האָט יואב אַרײַן געשטאַכן דרײַ שפּײַזן אין אבשלום'ן?
 ווייל ער האָט גע'גנב'עט [כאַטרוגן] דרײַ הערצער: זײַן פּאַטערס האַרץ, דעם בית דײַם האַרץ, און די אידנעס האַרץ, ג).

פֿאַר וואָס האָבן יואב'ס אינגען גע'שטאַכן אַרײַן אין אבשלום'ן צען שפּײַזן?
 ווייל ער האָט פאַרקעהרט מיט זײַן פּאַטערס צען קעכס ווייבער, ד).

וואו איז אבשלום געוואָרן באַערדיגט?
 זײ האָבן אַרײַן געוואָרפן אים אין וואַלד אין דעם גרויסן גרוב, און אויף געשטעלט אויף אים אַ זעהר גרויסן הויפן פון שטיינער, ה).

ווען דוד האָט געקלאַנגט אויף זײַן זון אבשלום'ס טויט, האָט ער געזאָגט אַכט מאָל „בני“, מיין זון. פֿאַר וואָס עפּים אַכט מאָל, ו?

זיבן מאָל צו נעמען אַרײַם אים פון די שבעה מדורי גיהנם, פון די זיבן אַפֿ-טיילונגן פון דעם גיהנם. און איין מאָל צו ברײַנגן אים אויף יענער וועלט. לויט אַן אַנדער מײַנונג: אבשלום'ס

און ווערן מלך, נעבן דעם קאַפּיטל „למה רגשו גוים" וואָס רעד וועגן די מלחמות פון גוג און מגוג, וועלאַכע וועלן זײַן אין משיח'ס צײַטן?

ווייל ווען דעגענעראַציע כאַפט זיך אַרײַן אין עמיצנעס הויז, איז עס שוועה-רעד, ערגער פון די מלחמות פון גוג און מגוג, ט5).

פֿאַר וואָס איז אבשלום געשטאַרבן דורך ווערן אויף געהאַנגן בײַ זײַנע האַר?

ווייל „נתגאה בשערו", ער האָט גע'גרױסט זיך מיט זײַנע האַר, י).

אבשלום האָט דאָך געהאַט אַ שווערד אויף זײַנע לענדן. פֿאַר וואָס זשע האָט ער נישט אַפּ געשניטן זײַנע האַר?

סע זײַנען פאַרצן צוויי מײַנונגען: ווייל דער גיהנם האָט געעפנט זיך אונטער אים. האָט ער געמראַכט זיך: בעסער זאָל איך ווערן אויף געהאַנגן בײַ מיין קאַפּ האַר אײַדער צו נידערן אַראַפּ אין פּײַער, א).

ער האָט גענומען די שווערד און געוואַלט אַפּ שניידן, ב).

און ד' 478; בחיי בהעלותך טו, ד און ה. אין תוספתא סוטה פרק ג, 16, 17; סוטה י, ב, אונטן; במ"ד ט, כד; אג"ה 89 שטעהט מרד בשערו, בשערו מרד.

אין בחיי בשלח כו ב—ג: נשתבח בשערו. א) פּר"א ענדע פרק ג; במ"ד, פרק האחרון מפרקי ר' אליעזר א', רמ. פאַרגלייכט יל"ה פו, כג. זעט זײַט 220, נאָטע 17.

ב) במ"ד נשא ט און כח. ג) שמואל ב', יח, יד; סוטה ט, ב [משנה] און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט לב; תוספתא סוטה פרק ג, 17; אג"ה 89.

ד) זעט שמואל ב', יח, יד. סוטה ט, ב [משנה]; אג"ה 89; ש"ב יד, כו. ה) שמואל ב', יח, יו. ו) שמואל ב', יט, פסוקים א און ה.

אַנהייב מזמור ג שטעהט אבשלום. זעט וועגן דעם תוספות יומא לה, ב; תוספות כתובות קד, ב, אונטער דעם וואָרט שני.

אז דער נאָמען ווערט געשריבן אויך אבי-שלום זעט מלכים א, טו, פסוקים ב און י.

פ) תהלים קאָפּיטלאַך ב און ג. ברכות ז, ב און רש"י תהלים ב, א און זעט א"ע, הד"ק דאָרט; און פאַרגלייכט יל"ה ג ענדע ב, אין: ש"ט ג, ב; יל"ה ג, ד; י"ש תהלים אַנהייב ג הייסט עס: אַ שלעכטער זון איז ערגער פֿאַר דעם טאָטן פון די מלחמות פון גוג און מגוג.

י) סוטה ט, ב; י, א—ב; מר"י בשלח שירתא ב, הוצאת אום לה, א; פרה"ק ה, יד; י"ש בשלח רמג; שמואל ב' קנא [זעט שופטים עא]; מה"ג, א', ב, ד; מנה"מ ג' מצוות 418

אבשלום האָט דאָך פאַרזינדיקט זיך
שטאַרק געגען זיין פּאָטער. האָט ער
עולם הבא?
ניין, א.

פאַר וואָס איז אבשלום נישט גע-
וואָרן דוד המלך'ס נאָך פּאָלגער?

ווייל ער האָט געוואַלט טויטן זיין
פּאָטער, פּערכאַפּן דעם קעניגליכן טראַן
מיט געוואַלט.

ער האָט געוואַלט דאָס, צו וועלאַכן
ער איז נישט געווען ראוי, ווערט, וויר-
דיג.

ער האָט גע'גנב'עט, באַטרוגן דריי
הערצער: זיין פּאָטערס האַרץ, דעם בית
דין'ס האַרץ, און דאָס האַרץ פון דעם
פּאָלק, ב.

אגב, ער איז איינער פון די צען וועלאַ-
כע האַבן געוואָרפן זייער אויג אויף
עפּים צו וועלאַכן זיי זיינען נישט געווען
ראוי. איז דאָס נאָך וועלאַכן זיי האַבן
געלעכצט, האַבן זיי נישט באַקומען, און
דאָס וואָס זיי האַבן געהאַט אין זייערע
הענט, איז געוואָרן אַוועק גענומען פון
זיי.

די אַנדערע ניין זיינען: קין, קרה,

קאַפּ איז געוואָרן אַוועק געשליידערט
ווייט פון זיין קערפּער. האָט ער גע-
בראַכט זיי צוואַמען, ז.

ווען אבשלום איז געוואָרן אויף גע-
האַנגן האָט זיין פּאָטער געטון תּפּילה
ער זאל האַבן עולם הבא. מיר ווייפּן
דאָך אז אַ זון קאָן יאָ מוזן זיין זיין
פּאָטער מיט עולם הבא. אָבער אַ פּאָ-
טער קאָן נישט מוזן זיין אַ זון. און דוד
המלך האָט דאָך געוויסט דאָס זיכער.
זיי זשע קומט עס וואָס ער האָט גע-
בעטן אַ תּפּלת שוואַ, אַן אומזיסט געבעט?
אַזוי ווי אבשלום איז דאָך געשטאַרבן
אַ מיתה משונה, אַ נישט נאַטירליכן
טויט, האָט ער דאָך שוין אַפּ גענומען
זיין שטראַף אויף דער וועלט. איז דער-
פאַר האָט דוד געבעטן, ח.

איז אבשלום אַריין אין גיהנם?

דער גיהנם האָט זיבן טירן, ט. ווען
אבשלום איז צו געקומען צו דער פיפּ-
טער טיר, און זיין פּאָטער האָט דער-
הערט דאָס, האָט ער אַן געהויבן צו
יאַמערן און צו קלאַגן... און מע האָט
אום געקעהרט אבשלום'ן פון די פינעף
טירן, י.

וועגן זיינע זינד זעט: סוטה ט, ב;
ירושלמי סוטה פרק א, הלכה ח; תוספתא
סוטה פרק ג 16, 17; מר"י משפּטים, נזיקין
יג, זייט פט, ב; ב"ר כ, ה; י"ש שמואל
ב' קנא.

ב) רש"י ברכות סד, א, צווייטע שורה.
פאַרגלייכט: רש"י עירובין יג, ב אונטער
דעם וואָרט הדוחק, און אונטער דעם וואָרט
שעה; ירושלמי סוטה פרק א, הלכה ח;
מר"י משפּטים, נזיקין יג, זייט פט, ב; י"ש
בראשית כט; שבע חופות א' חופת אליהו
אין כבוד חופה, עדיציע ח. מ. הורוויץ, זייט
46.

זעט שמואל ב', טז, יא; תנת. אַנהייב
שמות; אַנהייב שמות רבה.

ז) סוטה י, ב אונטן און רש"י דאַרט
אונטער דעם וואָרט דקריב; רש"י שמואל
ב', יט, א; י"ש שמואל ב', קנא.

זעט זייט 217, נאָטע *.
ח) סוטה י, ב אונטען און תוספות דאַרט
אונטער דעם וואָרט דאִיתיה; סנהדרין קד,
א. פאַרגלייכט מיט ענדע פרק נג.

ט) פּר"א ענדע פרק נג און זעט רד"ל
סימן לג.

זעט אַנדערע מיינונגען גיהנם, זייט 221.
י) פּר"א ענדע פרק נג. פאַרגלייכט סוטה
י, ב און תוספות אונטער דעם וואָרט
דאִיתיה.

א) סנה. קג, ב; אר"נ נוסחא א', פרק
לו, זייט 108.

יא. ער איז דער אויף זעער איבער
צען פעלקער פון דער וועלט, ז).

אגא

וואָס ווייסט מען פון אגא הררי?
ער איז געווען דער פאָטער פון שמה,
איינער פון דוד המלך'ס העלדן, ח).
פאָר וואָס האָט אגא געהייסן הררי?
הררי מיינט פון דעם באַרג, ט).

אגג

ווער איז געווען אגג?
אגג איז נישט דער נאָמען פון אַ
מענטשן. ס'ע איז אַ טיטל ווי קיסר,
פרעזידענט, צאר, קעניג, פרעה, אבי-
מלך. די קעניגס פון מצרים האָבן גע-
האָט דעם טיטל פרעה. די קעניגס פון
די פלשתים זיינען געווען טיטולירט
אבימלך. די קעניגס פון עמלק האָט מען
באַצייכנט מיט אגג, י).

המך הרשע האָט אָפּ געשמאַמט פון
אגג, א). ווער איז דאָס געווען דער
אגג?

ס'ע זיינען געווען צוויי אגג'ן, ב):
דער קעניג פון עמלק אין משה רבינו'ס
צייטען;

דער קעניג פון עמלק אין שמואל
הנביא'ס צייטען, ג).

אגור

ווער איז געווען אגור?
ער איז געווען יקוה'ס זון. לויט אבן
עזרא זאל ער האָבן געלעבט אין שלמה

בלעם, דאג, אחיתופל, גיחזי, אדוניה,
עזייה, המן, און אויך דער שלאָנג, ג).

האָט אבשלום איבער געלאָזט זין נאָך
זיין טויט?

ס'ע זיינען פאָרען צוויי מיינונגען:
אבשלום האָט געשמעלט אַ מצבה
פאר זיך ביי זיין לעבן, "כי אמר אין
לי בן". ווייל ער האָט געזאָגט אז ער
האָט קיין זון וועלאַכער זאל דערמאָנען
זיין נאָמען. טייטשען מאַכט אז זיינע
דריי זין זיינען געשמאַרבן ביי זיין לעב-
צייט.

אַנדערע טייטשען: ער האָט געמיינט
צו זאָגן מיט דעם אז ער האָט קיין זון
וועלאַכער זאל קאָנען, זיין ראוי, ווירדיג,
צו פאָרנעמען זיין אָרט, אַ זון וועלאַכער
זאל זיין חשוב, אָן געזען ווי ער, ד).

אבשלום האָט דאָך געהאַט דריי זין
[און אַ טאָכטער], פאָר וואָס זשע איז
נישט געוואָרן איינער פון זיי דוד המלך'ס
נאָך פאָלגער צו דעם קעניגליכן טראָן?

ווייל קיין איינער פון זיינע זין איז
געווען פאָסנד [פאָסיג] צו זיין קעניג, ח).

ווי אזוי האָט אבשלום פאָראייביגט
זיין אַנדערע?

ער האָט געשמעלט אַ מצבה פאר
זיך ביי זיין לעבן. און ער האָט געגיבן
זי דעם נאָמען "יד אבשלום", ו) אב-
שלום'ס אָרט.

האָט אבשלום עפּים אַ פונקציע אויף
יענער וועלט?

ז) י"ס בראשית יא, ד, פון ברייתא ר'
יהושע בן לוי. זעט פאָרגעהענדיגע נאָטע א.
ח) שמואל ב', כג, פסוקים יא, און לג.
ט) רש"י שמואל ב', כג, יא.
י) זעט: רש"י תהלים לד, א; רשב"מ
בראשית מא, פסוקים י און מג; ישר ויחי 66.
יא) מגילת אסתר ג, א.
ב) במדבר כד, ז און זעט שמות יז,
יג; מר"ש 84.
ג) שמואל א', טו, פסוקים ח און טו,
און זעט דאָרט דאָס גאַנצע קאָפיטל.

ג) אין תוספתא סוטה פרק ד, 17, 18, 19,
פעהלט המן. זעט חופת ב', זייט 6.
ב"ר כ, ענדע ה, רש"י דאָרט באַמערקט
אז גיחזי וואָלט בעדאָרפט שטעהן נאָך אַב-
שלום, אדוניה; סוטה ט, ב, אויבן; י"ש
בראשית כט; ל"ט בראשית ג, יד.
ד) רש"י רלב"ג, רד"ק, מצודת דוד,
שמואל ב', יח, יח. זעט סוטה יא, א, שורות
7 און 8.
ה) שמואל ב', יד, כז, סוטה יא, א, אויבען.
ו) שמואל ב', יח, יח.

דער קעניג פון מצרים, האָט פּערהיי-
ראַט אים מיט זיין ווייבס שוועסטער.
נאָך דוד המלך'ס טויט האָט ער אום
געקעהרט זיך אין זיין לאַנד. דער איי-
בערשמער האָט אויף געשמעלט אים
אַלס שטן געגן שלמה המלך. ער האָט
געהאַט די אידן. אַרום דעם יאָר 985
פאַר דער איצטיגער צייט רעכענונג, איז
ער געוואָרן קעניג פון ארם, ז).

אדן

וואָס ווייסט מען וועגן אדו?
ער איז געווען אַן עלצטער אין כּספּיא,
אין עזרא הסופּר'ס צייטען, ח).

אדום

ווער איז געווען אדום?
עשו.
לויט אַן אַנדער מיינונג איז עשו גע-
ווען דער פירער פון אדום, ט).

וואָס איז די באַצייאונג פון אידענטום
צו אדום?

קיין גינסטיגע. סע איז פאַראַן קיין
פרייד אין דער וועלט אַזוי לאַנג ווי
מלכות אדום עקזיסטירט.
זי ווערט אַן גערופן הרשעה, די שלעכ-
טע.

זי איז געגליכן צו אַ חזיר.
דער אַלמעכטיקער וועט נעמען נקמה
אין איר פאַר איר טון שלעכטס אידן.
ער וועט בריינגן אויף זיי די מכות
מצרים, י).

אדליה

ווער איז געווען אדליה?
המן הרשע'ס פיפטער זון, *).

המלך'ס צייטען. ער זאל האָבן געווען
זיין אָן אַן געזעענע און געלערנטע
פּערזענלאַכקייט, און שלמה האָט אַרײַן
גענומען זיינע קלוגע ווערטער אין זיין
ספר משלי.

לויט רש"י, אָבער, אין נאָמען פון
אונזערע חכמים ז"ל מיינט אגור צונויף
זאַמלען. נעמלאך, שלמה האָט צונויף גע-
קליבען זיינע אייגענע קלוגע אַפּאַריז-
מען, און אַרײַן גענומען זיי אין זיין
ספר משלי. לויט דעם קומט אויס אַז
אגור איז נישט דער נאָמען פון אַ
מענטש, ד).

אדבאל

ווער איז געווען אדבאל?
ישמעאל'ס דריטער זון, ח) אברהם
אבינו'ס אַן אייניקל.

אדר [הדר]

ווען האָט געלעבט אדר [הדר]?
סע זיינען געווען צוויי.

הדר דער זון פון בדה, האָט געקיי-
ניגט אין דער שטאַט עוית. ער איז
געווען איינער פון די קעניגס פון אדום.
ווען מדין האָט געהאַלטן מלחמה מיט
מואב, האָט הדר געהאַלפן מואב'ן, און
ער האָט געזיגט, ז).

הדר האדומי, ער האָט געשטאַמט פון
אַ קעניגליכער פאַמיליע אין אדום, אין
שלמה המלך'ס צייטען. ווען דוד המלך
האָט באַזיגט זיינע פיינד אין אדום, איז
הדר געווען דעמאָלט אַ קליין אינגל.
און ער איז אַנטלאָפן קיין מצרים. פרעה,

ד) משלי ל, א, רש"י, א"ע, מצודת דוד,
מצודת ציון.

ה) בראשית כה, יג.

ו) בראשית לו, לה און רש"י אויפן אָרט.

ז) זעט איינצלהייטען אין מלכים א', יא,
יד—כו און די מפרשים דאָרט.

ח) עזרא ה, יי.

ט) תרגום יונתן בראשית לו, ה.

י) אר"ב נוסחא א' פרק לד, זייט ג, ב;
פ"ר פּיסקא יו, צ, א; ב"ר אָנהויב סה;
ויק"ר יג, ה; במ"ד יד, א; שר"ט סח, ג;
ע"א, ג; פ, ז; צו, א; קד, כא, אויסגאַבע
אום; י"ש תולדות קיב; ל"ט בראשית כו,
לד.

י*) מגילת אסתר ט, ה. זעט דאָרט אויך
די נעמען פון המך'ס אַנדערע גיין זין.

א ד ב ה ו ז ח ט י ק ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת איינ לייטונג צו דעם מענטש בעשאף

ב א מ ע ר ק ו נ ג

אדם הראשון איז דאך נישט געקומען אויף דער וועלט ווי יעדער אַנדערער מענטש. ער איז דאך נישט געוואָרן געבאָרן ווי אַלע אַנדערע מענטשן. ער איז דאך געוואָרן בעשאַפֿן. צו האָבן אַ קלאָרער בילד וועגן דעם מענטש בעשאַף, איז נייטיק צו באַקענען זיך פֿריער מיט דער געשיכטע פֿון דעם וועלט בעשאַף. די געשיכטע פֿון דעם וועלט בעשאַף וועט דינען ווי אַן איין לייטונג צו דעם מענטש בעשאַף. סע פֿאַרנעמט טאַקע עטליכע הונדערט זייטן, אָבער סע לוינט זיך.

פֿאַר דעם אַוניווערס בעשאַף

פינצטערניש איז געוואָרן בעשאַפֿן פֿאַר דעם וועלט בעשאַף, ד).
פינצטערניש איז אַ בעשאַפֿונג פֿאַר זיך אַליין, ד1).
אגב, סע איז פֿאַראַן אַ מיינונג אז סע מיינט מלאַך המות. המות און תּהום ענטהאַלטן די זעלבע אותיות, ד2).

ווי אזוי האָט אָן געהויבן זיך דער אַוניווערס בעשאַף?
דער בעשאַפֿער האָט בעשאַפֿן זעקס עלעמענטן, גרונט זאכן, איידער ער האָט אָן געהויבן בעשאַפֿן דעם אַוניווערס, א):
תּוהו וויסמעניש, בּוהו לעהרקיית ליי-דיקייט, חושך פינצטערניש, רוח גייסט ווינט לופט, מים וואַסער, תּהום אַפֿ-גרונט, ב).
וואַסער איז געווען פֿאַר ערד, ג).

וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿריער די אַפֿ גרונטן, צי די וואַסערן?

אז מים און רוח זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿאַר דעם וועלט בעשאַף, זעט ש״ר טו, כב. די מפרשים טייטשן פֿאַרשידן אַרטיק דאָס וואָרט רוח: גייסט, לופט, ווינט.
ג) רש״י בראשית א, א.
דער רשב״ם, [עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום] אָנהייב בראשית האַלט נישט אָן די וואַסערן זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿריער.
זעט ווייטער ביי ערד, זייטן 197—192.
ד) תּנח. ויקהל ה, און זעט אַ פֿאַרקעהרטע מיינונג דאָרט.
ד1) אלשיך בראשית א, ד, זייט ה, א״ב.
ד2) תּנח. וישב ד, זעט זייט 291.

א) אַוניווערס מיינט נישט בלויז אונזער וועלט, נאָר אַלץ וואָס סע געפינט זיך איבער אונז, די הימלען, די פּלאַנעטן און וואָס סע געפינט זיך דאָרט, און אַלץ וואָס סע געפינט זיך אין דער ערד, אונטער דער ערד, אין די אַקעאַנען, און אונטער זיי.
ב) ב״ר א, ט. זעט דאָרט י״ת, י״מ און רד״ל. פֿאַרגלייכט מיט דער אַרדענונג אין בראשית א, ב; זייט 167, ג.
לויט אָנהייב תּדא״ר זיינען די ״כּרובים״ [בראשית ג, כד] געוואָרן בעשאַפֿן פֿריער, פֿאַר דעם גאַנצן אַוניווערס בעשאַף, און אפּשר מיינט עס פֿאַר דעם וועלט בעשאַף.

פינצטערניש. דאָס פייער איז געוואָרן טראַגעדיק און סע האָט געבאָרן ליכט. דער גייסט איז געוואָרן טראַגעדיק און האָט געבאָרן חכמה קלוגשאַפט. און מיט אַט די דאָזיקע זעקס בעשאַפונגען ווערט געפירט דער אוניווערס, (ח).

לויט אַ גאָר אַנדער מיינונג איז פייער געוואָרן בעשאַפן ערשט שבת צו נאַכטס, (ט).

אַ פּילאָזאָף האָט געזאָגט אַ מאָל צו רבן גמליאל'ן: אייער אייבערשטער איז טאַקע אַ גרויסער מייסטער. אָבער ער האָט דאָך געהאַט גוטע מאַטעריע, מאַטעריאל וועלכע האָט געהאָלפן אים. ער האָט, נעמלאַך, געהאַט תּוהו וויסטע-ניש, בוהו לעהרקייט, חושך פינצטער-ניש, רוח גייסט [לופט, ווינט], מים וואַסער, תּהומות אַפּגרונום.

האַט רבן גמליאל געזאָגט אים: ביי די דאָזיגע אַלע זאַכן שמעהט דאָך אַז אויך זיי זיינען געוואָרן בעשאַפן, (י).

די אַפּ גרונטן זיינען געוואָרן בעשאַפן איידער די וואַסערן זיינען געוואָרן צו-נויף געזאַמלט, (ח).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג, אַז דער בעשאַפער האָט צעטיילט זיין נאַמען י און ה. ער האָט געטריפט אַראַפּ דריי טראַפּנס פון יעדער אות. און פון די דאָזיגע טראַפּנס זיינען געוואָרן וואַסער, פייער, רוח און דער גאַנצער אונ-יווערס, (ז).

פּון וואַנען איז געדרינגן אַז זעקס עלעמענטן זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם אוניווערס בעשאַפן?

פון דעם סאַמע ערשטן וואָרט ברא-שית. סע מאַכט ברא שית, ער האָט בעשאַפן זעקס, (ז).

לויט אַן אַנדער מיינונג, דריי עלע-מענטן זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם אוניווערס בעשאַפן: וואַסער, רוח גייסט, פייער. דאָס וואַסער איז גע-וואָרן טראַגעדיק, און סע האָט געבאָרן

דער אוניווערס

אַרום דעם גאַנצן אוניווערס. און פון אַט דעם דאָזיקן פאַס האָט געפינצטערט אַרום אַ פינצטערניש איבער דעם גאַנצן רוים. גרויסע, ריזיגע פעלזן זיי-

וואָס איז געווען דער אוניווערס, די גאַנצע וועלט פאַר דעם בעשאַפן?

מים במים, וואַסער אין וואַסער, (א). אַ מין גרינער פאַס האָט גערינגלט

פייער. אַז די וואַסערן זיינען געוואָרן טראַגעדיק און האָבן געבאָרן פינצטערניש זעט זהר בראשית לב, יב און וירא קג, ב.

זעט רד"ל אין פראַ אָנהויב פרק ד אותיות א און ג, און הגהה ג, אויסגאַבע אום.

אַז וואַסער, "רוח" און פייער זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם אוניווערס בעשאַפן זעט:

ש"ר טו, כב; יל"ה קד, נה.

אין שיי"ה, ד', זייט 5 שמעיה חושך, פינצטערניש, אויף דעם אָרט פון אור, ליכט.

זעט ווייטער זייט 117, נאַטע א.

(ט) זעט ביי אדם הראשון באַנד ג.

(י) מדרש בראשית רבה א, ט.

(א) ירושלמי חגיגה פרק ב, אָנהויב הלכה א; חגיגה יב, א.

(ח) פראַ פרק ה; יל"ה כג, יד און קלו, יא.

(ז) רש"י, מנחות כט, יב אונטער דעם וואָרט אחת [פון ספר יצירה], זעט ספר ריאל

המלאך, זייט לב. זעט פער בראשית ו, ב.

(ז) ידי משה אין ב"ר א, ד. זעט ווייטער זייט 167, נאַטע ג.

זעט רד"ל אות ב אין פראַ אָנהויב פרק ד, אויסגאַבע אום.

(ח) ש"ר טו, כב; יל"ה קד, נה.

רש"י באַמערקט דאָרט אַז אויך די דאָזיגע עלעמענטן זיינען געוואָרן בעשאַפן

דעם ערשטן טאָג. ער באַצייט זיך אויף חגיגה יב, א.

אַבער צווישן די צען זאַכן דאָרט געפינט זיך אור ליכט, אָבער נישט אַיש

נעמלאך די וואסערן זיינען געווען גער-
מישט מיט לופט. דער בעשאפער האט
געוואלט אז דער ים אויף זעער זאל
עפענען זיין מויל און ארויס לאזן די
לופט, צו מאכן פלאץ פאר דעם אונ-
ווערס בעשאף. אבער דאס איז דאך געגן
דער נאטור פון דעם ים אויף זעער.
האט דער בעשאפער געגיבן א דריק,
א טרעט מיט דעם פוס אים און ארויס
געקוועטשט די לופט פון אים, (ו).

אגב, מע זעט דערפון אז אונזערע
חכמים ז"ל מיט א פאר טויזנט יאר
צוריק האבן שוין געוויסט אז לופט איז
עפויב, און נישט גארנישט.

היינט מישט מען מאנכע שפיין מיט
לופט, ווי צום ביי שפיל, "קרים טשיז",
סמעטענע קעז. האבן אונזערע חכמים
ז"ל געוויסט אויך דאס — וואסער גע-
מישט מיט לופט.

דער אוניווערס איז דאך געווען גאלט
וואסער, וואס זשע איז געווארן דערפון?
צום אנהויב איז דער אוניווערס בע-
שאפן פון גאלע וואסער. דאס וואסער
איז געווארן פערואנדלט אין שניי. פון
שניי איז געווארן ערד. די ערד שטעהט
אויף וואסער. דאס וואסער שטעהט אויף
בערג, די בערג שטעהען אויף לופט

נען געליגן און געזונקן אין דעם אפ
גרונט, און פון זיי האט געשפרודלט
ארויס וואסער, (ב).

ווי אזוי האבן די וואסערן באצויגן
זיך צו דעם בעשאפער?

די וואסערן האבן געלויבט אים. ווי מע
שמעהט אין פסוק, "מקולות מים רבים,
אדירים משברי ים, אדיר כמרום ה'", (ג).
זיי האבן געזאגט אז דער אייבערשטער
אין הימל איז מעכטיקער פון די קולות
פון די פילע וואסערן, און פון די שטאר-
קע איגדן פון דעם ים, (ד).

אז דער אוניווערס איז געווען פול
מיט וואסער ווי אזוי זשע האט דער
בעשאפער געקאנט א ריר טון זיך ביי
דעם בעשאפן די וועלט?

ווען דער בעשאפער האט געוואלט
בעשאפן דעם אוניווערס, האט ער גע-
זאגט צו דעם אויף זעער פון דעם ים:
עפן אויף דיין מויל און שלינג איין
אלע וואסערן פון דעם אוניווערס. האט
ער געזאגט צו דעם אייבערשטן: האר
פון דער וועלט, פאר מיר זיינען גענוג
מיינע וואסערן. און ער האט אן גע-
הויבן צו וויינען. האט דער בעשאפער
געגיבן אים באלד א קאפ, און געטויט
אים, (ה).

(ה) פארגלייכט די ווערסיעס אין: בבא
בתרא עד, ב; במ"ד ית, כב; תנת. חיי שרה
ג און חוקת אנהויב א; תנח"ב חוקת א;
יל"ה לג טו; יל"ה יא, ט; י"ש ישעיה תקי,
און זעט ש"ר טו, כב.

(ו) מהרז"ה, במ"ד ית, כב. ואני הקטן אהרן
בן אאמור"ר ר' משה ז"ל באמערק אז אין
די אויבן דערמאנטע קוועלעס שטעהט "ובלע",
אז דער בעשאפער האט געהייסן אים איין
שלינגן אלע וואסערן. פארגלייכט די נוסח-
אות אומעטום.

וועגן ארויס קוועטשן די לופט זעט בטש
רוחא ברוחא וברא עלמא, דער בעשאפער האט
געטון א דרוק; א הימלישע לופט האט גע-
קוועטשט ארויס די ערדישע לופט, און ער

ב"ד ה, ב און ז; ש"ר טו, כב און ג, א;
תנת. חיי שרה ג און ויקהל אנהויב ו;
פיסקא פא, זייט קצב, ב און קצג, א; שו"ט
צג, ה; יל"ה צג, ח; י"ש בראשית ז, תהלים
אנהויב תתמה; אלשיך בראשית א, אנהויב
פסוק ט.

(ב) ירוש. חגיגה אנהויב פרק ב; חגיגה
יב, א; י"ש בראשית ד; ל"ט בראשית זייט
ג, ב; רקאנטי בראשית ב, ג. זעט ת"ת
בראשית א, סימן יז.
(ג) תהלים צג, ד.

(ד) ב"ד ה, א און כה, ב; אי"ר א, נב;
י"ש בראשית ז און תהלים תתמה.
לויט: שו"ט צג, ו; יל"ה צג, ט — דער
אוקיינוס, דער אקעאן, זעט זייט 326.

שית האָט בעשאַפן אלהים די מלאכים, השמים די הימלישע ספּערן, הארץ די נידעריקע, שפּל'דיקע וועלט, פון דער לכּנה ספּערע און אַרונטער, זי*).

וואו איז געשאַפן דער בעשאַפּער ביי דעם בעשאַפן די וועלט?
אין בית המקדש, זי**).

זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם וועלט בעשאַפּ אױך זאָכן וועלאַכע זיינען געווען קיין מאַטעריע, קיין מאַטעריאַל פאַר דער בעשאַפונג?

יא, און סע זיינען פאַראַן אױך פאַרשי-דענע מיינונגען וועגן וואָס פאַר אַ זאָכן. זיבן זאָכן: די תורה, תשובה, גן עדן, גיהנם, כסא הכבוד [הימלישער טראַן], בית המקדש, משיח'ס נאָמען, ח).

דער הימלישער טראַן, די תורה, בית המקדש, די אבות [טאַטעס] פון דער וועלט, די אידן, משיח'ס נאָמען, תשובה, ט).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז אױך דער גן עדן און דער גיהנם, י).

[ווינט]. דער ווינט [לופט] הענגט אין שטורם. דעם שטורם האָט דער בעשאַפּ-פּער געמאַכט אזוי ווי אַ מין קמיע, און ער הענגט אויף זיין אַרעם, ז).

פון וואָס באַשטעהט דער אַניווערס?
פון דריי טיילן:
די ספּערע פון די מלאכים;
די ספּערע פון די גלגלים, די זון, די צאללאַזע שטערנס און פלאַנעטן;

און דער פאַרבאָרגענער כוח. נעמלאַך דער „ראשית כל ראשית בלי ראשית“, דער סאַמע אָנהייב פון דעם גאַנצן אָנהייב אָהן אַן אָנהייב, האָט בעשאַפן צו ערשט די וועלט פון די מלאכים וועלאַכע ווערן אַן גערופן אין כתובים אלהים. די ספּערע פון די גלגלים איז השמים. און אַנווער וועלט איז הארץ.

און דערפאַר האָט דער פּסוק נישט גע-קאַנט זאָגן אלקים בראשית. נאָר ער האָט בעדאַרפט זאָגן בראשית ברא אלקים. כדי דאָס וואָרט ברא זאָל אום קעהרן זיך צו דעם וואָרט בראשית. דאָס הייסט אַז דער פאַרבאָרגענער כוח רא-

אין תדא"ר פרק יד, זייט עג, ב הייסט עס: „שני דברים יש בעולם... תורה וישאל, אבל איני יודע איזה מהם קודם... אומרים התורה קדמה... אבל אני אומר ישראל קדמו“.

ואני הקטן אהרן באאמור' ר' משה נ"ע באמערק:

אין די מקורים אין נאָטע ח ווערט תורה גערעכנט און ישראל נישט. און טאַקע אין תדא"ר אַליין פרק לא, זייט קכ, ב ווערט תורה גערעכנט און ישראל נישט. אין די מקורים אין נאָטע ט ווערט תורה גערעכנט פאַר ישראל.

אין די מקורים אין דער פּאָלגנדיגער נאָטע ווערט תורה גערעכנט, און וועגן ישראל ווערט געזאָגט, באַהויפטעט, אַז „זיי זיינען אויף געגאַנגען אויף דער מחשבה צו ווערן בע-שאַפן“.

תנה. נשא יא. זעט: תרגומים יונתן

האָט בעשאַפן דעם אַניווערס, זער בא, לד, ב לעצטע זעקס שורות, און פאַרגלייכט מיט זער אָנהייב בראשית.

זעט ווייטער זייט 326.

ז) ירושלמי חגיגה פרק ב אָנהויב הלכה א; פס"ח 36. זעט ת"ת בראשית א, סימן ב; ל"ט בראשית א, ז.

ז) בחיי בראשית א, ב.

לויט דעם קומט אויס אַז די מלאכים זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר הימל און ערד. זי** תדא"ר אָנהייב פרק ה.

ח) פאַרגלייכט: פסחים נד, א; נדרים לט, ב; פריא פרק ג און זעט רד"ל אות יד; זער צו לד, ב; תדא"ר פרק לא, זייט קכ, ב; י"ש בראשית ענדע כ, ירמיה רצה, תהלים תתו; ל"ט בראשית ג, כד.

זעט: שו"ט צג, ג; יל"ה צג, ג.

ט) תנה. נשא, יא; בחיי בראשית א, ב.

זעט: שו"ט צג, ג; יל"ה צג, ג.

האָט געבאָרן פינצטערניש.
 פייער האָט געשוואַנגערט, און האָט
 געבאָרן ליכט.
 גייסט איז געוואָרן מעוברת, און האָט
 געבראַכט חכמה קלוגשאַפט, וויסן, וויסנ-
 שאַפט, בילדונג, געלערנטקייט אויף דער
 וועלט, א*.)
 לויט אַן אַנדער מיינונג אויך תשובה,
 ווייל אַהן תשובה קאָן די וועלט נישט
 עקזיסטירן, ב*.)

זעקס זאָכן: צוויי זיינען געוואָרן בע-
 שאַפן, נעמלאַך די תורה און דער הימ-
 לישער טראָן; פריער די תורה און דער-
 נאָך דער הימלישער טראָן.
 און פיר זאָכן זיינען אויף געגאַנגן
 אויף דער מחשבה צו ווערן בעשאַפן,
 נעמלאַך די אבות, די אידן, דאָס בית
 המקדש און משיח'ס נאָמען, א*.)
 דריי זאָכן: וואַסער, גייסט, פייער.
 וואַסער איז געוואָרן טראָגעדיק, און

תשובה, דער כוח פון תשובה

דער כוח פון קעהרו זיך צוריק צו דעם אייבערשטן

זיסטירן, ו*.)
 דער אייבערשטער אַליין איז מבטל,
 אַנולירט, זיינע אייגענע רייד צו ליב
 תשובה, ז*.)
 סע איז נישט פאַראַן אַ בעסערע
 מידה, אַמריבוט, פון תשובה, ח*.)
 תשובה איז איינע פון די זיבן זאָכן
 וועלכע זיינען געוואָרן בעשאַפן נאָך
 איידער די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן
 [פאַראַן אַנדערע מיינונגען], ח*.)

דער כוח פון תשובה איז געוואַלדיג
 גרויס, ג*.)
 קיין זאָך איז גרעסער פון תשובה, ד*.)
 קיין זאָך קאָן באַשטעהן געגן תשו-
 בה, ד*.)
 אַלין איז אַפּהענגיק פון, אַלין וועני-
 דעט זיך אין תשובה, ח*.)
 אַהן תשובה וואַלט נישט געווען כדאי
 די עקזיסטענץ פון דער וועלט, ו*.)
 אַהן תשובה קאָן די וועלט נישט עק-

הלכה יד.
 ח) זהר נשא קכב, א"ב, און זעט דאָרט
 רעיא מהימנא.
 ו) מה"ג, זייט 79.
 ז*) ב"ר א. ד. זעט זהר לך לך צ, א. אויבן.
 ז) פ"ר פיסקא מד, זייט קפד, א.
 ח) נסא"ז זייט 40.
 ח*) זעט די פאַרשידענע ווערסיעס און
 ווער סע זאָגט זיי אין: פסחים נד, א; גדרים
 לט, ב; פ"ר א פרק ג און אָנהייב פרק מג
 און רד"ל דאָרט; תדא"ר פרק לא; זהר
 צו לד, ב; מדרש הנעלם אין זהר חדש ח,
 א; ב"ר א, ד; תנת. נשא יא; תנח"ב נשא
 יט; שו"ט עב, ו; עד, ב; צ, יב; צג, ג; י"ש
 בראשית כ, ירמיה רצח און משלי תתקמב;
 מה"ג, א' א, א; ל"ט בראשית ג, כד; מ"מ
 ה, ל; מנה"מ ג, תשובה זייטן 30, 113 און
 ד זייט 610; פרה"ק ז, א; תורה 79; לקוטי
 164; פסח זייטן 59 און 65.

און ירושלמי בראשית ג, כד; בחיי בראשית
 א, ב.
 זעט ווייטער ביי דעם וועלט בעשאַף גן
 עדן און גיהנם זייטן
 א) ב"ר א, ד. פאַרגלייכט מיט: שו"ט צג,
 ג; י"ש בראשית ענדע כ, ירמיה רצח, משלי
 תתקמב; ל"ט בראשית ג, כד.
 וועגן די אידן זעט: מר"י זייט מג, ב,
 אויסגאַבע אום; שו"ט עד, א; י"ש תהלים
 תתט.
 א*) ש"ר טו, כב און זעט יפה תואר
 דאָרט; זהר בראשית לב, ב און וירא קג, ב.
 זעט רד"ל אין פ"ר א אָנהייב פרק ד, אותיות
 א און ג, און הגהה ג.
 זעט זייט 114, נאָטע ח.
 ב) ב"ר א. ד. זעט זהר לך לך צ, א אויבן.
 ג) פ"ר פיסקא מד, זייט קפה, א.
 ד) ד"ר ב, כד.
 ד*) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ג,

בעלי תשובה, די וועלעכע קעהרן אום זיך צו אים, ז).

יעדע שעה ווען א מענטש וויל טון תשובה, נעמט דער באַרם הערציגער אים אויף, ח).

ווען א רשע טוט תשובה, נעמט דער הייליקער, געבענשט זיין נאָמען, אים אויף, ט).

ווען א זינדיקער טוט תשובה, נעמט דער פאָרגיבער פון זינד אים אויף, י).

ווער סע טוט תשובה, דער פאָר- מעהרט דעם אַלמעכטיקנס כבוד, א).

ווען איינער טוט תשובה, רופט דער פאָטער אין הימל אים אָן חביב, ליב- לינג, באַליבטער, ב).

דעם אַלמעכטיקנס האַנט איז אויס געשפּרייט צו אויף נעמען בעלי תשובה פון דעם מידת הדין, ג).

ווען די אידן טוען תשובה נעמט דער אייבערשטער עס אָן, ד).

קיין זאך קאָן ביי שמעהן געגען בעלי תשובה, ה).

דאָרט וואו סע שמעהן בעלי תשובה, קאָנען נישט שמעהן פערפעקטע, קאָמפ- לעטע, פולשמענדיגע צדיקים, ו).

תשובה דערגרייכט צו דעם כסא הכבוד, צו דעם הימלישן טראָן, ט).

זי דערנענטערט דעם מענטשן צו דער שכנה, י).

ווען איינער טוט תשובה, איז פונקט ווי ער וואַלט געגאָנגן קיין ירושלים, געבויעט דעם בית המקדש, געבויעט דעם מזבח און מקריב געווען קרבנות אויף אים, א).

אין שעה תשובה [און מעשים טו- בים] אויף דער וועלט, איז בעסער פון דעם גאָנצן לעבן אויף יענער וועלט, ב).

די טויערן פון תשובה זיינען קיין מאַל פאַרשלאָסן, ג).

פונקט ווי דער ים איז אָפן שטענדיג, אזוי זיינען אויך די טויערן פון תשובה אָפן שטענדיג, ד).

דער אייבערשטער פסל'ט קיין בע- שאַפעניש. ער נעמט אויף אַלע די טוי- ערן פון תשובה זיינען אָפן יעדע שעה, און ווער סע וויל קומען אַרײן, זאָל ער קומען אַרײן, ח).

ווער סע קומט רייניגן זיך, טון תשובה, העלפט מען אים, ט).

דער אייבערשטער מאַכט ריין די

זעט: זהר אחרי סט, ב, אונטן; י"ש תהלים תתו; יל"ה צג, ז.

ט) יומא פו, א לעצטע שורה; מ"א אחרי טו, כד; י"ש הושע תקל; מנח"מ ג, תשובה 4, 112; דרשות ב, עה, א.

י) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ז, הלכה ו.

א) ויק"ר ז, ב; פר"כ קנה, א.

ב) שמחות זייט 219; ויק"ר ג, א.

ג) שו"ט סה, ד. אין שו"ט ענדע סימן ג, שמעהט שערי רחמים.

ד) ד"ר ב, יב; אי"ר ג, אות ס; שו"ט סה, ד; י"ש תהלים תשפט.

ה) שו"ט סה, ד.

ו) שבת קד, א; יומא לה, ב, לעצטע שורה; עבודה זרה נה, א; מנחות כט, ב; רמב"מ, תשובה, פרק ו, הלכה ה.

ז) יומא פו, א; ב"ר יא, ז; תנת, נשא

כה; פרק פיסקא כו, זייט קסו, א.

ח) שו"ט סה, ד.

ט) אר"ג נוסחא א' פרק יב און נוסחא ב' פרק כז; ש"ר לא, ו; ויק"ר טו, ד און זעט דאָרט ל, ג; יל"ה קמד, ג.

י) ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה ב; תוספתא קידושין א; פר"כ כה, זייט קפא, א.

א) שו"ט יח, ג, אויסגאָבע אום.

ב) יל"ה יח, ה.

ג) פסחים קיט, א.

ד) פר"כ כד, קנו א, אויסגאָבע אום.

ה) ירוש. פאה פרק א ענדע הלכה א; ירוש. סנהדרין אָנהייב פרק י; רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, ענדע פרק ג. פאָרגלייכט די ווערסיעס.

ו) פאָרגלייכט: ברכות לד, ב; סנה. צט.

גען באוויסט זייניג, ווערן בעטראכט ווי אום גערן געטוענע עבירות, (ח).

משה רבינו האט געבעטן: רבוננו של עולם, ווען אידן זינדיקן און זיי טוען תשובה, בעטראכט זייערע באוויסט זייניג בעגאנגענע זינד ווי אום גערן געטוענע עבירות, (ו).

תשובה פערוואנדלט באוויסט זייניג געטוענע זינד אין זכיות, (ז).

אפילו ווען איינער איז בעגאנגען פיר לע זינדן, פערוואנדלט תשובה זיי אין זכיות, (ח).

תשובה פערוואנדלט אן עבירה אין א מצוה; זי מאכט א מצוה פון אן עבירה, (ט).

תשובה פארגיבט אלע עבירות, זינדן, (י). זי שטופט אפ א לא תעשה, א פאר- באט, (א).

זי צערייסט, אנולירט א גזירה אויף א מענטשן, (ב).

זי אנולירט אפילו הונדערט גזירות, (ג). זי איז איינע פון די דריי זאכן וועלכע- כע מאכן במל, אנולירן, אן עבירה. [די

תשובה איז איינע פון די פינעף [פיפצן] זאכן פאר וועלכע די אידן זיי- נען געווארן אויס געלייזט פון דער מצר- ים'שער, עגיפטישער, קנעכטשאפט, (ז).

תשובה דערנענטערט די גאולה, די אויס לייזונג פון דעם גלות, (ח).

ווען אלע אידן וואלטן געטון תשובה איין טאג, וואלט געקומען משיח, (ט).

ווען אידן זאלן טון תשובה אפילו איין טאג, וואלטן זיי געווארן אויס גע- לייזט באַלד, און בן דוד [משיח] וואלט געקומען באַלד, (י).

ווען אידן טוען קיין תשובה, ווערן זיי נישט אויס געלייזט, (א).

ווען דאס פאלק ישראל טוט תשובה, ווערן זיי אויס געלייזט; ווען זיי טוען קיין תשובה, ווערן זיי נישט אויס גע- לייזט, (ב).

די אידן ווערן אויס געלייזט פון דעם גלות כלויז דורך טון תשובה, (ג).

תשובה פארגיבט לייכטע עבירות, געכאטן און פארבאטן, (ד).

זינד וועלכע זיינען געווארן בעגאנ-

בחוקותי ג; תנח"ב בחוקותי ה; פ"כ כה, קסג, ב; י"ש ירמיה אנהייב רע; יל"ה קיט, צו. ג) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ז, הלכה ה.

ד) יומא פה, ב. ה) יומא פה, ב; י"ש יחזקאל שמב און הושע תקל.

ו) יומא לו, ב. ז) יומא פה, ב.

ח) ש"ר לא, א; במ"ר אנהייב פרשה י. ט) במ"ר אנהייב פרשה י; יל"ה מה, טו.

י) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק א, הלכה ג און זעט פרק ז.

א) יומא פה, ב, ערשטע שורה. ב) ראש השנה יז, ב; י"ש ישעיה תט;

יל"ה קו, ז; יל"ה ה, י; מנה"מ ג, תשובה 130. ג) סא"ר 22.

א; י"ש בראשית ענדע כ רמב"מ מדע, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה ד; במ"ח בראשית טו, ב.

ז) ירושלמי תענית פרק א הלכה א; ד"ר ב, כג; שו"ט קו, ט; יל"ה קו, ק. מה"ג, ב' זייט 51; י"ש ואתחנן תתכו און תהלים תתסה.

ח) יומא פה, ב; י"ש ישעיה תפד און תצח; יל"ה גט, כ; מנה"מ ג, תשובה, זייט 14 און ד, זייט 522.

ט) ירושלמי תענית פרק א, הלכה א; יל"ה כה, י; זעט: ש"ר כה, יב; שו"ר ה, ב.

י) שו"ר ה, פסוק ב, סימן ב; יל"ה מו, י. א) ירושלמי תענית פרק א, הלכה א; תנחומא בחוקותי ענדע סימן ג, און זעט דאָרט אן אַנדער מיינונג; י"ש ירמיה רע און מלאכי ענדע תקצה; ל"ט נצבים נא.

ב) סנהדרין צג, ב; פרי"א פרק ג, תנח.

אַט האָט דאָך תשובה שוין גערע-
טעוועט קינען פון מוים שטרעף פאר

אַנדערע צוויי זיינען תפילה און צד-
קה, ד].

טוט תפילה ער זאל זיין גוט צו אידן. ער
בעט: יהי רצון... סע זאל זיין באַוויליקט
אַ זיין רחמים, באַרם האַרציקייט, זאל באַזיגן
זיין כעס, זיין צאַרן... ער זאל פירן זיך
מיט זיינע קינדער מיט דער מידה, מיט
דער אייגנשאַפט פון רחמים... [זעט מיין
בוך „משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“, זייטן
קט—קטן].

צדקה איז דאָך אַזוי גרויס אַז „תציל
ממות“, סע ראַטעוועט אַפּ פון טויט. צדקה
דערנענטערט די גאולה, די אויסלייזונג
פון דעם גלות. צו וואָס זשע עפּיס אַלע דריי
צוזאַמען. איינס אַליין וואַלט דאָך בעדאַרפט
גענוגן.

וואַלט איך אהרן באַאמ״ר ר' משה נ״ע
ערקלעהרט עס אַזוי:

ווען אַ מענטש פאַסט (תשובה) איז דאָס
נוגע בלויז אים אַליין. זיין פאַסטן געהט אָן
קיינעם, סע רירט אָן קיינעם. סע איז אינ-
טראַנסעטיוו.

ווען איינער טוט תפילה צו דעם אייבערשטן
איז וואָס אַנבעלאַנגט דעם צווייטן מענטשן,
איז עס דאָס זעלבע ווי מיט דעם יעניגן
וועלאַכער פאַסט. וואָס האָט איין מענטש פון
דעם אַנדערנס דאַווענען! אָבער סע איז
שוין נישט אַזוי אינטראַנסעטיוו ווי פאַסטן.
ווייל סע איז שוין דאָ דערביי אַ שותף, אויב
מע קאָן אויס דריקן זיך אַזוי, נעמלאַך דער
אייבערשטער. דער מענטש דאַוונט, בעט, און
דער אַלץ הערענדיקער הערט.

ווען אַ מענטש גיבט צדקה איז שוין דאָ
דערבאַי אַ מקבל, אַ נעמער. עס איז טראַג-
סעטיוו. איינער גיבט, דער צווייטער נעמט.
סע איז נישט ווי תשובה (פאַסטן) וואָס איז
אַ ריין פּערזענליכער ענין. און סע איז נישט
ווי טון תפילה וואָס האָט צו טון בלויז מיט
דעם באַטרעפנדיקן און דעם אייבערשטן, נאָר
סע האָט צו טון מיט דעם צווייטן מענטש.

אַט די דריי טאַטן צוזאַמען אין וועלאַכע
סע איז פאַראַן אי דאָס פּערזענליכע, אי
דאָס הימלישע, אי דער צווייטער מענטש
(אַלטראַאיסטישעס), זיינען אַזוי מעכטיק אַז
זיי קאַנען מאַכן בטל, אַנולירן די גרוי-

ד) ירושלמי תענית פרק ב, הלכה א;
מר"א טו, זייט 287; פר"כ ל, זייט קצא,
א; פ"ר קצט, ב — ר, א, ב.
זעט: ב"ר מד, יב; ויק"ר י, ה; שי"ר
ת, ה, ב; ק"ר ה, ו און ז, יד, א; ילמדנו
א', נח, ט; תנח, נח, ח; תנח"ב נח, יג;
פר"כ זייט קסג, א, אויסגאַבע אום; פ"ר
פיסקא מז, קפח, ב; ל"ט לך לך טו, ה
און בשלח טו, ג; יל"ה כ, ג.

אין ירוש. תענית פרק ב, הלכה א שטעהט:
אמר ר' לעזר ג' דבריהם מבטלין את הגזירה
קשה ואלו הן תפלה וצדקה ותשובה ושלשתן
בפסוק אחד: „ויכנעו עמי אשר בקרא שמי
עליהם, ויתפללו ויבקשו פני, וישבו מדרכיהם
הרעים, ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטא-
תם וארפא את ארצם“, ד"ה ב', ז, יד, און
זעט רש"י דאָרט. ויתפללו זו תפלה, ויבקשו
פני זו צדקה... וישבו מדרכיהם הרעים זו
תשובה.

פאַרגלייכט ווער סע זאָגט וואָס און די ווער-
סיעס אין: ירוש. סנה. פרק י, הלכה ב; פר"כ,
פיסקא ביום השמיני עצרת, זייט קצא, א,
אויסגאַבע אום; ב"ר מד, יב; ק"ר ה אויף
פסוק ו, און ז אויף פסוק יד; זוטא ד' ה,
ו און ז, יד; תנח, נח, ח [תשובה ותפלה
וצדקה]; תנח"ב נח, יג; י"ש קהלת תתקעא;
שאליות האזינו קסג. זעט מנה"מ חלק ג,
פרק התשובה.

אין ראש השנה טו, ב הייסט עס אַרבעה
דברים צערייסן, אַנולירן די גזרה אויף אַ
מענטש: צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי
מעשה. פאַרגלייכט אַלע פאַרגעהענדיגע קווע-
לעס וועגן שינוי השם, שינוי מעשה און שינוי
מקום.

מיר זאָגן אין די ימים נוראים'דיקע תפילות
„ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע
הגזרה“. אַלע דריי צוזאַמען אַנולירן אַ גרוי-
זאַמע גזרה. יעדע איינע פון די דאָזיקע
דריי איז דאָך געוואַלדיק מעכטיק, אַט זעהען
מיר. דאָך דאָ ווי גרויס סע איז דער כוח פון
תשובה.

תפילה איז דאָך אַזוי וויכטיק אַז דער
בעשאַפער פון דער וועלט אַליין דאַוונט. ער

גומ צו יעדער צייט. ווען זיי זאלן פון תשובה מיט דעם גאנצן הארץ, וואלמן זיי געווארן געענטפערט, (ט).

ווען איינער באגעהט א זינד, און ער האט חרטה, איז מען מוחל אים, מע פארגיבט די זינד אים באַלד, (י).

ווען איינער טוט אַן עבירה און ער שעהמט זיך, פארגיבט מען אים, (א).

ווען איינער זינדיקט און ער זאגט חטאתי, איך האב געזינדיקט, טאָר אַ מלאך נישט אַנרירן, נישט טשעפן אים, (ב).

ווען איינער איז אַ רשע אפילו זיין גאַנץ לעבן, און צום סוף האָט ער געטון תשובה, דערמאָנט מען נישט זיינע זינד אים, (ג).

ווען איינער האָט געזינדיקט אפילו זיין גאַנץ לעבן, און ער האָט געטון תשובה אין דעם טאָג פון זיין שטאַרבן, ווערן פארגיבן זיינע אַלע זינד, (ד).

צו ליב דער תשובה פון איין מענטש פארגיבט מען די זינד פון דער גאַנצער וועלט, (ה).

תשובה פון פערפעקטע, קאמפלעטע,

זיין הרגענען זיין ברודער הכל. אגב, סע איז פאראן אַ מיינונג אַז בלויז אַ העלפט איז געוואָרן פארגיבן אים, (ח).

מיכה האָט געמאַכט אַן עבודה זרה, אַ געטשקע. אָבער דער אייבערשטער האָט נישט געלאָזט טשעפן אים, ווייל ער האָט געטון תשובה, (1).

תשובה איז גומ שטענדיג, (2).

ווען אפילו אַ שאַרפע שווערד ליגט אויף אַ מענטשנס האַלדז, זאָל ער נישט אויף גיבן, ווייל תשובה קאָן העלפן, (ו).

תשובה איז טאַקע גומ שטענדיג. אָבער נאָך בעסער איז עס אין עשרת ימי תשובה, אין די טעג פון אָנהייב ראש השנה ביז מוצאי יום הכיפורים. אין די דאָזיקע טעג ווערט זי אַן גענומען באַלד, (ז).

די תשובה פון אַ יחיד, פון אַן אינדי-ווידואם, פון אַן איינצעלנעם מענטשן איז גומ באַזינערס אין די עשרת ימי תשובה, אין די טעג פון אָנהייב ראש השנה ביז מוצאי יום הכיפורים, ביז ענדע יום הכיפורים, (ח).

די תשובה פון אַ ציבור, פון אַ גרופע מענטשן, פון אַ קהילה, געמיינדע, איז

זאַמסטע גזרה. זיי קאָנען „צערייסקן“ דעם האַרבסטן גזר דין.

(ח) ב"ר ענדע פרשה כב; ויק"ר י, ה; תנת. בראשית ט; תנח"ב בראשית כה; שו"ט קיב; יל"ה צב, י—יא; און ק, א; ילמדנו בראשית מ; מה"גא, ד, טז; י"ש בראשית לה. צו תקיב; מלכים ב' רמו און הושע תקל; מנה"מ ג, תשובה ה, 351.

זעט: תוספתא אין זהר בראשית גד, ב; פ"ר קצט, ב; פרי"כ זייט קס, א. אויסגאַבע אום.

זעט קיין אין באַנד ג.

(1) זוטא א, א, טו, זייט ט, ב.

(2) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ב, הלכה ו.

(ו) ברכות י, א די לעצטע צוויי שורות.

(ז) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה פרק ב, הלכה ו.

(ח) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ב, הלכה ו.

(ט) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק ב, הלכה ו.

(י) חגיגה ה, א.

(א) ברכות יב, ב.

(ב) במ"ד כ, טו.

(ג) ירושלמי פאה, פרק א, הלכה א; קידושין מ, ב; רמב"מ, מדע, הלכות תשובה, פרק א, הלכה ג.

(ד) רמב"מ, מדע, הלכות תשובה פרק ב, הלכה א. דער רמב"מ שטעלט צו „ביום מיתתו“ אין זיין שטאַרב טאָג. זעט וועגן דעם „כסף משנה“ אויף דעם אַרט, און אין פרק א, הלכה ג.

(ה) יומא פו, ב.

זי פארלענגערט דעם מענטשנס לעב
שפּאַן, ז).

אין דעם זכות פון תשובה רעגנט, ח).
תשובה איז איין פון די דריי זאכן [די
אנדערע צוויי זיינען תפילה און צדקה]
וועלכע זיינען גוט פאר א שלעכטן
חלום, ח*).

סע זיינען אַבער פאַראַן פיר און צוואַנ-
ציק זאכן וועלכע זיינען מעכב, האַלטן
צוריק דעם כוח, דעם עפעקט, די וויר-
קונג פון תשובה, ט).

דאָס מאַכן זינדיקן אַ רבי, אַ גרופּע
מענטשן;

דאָס פירן אַראַפּ איינעם פון דעם גומן
וועג;

ווען איינער זעט זיין זון אַוועק געהן
אויף שלעכטע וועגן, און ער וועהרט
אים נישט; ער טוט גאַר נישט וועגן
דעם;

ווען איינער זאָגט: איך וועל זינדיקן
און איך וועל טון תשובה, צי איך וועל
זינדיקן און יום הכיפור וועט פאַרגיבן
מינע זינד;

דאָס אַפּטיילן זיך פון אַ ציבור;
דאָס קריגן אויף די ווערטער פון אונ-
זערע חכמים, ז"ל;

דאָס אַפּ שפּאַמן פון מצוות;
דאָס פאַרשעהמען זיינע רביים;
דאָס האַבן פינד שפּראַך רייד;
דאָס שעלמן אַ רבי, אַ גרופּע מענטשן

יד, י; רמב"ם מדע, הלכות תשובה, פרק ג,
הלכה ב.

ד) שבת לב, א.

ה) נסא"ז זייט 37.

ו) יומא פה, א אונטן; י"ש ירמיה רסט.

ז) יומא פה, ב.

ח) במ"ד ג, יב.

ח*) ירוש. סנה. פרק י, הלכה ב. די גמרא
לערנט עס אַרויס פון דעם פּסוק: "ויכנעו
עמי אשר נקרא שמי עליהם..." זעט נאָטע
ד.

ט) זעט רמב"ם, מדע, הלכות תשובה,
פרק ד.

פולשטענדיגע רשעים האַלט צוריק אום
גליקן, ז).

אַז מען טוט תשובה, ווערט מען פאַר-
שריבן מיט די צדיקים, ז). אַבער תשו-
בה רייניקט די זינד פון בלוז די יעניגע
וועלכע קעהרן זיך צוריק צו דעם איי-
בערשטן מיט אַן אמת, אַנדערש נישט, ח).

אַז מען טוט תשובה, פאַרגיבט יום
הכפור די זינד, ט) אַבער ווען איינער
זאָגט: איך וועל זינדיקן, און יום הכיפור
וועלן מיינע זינד ווערן פאַרגיבן. וועט
יום הכיפור נישט פאַרגיבן זיינע זינד, י).
ווען איינער זאָגט: איך וועל זינדיקן,
טון תשובה און ווידער זינדיקן. וועלן
זיינע זינד נישט ווערן פאַרגיבן, א).

גאַר וואויל איז דעם יעניגן וועלכער
טוט תשובה ווען ער איז נאָך אַ מאַן,
אינג, ווען ער איז נאָך בכוח צו זינ-
דיקן, ב).

תשובה און מעשים טובים זיינען אַ
שוין געגן אום גליקן, ג).

תשובה און מעשים טובים, גופע
מאַמן, זיינען דעם מענטשענס פאַרטיי-
דיגערס. אפילו ווען ניין הונדערט און
ניין און ניינציג אַן קלאַגערס באַשולדיגן
אים, און בלוז איין מלאך פאַרטיידיגט
אים, ווערט ער געראַטעוועט, ד).

תשובה איז גרעסער, וויכטיקער פון
צדקה, ח).

זי בריינגט היילונג אויף דער וועלט, ז).

ו) יומא פה, ב, אונטן און רש"י דאָרט
אונטער דעם וואָרט המוחלפין.

ז) ירושלמי ראש השנה, פרק א, הלכה ג.

ח) יומא פה, א.

ט) יומא פה, ב; שבועות יג, א.

י) יומא פה, ב; זעט אר"ב, נוסחא א.

פרק מ.

א) ירושלמי יומא פרק ה, הלכה ז; יומא
פה, ב.

ב) עבודה זרה יט, א.

ג) פרקי אבות פרק ד; יומא פה, א;

שמחות זייט 214 און זעט זייט 215; אר"ב

נוסחא ב, פרק לה; פרי"א פרק מג; במ"ד

און נאך.
און כאטש אַט די עכירות און עהנ-
ליכע צו זיי, זייער גלייכן, זיינען מעכב,
האַלטן צוריק, שמערן דאָס מון תשובה.
דאָר, אויב דער זינדיקער טוט תשובה,
ווערט ער בעטראַכט ווי אַ בעל תשובה,
און ער האָט עולם הבא, י.
אַבער ליידער, אידן וועלן נישט מון
גרויסע תשובה איידער אליהו הנביא ז"ל
וועט קומען, י*.)
האַט דער בעשאַפער באַרום זיך מיט
עמיצן וועגן דעם אוניווערס בעשאַפ?
יא. ער האָט באַרום זיך מיט דער
תורה, א; ;
מיט די ששה סדרי משנה, די
משניות, ב.)

[מע ווייסט דאָך נישט וועמען צו איר-
בער בעמען];
דאָס טיילן זיך מיט אַ גניבה;
דאָס געפינען עפּים, און ניט אויס
רופן, מוּדיע זיין, פּובליצירן דאָס גע-
פינען, דאָס געפינאַכץ;
דאָס ערווערבן זיך כבוד, עהרע, דורך
פאַרשעהמען אַ צווייטן אונטער די
אויגן;
דאָס פאַרדעכטיקן כשר'ע, פרומע,
עהרליכע מענטשן;
דאָס רעדן רכילות;
דאָס רעדן לשון הרע;
דאָס טראַגן זיך אַרום מיט שלעכטע
געדאַנקען;
דאָס חבר'ן זיך מיט רשעים;

תורה — דער כוח פון לערנען תורה

זי איז געוואָרן בעשאַפן צוויי טוי-
זענט יאָר פאַר דעם וועלט בעשאַפ, ד.)
זי איז געווען אויף געשריבן אויף דעם
בעשאַפערס אַרעם, ד.)
אַט האָט דאָך אדם הראשון געזאָגט צו
דעם אייבערשטן: „האַר פון דער וועלט,
ביז דו האַסט בעשאַפן דיין וועלט, איז

פאַר וואָס האָט דער בעשאַפער באַ-
רופן זיך גראַד מיט דער תורה?
ווייל די תורה איז איינע פון די עט-
ליכע זאַכן וועלעכע זיינען געוואָרן בע-
שאַפן פאַר דעם אוניווערס בעשאַפ, ג.)
און ווייל די תורה איז געוואָלדיק וויכ-
טיק:

נד, א; נדרים לט, ב; פּר"א פרק ג און
זעט דאָרט רד"ל אות יד; זהר לך לך אויבן
און צו לד, ב; ב"ר א, ד; תנח. נשא א;
שו"ט צג, ג; יל"ה צג, ז; י"ש בראשית ענדע
כ; ירמיה רצח; משלי תקמב; רש"י אָנהייב
בראשית; ל"ט בראשית ג, כד.
ד) זעט ווער סע זאָגט וואָס אין:
ב"ר ה, ב; ויק"ר אָנהייב פרשה יט; ש"ר
אָנהייב פסוק יא; תנח. וישב ד און וילך ב;
מ"ש פרשה ה, ב; תרגום ירושלמי בראשית
ג, כד. אין יוב"ע דאָרט שטעהט נישט מיט
ווי פיל יאָרן; שו"ט צ, יב; יל"ה צ, ז; י"ש
תהלים תתו.
פאַרגלייכט די נעמען.
זעט: ספר הבהיר; רמב"ם בראשית ב, ג.
ד) מדרש תנחומא וילך ב.

י) זעט איינצלהייטן וועגן די פיר און
צוואַנציק זאַכן אין רמב"ם, מדע, הלכות
תשובה, פרק ד.
י*) פּר"א ענדע פרק מג.
א) פּר"א פרקים ג, און יא; מר"א הוספה
יב, זייט 235; ב"ר סד, ח; תנח. אָנהייב
בראשית; סא"ר זייט 160; תדא"ר פרק לא,
און זעט דאָרט ישועות יעקב; י"ש משלי
תקמא; מה"ג א', א, א, זייט 9; י"ר בראשית
ו, א; דבר 62. זעט רש"י חגיגה יד, א שורה
א.
ב) י"ר בראשית ה, א.
זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס, און
די גירסאות נמלך, נתויעץ, מתויעץ.
ג) זעט און פאַרגלייכט: משלי ה, כב און
תרגום, רש"י און אבן עזרא דאָרט; פסחים

תורה איז איינע פון די זיבן זאכן וועלכע זיינען געווארן בעשאפן פאר דעם וועלט בעשאפן, ח.

תורה איז איינע פון די דריי זאכן אויף וועלכע די וועלט האלט זיך, ט.

אָהן תורה וואַלטן הימל און ערד ניט עקזיסטירט, י.

דער אייבערשטער אַליין זיצט און לערנט תורה די ערשטע דריי שעה פון דעם טאָג, א.

דער אייבערשטער אַליין זאָגט אַז זינט דער בית המקדש איז געוואָרן חרוב, איז אַלץ וואָס ער פאַרמאָגט אין זיין וועלט זיינען די „ד' צמות של הלכה“, ב.

דער אייבערשטער וועט זיצן אין זיין גרויסן בית המדרש... ב*.)

דער אייבערשטער זאָגט: ווער סע לערנט תורה און טוט גמילות חסדים און דאוונט בציבור, איז גלייך ווי ער וואַלט אויס געלייזט מיך און מיינע קינדער פון צווישן די פעלקער פון דער וועלט, ג.

דער אייבערשטער זאָגט אַז איין טאָג

די תורה געווען בעהאלטן ביי דיר צוויי טויזנט יאָר, ד2).

די גאַנצע וועלט איז געוואָרן בעשאפן צו ליב תורה, ד3).

די תורה זאָגט: איך בין געווען דעם בעשאפערס געצייג. דער שטייגער פון דער וועלט איז, ווען אַ קעניג בויעט אַ פאַלאַץ, בויעט ער נישט לויט זיין אייגענעם פערשטאַנד, נאָר לויט ווי דער בוי מייסטער פאַרשטעהט. און אויך דער בוי מייסטער בויעט נישט פון זיין אייגענעם פערשטאַנד. ער האָט מוסמער צייכנונגען, און געריסעוועטע פלאַנען [בליו פרינטיס], צו וויסן ווי אַזוי צו מאַכן גרויסע און קליינע צימערן. אַזוי אויך האָט דער בעשאפער געקוקט אין דער תורה, און ער האָט בעשאפן דעם אוניווערס, ה).

די תורה האָט געזאָגט: בראשית, בי ראשית, „ה' קנני ראשית דרכו“, ו).

דער אייבערשטער האָט ערוואָרבן, בעשאפן מיך, אין דעם אָנהויב פון זיין וועג, איידער ער האָט בעשאפן דעם אוניווערס, ז).

פרשה א; י"ש בראשית ענדע ד; אלשיך אָנהייב בראשית.

אין מאַנכע ערטער שטעהט דפתראות. סע מיינט דאָקומענטן, פלאַנען.

ו) משלי ה, כב און זעט דאָרט רש"י,

א"ע, רלב"ג; ב"ר א, א; פראַ אָנהייב פרק ג.

ז) י"ש בראשית ב, משלי ענדע תתקמב.

אַז דער בעשאפער האָט געקוקט אין דער

תורה, און ער האָט בעשאפן דעם אוניווערס.

זעט פאַרגעהענדיגע נאָטע ה.

ח) פסחים נד, א. זעט נאָטע ג.

ט) פרקי אבות פרק א.

י) פסחים סח, ב אונטן.

יא) עבודה זרה ג, ב.

יב) ברכות ה, א.

יג) תדא"ר אָנהייב פרק ה.

יד) ברכות ה, א, אויבן.

27) תנח. וישב ד.

37) ב"ר א, ד און י; ויק"ר כג, ג; במ"ר יג, טו און יד, יב; שי"ר ה, יא, ד און ז, א, א; ר"ר פתיחתא א; תנח. יתרו יד און ראה א; תנח"ב בראשית י און ראה ב; פ"ר פיסקא כא, זייט קט, ב; מ"א בראשית א, א; ל"ט בראשית זייט ב, א; י"ש בראשית ב און יז, ישעיה תעה; ילה"י נא, טז; ילה"ה כט, לד; מנה"מ ג, ת"ת, זייט 207; ישמעאל ג, ג.

ח) תדא"ר פרק לא, זייט קכא; ב"ר א, א; זהר פקודי רכא, א, אויבן; תנח"ב בראשית ה; ל"ט בראשית, זייט ב, א; י"ש בראשית ב און משלי ענדע תתקמב; מנה"מ ג, ת"ת, זייט 206; רקאנטי אָנהייב בראשית, און זייט ג, א; י"ר בראשית ב, א אונטן און ה, א.

זעט: אבות פרק ג; אר"נ נו"א, פרק לט, זייט 118; ב"ר ג, ה און סד, ח; מדרש כונן

לערנען, איז ליבער אים פון טויזנט קרבנות עולה, ד).
 דער אייבערשטער וויינט יעדער טאג אויף דעם וועלאכער האָט די מעגלאַכ-קייט צו לערנען און לערנט נישט, און אויף דעם וועלאכער האָט נישט די מעגלאַכקייט צו לערנען און לערנט יאָ, ה).
 ווער סע האָט די מעגלאַכקייט צו לער-נען תורה און ער לערנט נישט, בריינגט דער אייבערשטער אויף אים שרעקליכע יסורים, און זיי צעמישן אים, ח*.)
 תורה איז איינע פון די דריי מתנות וועלאכע דער אייבערשטער האָט געגיבן די אידן דורך יסורים. [די אַנדערע צוויי זיינען ארץ ישראל און עולם הבא], ו).
 די אידן זיינען געוואָרן אויס געלייזט פון מצרים נאָר צו ליב דברי תורה, כאָטש זיי האָבן נאָך נישט געהאַט מקבל געווען, אָן גענומען די תורה. אָבער זיי האָבן געטון לויט דער תורה אַלע זייערע מעג, י*.)
 תורה איז ליכט, ז).
 תורה איז דער בוים פון לעבן, ח).
 די תורה איז אַ בוים פון לעבן פאַר די יעניגע וועלאַכע האַלטן אַן זיך פעסט אין איר, ט).
 תורה, לערנען איז געגליכן צו אַ לעבנס רעצעפט, ו).
 ווען אדם הראשון וואָלט געווען אַפ געהיט די תורה און די מצוות, וואָלט ער נישט געווען געשטאַרבן, י*.)

תורה איז געגליכן צו אַ גומער פרוי, א*.)
 אהבה ליבשאַפט מיינט כלוין תו-רה, א*.)
 ווער סע לערנט תורה ביי נאָכט, איז די שכינה אַנטקעגן אים, ב).
 ווער סע לערנט תורה, ערפילט דער אייבערשטער זיינע פערלאַנגען, ג).
 תורה איז דער בונד צווישן דעם איי-בערשטן און די אידן, ג*.)
 ווען צען מענטשן, אַדער פינעף, דריי, צוויי זיצן און שמועסן אין לערנען רומ די שכינה צווישן זיי, ד).
 אפילו ווען איין מענטש זיצט און לערנט תורה איז די שכינה מיט אים, ה).
 ווען אַ מענטש זיצט און לערנט, האָט אפילו אַ מלאך קיין שליטה, קיין מאַכט איבער אים. ווען דער מלאך איז גע-וואָרן געשיקט צו בריינגן אַרויף אליהו הנביא אויף דעם הימל, האָט ער גע-טראָפן אים לערנען מיט אלישע'ן. זיי-ענדיק מאַכטלאָז, האָט ער אום געקעהרט זיך און איבער געגיבן עס דעם אַלמעכ-טיקן. ערשט ווען סע האָבן אַראָפ געני-דערט דער פייערדיקער רייט וואָגן און די פייערדיקע פערד פון דעם הימל, זיי-נען זיי געוואָרן צעשייד... ה*.)
 ווען דריי מענטשן עסן ביי איין טיש און זיי רעדן דברי תורה, איז גלייך ווי זיי וואַלטן געעסן פון דעם איי-בערשטנס טיש, ו).

י*) תנחומא אנהייב בחוקותי.
 א*) יבמות סג, ב.
 א*א) תדא"ר פרק ג, זייט כט, ב.
 ב) תמיד לב, ב.
 ג) עבודה זרה יט, א.
 ג*) תדא"ר אנהייב פרק ג.
 ד) פרקי אבות פרק ג.
 ה) ברכות ו, א.
 ח*) זעט מלכים ב', יא; תדא"ר פרק ה, זייט לט, א.
 ו) פרקי אבות, פרק ג.

ד) שבת ל, א, לעצטע שורה.
 ה) חגיגה ה, ב.
 ח*) ברכות ה, א.
 ז) ברכות ה, א, אונטן.
 ז*) תדא"ז פרק יד, זייט כ, א—ב.
 זעט מיין בוך "משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג" זייטן קג—קלד.
 ז) מגילה טו, א.
 ח) ברכות לב, ב.
 ט) משלי ג, יח.
 י) קידושין ל, ב.

לערנען תורה איז מעהר פון אלץ, י).
לערנען בריינגט צו טאטן, י*.)
ווער סע לערנט א צווייטנס אינגל
תורה איז גלייך ווי ער איז זיין פא-
טער, א).

ווער סע לערנט אן עם הארץ'ס קינד
תורה, איז דער אייבערשטער מבטל, ער
אנלירט אפילו א גזרה, א1).

ווער סע לערנט דעם צווייטן איין פסוק,
איין הלכה, אדער איין ווארט, איז עם
גלייך ווי ער וואלט געגיבן אים לעבן, א2).

ווער סע איז מקיים, לערנט תורה
אויס ארימקייט, דער וועט ענדליך
מקיים זיין זי אויס רייכקייט, ב).

דער וועלכער לערנט תורה אויס
נויט, וועט באקומען די פירות אויף דער
וועלט, און דעם קרן קיימת אויף יענער
וועלט, ב*.)

לאנג לעבן איז אין דער תורה'ס רעכ-
טער האנד, רייכקייט און כבוד זיינען
אין איר לינקער האנד, ג).

יעדער תלמיד חכם וועלכער לערנט
פיל תורה, און ער האט קיין פרנסה, איז
עם א גוטער סימן פאר אים. א, טאמער
וועסט דו פרעגן אויב דער אייבערשטער
האט ליב זיין תורה, פאר וואס זשע
מאכט ער נישט רייך אים. איז דער
ענטפער: אז ער וועט ווערן רייך וועט
ער אפ קעהרן זיך פון לערנען, ג*.)

ב*.) ספרי קרח קיט. אין יל"ה קיט, לא
שטעהט לבעל הדין אויף דעם ארט פון
לכאי עולם, און פארגלייכט ביידע ווערטיגעס.
י) פיאה, אנהייב פרק א.

י*) מגילה כו, א. זעט שאילתות לך לך.
שאלתא ז, זייט מא.

א) סנהדרין צט, ב.

א1) בבא מציעא פה, א.

א2) תדא"ר פרק ה, מה, א—ב און זעט
דארט דעם פירוש, קאמענטאר רמתיים צופים.

ב) פרקי אבות, פרק ד.

ב*) תדא"ר פרק ב, זייט ד, ב.

ג) משלי ג, טז.

ג*) תדא"ר פרק ג, זייט כו, א—ב.

תורה איז גרעסער פון ראטעווען
מענטשן, פון בויען דעם בית המקדש,
און פון עהרליך האלטן עלטערן, ז).

בלויז תורה איז כבוד, ז*.)

סע זיינען פאראן דריי קרוינען: די
קרוין פון תורה, לערנען; די קרוין פון
כהונה; און די קעניגליכע קרוין, ח).

די קרוין פון כהונה האט אהרן פאר-
דינט, און ער האט ערווארבן זי זיך.
די קרוין פון מלכות האט דוד פארדינט,
און ער האט גענומען זי זיך. די קרוין
פון תורה ליגט נאך. און ווער סע וויל
נעמען זי, זאל ער קומען און ערווערבן
זי זיך, ט).

סע זיינען פאראן דריי קרוינען...
די קרוין פון תורה ליגט כדי נישט צו
גיבן די מענטשן א פתחון פה, אן עפע-
נונג, א מעגליכקייט צו זאגן ווען די
קרוינען פון כהונה און מלכות וואלטן
געליגן וואלט איך געווען זוכה געווען
און גענומען זיי. ווארן אט ליגט דאך
די קרוין פון תורה פאר יעדן איינעם.
איז ווער סע איז זוכה, בעטראכט איך
עם גלייך ווי אלע דריי ליגן פאר אים
און איז זוכה אלע. און ווער סע איז
נישט זוכה, בעטראכט איך עם גלייך ווי
אלע דריי ליגן, און ער איז נישט זוכה
אפילו איינע, ט*.)

ז) מגילה טו, ב. די לעצטע זיבן שורות.

ז*) פרקי אבות פרק ו.

ח) אבות פרק ד; ספרי קרח פיסקא קיט;
ק"ר ז, פסוק א; תנת. ויקהל ח; מ"ש כג,
כ; יל"ה יט, לא.

ט) פארגלייכט די קוועלעס און זעט ווער
סע זאגט וואס אין:

אר"ג נו"א, פרק מא; יומא עב, ב, און
רש"י דארט אונטער דעם ווארט שלשה;
אבות פרקים ד און ו; ש"ר לד ענדע ב;
במ"ד ד, יג; יד, י און יד, יג; ק"ר ז, פסוק
א; תנת. ויקהל ענדע ח; מ"ש כג, ג; י"ש
קהלת התקעג; ל"ט אנהייב שמות.

פארגלייכט אר"ג נו"ב, אנהייב פרק מה.

לערנען תורה איז גרעסער פון מקריב זיין דעם קרבן תמיד, ד.)
 דער וועלאכער לערנט הלכות יעדער מאָג, איז זיכער מיט עולם הבא, ד.*)
 ווען איינער לערנט תורה לשמה, מאַקע בלויז צו ליב לערנען, ווערט עס פאַר אים אַ לעבנס רעצעפט, ה.)
 ווער סע לערנט תורה לשמה איז זוכה צו פילע זאַכן, ו.)
 ווער סע לערנט תורה לשמה, צו ליב לערנען, נישט צו ליב פערזאָנלעכע פאַר-דינסטן, דער מאַכט שלום אין דעם הימ-לישן געריכט, און אין דעם אונטערשטן געריכט. ער איז גלייך ווי ער האַט געבויעט פאַלאַצן אויבן און אונטן. ער באַשיצט די גאַנצע וועלט. ער דערנעהנט מער די גאולה, די אויס לייזונג פון דעם גלות, ז.)
 דער וועלאכער נעמט זיין לערנען תורה ערנסט, דעם שפאַרט מען איין צען האַרבע זאַכן: ער טראַכט נישט וועגן טון עברות, און נאָך, ז.*)
 לערנען איז גוט אפילו שלא לשמה, אפילו ווען מע לערנט נישט צו ליב לער-נען, נאָר צוליב אַנדערע מעמים. ווייל דאָס לערנען נישט צו ליב לערנען, פירט צו לערנען צו ליב לערנען, ח.)
 וואָס מעהר איינער לערנט, אַליץ לעני-גער לעכט ער, ט.)

תורה איז דיין לעבן אויף דער וועלט, און דייןע לעבנע יאָרן אויף יע-גער וועלט, י.)
 תורה לערנען גיבט לעבן אויף ביידע וועלטן צו די וועלאַכע טוען עס, א.)
 תורה גיבט דעם מענטשן רייכקייט און כבוד אויף דער וועלט, לאַנג לעבן אויף דער און אויף יענער וועלט, א.*)
 ווער סע ערווערסט זיך תורה, ער-ווערסט זיך עולם הבא, ב.)
 פאַר האַרעווען אין לערנען תורה, איז אַן געגרייט שכר, ג.)
 ווער סע היט די תורה, ווערט זיין נשמה געהיט, ד.)
 תורה לערנען בריינגט צו פאַרזיכער-קייט, ה.)
 יעדער תלמיד חכם וועלאַכער לערנט יעדער מאָג צו פאַרמעהרן הימלם כבוד, דאַרף קיין שווערד, קיין שפיז, קיין שום אַנדער זאַך צו שירמען, צו הימלן אים. דער אַלמעכטיקער אַליין היט אים. און דינסט מלאכים וואַכן אַרום אים, אַלע מיט שווערד אין האַנט הימלן אים, ה.*)
 תורה פאַר היט דעם מענטשן פון שלעכטס אין זיין יוגענט, און זי גיבט אים אַ לעבנס ציל און האַפענונג אויף די עלטערע יאָרן, ו.)
 ווער סע נעמט אויף זיך דעם יאָך פון תורה, נעמט מען אַראָפּ פון אים דעם יאָך פון דער רעגירונג, ז.)

ד) עירובין סג, ב, און זעט רש"י דאָרט.
 ד*) תדא"ו פרק ב, זייט ה, א; ענדע מסכת נדה, און רש"י ז"ל זאָגט דאָרט אַן דאָס מיינט משנה, ברייתא, הלכה למשה מסיני.
 ה) תענית ז, א.
 ו) פרקי אבות, פרק ו.
 ז) סנהדרין צט, ב.
 ז*) תדא"ו פרק טו, זייט כג, א און זעט דאָרט ישועות יעקב.
 ח) פסחים ג, ב.
 ט) פרקי אבות, פרק ב.

י) קידושין מ, א. זעט רש"י דאָרט אונ-טער דעם וואָרט חייך.
 א) פרקי אבות, פרק ו.
 א*) תדא"ו פרק כד, זייט נה, ב.
 ב) פרקי אבות, פרק ב.
 ג) אָנהייב עבודה זרה.
 ד) מנחות צט, ב.
 ה) עבודה זרה יט, ב.
 ה*) תדא"ו פרק ד, זייט לב, ב.
 ו) קידושין פב, א.
 ז) פרקי אבות, פרק ג.

ד) עירובין סג, ב, און זעט רש"י דאָרט.
 ד*) תדא"ו פרק ב, זייט ה, א; ענדע מסכת נדה, און רש"י ז"ל זאָגט דאָרט אַן דאָס מיינט משנה, ברייתא, הלכה למשה מסיני.
 ה) תענית ז, א.
 ו) פרקי אבות, פרק ו.
 ז) סנהדרין צט, ב.
 ז*) תדא"ו פרק טו, זייט כג, א און זעט דאָרט ישועות יעקב.
 ח) פסחים ג, ב.
 ט) פרקי אבות, פרק ב.

אן אַרימאָן איז בלויז דער יעניגער וועלאַכער איז אַרים אין תורה, ז).

תורה ראַטעוועט פון די משיח ווייען, ח).

ווער סע לערנט תורה, און טוט גמיר לות חסדים, איז זוכה צו די נחלות פון די שבטים יוסף און יששכר, ט).

ווער סע פאַרעהרט די תורה, ווערט פאַרעהרט פון לייט, י).

וואויל איז דעם וועלאַכער קומט אויף יענער וועלט, און ער האָט זיין תורה לערנען, זיין תורה באַגאָזש מיט זיך, א).

אַפילו אַ נישט איד, ווען ער לערנט תורה איז ער געגליכן צו אַ כהן גדול, ב).

אַז מע לערנט תורה ווערט מען נישט איבער געגיבן אין דעם יצר הרע'ס הענט, ג).

וואויל צו די אידן: ווען זיי לערנען תורה, און טוען גמילות חסדים, ווערט זייער יצר הרע איבער געגיבן אין זיי-ערע הענט, און זיי ווערן נישט איבער געגיבן אין זיינע הענט, ד).

לערנען תורה איז נישט באַשרענקט פאַר בלויז אַ געוויסן קלאַס מענטשן. יעדער איינער קאָן ערווערבן זיך די קרוין פון דער תורה, פון לערנען, ד*).

אַזוי ווי אַ קינד דאַרף זויגן יעדער

ווער סע לערנט תורה, זיינען זיינע פעלדער [געשעפטן] מצליח, ח).

ווער סע לערנט תורה, האַלטן יסורים זיך ווייט פון אים, ט).

אַז מע איז עוסק אין תורה, מע לערנט, פאַרגיבט מען די זינד, י).

דער וועלאַכער פערשוואַרצט זיין פנים צו ליב תורה אויף דער וועלט, וועט דער אייבערשטער מאַכן בליאַסקען זיין פנים אויף יענער וועלט, א).

דער וועלאַכער הונגערט אויף דער וועלט צו ליב לערנען תורה, דעם וועט דער אייבערשטער אָן זעמיגן אויף יענער וועלט, ב).

ווער סע לערנט תורה אויף דער וועלט, וועלאַכע איז געגליכן צו נאַכט, ציט אַוים דער אייבערשטער אַ פאַדעם פון חסד, גנוד אויף אים אויף יענער וועלט, וועלאַכע איז געגליכן צו טאָג, ג).

ווער סע לערנט תורה ביי נאַכט, ציט אַוים דער אייבערשטער אויף אים אַ פאַדעם פון חסד, גנוד, ביי טאָג, ד).

די נאַכט איז געוואָרן בעשאַפן צו לערנען, ח).

ווער סע לערנט תורה אפילו בלויז איין טאָג אין יאָר, ווערט עס בעטראַכט גלייך ווי ער וואַלט געלערנט אַ גאַנץ יאָר, ו).

י) פרקי אבות, פרק ד.
 א) פסחים ג, א; מועד קטן כה, א.
 אונטן; כתובות עז, ב; בבא בתרא י, ב.
 ב) בבא קמא לח, א.
 ג) קידושין ל, ב.
 ד) עבודה זרה ה, ב.
 ד*) אר"י נו"א אנהייב פרק מא און נו"ב אנהייב פרק מח; מ"ש כג, ג; ק"ר ז, פסוק א, ב; יומא עב, ב און רש"י דאַרט אונטער דעם וואָרט שלשה.
 פאַרגלייכט: אבות פרקים ד און ו; ש"ר לד עודע ב; במ"ר ד, יג; יד, י און יד, יג; תנח. ויקהל ענדע ח; י"ש קהלת תתקענ. זעט זייט 126, נאָטע פ.

ח) עבודה זרה יט, ב.
 ט) ברכות ה, א.
 י) ברכות ה, ב.
 א) סנהדרין ק, א.
 ב) סנהדרין ק, א.
 ג) חגיגה יב, ב. זעט עבודה זרה ג, ב. אונטן.
 זעט ב"מ פג, ב; זוטא ד', ה, ח.
 ד) חגיגה יב, ב.
 ה) עירובין סה, א; ילה"מ לא, טו.
 ו) חגיגה ה, ב. אונטן.
 ז) סנהדרין כד, א.
 ח) סנהדרין צח, ב.
 ט) זעט רש"י בבא קמא יו, א. ענדע פרק א.

ווער סע באנוצט זיך מיט דעם קרוין פון דער תורה פאר א פערזענלאכן צוועק ווערט אויס גערופן פון דער וועלט, ה). ווען צוויי תלמידי חכמים שארפן איי-נער דעם צווייטן אין הלכה, באגליקט זיי דער אייבערשטער... ער האט ליב זיי, ה*).

ווען צוויי תלמידי חכמים געהען אין וועג, און זיי רעדן נישט אין לערנען, זיינען זיי ווערט צו ווערן פאר-ברענט, ז).

ווען צוויי מענטשן געהען אין וועג, און זיי רעדן אין לערנען, וועט קיין שלעכטס טרעפן זיי, ז1).

ווען איינער שויד אפ זיך פון א צווייטן, זאל עס זיין מיט א „דבר הלכה“, ז2).

ווען צוויי מענטשן זיצן און רעדן נישט אין לערנען, איז דאס א זיצונג פון אפ שפעטערס, ז).

ווען דריי מענטשן עסן ביי איין טיש און שמועסן נישט אין לערנען, איז גלייך ווי זיי וואלטן געעסן פון גע'פג'ר'טע קרבנות, ח).

א תלמיד חכם וועלאכער הערט אויף לערנען, איז גלייך צו א וואנדערדיקן פויגל, ט).

פאר אראפ נעמען פון זיך דעם עול פון תורה, ווערט מען באשטראפט אויף דער וועלט, י).

סאג, אזוי דארף א מענטש הארעווען אין תורה יעדע שעה, ה).

א מענטש דארף נעמען אויף זיך דאס לערנען תורה ווי אן אקס נעמט זיך צו דעם יאך, און ווי אן אייזל נעמט זיך צו זיין משא, לאסט, ז).

אפילו ביי דעם שטארבן זאל מען נישט פערמיידן זיך פון דברי תורה, ז).

תורה קומט ארויס פון דעם ארימען קלאס מענטשן, ח).

א מענטש דארף וואוינען אין אן ארט וואו מען לערנט תורה, ט).

א מענטש זאל שמענדיק לערנען תורה אין אן ארט וואו סע ווילט זיך אים לערנען, י).

תורה האט א קיום נאך ווען מע איז מוסר נפש זיך פאר דעם, א).

תורה קאן עקזיסטירן בלויז ביי דעם וועלאכער האלט זיך פאר נישט עקזיס-טירנד, ב).

א מענטש זאל שמענדיק אן לערנען זיך מיט תורה צו ערשט, און דער נאך זאל ער טראכטן, ג).

איבער'חורן דעם פרק הונדערט מאל איז נישט דאס זעלבע ווי איבער'חורן הונדערט און איין מאל, ד).

אכער פראקטיצירן וואס די תורה לערנט אונז, איז וויכטיקער פון בלויז לערנען תורה, ד*).

תדא"ר פרק ה, זייט לה, ב, און זעט רמתים צופים דארט.

ה) נדרים סב, א.

ה*) זעט איינצלהייטן אין שבת סג, א.

ז) תענית י, ב; סוטה מט, א.

ז1) תדא"ר פרק ה, זייט לט, א.

ז2) ברכות לא, א; תדא"ר פרק ה, זייט לה, ב.

ז) פרקי אבות, פרק ג.

ח) פרקי אבות, פרק ח.

ט) חגיגה ה, ב.

י) ירושלמי פיאה פרק א, ענדע הלכה א.

ה) ירושלמי ענדע ברכות.

ז) עבודה זרה ה, ב.

ז) שבת פג, ב, דריטע שורה אונטן, זעט שבת ל, א.

ח) נדרים פא, א; סנהדרין צו, א.

ט) שבת קמו, ב.

י) עבודה זרה יט, א.

יא) ברכות סג, ב.

יב) סוטה כא, ב.

יג) עבודה זרה יט, א.

יד) חגיגה ה, ב.

יז) ברכות ז, ב, אונטן, פארגלייכט מיט

ווער סע פארשוועכט די תורה, ווערט פארשוועכט פון לייטן, (ב).

ווער סע היט נישט די תורה, ווערט זיין נשמה נישט געהיט, (ג).

ווער סע איז מבטל תורה אויס רייכ-קייט, דער וועט ענדליך מבטל זיין זי אויס ארימקייט, (ד).

אזוי לאנג ווי דאס קול פון תורה איז נידעריק, געוועלטיקן עשוים הענט, (ה).

ווער סע גלויבט נישט אין תורה מן השמים, האָט קיין עולם הבא, (ו).

ווער סע גלויבט נישט אין תורה מן השמים, דער האָט מכות געווען דעם אייבערשטנס וואָרט, (ז).

ווער סע מייטשט אויס די תורה נישט ווי די הלכה, אפילו ווען ער האָט תורה און מעשים טובים, האָט ער קיין חלק אין עולם הבא, (ח).

די פינעף חומשים וועלן קיין מאָל ווערן בטל, (ט).

די תורה, לערנען תורה, איז אידענטיפיצירט מיט, ווערט געגליכן צו, באַצייכנט, אָן גערופן:

אור, ליכט, י;

אמת, וואַרהייט, א;

אש, פייער, ב;

אש דת, פייערדיק געזעץ, ג;

דער וועלאַכער שייד אָפּ זיך פון תורה, פאַרזעהרט אים פייער, א).

ווער סע שייד אָפּ זיך פון תורה פאַלט אַרײַן אין גיהנם, ב).

ווער סע לערנט קיין תורה ווערט אָן גערופן נוף, געטאָדלמער, ג).

ווער סע הערט אויף צו לערנען, און ער פאַרנעמט זיך מיט שמועסעראַיען, קאַרמעט מען אים מיט קוילן פון בייזעם ביימלאַך, ד).

ווער סע נעמט אַראָפּ פון זיך דעם יאָך פון תורה, לייגט מען אַרויף אויף אים דעם יאָך פון דער מלוכה און דעם יאָך פון פרנסה, ה).

א הויז וואו מע לערנט תורה ביי נאַכט, ווערט נישט חרוב, ו).

א הויז אין וועלאַכן סע הערן זיך קיינע דברי תורה ביי נאַכט, ווערט פאַרברענט, ז).

קיין תורה, קיין דרך ארץ, [קיין דרך ארץ, קיין תורה], ח).

קיין תורה, קיין איינקונפט, פרנסה, [קיין איינקונפט, קיין תורה], ט).

פאַר ביטול תורה, פאַר פערנאַכלע-סיקן צו לערנען תורה, שטאַרבן קינדער, י).

אז מע לערנט קיין תורה, רעגנט נישט, א).

א) בבא בתרא עט, א.

ב) בבא בתרא עט, א.

ג) פרקי אבות, פרק ו.

ד) חגיגה יב, ב; עבודה זרה ג, ב.

ה) פרקי אבות, פרק ג.

ו) עירובין יח, ב; זעקס שורות אונטן.

ז) סנהדרין צב, א.

ח) פרקי אבות, פרק ג.

ט) פרקי אבות, פרק ג.

י) שבת לב, א, אויבן.

א) תענית ז, ב.

ב) פרקי אבות, פרק ד.

ג) מנחות צט, ב.

ד) פרקי אבות, פרק ד.

ה) ירוש. ראש השנה, פרק ג, הלכה ח.

ו) סנהדרין צ, א.

ז) סנהדרין צט, א.

ח) פרקי אבות, פרק ג.

ט) ירושלמי מגילה.

י) משלי ו, כג.

א) ירושלמי ראש השנה פרק ג, הלכה

ח; פ"כ פיסקא טו זייט קכא, א.

ב) מ"י יתרו, זייט סה, א, אויסגאַבע

אום; מ"ש, זייט 100; ספרי ברכה פיסקא

שמג, אויסגאַבע אום; מת"נ זייט 211; תנח.

יתרו יב; שו"ט כט, ב; י"ש ברכה תתקנא;

מה"ג, זייטן 212—211; ל"ט יתרו כ, ב און

זעט הברכה זייט סב, ב.

ג) ביצה כה, ב; ספרי פיסקא שמג;

חלב, מילך, ב; ;
 דבש, האָניג, ג; ;
 חבית מלאה דבש, אַ פּאָס פּול מיט
 האָניג, ד; ;
 תאנה, פייג, ה; ;
 יין, וויין, ו; ;
 קונדיטין, געווירצמער וויין, ז; ;
 שמן, בוימל, ח; ;
 מים, וואַסער, ט; ;

חפר, גנוה, ד; ;
 טוב, גוט, ה; ;
 כבוד, עהרע, ו; ;
 לקח, וויסן, מאַרפּאַל, לעהרע, ז; ;
 קנין, ערווערבונג, ח; ;
 שלום, פרידן, ט; ;
 בר, לויטערקייט, דאָס פיינסטע פון
 דער תבואה, י; ;
 חלה, יי*); ;
 לחם, ברויט, א; ;

תנת. פינחס יא; ילמדנו ב/ פינחס יב; י"ש יהושע ב.

ו) ספרי עקב פיסקא מח, אויסגאַבע אום; מר"א פרשה יג, זייט 250; סא"ז זייט 195; במ"ר ב, ג; ד"ר ז, ג; שיר א, ב; תנת, אחרי י און במדבר יד; תנח"ב אחרי טז; פר"כ פיסקא יב, זייט קב, א; מת"נ זייט 42; י"ש עקב תתעג, ישעיה תפ און שיר תתקפו; מה"ג, זייט 198; מה"ג, במדבר זייט 155; ילה"י אָנהייב קאַפּיטל גה.
 ז) פר"כ פיסקא יב, זייט קב, ב, אויס"גאַבע אום; י"ש יתרו רעא; זעט דאָרט צום סוף דעם משל לסקיפּסיטי [א וואָגן מיט אַ בויד; אַ פּאַלאַנקוויין, אַ טראַג בעטל מיט אַ דעכלן של מטרווא"; מה"ג, זייט 201.
 ח) מר"ש זייט 98; ספרי עקב פיסקא מח; מר"א פרשה יג, זייט 256; ויק"ר ג, ז; ד"ר ז, ג; שיר א, פסוק ב; תנת, תבא ג; מת"נ זייט 42; י"ש עקב תתעג; ישעיה תפ און שיר תתקפא; מה"ג, ב' 208; ילה"י קאַפּיטל גה.

ט) תענית ז, א; קידושין מ, ב און רש"י אונטער דעם וואָרט פּוּטַר, אונטן; בבא קמא יז, א; סנה, ז, א און רש"י אונטער דעם וואָרט פּוּטַר, אויבן; עבודה זרה ה, ב; זעיר, זייט 90; ד"א, זייט 126; מר"י מה, א און פּוּ, ב, אויסגאַבע אום; מר"ש זייט 100; ספרי עקב, פיסקא מח, אויסגאַבע אום; מר"א פרשה יג, זייט 250; סא"ר זייט 105; תדא"ר ב, יב, א; ב"ר סו, א; סט, ה און פד טז; ש"ר ב, ה; ד"ר ז, ג; שיר א, פסוק ב; תנת, בשלח יט, ויקהל ת, תבא ג און זעט אָנהייב בראשית; זהר בראשית ס, א; מת"נ זייט 42; שו"ט א, יח און פז, ה, אויסגאַבע

פר"כ פיסקא לב, זייט ר, א; תנח"ב בראשית ד; ילה"א, כג.

זעט: דברים לג, ב און די מפרשים דאָרט; י"ש ברכה תתקנא; ל"ט הברכה זייט סג, א.

ד) שו"ט קיה, ז, אויסגאַבע אום.
 ה) פרקי אבות פרק ו; ירושלמי ראש השנה, פרק ג, הלכה ח; עבודה זרה יט, ב; מנחות נג, ב; ירושלמי ראש השנה פרק ג, הלכה ח; פר"כ פיסקא יא, זייט צו, ב—צו, א; פיסקא טו, זייט קכא, א; תנח, ראה יא; שו"ט כא, ב; י"ש הושע תקכד; י"ש ראה תתצב; ל"ט נצבים, זייט 98.

ו) פרקי אבות, פרק ו.
 ז) תענית ז, א. זעט: דברים לב, ב; משלי ד, ב.

ח) פרקי אבות ענדע פרק ו; י"ש משלי תתקמב.

ט) במ"ר יא, ז; ל"ט הברכה זייט סב, א.
 י) סנהדרין צב, א, אויבן, זעט: תהלים ב, יב און תרגום, רש"י, אבן עזרא, רד"ק, מצודת דוד, מצודת ציון דאָרט; משלי יא, כו און רש"י, אבן עזרא דאָרט.

י*) תנת, תשא יח.

א) ב"ר ע, ה; תנח"ב אחרי טז.
 ב) מר"א פרק יג, זייט 251; סא"ז, זייט 195; ד"ר ז, ג; שיר א, פסוק ב; י"ש עקב תתעג; ישעיה תפ; ילה"י אָנהייב קאַפּיטל גה; מה"ג, זייט 155.

ג) ספרי עקב, פיסקא מח; ד"ר ז, ג; שיר א, פסוק ב; תנת, תשא יח, תבא ג; י"ש עקב תתעג; ישעיה תפ; ילה"י קאַפּיטל גה.

ד) שו"ט קיט, מב, אויסגאַבע אום.
 ה) עירובין נד, א—ב; במ"ר יב, ט;

אהרן ראזמאריץ'ס תנ"כענציקלאָפּעדיע

עמודים, זיילן, ה);
 מספר נסוע, אן אריין געקלאַפּטער
 צוואַק, ז);
 דרבן, אייווערנער שפיץ, ז);
 כלי מלתין, וואַלענע זאכן, ח);
 כלי זהב, גאַלדענע כלים, ט);
 כסף, זילבער, י);
 צדור של מרגלית, אַ בינמל פּערלס,
 [אַ שנירל... א];
 כרי של אבנים טובות ומרגלות
 מעורבבין, אַ קופּע פון צונויף געמישטע
 דימענטן און פּערלס, ב);
 חרב, אַ שווערד, ג);
 טחנה, אַ מיל, מיל שטיינער, ד);
 עז, שטאַרקייט, מאַכט, ה).

גשם, רעגן, י);
 באר, ברונעם, א);
 באר עמוקה, טיפּער ברונעם, ב);
 מלה, זאָלן, ג);
 נמיעה, אַ פּלאַנץ, ד);
 עץ, אַ בוים, ה);
 עץ חיים, לעבנס בוים, ו);
 סם חיים, לעבנס רעצעפּט, ז);
 נגיד, פירער, הערשער, ח);
 אשה, פרוי, ט);
 אשה טובה, אַ גוטע פרוי, י);
 דה, ברוסט, א);
 ירך, אַ דיך, ב);
 אילת, אַן אינדיץ, ג);
 פלמין גדולה, אַ גרויסער פּאַלאַץ, ד);

משלי ה, יט אילת אהבים, און תרגום,
 רש"י, א"ע און מצודת דוד דאָרט.
 (ד) מר"א פרשה ז, זייט 133.
 (ה) במ"ר י, א.
 (ז) אר"ג נוסחא א, פרק יח; תוספתא
 סוטה, פרק ז, א; חגיגה ג, ב, אויבן; תנח.
 בהעלותך טו און אָנהייב וילך; י"ש ענדע
 קהלת. זעט קהלת יב, א.
 (ז) אר"ג נוסחא א, פרק יח; תוספתא
 סוטה, פרק ז, 11; חגיגה ג, ב, אויבן;
 תנח. בהעלותך טו; י"ש ענדע קהלת. זעט
 קהלת יב, א.
 (ח) אר"ג נוסחא ב, פרק לא.
 (ט) אר"ג נוסחא ב, פרק לא.
 (י) ד"ר ב, כו; שו"ט סח, ח.
 (א) מר"א פרשה ז, זייט 133.
 (ב) מר"א פרשה ז, זייט 134. זעט דאָרט
 נאָך.
 (ג) מה, ו; י"ש ברכה תתקנא.
 (ד) ק"ר יב, ז.
 (ה) תהלים כט, יא און תרגום דאָרט,
 און רש"י דאָרט ענדע פּסוק ט; מר"י בשלח,
 זייט מב, ב; ספרי הברכה פּיסקא שמג;
 פ"ר פּיסקא ה, זייט טו, א; ילמדנו ב,
 במדבר ד; שו"ט כא, ד; י"ש בשלח רנא;
 יל"ה כט, יב; ל"ט בשלח טו, יג און הברכה
 זייט סב, א. זעט שו"ט כט, ב.

אום; י"ש לך לך ע; בשלח רנה; עקב
 תתעג; ברכה תתקנא; תהלים תתלו; ישעיה
 תעה און אָנהייב תפ; יל"ה אָנהייב קאַפּיטל
 נה; מה"גג, 375; מה"גד, זייט 155; ל"ט
 יתרו כ, ב.
 (י) תנח. האזינו ג.
 (א) מר"א פרשה יג, זייט 252.
 (ב) מר"א פרשה ז, זייט 133.
 (ג) מסכת סופרים, פרק טו הלכה ה.
 (ד) במ"ר יד, ד.
 (ה) תענית ז, א; ערכין טו, ב; מר"י
 בשלח, זייט ד, א אויסגאַבע אום; ספרי
 עקב פּיסקא מז, אויסגאַבע אום; ב"ר יב,
 ו; במ"ר יג, ב; ד"ר א, א; י"ש דברים
 תשצד; יל"ה אָנהייב קאַפּיטל נה.
 (ו) משלי ג, יח, און זעט ספרי עקב
 פּיסקא מח; ויק"ר ט, ג; און לה, ו; שו"ט
 א, יט, אויסגאַבע אום.
 (ז) עירובין נד, א; יומא עב, ב; תענית
 ז, א; קידושין ל, ב.
 (ח) שבת פח, ב.
 (ט) סא"ר זייט 92.
 (י) יבמות סג, ב.
 (א) עירובין נד, ב.
 (ב) סוכה מט, ב.
 (ג) זעט: עירובין נד, ב, אויבן; יומא
 כט, א; ב"ב.

איין לייטונג צו דעם וועלט בעשאף

די זון, די צאללאזע שטערנס און פלא-
נעטן;

אונזער נידעריקע וועלט.

און דער פארבארגענער כוח, דער
„ראשית כל ראשית, כלי ראשית“, דער
סאמע אנהייב פון דעם גאנצן אנהייב,
און אן אנהייב האט בעשאפן צו ערשט
די וועלט פון די מלאכים, וועלאכע ווערן
אן גערופן אלהים אין כתובים. די ספע-
רע פון די גלגלים איז השמים. און אונ-
זער וועלט איז הארץ.

און דערפאר האט דער פסוק נישט
געקאנט זאגן „אלקים ברא ראשית“,
נאר ער האט בעדארפט זאגן בראשית
ברא אלקים. כדי דאס ווארט ברא זאל
אום קעהרן זיך צו דעם ווארט בראשית.
דאס הייסט אז דער פארבארגענער כוח
ראשית האט בעשאפן אלהים די מלא-
כים, השמים די הימלישע ספערן, און
הארץ די נידעריקע וועלט פון דער לבנה
וועלט און ארונטער, ז*).

איז אמת אז דער בעשאפער האט
בעשאפן דעם אוניווערס מיט זיין
נאמען?

אונזערע חכמים ז"ל דרשענען דעם
פסוק „כי ביה ה' צור עולמים“, (ח) אז
ער האט בעשאפן דעם אוניווערס מיט
דעם נאמען י און ה.

אונזער וועלט האט ער בעשאפן מיט
„ה“, (ט).

אין מאנכע ערטער שטעהט דפתראות. סע
מיינט דאקומענטן.

(1) פע"ר בראשית ט, א.

(2) פע"ר בראשית ח, ב. זעט מכות כג.

ב—כד, א; תנת, וילך ב.

(ז) פסח זייט 36.

(ז*) בחיי בראשית א, ב.

(ח) ישעיה כו, ד.

(ט) ספר רזיאל המלאך לא; ירושלמי
חגיגה פרק ב, הלכה א; מנחות כט, ב;

האט דער בעשאפער געהאט א פלאן
פאר זיך ביי דעם בעשאפן דעם אונ-
יווערס?

יא. ער האט געקוקט אין דער תורה
און בעשאפן דעם אוניווערס, די גאנ-
צע וועלט, (ו).

איז פארען אן אנדרייט אז די וועלט
איז געווארן בעשאפן מיט דער תורה?

יב. די צאל פון די אותיות פון דעם
ווארט בראשית באטרעפט ניין הונדערט
און דרייצן, פונקט ווי די צאל פון די
אותיות פון די ווערטער בתורה יצר, ער
האט בעשאפן [די וועלט] מיט דער
תורה, (11).

די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט
תורה באטרעפט זעקס הונדערט און
עלף, דאס ווארט בראשית מאכט שב'
תרי"א, ער האט בעשאפן די וועלט מיט
די זעקס הונדערט עלף, געמלאך מיט
דער תורה, (21).

לויט אן אנדער מיינונג: ער האט
געשאפן דעם ספר יצירה, דאס אונ-
יווערס בעשאף בוך. ער האט געקוקט
אריין אין דעם, און האט בעשאפן זיין
אוניווערס, (ז).

דער אוניווערס באשטעהט פון דריי
טוילן:

די ספערע פון די מלאכים;

די ספערע פון די גלגלים, דאס הייסט

(1) ב"ר א, א; זהר פקודי רכא, א, אויבן;
תנא דבי אליהו רבא, פרק לא, זייט קכ, א.
תנח"ב בראשית ה; ל"ט בראשית זייט ב, א;
י"ש בראשית ב און משלי ענדע תתקמב;
מנה"מ ג, ת"ת זייט 206; רקאנטי אנהייב
בראשית און זייט ג, א; י"ר בראשית ב, א.
אונטן און ח, א.

זעט: פרקי אבות פרק ג; אר"ג נוסחא
א, פרק לט, זייט 118; ב"ר ג, ה און סד,
ח; מדרש כונן פרשה א; י"ש בראשית ענדע
ד; אלשיך אנהייב בראשית.

**פֿאַר וואָס איז די דאָזיגע וועלט גע-
וואָרן בעשאַפֿן מיט ה'?**

ווייל זי איז ווי אַ זאַל פֿאַר דיסקור-
סיעס, לעקציעס, און עהנליכעס. ווער סע
ווייל פֿאַרלאָזן זי, קאָן ער טון עס, ג.
ווייל אַלע אותיות, בוכשטאַבן, ווען
מע רעד אַרויס זיי, דאַרף מען באַנוצן
די ליפֿן. אָבער ביי דעם אַרויס זאָגן ה'
דאַרף מען נישט באַנוצן זיי, ד).

**פֿאַר וואָס איז יענע וועלט געוואָרן
בעשאַפֿן מיט י'?**

י איז דער קלענצטער בוכשטאַב.
אויף יענער וועלט איז די צאָל פֿון די
צדיקים קליין, באַשרענקט, ה'.

**פֿאַר וואָס איז דאָס קעפּעלע פֿון י
איין געבוירן?**

ווייל דער כבוד פֿון איינעם איז גרע-
סער פֿון דעם אַנדערנס. זיינען די

דער בעשאַפֿער האָט בעשאַפֿן את השמים ואת
הארץ, ער האָט בעשאַפֿן די וועלט מיט א,
ה, ו, ה. דעם הימל האָט ער בעשאַפֿן מיט
א, ה. און די ערד און אַלץ וואָס סע געפינט
זיך [אויף] אין איר, האָט ער בעשאַפֿן מיט
ה, ה.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס, און
די פֿאַרשידענע קייט אין די נוסחאות, ווערסיעס.
זעט זייט 159, נאָטע ה.

(*) בחי ויקרא ה, א.
(א) בראשית ה, ב.

(ב) ספר ריבוא לג, זעט ווייטערדיגע פֿראַגע
ה.

(ג) מנחות כט, ב און זעט דאָרט די
טייטש פֿון אכסדרה; י"ש בראשית יט און
קהלת אָנהייב תתקסו. זעט דאָרט נאָך אַ טעם.
פֿאַרגלייכט: ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה
א; פֿ"ר פּיסקאָ כא, זייט קט, ב; שו"ט
קיד, ג; יל"ה מ, כח און קיד, ה.

(ד) מ"א בראשית ב, ד; שו"ט סב, א;
יל"ה סב, א; ל"ט בראשית ב, ד.

(ה) מנחות כט, ב; י"ש בראשית יט און
ישעיה תכט. זעט ירושלמי חגיגה פרק ב,
הלכה א; פֿ"ר פּיסקאָ כא, זייט קט, ב;
שו"ט קיד, ג; יל"ה מ, כח און קיד, ה.

און יענע וועלט האָט ער בעשאַפֿן
מיט "י", י).

**פֿאַר וואָס האָט דער בעשאַפֿער נישט
בעשאַפֿן די וועלט מיט דעם גאַנצן נאָ-**

מען?

כדי די רשעים וועלאַכע לעסמערן זיין
נאָמען, זאָלן נישט דערמאָנען אים אומ-
זיסט, (*).

סע איז פֿאַרצן אויך אַ מיינונג אַז
די וועלט איז געוואָרן בעשאַפֿן מיט "י",
און יענע וועלט מיט "ה", א).

**פֿאַר וואָס איז יענע וועלט געוואָרן
בעשאַפֿן מיט י', און די וועלט מיט ה'?**

ווייל יענע וועלט איז אויף געגאַנגן
אין דעם אייבערשטנס געדאַנק איידער
ער האָט געטראַכט פֿון דער וועלט.
האָט ער געפֿעדערט די י און בעשאַפֿן
מיט איר יענע וועלט, ב).

בראשית רבה יב, י; קהלת רבה ב, יא;
תנח. חיי שרה ג; פֿ"ר פּיסקאָ כא, זייט
קט, ב; תנח"ב בראשית טו, א; זהר בראשית
כה, א; לך לך צא, ב; נשא קנב, א; פינחס
[ריעא מהימנא] רטו, ב; האוינו רצה, א;
מדרש הנעלם אין זהר חדש ז, א; מ"א
בראשית ב, ד; שו"ט קיד, ג; יל"ה מ,
כח און קיד, ה; י"ש ישעיה תכט, און
תמו, תהלים תשצד; ל"ט בראשית ב, ד;
בחי בראשית ב, ד און פקודי לח, כא;
רקאַנטי בראשית ב, ב.

(י) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א;
מנחות כט, ב; בראשית רבה יב, י;
תנח. חיי שרה ג; פֿ"ר פּיסקאָ כא, זייט
קט, ב; זהר, הקדמה ד, א, אויבן; אותיות
דרבי עקיבא, אות ב; שו"ט סב, א און
קיד, ג; יל"ה סב, א און קד, ה; רש"י
בראשית ב, ד; י"ש בראשית יט און ישעיה
תכט; מה"גא' א, א, זייט 10, פענח רזא
ז, ב.

אין זהר הקדמה ד, א הייסט עס: יענע
וועט איז געוואָרן בעשאַפֿן מיט במי, און די
דאָזיקע וועלט איז געוואָרן בעשאַפֿן במה.
אין זהר נאָך דער סדרה, פרשה ויחי, אָנ-
הייב השמטות צו אָנהייב בראשית הייסט עס:

ניין. ער איז געוואָרן בעשאַפֿן אַהן אַן שטרענגונג, און אַהן וואָס פֿאַר סע איז מי, א).

סע איז געבויעט אויף דעם פֿסוק „בדבר ה' שמים נעשו, וכרוח פיו כל צבאם", ב) אויף דעם אייבערשטנס זאָג זיינען די הימלן געוואָרן בעשאַפֿן, און מיט אַ הויך פֿון זיין מויל אַלע הימ-לישע הערשאַפֿטן.

לויט אַן אַנדער מיינונג איז דער אונט-ווערס געוואָרן בעשאַפֿן מיט אַן שטרענג-גונג, ג).

וואָס פֿאַר אַ גייסטיגע מיטלען האָט דער בעשאַפֿער אַן געווענד ביי דעם בעשאַפֿן דעם אונטווערס?

דער גייסט איז געוואָרן טראַגעדיק און האָט געבאָרן חכמה, קלוגשאַפֿט, ד). און ער האָט באַנוצט זיך, לויט פֿאַר-שידענע מיינונגען, מיט:

חכמה, קלוגשאַפֿט, ה);

צדיקים'ס קעפֿ איין געבויגן פֿון כּושה שאַנד פֿאַר דעם צווייטן, ז).

וואו ווערט געבראַכט אַז סע זיינען פֿאַראַן צוויי וועלטן, די וועלט און יענע וועלט?

אין אונזער אַלטן אוצר, ז).

וועלכע וועלט איז געוואָרן בעשאַפֿן פֿריער?

יענע וועלט, ח).

וואָס איז דער אונטער שייד פֿון דער וועלט ביז יענער וועלט?

די וועלט איז גלייך צו נאַכט. יענע וועלט איז גלייך צו טאָג, ט).

די וועלט איז אַ קאַרידאָר פֿאַר יע-נער וועלט, י).

האָט דער בעשאַפֿער בעדאַרפט אַן שטרענגן זיך צו בעשאַפֿן דעם אונט-ווערס?

י) פרקי אבות פרק ד; ל"ט בראשית זייט ב, א.

א) ישעיה מ, כח און תרגום דאָרט; ב"ר ג, ב; יב סימנים ב און י; כו, א; ק"ר ב, כ, ב; תנח"ב בראשית טז; י"ש בראשית ענדע ד און ישעיה תמו; פ"א, א' זייטן 7, 6, 5, 4; שו"ט סב, א; יל"ה לג, ב און סב, א; יל"ה מ, כח; מ"א בראשית ב, ד; ל"ט בראשית זייט ב, ב און קאפיטל ב, סימן ד.

זעט זוטא ד', ה, א; אלשיך בראשית זייט ז, א.

ב) תהלים לג, ו.

ג) תנח"ב בראשית יא. זעט אומעטום די פֿאַרשידענע ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס.

ד) ש"ר טו, כב, און זעט יפה תואר דאָרט; זהר בראשית לב, ב און וירא קג, ב. זעט רד"ל אין פ"א, אָנהייב פרק ד, אותיות א און ג, און גהה ג.

ה) ירושלמי סנהדרין פרק ד, הלכה ט; סנהדרין לח, א; תרגום ירושלמי אָנהייב בראשית; זהר, הקדמה ג, ב, אויבן; זהר

ו) מנחות כט, ב; י"ש בראשית יט און ישעיה תכט.

זעט: ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; ב"ר ב, י; שו"ט קיד, ג; יל"ה מ, כח און קיד, ה; ג"ש זייט 244.

ז) זעט: ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; ב"ר א, י; תנח. בראשית ה; תנח"ב חיי שרה ו; י"ש בראשית ב; בחיי האוינו לב, ד. פֿאַרגלייכט זהר שמות כ, א.

אין: פ"א פרק יח; שו"ט צב, ב; יל"ה אָנהייב צב שטעהט זיבן וועלטן. זעט רד"ל אין פ"א דאָרט באַטע מט.

אין תנח. פקודי ג רעד אויך זיך פֿון זיבן וועלטן. אָבער דאָרט מיינט עס די זיבן סטאַ-דיעס, עטאַפֿן, פֿעריאָדן אין דעם מענטשנס לעבן.

ל"ט בראשית א, א. זייט ב, ב, ערשטע שורה; אין די קוועלעס צו די פֿאַרגעהענ-דיגע צוויי פֿראַגעס און ענטפֿערס.

ח) היכלות א, 46. זעט פֿראַגע ב.

ט) חגיגה יב, ב. זעט בבא מציעא פג, ב; ע"ז ג, ב, אונטן; זוטא ד', ז, ח.

במדת הרחמים, מיט דער מאַס פון באַרם האַרציקייט, ב; ;

במדת הדין און מיט מדת הרחמים, מיט דער מאַס פון געזעץ, און מיט דער מאַס פון באַרם האַרציקייט. צו-ערשט האָט דער בעשאַפער בעשאַפן די וועלט מיט געזעץ. ווען ער האָט איין געזען אז די וועלט וועט נישט קאָנען באַשטענען אויף בלוז געזעץ, האָט ער צו געגיבן באַרם האַרציקייט, ג; ;
מיט חסד גנוד, ד; ;

מיט רזא, מיט סוד, סעקרעט. רזא איז די טייטש אויך שטאַרקייט, ח; ;

מיט צען זאכן:

מיט חכמה קלוגשאַפּט, תבונה פער-שטאַנד, דעת וויסן, כח מאַכטיקייט, גערה געשריי, ו; ;

פון דעם בעשאַפערס נעמען. מערקט אַז דאָרט שטעהט מדות, אַטריבוטן אויף דעם אָרט פון דברים.

ח) סא"ר 91.

ט) אר"נ נוסחא א, פרק לו, זייט 110.

י) אבד"ע, זייט 25.

יא) ב"ר יד, א; ש"ר לו, יג; זהר האונינו תוספת, סימן ח, שב, ב; ילמד, ד, סד; י"ש משלי תתקסב; ימ"מ כט, ד.

יב) אבד"ע 25; ילה"י ג, י; ל"ט בראשית ב, ד; אלשיך בראשית א, יא און ב, ד, און זייט ו, ב.

יג) מ"א בראשית א, א; ב"ר יב, טו. זעט: י"ש בראשית ענדע יד; ל"ט בראשית ב, ד.

יד) אגב, "בדבר ה' שמים נעשו" [תהלים לג, ו] מאַכט במדת דין במדת רחמים.

יז) יל"ה פט, ו; בחיי בראשית יא, ג.

יח) זהר תרומה קנא, ב. זעט זהר מקץ רד, א.

יט) אין שו"ט קיט, ס שטעהט אַז ער האָט בעשאַפן הימל און ערד אַהן קול.

תרגום ירושלמי זעצט איבער בראשית מיט בחוכמא. און חכמה מאַכט כח מעשיו הגיד, ח*).

מיט חכמה קלוגשאַפּט, און מיט תבונה פערשטאַנד, ו; ;

מיט חכמה קלוגשאַפּט, תבונה פער-שטאַנד, און דעת וויסן, ו; ;

מיט חכמה קלוגשאַפּט, בינה פער-שטאַנד, דעה וויסן, און השכל אינטע-ליגענץ, ח; ;

מיט דעה וויסן, בינה פערשטאַנד, גבורה שטאַרקייט, חסד גנוד, רחמים באַרם האַרציקייט, דין געזעץ, גערה געשריי, ט; ;

מיט אמונה גלויבן, י; ;

מיט דין, געזעץ, א; ;

חדש בראשית ח, ד, לעצטע שורה; תנח"ב בראשית טו; רמב"ן בראשית א, א; בחיי בראשית א, ב; רקאנטי אנהייב בראשית. זעט זהר שמות כ, א.

אגב, אין תנח"ב בראשית טו, הערה, נאָטע קב שטעהט אַז יונתן בן עוזיאל זעצט איבער בראשית מיט בחוכמא. אין מין חומש זעצט איבער יוב"ע מיט מן אוולא. און ירושלמי זעצט איבער מיט בחוכמא.

י*) תו"ש אנהייב בראשית. זעט רש"י אנהייב בראשית. פאָרגלייכט מיט תנח"ב ברא-שית יא; י"ש בא קפו; ל"ט בראשית א, א. זייט ב, א.

י) במ"ר יח, אנהייב כב; תנח. חוקת א; תנח"ב חוקת א; סא"ר ד, 6; בחיי בראשית א, א.

יז) פרי"א פרק ג; תנח. ויקהל ה; ש"ר מת, ד; זהר פקודי רכא, א, אויבן; זהר חדש, מדרש הנעלם בראשית ו, ד; שו"ט ג, א; יל"ה ג, ז; י"ש יהושע לא און משלי תתקלה; ילה"י ב, א; ימ"מ כד, ג. זעט אין יל"ה ג, ז וועגן ג' שמות, דריי

שטימט דעם לעבנס שפּאַן פון יעדער
בעשאַפעניש, (ח)?

צדק גרעכטיקייט, משפט געזעץ, חסד
גנוה, רחמים באַרם האַרציקייט, (ז).

יא. ווייל ער האָט נישט געוואַלט אַפּ-
נאַרן וועלאַכע עס איז בעשאַפעניש, (ט).

ווען דער בעשאַפער האָט בעשאַפן
די וועלט האָט ער דעזיגנירט, באַ-

ד ע ר ו ו ע ל ט ב ע ש אַ פ

ת ש ר באַטרעפט ניין הונדערט. לויט
דעם אלב"ם סיסטעם פאַרבייט זיך די
א אויף ל, איז דרייסיק. די י פאַרבייט
זיך אויף מ, איז פערציק. די ב איז
אַזוי גרויס ווי צוויי ב'ן, איז פיר. צו-
זאַמען פיר און זיבעציק. אַלץ איז איי-
נעם באַטרעפט דאַס וואָרט בראשית ניין
הונדערט פיר און זיבעציק, (ב).

לויט אַן אַנדער מיינונג זיינען גע-
וואָרן אַפּ געמעקט ניין הונדערט און
אַכציק דורות. און ער האָט בעשאַפן
דענצמאָל די וועלט, און דעם ערשטן
מענטש, אדם הראשון, (ג).

פון אדם הראשון'ען ביו נח'ן זיינען
צען דורות. פון נח'ן ביו אברהם אבינו
זיינען צען דורות. און דער בעשאַפער
האָט געגיבן אברהם'ן די מצוה פון מל
זיין, די מצוה צו ליב וועלאַכער די וועלט
איז געוואָרן בעשאַפן, (ד). און אַהן דער

ווען האָט דער בעשאַפער גערעכנט
צו בעשאַפן די וועלט?

אין טויזנט דורות, גענערציעס אַרום.
אַבער ער האָט געזען פאַראוים אַז די
וועלט וועט נישט קאָנען עקזיסטירן
אַהן תורה, לערנען, (י) האָט ער אַפּ גע-
מעקט ניין הונדערט און פיר און זיבע-
ציק דורות. ער האָט בעשאַפן דענצמאָל
די וועלט און דעם ערשטן מענטש, אדם
הראשון. פון אדם הראשון'ען ביו נח'ן
זיינען צען דורות. פון נח'ן ביו אברהם
אבינו זיינען צען דורות. פון אברהם
אבינו ביו משה רבינו זיינען זעקס דו-
רות, נעמלאַך: יצחק, יעקב, לוי, קהת,
עמרם, משה. און ער האָט געגיבן די
תורה דורך משה'ן צו די אידן, (א).

אַנב, די צאָל פון די אותיות פון דעם
וואָרט בראשית באַטרעפט ניין הונדערט
פיר און זיבעציק. די צאָל פון די אותיות

לא; תדא"ר פרקים ב, און ה, זייט נה, ב; פ"ר
פיסקא ה, זייט טו, א; ב"ר כה, ד; ק"ד
פסוק טו, סימן ב און ד, פסוק ג; תנח. לך
לך יא און יתרו ט; שו"ט צ, יג און קה,
ג; י"ש בראשית ב, איוב תתקח און זית רענן
דאָרט, תהלים תש, און תתסג; בחיי בראשית
א, ענדע פסוק ג.

(ב) שו"ט צ, יג, אויסגאַבע אום.

(ג) ב"ר כה, ד; ק"ר א, טו, ב; תנח.
לך לך יא און יתרו ט; י"ש תהלים תתסג;
יל"ה קה, ו.

(ד) ירושלמי נדרים פרק ג, הלכה ט;
נדרים לא, ב; י"ש לך לך פא; מה"ג, ב'
זייט 40.

(ז) חגיגה יב, א.
אין אר"נ נוסחא ב', פרק מג, זייט 119
שטעהט ובדין, בתולד, ובכריה, אויף דעם
אַרט פון צדק, משפט, גבורה.

אין: י"ש תהלים תשפט און משלי
תתקלה; ל"ט בראשית א, זייט ג, א שטעהט
גבורה גוערה. זעט מה"ג א, א זייט 9.

(ח) תנח. און תנח"ב אָנהייב בחוקותי;
י"ש בחוקותי תרעא, מלכים קעה, איוב
תתקו; יל"ה קמו, כד.

(ט) תנח"ב וירא לב.

(י) אַז די וועלט וואַלט נישט געקאָנט עק-
זיסטירן אַהן תורה, זעט פסחים סח, ב, אונטן.

(יא) זעט: חגיגה יג, ב—יה, א און רש"י
דאָרט; זבחים קטו, א; אר"נ נוסחא א, פרק

געטרייסט אים: מיר דארפן דאך אפ לערנען זיך פון דעם אייבערשטנס מידות. און מיר ווייסן דאך אז ער אליין איז אויסן פערזענלאַכעם אין זיינע מעשים. זאגן דאך די חכמים ז"ל: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא ברא [בראו] אלא לכבודו" (1). אלץ וואס דער הייליגער, געבענשט זיי ער, האט בעשאפן אין זיין וועלט, האט ער בע-שאפן בלויז צו ליב זיין כבוד. האט דער בערדיטשעווער געענטפערט: ביי דעם אייבערשטן איז עס דאך לשם שמים! "כל פעל ה' למענהו" (2). אלץ וואס דער אייבערשטער האט געווערקט, בע-שאפן, איז וועגן זיין לויב. מע זאל האבן מורא פאר אים, (1); בלויז צו ליב תורה, (2).

די מענטשהייט זאל מעהרן זיך, א.

וואָס איז געווען דער תכלית, דער ציל, דער צוועק פון דעם וועלט בעשאפן?

די מעשים, די טאטן פון די צדיקים, די גערעכטע.

צדיק יסוד עולם [משלי י, כה], דער צדיק, דער גערעכטער איז דער באַזיס, דער פונדאמענט פון דער וועלט, זעט: יומא לת, ב, אונטן; י"ש שמואל א, פו. (1) זעט גאטע ז. (2) משלי טו, ד און זעט: רש"י מ"צא' און פאָרגלייכט מיט רלב"ג דאָרט. (3) שבת ל, ב און לא, ב; י"ש קהלת תתקסח. (4) ב"ר א, ד און י, ויק"ר כג, ג; במ"ר יג, טו און יד, יב; ש"ר ה, יא, ד און ז, א, א; ר"ר פתיחתא א; תנח" יתרו יד און ראה א; תנח"ב בראשית י און ראה ב; פ"ר פייסקא כא, זייט קט, ב; מ"א בראשית א, א; י"ש בראשית ב און יו, ישעיה תעה; ילה"י נא, טו; יל"ה כד, לד; ל"ט בראשית זייט ב, א; מנה"מ ג, ת"ת, זייט 207; ישמעאל ג, ג. (5) פסחים פח, ב; חגיגה ב, ב; גיטין מא, ב; בבא בתרא יג, א; ערכין ב, ב; במ"ר יב, ד. זעט: ברכות ו, ב; שבת ל, ב.

דאזיקער מצוה וואלטן הימל און ערד נישט געקאנט עקזיסטירן, (ח). און זי איז גלייך צו דעם גאנצן וועלט בע-שאפן, (ז).

צו וואָס האָט דער בעשאפער בע-שאפן די וועלט?

צוליב עטליכע מעמים, אורזאכן: אלץ וואס ער האט בעשאפן אין דעם אוניווערס, האט ער בעשאפן פאר זיין כבוד וועגן, (ז). ווי סע שמעהט אין פסוק: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, יצרתיו אף עשיתיו" (ח) אלע וועלאכע ווערן אָן גערופן מיט מיין נאמען און וועלאכע איך האב בעשאפן פאר מיין כבוד וועגן, פורמירט און גע-מאכט, (ט);

אגב, רבי לוי יצחק בערדיטשעווער האט באקלאַגט זיך אַ מאַל פאַר דעם תניא, רבי שניאור זלמן פון לאדי, גרינ-דער פון דער ליובאוויטשער דינאסטיע זצ"ל, אז ער האט נישט דערגרייכט די שטופע פון דינען דעם אייבערשטן אָהן שום פערזענלאַכע כוונות. האט דער תניא

(ח) שבת קלו, ב; נדרים לב, א; תוספתא נדרים ב, 7; ש"ט לך לך יז, יד; ל"ט לך לך יז, יג, זייט מ, א; זעט ש"ט ו, א. (9) תוספתא נדרים ב, 6. וועגן דער וויכ-טיקייט פון מל זיין, זעט באַנד א, זייטן 114—118.

(ז) ירושלמי יומא פרק ג, הלכה ט; יר-שלמי און בבלי שקלים פרק ה, ענדע הלכה א; ענדע פרקי אבות; אר"נ ענדע נוסחא א, פרק מא; בבא בתרא עה, ב; ש"ר יז, א; ש"ר ג, פסוק ה, סימן ד; יל"ה קמה, ט; ילה"י מג, ז; י"ש ישעיה תנב; י"ר בראשית כה, ענדע א. זעט קידושין פב, א. זעט זהר ויחי רכ, א—ב. (ח) ישעיה מג, ז.

(ט) ישעיה מג, ז, און זעט דאָרט: תרגום, רש"י מהר"י קרא רד"ק, מצודת דוד אָן סע מיינט די צדיקים, דאָס פאַלק. אָן די וועלט עקזיסטירט אפילו צו ליב בלויז איין צדיק, ווי סע שטעהט אין פסוק

יום הכיפור, דער טאָג אין וועלאַכן דער אייבערשטער פאַרגיבט די זינד. לויט אַן אַנדער מיינונג מיינט עס דער טאָג פון דעם איינעם, פון דעם איין און איינציגן. אין דעם טאָג איז דער בעשאַפער געווען איינער אליין אין זיין אוניווערס, (ז).

פאַר וועמען האָט דער בעשאַפער בע-שאַפן די וועלט?
סע זיינען פאַר אַן פאַרשידענע מיי-נונגען:

פאַר דער מענטשהייט, (ז);
ער האָט געוואָלט די מענטשהייט זאָל געוועלטיקן איבער די פיש, די פייגל און די בהמות; איבער דער גאַנצער ערד און איבער אַלע בעשאַפענישן וועלאַכע קריכן אַרום אויף דער ערד, (ח).

פאַר די צדיקים, (ט);
אפילו פאַר כלויו איין צדיק, (י);
כלויו פאַר רשעים גמורים, פאַר פולקאָ-מענע בייזוויכטן, אַדער פאַר צדיקים גמורים, פערפעקטע, פולקאָמענע גערעכ-טע, (א).

די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם קעניג אַחאב'ס וועגן. ער איז גע-ווען זעהר רייך.

יענע וועלט איז געוואָרן בעשאַפן פאַר רבי חנינא'ן בן דוסא. ער איז גע-ווען זעהר אַרים, (ב). ער פלעגט באַג-

שוין ביי דעם אָנהייב פון דעם בע-שאַף האָט דער בעשאַפער געזען די מעשים פון די צדיקים, און די טאַטן פון רשעים, די בייזוויכטן.
„והארץ היתה תוהו“, (ב) און די ערד איז געווען וויסם. דאָס זיינען די טאַטן פון די רשעים.

„ויאמר אלקים יהי אור“, (ג) און דער אייבערשטער האָט געזאָגט סע זאָל ווערן ליכט. דאָס זיינען די מעשים פון די צדיקים.

„ויבדל אלקים בין האור ובין החו-שך“, (ד) און דער אייבערשטער האָט געשייד צווישן דעם ליכט און דעם פינצ-טערניש. דאָס מיינט צווישן די מעשים פון די צדיקים און די טאַטן פון די רשעים.

„ויקרא אלקים לאור יום, ולחושך קרא לילה“, און דער אייבערשטער האָט גערופן ליכט טאָג, און פינצטערניש האָט ער גערופן נאַכט. דאָס מיינט די מעשים פון די צדיקים און די טאַטן פון די רשעים.

„ויהי ערב“, און סע איז געווען אַווענט. דאָס מיינט די טאַטן פון די רשעים.

„ויהי בקר“, און סע איז געווען פרי מאַרגן. דאָס מיינט די מעשים פון די צדיקים.

„יום אחר“, (ה) איין טאָג. דאָס מיינט

זעט: תרגום, רש"י, אבן עזרא, מהר"י קרא, רד"ק, מצודת דוד, ישעיה מג, ז; און די קוועלעס צו דער פראַגע אין וועמענעם זכות איז די וועלט געוואָרן בעשאַפן, זייט 140.
(י) יומא לה, ב; זעט י"ש בראשית ענדע ד און שמואל א', פ.
(א) זעט ברכות סא, ב, אויבן און רש"י דאָרט אונטער די ווערטער לרשיעי און לצדיקי.
(ב) ברכות סא, ב, און רש"י דאָרט אונ-טער די ווערטער לרשיעי און לצדיקי.
זעט מלכים א', כ, ג.

(ב) בראשית א, ב.
(ג) בראשית א, ג.
(ד) בראשית א, ד.
(ה) בראשית א, ה.
(ו) ב"ר ג, ח; זעט ב, ה און מהרז"ו דאָרט; פ"ר פיסקא מ, זייטן קו, ב—קסו, א; ל"ט בראשית א, ה.
(ז) ברכות ו, ב, לעצטע דריי שורות, און זעט דאָרט רש"י אונטער דעם וואָרט בשביל; שבת ל, ב; זייט 138, נאָטע א.
(ח) בראשית א, כו.
(ט) ספרי עקב, פיסקא לה, אויסגאַבע אום.

אהרן ראזנבארג'ס תנ"כ'ענציקלאָפּעדיע

קאָן איך בעשאַפן די וועלט פאַר אַזע-
לאַכע רשעות/דיקע, בייזווּיכטע דורות,
גענעראַציעס. זיי וועלן דאָך דערצערנען
מיך.

אַבער ווען ער האָט געזען אַז אב-
רהם אבינו וועט אויף שטעהן, און ער
וועט פאַר איינציקן זיין נאַמען, האָט
ער געזאָגט: איך האָב געפינען אויף
וועמען צו באַזירן די עקזיסטענץ פון דער
וועלט, (ח).

ער האָט בעשאַפן די וועלט, דער
מענטש זאָל האָבן די בחירה דעם אויס-
וואַל, און דעם רצון דעם ווילן, סע
זאָל זיין גוטס און שלעכטס אין דער
וועלט, (ז).

אַין וועמענס זכות איז די וועלט [הימל
און ערד] געוואָרן בעשאַפן?

סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיי-
נונגען:

- אין דעם זכות פון:
- אברהם אבינו, (ז);
- יעקב אבינו, (ח);
- די שבטים, (ט);
- משה רבינו, (י);
- שמואל הנביא, (י*);

נוגן זיך אַ גאַנצע וואָך מיט אַ מעפל
בעבלאַך. אַ בת קול פלעגט קומען אַרויס
פון דעם באַרג חורב יעדער טאָג און
זאָגן: די גאַנצע וועלט ווערט געשפּייזט
צו ליב מיין זון הנינא. און מיין זון
הנינא באַגניגט זיך מיט אַ מעפל בעב-
לאַך פון ערב שבת ביז ערב שבת, (ג).
צו מוטשין זיך. איז דער מענטש זוכה,
מוטשיט ער זיך אין לערנען תורה. איז
ער נישט זוכה, מוטשיט ער זיך אין
בעאַרבעטן די ערד. און וואויל איז דעם
וועלאַכער מוטשיט זיך אין לערנען
תורה, (ד).

דער אַליץ ווייסער האָט דאָך געוויסט
וואָס פאַר אַ געזינדל די מענטשהייט
וועט זיין. צו וואָס זשע האָט ער בע-
דאַרפט עס?

דער בעשאַפער האָט געוואַלט בע-
שאַפן די וועלט, איז ער געזעסן און
פערטראַכט זיך וועגן דעם דור, גענע-
ראַציע, פון אנוש'ס צייטן, וועגן דעם
דור המבול, די גענעראַציע וועלאַכע וועט
ווערן אום געבראַכט דורך דער פאַר-
פלייצונג, וועגן די זינדיקע מענטשן פון
סדום. ער האָט געטראַכט זיך: ווי אַזוי

קד, מט; מ"א בראשית ב, ד; ל"ט בראשית
ב, ד; י"ש תהלים תתסב; בחיי בראשית
ב, ד; סר"ד כא; מה"גא' סו; בעה"ט ברא-
שית ב, ד.

זעט "מגן אברהם", רמזי יום א' של סוכות,
זייט קב, ב, פון דעם טריסקער מגיד זצ"ל.

(ח) ויק"ר לו, ד; י"ש ישעיה אנהייב תנב;
י"ר וירא מ, א, אין ב"ר צח, ג הייסט עס:
יעקב בורא עולמות.

(ט) פ"ר פיסקא ג, זייט י, ב; ב"ר א,
ד; י"ש בראשית ב און יו.

(י) סנהדרין צח, ב; ב"ר א, סימנים ד
און יז; י"ש בראשית ב; מה"גא', א, א,
זייט 12; רמב"ם בראשית א, א; בחיי
בראשית א, ב; ילה"י אנהייב קאפיטל מג;
רקאַנטי אנהייב בראשית.
(י*) סנהדרין צח, ב.

(ג) ברכות יו, ב; תענית כד, ב, אונטן;
חולין פו, א.

אגב, אין ברכות שטעהט בת קול יוצאת
מהר חורב. אין תענית און אין חולין שטעהט
נישט מהר חורב. אין תענית זאָגט רש"י ז"ל
"לא גרסינן מהר חורב", אַז סע דאַרף נישט
שטעהן מהר חורב.

(ד) ב"ר יג, ח; י"ש בראשית אנהייב כ.
זעט סנהדרין צט, ב, אויבן.

(ה) מ"א בלק כג, ט; י"ש בלק תשסו.

(ו) י"ר בראשית ג, א, אונטן [כנפי יונה
חלק א, סימן ון].

(ז) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א;
מנחות כט, ב; פ"ר פיסקא כא, זייט קט,
ב; פ"ר כ, ב, אויסגאַבע אום; ב"ר יב,
ט און זעט דאַרט מהרז"ו און מה, ח;
פתיחתא ר"ר ז; נתח"ב בראשית טז, לך לך
ד און חיי שרה ו; שו"ט קד, טז; ילה"י

אין וועמענס זכות עקזיסטירט די וועלט?
אין דעם זכות פון די חדר אינגלאַך, ישיבה בחורים, ג**).

דער אייבערשטער פירט דאָך זיך דע- מאַקראַטיש, האָט ער געפרעגט די בע- שאַפענישן צי זיי ווילן ווערן בעשאַפּן? יא, און זיי האָבן געוואַלט, ד). זיי האָבן געפרעגט זיך שטארק נאָך זייער ווערן בעשאַפּן, ח).

האָט דער בעשאַפּער געשמעלט קאָני- דיציעס, אויס גענומען תנאים מיט דער וועלט, איידער ער האָט בעשאַפּן זי? יא. ער האָט אויס גענומען אַ תנאי, אַ באַדינג מיט די בעשאַפּונגן: אויב די אידן וועלן מקבל זיין, אָן נעמען די תורה, וועלן די בעשאַפענישן עקזיסטירן. אויב נישט, וועלן זיי ווערן צוריק „תהו" וויסן, „ובוהו" לעהר, ליידיג, פוסט, ז).

ש"ר אָנהייב פרשה מח; ילה"י נא. ענדע טו. אין בעל הטורים אָנהייב בראשית שטעהט לומדיה אירע לערנערס.

- ח) ש"ר מ, א.
- ט) תנח. בראשית א.
- י) ק"ר ג, יד; ישמעאל ג, ג.
- י*) בחיי בראשית ב, ד.
- א) נדרים לא, ב; ירושלמי נדרים פרק ג, הלכה ט, י, א—ב; מ"א אָנהייב בראשית. זהר לך לך פט, א; דומ"ה אָנהייב בראשית. ב) דומ"ה און בעה"ט אָנהייב בראשית; י"ר בראשית ב, ד.

ג) ב"ר א, ד; י"ש בראשית ב; רמב"נ בראשית א, א; בחיי בראשית א, ב. זעט רמב"נ בראשית א, א; רקאנטי אָנהייב בראשית. זעט באַנד א, זייט 44, נאָטע ב. ג*) י"ש ישעיה תעה; ילה"י נא. ענדע טו. כב, ד.

ג**) שבת קט"ו, ב; א"ג"ב, 38. ד) ראש השנה יא, א; חולין ס, א; בחיי אָנהייב שופטים און תצא כב, ה. ח) תדא"ר פרק לא. ו) שבת פת, א; עבודה זרה ג, ה. און ה, א; תנח. בראשית א; ב"ר ה, ה; ד"ר

דוד המלך, א); די אידן, ב); יעדער איד באַזונדער, ג); משיח'ן, ד); פריה ורביה, פון פארמעהרן דאָס אי- דיגע פאָלק, ה); די עשרת הדברות, די צען געבאָטן, ו); דער תורה, ז); מתן תורה, פון דעם גיבן די תורה די אידן, ח); די שומרי תורה, וועלאַכע היטן אָפּ די תורה, ט); יראה, האָבן מורא פאר דעם איי- בערשטן, י); חסד, י*); מל זיין, א); שבת, ב); נעמען חלה, גיבן מעשר און בריוונגן ביכורים קיין ירושלים, ג); ציון, ג**).

א) סנהדרין צה, ב. ב) ש"ר מה, א; נסא"ז זייט 40; ילמדנו בראשית ד; תנח"ב בראשית ג און י; זהר שמות יד, ב, אונטן; י"ש בראשית ב און יז; ירמיה רסד; שבע סט; ל"ט בראשית זייט ב, א; ישמעאל ג, ג; בחיי בראשית א, ב; בעה"ט אָנהייב בראשית. זעט ילה"י אָנהייב קאָפיטל מג.

ג) סא"ר זייט 127. אין ויק"ר ד, ב שטעהט נפש אויף דעם אָרט פון ישראל. ד) סנהדרין צה, ב.

ח) ירושלמי גיטין פרק ד, הלכה ה; עדיות פרק א, יג; נדרים לא, ב; ילה"י צה, יז. ו) י"ש מלכים א, קפה.

ז) ב"ר א, ד און י; ויק"ר כג, ג; במ"ר יג, טו און יד, יב; ש"ר ה, יא, ד און ז, א, א; ר"ר פתיחתא א; תנח. יתרו יד און ראה א; תנח"ב בראשית י און ראה ב; פ"ר פיסקא כא, זייט קט, ב; מ"א בראשית א, א; ל"ט בראשית זייט ב, א; י"ש בראשית ב און יז און ישעיה תעה; ילה"י כט, לד; מנה"מ ג, ת"ת, זייט 207; ישמעאל ג, ג. זעט: סנה. צט, ב און רש"י ירמיה לג, כה;

ניין, קיינער [קיין איינער]. סע איז דאָך נישט געווען ווער סע זאל העלפן אים. די מלאכים זיינען נישט געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן טאָג פון דעם בעשאַפן. מע זאל נישט זאָגן אז דער מלאך מיכאל האָט געצויגן דעם הימל פון דרום זייט. דער מלאך גבריאל האָט געצויגן פון צפון זייט, און דער בעשאַפער אין דערמיט. נאָר ער אליין האָט בעשאַפן דעם אוניווערס, (ח). ווי סע שמעהט אין פסוק „בראשית ברא אלקים" (ט) אין אָנהייב האָט דער איי־בערשטער בעשאַפן. און סע שמעהט נישט „בראו", זיי האָבן בעשאַפן, (י).

לויט וואָס פאַר אַ געצויג האָט דער בעשאַפער בעשאַפן די וועלט?
בעשרה מאמרות, מיט צען געזאָגן.
 ער האָט געגיבן אַ זאָג און די זאָך איז געוואָרן בעשאַפן, (א).

ער האָט אויס גענומען אַ תנאי, אַ באַדינג מיט די וואַסערן די אידן זאלן דורך ציען דורך זיי, און אז זיי זאלן לאָזן יונה הנביא געהן קיין תרשיש, (ז). די זון און די ערד זאלן שטיל שווייגן פאַר משה'ן.

די זון און די לבנה זאלן בלייבן שמעתן אין יהושע'ס צייטן.

די וואַרענעס [ראַכן, קאַנים] זאלן שפּיזן אליהו הנביא.

די הימלן זאלן עפענען זיך פאַר יחזי קאל'ן.

די לייבן זאלן נישט שיידיקן דניאל אין לייבן גרוב.

דאָס פייער זאל נישט שיידיקן חנניה'ן, מישאל'ן און עזריה'ן אין דעם קאַלך אויוון, (ז*).

האָט עמיצער געהאַלפן דעם בעשאַפער בעשאַפן די וועלט?

דאָרט; אר"ג נוסחא א', אָנהייב פרק לא; נוסחא ב', פרק לו; פרא"א פרק ג און רד"ל דאָרט, הערה ג, און ענדע פרק לב; ראש השנה לב, א; מגילה כא, ב; פ"ר פיסקא כא, זייט קח, א און פיסקא מ, זייט קסט, א; זהר וירא, מדרש הנעלם קד, ב; זהר חדש בראשית ו, א; רות סט, א און תיקונים זהר חדש פד, א; י"ר אָנהייב בראשית פון סודי רזא — ספר ריזאל המלאך; ב"ר אָנ־הייב פרשה יז; ויק"ר יד, יב; במ"ר יד, יב; רש"י בראשית א, כז; ילמדנו ג', ואתחנן ל; תדשא 174; ב"ה חדר ג, זייט קסח; י"ש בראשית א און ישעיה שפט; ילה"י יא, ב; ילה"ג, ח און קג, ח; ש"ט בשלח יד, טז; מה"גא' כז, כט און שמות זייט 236; ל"ט בראשית א, א, זייט ג, א; וירא כב, יג; וירא ט, יג און ואתחנן ח; מנה"מ ג, ת"ת זייט 207; בחיי בראשית א, ב; נח ו, יד; י"ר בראשית ב, א און ב; יא, א, אונטן; יתרו צד, ג; אבודרהם יט, ב, א און עג ב, אונטן; פסח 46; ת"ת אָנהייב בראשית, זעט: זהר שמות יד, ב; ויקרא זייט יא, ב. זעט זהר ויקרא, זייט לח, א ווי אָווי ער

ח, ה; ש"ר ז, א, א; ר"ר פתיחתא א; זהר לך לך פט, א; שו"ט עה, א און עו, ד; מר"א הוספה יב, זייט 236; ילה"פ ב, כ; י"ש בשלח רלו, רלז; יהושע כא; ילה"י מג, ט, זייט 139, און נה, טז, זייט 222; ל"ט בראשית א, לא און ג, כד; ימ"מ כב, ד. זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס. פאַרגלייכט: מ"א, י"ש, בחיי ענדע קאָפּיטל א; רש"י בראשית א, לא; במ"ה בראשית ט, א, פסוק ז, און זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

(ז) י"ר בראשית יג, א. זעט ב"ר ה, ה; י"ש יהושע כא.

(ז*) ב"ר ה, ה; י"ש בראשית רלו און רלז; יהושע כא.

(ח) ב"ר א, ג און זעט דאָרט מתנות כהונה און רד"ל סימן ג וועגן דער בע־דייטונג פון דעם וואָרט ממזדר.

(ט) אָנהייב בראשית.

(י) ב"ר א, ז. פאַרגלייכט ירוש. ברכות, אָנהייב פרק ט.

(א) פרקי אבות אָנהייב פרק ה און הגר"א

וואָס זיינען געווען די צען „מאמרות“ געזאָגן מיט וועלכע דער בעשאפער האָט בעשאפן דעם אוניווערס?
סע זיינען פארצן פארשידענע מיי-
נונגן:

- „וואמר אלקים יהי אור, (ב);
- „וואמר אלקים יהי רקיע, (ג);
- „וואמר אלקים יקוו המים, (ד);
- „וואמר אלקים תדשא הארץ, (ה);
- „וואמר אלקים יהי מאורות, (ו);
- „וואמר אלקים ישרצו המים, (ז);
- „וואמר אלקים תוצא הארץ, (ח);
- „וואמר אלקים נעשה אדם, (ט);
- „וואמר אלקים הנה נתתי, (י);
- „וואמר אלקים לא טוב היות האדם לבדו, (א).

- לויט אַ צווייטער מיינונג:
- בראשית;
- וואמר אלקים יהי אור;
- וואמר אלקים יהי רקיע;
- וואמר אלקים יקוו המים;
- וואמר אלקים תדשא הארץ;
- וואמר אלקים יהי מאורות;
- וואמר אלקים ישרצו המים;
- וואמר אלקים תוצא הארץ דשא;
- וואמר אלקים נעשה אדם;
- וואמר אלקים אעשה לו עזר, א*).

און בראשית איז אויך אַ מאמר, אַ זאָג, (ב). ווי סע שמעקט אין פסוק „בדבר ה' שמים נעשו, (ג) מיט דעם איי-בערשטנס זאָג זיינען די הימלן געוואָרן געמאַכט, (ד).

האַט בעשאפן די וועלט מיט די אבות אברהם, יצחק, יעקב.

- (ב) בראשית א, ג.
- (ג) בראשית א, ו.
- (ד) בראשית א, ט.
- (ה) בראשית א, יא.
- (ו) בראשית א, יד.
- (ז) בראשית א, כ.
- (ח) בראשית א, כד.
- (ט) בראשית א, כו.
- (י) בראשית א, כט.
- (א) בראשית ב, יח.
- א* בראשית ב, יח.

טריסקער מגיד זצ"ל באַמערקט אַז די צען מאמרות זיינען אַנטקעגן די צען ספירות, אַז בראשית איז אויך אַ מאמר... כמו שתרגם יונתן בראשית בחוכמא.

איך האָב באַמערקט דאָס אויך ביי אַנדערע מחברים. אפשר האָבן זיי געהאַט אַן אַנדער טעקסט.

און איך הקטן, אהרן באאמו"ר ר' משה בר' יעקב, בר' יוסף ואמי מורתי בראנצי בת ר' יוסף וחנה נ"ע, באַמערקט אַז אין מיין חומש זעצט איבער יב"ע דאָס וואָרט ברא-שית מיט מן אוולא.

תרגום ירושלמי זעצט איבער מיט בחוכמא. רבי יודאי אין דער הקדמה צו דעם זהר ג, ב, אויבן טייטשט בראשית בחוכמה.

אַנהייב זהר הייסט עס בחכמתא. זעט בחיי בראשית א, ב.

אונקלוס זעצט איבער בראשית מיט בקדמין. זעט אַן ערקלעהרונג וועגן בקדמין אין אַנהייב „באורי אונקלוס“ פון ר' שמשון ברוך שעפטעל ז"ל.

(ג) תהלים לג, ו.

(ד) ראש השנה לב, א; ת"ת אנהייב בראשית.

(ב) ראש השנה לב, א; מגילה כא, ב; ב"ר אנהייב פרשה יז; בחיי בראשית א, ב. זעט: זהר בראשית לא, ב, אויבן; רש"י און רמב"מ אויף פרקי אבות, אנהייב פרק ה; עקידת יצחק, שער ג, זייטן כ, ב—כא, א; אלשיך אנהייב בראשית, זייט ו, א; פע"ר בראשית ט, א; במ"ח בראשית יא, א, פסוק יב. זעט זהר בראשית טו, א, און טו, ב, אויבן; ספרא דצינעווא אין זהר, תרומה קעז, ב. אין זהר אנהייב בראשית הייסט עס: ברא-שית איז דער סאַמע ערשטער מאמר. „מגן אברהם“, אנהייב בחוקותי, פון דעם

זאָגן. ער האָט דאָך געקאָנט בעשאַפן זי מיט איין זאָג?

כדי צו באַשטרעפן די רשעים, בייז-וויכטן, פאַר זייער רואינירן די וועלט וועלעכע איז געוואָרן בעשאַפן מיט צען געזאָגן, און צו באַלוינען די צדיקים, גערעכטע, פאַר זייער האַלטן אויף די וועלט וועלעכע איז געוואָרן בעשאַפן מיט צען געזאָגן. (ד.)

אַז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן מיט אַ געזאָג געפינט זיך אין מעהרערע ערטער:

במאמר, מיט אַ זאָג, (ה.)

מי שאמר והיה העולם, (ו) דער וועלעכער האָט געניבן אַ זאָג, און דער און-ניווערס איז געוואָרן.

אין מאַנכע ערטער ווערן גערעכנט „הנה נתתי“... (ה) „נעשה אדם“... (ו) „לא טוב“... (ז).

אַנדערע רעכענען „בראשית ברא אלקים, (ח) און פרו ורבו, (ט) אויף דעם אַרט פון „ויאמר אלקים הנה נתתי“, (י) און „לא טוב היות האדם לבדו“, (א).

איז פאַרפאַן אַ רמז, אָן אַנדייט אין דער תורה אַז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן מיט צען געזאָגן?

י.א. דאָס סאַמע ערשטע וואָרט פון דער תורה, בראשית מאַכט ב' ארשת, מיט צען געזאָגן, (ב.)

אגב, דאָס וואָרט ארשת געפינט זיך בלויז איין מאל אין תנ"כ, (ג.)

צו וואָס האָט דער בעשאַפער בעי-דארפט בעשאַפן די וועלט מיט צען גע-

ערשטע שורה; מה"גב, זייט 166; ש"ט בשלח טו, יז; אלפא א' עג, נוסח ב'; אבודרהם יח, ב, ענדע זייט ב.
(ו) ירוש. מגילה פרק א, הלכה י; ירוש. סנהדרין אנהייב און ענד פרק א;
תוספתא בבא קמא פרק ז, 10;
אר"ג נוסחא א', פרק כז;
מר"י בשלח זייט לג, א, און ב; מג, ב;
און בא זייט יב, א, אויסגאַבע אום;
מר"ש זייטן: 1, 21, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 70, 86, 101, 109, 160.
ספרי בהעלותך פד און קה; עקב פיסקא מט און האוינו פיסקא של, אויסגאַבע אום;
עירובין יג, ב, אויבן; מגילה יג, ב, אונטן;
קידושין ל, ב, לעצטע שורה און לא, א, אויבן; סנה. יט, א, צווייטע שורה אונטן און עו, ב; חולין סג, ב און פד, ב; סוטה י, ב, אויבן; שמחות זייט 254;
תדא"ר פרק ה, זייט מט, א; מת"נ זייט 211.
פ"ר פיסקא כא, זייט קב, ב; מר"א זייט 98.
ב"ר ד, ד און ענדע פרשה ז; ש"ר אנהייב פרשה כח; במ"ר טו, יא; ד"ר ה, ו; א"ר א-יב; ש"ר א, אנהייב פסוק ט; ק"ר ז אנהייב פסוק טו, און י, פסוק כ;
מ"ש י, ד; טו, א; כה, א;

(ה) בראשית א, כט.
(ו) בראשית א, כו.
(ז) בראשית ב, יח.
זעט אר"ג נוסחא ב, אנהייב פרק לו; פ"ר א פרק ג, זהר ויקרא יא, א.
(ח) אנהייב בראשית.
(ט) בראשית א, כה.
(י) בראשית א, כט.
(א) בראשית ב, יח. ל"ט בראשית א, זייט ג, א. זעט תדשא חדר ג, זייט קסה.
פאַרגלייכט מיט דעם לשון אין ב"ר אַג"י הייב פרשה יז.
זעט הגר"א אויף פרקי אבות אנהייב פרק ה; רד"ל אויף פ"ר א פרק ג, הערה עג.
(ב) בחיי בראשית א, ב זייט 10.
(ג) תהלים כא, ג. זעט דאָרט רש"י און א"ע, אויך: שו"ט כא, ג; יל"ה כא, ב; י"ש תהלים תרפב; בחיי בראשית א, ב. זעט זייט 166, נאָטן ו, ז, ח.
(ד) זעט: פרקי אבות אנהייב פרק ה; תנח"ב בראשית יא; ב"ר ענדע פרשה י; י"ש אנהייב בראשית.
(ה) מר"י מג, ב; יל"ה קלו, טז; י"ש תהלים תתסה; רש"י בראשית א, כז; ל"ט בראשית א, א, זייט ב, ב און האוינו ט.

דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן די וועלט מיט צען געוואָגן. אין וואָס פאַר שפּראַך האָט ער געוואָגט זיי? אין לשון קודש, ב).

האָט דער בעשאַפּער באַנוצט אויך די הענט ביי דעם וועלט בעשאַפּ? סע זיינען פאַרצן מיינונגען אז יא :

ער האָט באַנוצט ביידע הענט, ג). „אָף ידי יסדה ארץ, וימיני טפחה שמי ים“, ד) מיט דער לינקער האַנט האָט ער געגרוגט פעסטיקט די ערד, און מיט דער רעכטער האָט ער געמאַסטן די הימלן. ער האָט באַנוצט איין האַנד, ה).

ווי אזוי איז ענטשטאַנען די וועלט? דער בעשאַפּער האָט גענומען צוויי

„אמרתיו והיה העולם“, איך האָב גע- גיבן אַ זאָג, און די וועלט איז געוואָרן, ז).

ברוך שאמר והיה העולם, ח) גע- בענטשט זיי דער וועלצקער האָט געגיבן אַ זאָג, און דער אוניווערס איז געוואָרן. וואָרן דעם אייבערשטנס אַ זאָג איז אַ טאַט, ט).

ברוך מי שאמר והיה העולם, ט*) גע- בענטשט זיי דער ווער סע האָט געגיבן אַ זאָג און דער אוניווערס איז געוואָרן. און דער פּסוק זאָגט דאָך בפירוש, אויס דריקלאַך: „כדבר ה' שמים נעשו, וברוח פיו כל צבאם“, י) מיט דעם אייבערשטנס זאָג זיינען געוואָרן בע- שאַפּן די הימלען, און אַלצדינג וואָס סע געפינט זיך אין זיי, א).

שורה; בהעלותך כ; שלח קט, מטות קלה, ב. לעצטע שורה; מסעי קמב, א; ס"ה קכג, א; י"ר בשלח פה, ב; יתרו מד, ב; צא, ד; צד, א; צו, ב; קרח קמ, א; חוקת לו, א. ז) מר"י, הוספה, קכ, א. אויסגאַבע אום; מר"ש זייטן 87, 4; ספרא אחרי פה, ב; אויסגאַבע אום; מה"ג, ב' זייטן 56, 48, 190. ח) תדא"י, אָנהייב פרק ד. ט) שו"ט קז, ג; יל"ה קז, א. ט*) ויק"ר ענדע פרשה ג. י) תהלים לג, ו. א) אר"ב נוסחא ב, אָנהייב פרק כא; ב"ר ג, ב און כת, ב; ד"ר ד, יג; י"ש בראשית יט.

ב) ב"ר יח, ד און לא, ח; תנח, נח, יט; תנח"ב נח כח; ילמד, א', נח, לד און ילמד. ד' עג; י"ש בראשית כד; יל"ה ב, ל; רש"י בראשית ב, כג; בחיי תשא ל, יג. ג) פ"ר פיסקא כת, זייט קלה, ב. ד) ישעיה מה, יג, א"ע דאָרט; זהר בא לו, א; שמות יח, ב; כ, א. רקאַנ. בראשית ב, ב; י"ר בראשית ה, א. זעט: כתובות ה, א; מר"ש 70; י"ש ישעיה תסז; יל"ה יח, יג. ח) מר"י זייט מד, א. אויסגאַבע אום; כתובות ה, א. אונטן; י"ר בראשית ה, א.

והזהיר יתרו לא, ב; אג"א ג, ט, זייטן 34, 46; מ"מ זייט 66; י"ש בראשית ה; בשלח אָנהייב רמו; יתרו רסח; ואתחנן תתלג, עקב תתעג; ישעיה ענדע תכח; שיר השירים התקפב און ענדע התקפח, ירמיה שיב; גנוי שעכטער זייטן 201, 218, 226; תנח. תשא יט און פקודי ג; שו"ט עה, ג, אויסגאַבע אום; יל"ה ו, א; מג, יא; מד, ה; מז, ו; ג, א און כא; נו, א; נט, יז; עה, גג; פב, ט; קג, ענדע א; קו, לו; קלו, מא; קלו, טז; ס"ח תתשצב; מ"ה אלדד ב', זייט 6; גוריון זייט 15; יל"ה ו, א; יט, כב; מג, יא; מד, ה; מז, ו; ג, א; נו, א; נט, יז; מה"ג, ב' זייטן: 24, 31, 71, 109, 149, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 166, 169, 187, 190, 193, 204, 212, 217, 226; ל"ט בשלח ז, יז; יד, לא; טו, ג; יתרו כ, ב און יד; משפטים כג, כ; כד, יח; תשא לד, כט; שמיני כו, ב; נשא צג, לעצטע

געצויגן זיך ביז סע האָט באַהעפּט זיך מיט דעם צענטראַל פּונקט, ב).

אָרץ ישראל איז באַליבטער פּון אַלצ-דינג, און סע איז געוואָרן בעשאַפּן פּאַר אַלצדינג, ג).

ווען די וועלט איז געוואָרן בעשאַפּן האָט דער בעשאַפּער צעטיילט די לענדער צווישן די האַרן פּון דער וועלט, און ער האָט אויס געקליבן אָרץ ישראל, ד).

אַרום ציון האָבן באַהעפּט זיך שמי-קער ערד פּון יעדער זייט ביז ענדע וועלט, ה).

ער האָט בעשאַפּן די וועלט פּון דעם פּונדאָמענט פּון דעם מזבח, ו).

דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן די לעבעדיקע בעשאַפּענישן פּאַרלאַך, ארם'ן האָט ער בעשאַפּן מיט זיין פּאַר, ווי עס שטעהט אין פּסוק, "וכר ונקבה ברא אותם", ז) אַ מאַן און אַ פּרוי האָט ער בעשאַפּן זיי, ער האָט בעשאַפּן דעם לויטן מיט זיין פּאַר, ח) און אַזוי ווייטער.

ב) יומא נד, ב און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט מן; י"ש איוב תתקכג; מה"ג, א' א, א, זייט 11.

ג) ספרי עקב, פּיסקא לו, אויסגאָבע אום, זעט תענית י, א ערשטע שורה.

ד) תנח, ראה ח.

ה) יומא נד, ב און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט מציון; י"ש איוב תתקכג; יל"ה ג, ז.

אָן אָרץ ישראל איז אין מיטן דער וועלט, זעט יל"ה ג, ג.

ו) מ"א אָנהייב בראשית, זעט: ירושלמי סוכה פרק ד, הלכה ו; אָנהייב פענת רזא, זעט אומעטום אויף וועלאַכע פּסוקים די מיינונגען זיינען געבויעט.

ז) בראשית א, כו.

ח) זעט: בבא בתרא עד, ב; זהר ברא-שית לד, א-ב; מ"א בראשית א, יח; י"ש בראשית יב און ישעיה תלד; יל"ה קד, עג; ל"ט בראשית א, כא; מה"ג, א.

קניולן, איינע פון פייער און איינע פון שניי, ער האָט צונויף געמישט זיי, און די וועלט איז געוואָרן, ו).

ווי אַזוי איז צו געגאָנגן דער פּראָצעס פּון דעם בעשאַפּ?

אַזוי ווי דער פּראָצעס פּון אַ קינדס פּורמירונג אין דער מוטערס טראַכט, פּונקט ווי אַן עמבריאָ, אַ נפּל'ע אין דער מוטערס טראַכט הייבט אָן פּורמירן זיך פּון דעם נאָפּל [פּופּיק] פּון דעם צענטער, און סע צעוואַקסט זיך אין אַלע זייטן, אויך אַזוי האָט דער בעשאַפּער בעשאַפּן זיין וועלט, ז).

ער האָט גענומען דעם פּונדאָמענט שמיין, און ער האָט אַריין געוואָרפּן אים אין דעם אָפּ גרונד, ח). און פּון אים האָט צעוואַקסט זיך די וועלט, ט). און דאָס איז געווען דער מיטן פּונקט, דער צענטער פּונקט פּון דער וועלט, י). און אויף דעם דאָזיקן פּונקט איז געשטאַנען דאָס בית המקדש, א).

דער בעשאַפּ האָט אָן געהויבן זיך פּון די זייטן, סע האָט גערינגען און

ב) ב"ר י, ג, זעט: ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א, און פרק ו, הלכה ב; חגיגה יב, א און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט פּקעיות, און אונטער דעם וואָרט אָף; י"ש בראשית; כלי יקר בראשית א, ו.

ז) תנח, פּקודי ג; שמחות זייט 253.

ח) זהר ויחי רלא, א, לויט: יומא נד, ב; י"ש איוב תתקכג האָט ער געוואָרפּן אים אין ים אַריין.

ט) זהר ויחי רלא, יא; ירושלמי יומא פרק ה, הלכה ג; יומא נד, ב; תוספתא יומא [יום הכיפורים] פרק ג [ב], 6.

י) זהר ויחי רלא, א; יומא נד, ב; תוספתא יומא [יום הכיפורים] פרק ג [ב], 6; י"ש איוב תתקכג.

א) זהר ויחי רלא, א; סא"ר 21; ארקים 19, ג.

אָן אָרץ ישראל איז אין מיטן דער וועלט, זעט יל"ה ג, ג.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

פון וועלכע איינע שמעהט העכער פון דער אנדערער :

דער הימל איז העכער פון דער ערד. די שמערנס שמעהען העכער פון דעם הימל, ווייל זיי געהען און קומען, בעת דער הימל רירט נישט זיך פון דעם אָרמ. די ביימער שמעהען העכער פון די שמערנס, ווייל זיי פראָדוצירן פרוכטן און די שמערנס נישט.

די ווינטן שמעהען העכער פון די ביימער, ווייל די ווינטן בלאָזן און קור-מען, בעת די ביימער רירן נישט זיך פון דעם אָרמ.

די בהמות שמעהען העכער פון די ווינטן, ווייל זיי עסן און טרינקן, בעת די ווינטן עסן נישט און טרינקן נישט. די מענטשן שמעהען העכער פון די בהמות, ווייל זיי האָבן פערשטאַנד, און די בהמות האָבן קיין פערשטאַנד.

די מלאכי השרת, דינסט מלאכים, שמעהען העכער פון מענטשן, ווייל מענטשן, עסן, טרינקן, מעהרן זיך, שלאָפן און שטאַרבן. מלאכים עסן נישט, טרינקן נישט, מעהרן זיך נישט, שלאָפן נישט און שטאַרבן נישט, (ד).

זיינען פאראן עהנליכייטן צווישן די בעשאפענישן אויף דער ערד און די בעשאפענישן אין די הימלן?
ער האָט בעשאפן די אונטערשמע וועלט ווי די אייבערשמע, (ד*).

(ב) זעט ב"ר ז, ד און מהרז"ו דאָרט. אָבער פאָרגלייכט מיט יפה תואר ויק"ר יג, ג; פרא"א ענדע פרק ט און רד"ל דאָרט; שו"ט קד, כג; יל"ה קד, עה; י"ש שמואל ב', קסא; י"ס בראשית ג, ז.

זעט זייטן 146, ח; 179, ה; 326, ג; 339 ... (ג) חגיגה טו, א.

(ג*) ל"ט שמיני כו, ב.

(ד) אר"ג נוסחא ב, פרק מג און פאָר-

גלייכט מיט אר"ג, נוסחא א, פרק לו; (ד*) זהר ויגש רה, ב.

און וואָס איז מכוּח נישט לעבעדיקע בעשאפענישן?

אַלץ וואָס ער האָט בעשאפן אין זיין וועלט, האָט ער בעשאפן צו פאָרלאַך, (ט) אַפילו וואַסער, (י).

דער רעגן איז דער ערדס מאָן, (י*). אַנב, סע איז פאָראַן אַ מיינונג אַז דער לויטן האָט געהאַט קיין פאָר. דאָס ווערט געדרונגן דערפון וואָס „התני-נח" (א) שמעהט אַהן אַ י נאָך דער צווייטער ג, (ב).

אַלץ וואָס דער בעשאפער האָט בע-שאפן, האָט ער בעשאפן זיין געגן טייל. ער האָט בעשאפן בערג און בערגלאַך. האָט ער בעשאפן אויך ימים און טייכן; צדיקים און רשעים, גן עדן און גיהנם, און נאָך, (ג).

ער האָט בעשאפן אין זיין וועלט: אונטערשמע אַנטקעגן אייבערשמע, אַרר-מע אַנטקעגן רייכע, זיפץ אַנטקעגן פרייד, שלעכטס [שלעכץ] אַנטקעגן גוטס, גן עדן פאָר די צדיקים און גיהנם פאָר די רשעים. און דאָס אַלץ כּדי דער מענטש זאָל נישט קאַנען באַקלאַגן זיך און זאָגן: ווען ער וואַלט געווען בעשאפן דאָס און דאָס וואַלט געווען מיר גוט. און דערפאָר האָט ער בעשאפן אַלצדינק, סע זאָל פעהלן גאָר נישט, (ג*).

זיינען אַלע בעשאפענישן פון דעם זעלבן גראַד?
סע זיינען פאָראַן זיבן בעשאפענישן,

כא, זייט 44; רש"י, רשב"ם, רמב"ם, בעל הטורים בראשית א, כא; בהי בראשית א, כא; אבודרהם יט, ב.

זעט ווייטער נאָטע ב; 326, ג; 339 ...

(ט) בבא בתרא עה, ב; ד"ר ב, לא; י"ש ישעיה תלד און איוב תתקכו; יל"ה קד, עג; י"ר בראשית ה, ב און יג, ב. זעט: פענח רזא בראשית יב, א; ת"ת בראשית א, כו, אות סג. (י) י"ר בראשית יג, ב.

(י*) תענית ו, ב. זעט 154, נאָטע ח6.

(א) בראשית א, כא.

גוט. חכמה, קלוגשאַפּט איז שענהער פון אַלץ, אַ חוץ אויסער שנות, נאַריש-קייט, ח2).

וואָס איז געווען דעם בעשאַפּערס באַ-ציאונג צו די בעשאַפענישן?

פון דעם ערשטן טאָג ווען ער האָט בעשאַפּן די וועלט, האָט ער געגליסט צו וואוינען מיט זיינע בעשאַפונג אונטן, ט).

ער האָט געגליסט צו האָבן אַ דירה, אַ וואוינונג אונטן, פונקט ווי ער האָט אַ דירה אויבן, ט1).

אנב: „אין העולם מקומו של מקום, אלא המקום מקומו של עולם“, ט2) נישט די וועלט איז דאָס אַרט פון דעם אַל-קעגנווערטיקן. נאָר דער אַלקעגנווערטי-קער, דער וועלט בעשאַפּער, איז דאָס אַרט פון דער וועלט.

„הקדוש ברוך מעונו של עולמו, ואין עולמו מעונו“, ט3) דער הייליגער, גע-בענשט [געלויבט] זיי ער איז די וואוי-נונג פון זיין וועלט, און נישט זיין וועלט איז זיין וואוין אַרט.

לויט דעם קאָן אויס קומען אַז נישט דער בעשאַפּער איז אין דער וועלט, נאָר די וועלט איז אין אים. ער איז גרעסער פון דער וועלט. דער בעשאַפּער איז גרע-

אַלץ וואָס דער בעשאַפּער האָט בע-שאַפּן אויבן, האָט ער בעשאַפּן אונטן, ח).

זיינען פאַראַן עהנליכקייטן צווישן די בעשאַפענישן אויף דער ערד און די בעשאַפענישן אין ים?

יעדער געשמאלט וואָס דער בעשאַ-פער האָט בעשאַפּן אויף דער ערד, האָט ער בעשאַפּן אין ים אין די פיש, ו).

אַלצדינג וואָס ער האָט בעשאַפּן אין דער ערד, האָט ער בעשאַפּן אין דעם מענטש, *).

האָט דער בעשאַפּער בעשאַפּן אויך נישט ניימיגע בעשאַפענישן?

ניין. ער האָט בעשאַפּן קיין איין נישט ניימיגע זאך, ז).

ביי דעם וועלט בעשאַפּן זיינען גע-וואָרן בעשאַפּן אַלע בעשאַפענישן, אפילו אַזעלכע בעשאַפענישן וועלכע זעען אויס אַזוי צו זיין איבעריג, ווי צום ביי שפיל פליגן, פליי, מאַסקידעס [קאַמאַס], שלאַנגן, עקדישן, ח).

ווייל אויך די קריכנדיקע בעשאַפּע-נישן, די אינסעקטלעך, די פליגעלעך דאַרף מען האָבן. די פליג דאַרף מען פאַר דער בין, ... , ח1).

אַלץ וואָס ער האָט בעשאַפּן איז שעחן,

ח) ש"ר לג, ד, און זעט דאָרט איינצל-הייטן.

ו) תנח. ויקרא ח.

ז) שבת עז, ב.

ח) זעט: שבת עז, ב; ב"ר י, ז; ש"ר י, א; ויק"ר אנהייב פרשה כב; במ"ר יח, כא; ק"ר ה, פסוק ה, סימנים א, און ב, און ד; פ"א פרק מט; תנת. אנהייב חוקת; תדא"ר פרק א; י"ש קהלת אנהייב תתקעב וועגן דעם פליגעלע וואָס איז אַריין אין טיטוס הרשעים מח דורך זיינע נאָז לעכער, און סע איז געוואָקסן אינווייניג ביו סע האָט געוואויגן צוויי פינגט.

פאַרגלייכט די נוסחאות, ווערסיעס.

ח1) זעט איינצלהייטן און פאַרגלייכט די ווערסיעס אין:

ירוש. ברכות פרק ט, הלכה ג, שפאַלט ג, אויסגאַבע קראַטאַשין; שבת עז, ב; שו"ט יח, יב; יל"ה יח, כ.

ח2) י"ש קהלת תתקסה, קאַפּיטל ג.

ט) ב"ר ג, ט; במ"ר יג, ו.

ט1) מדרש תנחומא בחוקותי ג.

ט2) פ"ר פיסקא כא, זייט קד, ב; ב"ר סח, ט; תנח. תשא כז; י"ש תשא שצה, חבוקק תקסג און תהלים תתמא; יל"ה צ, ב.

אין ש"ר מה, ו איז די גירסא: „אתרי טפלה לי, ואין אני טפל לאתרי“ און פאַרגלייכט מיט יל"ה צ, ב.

ט3) זעט: י"ש ויצא קיז; ל"ט בראשית א, ז און די מקורים, קוועלעס, אין דער פאַר-געהענדיגער נאָטע.

ביי דעם סאמע אנהייב פון דעם בע-
שאף האָט דער אייבערשטער געוואַלט
מאָכן שותפות מיט די אונטערשטע, י).

סער פון זיין בעשאַפונג. פילאָזאָפּן וואַלטן
בעדארפט אַרײַן טראַכטן אין דעם דאָזיקן
אויסערסט אינטערעסאַנטן געדאַנק.

די עקזיסטענץ פון דער וועלט

זיך און לערנען תורה, ט);
די תלמידים, ט*);
ווען נישט מעמדות וואַלטן הימל און
ערד נישט געקאַנט עקזיסטירן, י).
אויף וואָס שמעחה די וועלט?
סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיי-
נונגן, אויף:
תורה, לערנען; עבודה, דינען דעם
אייבערשטן; גמילות חסדים, ליען אַוועק
עמיצן געלט אַהן פּראָצענט, אַדער טון
אַ טובה אַהן באַלוינונג, א).
אויף אמת, וואַרהייט; דין, געזעץ;
שלום פּריוו, א1).
אויף קנאה, נייד [אַמביציע]; תאווה,
גליסטקייט; רחמים, באַרם האַרצי-
קייט, א2).

צו ליב וועמען עקזיסטירט די וועלט?
סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגן:
צו ליב:
אברהם אבינו, א);
די שבטים, א*);
משה רבינו און אהרן הכהן, ב);
די אידן, ג);
אפילו איין צדיק, ד);
די עשרת הדברות, די צען געבאָטן, ה);
דער תורה, ו);
די אידנס אָן נעמען די תורה, ו*);
די אינגיטשקע קינדערלאַך וועלאַכע
לערנען תורה, ז);
די שומרי תורה, וועלאַכע היפּן אָפּ
די תורה, ח);
די עומלי תורה, די וועלאַכע מאַטערן

מעמדות מיינט אַ תפילה, אַ געבעט פער-
זאַמלונג אין אַ תענית, אין אַ פאַסט טאָג.
די פאַסטערס בעטן אַז זייערע ברידערס קרבן
זאָל ווערן אָן גענומען.
אין תענית זאָגט עס רב אסי, אין מגילה
רב אמי.
זעט: אומעטום ווער סע זאָגט וואָס: באַנד
א זייט 44, נאָטע ב.
א) פרקי אבות פרק ה; ארײַג נוסחא א
פרק ד; נוסחא ב פרק ה און פרק לא;
ירושלמי תענית פרק ד, הלכה ג; ירושלמי
מגילה פרק ג, הלכה ו; פּרײַא פרק טז;
תנח. נשא יט; פּרײַא פּיסקא ה, טו, ב; יײַש
בשלח רנא; זהר ויצא קמו, ב.
א1) פרקי אבות פרק ד; ארײַג נוסחא ב,
פרק לב; ירושלמי תענית פרק ד, הלכה ג;
ירושלמי מגילה פרק ג, הלכה ו; תנח.
שופטים ו; פּרײַא, פּיסקא יט, קמ, ב, אויס-
גאַבע אום.
א2) ארײַג נוסחא ב, פרק ד, זעט אומע-
טום ווער סע זאָגט וואָס.

י) בײַר ג, ט; בײַר יג, ו; פּרײַא פּיסקא
ז, זייט כו, ב, זעט תנח. פּקודי סימנים א
און ב, און נשא יא, און ווער סע זאָגט עס.
א) זהר לך לך פו, ב, און וירא קיח, ב.
א*) בחיי תצוה כח, טו.
ב) חולין פט, א; יײַש ברכה התקסד.
ג) שײַר מח, א.
ד) יומא לח, ב; זהר לך לך פב, א.
אונטן; יײַש שמואל א, פו.
ה) יײַש מלכים א, קפה.
ו) פסחים סח, ב, זעט: שבת קלו, ב;
גדרים לב, א; תוספתא גדרים ב, 7; שײַט
לך לך יו, יז; לײַט לך לך יו, יג, זייט
מ, א; זעט שײַט ה ענדע סימן א.
ו*) שבת פח, א, זעט עבודה זרה ג, א.
ז) שבת קיט, ב.
ח) תנח. בראשית א.
ט) תנחומא נח, ג.
ט*) שבת קיט, ב, אונטן; אײַג, ב' 38.
י) תענית כו, ב, און זעט רשײַ דאָרט;
מגילה לא, ב; יײַש לך לך עז.

דער כוז פון גמילות חסדים

פאר טון גמילות חסדים לעכט מען לאנג, י).

גמילות חסדים איז איינע פון די זאכן וועלאכע האָבן קיין שיעור, י1).

גמילות חסדים איז גרעסער פון צדקה און לערנען, י2).

גמילות חסדים [און צדקה] איז גלייך צו דער גאנצער תורה, א).

די צאל פון די אותיות פון די ווערטער גמילות חסדים באטרעפט זעקס הונדערט עלף פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט תורה, א*).

גמילות חסדים [און צדקה] איז גלייך צו אלע מצוות, ב).

גמילות חסדים איז גרעסער פון צדקה מיט דריי זאכן:

צדקה קאן מען גיבן בלויז לעבעדיקע. גמילות חסדים קאן מען טון מיט לעדעדיקע און מיט שויםע.

צדקה קאן מען גיבן בלויז אַרימע לייט. גמילות חסדים קאן מען טון סאַי מיט אַרימע לייט, סאַי מיט פאַרמעגלעכע.

צדקה קאן מען גיבן נאָר מיט געלט, גמילות חסדים קאן מען טון סאַי מיט געלט, סאַי מיט דעם קערפער, ג).

גמילות חסדים איז דעם אייבערשטנס באַשעפטיגונג, פראָפעסיע, א3).

דער אייבערשטער האָט געטון, און ער שוט גמילות חסדים, ב).

דער אייבערשטער זאָגט: דער וועלאַכער איז עוסק אין גמילות חסדים [און אין תורה און דאוונט בציבור] ווערט בעטראַכט גלייך ווי ער וואַלט אויס געלייזט מיך און מיינע קינדער פון צווישן די פעלקער פון דער וועלט, ג).

דער אייבערשטער זאָגט: גמילות חסדים איז באַליבטער פון די קרבנות זבחים און עולות, ד).

די תורה הייבט אָן זיך מיט גמילות חסדים, און זי ענדיקט זיך מיט גמילות חסדים, ה).

די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן מיט חסד, ו).

גמילות חסדים איז איינע פון די דריי זאכן אויף וועלאַכע די וועלט שטעהט, עקזיסטירט. [די אַנדערע צוויי זיינען לערנען תורה און דינען דעם אייבערשטן], ז).

גמילות חסדים ווערט אָן גערופן חיים, לעבן, ח).

גמילות חסדים ווערט אָן גערופן חסד, ט).

א3) מדרש הגדול בראשית, זייט 352.

ב) פראַ פרק טז.

ג) ברכות ה, א.

ד) פראַ פרק יב, אויסגאַבע אום.

ה) סוטה יד, א.

ו) אר"ג נוסחא א', פרק ד.

ז) פרקי אבות אנהייב פרק א, פאָרגלייכט מיט ענדע פרק; אר"ג נוסחא א', אָנהייב פרק ד, נוסחא ב' אָנהייב פרק ד, און פאָרגלייכט מיט נוסחא ב', פרק ד.

ח) אר"ג נוסחא א', פרק לד און נוסחא

ב', פרק ג; יל"ה סג, ו.

ט) בבא בתרא י, א.

י) ירושלמי פאה, פרק א, הלכה א.

י1) אנהייב מסכת פאה אין תלמוד ירושלמי און אין תלמוד בבלי.

י2) ירושלמי פאה, פרק א, הלכה א.

יעט אין דעם סידור אוצר התפילות אין דעם דאווענען "פון פאַרענט" די נוסחאות פון "אלו דברים" ... די פירושים, און דער עיקר דעם "גליון הגרי"ב".

א) י"ש תהלים תתנט.

א*) ספר חסידים.

ב) ירושלמי אנהייב פאה.

ג) ירושלמי פאה פרק א, הלכה א; י"ש תהלים תתנט.

די נחלות פון די צוויי שבטים יוסף און יששכר, ז).

ווער סע באשעפטיקט זיך מיט גמילות חסדים, איז זוכה צו זיצן, צו זיין געשיצט אין דעם שאַטן פון דעם אייבערשטן, ז). גמילות חסדים איז איינע פון די זאכן וועלעכע ווען דער מענטש באשעפטיקט זיך מיט זיי, געניסט ער זייערע פרוכטן אויף דער וועלט, און דעם קרן קיימת אויף יענער וועלט, ח).

ווער סע באשעפטיקט זיך מיט גמילות חסדים, דעם ווערן פאַרגיבן זיינע אַלע זינד, ט).

ווען אידן באשעפטיקן זיך מיט גמי- לות חסדים [און מיט תורה], איז זייער יצר הרע איבער געגיבן אין זייערע הענט. און זיי זיינען נישט איבער גע- גיבן אין דעם יצר הרע'ס הענט, י).

יעדער חסד [און צדקה] וועלעכן אידן טוען אויף דער וועלט, שאַפט גרויס שלום און גרויסע פאַרטיידיגערס צווישן די אידן און זייער פאַטער אין הימל, א).

גמילות חסדים [און לערנען תורה] וועט אַפּ ראַטעווען אַ מענטשן פון חבלי משיח, פון די ווייען אין משיח'ס צייטן, ב).

סע רעגנט אין דעם זכות פון גמילות חסדים, ג).

גמילות חסדים בריינגט גוטס אויף דער וועלט, ד).

איינער פון דריי נאַציאָנאַלע כאַראַק- טער שמריכן פון דעם אידישן פּאָלק איז וואָס מיר זיינען „גומלי חסדים“, גנוד טוערס, און די קינדער פון „גומלי חס- דים“, גנוד טוערס, ה).

צדקה איז דאָך אַזוי גרויס אַז: „תציל ממות“, אַז סע ראַטעוועט אַפּ פון דעם טויט; ירושלים וועט אַזוי געלייזט ווערן נאָר דורך צדקה; סע איז גרעסער פון אַלע קרבנות; סע איז איינע פון די זאכן וועלעכע צערייסן, אַנולירן אַ שעלכ- טע גזרה; פאַר נישט גיבן צדקה הערט דער רעגן אויף; ווער סע פאַרהוילט זיין אויג פון צו גיבן צדקה, איז גלייך ווי ער וואַלט געדינט די עבודה זרה; ווען איינעם פרנסה שרענקט איין, זאָל ער גיבן צדקה; צדקה ראַטעוועט פון דעם גיהנם; צדקה איז גלייך צו אַלע מצוות; אַפילו דער וועלעכער לעבט פון צדקה דאַרף אויך גיבן צדקה; צדקה דערנענטערט די גאולה, די אַזוי לייזונג פון דעם גלות; צדקה איז אַ מגולה צו האַבן אינגלאַך; אין אַ שטאַט וואו סע איז נישט פאַראַן אַ צדקה פושקע טאַר אַ תלמיד חכם נישט וואוינען; פאַר גיבן צדקה האַט מען רייכע, געראַמענע קי- נדער; דער וועלעכער גיבט צדקה „בסתּר“, קיינער זאָל וויסן, איז גרעסער פון משה רבינו; ואַהרי כל אלה, און נאָך דעם אַלעס איז גמילות חסדים נאָך באַליב- טער פון צדקה.

סע איז וויכטיקער פון לערנען תורה, ד). די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער „גמילות חסדים“ באַטרעפט זעקס הונ- דערט עלף, פונקט ווי דאָס וואָרט תורה, ה).

דער וועלעכער איז עוסק, גיט אַפּ זיך, באַשעפטיגט זיך מיט גמילות חסדים [און מיט לערנען תורה] איז זוכה צו

ט) ברכות ה, א"ב. זעט ר"ה יח.
 י) עבודה זרה ה, ב.
 א) בבא בתרא י, ב.
 ב) סנהדרין צח, ב.
 ג) ירושלמי תענית פרק ג, הלכה ג.
 ד) אר"ב נוסחא א', אנהייב פרק ל.
 ה) יבמות עט, א, אויבן.

ד) מנח"מ ג', ג"ה, זייט 559. זעט יבמות קה, א, אונטן.
 ה) ספר חסידים 6.
 ז) זעט רש"י בבא קמא י"ז, א, ענדע פרק א.
 ז) פרי"כ זייט ככד, א, אויסגאַבע אום.
 ח) אנהייב ירושלמי פאה; זוטא, א', א, טו.

אַרט זאָגט דער פּסוק מעל, איבער דעם הימל. ווי אזוי איז דאָס צו ערקלעהרן? און ער ענטפּערט: עד שמים מיינט אַז מע טוט עס „שלא לשמה“. מע טוט עס נישט צו ליב דעם ווערט פון דער טאָט, נאָר צו ליב אַ פּערזענלעכע מאַטיוו. מעל שמים מיינט אַז מע טוט עס „לשמה“. מע טוט עס צו ליב דעם ווערט פון דער טאָט, אַהן וואָס פאַר עס איז פּער-זענלעכע כוונה, אַהן אַ פּערזענלעכע צוועק. (15)

רז"ל זאָגן אַז די תּורה הייבט אָן זיך מיט גמילות חסדים און ענדיקט זיך מיט גמילות חסדים. (2) פון וואָנען [וואָ-נעט] דרינגען זיי עס אַרויס?

אַנהייב [אַנפאַנג] תּורה שטעהט: „ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם“ (3) דער בעשאַפּער האָט געמאַכט פּעלענע העמדלעך פאַר אדם'ן און פאַר זיין ווייב, און ער האָט בא-קלייד זיי מיט זיי.

ענדע תּורה שטעהט: „ויקבור אותו בגוי“ (4) און ער [דער אייבערשטער, שכינת] האָט באַערדיקט אים [משה רבינו] אין דעם מאָל. (5)

אנב, אונזערע חכמים ז"ל זאָגן, אַז גמילות חסדים איז באַליבטער, איז גרע-

ווען שלמה המלך האָט געזען אַ גרו-פע „גומלי חסדים“, האָט ער געבויעט פאַר זיי צוויי טויערן איינעם פאַר חת-נים און איינעם פאַר אכלים, טרויער-רערס... זיי זאָלן פון חסדים איינער מיט דעם אַנדערן, (1)

דניאל האָט באַשעפטיקט זיך מיט גמילות חסדים, (2)

דער וועלעכער איז עוסק אין תּורה, ער לערנט תּורה, און ער באַשעפטיקט זיך נישט מיט גמילות חסדים איז גלייך ווי ער האָט קיין אייבערשטן, (3)

ווער מע לייקנט אין גמילות חסדים איז גלייך ווי ער לייקנט אין עיקר, אין אייבערשטן, (4)

חסד, גענוג [גענאָד] מיינט פון גמי-לות חסדים, (5)

אהבת חסד, ליב האָבן חסד, גענוג [גענאָד] מיינט פון גמילות חסדים, (6)

האָט דאָך שוין דוד המלך אויס גע-רופן „כי גדול עד שמים חסדך“, וואָרן גרויס ביז אין הימל איז דיין חסד, גנוג; „כי גדול מעל שמים חסדך“, (7) וואָרן גרעסער [העכער] פון איבער דעם הימל איז דיין גנוג.

רבא פּרעגט: אויף איין אַרט שטעהט ער ביז דעם הימל, און אויף אַן אַנדער

(1) מסכת סופרים, פרק יט.

(2) אר"ב גוסחא א' פרק ד.

(3) עבודה זרה י"ב.

(4) ק"ר ז' א' ד; יל"ה יג' ה.

(5) ברכות ה' ב' דריטע שורה.

(6) סוכה מט, ב.

(7) תהלים נ"ו, יא.

(15) זעט: פסחים ג' ב' און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט עושיין לשמה; תהלים נ"ו, יא און מנחת שי דאָרט; תהלים קח, ה און רש"י דאָרט. דער תּרגום, תהלים נ"ו, א שטעלט צו דאָס וואָרט ציית. זעט זוהר ויחי.

(2) סוטה יד, א.

(3) בראשית ג' טא.

(4) דברים לד, ו.

(ג) ירוש. סוטה פרק א, הלכה טו; סוטה ט, ב' און יד, א; תוספתא פרק ד, 8; ספרי בהעלותך פיסקא קו; ב"ר ענדע פרשה ה; ק"ר ז, פסוק ז; שו"ט כה, יא; יל"ה כה, י; פ"מ א' זייט 116, 115; מדרש ילמדנו מסות ג' און ואתחנן יא; מה"ג א' זייטן 763, 102; ש"ט בשלח זייט 173; י"ש בראשית לג, בשלח רכו און שלח תשמב; הברכה תתקסה; רש"י דברים לד, ו; ל"ט בשלח יג, יט; בחיי הברכה לד, ה, און ער באַמערקט אַז די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט בני באַטרעפט פּיפּצן פּונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון דעם אייבערשטנס נאָמען י ה.

לויט: ספרי בשא לב; במ"ר י, יז; רש"י, א"ע הברכה לד, ו האָט משה אליין באַערדיקט זיך.

מען פארזיכטיק. מע לאזט אים וואס ווייניגער. אז ער האט אפ געצאלט דעם חוב, און קומט נאך אמאל נאך א גמילות חסד, געטרויעט מען אים א ביסל מעהר. און אזוי נאך יעדער אפ צאלן די הלואה, געטרויעט מען אים אלץ מעהר און מעהר. אלזא, ביי גיבן צדקה ווערט עס אלע מאל קלענער. ביי גמילות חסדים ווערט עס אלץ גרעסער. גמילות חסדים איז „גרעסער“ פון צדקה.

סער פון צדקה. ערקלעהרט מען בדרך הלצה: ווען איינער קומט צום ערשטן מאל נאך א נדבה, גיבט מען אים א גרעסערע מבע. ווען ער קומט א צווייט מאל, גיבט מען שוין אים א קלענערע מבע. וואס אפמער ער קומט אלץ ווייניגער באקומט ער. אין דעם פאל פון גמילות חסדים איז עס פארקעהרט. ווען איינער קומט דאס ערשטע מאל נאך א גמילות חסד, איז

רעגן איז די וויכטיקסטע בעשאפונג

שמעיה געשריבן בפירוש: „בפתי את קברותיכם“ (ג) ווען איך וועל עפענען אייערע קברים;

דעם שליסל פון עקרה, ווארן אזוי איז געשריבן אויסדריקלאך: „ויוזכור אלקים את רחל“ (4) און דער אייבערשטער האט געדאכט וועגן רחל'ן.

ער האט איבער געגיבן זיי צו קיין בריה, צו קיין בעשאפעניש אין דער וועלט, (5).

ער האט נישט איבער געגיבן זיי אין דער האנט פון א שליח, (6).

אי מיר ווייסן דאך אז דעם שליסל פון רעגן האט ער איבער געגיבן צו אליהו הנביא, און דעם שליסל פון תחיית המתים צו אלישע'ן. מיינט דאס אבער נישט אז ער האט קיין מאל איבער געגיבן.

וועלעכע בעשאפונג איז די פאמע וויכטיקסטע?

דער רעגן. פיר שליסלען האלט דער בעשאפער אין זיין האנט, און ער האט איבער געגיבן זיי צו קיין מלאך און צו קיין שרף, ברענעדיקן מלאך: די שליסלען פון רעגן, פרנסה, קבורה באערדי-קונג, און עקרה קינדערלאזיקייט.

דעם שליסל פון רעגן, ווארן אזוי שמעיה געשריבן בפירוש, אויס דריק-לאך: „יפתח ה' לך את אוצרו הטוב“ (1) דער אייבערשטער וועט עפע-נען פאר דיר זיין גוטע שאץ קאמער;

דעם שליסל פון פרנסה, ווארן אזוי שמעיה געשריבן אויסדריקלאך: „פותח את ירך“... (2) דו עפנסט דיין האנט און טוסט אן זעטיקן יעדער לעבעדיקן; דעם שליסל פון קבורה, ווארן אזוי

(2) תהלים קמה, טו.
 (3) יחזקאל לו, יג.
 (4) בראשית ל, כב און תרגום ירושלמי דארט. זעט ד"ר ז. ו.
 (5) תנח"ב ויצא טו.
 לויט: תענית ב, ב אונטן; זהר, מדרש הנעלם, ויצא קטו, ב; בחיי ויצא ל, ב — דריי שליסלען; פון גשמים, חיה, תחיית המתים. פארגלייכט דארט די ארדנונג און זעט: ב"ד עג, ד; ד"ר ז. ו.; שו"ט עת, ה.
 (6) סנה. קיג, א; שו"ט עת, ה.
 (7) תוספות תענית ב, ב אונטער דעם

לויט י"ר הברכה עד, א [פון עמק המלך].
 האט דער מלאך גבריאל באערדיקט אים.
 אין ברלינרס אויסגאבע פון רש"י איז אן געגיבן „ספרי כ נשא“. איז דאס אבער א דרוק פעהלער.
 אין סוטה ט, ב און יד, א און אין פא"ר שידענע מדרשים און פירושים שמעיה בניא.
 זעט מיין בוך „מאזעס אים ליכטע דער אגדה“ [אין דייטש] זייט 148, נאטע 616. און מיין בוך „משה רבינו'ס לעבן און שאפונג“, זייטן קפא—קצא.
 (1) דברים כה, יב.

און איין טראָפּן רירט נישט אָן דעם צווייטן אָפּילו אויף אַ האַר, (ח4). אַגב, דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן אַלע בעשאַפּענישן צו פּאַרלאַך, (ח5) און דער רעגן איז דער ערדס פּאַר. ער באַ- פּרוכטפּאַרט זי, (ח6).

וְעַתָּה הָאֵם גַּעגִיבִן נַעֲמֵן דִּי בַעֲשָׂא- פַּעֲנֵע זָאָבִן אֵיידער אַדָּם הַרְאִשׁוֹן אִיז גַּעוּוֹאָרֵן בַּעֲשָׂאָפֵן?

דער בעשאַפּער האָט גַּעגִיבִן נַעֲמֵן פֿינעף זָאָבִן, לִיכְמ, פֿינצטערניש, הימל, ערד, ימים, ט) ווייל ס'איז נאָך נישט גַּעוּוֵן אַ מַעֲנִישׁ דַּעֲנַמְאָל וועלאַכער זאָל גִיבֵן זײ נַעֲמֵן. י).

לְיִוֵּם אֲוִנוּעֵר הַשְּׁבֹון, רַעֲכַעֲנוּגָ שְׁמַעְהָ דִי וועלט פֿינעף טויזנט זיבן הונדערט און זיבן און צוואַנציק יאָר. אָבער דִי וויסנשאַפֿט באַווִיזט דאָך פּאַרט אַז מַע גַּעפֿינט סַקלַעֲטָן, בִּינַעֲר פֿון חִיּוֹת און אָפּילו פֿון מַעֲנִישׁ וועלאַכע שײנען צו זײן אַלס מִיליאָנען יאָרן. ווי זשע ער- קלַעֲהַרְט זיך דאָס?

אונזערע חכמים ז"ל האָבן שוין דער- קלַעֲהַרְט דאָס: בּוֹנָה עוֹלְמוֹת וּמַחֲרִיבֵן, דער וועלט בעשאַפּער בויעט וועלטן און

נאָר ס'ע מיינט אַז ער האָט נישט איבער גַּעגִיבֵן זײ צו עֲמִיצֵן אויף שְׁמַעֲנִידִק, (ח7). דער רעגן, דִי בעשאַפּונג פֿון רעגן איז גלייך צו דעם גאַנצן וועלט בע- שאַפֿ, (ח8) צו דעם טאָג אִיז וועלאַכן ס'ע זײנען גַּעוּוֹאָרֵן בעשאַפּן הימל און ערד, (ח9).

רעגן איז גַּעגִיבֵן צו תְּחִיַּית הַמַּתִּים. ו). דער טאָג פֿון רעגן איז גרעסער פֿון תְּחִיַּית הַמַּתִּים, פֿון מאַכן לעבעדיק דִי טויער. ווייל תְּחִיַּית הַמַּתִּים איז דאָך בלויז פּאַר צדיקים, בעת רעגן איז ס'אי פּאַר צדיקים, ס'אי פּאַר רשעים, ז).

דער טאָג פֿון רעגן איז אַזוי גרויס ווי דער טאָג אִיז וועלאַכן דִי תּוֹרָה אִיז גַּעוּוֹאָרֵן גַּעגִיבֵן, (ח10).

דער רעגן איז גַּעוּוֹאָרֵן גַּעגִיבֵן צו באַ- פּעסטיקן און צו באַזעצן דִי וועלט, (ח11). אַגב, רעגן איז אַיינע פֿון דִי דריי מתנות וועלאַכע זײנען גַּעוּוֹאָרֵן גַּעגִיבֵן דער וועלט. דִי תּוֹרָה און דִי לִיכְמַעֲר זײ- נען דִי אַנדערע צוויי, (ח12).

ס'ע גַּעוּוִיעֲרַט, ס'ע נַעֲמָה, פֿינעף הונ- דערט יאָר גאַנג ביז דִי מִיליאָנען מִי- לִיאָרֵן טראָפּנס רעגן קומען אַראָפּ, (ח13)

(ח2) ב"ר ה, ה; ש"ר מא, ב; ויק"ר לה, ח; שו"ט יח, כח; יל"ה יח, סט; י"ש בראשית י, בחוקותי תרעא, שמואל ב' קסב, ישעיה. זעט אומעטום ווער ס'ע זאָגט עס.

(ח3) שו"ט יח, טז. דאָס איז לויט דער מיינונג אַז דִי דיסטאַנץ, דער מרחק, דִי ווייטקייט פֿון דעם הימל ביז דער ערד איז פֿינעף הונדערט יאָר גאַנג. ירוש. ברכות פרקים א און ט אין קראַטאַשין און חורב אויסגאַבעס. (ח4) ירוש. ברכות פרק א, ענדע הלכה ב; שו"ט יח, ט; יל"ה יח, לב און לג.

(ח5) ב"ב עד, ב; ד"ר ב, לא; י"ש ישעיה תלד און איוב תתקכו; יל"ה קד, עג; י"ר בראשית ת, ב און יג, ב. זעט ת"ת בראשית א, כה, אות סג; פּעֲנָה רוא בראשית יב, א. (ח6) תענית ו, ב. זעט זייט 147, נאָטע י"א.

(ח7) בראשית א, פסוקים ה, ה, י. (ח8) זעט אבן עזרא בראשית א, ה.

וואָרט שלשה, און פּאַרגלייכט מיט רש"י סנה. קיג, א, אונטן, אונטער דעם וואָרט שלא. פּאַרגלייכט דִי ווערסיעס און ווער ס'ע זאָגט וואָס אִיז אַלע קוועלעס, און זעט זייט 286. (ח9) ב"ר יג, ד, רבי הושעיא. אין: ק"ר א, אָנהייב פּסוק ז; י"ש איוב תתצח — רבי יהושע.

זעט: תענית ז, ב; יל"ה מה, ת. (ח10) תענית ט, ב, אונטן. זעט מעהר וועגן רעגן אָנהייב מסכת תענית און ווייטער; יל"ה יח, לג.

(ח11) ברכות לג, א; תענית ז, א, אויבן. ירוש. תענית פרק ה, אָנהייב הלכה ב; ד"ר ז, ו.

(ח12) תענית ז, ב צווייטע שורה; י"ש תה- לים תשצ.

(ח13) תענית ז, ב, אויבן. (ח14) ירוש. תענית פרק א, הלכה ג.

וועט די וועלט דויערן, עקזיסטירן אייביג?
ניין, בלויז זעקס טויזנט יאָר, א*.)
יעדע וועלט האָט אַן ענד, ב*.)

פאַרניכט זיי. זיינען, אַלזאָ, געווען פילע וועלטן פאַר דער איצטיגער וועלט. און די געפונענע סקעלעסן, ביינער זיינען פון די פריערדיקע וועלטן, א*.)

ווען איז געוואָרן, ווי לאַנג האָט געדויערט דער וועלט בעשאַף?

עשב מזריע זרע, עץ פרי", ה). מיימטשט רבי אליעזר: אין וועלכען חודש איז די ערד פול מיט גראָזן, און דער בוים איז פול מיט פרוכטן? אין תשרי.
דער פסוק זאָגט: „ותוצא הארץ דשא עשב... ועץ עושה פרי", ו) מיימטשט רבי יהושע: אין וועלכען חודש בריינגט די ערד אַרויס גראָזן... און דער בוים בריינגט אַרויס פרוכטן? אין ניסן, ז*.)
און דאָס וואָס רבי אליעזר הקליר איז זיין פיוט „גשם" פון שמיני עצרת האַלט מיט רבי אליעזר'ן, און אין זיין פיוט „מל" פון פסח האַלט ער מיט רבי יהו-שע'ן. פאַרענטפערט רבינו תם ז"ל אַז ביידנס זיינען „דברי אלקים חיים". און מע קאָן זאָגן אַז דער בעשאַפער האָט אַן געהויבן צו טראַכטן וועגן דעם וועלט בעשאַף אין דעם חודש תשרי. און דער

פאַר וואָס האָט דער בעשאַפער בע-שאַפן די וועלט גראָד דענצמאָל ווען ער האָט בעשאַפן זי?
ווייל זי איז נישט געווען ראוי, וויר-דיק צו ווערן בעשאַפן פריער. ער האָט אַלזאָ בעשאַפן די וועלט פונקט צו דער ריכטיקער צייט, ג*.)

איין וועלכען חודש איז געוואָרן בע-שאַפן די וועלט?
סע זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען:
אין תשרי, אין ניסן, ד*.)

אויף וואָס פאַר אַ סמך, אַן לעהנונג, בויען רבי אליעזר אַז די וועלט איז גע-וואָרן בעשאַפן אין תשרי, און רבי יהושע — אין ניסן?
אויף דעם אויס מיימטש פון אַ פסוק. דער פסוק זאָגט: „תדשא הארץ דשא

ד) ירושלמי ראש השנה פרק א, הלכה א; ירושלמי עבודה זרה פרק א, הלכה ב; סע"ר פרק ד; ראש השנה ח, א; יא, א; און כה, א; עבודה זרה ח, א; ב"ר כד, ד; פרי"כ זייט צה, א, אויסגאַבע אום; י"ש בראשית ח און לה; מה"גא' א, יא, זייט 34; ל"ט נח ז, יא און פינחס זייט 272; יל"ה סה, כה; רשב"מ בא, יב, 2, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום; דומ"ה שמות ל, טו; בחיי בראשית ד, א און יו, ד; אבודר. עג, ב; י"ר בראשית ה, א. אַז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן אין תשרי זעט אבן עזרא ז"ל ויקרא כה, ט.

א) אין מאַנכע ערטער שטעהט בורא. זעט די פאַרשידענע ווערסיעס, נוסחאות אין: פרי"א פרק יג; פ"ר פיסקא כא, זייט קד, א; ב"ר ג, ז און ט, ב; ק"ר ג, יא, א; ק"ז זייט 97; זהר בראשית כד, ב און ויחי, השמטות רנב, ב, אונטן און רנג, א אויבן; אחרי סא, א, לעצטע שורה; שו"ט לד, א; י"ש בראשית טו; קהלת תתקסח, קאפיטל ג; בחיי בראשית ב, ד; רקאַנטי בראשית ח, א; י"ר בראשית ג, א; במ"ח בראשית יג, ב פסוק יח, און יד, א, פסוק ד; זייט 197, ד.

ה) בראשית א, יא.
ו) בראשית א, י"ב.
ז) ראש השנה יא, א; י"ש בראשית ח; ת"ת בראשית א, יד, סימן מד.
פאַרגלייכט די ווערסיעס אין י"ש ברא-שית ח.

א*) זעט זייט 168, נאָטע א.
ב) בחיי בהעלותך יב, א.
ג) ב"ר ג, ג און ט, ב; ק"ר ג, יא, א; שו"ט אָנהייב מזמור לד, אויסגאַבע אום; יל"ה אָנהייב לד; י"ש קהלת תתקסח קאפיטל ג; זעט זוטא ד' ג, יא.

עם אויס אז זומער איז געווען פריער. סע שמעחה „קיץ וחורף אתה יצר-תם“ (ד) זומער און ווינטער האָסט דו בעשאַפן זיי. קומט אויס אז זומער איז געווען פריער.

האלט מען מיט רבי אליעזר'ן אז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן אין תשרי, איז ווינטער געווען פריער.

האלט מען מיט רבי יהושע'ן אז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן אין חודש ניסן, איז זומער געווען פריער.

איז מען מיט דער מיינונג, אז דער וועלט בעשאַפן האָט אָן געהויבן זיך פינעף און צוואַנציק טעג אין אלול, (ה) איז ווינטער געווען פריער, (ו).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אז דער וועלט בעשאַפן האָט אָן געהויבן זיך פינעף און צוואַנציק טעג אין חודש אלול. און די ליכטער זיינען נישט געוואָרן אויף געהאַנגען ביז דעם פערטן טאָג, (1).

לויט אַן אַנדער מיינונג: דער וועלט בעשאַפן האָט אָן געהויבן זיך פינעף און צוואַנציק טעג אין אלול. נאָר ווען מע זאָגט אז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן תשרי, מיינט עס, סע באַצויט זיך, אויף דעם ענד פון דעם בעשאַפן, (2).

האָט דער בעשאַפּער בעשאַפן זיינע בעשאַפּענישן בלויז ביי טאָג, צי אויך ביי נאַכט?

בלויז ביי טאָג, (ז) ביי נאַכט נישט, (ח) אַבער אין אַוונט יא. די שמערנס, די פלאַנעמן, די צוויי ליכטער זיינען גע-וואָרן בעשאַפן אין דעם אַוונט פון דעם פערטן טאָג, (ט).

בעשאַפן איז געוואָרן פאַרווירקליכט אין דעם חודש ניסן, (ה).

איז פאַראַן אַ רמז, אָן אָן דייט אין דער תורה אז די וועלט איז געוואָרן בע-שאַפן אין תשרי?

יא, צוויי אָן דייטונגן. דאָס סאַמע ערשמע וואָרט אין דער תורה בראשית מאַכט בא' תשרי, אין דעם ערשטן טאָג אין תשרי, (ט).

די צאָל פון די אותיות פון די ערשמע צוויי ווערטער אין דער תורה בראשית ברא באַטרעפט עלף הונדערט און זעכצן, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער בראש השנה נברא. געמלאַך, די וועלט איז געוואָרן בעשאַפן ראש הש-נה, (י).

וויפיל שעה'ן, שמונדן האָט געדויערט דער וועלט בעשאַפן?

צוויי און זיבעציק. און דאָס מיינט דער פסוק: „כי אמרתי עולם חסד יבנה“, (א). און די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט חסד באַטרעפט צוויי און זיבעציק.

וואָס איז געווען פריער זומער צי ווינטער?

אין פסוק שמעחה „וקיץ וחורף“, (ב) פריער זומער און דערנאָך ווינטער, אַלזאָ זומער פריער.

אַבער אין דעם זעלבן פסוק שמעחה דאָך „וקור וחום“, קעלט פאַר היץ. קאָן מען דרינגען דערפון אז ווינטער איז געווען פריער.

די תורה זאָגט „תדשא הארץ דשא“, (ג) די ערד זאָל באַגראַזן זיך מיט גראַס. זעט

(ח) תוספות ר"ה כו, א, אונטער דעם וואָרט **כמאן**.

(ט) בעל הטורים אָנהייב בראשית; פענת רוא בראשית ה, א.

(י) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

(א) תהלים פט, ג. זעט דאָרט: תרגום, רש"י, א"ע, מ"צא'; בחיי תצוה כח, טו.

(ב) בראשית ה, ב. (ג) בראשית א, יא.

(ד) תהלים עד, יו.

(ה) פ"ר פיסקא מו, זייט קפו, א און ב; בחיי בראשית א, ג.

(ו) ויק"ר אָנהייב פרשה ג.

(ז) פ"ר פיסקא מו, זייט קפו, א און ב.

(ז) בחיי בראשית א, ג.

(ז) בחיי תצוה כח, טו. (ח) אָנהייב ס"ה.

(ט) פ"ר א פרק ד, אויסגאַבע אום.

דער ערשטער טאָג

○

באַמערקונג

ס'ע האָט שוין איינער געזאָגט אַ מאָל:

„ספר בלי הקדמה כנוף בלי נשמה“

אַ בוד אָהן אַ פּאַרעט, איז ווי אַ קערפּער אָהן אַ זעל. האָב איך געפרעגט מיין דענצמאָל עלף יאָרן בן יחידיל משה'לע גר"ו: יעדער ספר האָט אַן הקדמה, אַ פּתח דבר. יעדער בוד האָט אַן איין לייטונג, אַ פּאַרעט, אָדער אַן אַרין פיר. ווי קומט עס וואָס די תורה, חומש האָט קיין הקדמה? האָט ער געענטפּערט מיר: רש"י ז"ל זאָגט דאָך אָנהייב חומש „אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם' (10) שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח בכראשית...?“ רבי יצחק האָט געזאָגט: ער וואָלט דאָך געווען בעדאַרפט אָן הייבן די תורה פון „החדש הזה לכם“. פאַר וואָס זשע האָט ער אָן געהויבן מיט „כראשית“? איז פון אָנהייב בראשית ביז החדש הזה לכם, אַן הקדמה צו דער נאַנצער תורה, (20).

דער דאָזיקער לשון איז נישט בעקאַנט מיר. איך האָב נישט באַגעגנט ביז היינט די דאָזיקע גירסא אין תלמוד, מדרש, אגדה, זהר...

דעם פּסוק „לשמור את דרך עין החיים“, (30) מייטשן רז"ל: „שדרך ארץ

אגב, דער קאָצקער רבי זצ"ל מייטשט „דרך ארץ קדמה לתורה“, דרך ארץ איז אַן הקדמה צו דער תורה.

וואו געפינט זיך דער מאמר „דרך ארץ קדמה לתורה“?

(1) שמות יב, ב.

(2) פאַרגלייכט די ווערסיעס אין:

תנח"ב בראשית יא; זהר בא לט, ב און זעט די נאָטע אויף דעם גליון, ראַנד, דאָרט; י"ש בא קפו; יל"ה קיא, ז; רש"י, רמב"ם אָנהייב בראשית; ל"ט בראשית א, א, דף ב, א.

ס'ע האָט געהערשט אַ מיינונג אַז דער „רבי יצחק“ איז געווען רש"י פּאַטער. אָבער ס'ע איז שוין פּעסט געשטעלט, אַז רש"י האָט געוואָרן פאַרלאָרן, און מע האָט געפינען אים שפּעטער. און אַזוי ווי דער דאָזיקער מדרש

תנחומא איז פיל עלטער פון רש"י, איז שוין זיכער אַז דער רבי יצחק איז נישט געווען רש"י פּאַטער.

רש"י ציטירט מעהרערע מאָל פון תנחומא. די דרושים געפינען זיך נישט אין אונזער תנחומא, און זיי געפינען זיך אין תנח"ב.

זעט: ס"ה, ד"א, תתס"ה, זייט צט, א; נחל קדומים פון חיד"א ז"ל; לקוטים ענדע רש"י, עדיציע ברלינר; די ספרים „הלקוטים“ און „ברכת אברהם“ פון הרב דר. אלעזר הלוי גרינהוט.

(3) בראשית ג, לד.

טאָמער וועלן די פעלקער פון דער וועלט זאָגן צו די אידן: איר זענט גזלנים רויבערס, איר האָט גענומען אַוועק די לענדער פון די זיבן פעלקער. זאָגן די אידן צו זיי: די גאַנצע וועלט געהערט דאָך דעם בעשאָפּער. ער האָט בעשאָפּן זי. און ער האָט געגיבן זי צו וועמען ער האָט געווייליקט. ווען ער האָט גע־וואָלט, האָט ער געגיבן זי צו זיי. און ווען ער האָט געוואָלט, האָט ער גענומען אַוועק זי פון זיי, און ער האָט געגיבן זי אונז, (ט 5).

קדמה לעץ חיים, ואין עץ חיים אלא תורה" (ט 4) דרך ארץ איז פריער, פאר לעבנס בוים. און לעבנס בוים מיינט נאָר תורה. נעמט זיך מסתמא דער אויסדרוק „דרך ארץ קדמה לתורה" דערפון.

ווי פאלד ער וואָלט געווען בעדאָרפט אָן הויבן די תורה פון „החודש הזה לכם". פאר וואָס זשע טאָקע האָט ער אָן געהויבן מיט „בראשית"?

דאָס איז אויסן צו באַוואַרענען אַז

ב א מ ע ר ק ו נ ג

נוטריקון

גימטריאות

פּאַראַן „וואויל קענענדיקע" וועלאַכע האַלטן נישט פון לומדות געבויעט אויף גימטריאות, נוטריקון. מיט אַ ביסולדיקן מאָד מיט דער האַנט גיט מען אַ זאָג: עט, דאָס איז „חסידישע", „רביישע" תורה. נו באַמערק איד קסטן אהרן באאמור ר' משה ואמי מורתי בראנצי נבגי"מ, אַז „נוטריקון מן התורה". דאָס איז גמראדיקע תורה, מדרשידיקע תורה, זוהרידיקע תורה, נעמלאַך חז"לידיקע תורה. אונזערע חכמים ז"ל לערנען דאָס אָפּ, דינגען דאָס אַרויס פון דעם פּסוק „כי לא דבר רק הוא מכם" (דברים לב, מז). און ביידע ש"ס"ן, די אגדהישע און הלכהישע מדרשים, דער זוהר, די קבלה ליטעראַטור און די שפּעטערע רבנישע ליטע־ראַטור זיינען פול מיט גימטריאותדיקע און נוטריקווידיקע אויס־טייטשוונגען און פאַרטייטשוונגען. זעט צום ביי שפּיל: ירושלמי פאה אָנהייב פרק א און כתובות ענדע פרק ח און „קרבו העדה" און „פני משה" דאָרט; שבת קה, א; נדרים לב, א, אונטן, און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט אליעזר; ספרי עקב אָנהייב פּיסקא מח, אויסגאַבע אום; ב"ר א, יד; מדרש תנחומא וילך ב; ילקוט שמעוני בראשית ג, ענדע תטו און תתג, און יהושע כב. נעמט דאָס אַלץ אין בעטראַכט, ותבוא עליכם ברכה.

דיגע דריי נאָטן, און פאַרגלייכט די ווערסיעס אין:

ב"ר א, ב; י"ש תהלים תתע, רבי יהושע; אין ש"ר א, פסוק ד, ב, רבי ינאי; אותיות דרבי עקיבא, אות ב; רש"י תהלים קיא, א אין נאָמען פון תנחומא, און זעט דאָרט מ"צ א'.

4ט אָנהייב תדאר; ויק"ר ט, ג און לה, ו און זעט מהרז"ו אויף ביידע ערטער; י"ש בראשית ענדע לד. זעט: פראַ פרק יב; תנח"ב בראשית כה.

יח"ב בראשית ג, לד טייטשט „דרך עץ החיים" דעם לעבנס וועג פון יענער וועלט. 5ט זעט אַלע קוועלעס אין די פאַרגעהענ־

דער אלה בית ביי דעם וועלט בעשאף

וואָרט „ברא“ ער האָט בעשאַפן, באַ-
 מרעפט צוויי הונדערט און דריי, פונקט
 ווי צאל פון די אותיות „ב' העולמים“
 די צוויי וועלטן, ז).

די אידן וועלן דינען דעם אייבערשטן.
 און די געצן דינערס וועלן דינען די
 אָפגעטער, ז).

אַנטקעגן גיהנם און גן עדן, הימל און
 ערד, הימליש און ערדיש פייער, יצר
 טוב און יצר הרע, צדיקים און רשעים,
 די אייבערשטע און די אונטערשטע, ח).

האָט דער בעשאַפער בעשאַפן נאָך
 וועלטן אויפער די און יענע וועלט?
 סע איז פאַראַן אַ מיינונג אז ער האָט
 בעשאַפן זיבן וועלטן, ח*).

איז פאַראַן אַ רבּו, אַן אָן דייט אז דער
 בעשאַפער האָט בעשאַפן אַלצדינג צו
 פאַרלאַך?

יא. די ערשטע אותיות פון בראשית
 ברא זיינען ב. ב איז צוויי. נעמלאך, ער
 האָט בעשאַפן צו צוויי, פאַרלאַך, ט).

פאַר וואָס הייבט דער וועלט בעשאַף
 אָן זיך מיט אַ ב, נעמלאך בראשית?

צו ליב פאַרשידענע טעמים, אורזאכן:
 ווייל ב מיינט ברכה, אַ בענטשונג, י).

אַזוי ווי די ב איז פערמאכט פון אַלע
 זייטן און אָפן בלויז פון איין זייט, פון
 צפון זייט, א) אַזוי אויך האָט דער
 מענטש קיין רשות, קיין ערלויבעניש צו
 פאַרשן וואָס סע איז אויבן, וואָס סע איז
 אונטן, וואָס סע איז געווען פריער, און
 וואָס סע וועט זיין שפעטער, ב).

ב איז צוויי, אַנטקעגן די צוויי תורות,
 תורה שבכתב, און תורה שבעל פה, ג).

אַנטקעגן די וועלט און יענע וועלט, ד).
 וואו ווערט געבראַכט אז דער בעשאַ-
 פער האָט בעשאַפן צוויי וועלטן, די
 וועלט און יענע וועלט?
 אין אונזער אַלטן אוצר, ה).

איז פאַראַן אַ רבּו, אַן אָן דייט אז ער
 האָט בעשאַפן די צוויי וועלטן?
 יא. די צאל פון די אותיות פון דעם

בראשית ה און חיי שרה ג; פ"ר פסקא כא.
 זייט קט, ב.

זעט זייטן 134—133, ביי ביה ה' צור עול-
 מים, נאָטן פ, י.

ז) פענח רזא בראשית יא, א.

ז) אותיות דרבי עקיבא; י"ד בראשית ג,
 א, אונטן.

ח) פענח רזא ז, ב, און זעט דאָרט נאָך.
 ח*) פראַ פרק יח, און זעט רד"ל סימן
 מט דאָרט; שו"ט צב, ב; פאַרגלייכט יל"ה
 צב, א, און זעט תנח, פקודי ענדע ג.

אז די צאל זיבן איז חשוב, זעט: פרי"כ
 קנר, ב, אויסגאָבע אום; ויק"ר כט, יא; אר"י
 נוסחא א', פרק לו; פראַ פרק יח; שו"ט
 צב, ב; זחר ויקרא ט, ב; יל"ה צב, א; י"ש
 שמות רעו.

אין פרי"כ ז, ב שטעהט ששה רקיעים,
 זעקס הימלען.

ט) זעט וואָס סע ווערט געמיינט אונטער

י) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; ב"ר
 א, י; פ"ר פסקא כא, זייט קט, א; תנח.
 בראשית ה; תדא"ר פרק לא [זעט דאָרט נאָך
 טעמים]; י"ש בראשית ב; י"ד בראשית ה,
 א, און דער בעל הטורים באַמערקט דערצו
 אָנהייב בראשית: הלואי זי זאל עקזיסטירן.
 א) ירוש. חגיגה פרק ב, הלכה א; דומ"ה,
 אָנהייב בראשית.

ב) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; חגיגה
 יא, ב; פ"ר פסקא כא, זייט קח, ב; ב"ר א,
 י; אָנהייב ל"ט [מדרש לקח טוב].

זעט חגיגה יא, ב, לעצטע שורה.
 ג) מ"א אָנהייב בראשית; בעה"ט אָנהייב
 בראשית; פע"ר ז, ב, זעט כלי יקר אָנהייב
 בראשית.

ד) בעה"ט אָנהייב בראשית; פע"ר ז, ב,
 ח) ספר רויאל המלאך זייט לא; ירושלמי
 חגיגה פרק ב, ענדע הלכה א; מנחות כט, ב;
 ב"ר א, י און יב, י; ק"ר ב, יא; תנח.

און משנה, מיט לערנען א פּרשה חומש און א פּרק משניות, און נישט מיט אַנדערע זאַכן, ה).

פאַר וואָס הייבט דער וועלט בעשאַפּת נישט אָן זיך מיט דעם ערשטן אות א?
 צו ליב פאַרשידענע טעמים:
 ווייל א מיינט ארורה, קללה, פּלוג, פאַרשאַלטונג, ז).

נישט צו גיבן די אפיקורסים די מעג-לאַכקייט צו זאָגן: ווי אזוי וועט די וועלט קאָנען עקזיסטירן. זי איז דאָך געוואָרן בעשאַפּן מיט א וואָס מיינט ארורה, פאַרשאַלטונג. דערפאַר האָט ער בעשאַפּן זי מיט ב, וואָס מיינט ברכה, נעמלאַך הלאוי זאל זי עקזיסטירן, ז).

סע זיינען דאָך פאַראַן פילע ווער-טער וועלאַכע הייבן אָן זיך מיט ב, און באַדייטן שלעכטס, ווי צום ביי שפּיל בכיה געוויין, בגידה פעלשונג, אָפּ נאַר רעריי. און סע זיינען פאַראַן פילע ווער-טער וועלאַכע הייבן אָן זיך מיט א, און זיי באַדייטן גוטס: אהבה ליבשאַפּט, אור ליכט . . .

נאָך מעהר. אלקים מיינט אייבער-שטער. און דאָס איז דאָך געוויס אַ גוט וואָרט. האָט דאָך די תורה געקאָנט אָן הייבן זיך מיט „אלקים בראַראשית“

ב האָט צוויי שפיצלאַך, איינס אויבן, איינס אונטן. מע פרעגט די ב ווער האָט בעשאַפּן דיך אין דער וועלט. ווייזט זי אויף דעם אייבערשטן שפיצל, און זאָגט: דער וועלאַכער איז אויבן האָט בעשאַפּן מיך. און ווי הייסט ער? ווייזט זי אָן אויף דעם אונטערשטן שפיצל, און זאָגט: דער איינציגער אייבער-שטער, און זיין נאָמען איז אַחה, דער איינציקער, י).

ב, נעמלאַך בית, מאַכט בניתי איך האָב געבויעט, יצרתי איך האָב בע-שאַפּן, תכנתי איך האָב געגרוגט פעס-טיקט, א).

משה רבינו האָט געפרעגט דעם מלאַך ממטרון פאַר וואָס דער בעשאַפּער האָט נישט בעשאַפּן די וועלט מיט א, האָט ער געענטפערט אים: א איז זכר, מאַס-קולין. „בית“ איז פרוי, פעמינין, ב) ווי ר' יוסי האָט געזאָגט: איך האָב קיין מאַל גערופּן מיין ווייב אשתי, נאַר בית, ג).

די תורה הייבט אָן זיך מיט אַ ב. פאַר וואָס הייבט משניות אָן זיך מיט ב?
 ווייל צוזאָמען מאַכט עס כס.

דעם פּסוק „ודברת בם“, ד) דרש'ענען אונזערע חכמים ז"ל אַז דער מענטש דאַרף אָן הייבן זיין טאַג טעגלאַך לעבן מיט „ודברת בם“ מיט רייד פון תורה

פאַרלאַך אין: ב"ב עד, ב; י"ש איוב תתקכו; י"ר בראשית יג, ב; פענח רזא בראשית יב, א. זעט: ד"ר ב, לא; י"ש ישעיה תלד; יל"ה קד, עג; י"ר בראשית ה, ב; ת"ת בראשית א, כו, אהת סג.

זעט זייטן: 146, 147, 154.

י) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; פ"ר פיסקא כא, זייט קט, א; ב"ר א, י; י"ש בראשית ב; רקאנטי אנהייב בראשית; במ"ח בראשית ה, ב, פסוק ג. זעט תיקוני זהר.

א) ליידער געדענק איך נישט דעם מקור, די קוועלע.

ב) י"ר בראשית ג, ב [פון ספר הקנהן].

ג) שבת קיח, ב; גיטין נב, א.

ד) דברים ג, ז.

ה) ר' צבי אלימלך דינאווער ז"ל. זעט: יומא יט, ב; ספרי ואתחנן פיסקא לד, אויס-גאַבע אום.

ו) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; ב"ר א, י; פ"ר פיסקא כא, זייט קט, א; תנה. בראשית ה; תדא"ר פרק לא; י"ש בראשית ב; בעה"ט אנהייב בראשית.

ז) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א; פ"ר פיסקא כא, זייט קט, א; י"ש בראשית ב; בעה"ט אנהייב בראשית. פאַרגלייכט די נוסחאות.

אמת, ג) „וה' אלקים אמת“, ד) דער אייבערשטער איז אמת, ה). דעם אייבערשטנס חתימת, אונטער-שריפט איז דאָך אמת, ו). און מיר ווייסן דאָך אז „קושטא קאי, שקרא לא קאי“, אמת שמעחה, באַ-שמעחה. שקר קאָן נישט שמעחה, באַ-שמעחה. די אותיות פון אמת האָבן צו צוויי פיסלאַך. די אותיות פון שקר, האָבן צו איין פיסל. און אויף איין פוס קאָן מע נישט שמעחה. נישט עקזיסטירן. ז). דער א, ב דינט אויך אלס נומערן, אין צוויי ערלעך פאַרמען [פאַרמעס]: מספר גדול גרויס צאָל, מספר קטן קליין צאָל.

מספר גדול גרויס צאָל: א איז 1, ב איז 2 ... ט איז ניין;
י איז 10, כ איז 20 ... צ איז 90;
ק איז 100, ר איז 200, ש איז 300, ת איז 400.

מספר קטן קליין צאָל: א איז 1, ב איז 2 ... ט איז 9;
י איז 1, כ איז 2 ... צ איז 9;
ק איז 1, ר איז 2, ש איז 3, ת איז 4.

זעט: י"ש משלי תתקסב; רש"י בראשית א; א; ל"ת בראשית ה, א.
(1) תהלים לג, ו.
(2) י"ד בראשית ה, ב.

א) בעל הטורים אָנהייב בראשית; במ"ח אָנהייב בראשית.
ב) תהלים קיט, קס.
ג) סע מיינט „אנכי“ ביי די עשרת הדב"רות, די צען געבאָטן. זעט: קידושין לא, א; ב"ר א, ז; יל"ה קיט, פו און פו; רש"י, א"ע תהלים קיט, קס.
ד) ירמיה י, י.
ה) זעט ת"ת אָנהייב בראשית.
ו) ירושלמי סנהדרין פרק א, הלכה א;
שבת נה, א; יומא סט, ב; סנהדרין סד, א;
ב"ר פא, ב; ד"ר א, י; שי"ר א, ט, א;
מה"גא' ד, כו; ילה"י ג, יד און מד, ו.
ז) י"ש בראשית ג.

אזוי ווי די צוויי און זיבעציק זקנים האָבן געטון, ווען זיי האָבן איבער גע'זעצט די תורה פאַר דעם גריכישן קעניג תלמי, פּטאַלעמעאוס, ח)? ווייל אלקים מיינט מידת הדין, ט). און דער בעשאַפֿער האָט געזען אז די וועלט וועט נישט קאָנען עקזיסטירן אויף מידת הדין, י). דער פסוק זאָגט „בדבר ה' שמים נעשו“, י1) מיט דעם אייבערשטנס וואָרט זיינען די הימעלן געוואָרן געמאַכט. און די אותיות פון דעם וואָרט בדבר מאַכן במידת דין, במידת רחמים, י2).

פאַר וואָס האָט ער נישט אָן געהויבן דעם וועלט בעשאַפֿן מיט ה'. דער דאָס זיגער נאָמען איז דאָך מידת הרחמים, באַרם האַרציקייט?

ווייל ער האָט געוואָלט אָן דייטן, אָן ווינקן, אז ער האָט בעשאַפֿן די וועלט מיט אמת. די לעצטע אותיות פון ברא-שית ברא אלקים מאַכן אמת, א). ווי סע שמעחה אין פסוק „ראש דברך אמת“, ב) דיין סאָמע ערשט וואָרט איז

ח) זעט: ירושלמי מגילה פרק א, ענדע הלכה ט; מגילה ט, א; מסכת סופרים פרק א, הלכה ח און ווייטער; מר"י זייט טו, ב, אויסגאַבע אום; ב"ר ח, יא; לח אָנהייב סימן י; מח, יז; ש"ר ה, ה; ויק"ר ענדע שמיני; תנת. שמות כב; תנח"ב שמות יט; ש"ט שמות ה, כ; י"ש בראשית אָנהייב ג און ירא פב; ל"ט שמות ד, כ.
אין אר"ב נוסחא ב, אָנהייב פרק לו, און אין מסכת סופרים פרק א, הלכה ז שטעהט אויך חמשה זקנים, פינעף זקנים.
זעט אומעטום די פאַרשידענע נוסחאות, און ווער סע זאָגט זיי.
ט) ירושלמי סנהדרין פרק א, הלכה א.
זעט ת"ת אָנהייב בראשית.
י) פ"ד פּיסקא מ, זייט קסו, ב—קסז, א;
ב"ר יב, טו; מ"א בראשית א, א; רש"י אָנ-הייב בראשית; אלשיך בראשית א, אָנהייב פסוק יא; ב, אָנהייב פסוק יז; זייט ו, ב.

האַט דער אייבערשטער געענטפערט: ניין, ווייל איך וועל מאַכן מיט דיר אַ צייכן אויף די שמערנס פון מענטשן, ווי סע שמעהט אין פסוק „והתוית תו על מצחות האנשים“ (ו) און דו זאלסט אָן צייכענען אַ ת אויף די שמערנס פון די מענער. און די ת איז געגאַנגן אַרויס מיט אַ נידער געשלאַגענעם געמיט.

איז געגאַנגן אַריין די ש און נאָך איר אַלע אַנדערע אותיות ביז ב. און קיין איינער פון זיי איז געוואָרן אָן גענומען. איז געקומען אַריין די ב. און זי האָט געזאָגט: האָר פון דער וועלט, איז עס דיין ווילן צו בעשאַפן די וועלט מיט מיר? ווייל מיט מיר זאָגט מען דאָך יעדער טאָג „ברוך ה' לעולם אמן ואמן“ (ז) געבענטשט איז דער אייבער-שמער שמענדיג, אמן. האָט דער היי-ליגער געענטפערט איר: ברוך הבא בשם ה', געבענטשט זיי דער געקומענער אין דעם אייבערשטנס נאָמען. דער בעשאַפ-פער האָט אָן גענומען זי באַלד און ער האָט בעשאַפן די וועלט מיט איר, (ח).

ווען די א האָט דערזען דאָס, האָט זי געשמעלט זיך אַוועק אין אַ זייט און געוואָרט. האָט דער אייבערשטער גע-פרעגט זי פאַר וואָס זי שווייגט, און זאָגט גאָר נישט.

האַט די א געענטפערט: האָר פון דער וועלט, ווייל איך האָב קיין כוח צו זאָגן עפּים פאַר דיר. וואָרן אַלע אותיות, בוכשטאַבן האָבן אַ גרעסערע צאָל פון מיר. ב איז צוויי, ג איז דריי, און אַזוי ווייטער. און איך בין בלויז אַחה, איינס. האָט געזאָגט דער אייבערשטער צו איר: האָב קיין מורא, אַנגסט, ווייל דו

געה, די גאַנצע וועלט איז דיינע. זי איז דאָך געוואָרן בעשאַפן בלויז צו ליב דער תורה, ווי סע שמעהט אין פסוק „אם לא בריתי יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמתי“ (ב) ווען נישט די תורה, וואָלט איך דאָך נישט בעשאַפן הימל און ערד. מאָרגן [אין דער צוקונפֿט], (ב*) וועל איך גיבן די תורה מיינע קינדער, וועל איך אָן הייבן די תורה מיט דיר, נעמלאַך „אנכי ה' אלקיך“, (ג) איך בין דיין אייבערשטער, (ד).

ווי אַזוי האָבן רעאַגירט די אַנדערע אותיות וועגן דעם נישט בעשאַפן די וועלט מיט זיי?

סע זיינען פאַראַן צוויי דערקלעהרונג-גען:

(א) די צוויי און צוואַנציק אותיות, מיט וועלאַכע דער אייבערשטער האָט געגיבן די תורה די אידן, זיינען אויס געקריצט מיט אַ פלאַם פּיערדיגער פּען אין דעם אייבערשטנס פורכטיגער קרוין.

ווען דער בעשאַפער האָט געוואָלט בעשאַפן דעם אַוניווערס, האָבן זיי גע-נידערט אַראַפּ, געשמעלט זיך פאַר דעם הייליקן, געבענטשט זיי ער. יעדער אות האָט גע'מענה'ט: דו דאַרפסט בעשאַפן די וועלט מיט מיר.

צו ערשט איז געקומען די ת, און זי האָט גע'מענה'ט פאַר אים: האָר פון דער וועלט, איז עס דיין ווילן צו בע-שאַפן די וועלט מיט מיר? ווייל מיט מיר וועסט דו דאָך גיבן די תורה דורך משה'ן, ווי סע שמעהט אין פסוק, „תורה צוה לנו משה“, (ה) אַ תורה האָט משה געבאַטן אונז.“

דומ"ה אַנהייב בראשית; י"ש בראשית ב.
זעט די פאַרגעהענדיגע מקורים, קוועלעס.
(ה) דברים לג, ד.
(ז) יחזקאל ט, ד.
(ז) תהלים ענדע קאַפיטל פט.
(ח) י"ש אַנהייב בראשית.

(ב) ירמיה לג, כה און זעט דאָרט רש"י.
(ב*) דאָס וואָרט מחר מאָרגן, מיינט אויך צוקונפֿט, מר"י בא, זייט כב, ב, אויסגאַבע ב; רש"י שמות יג, יד און דברים ו, כ.
(ג) שמות כ, ב; דברים ה, ו.
(ד) פ"ר פּיסקא כא, זייט קט, ב—קי, א;

אזוי ווי דו ווערסט גענוצט אין דעם וואָרט שקר, ליגן וויל איך נישט בע-שאַפן די וועלט מיט דיר.

די ק און די ר האָבן גענומען אַרײַן די ש אין זייער מיט, און סע איז געוואָרן קשר, אַ בונד. די אַנדערע אותיות האָבן נישט געהאַט מעהר מזל.

איז געקומען די ב, און זי האָט גע-זאָגט: האָר פון דער וועלט דו וואַלסטס בעדאַרפט בעשאַפן די וועלט מיט מיר, ווייל מיט מיר בענטשט מען אויבן און אונטן [ברכה]. האָט דער בעשאַפּער געזאָגט צו איר: יא, מיט דיר וועל איך בעשאַפן די וועלט.

האַט שוין די א נישט פּרוּבירט איר מזל. ווען דער בעשאַפּער האָט געזען אַז די א זאָגט גאַר נישט, האָט ער גע-פרעגט זי: א, א, פאַר וואָס ביזט דו נישט געקומען פאַר מיר ווי די אַנדערע אותיות. האָט זי געענטפּערט: איך האָב געזען אַז אַלע אותיות זיינען געגאַנגן אַרויס פון דיר מיט גאַר נישט. וואָס זשע האָב איך צו טון דאַרט. און ווידער, דו האָסט דאָך שוין באַשטימט די ב פאַר דעם דאָזיגן צוועק. פאַסט נישט פאַר דעם אייבערשטן מלך צו נעמען עס אַוועק פון זיין קנעכט, און גיבן עס צו אַ צווייטן.

האַט דער הייליגער געזאָגט: אלה, אלה, כאָטש איך וועל בעשאַפן די וועלט מיט ב, וועסט דו אַבער זיין דער ערש-טער פון אַלע אותיות, ג.

אגב, אין תנ"כ זיינען פאַראַן לויט דער מסורה זיבן און דרייסיק גרויסע און דריי און צוואַנציק קליינע אותיות.

ביזט דער עלצטער איבער זיי אַלע ווי אַ קעניג. דו ביזט איין און איך בין איינער, און די תורה איז איינע. און מיט דיר וועל איך גיבן זי צו מיין פּאַלק ישראל. ווי סע שמעקט אין פּסוק, „אנכי ה' אלקיך“ (ט) איך בין דיין אייבער-שמער, י).

ב) ווען דער בעשאַפּער האָט גע-האַלטן ביי דעם בעשאַפּן דעם אונזווערס, זיינען געקומען די אותיות פאַר אים. יעדער אות, בוכשטאָב האָט געוואַלט אַז ער זאָל בעשאַפן די וועלט מיט אים, י*).

די ת האָט גע'טענה'ט אַז די וועלט דאַרף ווערן בעשאַפן מיט איר, ווייל זי איז אין דעם וואָרט אמת וואָס איז דעם אַלמעכטיקנס התימה, אונטערשריפט, א) . . . אַבער דער בעשאַפּער האָט געזאָגט צו איר: דו ביזט טאַקע פאַסיג און גרעכט. אַבער דו ביזט נישט ווירדיק אַז די וועלט זאָל ווערן בעשאַפן מיט דיר, ווייל דו וועסט זיין אַן געצייכנט אויף די שמערנס פון באַגלויכטע לייט וועל-א-כע האָבן מקיים געווען די תורה פון א ביז ת, און מיט דיין צייכן וועלן זיי אַוועק פון דער וועלט, ב).

די ש איז געקומען און האָט געזאָגט: האָר פון דער וועלט, די וועלט דאַרף ווערן בעשאַפן מיט מיר, ווייל דיין נאָ-מען שדי, אַלמעכטיקער ווערט אַן גע-רופן מיט מיר. און סע פאַסט זיך אַז די וועלט זאָל ווערן בעשאַפן מיט דעם הייליקן נאָמען. און דער אַלמעכטיקער האָט געענטפּערט איר: דו ביזט פאַסיג, דו ביזט גוט, און דו ביזט אמת. אַבער

שבת גה, א; יומא סט, ב; סנהדרין סד, א;
ב"ר פא, ב; ד"ר א, י; שי"ר א, ט, א;
מה"גא, ד, כו; ילה"י ג, יד און מד, ה.
ב) זעט יחזקאל ט, ד און רש"י דאַרט.
ג) זעט איינצלעהייטן אין זהר, הקדמה, זייטן
ב, ב—ג, א.

ט) שמות כ, ב; דברים ה, ו.
י) אבד"ע ב', זייט 50; י"ש אנהייב
בראשית.
י*) זהר מקץ רד, א.
א) ירושלמי סנהדרין פרק א, הלכה א;

בראשית, ד; תמים, י; ;	הור, ז; ;	בשפרפרא, ט; ;
ובהעטיף, ה; ;	וישלכם, א; ;	זינתא, ז; ;
הכזונה, ז; ;	הצור, ב; ;	ותכתב, ח; ;
שלשים, ז; ;	ה לה, ג; ;	
טוב, ח; ;	ככחי, ד; ;	
נצר, ט; ;	צפו, ה; ;	
אחרי, י; ;	זכרו, ז; ;	
והלטאה, א; ;	הלעולמים, ז; ;	
בחוק, ב; ;	וכנה, ח; ;	
והתגלה, ג; ;	קן, ט; ;	
ויהם, ד; ;	משלי, י; ;	
יגדל, ה; ;	שכמו, א; ;	
מה, ו; ;	שיר, ב; ;	
משפטן, ז; ;	ליני, ג; ;	
שמע, ח; ;	טוב, ד; ;	
אחרי, ט; ;	סוף, ה; ;	
		קליינע אותיות:
		בהבראם, א; ;
		ולבכתה, ב; ;
		קצתי, ג; ;
		בקמיהם, ד; ;
		ויקרא, ה; ;
		מוקדה, ו; ;
		פינחס, ז; ;
		ממרים, ח; ;
		תשי, ט; ;
		יערי, י; ;
		נכחו, א; ;
		ארו, ב; ;
		וצוחת, ג; ;
		ונבושזבו, ד; ;
		בסופה, ה; ;
		לשוא, ז; ;
		ונרגו, ז; ;
		אדם, ח; ;
		הב, ט; ;
		וגיש, י; ;
		פרץ, א; ;
		לוא, ב; ;
		בשפרפרא, ג; .

דער בעדייט פון „בראשית“ ...

די ב, בית, מאַכט בנית, יצרתי, תכנתי, איך האָב געבויעט, איך האָב פורמירט, איך האָב געמאַכט פארטיק, ג*.) בראשית, דאָס ערשטע וואָס אַ מענטש דאַרף וויסן איז אַז דער אייבערשטער האָט בעשאַפן הימל און ערד, ד.)

דער וועלט בעשאַפּ הייבט אָן זיך מיט דעם וואָרט בראשית. האָט דאָס וואָרט בראשית עפּים אַ ספּעציעלע בעדייטונג? יא, מעהערעע באדייטונגען און אַן די-טונגען:

א) דברים כט, כז.	ה) אסתר ט, כט.	א) בראשית א, א.	ד) בראשית א, א.
ב) דברים לב, ד.	ט) דניאל ו, כ.	ב) בראשית ל, מב.	ה) בראשית ל, מב.
ג) דברים לב, ו.	י) אנהייב דברי ה.	ז) בראשית לד, א.	ו) בראשית לד, א.
ד) יהושע יד, יא.	א) בראשית ב, ד.	ח) בראשית ג, כג.	ז) בראשית ג, כג.
ה) ישעיה נו, י.	ב) בראשית כג, ב.	ח) שמות ב, ב.	ח) שמות ב, ב.
ו) מלאכי ג, כב.	ג) בראשית כז, מז.	ט) שמות לד, ז.	ט) שמות לד, ז.
ז) תהלים עז, ח.	ד) שמות לב, כה.	י) שמות לד, יד.	י) שמות לד, יד.
ח) תהלים פ, טז.	ה) ויקרא א, א.	א) ויקרא יא, ל.	א) ויקרא יא, ל.
ט) תהלים פד, ד.	ו) ויקרא ו, ב.	ב) ויקרא יא, מב.	ב) ויקרא יא, מב.
י) משלי א, א.	ז) במדבר כה, יא.	ג) ויקרא יג, לג.	ג) ויקרא יג, לג.
א) איוב ט, לד.	ח) דברים ט, כד.	ד) במדבר יג, לא.	ד) במדבר יג, לא.
ב) שיר השירים א.	ט) דברים לב, יח.	ה) במדבר יד, יז.	ה) במדבר יד, יז.
ג) רות ג, יג.	י) שמואל ב' כא, ג.	ו) במדבר כד, ה.	ו) במדבר כד, ה.
ד) קהלת ז, א.		ז) במדבר כו, ה.	ז) במדבר כו, ה.
ה) קהלת יב, יג.		ח) דברים ו, ד.	ח) דברים ו, ד.
ו) אסתר א, ו.		ט) דברים ו, ד.	ט) דברים ו, ד.
ז) אסתר ט, ט.		י) דברים יח, יג.	י) דברים יח, יג.

ג*) איך געדענק ליידער נישט דעם מקור, קוועלע. זעט מיין בוך „לכבוד שבת“ זייט 27. ד) ר' משה לייב סאַסאָווער, זיל.

צו וואָס איינגטלאַך האָט דער בעשאַ-
פּער איבערהויפט בעשאַפּן ביידע, דעם
יצר הרע און דעם יצר טוב?
ווייל ווען נישט דער יצר הרע [אַמ-
ביציע] וואָלט דער מענטש נישט גע-
בויעט אַ הויז. ער וואָלט נישט געהאַט
חתונה. וואָלט דאָך די וועלט געוואָרן
צוריק וויסט און לעהר, ג.

און אז ער האָט שוין בעשאַפּן דעם
יצר הרע, האָט ער דאָך שוין במילא
בעדארפט בעשאַפּן אויך דעם יצר טוב.
כדי דער מענטש זאל האָבן די בחירה,
דעם אויס וואָל. ער זאל אויס קלויבן דאָס
פון גוטס, נישט שלעכטס. מיר ווייסן
דאָך אז אלץ איז אין דעם אייבערשטנס
הענט, אַ חוץ, אויסער יראת שמים,
פּורכטן דעם אייבערשטן, ד.

און ער האָט בעשאַפּן אויך אַ תּבלין,
אַ מיטל געגן דעם יצר הרע, נעמלאַך די
תורה, ה.

זאָגן דאָך אונזערע חכמים ז"ל: אויב
דער דאָזיגער מנוול, מיאוס־ניק [פּאַר-
פּירער] באַגעגנט דוך, שלעפּ אַוועק אים
אין בית המדרש אַריין. איז ער שמיין

בא' תשרי, דעם ערשטן טאָג אין
תשרי האָט דער בעשאַפּער בעשאַפּן
הימל און ערד, ה). דאָס איז לויט רבי
אליעזר'ס מיינונג, אז די וועלט איז גע-
וואָרן בעשאַפּן אין חודש תשרי.

בי' ארשת, די וועלט איז געוואָרן
בעשאַפּן מיט צען געזאָגן, ו).

אגב, דאָס וואָרט ארשת געפינט זיך
בלוויז איין מאל אין תנ"כ, ז).

בארשת, די וועלט איז געוואָרן בע-
שאַפּן מיט אַ וואָרט, ח).

ב ראשית, מיט ראשית האָט ער בע-
שאַפּן הימל און ערד, ח*).

ביראת ש[מים], ט).

בראשית מיינט ברא שתי, ער האָט
בעשאַפּן צוויי:

צוויי תורות, תורה שבכתב און תורה
שבעל פה, י);

צוויי וועלטן, די וועלט און יענע
וועלט, א);

יצר טוב און יצר הרע, ב).

ה) בעל הטורים אָנהייב בראשית; פענח
רזא בראשית ה, א. זעט זייט 155, ד.

ו) בחיי בראשית א, ב. זעט זייט 144, ב.

ז) תהלים כא, ג. זעט דאָרט תרגום רש"י,
א"ע, מ"צא'; שו"ט כא, ג; יל"ה כא, ב; י"ש
תהלים תרפב.

ח) פענח רזא בראשית ט, א. אין דעם
זין פון דעם פסוק „בדבר ה' שמים נעשו“
(תהלים לג, ו), דער הימל איז געוואָרן מיט
דעם אייבערשטנס זאָג. אָבער די י איז נישט
געדעקט.

ח*) זהר בראשית כד, ב, אונטן.

ט) פענח רזא בראשית י, א.

י) בעה"ט אָנהייב בראשית; פענח רזא
ז, ב.

יא) ספר רזיאל המלאך זייט לא; בעה"ט
אָנהייב בראשית; פע"ר בראשית ז, ב, און
יא, א.

זעט: ירושלמי חגיגה פרק ב, ענדע הלכה
א; מנחות כט, ב; פ"ר פּיסקא כא, זייט קט,
ב; תנח. בראשית ה און חיי שרה ג; ב"ר א,
ו און יב, י; ק"ר ב, יא.

זעט זייטן 134—133, גאָטן פ, י.

ב) פענח רזא בראשית ז, ב.

ג) ב"ר ט, ז; ק"ר ג, פסוק יא, סימן ג;
שו"ט אָנהייב מזמור ט; יל"ה אָנהייב מזמור
ט; י"ש בראשית טז און תהלים תרמג אָנ-
הייב קאָפּיטל ט; בחיי בראשית י, א.
זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

ד) ברכות לג, ב, אונטן; תוספות אונטער
דעם וואָרט הכל אין מגילה כה, א און אין
נדה טז, ב; „רזא דמאיר“ אין „פענח רזא“
בראשית זייט ז, ב, סימן יב.

ה) קידושין ל, ב; בבא בתרא טז, א; אר"י
נוסחא א, פרק טז; ספרי עקב פּיסקא מה,
אויסגאַבע אום; במ"ר כב, ט; שו"ט קיט, ז,
הוספה און סד; יל"ה ד, יב.

אנטקעגן די זעקס טעג פון דעם וועלט בעשאף.

אנטקעגן די זעקס שתי, גריבער נעבן מזבח פאר דעם אפ פאל פון די קרבנות. סע איז פארצן א מיינונג אז זיי זיינען געווארן בעשאפן ביי דעם וועלט בע-שאף. און דאס וואס די גמרא זאגט אז דוד המלך האט געגראבן זיי, מיינט עס אז זיי זיינען געווארן פארשיט [פאר-שאטן], און דוד האט אויס געגראבן זיי ווידער, (ח).

אנטקעגן די זעקס היכלים פון טרערן וועלכע מעגן עפענען זיך נאר דורך טרערן, (ז).

אנטקעגן די זעקס סדרים משניות, (ז).

די גמרא זאגט אז דער אייבערשטער האט געשלאסן מיט די אידן דעם בונד נאר צוליב „דברים שבכל פה“. ווי סע שמעקט אין פסוק: „כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל“, (ח) נאר צו ליב די דאזיגע דברים [שבכל פה] האבן איך געשלאסן א בונד מיט דיר, און מיט די אידן, (ט).

וועט ער ווערן צעריבן. איז ער אייזן וועט ער ווערן צעפילט, צעברעקלט, (ז).

גיהנם און גן עדן, (ז).

הימל און ערד;

סע זיינען פארצן מצוות וועלכע זיי-נען אפהענגיג פון דער ערד; און אויך אזעלכע מצוות וועלכע זיינען אפהענ-גיג פון דעם הימל, די זון, די לבנה און די שטערנס, (ח).

הימליש פייער און ערדיש פייער, (ט);

צדיקים און רשעים, (י);

אייבערשטע און אונטערשטע, (א).

ב ראשית, צוויי ראשיות און קצוות אן אנהייב און אן ענד. די וועלט וועלכע האט אן אנהייב, וועט אויך האבן אן ענד. זי וועט ווערן צוריק וויסן און לעהר, (ב).

ברא שית, ער האט בעשאפן זעקס:

אנטקעגן די זעקס עלעמענטן וועלכע

זיינען געווארן בעשאפן פאר דעם אונט-

ווערס בעשאף, (ג);

אנטקעגן די זעקס זיימן פון איין עק

הימל צו דעם צווייטן, (ד).

(ד) זהר בראשית טו, ב.

(ה) סוכה מט, א און גג, א און רש"י

דאָרט; מכות יא, א; מ"א אנהייב בראשית;

בחי בראשית א, ב; פע"ר בראשית ח, ב

און זעט דאָרט „רזא דמאיר“.

זעט: אין ירושלמי סוכה פרק ד, הלכה ז,

אויסגאבע קראָטאַשין תני ר' יוסי. אין ירר-

שלמי סוכה פרק ד, הלכה ו אויסגאבע חורב

שטעהט תני ר"א; תוספתא סוכה פרק ג,

15; מסכת מידות פרק ג, ג; י"ש בראשית

ב, תהלים תתעז; מהרש"א סוכה מט אונטער

דעם וואָרט אלא.

(ז) י"ר בראשית ג, ב [פון תיקונים ד,

כב, עב].

(ז) פע"ר י, ב און פאָרגלייכט מיט בעל

הטורים אנהייב בראשית.

(ח) שמות לה, כז.

(ט) גיטין ס, ב.

(ז) סוכה נב, ב; יל"ה לו, לו.

(ז) פענח רזא בראשית ז, ב.

(ח) „רזא דמאיר“ אין „פענח רזא“ ברא-

שית ז, ב, סימן י.

(ט) פענח רזא בראשית ז, ב.

זעט: מועד קטן כח, ב וועגן נדב און

אביהוא; יומא כא, ב: אף על פי שאש יורדת

מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט; „רזא

דמאיר“ אין „פענח רזא“ בראשית ז, ב,

סימן יא; באנד א, זייטן 22—23.

(י) פענח רזא בראשית ז, ב—ה, א. זעט

חגיגה טו, א.

(א) פענח רזא בראשית ח, א. זעט: ב"ר

יד, ג; אר"י נוסחא א', פרק לט און נוסחא

ב', פרק מד און פאָרגלייכט מיט חגיגה טז, א.

(ב) קצה מיינט ראשית. פע"ר בראשית ז, ב.

(ג) ב"ר א, ט. זעט: י"ת, י"מ, רד"ל דאָרט;

זייטן 181, ח; 113, ב.

אנב, די לעצמע אותיות פון „את האור
כי טוב“ (ז) און דער אייבערשטער האָט
געזען אז דאָס ליכט איז גוט, מאַכן
ברית, ה).

ברית אש, די מצוה פון מל זיין, און
דער זכות פון תורה, וועלעכע ווערט אָן
גערופן אש, נעמלאַך „אש דת“ (ט) א
געזעץ געניבן דורך פייער, דאָטעווען פון
דעם גיהנם פייער, (י).

בראשית ענטהאַלט דאָס וואָרט אש,
נעמלאַך אש דת, (י*) דאָס געזעץ געניבן
דורך פייער און דאָס וואָרט ראשית. אָן
אָן דייט אָז די וועלט איז געוואָרן בער-
שאַפן אין דעם זכות פון דער תורה, א).

אשרי בת, וואויל איז דעם וועלעכער
האָט אַ טאָכטער, ב).

בראשית ענטהאַלט דאָס וואָרט שבת,
אָן אָן דייט אָז די וועלט איז געוואָרן
בעשאַפן אין דעם זכות פון שבת, ג).

ירא שבת, צו לערנען אונז אָז די
וועלט איז געוואָרן בעשאַפן אין דעם
זכות פון שבת, ד). אָז מע דאַרף רעס-
פעקטירן, אָפּ היטן שבת.

די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט
בראשית מיט דעם כולל, נעמלאַך מיט
דעם וואָרט אלס איינס, באַטרעפט ניין
הונדערט און פערצן, פונקט ווי די צאל
פון די אותיות פון די ווערטער שש
סדרים [משניות], (י).

אַנטקעגן דער וועלטס זעקס טויזנט
יאָריגער עקזיסטענץ, א).

בראת ש"י, דער בעשאַפער האָט בער-
שאַפן דריי הונדערט און צען וועלטן
פאַר יעדער צדיק, ב).

ברא תיש, ער האָט בעשאַפן דעם
ווידער, אָן אָן דייטונג אויף דעם ווידער
וועלעכע אברהם אבינו האָט מקריב גע-
ווען אויף יצחק'ס אָרט, ג). ער איז
געוואָרן בעשאַפן ערב שבת פון דעם
וועלט בעשאַפן, ד).

בראשית ענטהאַלט דאָס וואָרט ברית.
אָן אָן ווינק אָז די וועלט איז געוואָרן
בעשאַפן אין דעם זכות פון דער מצוה
פון מילה, ה).

בראשית ענטהאַלט דאָס וואָרט ברית,
אָן אָן ווינק אָז מע דאַרף מל'ן, ו).

י) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

א) פענח רזא בראשית י, ב.

וועגן דער איינטיילונג פון די זעקס טויזנט
יאָר, און לויט נאָך אַ מיינונג זיבן טויזנט
יאָר, און וועגן די יאָרן פון ימות המשיח
משיח'ס צייטן, פאַרגלייכט די ווערסיעס אין:

תדאר אָנהייב פרק ב; ר"ה לא, א; סנהדרין
צו, א אונטן, און אויך די לעצטע שורה; ע"ז
ט, א; פ"ר פיסקא א, זייט ד, א"ב; שו"ט צ,
יז און זעט דאָרט אַלע נאָטן; יל"ה צ, כה און
כו; יל"ה"י ישעיה ב, יז; י"ש ישעיה אָנהייב
שצד, תהלים תתו, תתפח; בחיי בראשית א,
ענדע ב, זעט רמב"ן בראשית ב, ג.

פאַרגלייכט ספרא דצניעותא אין תהר תרומה
קעו, ב.

ב) בעה"ט אָנהייב בראשית; פער' ברא-
שית ט, א. זעט עוקצין פרק ג, משנה יב.

ג) בחיי בראשית א, ב.

ד) פרקי אבות פרק ה; פסחים נד, א.

ה) דומ"ה אָנהייב בראשית.

ו) זעט בעל הטורים אָנהייב בראשית; זהר
לך לך פט, א.

ז) בראשית א, ד.

ח) פענח רזא בראשית יד, ב.

ט) דברים לג, ב.

י) זעט מ"א אָנהייב בראשית; בחיי ברא-
שית א, ב; בעה"ט אָנהייב בראשית; י"ר
בראשית ד, א [פון פרדס].

זעט פענח רזא בראשית ה, ב וועגן דעם
טייטש פון ברית אש.

י*) דברים לג, ב.

א) דומ"ה אָנהייב בראשית; 124, ד'3.

ב) ארץ החיים אָנהייב תהלים סימן ג.

ג) דומ"ה אָנהייב בראשית.

ד) בעל הטורים אָנהייב בראשית. זעט;
גלי רזא, נעמלאַך ספר רזיאל המלאך; י"ר

שבת יאר, שבת דערלייכט, ה).

בית ראש, אן אן ווינק אויף דעם ערשטן בית המקדש, ו).

בראשית מאכט בראש תי. אן אן דייט אן דער בית ראשון, אן דער ערשטער בית המקדש וועט שמעון ת"י, פיר הונדערט און צען יאר. און ער וועט ווערן חרוב, "תהו" אין דעם פיר הונדערט און עלפטן יאר ווי די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט תהו.

אן אן ווינק וועגן דעם איז פאָראַן אויך אין „ושכנתי בתוכם“, ז). ושכן ת"י, אן די שכונה וועט רוען [אין בית המקדש] פיר הונדערט און צען יאר, ח).

ושכנתי מאכט אויך ושני ת"כ, אן אן דייט אן דער צווייטער בית המקדש וועט שמעון פיר הונדערט און צוואַנציק יאר, ט).

אן אן דייט וועגן דער פיר הונדערט און צען יאָריגער עקזיסטענץ פון דעם ערשטן בית המקדש ווערט געדריןגן אַרום אויך פון „בזאת יבא אהרן אל הקודש, י) די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט „בזאת“ באַטרעפן פיר הונדערט און צען, א).

אַנדערע דרינגן אַרום די פיר הונדערט און צוואַנציק יאָריגע עקזיסטענץ פון דעם צווייטן בית המקדש פון „והארץ חיתה תהו ובהו“, ב). די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט חיתה באַטרעפט

פיר הונדערט און צוואַנציק. און נאָך דער דאָזיקער צייט וועט עס ווערן תהו ובהו, וויסנט און לעהר, ג).

בראשית מאכט: אשר בי"ת, אן אן דייט אן דאָס „גליק“, די עקזיסטענץ פון דעם ערשטן בית המקדש וועט גע- דויערן ברא"ש ת"י צו דעם אָנהייב פיר הונדערט און צען יאר;

שא"ר תב"י, דער צווייטער בית המקדש וועט עקזיסטירן תב"י, ת און צוויי יוד'ן, נעמלאַך פיר הונדערט און צוואַנציק יאר;

בשארית, דער דריטער, וועט זיין דער לעצטער און אייביק דויערנדיקער בית המקדש. ווייל ער וועט זיין מיט ברית אשר, מיט דעם בונד פון פייער. ווי דער אייבערשטער האָט צו געזאָגט „ואני אחיה לה נאום ה' הומת אש סביב“, ד) און איך וועל זיין איר, זאָגט דער איי- בערשטער, א מויער פון פייער רונד אַרום, ח);

ברא ער האָט בעשאַפן, רקיע דעם פאָרשפרייט, ארץ ערד, שמים הימל, ים וואַסער, תהומות אַפ גרונטן, ז).

בראשית מאכט: בראשונה ראה אלקים שיקבלו ישראל תורה, צום אָנהייב האָט געזען דער אייבערשטער אן די אידן וועלן מקבל זיין, אן נעמען די תורה, ז);

ט) בחיי תצוה כו, כ; פענת רזא בראשית ה, ב.

ו) ויקרא טו, ג.

א) בחיי בראשית א, ב.

ב) בראשית א, ב.

ג) זעט ב"ר ענדע פרשה ב; י"ש ישעיה שס; משלי תתקנט; בעה"ט אָנהייב בראשית.

ד) זכריה ב, ט.

ה) פענת רזא בראשית ה, ב.

ו) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

ז) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

בראשית ג, ב און ד, א; לקוטי תורה אָנהייב בראשית פון דעם רבי'ן ר' מרדכי [מאָטילע] טשערנאָבילער זצ"ל.

ח) זעט „רזא דמאיר“ אין פענת רזא בראשית ט, א, סימן כה.

ט) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

ז) שמות כה, ח. זעט אויך יחזקאל מג, ט.

ה) זעט: בחיי בראשית א, ב און תצוה

כו, כ; בעה"ט אָנהייב בראשית; פע"ר ברא-

שית ה, ב; י"ר בראשית ג, א און ד, א.

בזכות ששים רבוא אותיות תורת ישראל, אין דעם זכות פון די זעכציק מיריאָדן, זעקס הונדערט טויזנט אותיות וועלאַכע די תורה ענטהאַלט, י*);

בטחון פאַרזיכערקייט, צו טרוי אין אייבערשטן, רצון ווילן צו דינען דעם אייבערשטן, אהבה ליבשאַפט צום איי-בערשטן און צו לייט, שתיקה שווייגן נישט רעדן איבעריקע רייד, יראה פורכטן דעם אייבערשטן, תורה לערנען, א*);

די ש פון בראשית מאַכט שננתם, נעמלאַך „ושננתם לבניך“, (ב) און איר זאָלט לערנען זיי אייערע קינדער. און די צאָל פון די אַנדערע אותיות פון בראשית באַטרעפט זעקס הונדערט און דרייצן, תרי"ג. נעמלאַך, און איר זאָלט לערנען אייערע קינדער די תרי"ג מצ-וות, ג*).

די זעקס אותיות פון בראשית זיינען אַנטקעגן די זעקס אותיות פון כה הויה, מיט וועלאַכע דער בעשאַפער האָט בע-שאַפן דעם אוניווערס, ווי סע שמעיה אין פסוק „כי ככה ה' צור עולמים“, (ד) מיט די דאָזיגע זעקס אותיות האָט ער בעשאַפן דעם אוניווערס, (ה);

אַנטקעגן די זעקס טעג פון דעם וועלט בעשאַפן, (ו);

אַנטקעגן די ששה סדרי משנה, די זעקס סדרים, טיילן משניות, (ז). די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט

בראשונה ראה אלקים שיניחו ישראל תפילין, אין אָנהייב האָט דער אייבער-שמער געזען אַז די אידן וועלן לעגן תפילין;

בראשונה ראה אלקים שיעשו ישראל תרומין, אין אָנהייב האָט דער אייבער-שמער געזען אַז די אידן וועלן אַפּ שידן תרומה;

בראשונה ראה אלקים שיעשו ישראל תשובה, אין אָנהייב האָט דער אייבער-שמער געזען אַז די אידן וועלן טון תשובה, ז*);

בן ראשון אחר שלושים יום תפדה, זאָלסט אױס לייזן דעם צו ערשט געבוי-רענעם זון נאָך דרייסיק טעג, (ח) נעמלאַך פדיון הבן.

תפדה בכור רחם אחר שלשים יום, (ח*) פדיון הבן.

בניתי איך האָב געבויעט, רקמתי איך האָב געוועבט, אמצתי איך האָב גע-שמאַרקט, שרשתי איך האָב פאַר-וואָרצלט, ישבתי איך האָב באַזעצט, תמכתי איך האָב אונטער געלעהנט [דעם אוניווערס], ט*);

בששים רבוא אותיות שישראל יקבלו תורה, די אידן וועלן מקבל זיין, אָן נע-מען די תורה וועלאַכע ענטהאַלט זעקס הונדערט טויזנט אותיות, י*);

טייטשונגען האָב איך הקטן אהרן באאמור'ר ר' משה נבג"מ צו געשטעלט.

(ב) דברים ה' ז.

(ג) מ"א אָנהייב בראשית.

(ד) ישעיה כו' ד.

(ה) מ"א אָנהייב בראשית.

אַז ער האָט בעשאַפן דעם אוניווערס מיט בלויז י און ה. זעט 134—133, נאָטן ט, י.

(ו) דזמ"ה אָנהייב בראשית.

(ז) מ"א אָנהייב בראשית; בעה"ט אָנהייב בראשית; פע"ר בראשית י' ב.

ז* אגד"כ צירופי בראשית סג.

ח) אין דעם ווילנער גאון'ס ז"ל נאָמען.

ח*) אגד"כ, צירופי בראשית סג.

ט) איך געדענק ליידער נישט דעם מקור, די קוועלע. זעט מיין בוך „לכבוד שבת“, וייט 28.

י) י"ר בראשית ג, א [פון מגלה עמוקות].

י*) אגד"כ, צירופי בראשית, כ.

א) די זעקס ווערטער זאָגט מען אין נאָמען פון דעם ווילנער גאון ז"ל. די אויס

דרייצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער תרי"ג יצר. דאס הייסט ער האט בעשאפן די וועלט פאר די אידן, זיי זאלן זיין מקיים די תרי"ג מצוות, די זעקס הונדערט און דרייצן מצוות, א.

הימל און ערד, אדם הראשון און הוה, נעמלאך דער מענטש, זיינען געווארן בעשאפן אויף דעם זעלביקן שטויגער, לויט די תרי"ג, זעקס הונדערט און דרייצן, מצוות. דער מענטש איז געווארן בעשאפן פון הימלישער און ערדישער מאטעריע. נשמה איז שמים, הימליש. גוף קערפער, איז ארץ ערדיש. אויף דעם פסוק „יקרא אל השמים מעל, ואל הארץ ידון עמו,“ (ב) זאגט די גמרא אז שמים איז נשמה, ארץ איז קערפער, ג.

אויך „האזינו השמים . . . ותשמע הארץ,“ (ד) ווערט געמיינט שמים נשמה, און ארץ גוף, קערפער, ח.

דער מענטש איז בעשאפן לויט תרי"ג מצוות, צוויי הונדערט אכט און פער-ציק מצוות עשה, פאזיטיווע געבאטן; און דריי הונדערט פינעף און זעכציק מצוות לא תעשה, נעגאטיווע פארבאטן. דער

בראשית באטרעפט ניין הונדערט און דרייצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער בתורה יצר. דאס ווינקט אן אז ער האט בעשאפן די וועלט מיט דער תורה, ח).

איז פאראן אן אן דייט אז די תורה איז געווען ביי דעם אייבערשטן נאך פאר דעם וועלט בעשאפן?

יא. די צאל פון די לעצטע אותיות פון די ערשטע ווערטער פון יעדער חומש, נעמלאך: בראשית, ואלה, ויקרא, וידבר, אלה, באטרעפט זעקס הונדערט און עלף, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט תורה. די צאל פון די ערשטע אותיות פון די דאזיגע פינעף ווערטער, נעמלאך ב, ה, ה, א, באטרעפט איין און צוואנציק ווי די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט אהיה. און דאס מיינט דער פסוק „ואהיה אצלו אמון,“ ט. נעמלאך די תורה זאגט אז זי איז געווען כהאלטן ביי דעם אייבערשטן, י).

די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט בראשית באטרעפט ניין הונדערט און

דאָרט; ב"ר ת, ב; תנח. וישב ד; זהר שלח קנט, א; י"ש משלי תתקמב. זעט 172, י1. אז די תורה איז געווארן בעשאפן פאר דעם וועלט בעשאפן, זעט:

משלי ה, כב און תרגום, רש"י, א"ע דאָרט; פסחים נד, א; נדרים לט, ב; פרי"א פרק ג און זעט רד"ל אות יד דאָרט; זהר לך לך אויבן, און פרשת צו לד, ב; ב"ר א, ד; תנח. נשא א; שו"ט צג, א; יל"ה צג, ז; י"ש בראשית ענדע כ, ירמיה רצח, משלי תתקמב; רש"י אָנהייב בראשית; ל"ט בראשית ג, כד.

א) בחיי בראשית א, ב; בעה"ט אָנהייב בראשית; פער"ר בראשית ט, ב.

ב) תהלים ג, ד.

ג) זעט סנהדרין צא, א"ב.

ד) דברים לב, א.

ה) פענח רזא אָנהייב האזינו.

ח) פענח רזא בראשית ט, א און פאר-גלייכט מיט בעל הטורים אָנהייב בראשית. אז ער האט בעשאפן די וועלט מיט דער תורה, זעט: תדא"ר פרק כא; פרי"א פרק ג; ב"ר א, א; תנח"ב בראשית ה; זהר פקודי רכא, א, אויבן און שמיני לה, ב; מדרש כונן, פרשה א; י"ש בראשית ב און משלי תתקמב; ל"ט בראשית זייט ב, א; מנה"מ ג, ת"ת זייט 206; רקאנטי בראשית ג, א, אונטן. זעט: פרקי אבות פרק ג; אר"ג נוסחא א, פרק לט, זייט 118; ב"ר ג, ה און סד, ח; י"ש בראשית ענדע ד.

אין מאַנכע ערטער שטעהט דפתראות. סע מיינט דאָקומענטן.

ט) משלי ה, ל.

י) פענח רזא בראשית י, ב—יא, א. זעט: אָנהייב מדרש בראשית רבה און מהרז"ו

תורה האָט ער בעשאַפּן דעם אונג-ווערס, ט.)

די צאָל פון די אותיות פון בראשית באַטרעפט ניין הונדערט און דרייצן פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער בתורה יצר, ער האָט בעשאַפּן [די וועלט] מיט דער תורה, ט*.)

בראשית, די צאָל פון די אותיות פון בראשית באַטרעפט ניין הונדערט און דרייצן, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות ישראל בחר בעמים. אַן אַן דייט אַז ער האָט אַוים דערוועהלט די אידן פון אַלע פעלקער, י.) [בחר ישראל בעמים, א. ר.]

בראשית מאַכט:

ב אלפים שנה ראה ה' תורה, צוויי טויזנט יאָר פאַר דעם וועלט בעשאַפּן האָט דער בעשאַפּער געזען די תורה, י1.) שמוע תשמע בקולי אני ה' רופאיה, הער צו מיין קול, איך בין דיין היילער. במצות אהבת ישראל יוכלל תורה שלמה, די מצוה „ואהבת לרעך כמוך“, האָב ליב דעם צווייטן ווי זיך אַליין, ענט-האַלט אין זיך די גאַנצע תורה.

רצון ה' תאכל בשבת שלש אכילות, סע איז דעם אייבערשטנס ווילן אַז די אידן זאָלן עסן שבת דריי מאַלצייטן.

פּסוק זאָגט „מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית“, ז.) ווי פיל פאַכניג זיינען דייןע ווערק, אַה האַר, דו האַסט בע-שאַפּן זיי אַלע מיט חכמה. און די צאָל פון די אותיות פון דעם ווערט „חכמה“ אַוים געשריבן אין פול, נעמלאַך חיות כ"ף מ"ם ה"י באַטרעפט זעקס הונדערט און דרייצן. און מיר זאָגן דאָך „אשר יצר את האדם בחכמה“. דאָס הייסט, ער האָט בעשאַפּן דעם מענטש לויט די תרי"ג מצוות, ז.)

בראשית אין מספר קטן, קליין צאָל, באַטרעפט דרייצן ווי די אותיות פון אחר, אַן אַן ווינק אַז דער אייבערשטער איז איינציג, איינער און מעהר קיינער, ז*.) די צאָל פון די אותיות פון דעם ווערט בראשית באַטרעפט ניין הונדערט און דרייצן, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון בתורה צרי. דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן דעם יצר הרע. האָט ער בע-שאַפּן אויך די תורה אַלס באַלזאָס, אַלס מיטל געגן אים, ח.)

שב' תרי"א, די צאָל פון די אותיות פון תורה באַטרעפט זעקס הונדערט און עלף. שב' תרי"א, נעמלאַך מיט די זעקס הונדערט און עלף, דאָס הייסט מיט דער

ו) תהלים קד, כד.

ז) מכות כג, ב אונטן; תנח. פקודי ענדע סימן ג. זעט תרגום יחזקאל כה, יב; עיון תפילה און תקון תפילה אין סודר אוצר התפילות נח, ב.

זעט „רוזא דמאיר“ אין „פענה רזא“, בראשית

ט, ב.

ז*) מגן אברהם בחוקותי לך, ב. פון דעם טריסקער מגיד זצ"ל, פון תיקוני זהר.

ח) פענה רזא בראשית ט, ב.

זעט: אר"ג נוסחא, אָנהייב פרק כ; סוכה גב, א"ב; קידושין ל, ב; בבא בתרא טז, א; ספרי עקב פיסקא מה, אויסגאַבע אום; במ"ר כב, ט; שו"ט קיט, ז. הוספה און סד; יל"ה ד, יב; י"ש ישעיה רצו.

זעט ברא שתי יצה"ר, זייט 166, ב.

ט) פענה רזא בראשית ה, ב. זעט: מכות כג, ב—כד, א; תנח. וילך, ב.

ט*) פענה רזא בראשית ט, א.

אַז ער האָט בעשאַפּן די וועלט מיט דער תורה, זעט:

תדא"ר פרק לא, זייט קכא; ב"ר א, א;

זהר פקודי א, אויבן; תנח"ב בראשית ה;

ל"ט בראשית זייט ב, א; י"ש בראשית ב

און משלי ענדע תתקמב; מנה"מ ג', תל"ה,

זייט 206; דקאנטי אָנהייב בראשית, און זייט

ג, א; י"ר בראשית ב, א אונטן און ה, א.

י) בעל הטורים אָנהייב בראשית; י"ר

בראשית ג, ב [פון סודי רזא].

י1) אנד"כ צירופי בראשית סימן ג.

ארבעה בתים יתנו תפילין של ראש, דער של ראש פון די תפילין וועט ענטפ- האלטן פיר בתים.

אלקים ראה שיעשו ישראל תכלת בכגדיהם, דער אייבערשטער האט געזען אז אידן וועלן טראגן תכלת [אין די ציצית].

רצה [רוצה] אלקים שיתפללו בנו שלש תפילות, דער אייבערשטער האט געוואלט אז זיינע קינדער זאלן דאווענען דריי מאל א טאג.

תענה בכונה אמן יהא שמיה רבא, ענטפער יהא שמיה רבא מיט כונה.

רצה ה' בכל שבת יקראו תורתו, דער אייבערשטער וויל מע זאל לייענען זיין תורה יעדער שבת.

יתקנו רבנן שנים במקרא אחד תרגום, אונזערע רבנים ז"ל וועלן איין פירן מע זאל לייענען די סדרה פון דער וואך יעדער פסוק צוויי מאל אין לשון הקודש, און איין מאל אין תרגום לשון [ארעמע- איש].

[סע מיינט אז סע איז געווען פאראויס געזען אזוי].

אזהרת שופטים בתולה תנשא יום רביעי, די שופטים'ס [ריכטערס] וואָר- נונג: א בתולה זאל האָבן חתונה אין א מיטוואך.

ירא שמים אל תלך בגילוי ראש, הימלס פורכטיקער, זאלסט נישט געהן מיט אַן ענטבלויזטן קאפּ.

[האָב מורא פאר דעם אייבערשטן, געה נישט מיט דעם אַן הוילן, בלויזן, נישט צו געדעקטן קאפּ].

שיחה בטלה אסור, רק תורה ידבר, פוסטער שמועס איז פאַרבאָטן, רעד בלויז אין לערנען.

יעקב אמר תהלים בעת שהיה בבית רמאי, יעקב אבינו האָט געזאָגט תהלים ווען ער האָט געוואוינט ביי דעם לינגער [לבן].

ראש שנה יתקעו תרועה בשופר איל, ראש השנה וועט מען בלאָזן דעם שופר פון א ווידער.

רצה אלקים שיתענו בנו יוד תשרי, דער אייבערשטער וויל זיינע קינדער זאלן פאַסטן יום הכיפור.

שלוש רגלים תבוא בית ה' אלקינו, אויף פסח, שבועות און סוכות וועסט [זאלסט] דו עולה רגל זיין, קומען אין בית המקדש.

את שלש רגלים תחגו בני ישראל, די אידן זאלן פייערן די דריי ימים טובים: פסח, שבועות, סוכות.

רצה אלקים בסוכות תשבו שבעת ימים, דער אייבערשטער וויל אידן זאלן זיצן אין סוכה זיבן טעג.

רצה אלקים ישמחו ביום שמחת תורה, דער אייבערשטער וויל אז די אידן זאלן פרייען זיך שמחת תורה.

רצה אלקים יקבלו תורה בהג שבועות, דער אייבערשטער האָט געוואלט אז די אידן זאלן מקבל זיין, אַן נעמען די תורה שבועות.

אלול ימי רצון תשובו בתשובה שלמה, אלול איז די גינסטיקע צייט צו טון פולקאמע תשובה.

ראה אלקים שיביאו ישראל תרומה ביכורים, דער אייבערשטער האָט געזען אז די אידן וועלן בריינגען תרומה, ביי- כורים.

רצה אלקים שמימות יוכלות תשמרו בארץ, דער אייבערשטער וויל מע זאל אַפּ היטן שמיטה און יובל אין ארץ ישראל.

תנו רבנן ברית אברהם ידחה שבת, אונזערע רבנים האָבן געלערנט אז אַ ברית שטיפט אַפּ שבת; אז שבת מעג מען מל זיין.

רק בית אחד תפילין של יד, דער של יד פון די תפילין וועט ענטהאַלטן איין בית.

אליהו וועט פאר ענטפערן די נישט פארענטפערטע קושיות.

רבינא, אשי יסדרו תלמוד שהיה בפה, רבינא און רב אשי וועלן מסדר זיין, אראנזשירן די תורה שבעל פה, דעם תלמוד. און סע איז פארען א מיינונג אז זיי ביידע האבן צוזאמען געשטעלט דעם תלמוד.

רבינו שלמה יפרש ביאור תורת אמת, רש"י ז"ל וועט פארטייטשן די תורה.

אור תורת רבינו יצחק בן שלמה, די ליכטיקייט פון רבינו יצחק בר' שלמה'ס תורה [דער האריז"ל].

אור תורת רבינו ישראל בעל שם, די ליכטיקייט פון דעם בעל שם טוב'ס ז"ל תורה, לעהרע, (3).

זכות רועה אשר שר תהילת ים, אין דעם זכות פון משה רבינו וועלכער האט געזינגען שירה ביי דער שפאלטונג פון דעם ים סוף. משה ווערט אן גערופן רועה נאמן, באגלויבטער פאסטאך, (*).

שבעה בחודש אדר ימות רועה תמים, זיבן טעג אין אדר וועט שטארבן דער פערפעקטער פאסטאך [משה רבינו], (2).

תשבי יעלה רום שמים בימי אלישע, אליהו הנביא וועט ארויף אין הימל אריין אין אלישע הנביא'ס ציימן.

רועה תשבי יעיד שמקיימים ברית אברהם, דער פאסטאך אליהו וועט זאגן עדות אז די אידן זיינען מקיים דעם ברית, בונד וועלכען דער אייבערשטער האט געשלאסן מיט אברהם אבינו. אליהו תשבי יתרוץ בעיות של רבנו,

(*) א"ר ז, יג; י"ש אסתר תרנו; א"גב, פרשה ד.

(2) זעט: סדר עולם רבה פרק י; סוטה יב, ב; תוספתא פרק יא (פארגלייכט אגדות התנאים, עדיציע היגער, זייט 109); קידושין לה, א; מגילה יג, ב; מגילת תענית, אויסגאבע ווארשע זייט 40; מדרש תנחומא ואתחנן 1; מדרש תנחומא באבער זייט 13; דברי הימים של משה רבינו, ע"ה, יעללינעק זייט 11; מדרש פטירת אהרן, יעללינעק זייט 91; מדרש פטירת משה רבינו, ע"ה, יעללינעק, זייט 122; סדר הדורות, זייט 92; תרגום יונתן דברים לד, ה; מדרש ילמדנו ואתחנן 11; מדרש תנאים, עדיציע האפפמאן 227; מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי, עדיציע האפפמאן, 80; ילקוט ראובני הברכה, קפג, א; מדרש לקח טוב (פסיקתא זוטרותא) שמות 114; זעט מדרש הגדול שמות, 180; שלשלת הקבלה יד, א; ילקוט שמעוני שמות רמז רסו, דברים רמז תתכא, און רמז תתקסה, יהושע רמז א; רבינו בחיי מסעי 86 און וילך 86; מדרש לקח טוב דברים 135; גזיר יד, א און רש"י דאָרט; אגדת אסתר, באבער, פרשה ג, 1; ספרי דאגדתא באבער 99; דרש לפטירת משה רבינו, ע"ה מה, א.

אין תענית ט, א שטעהט אז משה איז נפטר געוואָרן אין חודש אדר, און סע זאָגט נישט אין וויפלען טאָג אין אדר. אין מכילתא בשלח ויסע ה, עדיציע מאיר איש שלום אויסגאבע אום, האַלט רבי יהושע אז משה איז נפטר געוואָרן דעם אַכטן אדר, און רבי אלעזר המודעי האַלט דעם זעקסטן אדר.

אין ילקוט שמעוני שמות רמז רסא און אין יהושע רמז טו האַלט רבי אליעזר אז משה איז נפטר געוואָרן דעם זיבעטן שבט. לויט מדרש אסתר רבה פרשה ז און רלב"ג חוקת איז משה נפטר געוואָרן דעם ערשטן טאָג אין אדר.

זעט מיינע ביכער: „משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“, זייט קצ; „מאָזעס אים ליכטע דער אגדה“, אין דייטש, זייט 146, נאָטע 612. (3) אגד"כ, צירופי בראשית, זייטן ב—ה, און זעט דאָרט נאָך רמזים, אָן דייטונגען, אָן ווינקונגען געבויעט אויף דעם וואָרט בראשית.

אגב, אגד"כ צירופי בראשית בריינגט עטליכע מאָל דעם אויסדרוק „וליכא מידי דלא רמיזא באורייתא“. אויך ילקוט הגרשוני חלק ראשון לו, בריינגט אָזוי. און אני הקטן

טרעפט טויזנט צוויי הונדערט און צוויי, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער וזיה למען בכורים וגם חלה ומעשר, ה). דאס ווינקט אן אז די וועלט איז געווארן בעשאפן צוליב די מצוות פון בכורים, צו בריינגן די ערשטע ציי-טיק געווארענע פראדוקטן צו דעם כהן, נעמען חלה און גיבן מעשר, ו).

די צאל פון די אותיות בראשית ברא אלקים באטרעפט טויזנט צוויי הונדערט און צוויי, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון די ווערטער תורה נביאים, כתובים, און אויך ווי די צאל פון די אותיות פון אברם, ישחק, ישראל, ז).

די לעצטע אותיות פון בראשית ברא אלקים מאכן אמת, און אנדייט אז דער בעשאפער האט בעשאפן די וועלט מיט אמת, ח).

אגב, די לעצטע אותיות פון ברא אלקים את מאכן אויך אמת.

בראשית ברא אלקים. לויט דער מע-טאדע פון א"ת ב"ש, נעמלאך א און ת, ב און ש, ג און ה, און אזוי ווייטער, זיינען די ב פון בראשית א ש, די ב פון ברא א ש, און די א פון אלקים א ת, צוזאמען מאכט עס ששת, זעקס. דאס איז אן אן דייט וועגן דער זעקס טויזנט יאריגער עקזיסטענץ פון דער וועלט, ט).

בראשית ענדע כ, ירמיה רצח און תהלים תתו; ל"ט בראשית ג, כד.

ה) פענח רזא בראשית י, א.

ו) זעט:

ב"ר א, ד; י"ש בראשית ב; רמב"ם ברא-

שית א, א; בחיי בראשית א, ב; רקאנטי

אנהייב בראשית; באנד א, זייט 44 נאטע ב.

ז) פענח רזא בראשית י, א.

ח) פרור בראשית זייט ג; בעל הטורים

אנהייב בראשית.

ט) י"ר בראשית ג, ב [פון סודי רזא], פון דעם ספר רזאל המלאך.

וועגן די זעקס טויזנט יאר, זעט:

תדאר אנהייב פרק ב; ר"ה לא א; סנה.

האט דאס ווארט ברא עפיוס א ספע-ציעלע בעדייטונג?

יא. סע ווינקט אן אז דער בעשאפער האט בעשאפן די וועלט און יענע וועלט. די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט ברא באטרעפט צוויי הונדערט און דריי, פונקט ווי די צאל פון די אותיות ב' העולמים די ביידע וועלטן, א).

ברא מיינט קינדער, בריאות געזונט; און בר, תבואה שפיוו. דאס איז דער „ראשית“, דער אנהייב. א מענטשנס סאמע ערשטע הויפט פערלאנגן זיינען קינדער, געזונט און פרנסה, ב).

האט דאס ווארט אלקים עפיוס א ספעציעלע בעדייטונג?

יא. די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט אלקים באטרעפט זעקס און אכ-ציק, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט הכסא; נעמלאך דער כסא הכבוד, דער הימלישער טראן, ג).

דער כסא הכבוד איז איינער פון די זאכן וועלכע זיינען געווארן בעשאפן פאר דעם וועלט בעשאפן, ד).

האבן די ווערטער בראשית ברא אלקים, עפיוס א באזונדערע בעדייטונג?

יא. די צאל פון די אותיות פון די ווערטער בראשית ברא אלקים, בא-

אהרן באאמו"ר ר' משה נבג"מ מאך אויפ-מערקזאם אז דער לשון אין תענית ט, א [נישט ח ווי אין ילקוט] איז די גירסא: „מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באר-רייתא“. זעט אויך רש"י דארט אויבן.

א) פענח רזא בראשית יא, א.

ב) ר' וואלף סטריקאווער ז"ל.

ג) בעה"ט אנהייב בראשית; פע"ר ברא-

שית יא, א.

ד) פארגלייכט:

פסחים נד, א; גדרים לט, ב; פר"א פרק

ג, און זעט רד"ל דארט סימן יד; תדאר

פרק לא, זייט קכ, ב; זהר צו לוד, ב; תנח.

נשא יא; שו"ט צג, ג; יל"ה צג, ג; י"ש

עקזיסטירן, ד). צוויי מויזנט יאָר וויסמ; צוויי מויזנט יאָר תורה, צוויי מויזנט יאָר משיח'ס צייטן. נאָר אַזוי ווי אונז-זערע זינדן האָבן פאַרמעהרט זיך, פאַר-ציט עס זיך נאָך מויזנט יאָר, ה).

אין דעם צווייטן פסק אין דער תורה געפינען זיך צוויי אלק'ן, אַנטקעגן די צוויי מויזנט יאָר פון משיח'ס צייטן, ז). זעט נאָך אויס טייטשוונגן אין פענח רזא אָנהייב בראשית.

און אַנב, גימטריאות זיינען מן התורה. מע לערנט עס אָפּ פון דעם פסק, „כי לא דבר רק הוא מכס", ז) וואָרן דאָס איז נישט אַ לעהר וואָרט פאַר אייך. און די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער פון דעם דאָזיגן פסק באַטרעפט זעקס הונדערט ניין און זי-בעציק, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט גימטריאות, ח).

דער ערשטער פסק פון דער תורה ענטהאַלט זיבן ווערטער אַנטקעגן די זיבן מעג פון דער וואָך, י).

אַנטקעגן די זיבן יאָר אין שמיטה, אַנטקעגן די זיבן שמימות אין אַ יובל, אַנטקעגן די זיבן הימלן, זיבן ערדן, זיבן ימים, די זיבן פלאַנעטן שצ"מ חנכ"ל, שבת, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה, א).

דער ערשטער פסק אין דער תורה ענטהאַלט אַכט און צוואַנציק אותיות, אַנטקעגן די אַכט און צוואַנציק מעג פון דעם חודש, ב).

אַנב, דער פסק, „ויהי בנסוע הארון"... ענטהאַלט צוועלף ווערטער. דאָס איז אַנטקעגן די צוועלף מזלות, ג).

אין דעם ערשטן פסק אין דער תורה זיינען פאַרען זעקס „א", אַנטקעגן די זעקס מויזנט יאָר, וואָס די וועלט דאַרף

צו, א. אונטן און אויך די לעצטע שורה; ע"ז ט, א; פ"ר פיסקא א, זייט ד, א—ב; שו"ט צ, יו, און זעט אַלע נאָטן; יל"ה צ, כה און כו; יל"ה ישעיה ב, יז; י"ש ישעיה אָנהייב שצד, תהלים תתו און תתפח; בחיי בראשית א, ענדע פסק ב, זעט רמב"ג בראשית ב, ג.

ז) דזמ"ה אָנהייב בראשית. זעט מעהר איינצלהייטן אין בעה"ט אָנהייב בראשית.

ז) דברים לב, מז.

ח) פענח רזא בראשית ט, א.

זעט: ירושלמי פאה אָנהייב פרק א און כתובות ענדע פרק ח; „כי לא דבר רק הוא מכס" און „קרבן העדה" און „פני משה" דאָרט; ספרי עקב אָנהייב פיסקא מת, אויס-גאַבע אום; ב"ר א, יד; י"ש בראשית ג, ענדע תטו און תתעג, יהושע כב.

אין תלמוד, מדרש, זהר זיינען פאַרען פילע גימטריאות. זעט צום ביי שפיל נדרים לב, א אונטן און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט אליעזר; מדרש תנזומא וילך ב.

אָ נוטריקון איז מן התורה, זעט: שבת קה, א; באַמערקונג, זייט 158.

צו, א. אונטן, און אויך די לעצטע שורה; ע"ז ט, א; פ"ר פיסקא א, זייט ד, א—ב; שו"ט צ, יו, און זעט דאָרט אַלע נאָטן; יל"ה צ, כה און כו; יל"ה ישעיה ב, יז; י"ש ישעיה אָנהייב שצד, תהלים תתו און תתפח; בחיי בראשית א, ענדע ב, זעט רמב"ג בראשית ב, ג.

י) דזמ"ה אָנהייב בראשית; בעה"ט אָנהייב בראשית.

א) בעל הטורים אָנהייב בראשית. אָז עס איז אַנטקעגן די זיבן הימלן, זעט י"ר בראשית ג, ב [פון תמונה].

וועגן דער צאָל הימלען און וועגן דער צאָל ערדן, זעט זייטן 189—193, 188—189.

ב) דזמ"ה אָנהייב בראשית. אָבער סאָי תשרי לויט רבי אליעזר, און סאָי ניסן לויט רבי יהושע ענטהאַלטן דאָך צו דרייסיג טעג.

ג) י"ר בראשית ג, ב [פון תמונה].

ד) דזמ"ה און בעה"ט אָנהייב בראשית.

ה) פאַרגלייכט די ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס אין:

תדא"ר אָנהייב פרק ב; ר"ה לא, א; סנה.

הימל און ערד

האנד. ווען נישט וואלט זי נישט געווען געקאנט עקזיסטירן, ד.)
אגב, די צאל פון די אותיות פון די ווערטער יום אחד, ה) איין טאג, בא-טרעפט ניין און זעכציק, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט הדין, ז.)

אין וויפל טעג איז געווארן בעשאפן די גאנצע וועלט?

מע זיינען פאראן פארשידענע מיי-נונגען:

רבי יהודה האלט אין זעקס טעג. ווי מע ווערט דערצעהלט אין אנהייב פון דער סדרה בראשית.

רבי נחמיה האלט אז די גאנצע וועלט איז געווארן בעשאפן אין דעם ערשטן טאג. ווייל די תורה זאגט „תוצא הארץ“ (ז) די ערד זאל בריינגן ארויס. און דאס מיינט בריינגן ארויס דאס וואס איז אז געגרייט שוין פון פריער, ח.)

דער וועלט בעשאפן האט געדויערט צוויי און זיבעציק שעה, זעקס טעג צו צוועלף שעה. און דערפאר זאגט דער פסוק, „כי אמרתי עולם חסד יבנה“, ט) די וועלט איז געבויעט מיט חסד. און

אויף וואס פאר גארנאמירטן, דויער האפטיקן, פונדאמענטאלן באזיס האט דער בעשאפער גערעכנט צו בעשאפן זיין וועלט?

צו ערשט איז אויף געגאנגן אויף דעם געדאנק צו בעשאפן די וועלט מיט מידת הדין. די וועלט זאל פירן זיך שטרענג, לויט געזעץ, לויט דעם מאס שטאב פון גרעכטיקייט. אבער ווען ער האט געזען אז אויף דין, געזעץ אליין וועט די וועלט נישט קאנען באשטעהן, עקזיסטירן. האט ער באהעפט צו דין די מידה, דעם אמריבוט פון רחמים, די מאס פון בארם הארציקייט, א.)

דער פסוק זאגט „בדבר ה' שמים נעשו“, ב) מיט דעם אייבערשטנס א ווארט זיינען די הימלען געווארן גע-מאכט. און די אותיות פון דעם ווארט בדבר מאכן במידת דין, במידת רח-מים, ג.)

לויט אן אנדער נוסח, ווערמיע: ווען דער בעשאפער האט געזען אז די וועלט וועט נישט קאנען עקזיסטירן סאידן ער וועט אויס שטרעקן זיין רעכ-טע האנד אויף איר, ווייל די דאזיקע וועלט איז געווארן בעשאפן מיט דין. האט ער אויס געשמרעקט זיין רעכטע

ז) בראשית א. כד.
ח) תנח"ב אנהייב בראשית, און זעט דארט הערה ו; י"ש בראשית ענדע ה, און זעט דארט דעם ענטפער וועלאכן רבי יוסי בן חלפתא האט געגיבן דער מאטראנע אויף איר פראגע אין וויפיל טעג דער בעשאפער האט בעשאפן די וועלט; רש"י בראשית א. פסוקים יד און כד, און ב. ד; לקוטי זייט 155; בחיי בראשית א. א; י"ס בראשית ב. זייט ד. א.
ט) תהלים פט. ג. זעט תרגום דארט און פארגלייכט מיט רש"י, א"ע, מ"צ. א'; בחיי תצוה כה, טו.

א) פ"ר פיסקא מ, זייט קסו, ב—קסז, א;
מ"א בראשית א. א; ב"ר יב, טו; רש"י אנהייב בראשית; אלשיך בראשית א. אנהייב פסוק יא; ב. אנהייב פסוק יז; זייט ו. ב.
זעט: י"ש משלי תתקסב; רש"י בראשית א. א; ל"ת בראשית ה. א.
ב) תהלים לג, ו.
ג) י"ר בראשית ה. ב.
ד) זהר ויחי רל, ב.
ה) בראשית א. ה.
ו) פענח רזא, בראשית י. א.

דעם פערטן טאָג האָט ער געזאָגט „יהי מאורות“ (ד) זאָלן ווערן ליכטער, אויבן.

דעם פיפטן טאָג האָט ער באַ-
פּעהלט „ישרצו המים“ (ה) זאָלן די וואַ-
סערן ווידמענען, אונטן.

דעם זעקסטן טאָג האָט ער בעשאַפן
דעם מענטש [דעם קערפּער] אונטן, און
[די נשמה], אויבן, ז).

סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אַז
דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן יעדער
טאָג דריי בעשאַפּונגן. דעם זעקסטן טאָג
האָט ער בעשאַפּן זעקס, דריי פאַר דעם
זעקסטן טאָג, און דריי פאַר דעם זיבעטן
טאָג, שבת.

דעם ערשטן טאָג: הימל, ערד, ליכט;
דעם צווייטן טאָג: אויס שפּרייטונג,
גיהנם, מלאכים, ז);

דעם דריטן טאָג: ביימער, גראַזן,
טײַכן;

דעם פּערטן טאָג: זון, לבנת, שמערנס;
דעם פיפטן טאָג: פּיש, לויתן, גע-
פּליגלס;

דעם זעקסטן טאָג: נפשות, בהמה,
רמש [קריכנדיקע], חיה, אדם, חוה, ח).
לויט אַן אַנדער מיינונג:

יעדער טאָג האָט דער בעשאַפּער בע-
שאַפּן דריי בעשאַפּונגען.

תשיב און משלי תתקלה; ל"ט בראשית זייט
ט, ב; רש"י בראשית ב, יז.
ז) לויט אַן אַנדער מיינונג זיינען די
מלאכים געוואָרן בעשאַפּן דעם פיפטן טאָג.
זעט זייטן: 223, ה; 179, ב.

סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אַז דער
מלאך המות איז געוואָרן בעשאַפּן דעם ערשטן
טאָג, תנח"ב, וישב ד.

ח) תנח"ב בראשית יז, פאַרגלייכט מיט
דער ווערטיע אין מ"א כ"ז, זייט 373.

די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט
הפך באַטרעפט צוויי און זיבעציק.

די בעשאַפּונגען זיינען געוואָרן בע-
שאַפּן דעם ערשטן טאָג. אָבער די ערד
האָט געהאָט קיין ערלויב [ערלויבעניש]
צו כריינגן זיי אַרויס אַהן דעם בעשאַ-
פּערס גוט הייט, י).

אַלע בעשאַפּונגען פון הימל און ערד
זיינען געוואָרן בעשאַפּן פון דעם ערשטן
טאָג אָן. און יעדע איינע פון זיי האָט
פאַרנומען איר אַרט אין דעם טאָג, וועלע-
כער איז געוואָרן באַשטימט פאַר איר, א).

האָט דער בעשאַפּער געהאָט אַ באַ-
שטימטן סיכטעם וואָס צו בעשאַפּן יעד-
ער טאָג?

י). דעם ערשטן טאָג האָט דער בע-
שאַפּער בעשאַפּן הימל און ערד. זיינען
געבליבן פינעף טעג. האָט ער געטראַכט
זיך: אויב ער וועט בעשאַפּן עפּים אויבן,
וועט עס פאַרדריסן די ערד. זאָל ער
ווידער בעשאַפּן עפּים אונטן, וועט עס
פאַרדריסן דעם הימל. וואָס זשע האָט
געטון דער הייליגער, ברוך הוא. ער
האָט בעשאַפּן איין טאָג איין זאָך אויבן,
און איין טאָג איין זאָך אונטן.

דעם צווייטן טאָג האָט ער בעשאַפּן
„רקיע“ (ב) דעם אויס שפּרייט, אויבן.

דעם דריטן טאָג האָט ער באַפּעהלט
„יקוו המים“ (ג) זאָלן די וואַסערן איין
זאַמלען זיך, אונטן.

י) מ"א בראשית א, יב.
א) מ"א בראשית א, יב; רש"י בראשית
א, פסוקים יד און כד, און ב, ד. זעט הערה
ח אויף פאַרגעהענדיגער זייט.

ב) בראשית א, ו.
ג) בראשית א, ט.
ד) בראשית א, יד.
ה) בראשית א, כ.
ו) תנח"ב בראשית ט; ב"ר יב, ח; ויק"ר
ענדע פרשה ט; י"ש בראשית יח, תהלים

דעם ערשטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן הימל, ערד, ליכט, ט.)

דעם צווייטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן רקיע, ט*) דעם פֿאַרשפּרייט, דעם גיה-
נב, י) און די מלאכים, א).

לויט אַנדערע מיינונגען זיינען די מל-
אכים געוואָרן בעשאַפֿן דעם פיפטן
טאָג, ב).

דעם דריטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן די
ביימער, די גראַזן און די טייכן, ג).

דעם פּערטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן די
זון, די לבנה, די שטערנס, ד).

דעם פיפטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן די
פיש, דעם לויטן און געפליגל, ה).

דעם זעקסטן טאָג האָט ער בעשאַפֿן
אדם, חוה, די קריכנדיקע בעשאַפֿע-
נישן, בהמה, חיה און שדים [מוזיקן, ז].
די חכמים ז"ל נוצן דאָס וואָרט מריאים
און טייטשן עס: שדים. דאָס מיינט די
נשמות וועלכע דער בעשאַפֿער האָט

שלשה ב, לא; י"ש בראשית ה און ענדע טו;
תהלים אָנהייב תתלו; רש"י בראשית א, ה;
רש"י ראש השנה לא, א, אונטער דעם וואָרט
ושליט; בחיי בראשית א, כא; רקאנטי ו, א;
י"ר בראשית ה, ג; וירא לה, ג.

ב) ב"ר א, ג און ג, ח; תנח"ב אָנהייב
בראשית און סימן יב; ילמדנו בראשית א;
ש"ט ב, לג; כד, ד און פו, ד; יל"ה כד,
ב; מד, כד; פו, יב, קד, טו; יל"ה מד, כד;
י"ש בראשית ה; תהלים אָנהייב תתלו; מה"ג,
א, זייט 24; בחיי בראשית יא, א; רקאנטי
בראשית ו, א; י"ר בראשית ה, ג; וירא לה, ג.
זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס. און
זעט נאָך פֿאַרשידענע מיינונגען אין דעם קאָ-
פיטל מלאכים, זייטן 222...

ג) תנח"ב בראשית יז. אין: ב"ר יא, ט;
י"ש בראשית טז שטעהט "וגן עדן" אויף דעם
אָרט פון "ונהרות", טייכן.

ד) תנח"ב בראשית יז. אין ב"ר יא, ט
און אין י"ש בראשית טז: "ומזלות", פלאַנעטן
אויף דעם אָרט פון "וכוכבים", שטערנס.

ה) תנח"ב בראשית יז.
אין דער תורה [בראשית א, כא] שטעהט,
"התנינם הגדולים", און דאָס מיינט דעם לויטן
און זיין פֿאַר.

זעט: בבא בתרא עד, ב; יוב"ע, מ"א, רש"י
בראשית א, כא. אין ל"ט בראשית א, כא
שטעהט בלויז "לויטן".

פֿאַרגלייכט זיך בא לר, א—ב.
לויט ב"ר ז, ד און זעט דאָרט מהר"ו מיינט
תנינים בהמות און לויטן, וועלכע האָבן קיין
פֿאַר. זעט: י"ש איוב תתקסו; זייט 147, ב.

ז) ב"ר יא, ט; י"ש בראשית טו. פֿאַר-
גלייכט מיט תנח"ב בראשית יז; ב"ר ז, ד.

אין ב"ר יא, ט שטעהט: גן עדן אויף
דעם אָרט פון טייכן, מזלות אויף דעם אָרט
פון שטערנס, מריאים [שדים] אויף דעם
אָרט פון נפשות. זעט דאָרט מתנות כהונה,
מהר"ו, רש"י [?], רד"ל סימן יא, יפה תאר,
און פֿאַרגלייכט מיט דער אַרדנונג פון די
ווערטער אין תנח"ב און אין מ"א.
זעט: פ"ר פּיסקא מו, זייט קפו, א; ב"ר
יב, ה.

ט) תנח"ב אָנהייב תזריע; תנח"ב בראשית
יז; ב"ר יא, ט; י"ש בראשית טו. פֿאַרגלייכט
פ"ר פּיסקא מו, זייט קפו, ב.
ט*) בראשית א, ו—ט.

י) פסחים נד, א; פ"ר א פרק ד; ב"ר ענדע
פרשה ד; ש"ר טו, כב; תנח"ב חיי שרה ג;
תנח"ב בראשית יז; זיך בראשית מו, א; י"ש
בראשית ה און ישעיה ענדע תלו; יל"ה קד
און קמט, ח; מדרש כונן; רש"י ישעיה ל,
לג, און זעט דאָרט תרגום; רש"י נדרים לט,
ב, אונטער דעם וואָרט כי ערוך; ל"ט ברא-
שית א, ז; בחיי בראשית א, ד און ב, ג;
עקידת יצחק בראשית שער ג, זייטן כו, ב—
כה, א.

א) זעט ווער סע זאָגט וואָס אין די פֿאַל-
גענדיקע קוועלעס:

ב"ר א, ג; ג, ח; יא, ט; ש"ר טו, כב;
תנח"ב חיי שרה ג; תנח"ב אָנהייב בראשית און
אויך סימנים יב און יז, הערה קיד; יוב"ע
בראשית א, כו; פ"ר אָנהייב פרק ד; פ"ר א
6, ערשטע שורה; מ"ר א, כ, זייט 374; שו"ט
ב, לג; כד, ד; פו, ד; און קד, ז; יל"ה כד,
ב; מד, כד; פו, יא, יב; קד, ב, ה, טו און
יט; יל"ה מג, יא; מדרש כונן; ילמ"ד א,
א; ילמ"ד ד, סד; מה"ג, א, ו, זייט 24;

אהרן ראזמארי'ס תנ"כענציקלאָפּעדיע

די תורה זאָגט: אין אָנהייב האָט דער אייבערשטער בעשאַפן דעם הימל, אָבער זי זאָגט דאָך נישט אין וועלאַכן טאָג?
 שמים, הימל, איז געוואָרן בעשאַפן אין דעם ערשטן טאָג. רקיע, אויס שפּרייט, איז געוואָרן בעשאַפן דעם צווייטן טאָג, (ב).

ווייסט מען וואָס פאַר אַ זאַכן סע זיי- נען געוואָרן בעשאַפן, און אין וועלאַכן טאָג, אויסער די יעניגע וועלאַכע זיינען רעקאָרדירט, אויס גערעכנט אין אָנהייב פון דער סדרה בראשית?
 יא. אָבער סע זיינען פאַרען פאַרשי- דענע מיינונגען וועגן וואָס סע איז גע- וואָרן בעשאַפן ווען:
 דעם ערשטן טאָג זיינען געוואָרן בע- שאַפן הימל און ערד, (ג).
 צען זאַכן זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן טאָג: שמים הימל, ארץ ערד, תוהו וויסמעניש, כוהו לעהרקיט, אור

בעשאַפן ערב שבת. נאָר איידער ער האָט באַוווּן צו בעשאַפן זייערע גופים, קערפערס, איז געוואָרן שבת. זיינען זיי געבליבן נשמות אַהן גופים, (ז).
 לויט אַן אַנדער מיינונג: „שרים“ [מזו- קין] אויף דעם אָרט פון „נפש“, (ח).

איז אמת אַז ווען דער בעשאַפער האָט בעשאַפן הימל און ערד, זיינען זיי נישט געפעלן אים. האָט ער אום גער קעהרט זיי צוריק צו וויסמעניש און לעהרקיט. און די צווייטע זיינען יאָ גער פעלן אים?
 אַזוי זאָגן אונזערע חכמים ז"ל, (ט).
 אומעטום וואו סע שמעהט „ואלה“ גיט עס צו צו די ערשמע. וואו סע שמעהט „אלה“, פסל'ט עס די ערש- טע, (ט*).
 דער פסוק זאָגט „אלה תולדות השמים והארץ“, (ו) פסל'ט עס די ערשמע. נעכלאָך די ערשמע זיינען נישט געווען צופרידן שמעלנר. נאָר אלה, אָט די דאָזיגע זיינען געווען גוט, (א).

רש"י. זעט: והזהיר נח, א; מהג'א' אנהייב נח, אנהייב שמות און משפטים.
 זעט במ"ח בראשית זייט ה, ב, פסוק ו.
 (י) בראשית ב, ד.
 (א) מר"י אנהייב משפטים; ב"ר יב, ג און ל, ג; ש"ר א, ב און ל, ג; במ"ר ג, י; ר"ד אנהייב פסוק טו; תנח"ב שמות ב און משפטים ג; י"ש בראשית אנהייב יז, אנהייב נח, אנהייב שמות און אנהייב משפטים; תוספות שבת יג, ב אונטער דעם וואָרט רש"י; בחיי, ל"ט בראשית ב, ד.
 (ב) ב"ר יט, ד. זעט בראשית א, פסוקים ו, ז.
 (ג) ב"ר יב, ה און יא, ט; ש"ר יז, א; א"ר ז, יא; תנח"ב בראשית א; שו"ט צב, ב; יל"ה קד, טו; ילה"י יא, טו; בא, ו; רש"י בראשית א, ו; ל"ט בראשית ב, ג.
 זעט: ב"ר יט, ד; ל"ט בראשית א, ז.
 זעט פ"א אנהייב פרק ד וועגן אַ הימל וועלאַכער איז געוואָרן בעשאַפן דעם צווייטן טאָג.

(ז) ב"ר ז, ד; בחיי בראשית א, כד. וועגן דעם וואָרט „מריאים“ זעט אויך: ב"ר יא, ט און מתנות כהונה, מהרז"ו און רד"ל דאָרט; תנח"ב בראשית יז, ל"ט בראשית א, כד; ספרי האוינו פיסקא שיט, אויסגאַבע אום; גיטין סח, ב.
 (ח) זעט די מקורים, קוועלעס אין פאַרגע- הענדיגן ענטפער.
 (ט) ש"ר ל, ג; תנח"ב שמות ב; י"ש בראשית יז.
 (ט*) זעט אומעטום ווער סע זאָגט עס אין: ב"ר יב, און ל, ג; ש"ר א, ב און ל, ג; במ"ר ג, י; ר"ר ענדע; שמות ב און משפטים ג; תנח"ב שמות ג און משפטים ב; מ"א אנהייב שמות; ש"ט שמות א, א; י"ש בראשית יז, אנהייב נח, אנהייב שמות, אנהייב משפטים; רש"י אנהייב משפטים; ל"ט אנהייב בראשית, אנהייב נח, אנהייב שמות, אנהייב משפטים; ואלה מוסיפין, אין מר"י אנהייב משפטים אלו מוסיפין. פאַרגלייכט דעם לשון אין תוספות שבת יג, ב אונטער דעם וואָרט

לויט אן אנדער מיינונג איז ער גע-
וואָרן בעשאַפֿן דעם צווייטן טאָג, א).
לויט נאָך אַ מיינונג איז ער נאָך נישט
געווען ביי דעם וועלט בעשאַפֿן, ב).
אגב סע איז פאַרצן אַ מיינונג אז די
מלאכים זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם
צווייטן טאָג, און לויט אן אנדער מיי-
נונג דעם פיפֿטן טאָג פֿון דעם וועלט
בעשאַפֿן, ג).
יעדער טאָג איז געוואָרן בעשאַפֿן אַ
נייע זאָך, ד).

דער אוניווערס בעשאַפֿן, דער וועלט
בעשאַפֿן, איז דאָך דעם בעשאַפֿערס פֿאַ-
רע ערשטע און אַלער וויכטיקסטע שאַ-
פֿונג. פֿאַר וואָס זשע הייבן די „עשרת
הדברות“, די צען געבאָטן, אָן זיך מיט:
איך בין דיין אייבערשטער וועלאַכער
האָט אַרויס געפירט דיך פֿון דער עגיפֿטי-
שער, מצרים'שער קנעכטשאַפֿט, און נישט
מיט: איך בין דיין אייבערשטער וועלאַ-
כער האָט בעשאַפֿן די וועלט. די וויי-
דערס פֿון דעם וועלט בעשאַפֿן זיינען
דאָך ביליאָנען מאָל גרעסער פֿון די וויי-
דערס ביי יציאת מצרים?
רבי יהודה הלוי האָט געפרעגט עס

ליכט, הושך פינצטערניש, רוח, ד) מים
וואַסער, מידת יום די ליינג פֿון דעם
טאָג, מידת לילה די ליינג פֿון דער
נאַכט, ה).

פיר זאָכן זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם
ערשטן טאָג: בערג, הימל, ערד, ליכט, ז).
נאָר ליכט איז געוואָרן בעשאַפֿן דעם
ערשטן טאָג, ז).

לויט אן אנדער מיינונג: דער פֿסוק
זאָגט „ויהי אור“, ח) און סע איז געווען
ליכט. סע שמעהט נישט „והיה“ און סע
איז געוואָרן ליכט. דאָס קומט צו לער-
נען אונז אז דאָס ליכט איז געווען שוין
פֿון פֿריער, ט).

אין אן אנדער אַרט שמעהט אז דער
בעשאַפֿער האָט איין געוויקלט זיך אין
ליכט, און ער האָט בעשאַפֿן די הימ-
לען, ט*).

דער מלאך המות איז געוואָרן בע-
שאַפֿן דעם ערשטן טאָג. דער פֿסוק זאָגט
„וחושך על פני תהום“. און דאָס מיינט
דעם מלאך המות המחשיך וועלאַכער
פֿאַר פינצטערט די פֿנים'ער פֿון די
מענטשן, י).

אגב תהום און המות אַנטהאַלטן די
זעלבע אותיות.

קייט, פינצטערניש, רוח, וואַסער פֿאַר דעם
אוניווערס בעשאַפֿן. זעט זייט 167, ג.
ז) ב"ר ג, ח; י"ש בראשית ה. דער רד"ל
איז ב"ר דאָרט האַלט אַז סע וואַלט בעדאָרפט
שטעהן המים איף דעם אַרט פֿון הרים. אָבער
זעט דאָרט מהרז"ו און רש"י [?].
ז) רמב"ג בראשית א, יד; בחיי בראשית
א, אנהייב פֿסוק א.
ח) בראשית א, ג.
ט) זהר בראשית מה, ו, אונטן.
ט*) זהר בא, לט, ב, אויבן.
י) בראשית א, ב, תבה, וישב ד.
יא) זהר בראשית מו, ב, אונטן.
ב) ש"ד ל, ג.
ג) זעט ענדע פֿון צווייטן טאָג
ד) מה"ג, וייט 226.

ד) זעט זייטן: 177—182; 113—114.
ה) חגיגה יב, א; י"ש בראשית אנהייב
ד; ל"ט בראשית זייט ב, ב.
רש"י בראשית ב, ד זאָגט „שכולם נבראו
ביום ראשון“ זיי זיינען געוואָרן אַלע בע-
שאַפֿן דעם ערשטן טאָג.
פֿר"א פרק ג רעכנט די ערשטע אַכט, „ויש
אומרים“ און סע איז פֿאַרצן אַ מיינונג אַז
אויך די ליינג פֿון טאָג און נאַכט.
אין זהר שמות יח, ב הייסט עס אַז צען
זאָכן זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם ערשטן
טאָג. אָבער סע ווערט דערמאָנט דאָרט בלויז
די ליינג פֿון נאַכט און טאָג.
לויט ב"ר א, ט און זעט דאָרט ידי משה
זיינען געוואָרן בעשאַפֿן וויסטעניש, לעהר-

אהרן ראזומארין'ס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

בעשאַפן זיי נעגן זייער ווילן. ער האָט געפרעגט יעדע בעשאַפונג צי סע וויל ווערן בעשאַפן. און יעדע בעשאַפונג האָט געענטפערט „יא“, (ט). דערפאר ווערט גענוצט דאָס וואָרט אמירה זאָגן, ווייכע רייד, י).

דאָקעגן, ביי מתן תורה, ביי דעם גיבן די תורה די אידן, ווייסן מיר דאָך אז ער האָט געמאכט הענגען דעם באַרג איבער זיי ווי אַ מאַנק, און ער האָט גע- וואָרנט זיי: נעמט איר אָן די תורה איז גוט. און אויב נישט וועט איר ווערן באַערדיגט דאָרט, א).

דערפאר ווערט גענוצט דאָס וואָרט דיבור רעדן, האַרבע, האַרמע רייד. און אויף דעם דאָזיקן סמך, אַן לעהן, נוצן די חכמים ז"ל דעם אויסדרוק „עשרת הדברות“, ב).

די תורה דערצעהלט אונז: אין אַני הייב האָט דער בעשאַפער בעשאַפן הימל און ערד, ג). וועלאַכס איז גע- וואָרן בעשאַפן צו ערשט, הימל צי ערד?

סע זיינען פאַראַן דריי מיינונגען: די בית שמאי האַלטן אז דער הימל איז געוואָרן בעשאַפן פריער. ווי סע שמעיה אין פסוק „בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ“, ד) אין אָנהייב האָט דער אייבערשטער בעשאַפן הימל און ערד, פריער הימל און דערנאָך ערד.

דער מדרש איז מוסיף, לעגט צו: ווען

דעם אבן עזרא ז"ל [און נישט ווי מאַג- כע זאָגן אז דער אבן עזרא האָט גע- פרעגט עס רבי יהודה הלוי'ן]. האָט ער געגיבן אים אַ זעהר לאַנגן ענטפער וואָס מיינט אין קורצן: יציאת מצרים האָבן אלע געזען מיט די אייגענע אויגן. דאָ- קעגן, דעם וועלט בעשאַפ האָט דאָך גע- זען קיין מענטש, ה).

רלב"ג [רבי לוי בן גרשון] ז"ל ערקלעהרט: יציאת מצרים איז געווען אַ פאַסירונג וועלאַכע איז געשעהן בלויז פאַר די אידן. דאָקעגן, דער וועלט בע- שאַפ איז דאָך געווען פאַר דער גאַנצער מענטשהייט, ו).

פאַר וואָס ביי דעם וועלט בעשאַפ זאָגט דער פסוק „ויאמר“, און אויף דעם דאָזיקן סמך, אַן לעהן, נוצן די חכמים ז"ל דעם אויסדרוק „עשרה מאמרות“. אַז דער בעשאַפער האָט בעשאַפן די וועלט מיט צען געוואָגן.

דאָקעגן, ביי מתן תורה, ביי דעם גיבן די תורה די אידן, זאָגט דער פסוק „וידבר“, ז). און אויף דעם דאָזיקן סמך, אַן לעהן, נוצן די חכמים ז"ל דעם אויס- דרוק „עשרת הדברות“?

ווייל דאָס וואָרט אמירה, זאָגן, מיינט ווייכע רייד. דאָס וואָרט דיבור רעדן, מיינט האַרבע, האַרמע רייד. „דבר האיש... אתנו קשות“, ח).

די גמרא זאָגט אז אלע בעשאַפונגען זיינען געוואָרן בעשאַפן מיט זייער צו שטימונג. דער בעשאַפער האָט נישט

נח ג און שופטים ט; י"ש יתרו רפג; רש"י יתרו יט, יז; ל"ט יתרו יט, יז; בחיי יתרו כ, ה.

פאַרגלייכט: מר"י יתרו סה, א, אויסגאַבע אום; שי"ר ה, א פסוק ה; שו"ט א, כ, און זעט דאָרט ווער סע זאָגט וואָס.

ב) ת"ת אָנהייב בראשית.

ג) אָטהייב בראשית.

ד) בראשית א, א.

ה) זעט א"ע שמות כ, א. ו) רלב"ג, ר' לוי בן גרשון.

ז) שמות כ, א.

ח) בראשית מב, ל; מכות יא, א, אויבן.

ט) ראש השנה יא, א, און רש"י דאָרט

אונטער דעם וואָרט לדעתם, חולין ס, א;

בחי אָנהייב שופטים, און תצא כב, ה; י"ש

בראשית ח; י"ר בראשית כה, ב.

י) ת"ת אָנהייב בראשית.

יא) שבת פח, א; עבודה זרה ג, א; תנח.

זיך. און נאך דעם ווי ער האט שוין גע-
מאכט דעם טראן, האט ער געמאכט א
פוס בענקעלע.

די בית הלל גיבן אן א טעם פאר
זייער מיינונג:

סע איז צו פארגלייכן צו א קעניג
וועלאכער האט געבויעט א פאלאץ. נאך
דעם ווי ער האט אויף געבויעט דעם
אונטערשמן טייל, האט ער אויף גע-
בויעט דעם אייבערשמן טייל, (ה).

לויט א דריטער מיינונג: היכל און
ערד זיינען געווארן בעשאפן גלייך ציי-
טיק, ווען א מענטש פון פלייש און בלוט,
מאלט א בילד, הייבט ער אן פון דעם
קאפ און ענדיקט מיט די פיס. צי פאר-
קעהרט, ער הייבט אן מיט די פיס, און
ענדיקט מיט דעם קאפ. אכער דער בע-
שאפער איז נישט אזוי. ער האט געמאלן
בידע גלייך צייטיק, (ט).

רבי שמעון בן יוחאי האלט: היכל און
ערד זיינען געווארן בעשאפן גלייך ציי-
טיק, צוזאמען. ווי א טעפער פורמירט
א טאפ מיט א פאקרישקע, א דעקל, א
צודעקל צוזאמען. ווי דער פסוק זאגט:
„אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים,

א קעניג פון פלייש און בלוט בויעט א
פאלאץ. צי א פשוטער, געוויינלאכער
מענטש בויעט א געביידע. בויען זיי
פריער דעם אונטערשמן טייל, און דער-
נאך ערשט דעם אייבערשמן טייל. אכער
דער הייליגער געלויבט זיי ער, איז
נישט אזוי. צו ערשט האט ער בעשאפן
די אייבערשמע. און ערשט דערנאך
האט ער בעשאפן די אונטערשמע. ווי
סע שמעחה אין פסוק „בראשית ברא
אלקים את השמים ואת הארץ“, פריער
האט דער אייבערשטער בעשאפן דעם
היכל און דערנאך ערשט די ערד, (ה).

די בית הלל האלטן אז דער בעשאפער
האט בעשאפן פריער די ערד, און דער-
נאך ערשט דעם היכל. זיי דרינגן ארום
דאס פון דעם פסוק „ביום עשות ה'
אלקים ארץ ושמים“, (ז) אין דעם טאג
ווען דער אייבערשטער האט געמאכט
ערד און היכל, אלזא פריער די ערד
און דערנאך דעם היכל, (ז).

די בית שמאי גיבן אן א טעם פאר
זייער מיינונג:

סע איז צו פארגלייכן צו א קעניג,
וועלאכער האט געמאכט א טראן פאר

(ח) ירושלמי חגיגה פרק ב, ענדע הלכה
א; חגיגה יב, א; תמיד לב, א; ב"ר א, טו;
ויק"ר אנהייב פרשה לו; מ"ש [אגדת שמואל]
אנהייב פרשה ה; י"ש ישעיה שע.

(ט) ירושלמי חגיגה פרק ב, ענדע הלכה
א; חגיגה יב, א אונטן; פ"א אנהייב פרק
יח; ב"ר א, טו; ב, ב און יב, יב; ויק"ר
לו, א; תדא"ר פרק לא; מ"ש פרק ה, א;
שו"ט ג, א; יל"ה ג, ז; י"ש בראשית ד,
תהלים תשנ"ט און ישעיה אנהייב קאפיטל
מב; ענדע תנ; יל"ה יי, מב, ה און מה, יג;
ל"ט בראשית א, א; זעט במ"ח בראשית זייט
ה, א, פסוק ב, און זעט אומעטום ווער סע
זאגט וואס.

אין ש"ר כה, ו שטעהט „ואח"כ, נעמלאך
ואחר כך, וואס ווייזט אויס צו זיין איבעריג.

(ה) ב"ר יב, ב; ויק"ר אנהייב פרשה לו;
תנה. בראשית ד; מ"י בשלח, זייט מא, ב,
אויסגאבע אום; מ"ש זייט 67; שו"ט פו,
ג; יל"ה פו ח און ט; י"ש תהלים תתלה;
מה"גב, זייט 163.

(ז) בראשית ב, ד.

(ז) ירושלמי חגיגה פרק ב, ענדע הלכה
א; חגיגה יב, א אונטן; פ"א אנהייב פרק
יח; סע"ר זייט 7; ב"ר א, טו; ויק"ר לו, א;
תנח"ב בראשית יט; מ"ש פרשה ה, א;
תדא"ר פרק ב, יג, ב; י"ש בראשית ד;
יל"ה קב סימנים יט, כ; קג, כא; יל"ה מה,
יג; ל"ט בראשית א, א, זייט ג, ב; י"ר
בראשית ה, ב.

זעט: תמיד לב, א, אויבן; אנהייב מ"י;
תהלים קב, כו און תרגום, רש"י, א"ע, מ"צ"א
דארט.

ביי מאַג. סע שמעחה אין פסוק, "ביום עשות ה' אלקים שמים וארץ", (י) אין דעם מאַג ווען דער אייבערשטער האָט געמאַכט הימל און ערד, (א).

דער איינציקער אַווענט אין וועלאַכן דער בעשאַפער האָט בעשאַפן, איז געווען דער אַוונט פון דעם פערטן מאַג, ווען ער האָט בעשאַפן אַלע שמערנס, די פלאַ-נעמן און די צוויי ליכטער, א*).

פאַר וואָס שמעחה נישט, ויאמר? אויך ביי דעם בעשאַפן הימל און ערד?

דער פסוק זאָגט, "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם", (ב). טייטשן אונזערע חכמים ז"ל אז אַלע בעשאַפונגען וועלאַ-כע געפינען זיך אין הימל, זיינען גע-וואָרן בעשאַפן פון הימל. און אַלע בע-שאַפונגען וועלאַכע געפינען זיך אויף און אין דער ערד, זיינען געוואָרן בעשאַפן פון ערד, (ג).

דער הימל און די ערד זיינען דער יסוד, די באַזיס מאַטעריע פון אַלץ וואָס סע געפינט זיך אין דעם אונזווערס. אַלץ וואָס סע געפינט זיך אין דעם אונזווערס איז געוואָרן בעשאַפן פון זיי.

דערפאַר ווערן הימל און ערד בא-צייכנט אַלס, "אבות", די מאַטעס, מיט באַצוג צו די אַלע אַנדערע בעשאַפן-נישן וועלאַכע ווערן בעמראַכט אַלס "תולדותיהם", זייערע אַפּשטאַמלינגע.

און דערפאַר נוצט דער פסוק, "ויאמר" ביי דעם בעשאַפן די אַפּשטאַמלינגע. דאָס

קורא אני עליהם יעמדו יחדיו", (ט) בעת מיון [לינקען] האָט האָט געגרונד פעס-טיקט די ערד, האָט מיון רעכמע האָט געמאַסטן די הימלען; איך האָב גערופן צו זיי, זיינען זיי געשאַפן מיט אַן אַנדער; נישט איינס פריער און איינס שפעטער, נאָר ביידע צוזאַמען, גלייך צייטיק. און זיין זון רבי אלעזר באַמערקט אז לויט זיין פאַטערס דעה איז רעכט וואָס דער פסוק זאָגט אַ מאַל שמים פריער, און אַ מאַל ארץ פריער, ווייל זיי זיינען דאָך געוואָרן בעשאַפן גלייך ציי-טיק, (ט).

ווען זיינען געוואָרן בעשאַפן הימל און ערד ביי מאַג, צי ביי נאַכט?

סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונגען:

די בית שמיאי האַלטן אז דער בעשאַפער האָט געמראַכט וועגן דעם בעשאַפן באַי נאַכט, און בעשאַפן האָט ער באַי מאַג.

די בית הלל זיינען מיט דער מיינונג אז ביידע, דאָס מראַכטן און דאָס בע-שאַפן, זיינען געווען באַי מאַג.

זאָגט רבי שמעון בן יוחאי: איך וויי-דער מיך ווי אַזוי קאָנען די "אבות העולם", די פאַטערס, די מאַטעס פון דער וועלט קריגן, נישט זיין אייניג וועגן דעם בעשאַפן פון הימל און ערד. און ער האַלט אז דאָס מראַכטן איז געווען באַי מאַג און באַי נאַכט. און דאָס בעשאַפן איז געווען באַי זון אונטער גאַנג, דע-מערונג, (ט).

(3ט) ב"ר ענדע פרשה יב און זעט דאָרט מ"ב און מהר"ו; תנח"ב בראשית יז; י"ש ישעיה.

(י) בראשית ב, ד.
(א) בחיי הצוה כח, טו.
(א*) פראַ אַנהייב פרק ז, אויסגאַבע אום.
(ב) בראשית ב, ד.
(ג) זעט: יומא גד, ב; ב"ר יב, יא; ק"ר ג, כ; יל"ה ג, א און קמח, א.

(1ט) ישעיה מה, יג און זעט דאָרט: א"ע, רד"ק, מ"צא; זהר שמות יח, ב און כ, א.

(2ט) ירוש. חגיגה פרק ב, ענדע הלכה א, און זעט "פני משה" און "קרבן העדה" דאָרט; חגיגה יב, א, אונטן; ב"ר א, טו; ויק"ר לו, א; מ"ש אנהייב פרשה ה; י"ש בראשית ה, ישעיה אנהייב תקיא און פאַרגלייכט מיט תסו; יל"ה"י מח, יג. פאַרגלייכט די הערסיצע וועגן כלפס, אלפס.

מענטען, וועלאכע זיינען געווארן בעשאפן פאר דעם וועלט בעשאף, געמלאך :
 תוהו, וויסמעניש ;
 בוהו, לעהרקייט, ליידיקייט ;
 חושך, פינצטערניש ;
 רוה, גייסט, ווינט, לופט ;
 מים, וואסער ;
 תהום, אפ גרינד, (1) ;
 אז פאר דעם וועלט בעשאף, איז דער גאנצער אוניווערס געווען מים במים, וואסער אין וואסער, (2) ;
 אז וואסער איז געווארן בעשאפן פאר דער ערד, (3).

וועלאכע בעשאפטונג איז וויכטיגער, דער הימל צי די ערד ?
 סע זיינען פארען צוויי מיינונגען :
 אומעטום שמעקט אין פסוק שמים הימל, פאר ארץ ערד. און אויף איין ארט שמעקט ארץ פאר שמים, (ז). לערנט דאס אונז אז זיי זיינען ביידע גלייך, (ח).
 דער הימל, (ט).

היינט, דער בעשאפער האט באפעהלט די אבות, די פונדאמענטאלע, די באזיס עלעמענטן זיי זאלן פראדוצירן די „תול-דות“, די אפשמאלינגען.
 אבער ביי דעם בעשאפן הימל און ערד, איז דאך נישט געווען אן אנדער זאך, אן אנדער עלעמענט אין דעם גאנצן אוניווערס וועלאכן דער בעשאפער זאל האבן געקאנט באפעהלן סע זאל פראדוצירן הימל און ערד.
 א, סע שמעקט דאך „בדבר ה' שמים נעשו“, (ד) מיט דעם אייבערשטנס גע-זאג, באפעהל, זיינען געווארן געמאכט די הימלען. מיינט דאס צו זאגן בלויז אז די בעשאפטונגען האבן איין געווייליקט צו ווערן בעשאפן, (ח).
 און איך הקטן אהרן באאמור ר' משה ז"ל באמערק: אונזערע חכמים ז"ל זאגן דאך אז אויך „בראשית“ איז א מאמר, א געזאג, (ז).
 און סע זיינען דאך פארען מיינונגען אז וואסער איז איין פון די זעקס עלע-

ד' זייט 5; רש"י בראשית א. א.
 פארגלייכט :
 ירוש. חגיגה פרק ב, אנהייב הלכה א ;
 חגיגה יב, א ; ספר יצירה פרק ג, משנה מג ;
 תנח. חיי שרה ג און ויקהל אנהייב ו ; פ"ד פיסקא פא, זייט קצב, ב און קצג, א ; שו"ט צג, ה ; יל"ה צג, ח ; י"ש בראשית ד, ז און תהלים אנהייב תתמח ; ל"ט בראשית זייט ג, ב ; אלשיך בראשית א, אנהייב פסוק ט ; רקאנטי בראשית ב, ג ; ת"ת בראשית א, סימן יז.
 לויט אנהייב תדא"ר זיינען די „כרובים“ [בראשית ג, ד] געווארן בעשאפן פאר דעם אוניווערס בעשאף.
 ז' בראשית ב, ד.
 ח' ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א ; אנהייב מכילתא דרבי ישמעאל ; ב"ר ענדע פרשה א ; ויק"ר אנהייב פרשה לו ; תנח. בא אנהייב סימן ה ; ל"ט בראשית ב, ד.
 ט' י"ד בראשית ד, א [פון פרדס ד', פ"ז, עג].

ד' תהלים לג, ו.
 ח' ראש השנה יא, א ; חולין ס, א ; בחיי אנהייב משפטים און תצא כב, ח ; ת"ת אנהייב בראשית.
 זעט רש"י אין חולין ס, א אונטער דעם ווארט לדעתם.
 אז זיי האבן געפרעהט זיך שטארק נאך זייער ווערן בעשאפן, זעט תדא"ר פרק לג.
 ז' ראש השנה לב, א ; מגילה כא, ב ; ב"ר אנהייב פרשה יז ; זהר בראשית לא, ב ; רש"י און רמב"מ אויף פרקי אבות, אנהייב פרק ה ; עקידת יצחק שער ג, זייט כ, ב—כא, א ; אלשיך אנהייב בראשית, זייט ו, א ; במ"ח בראשית יא, א פסוק יב. זעט בחיי בראשית א, ב.
 י' בראשית א, ט און זעט ידי משה און רד"ל דאָרט. פארגלייכט מיט דער אַרדנונג אין בראשית א, ב.
 ז' ירוש. חגיגה פרק ב, אנהייב הלכה א ; חגיגה יב, א.
 ח' ש"ר טו, כב ; יל"ה קד, גה ; ש"ה

וויקלט עם; עפנט עם אויף, לייענט און פאר וויקלט עם. אזוי אויך וועט דער אייבערשטער פאר וויקלען דעם הימל ווי א ספר.

„והארץ ככגד תבלה“, און די ערד וועט ווערן פארפוילט ווי א קלייד. פונקט ווי א מענטש טוט אויס זיין קלייד, וויקלט עם צונויף, און טוט ווידער עם אן. אזוי אויך וועט דער אייבערשטער וויקלען צונויף די ערד ווי א קלייד.

אלע הימלישע הערשאפטן, קערפער-שאפטן וועלן ווערן פאר וויאנעט [פאר ווענגלט] און באנאים, ווי דער פסוק זאגט „וכל צבאם יכול כנבל עלה מגפן“, און אלע זייערע הערשאפטן, קערפער-שאפטן וועלן ווערן פאר וויאנעט, ווי סע ווערט פאר וויאנעט א בלאט פון א וויין שטאק. פונקט ווי די בלעטער פון דעם וויין שטאק און פון דעם פייגן בוים ווערן פאר וויאנעט, שמעהען ווי א פאר טריקנטער בוים, און הויבן אן צו בליען און שפראצן ווידער א מאל נייע פרישע בלעטער. אזוי אויך וועלן אלע הימלישע קערפערשאפטן ווערן פאר וויאנעט ווי א וויין שטאק און ווי א פייגן בוים. און זיי וועלן ווערן ווידער באנאים פאר אים צו לאזן וויסן, אז סע איז דא אן אייבערשטער וועלעכער מאכט פאר וויאנעט, אבער ער וויאנעט נישט, א2).

די משנה רעכנט אויס מעהרערע זאכן וועלעכע זיינען גלייך איינע מיט די אַני־דערע. פאר וואָס זשע ווערן נישט גע־רעכנט דאָרט אויך הימל און ערד?

ווייל דאָרט ווערן גערעכנט בלויז אזעלעכע זאכן, וועלעכע האָבן צו טון מיט דעם דין, י).

וועלעכע האָט ער בעשאַפן צו ערשט, הימל און ערד, צי ליכט?

לויט דעם חומש האָט דער בעשאַפער בעשאַפן פריער הימל און ערד און דער-נאָך ליכט, י*). לויט דוד המלך האָט ער בעשאַפן פריער ליכט און דערנאָך הימל און ערד, א). נעמלאך, „עומה אור כשל-מה“, ער וויקלט דאָס ליכט ווי א קלייד. און נאָך דעם „נומה שמים כיריעה“, א1) ער שפרעיט אויס די הימלען ווי א לאַי-לאַך.

וועלן הימל און ערד זיין די זעלבע און עקזיסטירן אייביק?

הימל און ערד וועלן פארבאָ, נישט סטאיען. און זיי וועלן ווערן באנאים. ווי סע שמעהט אין פסוק: „ונגולו כספר השמים“, און די הימלען וועלן ווערן פאר וויקלט ווי א ספר. פונקט ווי א מענטש וועלעכער לייענט א ספר תורה און פאר-

די אויס שפרייטונג פון הימל איז דאָ געווען אין דער ברייט, פון מזרח צו מערב, פון צפון צו דרום. דערפאר נוצן אידן דאָס וואָרט לאַילאך, ווי דער תרגום דאָרט זעצט איבער מיט פּדינאָ. זעט ווייטער נאָטע ז.

אז ליכט איז געוואָרן בעשאַפן פריער, זעט: ב"ר אָנהייב פרשה ג; תנח. ויקהל ו; י"ש תהלים תתעח.

א2) ישעיה לז, ד און נא. ו און זעט דאָרט: תרגום, רש"י, א"ע, רד"ק, מהר"י קרא, מ"צא; בחי בראשית ב, ג.

י) כריתות כח, א. אין דער משנה אונטן. זעט ת"ת ב, ה, אות י.

י*) בראשית א, א און ג.

א) ש"ר טו, כב. זעט: ב"ר ג, א; ש"ר ג, א.

א1) תהלים קד, ב. מפרשים [קאמענטאָ-טאָרס, פערטייטשערס] און איבער זעצערס טייטשן, זעצן איבער יריעה — א פאָרהאָנג. און דאָס לייגט זיך נישט מיר אויף דעם שכל. א פאָרהאָנג הענגט דאָך פון אויבן אַראָפּ. און

ה י מ ל

ווען, ווי אזוי האָט געענדיגט זיך די לענג און די ברייט פון דער וועלט ?

דער בעשאַפער האָט געגיבן אַ געשריי „די“ גענוג, און דער אויס שפּרייט פון דעם אוניווערס האָט אַפּ געשטעלט זיך, ח).

וואָלט ער נישט געווען געזאָגט צו זיי „די“ גענוג, וואָלטן זיי געווען געצויגן זיך ביז תּחיית המתים, ביז די טויטע וועלן ווערן צוריק לעבעדיג, ח*).

אנב, דערפון נעמט זיך, „שדי“ אַל-מעכטיקער. שדי מיינט „שאַמרת די“, דער בעשאַפער האָט געזאָגט צו הימל און ערד : גענוג, ט).

ווען וועט זיין תּחיית המתים ? צוויי הונדערט און זעקס יאָר נאָך ביאת המשיח, נאָך משיח'ס קומען, ט*).

ח) חגיגה יב, א; פּר"א פרק ג; ב"ר ה, ח און מו, ג; תּנת. חיי שרה ג און מקץ י; תּנח"ב בראשית יא, לך לך כה און מקץ יב; י"ש לך לך פּא און איוב תּתקב; ש"ט לך לך יז, א; מה"גא' א, א; רש"י בראשית מג, יד; ל"ט וישלח לה, יא; בחיי פּקודי לה, כא; פּע"ר בראשית יא, ב.

ח*) ב"ר ה, ח; תּנת. חיי שרה ג; תּנח"ב בראשית יא און מקץ טז; יל"ה קלד, ט; יל"ה"י מ, כב.

פּאָרגלייכט פּר"א פרק ג און זעט די פּאָר-געהענדיגע קוועלעס.

ט) פּאָרגלייכט די ווערסיעס אין: חגיגה יב, א; ב"ר ה, ח און מו, ג; פּר"א פרק ג און רד"ל דאָרט סימן מח; תּנח"ב לך לך כה; י"ש בראשית יז, א און איוב תּתקיג; רש"י און רמב"ם בראשית יז, א; ל"ט בראשית יז, א; ש"ט בראשית יז, א. זעט: רש"י סוכה ה, א דריטע שורה אויבן; בחיי אָנהייב פּרשה [סדרה] פּקודי. ט*) זעט בחיי נצבים ל, טו; שכ"ל יז, א.

פון וואָס איז געוואָרן בעשאַפן דער הימל ?

סע זיינען פּאָראַן פּאַרשידענע מי-נונגן:

פון דער ליכטיקייט פון דעם בעשאַפערס קלייד, ב); פון פייער, ג); פון שניי, ד); פון וואַסער, ח); פון אַ געמיש פון פייער מיט וואַסער, ז).

דאָס דער בעשאַפער באַשטימט אַ מאָס פּאַר דעם הימל, ווי גרויס ער זאָל זיין ?

דער הימל האָט געצויגן און פּאַר שפּרייט זיך ווי אַ היימל. ער האָט פּאַר שפּרייט זיך ווי אַ לאַילאָך. ביז דער איי-בערשטער האָט געזאָגט „די“ גענוג, ז).

ב) פּר"א פרק ג; יל"ה"י מ, כב; רקאַנטי בראשית ג, ב.

ג) ספר יצירה פרק ג, משנה א.

ד) במ"ר יב, ח. ה) ירושלמי ראש השנה פרק ב, אָנהייב הלכה ד; ב"ר ד, ז; פּר"כ ג, א, אויסגאַבע אום; שו"ט קד, ו; יל"ה קד, יג; י"ש וואַרא אָנהייב קפו.

ו) ספר רזיאל המלאך זייט לג; זהר אָנהייב לך לך; חגיגה יב, א, אונטן; ב"ר ד, ז; במ"ר יב, ד; י"ש בראשית ג; רש"י בראשית א, פסוקים א און ח; ל"ט בראשית א, א זייט ג, ב; רקאַנטי בראשית ב.

ז) ב"ר א, ו; תּנח"ב מקץ טז; י"ש בראשית, אָנהייב איוב תּתקב; יל"ה קלד, ט. רש"י ישעיה מ, כב טייטש כדוק, זריעה אַ לאַילאָך. אבן עזרא טייטשט שפּריר, אַ פּאַר שפּרייטונג, און זעט דאָרט מהר"י קרא, און די מצודות'ן; אין יל"ה"י מ, כב שטעהט כוילון, אזוי ווי אַ פּאַרהאַנג, שו"ט יט, ו טייטשט כדוק, ווי אַ האַיטל פון אויג... ווי אַ פּאַרהאַנג.

פעסטיקט ער עס מיט קופער, אייזן. ער באנוצט ציגל, געהאקטע שטיינער. אבער דער בעשאפער האט באפעסטיקט די וועלט דורך וואַלקנס, וואַסער. ווי עס שמעהט אין פסוק „המקרה במים עליותיו“ (ד) ער בעבאלקנט זיינע גארנס, זיינע אויבער שטיבן מיט וואַסער, (ה).

וויפל הימלען זיינען פאַראַן?

עס זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: זיבן; ווילן, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות, (ו) אַנטקעגן שלמה המלך'ס זיבן הכלים, (ז*).

איז פאַראַן אַ רמז, אַן אַן זיינן אין דער תורה וועגן די זיבן הימלען און די צוועלף מזלות, פלאַנעטן? יא. די זיבן ווערטער פון דעם ערשטן פסוק אין בראשית, און די צוועלף ווערטער פון דעם פסוק „ויהי בנסוע הארון...“ (ז). זעקס, (ח);

זיינען די הימלען געווען פאַרטיק, קאַמפלעט באַלד נאָך זייער ווערן בע-שאַפן?

ניין. זיי זיינען געווען פייכט. ערשט דעם צווייטן טאָג זיינען זיי געוואָרן פאַרגליווערט, פאַר האַרטעוועט. אַ פיי-ער איז געקומען אַרויס פון אויבן, און האָט פאַר טריקנט זיי, (י).

אויף אַן אַנדער אַרט שמעהט נישט ווען זיי זיינען געוואָרן פאַר האַרטעוועט, (א).

אויף וואָס האַלטן זיך די הימלען?

אויף רוח, לופט. זיי הענגען אין דער לופטן, (ב).

לויט אַן אַנדער מיינונג: זיי הענגען דורך דעם בעשאַפערס געזאַג, (ג).

מיט וואָס און צו וואָס זיינען באַ-פעסטיקט די הימלען?

ווען אַ מענטש בויעט אַ הויז, באַ-

ג, ח; ד"ר ב, לב; תנח. נשא טז; זהר בראשית לד, א. אויבן און ויקרא ט, ב [אַהן נעמען]; זהר חדש, רות ט, א; פ"כ קנד, ב; שו"ט צב, ב און קיד, ב; יל"ה קיד, ה; יל"ה מ, כב; י"ש שמות אָנהייב רעו; עקב תתנה, תהלים תתפח און ישעיה ענדע תמה; בחיי בראשית א, ג; פע"ר בראשית יב, א; רקאנטי בראשית ה, א; י"ר בראשית ג, ב; ה, א און ט, א.

זעט: זהר בראשית לב, ב; יל"ה יח, לד און אָנהייב צב; במ"ח בראשית טז, ב, פסוק ו. אין שו"ט שטעהט שחק אויף דעם אַרט פון שחקים. זעט פ"כ קנד, ב; זהר ויקרא ט, ב—א.

(*) ק"ר א, ב; זוטא ד', א, ב; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א; י"ש אָנהייב קהלת.

(ז) במדבר י, לה; י"ר בראשית ג, ב [תמונה]. זעט דומ"ה אָנהייב בראשית.

(ח) פ"כ ז, ב, נאָטע קלה, און זעט קנד, ב הערות עה, עו, און עז, אויסגאַבע אום; שו"ר ג, פסוק ד.

(י) זעט איינצלהייטן אין: ירושלמי אג"י הייב ברכות זייט ה, א אין חורב אויסגאַבע, זייט ב, ג, אויבן אין קראַטאַשינער אויסגאַ-בע; ב"ר ד, ב און ז; י"ש בראשית ג און ה; רש"י בראשית א, ו; רמב"נ בראשית א, ו; אלשיך בראשית יא אָנהייב פסוק ו. זעט במ"ח בראשית זייט ח, ב, פסוק ו. זעט זייט 210, נאָטע ב, ג.

(א) מר"א א, יב. ירושלמי חגיגה אָנהייב פרק ב, און זעט דאָרט די פראַגע וועלאַכע אדריינוס האָט געפרעגט עקילס הגר און זיין ענטפער; שו"ט יד, ד; יל"ה יט, ד.

(ג) תענית י, א; י"ש בראשית ה, ד תהלים קד, ג.

(ח) זעט: מר"י מא, ב, אויסגאַבע אום; ב"ר ד, א; שו"ר טו, כב; תנח. חיי שרה ג; י"ש בראשית ה, תהלים תתסב.

זעט פאַרגעהענדיגע פראַגע, ענטפער. חגיגה יב, ב; אר"ב נוסחא א, פרק לו; פ"א פרק יח; ויק"ר כט, יא; במ"ר

ווייל די צאל זיבן איז חשוב, 3). דער בעשאפער האט בעשאפן זיבן טעג, און ער האט אויס דערוועהלט דעם זיבעטן טאג, 4). ווי סע ווערט געזאגט אין דער תורה: „ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו, 5) און דער אייבער-שמער האט געבענטשט דעם זיבעטן טאג, און ער האט געהייליקט אים.

און דער וועלאכער היט אפ שבת אויף דער וועלט, פארניכט דער אייבערשמער, געלויבט איז ער, אים זיינע זינד אויף יענער וועלט, 6). ווי דער פסוק זאגט: „שומר שבת מחללו, 7) ליינען נישט מחללו, נאר מחול לו, נעמלאך, מע פאר גיבט אים זיינע זינד [צווישן אים און דעם אייבערשמן].

ניסן איז דער באליבטסטער פון די חדשים, 8).

ער האט בעשאפן זיבן יארן, און ער האט אויס געקליבן פון אלע דאס [זיבע-טע] שמיטה יאר, 9).

חנוך איז דער זיבעטער פון די דורות:

שׁוׁט צב, ב. זעט מורה גבוכים חלק א. פרק ע.

3) פּר״כ קנה, ב. אויסגאַבע אום; ויק״ר כט, אָנהייב יא; י״ש יתרו, אָנהייב רעו.

4) פּר״א פרק יח, און זעט רד״ל דאָרט סימנים מט און נ; שׁוׁט כד, אָנהייב ג; צב ענדע ב; יל״ה צב, א. זעט: פּר״כ קנה, א. אויסגאַבע אום; זהר ויקרא ט, ב; במ״ד ג, ח. 5) בראשית ב, ג.

6) פּר״א פרק יח, און זעט רד״ל דאָרט סימנים גב און גג; שבת קיח, ב; שׁוׁט ענדע מזמור צב; יל״ה צב, א. 7) ישעיה גו, ב.

8) ויק״ר כט, יא.

9) פּר״א ענדע פרק יח און זעט דאָרט רד״ל סימן נא; שׁוׁט כד, אָנהייב ג און צב, ענדע ב; יל״ה צב, א. זעט פּר״כ קנה, א. אויסגאַבע אום; ויק״ר כט, יא; זהר ויקרא ט, ב. זעט במ״ד ג, ח.

פינעף: שמים, שחק, ערבות, רקיע, גבול, ט);

צוויי, י). ער האט בעשאפן דריי הונדערט און ניינציק הימלען. די זיבן הימלען זיינען דער עיקר, די הויפט הימלען, א). סע זיינען פארען ניין הונדערט פינעף און פיפציק הימלען, ב).

פון וואנען ווייסט מען די נעמען פון די הימלען? זיי געפינען זיך אין תנ״כ, 1).

וועלאכן הימל האט דער בעשאפער אויס געקליבן פאר זיין וואוין ארט? דעם זיבעטן הימל ערבות, 2) ווי סע שמעיה אין פסוק: „סולו לרוכב בער-בות... לויבט דעם וועלאכער רייט אויף דעם הימל ערבות.

פאר וואס האט דער בעשאפער אויס געקליבן פאר זיך דוקא דעם זיבעטן הימל ערבות?

ט) אהל מועד פון ר' שלמה ב״ר אברהם פון ארבינו; י״ר בראשית יב, ב אונטן פון סודי רזא.

י) חגיגה יב, ב; ד״ר ואתחנן לב; שׁוׁט קיד, ב; י״ש עקב תתנה; יל״ה מ, כב; בחיי בראשית א. ענדע פסוק ב.

א) בחיי בראשית א. ענדע פסוק ב; י״ר בראשית ו, ב, אונטן.

ב) זעט רבינו בחיי בראשית א. ענדע פסוק ב.

1) זעט די פסוקים וועלאכע זיינען אויס גערעכנט אין חגיגה יב, ב.

2) פּר״א פרק יח, און זעט רד״ל דאָרט סימן לט.

זעט: חגיגה יב, ב, אונטן; ספר יצירה ענדע פרק ד; ויק״ר ענדע פרשה כט; במ״ד ג, ח; זהר תרומה קסה, א; ויקרא ט, ב און השמטות זהר א, י; זהר חדש רות; תיקוני זהר תכא; הגר״א אויף אָנהייב היכלות; פּר״כ קנה, ב, אויסגאַבע אום; י״ש במדבר תרצא;

וְלִי דִיק אִיז דער הימל ?
 סע זיינען פאַרען מעהרערע מיינונגען :
 פינעף הונדערט יאָרן גאַנג, ג) ;
 פינציק יאָרן גאַנג, ד) ;
 ווי צוויי און דריי פינגערס, ה) ;
 ווי צוויי פינגערס, ו) ;
 צוויי דיק ווי די ערד, ז).

וְלִי ווייט אִיז פון דעם הימל ביו צו
 דער ערד ?
 פינעף הונדערט יאָרן גאַנג, ח).

וְלִי ווייט אִיז פון איין הימל ביו צו
 דעם צווייטן ?
 פינעף הונדערט יאָרן גאַנג, ט).

וְלִי ווייט אִיז פון דעם הימל ביו צו די
 אייבערשטע וואַסערן ?
 צוויי ווייט ווי פון די אונטערשטע
 וואַסערן ביו צו דעם הימל, *ט).

אין וועלכען הימל געפינט זיך „דער
 ראָד“, די ספּערן פון דער זון און פון
 דער לבנה ?
 אין דעם צווייטן הימל, י).

ז) ירושלמי אָנהייב ברכות, זייט ה, א
 אין חורב אויסגאַבע; ילה"י מ, כב.
 ז) ב"ר ד, ה, און זעט דאָרט מהרז"ו;
 י"ש בראשית ה; ילה"י מ, כב.

ח) ירושלמי אָנהייב ברכות, זייט ה, א
 אין חורב אויסגאַבע; חגיגה יג, א; ב"ר ו,
 ו, און זעט מהרז"ו; י"ש ישעיה תיח, און
 מלאכי תקצג; במ"ח בראשית ט, ב, פסוק ת.
 זעט ירוש. ברכות אָנהייב פרק ט.

ט) ירושלמי אָנהייב ברכות, זייט ה, א
 אין חורב אויסגאַבע; חגיגה יג, א; פרי"כ
 קפו, א, אויסגאַבע אום; ב"ר ו, ו; י"ש
 ישעיה תיח און מלאכי תקצג; במ"ח בראשית
 ט, ב, פסוק ח.

זעט ירוש. ברכות אָנהייב פרק ט.
 *י) אלשיך בראשית קאפיטל א, פסוק ב.
 י) פרי"כ קפו, א אויסגאַבע אום.

זעט: ב"ר ו, ו און מהרז"ו דאָרט; י"ש
 בראשית י, מלאכי תקצג, נחמיה תתרעא.

אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד,
 חנוך, 10).

משה רבינו איז דער באַליבטסטער פון
 די אבות: אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת,
 עמרם, משה, 11).

דוד איז דער באַליבטסטער פון די זין:
 אליאב, אבינדב, שמעא, נתנאל, רדי, אצם,
 דוד, 12).

אסא איז דער באַליבטסטער פון די מל-
 כים: שאול, איש בושת, דוד, שלמה,
 רחבעם, אכיה, אסא, 13).

לשמים מיינט דאָך אויך הימל. קומט
 דאָך אויס אַז סע זיינען פאַרען אַכט
 הימלען ?

סע ווייזט אויס אַז שמים איז נישט
 דער נאָמען פון אַ הימל, נאָר סע איז די
 טייטש הימל. פונקט אַזאָ שטעיגער ווי
 „פרעזידענט“ איז נישט דער נאָמען פון
 דעם פרעזידענט, נאָר אַ באַצייכענונג אַז
 דער און דער איז דער פירער פון דעם
 לאַנד. פונקט ווי „קעניג“ איז נישט אַ
 נאָמען, נאָר אַ באַצייכענונג פון דעם
 וועלכער איז דער הויפט פון דעם לאַנד.

10) דברי הימים א', א, ב. פרי"כ קנה,
 א, אויסגאַבע אום; ויק"ר כט, יא.

11) פרי"כ קנה, א, אויסגאַבע אום; ויק"ר
 כט, יא.

12) דברי הימים א', ב, טו. פרי"כ קנה,
 א, אויסגאַבע אום; ויק"ר כט, יא.

13) פרי"כ קנה, א, אויסגאַבע אום; ויק"ר
 כט, יא. זעט די ווערסיעס אין: במ"ד ג, ח;
 י"ש במדבר תרצא.

ג) ירושלמי אָנהייב ברכות, זייט ה, א
 חורב אויסגאַבע; חגיגה יג, א; ב"ר ו, ו;
 י"ש מלאכי תקצג; במ"ח בראשית ט, ב,
 פסוק ה.

ד) ירושלמי אָנהייב ברכות, זייט ה, ב
 אין חורב אויסגאַבע; ילה"י מ, כב.
 זעט פסחים צד, א.

ה) ב"ר ד, ה און זעט דאָרט מהרז"ו;
 י"ש בראשית ה; ילה"י מ, כב.

ווי גרויס איז דער ראָר, די ספּערע פון דער זון?
פינעף הונדערט יאָרן גאַנג, א).

אין וואָס געפינט זיך דער זון ראָר?
אין אַ שייד, אין אַ מעקע. ווי סע שמעהט אין פסוק „לשמש שם אהל בהם“ (ב) ער האָט געמאַכט אַ געצעלט פאַר דער זון אין די הימלען, ג).
סע געפינט זיך דאָרט אַ מייך. ווען דער אַלמעכטיקער רופט אַרויס די זון, שוואַכט ער אָפּ איר כוח [קילט אָפּ איר היץ] מיט וואַסער, זי זאָל נישט פאַרברענען די וועלט, ד).

וויפל גלגלים, הימלישע ספּערע, זיינען פאַראַן?
ניין הונדערט פינעף און פיפציק, ה).

פאַר וואָס הייסט דער הימל שמים?
סע זיינען פאַראַן דריי מיינונגען:
אש און מים, ווייל ער באַשמעהט פון פייער און וואַסער, ז);

שם מים, ז);
שא מים, ה).
איז אמת אַז סע זיינען פאַראַן פענצי טערס אין הימל?

אונזערע חכמים ז"ל זאָגן אַזוי. סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונגען וועגן דער צאָל:
דריי הונדערט פינעף און זעכציק, ט):
הונדערט דריי און אַכציג אין מזרח זייט, און הונדערט צוויי און אַכציק אין מערב זייט, י).

הונדערט צוויי און אַכציק אין מזרח, הונדערט צוויי און אַכציק אין מערב, און איין פענצמער אין מיטן הימל, א).
דריי הונדערט און זעקס און זעכציק פענצמערס, ב).

און דער הימל איז איין געטויילט אויף זיבן טיילן, אַנטקעגן די זיבן שטערנס חנכ"ל, שצ"ס, חמה, נוגה, פוכב, לבנה, שבת, צדק, מאדים, ב*) [פלאַנעטן].

פון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפן די זאַכן וועלאַכע געפינען זיך אין הימל?

- ז) חגיגה יב, א אונטן; רש"י בראשית א ה; ל"ט בראשית א, א, זייט ג, ב; רמב"ם בראשית א, ח.
- ה) י"ש בראשית ג; רש"י בראשית א, ח.
- ט) ירושלמי ראש השנה פרק ב, הלכה ד; ש"ר טו, ענדע כב.
- י) ש"ר טו, ענדע כב.
- א) ירושלמי ראש השנה פרק ב, הלכה ד.
- ב) פרי"א פרק ו, און זעט דאָרט הערה כה. זעט דעם גאַנצן ענין און איינצלהייטן אין: שו"ט יט, סימנים י און יא; יל"ה יט, יא; י"ש תהלים תרעג.
- ב*) זעט איינצלהייטן אין: פרי"א אנהייב פרק ו, און רד"ל דאָרט; ברכות נט, ב און רש"י דאָרט; שבת קכט, ב און רש"י דאָרט; עירובין נו, א און רש"י דאָרט; ספר רזיאל המלאך; ספר יצירה פרק ד; ל"ט בראשית א, יד.
- וועגן די זיבן שטערנס זעט תדא"ר פרק ב, זייט יד, ב.

- א) תדא"ר פרק ב, טו, א; זוטא א', א, ד.
- ב) תהלים יט, ה.
- ג) ב"ר ו, ז; ק"ד א, פסוק ה; פרי"כ קפו, א—ב אויסגאַבע אום; תנח"ב תצוה ו; שו"ט יט, יא [זעט דאָרט איינצלהייטן וועגן דעם גאַנג פון דער זון און פון דער לבנה]; יל"ה יט, כ; י"ש תצוה שעת און מלאכי תקצג; רש"י תהלים יט, ה.
- אין: ב"ר, ק"ה, י"ש שטעהט נרתיק, אין יל"ה נרתק; אין פרי"כ נשתיק; אין תנח"ב מתוך חיקו; אין שו"ט בתוך התיק; אין י"ש, רש"י תהלים בתוך תיקו.
- ד) זעט די קוועלעס צו דעם פאַרגעהענ-דיגן ענטפער.
- ה) זעט רבינו בחי בראשית א, ענדע פסוק ב.
- ו) ספר רזיאל המלאך זייט לג; זהר א"ב הייב לך לך; חגיגה יב, א, אונטן; ב"ר ד, ז; במ"ר יב, ד; י"ש בראשית ג; רש"י בראשית א, פסוקים א און ח; ל"ט בראשית א, א, זייט ג, ב; רקאנטי בראשית ב.

פֿון וואָנען ביז וואָנען איז ווייטער,
פֿון דעם הימל צו דער ערד, צי פֿון
מזרח צו מערב?

די דאָזיקע פּראָגע האָט אלכסנדר
[אלכסנדרוס] מוקדון געפרעגט די קלו-
גע לייט פֿון דעם נגב [אין ארץ ישראל].
האָבן זיי געענטפּערט אים: פֿון מזרח
צו מערב. ווייל ווען די זון איז אין
מזרח זייט צי אין מערב זייט, קאָן מען
קוקן אין איר. אָבער ווען זי שטעהט
אין מיטן הימל, קאָן קיין מענטש קוקן
אין איר.

די חכמים ז"ל זאָגן אַז דער מרחק,
די דיסטאַנץ, די ווייטקייט פֿון ביידע
איז די זעלבע. זיי באַזירן זייער טעם
אויף די פּסוקים „כי כגבוה שמים על
הארץ... כרחוק מזרח ממערב" (ט) די
הויכקייט פֿון דעם הימל ביז דער
ערד... איז ווי די דיסטאַנץ, די ווייט-
קייט פֿון מזרח ביז מערב, (י).

סע זיינען פּאַראַן מעהרערע מיינונגען:
פֿון דעם הימל, (ג).

אַלץ וואָס סע איז געוואָרן בעשאַפֿן
אין הימל און אויף דער ערד איז גע-
וואָרן בעשאַפֿן פֿון הימל.

אַלץ וואָס סע איז געוואָרן בעשאַפֿן
אין הימל און אויף דער ערד איז גע-
וואָרן בעשאַפֿן פֿון ערד, (ד).

דער הימל איז געוואָרן באַצירט מיט
דער זון, מיט דער לבנה און מיט די
פּלאַנעטן, (ה).

דער בעשאַפֿער האָט געגיבן אַ בלאַז
מיט זיין מויל, און סע זיינען געוואָרן
בעשאַפֿן אַלע הימלישע הערשאַפֿטן, (ו).
ווי סע שטעהט אין פּסוק „וברוח פיו
כל צבאם" (ז).

די און די זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿון
ציון. נעמלאַך ציון איז געוואָרן בעשאַפֿן
צו ערשט. אַרום איר האָבן באַהעפּט זיך
שטיקער ביז עק וועלט פֿון אַלע זייטן, (ח).

ע ר ד

לערנט דאָס אונז אַז זיי זיינען ביידע
גלייך, (ב).
דער הימל, (ג).

די משנה רעכנט אַויס מעהרערע זאַכן
וועלאַכע זיינען גלייך איינע מיט די אַנ-
דער וועלט, זעט תענית י, א ערשטע שורה.

(ט) תהלים קג, פסוקים יא, יב.
(י) תמיד לא, ב—לב, א און זעט רש"י
דאָרט; י"ש בראשית ד; י"ה קג, כא; י"ס
בראשית פרשה א, זייט א, ב. זעט ת"ת
בראשית א, סימן טו.
(א) בראשית ב, ד.

(ב) ירושלמי חגיגה פרק ב, הלכה א, ו
אָנהייב מכילתא דרבי ישמעאל; ב"ר ענדע
פרשה א; ויק"ר אָנהייב פרשה לו; תנה. בא
אָנהייב סימן ה; ל"ט בראשית ב, ד.
(ג) י"ד בראשית ד, א [פון פרדס ד', פו.
עג].

וועלאַכע בעשאַפֿונג איז וויכטיגער, די
ערד צי דער הימל?

סע זיינען פּאַראַן צוויי מיינונגען:
אומעטום שטעהט אין פּסוק שמים
הימל, פאַר ארץ ערד. און אויף איין
אַרט שטעהט ארץ פאַר שמים, (א).

(ג) יומא נד, ב; ב"ר יב, יא; ק"ר ג, כ;
י"ה נ, א און קמה, א.

(ד) ק"ר ג, כ און זעט דאָרט ווער סע
זאָגט וואָס; זוטא ד', ג, כ.

(ה) ב"ר י, ה.

(ו) פּר"א פרק ז; מה"גא, א, טו; בחיי
בראשית ב, ה.

(ז) תהלים לג, ו.

(ח) יומא נד, ב און רש"י דאָרט אונטער
דעם וואָרט מאַציון; י"ה נ, א; י"ש תהלים
תשנ"ט. זעט איוב לח, לח און רש"י דאָרט.
אַ ארץ ישראל איז געוואָרן בעשאַפֿן פאַר

דערע. פאר וואָס זשע ווערן נישט גע-
 רעכנט דאָרט אויך ערד און הימל?
 ווייל דאָרט ווערן גערעכנט בלויז
 אַזעלעכע זאַכן וועלעכע האָבן צו טון מיט
 דעם דין, ד.

פֿון וואָס איז געוואָרן בעשאַפֿן די
 ערד?

סע זיינען פֿאַראַן צוויי מיינונגען:
 פֿון שניי. דער בעשאַפֿער האָט גענו-
 מען שניי פֿון אונטער זיין טראָן. ער
 האָט געוואָרפֿן עס אויף דעם וואַסער.
 דאָס וואַסער איז געוואָרן פֿאַרפֿרוירן,
 פֿאַר גליווערט. דערפֿון איז געוואָרן ערד.
 פֿון די קליינע שטיינדלאַך וועלעכע זיי-
 גען געווען אין דער ערד, זיינען געוואָרן
 בערג און בערגלאַך, ה).

פֿון וואַסער, ז).
 ער האָט גענומען שמויב פֿון אונטער
 זיין טראָן. ער האָט געוואָרפֿן עס אויף
 דעם וואַסער, איז געוואָרן ערד. און פֿון
 די קליינע שטיינדלאַך וועלעכע זיינען גע-
 ווען אין דער ערד, זיינען געוואָרן בערג
 און בערגלאַך, ז).

ווען איז די ערד געוואָרן אַנטפֿלעקט?
 דעם דריטן טאָג, ז*).

אויף וואָס האַלט די ערד זיך?
 אויף וואַסער, ח).

אויף וואָס האַלטן זיך די אייבערשטע
 וואַסערן?

די אייבערשטע וואַסערן הענגען אויף
 דעם בעשאַפֿערס אַ געזאַג, ח1).

זיינען אַלע וואַסערן גלייך?
 אַלץ וואָס דער בעשאַפֿער האָט בע-
 שאַפֿן, האָט ער בעשאַפֿן פֿאַרלאַך-
 ווייז, ח2). זיינען פֿאַראַן מעגלעכע, מאַס-
 קולין וואַסערן, און וויבלעכע, פעמינין,
 וואַסערן, ח3).

ווי ווייט איז פֿון די אייבערשטע וואַס-
 ערן ביז די אונטערשטע וואַסערן?

סע זיינען פֿאַראַן דריי מיינונגען:
 צווישן די אייבערשטע און אונטער-
 שטע וואַסערן איז נישט דאָ אַפֿילו אַ
 טפּח, ח4).

כמלא פּותח טפּח, ח5).

אַ צוויי, דריי פינגערס, ח6).

ווי פיל ערדן זיינען פֿאַראַן?
 סע זיינען פֿאַראַן פֿאַרשידענע מיינונג-
 גען:

- ימ"מ כו, ג; גע"ב 132.
- ז*) בראשית א, פסוקים ט, י.
- ח) י"ד בראשית ד, א. זעט דאָרט אינ-
 טערעסאַנטע איינצלהייטן.
- ח1) תענית ו, א. זעט עקידה בראשית שער
 ג, זייט כח, א.
- ח2) ב"ב ע"ד, ב; ד"ר ב, לא; י"ש ישעיה
 תלד און איוב תתקכו; יל"ה קד, עג; י"ד
 בראשית ח, ב און יג, ב. זעט ת"ת בראשית
 א, כו, אות סג; פער' בראשית יב, א.
- ח3) י"ד בראשית יג, ב; א"ע בראשית א,
 ב און זעט דאָרט רד"ק, ספורנו.
- ח4) תוספתא חגיגה אנהייב פרק ב.
- ח5) ירוש. חגיגה אנהייב פרק ב.
- ח6) ב"ר ענדע פרשה ב.

- ד) כריתות כח, א, אין דער משנה, אונטן.
- זעט ת"ת בראשית ב, ד, אות י.
- ח) זעט: פרא' פרק ג און רד"ל דאָרט.
 הערות נא—גה; יומא נד, ב; ירושלמי חגיגה
 אנהייב פרק ב; ב"ר א, ו און מהר"ו הארוך
 דאָרט; ש"ר יג, א; תנח, מקץ טו; תנח"ב
 בראשית יא און הערה סו דאָרט און מקץ טו;
 י"ש בראשית ג, ישעיה תמו, תהלים תתסב,
 דניאל תתרט און איוב תתקכב; יל"ה קלד,
 ט; יל"ה מ, כב; י"ד בראשית ט, א; שכי'ל
 יד, א—ב; ס"ח שעט.
- ז) ספר יצירה פרק ג, משנה מג.
- ז) במ"ר אנהייב פרשה בא; יל"ה מ,
 כח; י"ד בראשית ט, א.
- זעט: י"ס בראשית פרשה א, זייט ב, ב;

גיא בן הנם, ג) און אויך אין חז"ל. אין במדבר כא, כ איז פאראן הגיא.

וְעַלְצֶכֶם אִיז דאָס באַליבטסטע ?

סע זיינען פאראן צוויי מיינונגען :

דער אייבערשטער האָט אויס געקליבן ארץ ישראל, (1).

לויט אַן אַנדער מיינונג איז תבל דאָס באַליבטסטע, (2).

פאַר וואָס ווערט די ערד אַן גערופן

ארץ ?

סע זיינען פאראן צוויי מיינונגען :

ווייל רצתה, זי איז געלאָפּן טון דעם אייבערשטנס ווילן, ד). דער בעשאַפּער האָט געזאָגט „תדשא הארץ דשא“ (ה)

די ערד זאל באַקליידן זיך מיט גראַזן, און „ותוצא הארץ דשא“, (ו) און טאַקע באַלד האָט זי באַדעקט זיך מיט גראַזן, (ז).

און דערפאַר האָט ער באַלוינט זי

זיבן, צוזוי ווי די צאָל פון די הימלן; ארץ, אדמה, ארקא, חרבה, יבשה, תבל, חלה, (ט);

אויף אַן אַנדער אָרט הייסט עס: ארץ, אדמה, ארקא, גיה, ציה, נשיה, תבל, (י);

זעקס, אַבער ער רעכנט אויס זיבן: ארץ, אדמה, ארקא, גיא, ציה, נשיה, תבל, (א);

פיר: ארץ, תבל, אדמה, ארקא, (ב);

צען, (ג).

ארץ און אדמה געפינען זיך פילע מאל אין תנ"כ.

ארקא, (ד); ציה, (ה); נשיה, (ו); תבל, (ז). דער מהרז"ו ז"ל זאָגט, (ח) אַז ער ווייסט נישט פון גיא אין תנ"כ, און סע איז מעגלאַך אַז סע באַצייט זיך אויף גיא צלמות, (ט). איז כדאי צו באַ־

מערקן אַז אין תנ"כ געפינט זיך גי הנם, (י) גי בן הנם, (א) גיא הנם, (ב) און

(ט) תהלים כג, ד.

(י) יהושע טו, ח און יה, טו.

(א) נחמיה יא, ל.

(ב) נחמיה יא, ל.

(ג) ירמיה ז, לא, און אין נאָך ערטער און אויך אין חז"ל.

(1) פראַ פּרק יח, און זעט רד"ל דאָרט סימן מא, אויסגאַבע אום; ש"ר ענדע פרשה

לו; במ"ר ג, ח; שו"ט סד, ג און צב, ב; יל"ה צב, א.

(2) פראַ פּרק קנה, א, ערשטע שורה, אויס־

גאַבע אום, און זעט נאָטע עח, דאָרט; ויק"ר כט, א.

זעט ספרי אַנהייב עקב אַז תבל איז ארץ ישראל. דער טייטש פון דעם וואָרט „ארצות“

איז אַ ביסל שוועהרלאַך.

(ד) ב"ר ה, ח; י"ש בראשית ז.

(ה) בראשית א, יא.

(ו) בראשית א, יב.

(ז) ב"ר יב, טו.

(ט) אר"נ נוסחא א, פרק לו. אין י"ד

בראשית ג, ב—ד, א שטעהט חרסא אויף דעם אָרט פון חרבה, און זעט דאָרטן זייטן

ה, א און ט, א.

זעט: פראַ פּרק יח, און רד"ל סימנים מ און מא, אויסגאַבע אום; שו"ט צב, ב; יל"ה

אַנהייב צב.

פאָרגלייכט פראַ פּרק קנה, א, ערשטע שורה, אויסגאַבע אום.

(י) פראַ פּרק קנה, א, אויסגאַבע אום. אין ויק"ר כט, יא שטעהט גיא.

זעט פירוש הגראַ אויף ספר יצירה, און היכלות.

(א) זעט שו"ר ו, פסוק ד.

(ב) ב"ר יג, יב און אהל.

(ג) מדרש משלי ת.

(ד) ירמיה י, יא.

(ה) יהושע ב, ה.

(ו) תהלים ח, יג.

(ז) תהלים צח, ז.

(ח) ויק"ר כט, יא.

דער בעשאפער האט בעשאפן א שטיינדל אויף דעם אפ גרינד. ער האט אויס געקריצט אויף דעם שטיינדל דעם שם המפורש, מעטראגראמאטאן, דעם אייבערשטנס נאמען וועלכען מע טאר נישט ארויס רעדן. ער האט געזעצט עס פעסט אויף דעם אפ גרינד, סע זאל אויף האלטן דאס וואסער, (ז).

ווען דער דור המבול האט געזינדיקט, האט ער גענומען א וועק דאס שטיינדל. האבן אלע וואסער קוואלן געשמראמט ארויס, (ז).

פון וואס זיינען געווארן בעשאפן די זאכן וועלכע געפינען זיך אויף און אין דער ערד?

סע זיינען פאראן פארשידענע מיינונגן- גען:

פון דער ערד, (ח).

אלץ וואס סע איז געווארן בעשאפן אין הימל און אויף דער ערד, איז גע- ווארן בעשאפן פון הימל.

אלץ וואס סע איז געווארן בעשאפן אין הימל און אויף דער ערד, איז גע- ווארן בעשאפן פון ערד. אפילו דער ראד פון דער זון איז געווארן בעשאפן פון ערד, (ט).

און ירושלמי אנהייב ברכות, זייט ה, ב אין חורב אויסגאבע.

(ד) ירושלמי אנהייב ברכות, זייט ה, א אין חורב אויסגאבע; חגיגה יג, א; ב"ר ו, ו און זעט דארט מהר"ו; י"ש ישעיה תיח און מלאכי תקצג.

זעט ירוש. ברכות אנהייב פרק ט.

(ה) תהלים קלו, ו.

(ו) י"ר בראשית ב, ב, אונטן.

(ז) זהר חדש נט, ד, אונטן; י"ר בראשית ב, ג—א.

(ח) יומא נד, ב; ב"ר יב, יא; ק"ר ג, כ; יל"ה נ, א און קמח, א.

(ט) ק"ר ג, כ און זעט דארט ווער סע זאגט וואס.

דערמיט וואס זי זאל קיין מאל ווערן אפ געריקט פון איר ארט. ווי סע שמעיהט אין פסוק „יסד ארץ על מכניה, כל תמוט עולם ועד", (ח) ער האט געגרינד- דעט די ערד פעסט אויף איר אן בריי- טונג, זי זאל נישט אויס גליטשן זיך אייביג, (ט).

ווייל אלע לויפן צו איר, (י) [נאך דעם טויט].

פאר וואס הייסט די ערד אדמה?

ווייל אדם הראשון איז געווארן בע- שאפן פון איר, (א).

אין וואס פאר א פארמע איז געווארן בעשאפן די ערד?

ווי א פילאקע, פילקע, באל, (ב).

לוי דיק איז די ערד?

ווי דער הימל, (ג).

לוי ווייט איז פון דער ערד ביז צו דעם הימל?

פינעף הונדערט יארן גאנג, (ד).

אויף וואס שמעיהט די ערד?

אויף וואסער, (ה).

די ערד שמעיהט דאך אויף וואסער. וואס האלט אויף דאס וואסער פון צו שטרעמען ארויס און פארפלייצן די גאנץ זעט וועלט?

(ח) תהלים קד, ה.

(ט) ב"ר יב, טז. פארגלייכט אבער מיט: שו"ט צג, ב; י"ש תהלים תתמו.

(י) ל"ט בראשית א, א, זייט ג, ב.

(א) י"ר בראשית ד, א [פון סודי רזא, בעמלאך ספר רזיאל המלאך]. זעט דארט וועגן די אנדערע בעמען.

(ב) במ"ר יג, יד.

פארגלייכט: ירושלמי עבודה זרה פרק ג, הלכה א; תוספות עבודה זרה מא, א, אונטער דעם ווארט כבודור.

(ג) ב"ר ד, ה און זעט דארט מהר"ו; י"ש בראשית ה; ילה"י מ, אנהייב פסוק כב. און זעט אין ביידע ערטער נאך מיינונגען

נונג און מדבר קדש און מדבר סיני זיינען איינס און דאָס זעלבע, (2).

וויפל בערג האָט ער בעשאַפֿן?
זיבן, (3).

וועלאַכן באַרג האָט דער בעשאַפֿער אויס געקליבן?
דעם באַרג סיני, (4).

האָט דער באַרג סיני נאָך געמען?
יא. ער הייסט זעקס נעמען: הר אלקים, הר בשן, הר גבנונים, הר חמד, הר חורב, הר סיני, (5).

וויפל ימים האָט דער בעשאַפֿער בערשאַפֿן?
זיבן, (6).

וועלאַכן ים האָט דער בעשאַפֿער אויס געקליבן?
דעם ים כנרת, (7).

אגב, דער חלזון, דאָס ווערימל פון ווערלאַכן מע האָט געמאַכט תכלת ציצית, געפינט זיך אין דעם ים כנרת, (8).

(5) תנת. במדבר ז; תנח"ב במדבר ז; במ"ד א. ח; י"ש במדבר תרפד, תהלים תשצו. זעט דאָרט די בעדייטונג פון די נעמען.

אין ש"ר ב, ד הייסט עס פינעף נעמען. חמד פעהלט. אין ש"ר נא. ח הייסט עס דריי נעמען: אלקים, חורב, סיני.

זעט שבת פט, א—ב.
(6) פראַ פרק יח, און זעט רד"ל דאָרט סימן מד; זהר ויקרא ט, ב; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א.

(7) פראַ פרק יח, און זעט רד"ל דאָרט סימן מה.

אונקלוס און יוב"ע, דברים ג, יז זעצן איבער כנרת מיט גנוסר, גניסר.

וועגן ים כנרת און ים של טבריא זעט: ירוש. כלאים פרק ט, הלכה ג [ד]; ירוש. כתובות פרק יב, ענדע הלכה ג; מגילה ה, ב; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א.

(8) זהר בשלח מו, ב; תרומה קסט, ב;

ביידע סאי די הימלישע הערשאַפֿטן, סאי די ערדישע בעשאַפֿונגען זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פון ציון, (י).

דער פּסוק זאָגט „ואת הארץ", א צו וואָס „ואת"?

סע מיינט אַז די ערד איז געוואָרן באַצירט מיט ביימער, גראַזן, גן עדן, (ב).

ווי האָט געפילט די ערד וועגן איר אויפגאַבע, פונקציע אויף דער וועלט?
זי האָט געפרעהט זיך אַזוי שטאַרק מיט איר ווערן געבאַטן צו פראָדוצירן, אַז זי האָט אַזש פראָדוצירט פרוכטן אויך אויף פרוכטלאָזע ביימער, (כ*).

וויפל מדברות האָט ער בעשאַפֿן?
זיבן, (1).

וועלאַכע מדבר האָט דער בעשאַפֿער אויס געקליבן?

מדבר קדש. לויט אַן אַנדער מיינונג מדבר סיני. און סע איז פאַר אַן אַ מיי-

(י) יומא נד, א; יל"ה ג, א. זעט י"ש תהלים תשגט.

(א) בראשית א. א.

(ב) ב"ר א. יד און י, ה.

(כ*) ירושלמי כלאים פרק א, הלכה ז. זעט דעם פירוש אין דער קראַטאַשינער אויסגאַבע, און פני משה אין די אַנדערע אויסגאַבעס. פאַרגלייכט מיט ב"ר ענדע פרשה ה. אין כלאים שטעהט שמחה, אין ב"ר — סמכה און זעט דאָרט: רד"ל מהרז"ו.

(1) פראַ פרק יח, און זעט: רד"ל דאָרט סימן מז און פירוש הגר"א אויף דעם ספר יצירה; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א.

(2) פראַ פרק יח און זעט רד"ל דאָרט סימן מח; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א. זעט שבת פט, א—ב.

(3) פראַ פרק יח און זעט רד"ל דאָרט סימן מג; שו"ט צב, ב.

(4) פראַ פרק יח און זעט רד"ל דאָרט סימן מג; שו"ט צב, ב; יל"ה צב, א.

תוהו ובוהו, וויסמקייט און לעהרקיט

קייט און א געוויכט פון לעהרקיט. ער פארבינד קו מיט תוהו, מיט דער מאַטעריע וועלכע האָט קיין ממש. ווייל די שנור איז דער פלאַץ וועלכע דער ארכימעקט זעט אין זיין געדאַנק ווען ער מקוה האָפט צו אויף בויען דעם גע-פלאַנמנ בנין, די פלאַנירטע געביידע, ווי „קוה קייתי ה'“ (2) האָפן האָף איך צו דעם אייבערשמן.

און „אכני“ שמייער זיינען אַ קאַני-קרעטע, אַ ממשות'דיקע זאך וועלכע האָט אַ צורה, אַן אויס זען פאַרבינד ער מיט בוהו.

דער בעשאַפער האָט בעשאַפן אַ „יש מאין“, אַן עפּים פון גאַר נישט, די מאַטעריע פאַר הימל און ערד. נאָך דעם דאַזיגן בעשאַף איז די ערד געווען תוהו וויסט, אַ נישט ממשות'דיקע, אַ נישט קאַנקרעטע מאַטעריע, און דערנאָך האָט בוהו געגיבן איר אַ צורה.

און דער פּסוק „והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום ורוח אלקים מרחפת על פני המים“ (3) ענטהאַלט די פיר עלעמענטן :

אין אַ טייל ערטער שטעהט בורא עולמות ער בעשאַפט וועלטן, אין אַנדערע בונה, ער בויעט.

אין תדא"ר פרק יא זייט סו, ב לעצטע שורה הייסט עס: „... בעולמות כולן שברא מסוף העולם ועד סופו“, אין אַלע וועלטן וועלכע ער האָט בעשאַפן פון איין עק וועלט ביז צו דעם אַנדערן.

(1) בראשית א, ב.

(2) תגינה יב, א. און זעט דאָרט רש"י ל"ט בראשית זייט ג, ב.

(1) ישעיה לד, יא.

(2) תהלים מ, ב.

(3) בראשית א, ב. וועגן „יש מאין“ זעט אָנהייב חתם סופר אויף חומש, פון דעם ספר יצירה.

וואָס מיינט דער פּסוק „והארץ היתה תוהו ובוהו“, (ג) און די ערד איז געווען וויסט און לעהר?

דאָס באַצייט זיך אויף דער פריער-דיגער וועלט, (ד).

מיר ווייסן דאָך אַז דער בעשאַפער בעשאַפט וועלטן און פאַרניכט זיי, (ה).

וואָס מיינט תוהו און בוהו, (ו)?

תוהו מיינט אַ גרינגער פאַס וועלכער נעמט אַרום דעם גאַנצן אוניווערס, און סע שמראַמט אַרויס פינצטערניש פון אים.

בוהו מיינט פייכטע פעלזן איין גע-זונקן אין די אַפ גרינגן פון וועלכע וואַסער פליסט אַרויס, (ז).

תוהו און בוהו, וויסמקייט און לעהר-קייט, מאַטעריע אַהן ממשות, אַהן קאַני-קרעטקייט. מע קאָן נישט אַן מאַפן עס מיט דער האַנט. דער אונטער שייד צווישן די צוויי איז וואָס תוהו האָט קיין צורה, און בוהו האָט אַ צורה.

דער פּסוק זאָגט: „ונטה עליה קו תוהו ואכני בוהו“, (1) און דער אייבערשטער וועט ניגן אויף איר אַ שנור פון וויסט-

בהעלותך קנ, ב; שלח קעה, ב און זעט פּר"א פרק יח, און רד"ל דאָרט סימן מה, און הערה ו. זעט זהר שלח קסג, ב.

אגב, אונקלוס זעצט איבער כגרת מיט גנוסר, און יוב"ע זעצט איבער מיט גניסר, דברים ג, ז.

(ג) בראשית א, ב.

(ד) בחיי בראשית א, ענדע פּסוק א. זעט ספר הקנה; רמב"ן אָנהייב בראשית.

(ה) פּר"א פרק יג; פ"ר פּיסקא כא, זייט קד, א; ב"ר ג, ז און ט, ב; ק"ר ג, יא, א; ק"ו זייט 97; זהר בראשית כד, ב און יחזי השמטות רנג, א; שו"ט לד, א; י"ש בראשית טז און קהלת תתקסח, קאפיטל ג; זוטא ד', ג, יא; רקאנטי בראשית ח, א; י"ר בראשית ג, א. זעט זייט 155, גאָטע א.

לעהרקייט, פינצמערניש, אָפּ גרונט, „רוח“, וואַסער, (ח). אָבער ער רעקאָרדירט נישט, דערצעהלט נישט אַז זיי זיינען געוואָרן בעשאַפֿן. פֿון וואַנען זשע האָבן זיי גענומען זיך? זיי זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿאַר דעם אוניווערס בעשאַפֿן, (ט).

עפר, והארץ מיינט עפר ערד; אש, וחושך איז דאָס פונדאמענטאלע פייער וואָס איז פינצמערניש; רוח, ורוח ווינט; מים, המים וואַסער, (4). דער פֿסוק רעד פֿון: וויסמעניש, אוניווערס בעשאַפֿן, (ט).

פינצמערניש

וואָרן בעשאַפֿן. פֿון וואַנעם זשע ווייסט מען עס?

סע ווערט געלערנט אַרויס פֿון דעם פֿסוק „יוצר אור ובורא חושך“, (ד) ער פֿורמירט ליכט און שאַפט פינצמערניש.

פֿון וואַנען האָט גענומען זיך פינצמערניש?

די וואַסערן זיינען געוואָרן טראַגענדיג, און זיי האָבן געבאָרן פינצמערניש, (ח). וואַסער איז די סאַמע הויפּט מאַטעריע פֿון אַלע בעשאַפֿונגען. און צו וואַסער האָט דער בעשאַפֿער צו געמישט די אַנדערע עלעמענטן, (1).

פינצמערניש איז אַ בעשאַפֿונג פֿאַר זיך אַליין, (2).

אגב, חושך, פינצמערניש איז דער פּועל יוצא, דער רעזולטאַט פֿון ליכטס אַפּוועזנהייט, פֿון ליכטס נישט זיין. אַז סע איז נישט דאָ ליכט, איז פינצמערניש.

וועלעכס איז געוואָרן בעשאַפֿן פֿריער, ליכט צו פינצמערניש?

דער בעשאַפֿער האָט געזאָגט: ווי לאַנג נאָך זאָל די וועלט פֿירן זיך אין פינצמערניש, „זאָל קומען ליכטיקייט“, (א). איז צו דרינגן דערפֿון אַז פינצמערניש איז געווען פֿאַר ליכטיקייט. אַלכסנדר [אַלכסנדרוס] מוקדון האָט עס שוין געפרעגט, האָבן די חכמים ז"ל געענטפֿערט אַז סע איז נישט דאָ דאַרויף אַ בעשייד. נאָר מיר לערנען אַרויס דאָס פֿון אַ פֿסוק. דער פֿסוק זאָגט „והארץ היתה תוהו וכוהו וחושך“... און די ערד איז געווען ווייסט, לעהר און פינצמערניש. און סע שמעהט דערנאָך „ויאמר אלקים יהי אור, ויהי אור“, (ב) און דער בעשאַפֿער האָט געזאָגט סע זאָל זיין ליכט, און סע איז געוואָרן ליכט. איז פינצמערניש געווען פֿריער, (ג).

אַנאָהייב בראַשית שמעהט דאָך נישט אַז ליכט און פינצמערניש זיינען געווען.

(ד) ישעיה מה, ז. זעט רד"ל אין פרי"א פרק א, סימנים ל און לא און הגהה י; חגיגה יב, א. פאָרגלייכט זהר שמות יח, א.

(ה) ש"ר טו, כב; זהר בראשית לב, ב אונטן; און וירא קג, ב. זעט רד"ל פרי"א, אנהייב פרק ד, אותיות א און ג, און הגהה ג'.

(1) אַלשיך בראשית א, פסוק ט.

(2) אַלשיך בראשית א, ד, זייט ה, א—ב. פרי"א פרק ג, און זעט די הערות פון רד"ל.

(4) זעט איינצלהייטן בחיי בראשית א, א. (ח) בראשית א, ב. (ט) זעט: ה, 181; ג, 167; ב, 113. (א) בר"ב, ג; י"ש בראשית ד, זייט ג', ערשטע שורה.

(ב) בראשית א, פסוקים ב, און ג. (ג) תמיד לא ב—לב, א, אויבן, און זעט רש"י דאָרט; י"ש בראשית ד; יל"ה קג, נא; י"ס בראשית פרשה א, זייט א, ב. זעט ת"ת בראשית א, סימן טו.

וועלאכס איז געוואָרן בעשאַפן פריי
ער, פינצטערניש צי די וועלט?

סע זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען:

די וועלט פריער, (ז);

פינצטערניש פריער, (ז).

ביי דעם וועלט בעשאַף האָט דער
בעשאַפער געהייסן דעם שר, אויף זעער,
פון פינצטערניש פאַרשווינדן, ווייל ער
ווייל בעשאַפן ליכט און די מזלות. האָט
דער מלאך געטראַכט זיך: אויב איך
וועל מאַכן לייכטן מיין פינצטערניש און
פאַלגן דעם בעשאַפער, וועל איך דאָך
שוין בלייבן אַן אייביגער קנעכט. איז
בעסער אַז איך זאַל מאַכן זיך נישט
הערנדיג, וועל איך זיין אַ שונג, אַן
אַהן גערנדיגער, און נישט אַ מויד, אַן
באַוויסט זיניגער זינדיגער. האָט דער
בעשאַפער געגיבן אַ געשריי אויף אים.

דער מלאך: פאַר וואָס ווילסטו בע-
שאַפן ליכט?

בעשאַפער: אויב דו טומט נישט אַפּ
דיך פון פאַר מיר, וועל איך טון אַ
געשריי, און אום בריינגן דיך פון דער
וועלט.

מלאך: וואָס וועסטו דו בעשאַפן נאָך
דעם ליכט?

בעשאַפער: דיך.

מלאך: און נאָך מיך וואָס וועסטו דו
בעשאַפן?

בעשאַפער: דאָס מול תאומים, צווי-
לינג.

מלאך: פאַר וואָס עפּים צווילינג?
בעשאַפער: צווילינג איז מענטש.
דער מענטש, וועלאַכן איך וועל בעשאַפן,
וועט זען אין ליכט און אין פינצטער-
ניש.

מלאך: און נאָך אים וואָס וועסטו דו
בעשאַפן?

בעשאַפער: סרטן, ראַק, קענעמער.
ווייל דער מענטש, אין די יאָרן, שלעפט
אַרויס פון די לעכער און שפאַלמן.

מלאך: און נאָך אים וואָס וועסטו דו
בעשאַפן?

בעשאַפער: ארי, לייב. נאָך דעם אַרויס
שלעפן פון די לעכער און שפאַלמן,
שטאַרקט ער זיך ווי אַ לייב.

מלאך: און נאָך אים וואָס?
בעשאַפער: בתולה, ווייל דער מאַן
פרעהט זיך מיט דער פרוי.

מלאך: און וואָס וועסטו דו בעשאַפן
דערנאָך?

בעשאַפער: מאזנים, וואָג שאַל. דעם
מענטשנס מעשים, טאַטן, ווערן געמאַסטן
אויף אַ וואָג שאַל.

מלאך: דערנאָך וואָס?
בעשאַפער: עקרב, עקדיש. נאָך דעם
וועהגן זיינע מעשים, אויב סע איז פאַראַן
אין אים זינד, נידערט מען אַראַפּ אים אין
גיהנם אַריין.

מלאך: און וואָס נאָך אים?
בעשאַפער: קשת, רעגן בויגן. טאַמער
וועסטו דו זאָגן אויב גענידערט אַראַפּ
אין גיהנם קומט מע נישט אַרויף מעהר.
איז אַז מע בעט רחמים אויף אים, ווערט
ער געוואַרפן אַרויס פון דעם גיהנם ווי
אַ פּייל פון דעם בויגן.

מלאך: און נאָך וואָס וועסטו דו בע-
שאַפן?

בעשאַפער: גדי, ציגעלע. טאַמער
וועסטו דו זאָגן אַז מע קומט אַרויס פון
גיהנם איז דאָס פנים פערשוואַרצט —
ער טאַנצט און קומט אַרויף ווי אַ
ציגעלע.

(ז) תנח. ויקהל ו. אַזוי האַלט רבי יהודה.
ר' נחמיה האַלט פריער די וועלט.

(ז) תנח. ויקהל ו. זעט ב"ר ב. ג; י"ש
בראשית ד און פאַרגעהענדיגע גאַטן.

אייבערשמער וועט מאַכן גרעכט זייער דין.

מלאך: און נאָך דעם וואָס?
בעשאַפּער: מאדים. די זינדיקע פּאַלן צריין אין גיהנם, "רויט" פייער, ח.
די צוועלף מזלות אַנטקעגן די צוועלף חדשים זיינען:

פּלג שפּעלע, שור אַקס, תּאומים צווילינג, פּרמין ראַק קענסער, אריה לייב, בתולה אינג פרוי, מאזנים וואָג שאַל, עקרב עקדיש, קשת רעגן כּוויגן, גדי ציבעלע, דלי העמער וויאָדרע, דגים פּיש, ט).

די זיבן שטערנס, אַנטקעגן די זיבן טעג פון דער וואָך, וועלאַכע דינען די צוועלף מזלות זיינען:

חנכ"ל שצ"מ — חמה, נוגה, כּוכב, לבנה, שבת, צדק, מאדים, י).

פּון וואָנען האָט דער אייבערשמער געבראַכט דאָס פינצטערניש אויף מצרים?
רוב?

סע זיינען פּאַראַן צוויי מיינונגען:
פון דעם פינצטערניש וואָס ער האַלט פּאַרבאַרגן.

פון דעם פינצטערניש וואָס געפינט זיך אין גיהנם, א).

מלאך: און וואָס וועסטו דו בעשאַפּן נאָך דעם?

בעשאַפּער: דלי, העמער, וויאָדרע. איך גים וואָסער אויף אים צו רייניגן אים פון זיין זינד.

מלאך: און דערנאָך וואָס?
בעשאַפּער: דגים, פּיש. ווייל ווען ער ווערט גערייניגט פון זינד, האָט ער עולם הבא. ווירקט נישט אויף אים אַן עין הרע, א, "גוט אויג", ווי סע ווירקט נישט אויף פּיש.

מלאך: און נאָך דעם וואָס?
בעשאַפּער: כּוכב הנוגה, בליאַסקנדי-גער שטערן. [דער אייבערשמער האָט געזען אַז דער דור המבול, די גענעראַציע וועלאַכע איז געוואָרן פּאַר פּלייצט, וועט זינדיקן, האָט ער צוזאַמען געמישט זיי. כּוכב איז דער מאָן. נוגה איז די פּרוי. און ער האָט בעשאַפּן כּוכב חמה, שטערן "זון". דאָס מיינט אברהם אבינו וועלאַכער האָט געמאַכט לייכטן די גאַנצע וועלט ווי די זון].

מלאך: און דערנאָך וואָס?
בעשאַפּער: שבת. די פעלקער פון דער וועלט וועלן הערשן איבער די אידן.

מלאך: און דערנאָך וואָס?
בעשאַפּער: צדק, גערעכטיקייט. דער

הוספה ב', זייט רג, א, אונטן; ברכות נט, ב און רש"י דאָרט מיט הוספה ב', זייט שבת קכט, ב, אונטער דעם וואָרט דקיימא; תוספות עירובין נו, א, אונטער דעם וואָרט זאין; י"ד בראשית טו, א און ב. ל"ט בראשית א, הערה קכט.

זעט ברייתא דשמואל ירחינאי מיט דעם פירוש שבילי המאורות.

א) ש"ד יד, ב; תנח. בא ב; תנח"ב בא, ב; והזהיר ג, עא; שו"ט ית, טז; יל"ה ית, לב; י"ש שמואל ב', קס.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

ח) פ"ר פּיסקא כ, זייטן צה, א—צו, ב, און פּאַרגלייכט דאָרט מיט הוספה ב', זייט רג, א; י"ד בראשית י, א [פון "סודי רוי", געמלאַך ספר רזיאל המלאך]. די פּעריאָדן פון דעם מענטשנס לעבן זיינען געגליכן צו די צוועלף מזלות.

ט) ספר רזיאל המלאך זייטן ח און י; פ"א פרק ו; ל"ט בראשית א, יד.

י) ל"ט בראשית א, יד, פּאַרגלייכט מיט פ"א פרק ה, און זעט די הערות פון רד"ל, אויסגאַבע אום.

זעט: פ"ר פּיסקא כ, זייט צו, א—ב און

רוח, גייסט, לופט, ווינט

א ווינט פון באַרם האַרציקייט... (ז);
און דאָס וואָס ס'ע שטעהט רוח צוואַ-
מען מיט אלקים, איז ווייל ער איז דעם
אייבערשטנס שליח אין אויס פאַלגן זיין
פערלאַנג צו אויס טריקענען די וואַסערן.
און מים איז לשון רבים, מעהר צאָל,
ווייל וואַסערן זיינען זכר און נקבה
מעגלאַך און וויבלאָך. (ח).

וויפל פאַרשן רוח, רוחות זיינען פאַרשאַן?
אַכט ערלעך. (*).

ווען איז געוואָרן בעשאַפֿן רוח?
דעם ערשטן טאָג. (ט).

די תורה זאָגט „רוח אלקים מרחפת
על פני המים“ (ב). וואָס מיינט „רוח“?
ס'ע זיינען פאַרשאַן פאַרשידענע טייטשן
און אויס טייטשונגען:

דער הימלישער טראָן איז געווען אין
דער לופטן, און ער האָט געשווייכט
איבער דעם וואַסער דורך דעם בלאַז
פון דעם אייבערשטנס מויל, (ג);

דער גייסט פון אדם הראשון'ען, (ד);
דער גייסט פון משיח'ו, (ה);

א ווינט פון פאַר דעם אייבערשטן
האַט געבלאָזן אויף דעם וואַסער, (ו);

ליכט

און ער האָט פאַרפינצטערט אים. אַבער
ער האָט נישט געקאָנט פאַרניכטן אים.
איז געקומען א ווינט פון אויבן, און ער
האַט צעטרעטן און איין געשמילט אים.

פאַר וואָס איז נישט געווען ליכטי-
קייט?
ווייל דער גרויסער פיש [לויתן] האָט
געבלאָזן א ווינט אויף דעם אָפֿ גרינד,

(ח) פֿיר פּיסקא לג, זייט קנב, ב; ביר
ב, ד און ה, א; ויקר יד, א; י"ש בראשית
ד; ילה"י יא, ב; בחיי בראשית א, ב; י"ר
בראשית יג, ב.

זעט: שו"ט קלט, ה; יל"ה קלט, לב; ס"ח
תתשט; בעה"ט בראשית א, ב; מהרו"ו ביי
דע ערטער אין ב"ר.

די תרגומים ירושלמי, יוב"ע זעצן איבער
רוח מיט רחמין באַרמדיג. זעט דאָרט פירוש
יונתן.

(ו) אונקלוס, בראשית א, ב.

(ז) תרגום ירושלמי בראשית א, ב.

(ח) א"ע בראשית א, ב, און זעט דאָרט
רד"ק, ספורנו.

(*) זעט איינצלהייטן אין י"ר בראשית ט,
א, פון סודי רזא.

(ט) פֿראַ פֿרק ג און זעט דאָרט סימנים ל
און לא; חגיגה יב, א. פֿאַרגלייכט זער שמות
ית, ב.

(ב) בראשית א, ב.
(ג) רש"י בראשית א, ב. זעט דאָרט א"ע,
רמב"ג, ספורנו.

(ד) תנח. אָנהייב תוריע; תנח"ב תוריע ב;
מ"א ויקרא יב, יח; שו"ט קלט, ה; יל"ה
קלט, יב; י"ש בראשית ד, תהלים תתפו, און
זעט אָנהייב תוריע.

לויט: ביר ז, ה און ה, א, און זעט
מהרו"ו אין ביידיע ערטער און יפה תואר אויף
ז, ה; ויקר אָנהייב תוריע; תנח. אָנהייב
תוריע; תנח"ב תוריע ב; שו"ט קלט, ה;
[זעט יל"ה קלט, יב]; י"ש בראשית יב און
תהלים תתפו; בחיי בראשית א, כד; רקאנטי
בראשית ז, ב; י"ר בראשית יח, ב [מדרש
הנעלם]; און זעט: אונקלוס, יוב"ע, רש"י
בראשית ב, ז; ל"ט בראשית ב, ז; רמב"ג
בראשית א, כו מיינט „תוצא הארץ גפש חיה“,
[בראשית א, פד] אדם הראשון'ס גייסט.

זעט ביי אדם הראשון, באַנד ג.

דער פסוק זאגט נישט ויהי אור, און סע איז געוואָרן ליכט, נאָר "ויהי אור", (ח) און סע איז געווען ליכט. לערנט דאָס אונז אַז סע איז געווען ליכט שוין פון פריער, (ט).

לויט דעם חומש האָט דער בעשאַפּער בעשאַפּן פריער הימל און ערד און דער-נאָך ליכט.

לויט דוד המלך האָט ער בעשאַפּן פריער ליכט און דערנאָך הימל און ערד, (י).

ווען איז געוואָרן בעשאַפּן דאָס ליכט? דעם ערשטן טאָג, (א).

דער בעשאַפּער האָט געזאָגט "ויהי אור", (ב) סע זאָל זיין ליכט. ווי אַזוי איז עס געקומען צו שטאַנד?

סע זיינען פאַראַן מערערע מיינונגען: די שכינה, די הימלישע הייליקייט איז גאַלע ליכט, און פון איר ליכטיקייט האָט ער בעשאַפּן ליכט, (ג).

דער בעשאַפּער האָט איין געוויקלט זיך אין אַ קלייד, (ד).

ווי סע שטעהט אין פסוק, "ורוח אלקים מרחפת על פני המים"... (י) ויהי אור, (א) און דאָס ליכט פון אויבן האָט אָן געהויבן צו לייכטן, (ב).

וועלכעס איז געוואָרן בעשאַפּן פריער ליכט צי די וועלט?

סע זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען: די וועלט פריער, (ג).

דער בעשאַפּער האָט געזאָגט: ווי לאַנג נאָך זאָל די וועלט פירן זיך אין פינצטערניש, "זאָל קומען ליכטיקייט". איז צו דרינגן דערפון אַז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפּן פריער, (ד). ליכט פריער, (ה).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז דער בעשאַפּער האָט איין געוויקלט זיך אין ליכטיקייט און בעשאַפּן די וועלט. קומט אויס אַז ליכט איז געוואָרן בעשאַפּן פאַר דער וועלט, (ז).

נאָך דעם ווי ער האָט בעשאַפּן ליכט, האָט ער בעשאַפּן דעם הימל, (ז). קומט אויס אַז ליכט איז געוואָרן בעשאַפּן פאַר דעם הימל.

(י) ש"ר טו, כב; זעט: ב"ר ג, א; ש"ר ג, א.

(א) ירושלמי חגיגה פרק ה, הלכה ה; חגיגה יב, א; פ"ר פיסקא כג, זייט קיח, א; ב"ר יא, ב [זעט יב, ו] און מב, ג; ש"ר אָנהייב לה; ויק"ר יא, ז; במ"ר יג, ה; א"ר פתיחתא יא; ר"ר ענדע פתיחתא; תנח"ב ג און שמיני ט; תדא"ו אָנהייב פרק כא; י"ש בראשית ה, איוב תתקכד; ל"ט בראשית א, ג. זעט רד"ק בראשית א, ג. פאַרגלייכט: זהר בראשית לא, ב; תדא"ו פרק כ, זייט מא, ב; בחיי בראשית א, אָנהייב א, און פסוק יב.

(ב) בראשית א, ג.

(ג) ל"ט בראשית א, ג.

(ד) ב"ר א, ו און ג, ד; ש"ר ג, א; ויק"ר לא, ז; רקאנטי בראשית ג, א; אלשיך בראשית א, פסוק ג, זייט ז, ב. זעט תהלים קד, ב.

(י) בראשית א, ב.

(א) בראשית א, ג.

(ב) זעט איינצלעהייטן אין זהר בא לה, ב—לה, א.

(ג) ב"ר ג, א; ש"ר ג, א; יל"ה קיט, עח; י"ש בראשית ד און תהלים תתעח.

(ד) ב"ר ב, ג; י"ש בראשית ד.

(ה) ב"ר ג, א; ש"ר טו, כב און ג, א; י"ש בראשית ד און תהלים תתעח; יל"ה קיט, עח; רשב"מ א, 5, 4, עדיציע ראזין, אויס-גאַבע אום.

זעט עקידה בראשית שער ב', יז, ב—יט, א.

(ו) ש"ר טו, כב; תנח"ב ויקהל ז; תנח"ב בראשית י און ויקהל ז; יל"ה קד, ו.

זעט תהלים קד, ב.

(ז) ש"ר טו, כב.

(ח) בראשית א, ג.

(ט) זהר בראשית מה, ב, אונטן.

לויט אנדערע מיינונגען:
 אין א ווייס קלייד, ה);
 אין א מלית, ו);
 אין א ווייסן מלית, ז);

נעמלאך, ער האט ארום געוויקלט זיך מיט ליכטיקייט ווי מיט א מלית, ח).
 און מיר ווייסן דאך אז דער אייבער-שמער האט באנוצט קליידונג ביי פאר-שידענע אנגעלעגנהייטן אין דער פאר-גאנגענהייט. און אז ער וועט באנוצן עס אין געוויסע פאלן אין דער צוקונפט, צוזאמען זיבן מאל, ט).

לויט אן אנדער מיינונג צען מאל, י).
 ער האט ארום געוויקלט זיך מיט חכמה, און ער האט געזאגט „יהי אור“ זאל זיין ליכט. און די לויטערקייט פון זיין גלאנץ האט פערבליאסקעט די וועלט, א).

סע איז געווארן בעשאפן פון דעם בית המקדש, ב).

דאס פייער איז געווארן טראגעדיג, און סע האט געבארן ליכט, ג).
 סע אורשפרונגט פון וואסער, ד).

ווי שטארק איז געווען דאס ליכט?
 אדם הראשון האט געקאנט זען דורך דעם פון איין עק וועלט ביז צו דעם צווייטן, ה).

ווי לאנג האט געלויכטן דאס ליכט?
 סע זיינען פאראן פארשידענע מיינונג-גען:

זעקס און דרייסיק שעה: צוועלף שעה ערב שבת, צוועלף שעה פרייטיק נאכט, צוועלף שעה שבת, ו).
 דריי טעג, ז);

בלויז דעם ערשטן טאג, און נישט מעהר. סע איז געווארן בעהאלטן. ווען סע וואלט נישט געווען געווארן בע-האלטן, וואלט די וועלט נישט געווען געקאנט עקזיסטירן אפילו איין רגע, איין סעקונדע, ח).

לויט אן אנדער מיינונג: די אלע זיבן טעג זיינען ליכט און פינצטערניש גע-ווען צונויף געמישט, ט).

וואס איז געווארן פון דעם ליכט?
 סע זיינען פאראן מעהרערע מיינונגען:

לה; ויק"ר יא. ז; במ"ר יג. ה; א"ר פתיחתא יא; ר"ר פתיחתא ז; תנח. שמיני ט; זהר בראשית לא. ב; י"ש איוב תתקד; ילה"י ט, א; י"ר בראשית י, ב, אונטן; במ"ח בראשית יד, ב—טו, א.

זעט אומעטום ווער סע זאגט עס.
 ו) ירושלמי חגיגה פרק ה. הלכה ה;
 פ"ר פיסקא כג, זייט קיח, א—ב; ב"ר יא, ב; יב, ו און פב, טו; שו"ט צב, ד; יליה קלט, כ; ש"ט וישלח לו, כד; י"ש בראשית טו; תהלים אנהייב תתפת. זעט רשב"מ א. 4.
 זעט אומעטום ווער סע זאגט עס.

ז) זעט: ב"ר ג, ו; תדא"ו אנהייב פרק כא; ריקאנטי בראשית ז, א.

אין אש"ה 6 ווערט עס אן גערופן אור הטוב, דאס גוטע ליכט.

ח) זהר תרומה קמח, ב—קמט, א.

ט) מדרשי בשלח 112. זעט רש"י ברא-שית א. ד.

ה) י"ש בראשית ענדע ד, יחזקאל שפב און תהלים תתסב.

ו) שו"ט כז, א; יליה כז, א; ריקאנטי בראשית ג, א.

ז) שו"ט קד, ד; יליה קד, א; פע"ר בראשית טז, א. ח) שו"ט כז, א.

ט) פ"ר פיסקא לו, זייט קסג, ב; פרי"כ קמט, א. אויסגאבע אום; יליה לא, ח; מה"גא, ל.

י) פרי"כ קמז, ב—קמח, א. אויסגאבע אום.

יא) ריקאנטי בראשית ג, א. זעט אומעטום ווער סע זאגט וואס.

ב) מדרש בראשית רבה ג, ד.

ג) ש"ר טו, כב.

ד) ספר רזיאל המלאך זייט לד; ל"ט בראשית א, ג.

ה) ירושלמי ברכות פרק ח. הלכה ה; חגיגה יב, א; פ"ר פיסקא כג, זייט קיח, א; ב"ר יא, ב; יב, ו און מב, ג; ש"ר אנהייב

וועלאַכע וועלן אויף שטעהן. ער האָט גער-
זען זייערע מעשים, טאָטן, אַז זיי זיינען
נישט ווירדיג צו באַנוצן זיך מיט דעם
דאָזיקן ליכט, ז).

די געצן דינערס זאלן נישט באַנוצן
זיך דערמיט, ז).

די תורה זאָגט „וואָר אַלקים יהי
אור ויהי אור“ (ח). האָבן די פיר אַלף'ן
עפּים אַ ספּעציעלן באַדייט?

יא. די פיר אַלף'ן, נעמלאַך פיר
טויזנט „אַלף“ אין לשון הקודש מיינט
טויזנט. זיינען אַנטקעגן די צוויי טויזנט
יאָר תורה, און די צוויי טויזנט יאָר פון
משיח'ן צייטן, ט).

האָבן די ווערטער „את האור“ (י) עפּים
אַ ספּעציעלן באַדייט?

יא. די צאָל פון די אותיות פון די
ווערטער „את האור“ באַטרעפט זעקס
הונדערט און דרייצן, פונקט ווי די צאָל
פון די אותיות פון דעם וואָרט בתורה, א)
נעמלאַך תר"ג, די זעקס הונדערט און
דרייצן מצוות, געבאָטן און פאַרבאָטן.

ער האָט בעהאַלטן עס פאַר זיך
אַליין, י).

ער האָט בעהאַלטן עס פאַר משיח'ן
און זיין דור, א).

ער האָט אָפּ געשייד עס, בעהאַלטן
עס פאַר די צדיקים אויף יענער
וועלט, ב).

ער האָט בעהאַלטן עס פאַר די יעניגע
וועלאַכע האָרעווען אין לערנען תורה
שבעל פה טאָג און נאַכט, ג).

וואו האָט ער בעהאַלטן דאָס ליכט?
אין גן עדן, ד).

איז דאָס ליכט וועלאַכעס ער האָט בער-
האַלטן פאַר די צדיקים, דאָס זעלבע וואָס
ער האָט בעשאַפּן צו אַלעם ערשט?
ניין. ער האָט פאַרגרעסערט עס דריי
הונדערט דריי און פערציק מאל אַזוי
פיל, ה).

פאַר וואָס האָט דער בעשאַפּער בער-
האַלטן דאָס ערשטע ליכט?
ווייל ער האָט געזען די זינדיקע דורות
[דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה]

ג) תנח. נח. ג.
ד) ש"ר אָנהייב פרשה לה; ויק"ר יא.
ז; א"ר פתיחתא יא; תנח. שמיני ט.
ה) י"ש ישעיה תך. זעט ב"ר ג. ו.
ו) חגיגה יב. א; פ"ר פיסקא כג. זייט
קיה, א; ב"ר יא. ב, יב, ו און מג. ב; ש"ר
אָנהייב פרשה לה; ויק"ר יא. ז; במ"ר יג.
ה; א"ר פתיחתא יא; ר"ר פתיחתא ז; תנח.
שמיני ט; תדא"ז פרק כא; י"ש איוב תתקכד.
און זעט דאָס לשון אין רש"י בראשית א. ד.
זעט: זהר בראשית לא. ב, אונטן, און
מה, ב—מו. א; זהר חדש איכה א. ד; ל"ט
בראשית א. ג.
ז) תדא"ז אָנהייב פרק כא.
ח) בראשית א. ג.
ט) בעל הטורים אָנהייב בראשית.
י) בראשית א. ד.
יא) בעל הטורים אָנהייב בראשית.

י) ירושלמי ברכות פרק ה. הלכה ו;
ש"ט כז. א; י"ה כז. א; י"ה"י קאפיטל
ס. ב.
א) י"ש ישעיה תשצ.
ב) ירושלמי ברכות פרק ה. הלכה ו;
חגיגה יב. א; פ"ר פיסקא כג. זייט קיה, א;
ב"ר ג. ו; יא. ב; יב, ו און מב. ג; ש"ר
אָנהייב פרשה לה; במ"ר יג. ה; ר"ר פתיחתא
ז; זהר בראשית לא. ב—לב. א; תדא"ז
אָנהייב פרק כא; ש"ט כז. א; י"ה כז. א;
י"ש ישעיה תך; תהלים כז; איוב תתקכד;
רש"י בראשית א. ד; ל"ט בראשית א. ג.
זעט י"ש בראשית ה.
ש"ט און י"ה פאַרבינדן ביידע צוזאַמען;
ער האָט אָפּ געשייד עס פאַר זיך, צו גיבן עס
די צדיקים אויף יענער וועלט.
זעט: ירושלמי ברכות פרק ה. ענדע הלכה
ו. איכן גננו', און איוב לה. יב.

ליכט. און ער האט געזען אז סע איז גוט, שעהן, ח).

ביי דעם ערשטן מאָג פון דעם וועלט בעשאַפּט שטעהט פינעף מאָל אור: יהי אור, ויהי אור, ט) וירא... את האור, י) ויבדל... בין האור, ויקרא... לאור, א). האָט עס עפּים אַ ספּעציעלן באַדייט? יא. די פינעף מאָל אור זיינען אַנטקעגן די פינעף חומשים, ב).

יהי אור איז אַנטקעגן דעם חומש בראשית וועלאַכן דער בעשאַפּער האָט באַנוצט ביי דעם בעשאַפּן דעם אונז-ווערס, ג).

ויהי אור איז אַנטקעגן דעם ספר שמות אין וועלאַכן סע ווערט דערצעהלט וועגן די אידנס אַרויס געהן פון פינצטערניש צו ליכטיקייט [יציאת מצרים, דאָס אַרויס ציען פון מצרים, די אידענס בע-פרייאונג פון דער עגיפטישער קנעכט-שאַפּט].

וירא את האור איז אַנטקעגן דעם ספר ויקרא וועלאַכער איז פול מיט פילע הלכות, געזעצן.

ויבדל... בין האור איז אַנטקעגן דעם

האָבן די ווערטער „את האור כי טוב“ (ב) עפּים אַ ספּעציעלן באַדייט? יא. די לעצטע אותיות מאַכן ברית, אַן אַנווינק אויף מל זיין, ג).

וואָס באַדייט „וירא אלקים את האור כי טוב“?

סע האָט מעהרערע באַדייטן:

דער בעשאַפּער האָט געזען אז דאָס ליכט איז גוט. און סע פאַסט נישט אז ליכט און פינצטערניש זאָלן דינען צו-זאַמען, צונויף געמישט. „ויבדל אלקים בין האור ובין החושך“, ד) האָט ער באַשטימט אַ באַזינדערע ספּערע פאַר יעדן: פאַר ליכט האָט ער באַשטימט דעם מאָג, און פאַר פינצטערניש די נאַכט, ח).

ער האָט געזען אז סע איז גוט צו ווערן בעהאַלטן, די שולדיגע פון דער וועלט זאָלן האָבן קיין הנאה דערפון, ו). ער האָט געזען אז סע איז צו גוט די רשעים זאָלן באַדינגען זיך דערמיט. האָט ער אַפּ געשייד, בעהאַלטן עס פאַר די צדיקים אויף יענער וועלט, ז).

ער האָט געגיבן אַ קוק אויף דעם

ב) י"ש בראשית ד; בעל הטורים אנהייב בראשית.

ג) ב"ר ג, ה; י"ש בראשית ענדע ד. אַז דער בעשאַפּער האָט געקוקט אין דער תורה און בעשאַפּן דעם אונזווערס, זעט: ב"ר א, א; תדא"ר פרק לא, זייט קכ, א; תנח"ב בראשית ה; זהר פקודי רכא, א, אויבן; י"ש בראשית ב, און משלי ענדע תתקמב; מנה"מ ג', תל"ח, זייט 206; ל"ט בראשית זייט ב, א; רקאנטי אנהייב בראשית, און זייט ג, א; י"ר בראשית ב, א, אונטן, און ה, א.

זעט: אבות פרק ג; אר"י, נוסחא א', פרק לט, זייט 118; ב"ר ג, ה, און סה, ח; כונן פרשה א; י"ש בראשית; ענדע ד; אלשיך אנהייב בראשית.

ב) בראשית א, ד.

ג) בעה"ט אנהייב בראשית; פע"ר בראשית יד, ב.

ד) בראשית א, ד.

ה) בראשית א, ד און רש"י דאָרט; ירושלמי ברכות פרק ת, הלכה ו; ב"ר ג, ו; י"ש איוב תתקכד; ל"ט בראשית א, ה.

ו) זהר בראשית מה, ב—מו, א.

ז) רש"י בראשית א, ד. זעט: תגיגה יב, א; י"ש בראשית ה.

פאַר וועמען ער האָט בעהאַלטן עס, זעט זייטן 204—203.

ח) רשב"מ בראשית א, פסוק 4, סימן 2, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום.

ט) בראשית א, ג. י) בראשית א, ד. א) בראשית א, פסוקים ד און ה.

ויקרא... לאור איז אַנטקעגן דעם ספר דברים וועלאכער איז פול מיט פילע הלכות, ד.

ספר במדבר וועלאכער מאכט דעם צווישן שייך פון די אַרונים ציערס פון מצרים און די אַרין געהערס אין ארץ ישראל.

טאָג און נאַכט

דריטער טאָג. און ביי דעם ערשטן טאָג שמעחה "יום אחד", א) איין טאָג, און נישט יום ראשון, דער ערשטער טאָג? סע מיינט דער טאָג פון דעם איינעם. דער טאָג אין וועלאכן סע איז געווען בלויז איינער און ווייטער קיינער אין דעם גאַנצן אונטערס, אין דער גאַנצער וועלט, ב).

יום ראשון איז די טייטש ערשטער טאָג. אַבער ערשטער קאָן דאָך זיין נאָר דאָרט, וואו סע איז דאָ אַ צווייטער. און ביי דעם ערשטן טאָג פון דעם וועלט בע-שאַף איז דאָך נאָך נישט געווען אַ צווייטער, ג).

אגב, די צאָל פון די אותיות פון די ווערטער יום אחד באַטרעפט ניין און זעכציק, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט הדין, ד).

וְעָן אַ פּרומער איד בויפט אַ הויז פאַר זיך, בויפט ער אויך אַ סוכה. דער בעשאַפער האָט דאָך בעשאַפן די וועלט פאַר זיך. ער איז אַ שומר שבת, דער סאַמע ערשטער שומר שבת. ווי סע שמעחה אין פסוק, "וישבות ביום השבי-

פאַר וואָס האָט ער גערופן ליכטיקייט "יום". און פינצטערניש האָט ער גערופן "לילה", ה)?

יום, איז אַ לשון ים, מים. סע אור-שפרונגט פון מים. דאָס איז לויט דער מיינונג אַז ליכטיקייט אורשפרונגט פון וואַסער, ו).

לילה, ווייל סע איז אַ לשון יללה, קלאַנג, ז).

ויקרא אלקים לאור יום... ער האָט געזאָגט דעם ליכט: דער טאָג איז דיין ספּערע. און דעם פינצטערניש האָט ער געזאָגט: די נאַכט איז דיין ספּערע, ח).

פאַר וואָס זאָגט דער פסוק, "ויהי ערב, ויהי בקר יום אחד", ט) און סע איז געווען אַוונט, און סע איז געווען פרי-מאָרגן איין טאָג, און נישט ויהי בקר, ויהי ערב...?

מיר דרינגן אַרונים דערפון אַז דער טאָג געהט נאָך דער נאַכט, י).

פאַר וואָס שמעחה ביי אַלע אַנדערע טעג פון דעם וועלט בעשאַף יום שני, יום שלישי... דער צווייטער טאָג, דער

אין מאַנכע ערטער שמעחה דפּתראות. סע מיינט דאָקומענטן.

ד) ב"ר ג, ה. פאַרגלייכט מיט י"ש ברא-שית ענדע ד.

ה) בראשית א, ה.

ו) ספר ריזאל המלאך, זייט לד; ל"ט בראשית א, ג.

ז) ל"ט בראשית א, ג.

ח) ירושלמי ברכות פרק ח, הלכה ו; ב"ר ג, ו; י"ש איוב תתקכד; י"ש איוב תתקכד. זעט רש"י בראשית א, ד.

ט) בראשית א, ה.

י) חולין פג, א. אין דער משנה.

א) בראשית א, ה.

ב) ב"ר ג, ח; במ"ר יג, ו; רש"י בראשית א, ה.

ג) ר' משה אבן עזרא האַלט: אחד איז אַ סימן פון אַן אָנהייב. און רבינו בחיי אין זיין ספר חובת הלבבות, שער היחוד פרק ת, האַלט אויך אַזוי. רד"ק בראשית א, ה.

ד) פענה רזא בראשית י, א.

ביי דעם סאמע אנהייב פון דעם וועלט בעשאף האט דער אלזעענדיגער געזען אז דאס בית המקדש ווערט גע- בויעט, פארוויסט, און געבויעט.

בראשית ברא אלקים, מיינט דאס בית המקדש געבויעט.

והארץ היתה תוהו ובוהו, מיינט דאס בית המקדש הרוב, פארוויסט, צעשמערט.

ויאמר אלקים יהי אור, מיינט דאס בית המקדש געבויעט פערפעקט לעתיד לבוא, אויף אייביק, א.

תוהו וויסמעניש, מיינט אדם הרא- שון'ען, וועלאכער איז געווארן רעדוצירט צו גאר נישט.

בוהו לעהרקים, מיינט קין'ען, וועלא- כער האט געוואלט אום קעהרן די וועלט צוריק צו וויסמקיים און לעהרקים.

והושך פינצטערניש, מיינט דעם דור אנוש.

תהום אפ גרינד, מיינט דער דור המ- בול, די גענערציע וועלאכע דער אל- מעכטיקער האט אום געבראכט דורך פארפלייצונג פאר זייערע זינד.

ורוח אלקים מרחמת על פני המים, דער אייבערשטער האט געזאגט: ווי לאנג נאך וועט די וועלט פירן זיך אין פינצטערניש. זאל קומען ליכט.

ויאמר אלקים יהי אור און דער איי- בערשטער האט געזאגט זאל זיין ליכט, מיינט אברהם'ן.

עי"ה) און ער האט גערופ דעם זיבעטן טאג. און ער לייגט תפילין, ז. ווי זשע קומט עם וואס ער האט נישט געבויעט אויך א סוכה פאר זיך?

ער האט יא געבויעט א סוכה פאר זיך אין ירושלים, און ער האט גע- דאוונט אין איר, ז.

וואס פאר אן איין דרוק האבן געמאכט אויף דעם בעשאפער זיינע בעשאפונגען פון דעם ערשטן טאג?

ער האט געגליסט צו וואוינען מיט זיי אונטן, ח.

וועט אלץ וואס איז געווארן בעשאפן דעם ערשטן טאג עקזיסטירן אייביג? ניין. סע וועט ווערן פארניכטעט, ט.

זיינען אלע זעקס טעג פון דעם וועלט בעשאפן פון איין און דער זעלבער וויכ- טיקיים?

ניין. דער ערשטער טאג איז דער וויכטיקסטער. ער האט גענומען צען קרוינען:

ער איז דער ערשטער טאג: למעשה בראשית פון דעם וועלט בעשאפן, לנשי- אים, לכהונה, לעבודה, לירידת האש, לאכילת קדשים, לשכון שכינה, לברך את ישראל, לאיסור הבמות, לחדשים, י. אגב, די פסוקים ווערן אויס גע- טייטשט אויך אלעגאריש:

במ"ר יג, ה; א"ר פתיחתא יא שטעהט להבלות.

י) פארגלייכט די פארשידענע נוסחאות, און זעט די פירושים אין: סדר עולם רבה פרק ז; ספרא אנהייב שמיני, אויסגאבע אום; שבת פו, ב; ב"ר ענדע פרשה ג; במ"ר יג, ו; מדרש תדשא; י"ש שמיני תקכ. זעט תנח. ענדע פקודי.

א) ב"ר ענדע פרשה ב; פר"כ קמה, א. אויסגאבע אום; י"ש בראשית ד, ישעיה תק

ח) בראשית ב, ב.

ז) ירושלמי ברכות פרק א, הלכה א; ברכות ו, א; י"ש ואתחנן תתבה און ישעיה תקו; יל"ה כט, לו; ילה"י סב, ח.

ז) ב"ר נו, י; שו"ט עו, ג; י"ש תהלים תתיג, און זעט דארט ווער סע זאגט וואס.

ח) ב"ר ג, ט; במ"ר יג, ו. זעט תנח. בחוקותי ג.

זעט: תנח. פקודי א, ב, און בשא יא. ט) אין ויק"ר יא, ז שטעהט לפלות. אין:

וואַסער, מיינט די תורה, אין וועלכער מיר זיינען פארזיכערט אז זי וועט נישט ווערן פארגעסן פון אונזערע קינדער אפילו אין גלות, ה).

תהו ובהו וויסמעניש און לעהרקיט, מיינט די טאטן פון די רשעים, ז).
תהו אפ גרינד, מיינט גיהנם, ז).

יהי אור זאל זיין ליכט, מיינט די מעשים פון די צדיקים.

... האור כי טוב ... אז דאס ליכט איז גוט, מיינט דער אייבערשטער וויל די מעשים פון די צדיקים, און ער וויל נישט די טאטן פון די רשעים, ח).

"ויבדל אלקים בין האור ובין החושך" און ער האט געשייד צווישן דעם ליכט און דעם פינצטערניש, מיינט ער האט געשייד צווישן די מעשים פון די צדיקים און די טאטן פון די רשעים.

"ויקרא אלקים לאור יום" און דער אייבערשטער האט גערופן ליכט טאג, מיינט די צדיקים'ס מעשים.

"ולחושך קרא לילה" און פינצטערניש האט ער גערופן נאכט, מיינט די רשעים'ס טאטן.

"יהי ערב" און סע איז געווען אונט, דאס זיינען די טאטן פון די רשעים.

"יהי בקר" און סע איז געווען פרי מארגן, מיינט די מעשים פון די צדיקים.

"יום אחד" איין טאג, מיינט יום הכיפורים, ט).

ויקרא אלקים לאור יום און דער איי-בערשטער האט גערופן ליכט טאג, מיינט יעקב'ן.

ולחושך קרא לילה און פינצטערניש האט ער גערופן נאכט, מיינט עשו'ן.

יהי ערב און סע איז געווען אונט, מיינט עשו'ן.

יהי בקר און סע איז געווען פרי מארגן, מיינט יעקב'ן.

יום אחד איין טאג, מיינט יום הכפור, ב).

תהו וויסמעניש מיינט מלכות בכל, דאס באבילאנישע קעניגרייך.

בהו לעהרקיט מיינט מלכות מדי, דאס קעניגרייך פון מעדיע.

חושך פינצטערניש מיינט מלכות יון, דאס קעניגרייך פון גריכנלאנד.

תהו אפ גרינד מיינט מלכות הרשעה, דאס שלעכטע, ביז וויכטע קעניג-רייך [רוים].

ורח אלקים און דער הימלישער גייסט, מיינט דער גייסט פון משיח'ן.

מרחפת על פני המים שווייכט ארום אויף דעם וואַסער, מיינט אין דעם זכות פון תשובה וועלכע איז געגליכן צו וואַסער, ג).

לויט אן אנדער טייטש: ורח אלקים מרחפת על פני המים, ד) און דעם איי-בערשטנס גייסט שווייכט אויף דעם

און משלי תקנט, קאפיטל כ; ילה"י ס, א.
זעט ל"ט בראשית א, ג.

זעט ווער סע זאגט עס.

ב) ב"ר ב, ג; י"ש בראשית ד.

ג) ב"ר ב, ד. פארגלייכט מיט די ווער-סיעס אין: י"ש בראשית ד; בחיי בראשית א, ב.

ד) בראשית א, ב.

ה) בחיי בראשית א, ב.

ו) ב"ר ב, ה; ג, ח; י"ש בראשית ד.

ז) ש"ר יד, ב.

ח) ב"ר ב, ה; י"ש בראשית ד.

ט) ב"ר ג, ח; ל"ט בראשית א, ת.

וירא אלקים את האור כי טוב און דער אייבערשטער האט געזען אז דאס ליכט איז גוט, מיינט אז דער אלזעענ-דיגער האט געזען דעם דור פון משיח'ן און זיינע מעשים נאך פאר דעם וועלט בעשאף, האט ער בעהאלטן עס פאר אים און זיין דור אונטער זיין גלאררייכן טראן. (א.)

ויבדל אלקים בין האור ובין החור-שך, (ב) און דער אייבערשטער האט געשייד צווישן דעם ליכט און דעם פינצ-טערניש, מיינט: דער אייבערשטער שייד צווישן די אידן וועלאכע האפן אויף א הילף, און די געצן דינערס וועלאכע לעבן אין פינצטערניש, (ג.)

אנב, "ויאמר אלקים יהי אור", און דער אייבערשטער האט געזאגט זאל זיין ליכט, מיינט אברהם אבינו.

"ויקרא אלקים לאור יום", און דער אייבערשטער האט גערופן דאס ליכט טאג, מיינט יעקב אבינו.

"ולחושך קרא לילה", און דאס פינצ-טערניש האט ער גערופן נאכט, מיינט עשו'ן.

"ויהי ערב" און סע איז געווען אונט, מיינט עשו'ן.

"ויהי בקר" און סע איז געווען פרי מארגן, מיינט יעקב'ן.

"יום אחד", איין טאג מיינט יום הכפור, (י.)

ב בריינגט עס אויף דעם פסוק ויאמר אלקים יהי אור.

(ב) בראשית א. ד. ג) בחיי בראשית א. ב.

י) בראשית א. פסוקים ב-ו; י"ש ברא-שית ד.

(א) י"ש ישעיה תצט. בחיי בראשית א.

דער צווייטער טאָג

דער הימל פאַר שפּרייט

דער בעשאַפּער האָט געזאָגט „יהי רקיע בתוך המים“, וואָס אייגענטליך האָט ער געמיינט מים בתוך? ער האָט געמיינט סע זאָל ווערן אַן אַוים שפּרייט פונקט אין מיטן וואַסער. דער מרחק, די דיסטאַנץ, די ווייטקייט פון די אייבערשטע וואַסערן ביז צו דעם אַוים שפּרייט, זאָל זיין אַקוראַט ווי די ווייטקייט פון דעם אַוים שפּרייט ביז צו די וואַסערן אויף דער ערד. דער אַוים שפּרייט זאָל זיין בתוך [באַטאַוועך] אַקוראַט, פונקט אין מיטן, ז.

אַזוי ווי סע איז פאַראַן אַ חלל, אַ לעה-רער פּלאַץ צווישן דער ערד און דעם הימל. אַזוי איז דאָ אַ חלל, ליידיקייט צווישן דעם הימל און די אייבערשטע וואַסערן, ח.

לויט אַנדערע מיינונגען: האַלב וואַסער אויבן, און האַלב וואַסער אונטן, ט; האַלב אין הימל, און האַלב אין אַוק-ינאָס, אַקעאַן, י. אַגב, די מאַדערנע וויסנשאַפּט האַלט אַז אויף דעם פּלאַנעט מאַרס איז פאַראַן וואַסער. און די אַמעריקאַנער וויסנ-שאַפּטלערס זיינען געווען שטאַרק ענ-טוישט ווען די פּאַטאַגראַפיעס וועלאַכע

דער אייבערשטער האָט געזאָגט „יהי רקיע“, א סע זאָל ווערן [זיין] אַן אַוים שפּרייט, אַ הימל. דער הימל איז דאָך שוין געוואָרן בעשאַפּן דעם ערשטן טאָג?

דער הימל וועלאַכער איז געוואָרן בע-שאַפּן דעם ערשטן טאָג איז געווען פייכט. ווען דער בעשאַפּער האָט גע-גיבן אַ געשריי דעם צווייטן טאָג „יהי רקיע“, איז ער געוואָרן פאַרגליווערט, פּערהאַרטעוועט, ב.

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז סע איז אַרויס אַ פייער פון אויבן, האָט געגיבן אַ לעק די הימל, און זיי זיינען געוואָרן פאַרטריקנט, ג.

מיט וואָס האָט דער בעשאַפּער באַ-פּעסטונג דעם אַוים שפּרייט?

דער שטייגער פון דער וועלט איז, אַז ווען אַ קעניג בויעט פּאַלאַצן בעבאַלקנט [באַדעקט] ער זיי מיט ציגל, האַלץ [שינדלען], ערד. אַכער דער הייליגער, געלויבט זיי ער, האָט בעבאַלקנט זיין וועלט מיט וואַסער, ווי סע שטעהט אין פּסוק „המקרה במים עליותיו“, ד) ער בעבאַלקנט זיינע גאַרנס, אייבערשטע שטיבן מיט וואַסער, ח.

ח) בראשית א. ו.
ז) ירושלמי ברכות פרק א. הלכה א; אונקלוס, יונתן, ירושלמי; רש"י, רמב"ן אויף בראשית א. ו. זעט: ב"ר ד, ג; שו"ט יט, ד; יל"ה יט, ד; י"ש בראשית ה; ת"ת בראשית א. סימן לח.
זעט אלישיך בראשית קאפיטל א. פסוק ב.
ח) ב"ר ד, ג; י"ש בראשית.
ט) רשב"ם א. פסוק 6, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום.
י) י"ש בראשית ה.

א) בראשית א. ו.
ב) ירושלמי ברכות פרק א. הלכה א [זייט ה, א אין חורב אויסגאַבע; זייט ב, ג אויבן אין קראַטאַשינער אויסגאַבע]; ב"ר ד, ב און ז; י"ש בראשית ג, און ה; רש"י, רמב"ן בראשית א. ו; אלשיך בראשית א. פסוק ז.
ג) מר"א א. יב; ב"ר ד, ב. זעט זייט 188, נאַטע י.
ד) תהלים קד, ג.
ח) ב"ר ד, א. ש"ר טו, כב. תנח. חיי שרה
ג; י"ש בראשית ה, תהלים תתסב.

און מע דארף נאך האבן אין זיינען אז ס'איז דער בעל התהילים, ס'איז אונזער רע חכמים ז"ל האבן געהאט קיינע ל' באראטאריעס, געצייגן, מאשינען, וועלעך כע די היינטיגע וויסנשאפטלערס באנוצן.

[ווי האבן די וואסערן רעאגירט אויף דעם בעשאפערס באפעהל, ויהי מבדיל בין מים למים, ב] זיי זאלן טיילן זיך אויף צוויי העלפטן. איין העלפט זאל שטייגן ארויף, און די צווייטע העלפט זאל נידערן אראפ?

סע זיינען פארען פארשידענע מיי-נונגן:

זיי האבן געקווענקלט זיך. זיי האבן נישט געגליסט צו פאלגן. די אונטערשטע וואסערן האבן אפילו געוויינט. און זיי זיינען אלע געשטיגן ארויף אויבן. און דערפאר טאקע ווערן זיי אן גערופן „מים עזים“ עזות פנים'דיגע וואסערן, ג.

דער בעשאפער האט אויס געשמרעקט זיין מינדסטן פינגער. ער האט צעריסן [רקיע — קריעה] זיי אויף צוויי טיילן. און ער האט גענומען איין טייל אראפ אונטן, ד.

דער בעשאפער האט צעטיילט די וואסערן. א האלב זיינען אויבן אין הימל, א האלב אין אקעאן, ה.

ווען דער בעשאפער האט צעטיילט די וואסערן און גענומען א וועק די איי-בערשטע וואסערן, האבן די אונטערשטע וואסערן געוויינט שמארק, און זיי האבן געוואלט געהן ארויף. זיי האבן געזאגט: וויי צו אונז וואס מיר האבן נישט זוכה געווען צו שטייגן ארויף אויבן, צו זיין גאנצט צו אונזער בעשאפער, ו.

„מארינער“ האט גענומען דעם פערצנטן יולי 1965 פון מארס, האבן געוויזן קיין וואסער אויף דעם פלאנעט.

איז כדאי צו באמערקן אז אונזערע חכמים ז"ל האבן געהאלטן שוין מיט א צוויי טויזנט יאר צוריק אז אויבן איז דא וואסער. זיי זאגן נישט אויף וועלעכן פלאנעט, צי אויף וועלעכן הימל. און דאס וואס די פאטאגראפיעס ווייזן קיין וואסער, איז נאך אלץ קיין באווייז אז ס'איז נישט דא דארט. ווייל די פאטאגראפיעס זיינען דאך בלויז פון א קליי-נעם טייל פון מארס, און נישט פון דעם גאנצן פלאנעט.

און אפילו ווען ס'זאל זיין קיין וואסער דארט, איז מעגלעך אז ס'איז געווען, נאך ס'איז געווארן אויס גע-טריקנט אין פארלויף פון די יאר טויזנט-טער.

און אפילו ווען ס'זאל אין גאנצן נישט האבן געווען וואסער אויף דעם מארס, איז פארען וואסער אויף די אנהערע, אדער אויף א טייל פון די אנהערע פלאנעטן. ווייל ווען אונזערע חכמים ז"ל זאגן, איז עס אזוי.

אלענפאלס, ווי די זאך זאל נישט זיין, האבן אונזערע חכמים ז"ל געוויסט שוין מיט א צוויי טויזנט יאר צוריק אז אויבן איז פארען וואסער.

און וואס ס'איז נאך מעהר אינעם-רעסאנט איז דער פאקט וואס דער בעל התהילים האט געוויסט דאס שוין מיט א קנאפע דריי טויזנט יאר צוריק. ווי ס'ע שטעהט אין פסוק: „המקרה במים עליותיו“, ער בעבאלקנט זיינע גארנס, זיינע אייבערשטע שטיבן מיט וואסער, סע, א.

זעט ב"ה, חדר ב, זייטן 23-39.
ה) ב"ר ד, ד; י"ש תהלים תשפט; יל"ה סה, טז.
ו) זעט איינצלעהייטן אין: בחיי ויקרא ב, יג; י"ר בראשית ד, א"ב [סודי רזא].

א) תהלים קד, ג; פארגעהענדיגע גאטע ה.
ב) בראשית א, ו.
ג) י"ר בראשית יג, א פון מדרש כונן; בחיי ויקרא ב, יג.
ד) י"ר בראשית יג, א פון מדרש כונן.

איז פאראן אן אונטערשיד צווישן די אייבערשטע און די אונטערשטע וואָס מערן?

יא. די אייבערשטע וואָס מערן זיינען זכרים, מענלאך, מאַסקולין, ער געשלעכט. די אונטערשטע וואָס מערן זיינען נקבות, ווייבלאך, פעמענין, זי געשלעכט, ו.

דער פסוק זאָגט „ויעש אלקים את הרקיע“, ז און דער אייבערשטער האָט געמאַכט דעם הימל. דער הימל איז דאָך געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן טאָג? סע מיינט אַז ער האָט באַפעסטיקט אים אויף זיין שטאַנד, ח.

סע איז פאראן אַ מיינונג אַז דער רקיע פון דעם צווייטן טאָג פון דעם וועלט בעשאַפן מיינט דעם הימל פון די קעפ פון די חיות, ט.

די תורה דערצעהלט „ויעש אלקים את הרקיע, ויבדל בין המים... ויהי כן“, י דער אייבערשטער האָט געמאַכט דעם אויס שפרייט. ער האָט צעשייד די וואָס מערן... און סע איז געווען אַזוי. צו וואָס דאַרף מען דעם „ויהי כן“? דאַרט וואו דער פסוק זאָגט „ויומר“ דער איי-

זיי ווערן אַן גערופן וויינענדיגע וואָס מערן, ו*).

די אונטערשטע וואָס מערן האָבן אַפ געטיילט זיך פון די אייבערשטע וואָס מערן מיט אַ געוויין, ז).

ווי ווייט איז געווען פון די אייבער-שטע וואָס מערן ביז צו די אונטערשטע? סע זיינען פאראן עמליכע מיינונגען: אפילו נישט די ברייט פון אַ טפח, פויסט, ח);

די ברייט פון בלוז דריי פינגערס, ט); די ברייט פון אַ צוויי דריי פינגערס, י);

די ברייט פון אַ האַר, א); אַזוי ווי די ברייט פון אַ שפאלט צווישן איין ברייט און דער אַנדערער פון אַ בריק, ב);

אַזוי ווי צוויי דעקן איינע איבער דער צווייטער, ג);

אַזוי ווי צוויי בעכערס איינער איבער דעם צווייטן, ד).

אויף וואָס האַלטן זיך די אייבערשטע וואָס מערן? אויף דעם בעשאַפערס געזאָג, ח).

א, ז; יל"ה סה, טז; רש"י, רמב"ב בראשית א, ו; י"ר ויקרא.

ו) ירושלמי ברכות פרק ט, ענדע הלכה ב; און תענית פרק א, הלכה ג; ב"ר יג, יג; זהר בראשית כט, ב, אונטן און מו, א, אונטן; י"ש ישעיה שכד און תהלים תשמג; יל"ה"י מה, ח; י"ר בראשית יג, ב, זעט פרי"א ענדע פרק ה, און פרק כג; זהר פנחס רנה, א.

ז) זעט בראשית א, ז. ח) רש"י בראשית א, ז.

ט) די חיות הקודש זיינען די סאַמע העכס-טע קאַטעגאָריע פון די מלאכים. זעט פרי"א אַנהייב פרק ד און רד"ל דאַרט; במ"ר יב, ח; י"ש בראשית ה; י"ר בראשית יב, ב און יד, א; רמב"מ, מדע, הלכות יסודי התורה, פרק ב, ז.

י) בראשית א, ז.

ו*) י"ר ויקרא ה, ב. ז) ב"ר ה, ד; י"ש איוב תתקטו. ח) תוספתא חגיגה ב, 5, אַזוי זאָגט בן זומא. פאַרגלייכט מיט דעם פאַלגנדיגן. זעט עקידה בראשית, שער ג, כה, ב—כט, א.

ט) חגיגה טו, א; י"ש בראשית ד, אַזוי זאָגט בן זומא מיט דעם פאַרגעהענדיגן; זעט תרגום יונתן בראשית א, ז; י"ר בראשית יג, ב.

י) ב"ר ב, ד. א) חגיגה טו, א. ב) חגיגה טו, א. ג) חגיגה טו, א. ד) חגיגה טו, א.

ה) תענית י, א; ב"ר ד, ג און ד; י"ש בראשית ה און תהלים תשפט; ל"ט בראשית

און אפשר האט בן זומא געהאט א נסת'ר דיגן, א פארבארגענעם תירוץ. און ער האט נישט געוואלט אנטפלעקן דעם סוד. און אט דאס איז די באדייטונג פון דעם שטורמען, ב.

„ויהי כן“ מיינט נישט אז בלויז אין דעם פאל „איז עס געווען אזוי“, נאר אין אלע פאלן, ג.

לויט אן אנדער מיינונג איז דער „ויהי כן“ באהעפט צו דעם ווייטערדיגן פסוק, געמלאך: „ויהי כן“, נאך דעם ווי סע איז געווען אזוי, „ויקרא אלקים לרקיע שמים“, ד) האט דער אייבערשטער גערופן דעם אויס שפרייט הימל, ה).

ביי דעם גאנצן וועלט בעשאף שטעהט „ויהי כן“ פאר דעם ווערן בעשאפן. בלויז ביי „יהי רקיע“ שטעהט „ויהי כן“ און סע איז געווארן אזוי, נאך דעם ווי די זאך איז שוין געווארן בעשאפן, ו).

וואָס באַדייט „ויקרא אלקים לרקיע שמים“, ז) און ער האָט גערופן דעם אויס שפרייט שמים?

שמים מיינט שא מיב, שם מיב, אש ומיב, צו זאָגן אונז אז דער בעשאפער האָט צונויף געמישט איינס מיט דעם אנדערן, און ער האָט בעשאפן פון זיי דעם הימל, ח).

וואָס געפינט זיך אין דעם צווייטן הימל?

דער ראַד, די ספּערעס פון דער זון און

בערשטער האָט געזאָגט, ער האָט באַ- פעהלט סע זאָל ווערן דאָס און דאָס, איז שוין, געשיקט זיך צו זאָגן דערנאָך „ויהי כן“. געמלאך דער אייבערשטער האָט באַפּעהלט, און דער באַפּעהל איז געוואָרן דורך געפירט. אָבער דאָ שטעהט דאָך „ויעש... ויבדל“ און ער האָט געמאַכט... און ער האָט צע- טיילט, צו וואָס זשע דאַרף מען דעם „ויהי כן“?

אונזערע חכמים ז"ל זאָגן: „ויעש אלקים את הרקיע“, 1) און דער אייבער- שמער האָט געמאַכט דעם אויס שפרייט איז איינער פון די פּסוקים וועגן וועלכע בן זומא האָט געמאַכט שטורמען די וועלט: וואָס הייסט „דער אייבערשטער האָט געמאַכט“? דער פּסוק זאָגט דאָך „בדבר ה' שמים נעשו“, 2) מיט דעם אייבערשטנס וואָרט זיינען געוואָרן די הימלן! ?

נאָר בן זומא'ס שטורמען איז נישט וועגן דעם „ויעש“. וואָרן ביי דעם פּערטן און זעקסטן טאָג שטעהט דאָך אויך „ויעש“, א).

נאָר דער רעש, דער שטורם איז גע- ווען וועגן דעם: וואָס ביי אַנדערע טעג שטעהט „ויהי כן“ און סע איז געוואָרן [געווען] אזוי נאָך דעם „און ער האָט געזאָגט“, צו ערקלעהרן אז באלד נאָך זיין זאָג איז געוואָרן אזוי. בעת דאָ שטעהט דאָך „ויעש“ נאָך „ויאמר“! אַט דאָס איז געווען בן זומא'ס קשיא.

ה) א"ע בראשית א. ח. דער רמב"ן נעמט נישט אן דעם דאָזיגן תירוץ.

ז) ל"ט בראשית א. ז.

ז) בראשית א. ח.

ח) חגיגה יב, א. אונטן; ב"ר ד, ז; במ"ר יב, אנהייב ד; ספר רזיאל המלאך, זייט לג, אויבן; י"ש בראשית ג; רש"י בראשית א. פסוקים א און ח; רמב"ן בראשית א. ח; ל"ט בראשית א. א. זייט ג, ב; רקאנטי בראשית ב, א.

1) בראשית א. ז.

2) תהלים לג, ו.

א) בראשית א. פסוקים טז, כה. [ביי דעם פיפטן טאָג, בראשית א. כא, שטעהט ויברא].

ב) ב"ר ד, ה. און זעט דאָרט: [רש"י?]; מתנות כהונה, יפה תואר, ידי משה, מהר"ו; רמב"ן און אור החיים בראשית א. ז; י"ר בראשית יג, ב.

ג) רמב"ן בראשית א. ז.

ד) בראשית א. ח.

בעשאַפונג איז גוט. אָבער דעם צווייטן טאָג האָט ער נישט געענדיקט די אַר- בעט מיט דעם וואַסער. און אויף אַ נישט געענדיקטער זאך קאָן מען דאָך נישט זאָגן „סע איז גוט“ (ב).

ווייל דעם צווייטן טאָג איז געווען דער מכול, דער פאַרפלייזן. ווען אַ וועלט ווערט אַפּ געווישט פון דעם ערד קוגל, זאָגט מען נישט „כי טוב“ סע איז גוט, ב*).

סע שמעיהט נישט כי טוב, ווייל משה רבינו, וועלאַכער ווערט אָן גערופן טוב אָדער אויך טוביה, ג), איז געוואָרן גער- שלאָגן דורך וואַסער. נעמלאַך, ער האָט נישט געפירט אַריין די אידן אין ארץ ישראל דערפאַר ווייל ער האָט געשלאָגן דעם פעלז, אויף דעם אַרט פון רעדן צו אים, ער זאל גיבן וואַסער, ד).

ווייל דעם צווייטן טאָג זיינען געוואָרן בעשאַפּן:

פון דער לבנה. לויט אָן אַנדער מיינונג אַלע הימלישע ספּערעס, ט).

וואָס מיינט „יום שני“? סע מיינט נישט דער צווייטער טאָג פון דער וואַך, מאָנטיק. ווייל סע איז דאָך נאָך נישט געווען אַ וואַך דענצ- מאַל. נאָר סע מיינט דער צווייטער טאָג פון דעם וועלט בעשאַפּן, א).

ביי די בעשאַפונגען פון אַלע מעג פון דעם וועלט בעשאַפּן שמעיהט: דער אייבערשטער האָט געזען „כי טוב“, אַז דאָס וואָס ער האָט בעשאַפּן איז גוט. פאַר וואָס שמעיהט נישט „כי טוב“ אויך ביי די בעשאַפונגן פון דעם צווייטן טאָג פון דעם וועלט בעשאַפּן?

סע זיינען פאַראַן עטלאַכע טעמים: ווייל אַלע מעג האָט ער אָן געהויבן אַן אַרבעט, און ער האָט געענדיקט זי. און ער האָט געזען „כי טוב“, אַז די

ט) י"ש מלאכי תקצג.

י) בראשית א, ה.

א) ירושלמי אנהייב ראש השנה, פני משה דאָרט און פאַרגלייכט מיט קרבן העדה: י"ר בראשית יד, א.

ת"ת בראשית א, פסוק ה, סימן מא באַ- מערקט „שלא מצינו חשבון לשבוע מן התור- רה“, ווייל מיר געפינען נישט די תורה זאל רעכענען לויט די טעג פון דער וואַך.

תוספות ראש השנה ג, א אונטער דעם וואַרט שני, בריינגט שוין דאָרט ירושלמי ראש השנה אנהייב פרק א, אַז „יום שני“ ביי דעם וועלט בעשאַפּן מיינט נישט מאָנטיק, נאָר דעם צווייטן טאָג פון דעם בעשאַפּן.

ואני הקטן אהרן באאמור'ר ר' משה ז"ל באַמערק: רב אַסי רמי, כתיב „ותוצא הארץ דשא" בתלת בשבתא — און די ערד האָט געבראַכט אַרויס גראָזן דעם דריטן טאָג פון דער וואַך, „וכתיב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ" במעלי שבתא, פרייטיק. זעט חולין ס, ב; י"ש בראשית ח.

יום שני, יום שלישי, יום רביעי... מיינט

דאָך מאָנטיק, דינסטיק, מיטוואַך. אין לשון הקודש האָבן מיר דאָך נישט אַפילו היינט צו טאָג אַ ספּעציעל וואַרט פאַר די טעג פון דער וואַך.

ב) ב"ר ד, ו; זהר בראשית מ, ו; י"ש בראשית ה; רש"י בראשית א, ז; ל"ט בראשית א, ז; רשב"ם בראשית א, ו; רקאנטי בראשית ה, יא.

זעט אלשיך בראשית זייט ט, איב.

ב*) בחיי בראשית ב, ג.

ג) זעט: סוטה יב, א; מנחות נג, ב; פרי"א פרק מה, אויסגאָבע אום; ש"ר א, כ; ויק"ר א, ג און כ, א; ק"ר ד, ט און ט, א; אגדת אסתר, זייט 48, עדיציע באַבער; י"ש בראשית ו און שמות קסו; יל"ה כא, ד; ל"ט שמות ב, ב און דברים זייט 10.

זעט מיינע ביכער: „משה רבינו זיין לעבן און שאַפונג“, אין אידיש; „מאָזעס אים ליכ- טע דער אגדה“ זייט 20, נאָטע 40 און זייט 50, נאָטע 163, אין דייטש.

ד) ב"ר ד, ו; י"ש בראשית ו; ל"ט בראשית א, ז.

דער מלאך פון טויט, ה); ; גיהנם, ו*);
 ווייל „ויבדל“, ז) ער האָט געמאַכט אַ
 צווישן שויד.

דער גיהנם

ריכטיג. אזוי דאַרף און מוז זיין. ליכטי-
 קייט און פינצטערניש קאַנען נישט עק-
 זיסטירן צוזאַמען.
 אַבער ביי דעם צווייטן טאַג איז דאָך
 דער צווישן שויד געוואָרן געמאַכט נישט
 צווישן צוויי געגן געזעצטע עלעמענטן,
 נאָר צווישן איין און דעם זעלבן עלע-
 מענט. דער צווישן שויד איז געוואָרן
 געמאַכט „בין מים למים“, (ט) צווישן
 וואַסער און וואַסער. צווישן דעם זעלבן
 מין. אויף אַזאַ צווישן שויד קאָן מען
 נישט זאָגן „אַז סע איז גוט“, ו).

פאַר וואָס האָט דער בעשאַפער בע-
 שאַפן דעם גיהנם?

אַלץ וואָס דער בעשאַפער האָט בע-
 שאַפן, האָט ער בעשאַפן זיין געגן טייל.
 ער האָט בעשאַפן בערג און בערגלאַך,
 ימים און טייכן, צדיקים און רשעים,
 גיהנם און גן עדן און נאָך, און נאָך, א).

פֿון וואָס איז גיהנם געוואָרן בעשאַפן?
 פון דער ערד ארקא, ז1).

וואָס איז געוואָרן בעשאַפן פריער
 גיהנם צי גן עדן?
 גיהנם. גן עדן איז געוואָרן בעשאַפן
 דעם דריטן טאַג, ז2).

אויך ביי דעם ערשטן טאַג שמעחה
 דאָך „ויבדל“, נעמלאַך „ויבדל אלקים
 בין האור ובין החושך“, ח) און דער
 אייבערשטער האָט צעשויד דאָס ליכט
 און דאָס פינצטערניש, און דאָך שמעחה
 דאַרט „כי טוב“. פאַר וואָס שמעחה
 נישט אויך דאָ ביי דעם צווייטן טאַג
 „כי טוב“?

נאָר דער תירוץ איז: ביי דעם ערשטן
 טאַג איז דער צווישן שויד געוואָרן גע-
 מאַכט צווישן „ליכט“ און „פינצטער-
 ניש“. און אויף דעם איז שויד, געשיקט
 זיך, צו זאָגן „כי טוב“. וואָרן אזוי איז

ל"ט בראשית א, ז; בחיי בראשית א, ד.
 זעט: ב"ר יא, ט; י"ש בראשית ענדע לד.
 לויט: תנח. נשא יא; תנח"ב נשא יט;
 מדרש הנעלם אין ז"ח ה, א; י"ש בראשית
 ענדע כ, ירמיה רצח, משלי תתקמב; יל"ה
 עב, לד; מנה"מ ג, תשובה 113, ד 610; מדה
 99 איז דער גיהנם געוואָרן בעשאַפן פאַר
 דעם וועלט בעשאַפן.
 לויט שו"ט צ, יב — צווי טויזנט יאָר פאַר
 פאַר דעם וועלט בעשאַפן.
 ז) בראשית א, ג.
 ז1) י"ר בראשית ד, ב, אויבן, פון פודי
 רזא.
 ז2) בחיי בראשית ג, כד.
 ח) בראשית א, ד.
 ט) בראשית א, ו. (ה) הרב ש. קליין.
 א) חגיגה טו, א. פאַרגלייכט: סוטה כב,
 א; ב"ב טז, א.

ח) זהר בראשית מו, ב, אונטן.
 לויט: תנח. וישב אנהיב ד; ילמדנו ב'
 חוקת יא; י"ר בראשית יו, ב, אויבן, איז
 ער געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן טאַג.
 לויט בחיי בראשית ב, ד איז ער נישט
 געוואָרן בעשאַפן פאַר דעם זעקסטן טאַג.
 זעט נאָך מיינונגען אויף זייט 291.
 ו) ב"ר ד, ו; זהר בראשית מו, א; י"ש
 בראשית ה; בחיי בראשית א, ד; י"ס
 בראשית פרשה ב, זייט ג, ב.
 עקידה בראשית שער ג, זייט כו, ב—כח, א.
 ו*) פסחים נד, א; פ"א פרק ד; מדרש
 כונן; ב"ר ענדע פרשה ד; ש"ר טו, כב;
 תנח. חיי שרה, ג; תנח"ב בראשית יו; זהר
 בראשית מו, א; י"ש בראשית ה און ישעיה
 ענדע תלו; יל"ה קד, ה און קמט, ח; רש"י
 ישעיה ל, לג און זעט דאַרט תרגום; רש"י
 נדרים לט, ב אונטער דעם וואָרט כי ערוך;

אין דער צוקונפט וועט דער הייליקער, געבענמאשט זיי ער, זיצן אין גן עדן און דרש'ענען. אלע צדיקים זיצן פאר אים. דאס גאנצע הימלישע געריכט שטעהט אויף זייערע פיס; די זון און די פלאַ-נעמן פון זיין רעכטער האנט, די לבנה און די שמערנס פון זיין לינקער האנט. און דער הייליקער, געלויבט זיי ער, זיצט און דרש'נט אַ נייע תורה וועלעכע ער וועט גיבן דורך משיח'ן.

נאָך זיין ענדיגן שטעלט אויף זיך זרר-בבל בן שאלתיאל אויף זיינע פיס, און ער זאָגט יתגדל ויתקדש. זיין קול געהט פון איין עק וועלט ביז צו דעם צווייטן, און אלע מענטשן פון דער וועלט ענט-פערן אמן. אויך די אידישע רשעים און די געצן דינערישע צדיקים, וועלעכע זיינען געבליבן אין גיהנם, ענטפערן און זאָגן אמן. און די וועלט שטורמט, רוישט ביז דאָס קול פון זייער געשריי ווערט געהערט פאר דעם הייליקן ברוך הוא. און ער פרעגט: וואָס אזוינס איז דאָס גערויש וואָס איך הער? און די דינסט מלאכים ענטפערן און זאָגן פאר אים: האָר פון דער וועלט, דאָס זיינען די איד-שע רשעים און די געצן דינערישע צדי-

פאר וועמען איז דער גיהנם?
פאר רשעים, ב' בייזוויכטן;
פאר עזות פנים'ער, ג' אַראַגאַנטן,
פרעכע פארשוניען;
פאר די יעניגע וועלעכע היטן נישט אַפ די תורה, ד';
פאר די וועמענס עבירות זיינען מעהר,
שטייגן איבער די צאל פון זייערע מצוות, ה'.

ווער געהט נישט אַריין אין גיהנם?
אַ גע'מל'טער, ח'.

ווי זאָגט ווערן די רשעים גע'משפט,
געשטרעפט אין גיהנם?
צוועלף חדשים, מאַנאַטן, ו' זעקס חד-
שים מיט הייסן, זעקס חדשים מיט קאַלטן, *ו'.

קאָן אַ רשע אַ מאָל אַרויס פון דעם גיהנם?

יא. פאר ענטפערן איין אמן ווערן רשעים ניצול, אַפ גערעטעוועט, פון גיהנם, ז'.

ווי אזוי געהט צו דאָס אַפ ראַטעווען אַ רשע פון גיהנם פאר זיין ענטפערן אמן?

ה' שו"ט ה. א. זעט: נאָטע ז'; יל"ה ה. ג. ו' ירוש. סנה. פרק י. הלכה ג; שבת לג. ב; עדיות ענדע פרק ב; אי"ר א. מ; תנח"ב בראשית לג; זהר נה. סה. ב; סא"ר זייט 15; ילמדנו בראשית ג; ילמדנו ג. ראה י; אבד"ע 9-38; י"ש מלאכי תקצג; מ"מ יז. זייט 84 און לא. נה; יל"ה מ. ד און מט, כח; ס"ח תקנה.

זעט ר"ה יז. א. און דאָרט וועהרט גע-בראַכט אַז סע זיינען פאַראַן אַזעלעכע וועלאַ-כע וועהרן געשטרעפט "לדורי דורות", ווי צום ביי שפיל ירבעם בן נבט און זיינע חברים, קאַלעגן; חידושי אגדות מהר"ל.

*ו' תנח. ראה יג; זעט דומ"ה בראשית ג. כד.

ז' י"ש ישעיה אָנהייב תכט.

ב' עירובין יט. א; ב"מ פג. ב; ק"ר ג. ט און ז. ב. ד; א"ר ג. יד; שו"ט א. כב; יל"ה ט. יז.

זעט: פ"ר פיסקא א. זייט ג. א און פיסקא מא. זייט קעג. ב; פ"ר"כ זייטן קג. א און קסא. ב. אויסגאַבע אום.

ג' אבות, ענדע פרק ג; כלה 190, 146. רבי אליעזר זאָגט: עז פנים מיינט אַ ממזר. רבי יהושע זאָגט: בן הנדה. רבי עקיבא זאָגט: ממזר און בן הנדה. אַז אַן עזות פנים מעג מען רופן רשע, זעט תענית ז. ב.

ד' ש"ר ב. ב; תנח"ב שמות י; יל"ה יא. י. ה' ירוש. פאה פרק א. ענדע הלכה א; ירוש. קידושין, פרק א. הלכה ט; שמחות זייט 215.

ווען זיי קומען צו דער טיר פון דעם גן עדן, געהען אריין מיכאל און גבריאל צו ערשט, און זיי בארומן זיך מיט דעם הייליקן ברוך הוא. און ער זאגט צו זיי: לאזט זיי אריין; זאלן זיי קומען און זען מיין כבוד, מיין גלאַרייכקייט. ווען זיי קומען אריין, פאלן זיי אויף זייערע פנים'ער. זיי בוקן זיך פאר אים, בענטשן און לויבן זיין נאמען. די צדיקים גמורים, די פערפעקטע צדיקים און די רעכט פארטיקע דאנקען און לויבן דעם הייליקן, געבענטשט זיי ער, (ח).

וואָס איז דעם גיהנם'ס באַציאונג צו רשעים?

ער וויל זיי. ער וועט שרייען: איך האָב קיין געשעפטן מיט צדיקים. איך וויל רשעים, די יעניקע וועלאַכע האָפן אויף הילף פון די געצן דינערס. די וועלאַכע טוען פאַלשקייטן. און דער הייליקער ברוך הוא זאָגט: גיבט דעם גן עדן צו די צדיקים און די רשעים צו דעם גיהנם. ווי דער פסוק זאָגט: „לעלוקה שתי בנות“ (ט).

ווי אַזוי פילן די רשעים אין גיהנם וועגן דעם אייבערשטן?

זיי לויבן אים. זייערע טרערן גיסן זיך ווי קוואַלן און קילן אָפּ דעם גיהנם. זיי זיינען מודה, גיבן צו און אַנערקענען אַז אַליץ וואָס ער טוט איז גוט און גערעכט, (י).

וויפיל אָפּטיילן זיינען פאַראַן אין גיהנם?

זיבן, (י*).

קים, וועלאַכע זיינען געבליבן אין גיהנם. זיי ענטפערן אַמאָ, און רעכטפאַרטיקן אויף זיך דעם דין, דעם אורטייל.

באַלד דערוועקט זיך זעהר דעם הייליקנס, געבעטשט זיי ער, באַרם האַר-ציקייט אויף זיי, און ער זאָגט: אַבער וואָס קאָן איך דען טון איצט וועגן זייער דין וועלאַכן דער יצר הרע האָט גורם געווען, פאַראורזאַכט, זיי. און אין דער דאָזיקער שעה נעמט ער דעם שלימל פון גיהנם אין זיין האַנט, און ער גיבט אים צו די מלאכים מיכאל און גבריאל אין קעגנזאַרט פון אַלע צדיקים, און ער זאָגט צו זיי: געהט און עפנט די טויערן פון דעם גיהנם, און בריינגט זיי אַרויף. געהען זיי באַלד מיט די שלימל, און זיי עפענען אויף אַכט טויזנט טויערן פון גיהנם. און יעדער גיהנם איז דריי הונדערט מייל לאַנג, דריי הונדערט מייל ברייט, טויזנט מייל דיק און הונדערט מייל טיף. און יעדער רשע וועלאַכער פאַלט אַריין אין אים, קאָן שוין קיין מאָל קומען צוריק אַרויף.

וואָס זשע טוען מיכאל און גבריאל אין דער דאָזיקער שעה? זיי כאַפן אָן יעדן איינעם פון זיי, און זיי בריינגען אים אַרויף, פונקט ווי אַ מענטש ציט אַרויף מיט אַ שמריק זיין חבר פון אַ גרוב. און זיי וואַשן, פאַרפיומירן, און קורירן, היילן זיי אַוים פון די גיהנם מכות. זיי באַקליידן זיי מיט נייע מלבושים, קליידער, און בריינגען זיי פאַר דעם הייליקן, געלויבט זיי ער, און פאַר אַלע צדיקים.

(ח) י"ש ישעיה אנהייב תכט.

משלי ל, טו; י"ש משלי ענדע תתקסב; רש"י משלי ל, טו.

זעט מ"מ קאפיטל ה, פסוק ז.

(י) ש"ר ה, ד; עירובין יט, א; שו"ט פד, ג; יל"ה פד, יב און יג; י"ש תהלים תתלג.

(י*) זהר פקודי רסג, א; י"ר קרח כט, ב פק בחיי. זעט זייט 110, נאטע ז.

לויט י"ש משלי תתקלט פערצן.

(ט) פארגלייכט: ש"ר ה, ענדע ד; שו"ט לא, ט; יל"ה לא, יב; י"ש תהלים תשיז, תתלג און משלי ענדע תתקסב; רש"י משלי ל, טו.

וועגן דעם טייטש פון לעלוקה שתי בנות, זעט: ע"ז יז, א און תוספות אונטער דעם וואָרט לעלוקה; רש"י, א"ע, רלב"ג, מצודות

אָנהייבן, אונטער נעמען, טון אַ נייע זאך ווערט שוין דערמאָנט אין ספרים.

און רבינו בחיי ז"ל זאָגט: „ולכך אסרו רז"ל [רבנותינו זכרונם לברכה] להתחיל כל מלאכה בו, ואמרו אין מת-חילין בשני". און דערפאַר האָבן אונזער רע חכמים ז"ל פאַרבאָטן צו אָן הייבן אַ מלאכה אין דעם מאָג. און זיי האָבן גע-זאָגט: מע הייבט נישט אָן מאַנטיק, י.

אַבער נאָך דעם אַלעמען זאָגט דער פסוק אויף דעם גאַנצן וועלט בעשאַף „טוב". נעמלאַך: „וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (א). און דער אייבערשטער האָט געזען אַז אַלץ וואָס ער האָט געמאַכט איז געווען זעהר גוט, (ב). דאָס דעקט שוין אויך דעם צווייטן מאָג.

וְיִי עֲרַקְלֵהֲרַט מֵעַן דִּי גִמְרָא אַז סַע אִיז נִישַׁט דָאָ אַ גִּיהֲנָם?

רבי שמעון בן לקיש זאָגט: „אין גיהנם לעולם הבא. אלא הקדוש ברוך הוא מוציא חמה מנרתיקה. צדיקים מת-רפאין בה, ורשעים נידונין בה". דאָס הייסט אַז אין דער קומענדיקער וועלט איז נישט פאַראַן אַ גיהנם. נאָר דער אייבערשטער פירט אַרויס די זון פון איר פיטער פאַס. די צדיקים ווערן גע-היילט דורך איר. און די רשעים ווערן גע'משפט דורך איר. דאָס מיינט נישט אַז סע איז נישט פאַראַן אַ גיהנם לעולם

וְיִי עֲרַקְלֵהֲרַט דִּי אויף זעערס איבער די זיבן אָפּטיילונגען פון גיהנם? (די כרובים, א).

וְיִי עֲרַקְלֵהֲרַט געוואָרן בעשאַפן די כרובים?

פאַר דעם גאַנצן וועלט בעשאַף, א*.) ער האָט געטון אַ בלאַז מיט פייער, און סע האָט אָן געצינדן די שבעה מדורי גיהנם, (ב) די זיבן אָפּ טיילן פון גיהנם. דעם צווייטן מאָג זיינען געוואָרן בע-שאַפן:

דאָס פייער פון דעם גיהנם, (ג);

דאָס ליכט פון דעם גיהנם, (ד);

לויט אַנדערע מיינונגען איז דער גי-הנם איינס פון די זיבן זאכן וועלעכע זיינען געוואָרן בעשאַפן:

פאַר דעם וועלט בעשאַף, (ה);

צוויי טויזנט יאָר פאַר דעם וועלט בעשאַף, (ו);

פאַר אַלצדינג, (ז);

דער הלל, דער לעדיגער רוים פון דעם גיהנם איז געוואָרן בעשאַפן צוויי טויזנט יאָר פריער, (ח).

דאָס ליכט פון דעם גיהנם איז גע-וואָרן בעשאַפן ערב שבת, (ט).

אגב אורחא, אין איין וועגס לוינט זיך צו באַמערקן אַז דאָס בעמראַכטן מאַנ-טיק פאַר אַ נישט מזל'דיקן מאָג צו

(א) בחיי בראשית ג, כד.

(א*) אָנהייב תדא"ר.

(ב) מדרש כונן.

(ג) תוספתא ברכות 7; פ"א אָנהייב פרק ד [זעט פרק ג און רד"ל הערה לז]; תנח.

חיי שרה ג; י"ש בראשית ה; יל"ה קד, ה.

(ד) פסחים נד, א; י"ש בראשית ה;

רקאַנטי בראשית ה, יא.

(ה) פסחים נד, א; גדרים לט, ב; פ"א

פרק א; תרגום יונתן בראשית ב, ח; תדא"ר

פרק לא, זייט קכ, ב; תנח, נשא יא; תנח"ב

נשא יט; זהר חדש ת, א, מדרש הנעלם; י"ש

בראשית ה [דאָס פייער פון גיהנם] און כ,

ירמיה רצה, משלי תתקמב; מנה"מ ג, תשובה

זייט 113; ד זייט 610; מדה 99.

פאַרגלייכט די ווערסיעס מיט זהר צו לד, ב.

(ו) תרגומים יונתן און ירושלמי בראשית

ג, כד.

(ז) תדא"ר פרק לא, קכ, ב.

(ח) תנח. חיי שרה ג.

(ט) פסחים נד, א.

(י) בחיי בראשית א, ד.

זעט זהר פנחס, רעיא מהימנא תצא רפא, ב.

זעט יום ג'.

(א) בראשית א, לא.

(ב) פסחים נד, א; ב"ר ד, ו; י"ש ברא-

שית ו.

קערפער, און סע ברענט אים, ז). די חכמים ז"ל זאגן אויסדריקלאך אז סע איז דא א גיהנם, ח). לויט אן אנדער מיינונג: אידן זעען קיין מאל דעם גיהנם, ח*.)
ו) און געפינט זיך דער גיהנם?
 סע זיינען פאראן פארשידענע מיינונג-גען:

- איבער דעם הימל, ט);
- הינטער די הרי החושך, די פינצטערע בערג, י);
- אין ירושלים, א);
- אין צפון-מערב זייט, ב).
ו) גרויס איז דער גיהנם?
 די וועלט איז א זעכציקסטל פון גי-הנם, ג). איז דער גיהנם זעכציק מאָל אזוי גרויס ווי די וועלט.
 מצרים איז געווען פיר הונדערט מייל אויף פיר הונדערט מייל. און מצרים איז א זעכציקסטל פון כוש [עטיאָפּיע, אַבע-סיניע?]. כוש איז א זעכציקסטל פון דער וועלט. די וועלט איז א זעכציקסטל פון גן. גן איז א זעכציקסטל פון עדן. עדן איז א זעכציקסטל פון גיהנם. קומט אויס אז גיהנם איז גרעסער זעכציק מאָל פון עדן... ג*.)

הבא, נאך דעם שטארבן. ווייל כאלד נאך דעם שטארבן איז יא פאראן א גיהנם. נאך סע מיינט אז סע איז נישט דא א גיהנם לעתיד לבא, נאך תחיית המתים, נאך דעם ווען די מויטע וועלן ווערן צוריק לעבעדיק. דענצמאל וועט דער הייליגער, ברוך הוא, ארויס פירן די זון פון איר פיטער פאס... ב*.)

אז רבי שמעון בן לקיש האָט געמיינט מיט זיין באַהויפט דעם לעתיד לבא, דאָס הייסט אז סע איז נישט דא א גיהנם לעתיד לבא נאך תחיית המתים, קאָן מען זען דערפון וואָס:
 ער אַליין נוצט אויף אנדערע ערטער דעם אויסדרוק לעתיד לבא נישט לעולם הבא, ג).
 ער און רבי ינאי נוצן דעם אויסדרוק לעתיד לבא, ג*.)

רבי ינאי און רבי ישמעאל נוצן דעם אויסדרוק לעתיד לבא, ד).
 סע זיינען פאראן מיינונגען אז די זון ברענט די רשעים, ח).
 אז גיהנם מיינט דער טאָג אין וועלאַכן מע ברענט די רשעים, ז).
 נישט טאָג און נישט גיהנם, נאָר א פייער קומט אַרויס פון דעם רשעים

ח) שו"ט יט, יג; יל"ה יט, כ.
 ז) ב"ר ה' ו' און כו' ו'; ק"ר א, ענדע פסוק ה'.
 ז) ב"ר ה' ו'; י"ש מלאכי תקצג; מהר"י קרא אויף ישעיה לא, ט.
 ח) עירובין יט, א, אונטן; ב"ר ה' ו'; שו"ט יט, יג; י"ש ישעיה אָנהייב תלז און מלאכי תקצג, זעט: פר"כ קפו, ב, אויסגאַבע אום; מהר"י קרא אויף ישעיה לא, ט.
 ח*) אר"ב נוסחא א', פרק טז.
 ט) תמיד לב, ב.
 י) תמיד לב, ב.
 א) פר"כ קפו, ב, אויסגאַבע אום.
 ב) ש"כ"ל ט, א פון "סודי רוזי".
 ג) פסחים צד, א.
 ג*) פסחים צד, א; תענית י, א; מנה"מ ד, זייט 603.

ב*) נדרים ה, ב און ר"נ דאָרט, לעצטע דריי שורות.
 פאָרגלייכט: ב"ר כו' ו'; ק"ר א', ה, ב; י"ש מלאכי תקצב, הניאל יב, ב, און די פירושים דאָרט.
 ג) ע"ז ג, ב—ד, א; י"ש מלאכי תקצג.
 ג*) ב"ר כו' ו'; שו"ט יט, יג; יל"ה יט, כ.
 ד) ק"ר א, ענדע פסוק ה. אין מהר"י קרא אויף ישעיה לא, ט שטעהט אין גיהנם [לע"ל].
 אגב, ר' שלמה באַבער ז"ל מאַכט אויפֿ-מערקזאַם אין זיינע הערות אויף מדרש שוחר טוב יט, יג הערה פה אז אין ק"ר א, פסוק ה זאָגט עס בלויז רבי שמעון בן לקיש איז כדאי צו באַמערקן אז אין מין מדרש זאָגן עס רבי ינאי און רבי ישמעאל.
 זעט וואָס כביכול זאָגט צו דעם גיהנם אין: תנת. מצורע ב; תנח"ב מצורע ה; יל"ה לד, יז.

אבדון, אמונתך באבדון, א); ... קאָן דען ווערן דערצעהלט דיין אמת אין [קבר] גיהנם.

באר שחת, לא תתן חסידך לראות שחת, ב); דו וועסט נישט לאָזן דיינע פרומע זעהן גיהנם. בור שאון און

טיט היון, ויעלני מכור שאון מטיט היון, ג); און ער האָט אַרויף געבראַכט מיך פון דעם ברימענדיגן גרוב [גיהנם] און פון דעם זומפיקן ליים [גיהנם].

צלמות, יושבי הושך וצלמות, ד); זי- צערס אין פינצטערניש און אין טויטס שאַטן [גיהנם].

ארץ תחתית, ה), אונטערשטע ערד [גיהנם].

די גמרא זאָגט אַז דער גיהנם האָט זיבן נעמען און רעכנט זיי אויס. „גי-הנם“ ווערט נישט דערמאָנט. קומט דאָך אויס אַז דער גיהנם האָט אַכט נעמען? די גמרא אַליין פרעגט עס, און זי ווייזט אָן אַז דאָס וואָרט גיהנם איז נישט אַ נאָמען, ה*.) אין פסוק שטעהט „כי ערוך מאתמול

פון וואָס באַשטעהט דער גיהנם? סע זיינען פאַראַן דריי מיינונגען: פון פייער מיט וואַסער, ד). ער איז גאַלע, לויטער פייער, ד1). דער „להט החרב המתהפכת“ איז גי-הנם. ער מאַכט פון וואַרעם קאַלט, און פון קאַלט וואַרעם פאַר די רשעים, ד2).

ווי היים איז די היץ אין גיהנם? פייער איז אַ זעכציקסטל פון גיה-נם, ה). קומט אויס אַז די היץ אין גיהנם איז זעכציק מאל הייסער פון פייער.

פון וואָנען אור שפרונגט דאָס וואָרט גיהנם?

אין תנ"כ געפינט זיך גי בן הנם, גי הנם, ו) גיא הנם, ז) גיא בן הנם, ח).

וויפל נעמען האָט דער גיהנם? זיבן: שאול, אבדון, באר שחת, בור שאון, טיט היון, צלמות, ארץ התחתית, ט).

די נעמען זיינען באַזירט אויף פאַל-גענדיגע פסוקים: שאול, מבטן שאול שועתי, י); פון דער טיפעניש [בויד] פון דעם גרוב [גיהנם] האָב איך געשריען.

בור, שחת, דומה, טיט היון, שאול, צלמות, ארץ תחתית. י) יונה ב, ג.

און איך הקטן, אהרן באאמור ר' משה נבג"ם, באַמערק אַז אין תהלים טז, י שטעהט: „כי לא תעזוב נפשי לשאול“.

א) תהלים פח, יב.

ב) תהלים טז, י.

ג) תהלים מ, ג.

אַז בור איז גיהנם, זעט תדא"ו פרק כה, זייטן נו, ב—ג, א.

ד) תהלים קז, י.

ה) דאָס איז אַ גמרא. זעט די פירושים אויף אַלע ערטער, און רש"י, תוספות אין עירובין יט, א.

ה*) עירובין יט, א, אונטן.

ד) שו"ט מ, ד; יל"ה מ, יא. ד1) תנה. פקודי ענדע ג, זעט זייט 109, נאָטע א.

ד2) זעט: בראשית ג, כד און דומ"ה דאָרט; אַנהייב תדא"ר.

ה) ברכות נו, ב.

ו) יהושע טז, ח און יח, טז.

ז) נחמיה יא, ל.

ח) ירמיה ז, לא, און אין נאָך ערטער, אויך אין תלמוד, און זעט רש"י סוכה לב, ב אויבן אונטער דעם וואָרט גיא בן הנם.

ט) עירובין יט, א; י"ש ישעיה אַנהייב תלו; יל"ה טז, ל און זעט מ, ו.

זעט: שו"ט יא, ענדע ו; בית המדרש חדר ה, זייט מד.

אין זהר פקודי רסג, א, אויבן שטעהט:

געהט אויף פון זיי. און דאס איז די מיר פון גיהנם, ב).
 דריי מירן, איינע אין דער מדבר, איינע אין ים, איינע אין ירושלים, ג).
 זיבן מירן, ד).
 דער גיהנם האט זעכצן מיילער [עפע-
 נונגן, מירן], פיר אין יעדער זייט, ה).
 אכט טויזנט גיהנם טויערן.

יעדער גיהנם איז דריי הונדערט מייל [פרסה] לאנג, דריי הונדערט מייל ברייט, טויזנט מייל דיק און הונדערט מייל טיף, ח1).
 וואָס איז די פונקציע פון דעם גיהנם?
 די רשעים, בייזוויליכן ווערן גע'משפט אין גיהנם צוועלף חדשים, ח2). זעקס חדשים מיט הייסן, זעקס חדשים מיט קאלטן, ח3). דער גיהנם ליימערט זיי און זיי ווערן ריין פון זינד, ח4).
 וואָס דעקן די רשעים זיך צו אין גיהנם?
 מיט פינצטערניש, ח5).

תפתה"ו, ו). תפתה מיינט גיהנם, אבער סע איז נישט א נאמען, ז).
 א שטייגער ווי א פירער פון א לאנד ווערט אן גערופן פרעזידענט צי קעניג. אבער זיי זיינען נישט נעמען.
 וויפל מירן זיינען פאראן אין גיהנם?
 סע זיינען פאראן פארשידענע מיינונגען:

אין פסוק שמעקת, "נאום ה' אשר אור לו בציון ותגור לו בירושלים", ח) דער אייבערשטער זאגט: א פייער איז אן גענרייט פאר אים אין ציון, און אן אויוון אין ירושלים. מייטשן די חכמים ז"ל: א פייער אין ציון מיינט גיהנם. אן אויוון אין ירושלים מיינט די מיר פון דעם גיהנם, ט).
 צוויי אויוונס זיינען פאראן אין גי בן הנב, און א רויך געהט אויף פון צווישן זיי. און דאס איז די מיר פון גיהנם, י).
 צוויי טייטל ביימער געפינען זיך אין גי בן הנב, נעבן ירושלים, א). א רויך

רש"י, רלב"ג, ביאור הגר"א, רד"ק, מ"צ אי דארט.
 ד) פרא ענדע פרק נג, און זעט רד"ל סימן לג.
 ח) אגדת בראשית פרשה כ, ג.
 ח1) י"ש ישעיה אנהייב תכט.
 ח2) ירוש. סנה. פרק י, הלכה ג; שבת לג, ב; עדיות ענדע פרק ב, משנה ו; אי"ר א, מ; תנח"כ בראשית לג; זהר נח, סח, ב; סא"ר זייט 15; ילמדנו בראשית ג; ילמדנו ג, ראה י; אבד"ע 9-38; י"ש מלאכי תקצג; מ"מ יז, זייט 84 און לא, נה; יליה מ, ד און מט, כח; ס"ח תקנה.
 זעט ר"ה יז, א, און דארט ווערט געבראכט אז סע זיינען פאראן אזעלאכע וועלאכע ווערן געשטרעפט לדורי דורות, ווי צום ביי שפיל ירבעם בן נבט און זיינע חברים, קאלעגן.
 ח3) תנח. ראה יג, זעט דומ"ה, בראשית ג, כד; חידושי אגדות מהר"ל.
 ח4) זעט: ב"ר ט, ט; תדא"ר פרק לא; רזא דמאיר און פענת רזא, בראשית ז, ב, סימן ט; ת"ת בראשית א, לא, סימן סז.
 ח5) ש"ר יד, ב, זעט גן ערן באנד ג.

ז) ישעיה ל, לג. רש"י טייטשט דארט און אין עירובין יט, א אונטער דעם וואָרט תפתה אז סע מיינט גיהנם, אבער סע איז נישט א נאמען.
 ז) זעט: עירובין יט, א, אונטן; י"ש ישעיה אנהייב תלו.
 ח) ישעיה לא, ט, זעט דארט די פירושים.
 ט) עירובין יט, א, אונטן; י"ש ישעיה אנהייב תלו.
 י) אין י"ש ישעיה אנהייב תלו שטעהט תנורים. אין עירובין יט, א, אונטן און אין סוכה לב, ב אויבן שטעהט תמרות. אין עירובין און י"ש שטעהט בגי, אין סוכה שטעהט בגיא.
 א) רש"י סוכה לב, ב, צווייטע שורה אויבן.
 ב) אין עירובין יט, א, אונטן און אין סוכה לב, ב אויבן שטעהט תמרות. אין י"ש ישעיה תלו שטעהט תנורים.
 אין עירובין און אין י"ש שטעהט בגי, אין סוכה שטעהט בגיא.
 ג) עירובין יט, א; י"ש ישעיה אנהייב תלו, זעט: אג"ב, יהושע טו, ח און תרגום,

מֵלָאכִים

איז עס אָן גענומען אונזערסאל, זיי-
נען אלע איינשטימיק אָן די מלאכים
זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם צווייטן
טאָג?

ניין. אלע זיינען איין שטימיק אָן זיי
זיינען נישט געוואָרן בעשאַפֿן דעם
ערשטן טאָג. כדי די נישט גלויביגע
זאָלן נישט זאָגן אָן דער מלאך מיכאל
איז געשטאַנען אין צפון זייט. און דער
מלאך גבריאל איז געשטאַנען אין דרום
זייט. און זיי האָבן צוזאַמען מיט דעם
בעשאַפֿער געצויגן דעם הימל און די
ערה, (ב).

אַבער סע זיינען פֿאַרן פֿאַרשידענע
מיינונגען:

זיי זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם
צווייטן טאָג, (ג);

זיינען פֿאַרן נאָך זאָבן, אויסער גיהנם
און גיהנם פֿייער, וועלעכע זיינען געוואָרן
בעשאַפֿן דעם צווייטן טאָג, און זיי זיי-
נען נישט רעקאָרדירט, אויס גערעכנט
אין דער תורה?

יֵא:

דאָס פֿייער וועלעכס מיר באַנוצן, (ו).
לויט אָן אַנדער מיינונג איז דאָס פֿייער
ער וועלעכס מיר באַנוצן געוואָרן בע-
שאַפֿן מוצאי שבת, שבת צו נאַכטס, (ז).
די מלאכים, (ח).

איז פֿאַרן אָן אָן ווינק אין דער תורה
וועגן דעם בעשאַפֿן די מלאכים?

יֵא. „ועוף יעופף“, (ט) און פֿייגל זאָלן
פֿליען, (י). און אַ מלאך האָט דאָך קיין
שמענדיגן נאָמען. ווייל זיין נאָמען בייט
זיך לויט זיין שליוחות, מיסיע, (א).

שופטים אָנהייב סט; בחיי וישלח לב, כט;
ל"ט בראשית לב, ל.

זעט: ישעיה ו, ב; חגיגה יג, ב, אונטן,
און אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

וועגן „עוף יעופף“ זעט: מיכאל, זייט 247;
גבריאל, זייט 259; אוריאל, זייט 272; רפ-
אל, זייט 275; גוריאל, זייט 273, נאָטע י.

(ב) תנח"ב אָנהייב בראשית; שו"ט פו
ד; יל"ה קד, טו. זעט זייט 224, נאָטע י.

אין: ב"ר א, ג און ג, ח; יל"ה פו, יב;
ילה"י מד, כד; י"ש בראשית ה און תהלים
אָנהייב תתלו שטעהט: מיכאל אין דרום, גב-
ריאל אין צפון.

אין יל"ה כד, ב הייסט עס: מיכאל אין
מזרח זייט און גבריאל אין מערב זייט.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.
(ג) זעט ווער סע זאָגט וואָס אין אלע
פאָלגענדיגע קוועלעס:

ב"ר א, ג; ג, ח; יא, ט; ש"ר טו, כב;
תנח. חיי שרה ג; תנח"ב אָנהייב בראשית
און אויך סימנים יב און יז הערה קיד;
תרגום יונתן בראשית א, כו; מדרש כונן;

(ו) פֿר"א אָנהייב פרק ד און זעט דאָרט
הערה ב; י"ש בראשית ה.

(ז) פסחים נד, א.

זעט: ירושלמי ברכות פרק ה, הלכה ה;
ב"ר יא, ב און ענדע פרשה פב; פ"ר פֿיסקא

כג, זייט קיה, ב; י"ש בראשית ה און טז.
פֿאַרגלייכט: עבודה זרה ה, א; פֿר"א פרק

כ.

(ח) פֿר"א אָנהייב פרק ד. זעט ווייטער
נאָטע ג.

(ט) בראשית א, כ.

(י) ב"ר א, ג און ג, ח; תנח"ב אָנהייב
בראשית; שו"ט כד, ד, אויסגאָבע אום; יל"ה
כד, ב; פו, יב און קד, טו; רִקאַנטי בראשית
יא, ב און פֿאַרגלייכט דאָרט ו, ב; שפתי צדיק
בראשית לט.

זעט י"ר בראשית יז, ב.

(א) רש"י בראשית לב, ל. פֿאַרגלייכט:
ספרי נשא פֿיסקא מב, אויסגאָבע אום; ב"ר
עז, ד; ש"ר מח, א; במ"ד ענדע פרשה יא;
תנח. ויקהל אָנהייב ד; תנח"ב ויקהל ב; י"ש
תשלח קלג, ישעיה תמו ענדע קאָפּיטל מ און

ער איז נאך נישט געווען ביי דעם וועלט בעשעפף. (ח. זעט, ט).
 קין איז געווארן מלאך המות, י.
 דערנאך איז חנוך געווארן מלאך המות, א.
 נאך אים איז למך געווארן מלאך המות, ב.
 סע זיינען פארצן זעקס מלאכי המות, מלאכים פון שוים: גבריאל, קפציאל, משיבית, משחית, אף, חמה. גבריאל איז פאר קעניגס, קפציאל פאר כהורים, משיבית פאר חיות, משחית פאר קליינע קינדער, אף און חמה פאר מענטשן און בהמות, ג.
 אין תלמוד געפינט זיך דער אויס-דרוק מלאכי מות, (ד) מלאכים פון שוים. קומט אויס אז סע זיינען פארצן מעה-רערע שוים מלאכים.
 די מלאכים זיינען געווארן בעשעפן דעם פיפטן טאג, (ה).

סע זיינען פארצן הייליגע, אייביקע מלאכים וועלכע זיינען געווארן בע-שאפן דעם צווייטן טאג, ג*.)
 דער גן עדן איז געווארן בעשעפן דעם דריטן טאג. און די מלאכים זיינען גע-ווארן בעשעפן פאר דעם גן עדן. זיינען זיי, אלזא, געווארן בעשעפן דעם צווייטן טאג, (ד).
 אנכי, אין איין וועגס: סע איז פארצן א מיינונג אז דער גן עדן איז איינס פון די זיבן זאכן וועלכע זיינען געווארן בע-שאפן נאך פאר דעם וועלט בעשעפף. די אנדערע זעקס זיינען: די תורה, תשובה, גיהנם, כסא הכבוד דער הימלישער טראן, בית המקדש און משיח'ס נאמען, (ה).
 דער מלאך המות איז געווארן בע-שאפן דעם צווייטן טאג, (ו).
 לויט אן אנדער מיינונג איז ער גע-ווארן בעשעפן דעם ערשטן טאג, (ז).
 לויט אנדערע מיינונגען:

- (ז) תנח. וישב אנהייב ד; ילמדנו ב, חוקת יא.
 (ח) מדרש שמות רבה ל, ג.
 (ט) בחיי בראשית ב, ד.
 (י) תנח. בראשית יא.
 (יא) י"ד בראשית נו, א.
 (ב) תנח. אנהייב בראשית און זעט י"ד בראשית נב, א.
 (ג) מנה"מ ד, זייט 481. לויט זייט 609: גבריאל, קפציאל, משיבית, משחית, אף, חמה. זעט: חופת ב' 46; סיח 31; תורה זייט 98.
 (ד) ד"א זייטן 105 און 110.
 זעט אנהייב פמאל, זייט 291.
 (ה) ב"ר א, ג און ג, ח; תנח"ב אנהייב בראשית און סימן יב; ילמדנו בראשית א; שו"ט ב, לג; כד, ד און פה, ד; יל"ה כד, ב; מד, כד; פה, יב; קד, טו; יל"ה"י מד, כד; י"ש בראשית ה; ישעיה תס; תהלים אג-הייב תתלו; מה"ג א' ו, זייט 24; רקאנטי בראשית ו, א; י"ר בראשית ח, ג; וירא לה, ג. און זעט אומזעטום ווער סע זאגט וואס.

- פרי"א אנהייב פרק ד; פרא"א, 6 ערשטע שורה; מר"א כ, זייט 374; שו"ט ב, לג; כד, ד; פה ד און קד, ז; יל"ה כד, ב; מד, כד; פ"ו יא, יב; קד ב, ה, טו און יט; יל"ה"י מג, יא; ילמ"ד א', א; ילמ"ד ד', סד; מה"ג א' ו, זייט 24; שלשה ב, לא; י"ש בראשית ה און ענדע טז; תהלים אנהייב תתלו; רש"י בראשית א, ה; רש"י ראש השנה לא, א אונטער דעם ווארט ושליט; בחיי בראשית א, כא; ג, כד; רקאנטי ו, א; י"ר בראשית ח, ג; וירא לה, ג.
 (ג*) בחיי ויצא כח, יב; י"ר בראשית יז, ב.
 (ד) ב"ר יא, ט און טו, ג; י"ש בראשית ענדע לד; בחיי בראשית ג, כד.
 (ה) זעט: פסחים נד, א; גדרים לט, ב; פרי"א פרק ג; תדא"ר פרק לא, זייט קכ, ב. זעט: תרגום יונתן בראשית ב, ח; י"ש בראשית ה און כ.
 אין זהר צו לד, ב הייסט עס: אור תורה, אור גיהנם, אור גן עדן, אור כסא הכבוד, אור בית המקדש, אור תשובה, אורו של משיח.
 (ו) זהר בראשית מו, ב, אונטן.

זאמען מיט דעם בעשאַפער האָבן גע-
 צויגן הימל און ערד, ו).
 לויט אַן אַנדער מיינונג האָט דער „רא-
 שית כל ראשית בלי ראשית“, דער סאַמע
 אָנהייב פון דעם גאַנצן אָנהייב, אָהן אַן
 אָנהייב בעשאַפן צו ערשט די וועלט פון
 די מלאכים, וועלעכע ווערן אַן גערופן
 אין כתובים אלהים, די ספּערע פון די
 גלגלים — השמים, און אונזער וועלט —
 הארץ. לויט דעם קומט אויס אַז די מל-
 אכים זיינען געוואָרן בעשאַפן פאַר הימל
 און ערד, י*).

**האָט דער בעשאַפער בעשאַפן אַלע
 מלאכים אויף איין מאָל?**

ניין. יעדער טאָג בעשאַפּט ער נייע
 מלאכים. זיי זאָגן אַ נייע שירה, אַ נייע
 לויב געזאַנג. און זיי קעהרן אום זיך
 צוריק צו דעם טייך „די נור“ פון ווע-
 לאַכן זיי זיינען געוואָרן בעשאַפן. אָבער
 די מלאכים מיכאל און גבריאל ענדערן
 נישט זיך. און זייערע נעמען ענדערן
 נישט זיך. זיי זיינען די זעלבע זינט דעם
 בעשאַפן, א).

**פֿון וואָנען [וואָנעט] אורשפּרונגט
 דער טייך „די נור“, (1א) פון פּייער?
 פון דעם שווייס פון די חיות, (2א)**

יִלְהִי מִדְּ, כד; יִשׁ בְּרֵאשִׁית הָ און תהלים
 אָנהייב תתלו אין צפון.
 אין יִלְיָה כד, ב שטעהט מיכאל אין מורח
 זייט און גבריאל אין מערב זייט.
 זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.
 י*) בחיי בראשית א, ב.
 א) זעט: חגיגה יד, א, אויבן; פֿיר פּיסקא
 לג, זייט קנה, ב; בִּרְ עַח, א; שִׁר טו, ו;
 איכִר ג, ח; שִׁט וישלח לב, ל; יִשׁ וישלח
 אָנהייב קלג און דניאל תתרסה; יִס בראשית
 ב, ג. זעט יפה תואר אויף בִּר סג, יד; יִלְיָה
 לג, ט; ה, 262; ב, 251.
 1א) דניאל ז, י. אין גמרא און אין מאַנבע
 מדרשים שטעהט דינור, אין איין וואָרט.
 2) זעט יחזקאל א, ה.

לויט אַן אַנדער מיינונג זיינען זיי גע-
 וואָרן בעשאַפן צום אָנהייב, ו).
 פּריער, פאַר דעם גאַנצן אוניווערס, י*.)
 סע זיינען פאַרען מלאכים וועלעכע זיי-
 נען געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן
 טאָג, ז).
 סע זיינען פאַרען כתות, קאַמפּאַניעס
 מלאכים וועלעכע זיינען געוואָרן בעשאַפן
 דעם צווייטן טאָג, און אַזעלעכע וועלעכע
 זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם פיפטן
 טאָג, ח).

די מלאכים וועלעכע זיינען געוואָרן
 בעשאַפן דעם צווייטן טאָג זיינען אייביג.
 די וועלעכע זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם
 פיפטן טאָג, זאָגן אַפּ זייער שירה און
 פאַרשווינדן, ט).

אַלע זיינען מודה, אַנערקענען אַז די
 מלאכים זיינען נישט געוואָרן בעשאַפן
 אין דעם ערשטן טאָג פון דעם וועלט
 בעשאַפן, ט*).

**פֿאַר וואָס זיינען די מלאכים נישט
 געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן טאָג פון
 דעם וועלט בעשאַפן?**

די נישט גלויביגע זאָלן נישט זאָגן אַז
 דער מלאך מיכאל איז געשטאַנען אין
 צפון זייט. און דער מלאך גבריאל איז
 געשטאַנען אין דרום זייט. און זיי צו-

ו) זהר חדש בראשית ט, א.
 י*) יִר בראשית יב, ב פון מדרש הנעלם.
 ז) זהר בראשית מו, א. אָבער זעט ווייטער
 נאָטע ט*.
 ח) זהר בראשית יו, ב און יח, ב; זעט
 רד"ל אָנהייב פרק ד אין פּר"א; בחיי ויצא;
 יִר בראשית יו, ב.
 ט) בחיי ויצא כח, יב; שכ"ל יד, א אונטן.
 פֿאַרגלייכט די ווערטיעס.
 ט*) אלשיך בראשית א, ו זייט ח, ב, און
 זעט אַלע פֿאַרגעהענדיגע קוועלעס.
 י) תנח"ב אָנהייב בראשית; שׁו"ט פו, ד;
 יִלְיָה קד, טו. זעט זייט 222, נאָטע ב.
 אין: בִּר א, ג און ג, ח; יִלְיָה פו, יב;

זינד, קלאפט דאך אים דאס הארץ. סע ציטערט אין אים יעדער אבר, יעדער גליד. איז עס דאך שוין נישט א פול בלוטיגע זינד. איז אזא פנים האט דער מלאך. ער איז א קאליקע, א פארזע-העניש.

זענן מלאכים דעם אייבערשמן?
ניין, ד.

זאגן די מלאכים שירה, א לויב גע-
זאנג צום אייבערשמן שטענדיג, ווען
זיי ווילן?

דריי מאל האט דער אייבערשטער
נישט געלאזט זיי זאגן שירה, א לויב
געזאנג:

ביי דעם מכול, די פארפלייצונג פון
דער וועלט, ה);

אגב, דער מכול איז געווען טויזנט
זעקס הונדערט און זעקס און פיפציק יאר
נאך דעם וועלט בעשאף, ה*).

ביי קריעת ים סוף, ביי דער שפאל-
טונג פון דעם ים סוף, נאך די אידנס
פארלאזן מצרים, ו);

ביי דעם חורבן בית המקדש, ווען דאס
הייליגע הויז, טעמפל, איז געווארן חרוב
פארניכט, ז).

לויט אן אנדער מיינונג האט ער יא
געלאזט זיי זאגן שירה. נאר ער האט
געוואלט אז פריער זאלן זאגן די פרויען,

געהענדיגע מקורים.

ב) חגיגה יד, א, אויבן; יל"ה לג, ט.
ג) זעט די פארגעהענדיגע און פאלגענדיגע
נאטן.

ג*) תנח. ויצא ג, ענדע משפטים און
ויקהל א; ש"ר לב, ו; יל"ה צא, כ.

ד) י"ר אנהייב בראשית [ספר תגין].

ה) פתיחתא אי"ר אנהייב כד.

ה*) ש"כ"ל י, ב ערשטע שורה.

ו) מגילה י, ב, אונטן; סנהדרין לט, ב;

ש"ר כג, ז; פתיחתא אי"ר אנהייב כד;

תנח"ב בשלח יג; ש"ט קו, ב; יל"ה קו, ה;

י"ש בשלח ענדע רלג.

ז) פתיחתא אי"ר אנהייב כד.

[הקודש], די העכסטע קאמענאריע מל-
אכים פון די צען קאמענאריעס מלאכים,
וועלאכע געפינען זיך ביי דעם כסא הכ-
בוד, ביי דעם הימלישן טראן, א3). פון
זייער טראגן דעם טראן גיסט זיך פון זיי
א שווייס. און פון אט דעם שווייס אור-
שפרונגט עס דער די נור טיך, א4).

און וואוהין גיסט דער דאזיקער טיך
זיך אויס?

אויף דעם קאפ [קעפ] פון די רשעים
אין גיהנם, א5).

פון יעדער ווארט וואס געהט ארויס
פון דעם בעשאפערס מויל ווערט בע-
שאפן א מלאך, ב).

פון יעדער מצוה ווערט דאך בעשאפן
א גוטער מלאך, און פון יעדער עבירה
ווערט בעשאפן א שלעכטער מלאך, ג).

ווען איינער טוט איין מצוה גיט מען
אים איין מלאך ער זאל היטן אים. טוט
ער צוויי מצוות גיט מען אים צוויי מל-
אכים זיי זאלן היטן אים. טוט ער אלע

מצוות גיט מען אים פילע מלאכים, ג*).

ווי אזוי זעהט אויס א שלעכטער מלאך?
דער רבי ר' זושא, דעם רבי'ן ר'
אלימלך'ס ברודער ז"ל, האט געזען זיי א

מאל, האט ער געזאגט אז זיי זיינען
וויסטע קאליקעס. ווייל ווען א איד בא-
געהט שוין יא א מאל אן עבירה, א

3א) רמב"מ הלכות יסודי התורה פרק ב,
הלכה ז. זעט: ר"ה כד, ב; חגיגה יב, ב,
אונטן; ע"ז מג, ב; מר"י זייט סח, א, אויסגאכע
אום; בחיי וישלח ענדע קאפיטל לב.

4א) פארגלייכט די ווערסיעס אין:
חגיגה יג, ב אונטן, און זעט תוספות אונטער

דעם ווארט מזיעתן דארט; פ"א פרק ה,
און זעט רד"ל סימן מט דארט; ב"ר אנהייב
פרשה עח; אי"ר ג, ח; י"ש וישלח אנהייב

קלג, איוב תתקח און דניאל תתרסה; בחיי
בראשית א, ענדע פסוק ג.

5א) חגיגה יג, ב, דריטע שורה, אונטן;
י"ש איוב תתקח און דניאל תתרסה; בחיי ברא-
שית א, ענדע פסוק ג, און זעט די פאר

געפינען זיך נעמען פון מלאכים אין תנ"כ?

יא. אַבער בלויז די נעמען גבריאַל, א (און מיכאל, ב).

פון וואָנען שטאַמען די נעמען פון די מלאכים?

די אידן האָבן מיט גענומען זיי פון בבל, ג.

זיינען פאַראַן מלאכים וועלעכע האָבן דעם זעלבן נאַמען?

ניין, ד.

ס'ע זיינען דאָך פאַראַן אַהן צאָליגע מלאכים. ווי זשע אזוי ווייסט מען זייערע נעמען?

יעדער מלאך טראַגט אויף זיין האַרץ אַ טאַפל מיט זיין נאַמען, וועלעכער ענט-האַלט אויך דעם בעשאַפערס נאַמען, ווי צום ביי שפּיל: מיכאל, גבריאַל, רפּאל, אוריאַל, ענאל, ה.

ווער זיינען די מלאכים?

רוחות, ו ווינטן.

ווען מלאכים ווערן געשיקט צו דורך פירן אַ מיסיע ווערן זיי רוחות, ווינטן. ווען זיי דינען דעם בעשאַפער ווערן זיי פייער. ווי ס'ע שטעהט אין פסוק „עושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש לוחטו“ ז

הלכה ב; ב"ר מח, ט; י"ש אַנהייב וירא; ילה"י ה, ב און ה, ו. ד) ילה"י ה, ג.

ה) תנח"ב יתרו, יד; פר"כ קה, ב [פאַר-גלייכט מיט פ"ר פּיסקא כא, זייטן קד, א—ב און ש"ר כט, ב]; שו"ט יו, ג און סה, י; יל"ה יו, ו און סה, גא; י"ש יתרו רפו און תהלים תשצו.

ו) מ"א בראשית א, כו; זעט ילה"י ה, ב. זעט: ב"ר כא, ט; ש"ר כה, ב; י"ש ברא-שית לד; ל"ט בראשית ג, כד; רקאַנטי בראשית טו, א.

ז) תהלים קד, ז. שו"ט קד, ד; יל"ה קד, כא. זעט: ש"ר כה, ב; ילה"י ה, ב.

דערנאָך די מענער און צולעצט די מל-אכים, ח).

ווי אַפט זאָגן מלאכים שירה, א לויב געזאַנג?

ס'ע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: יעדער טאַג ווערט בעשאַפן אַ כּתה, אַ גרופע מלאכים, וועלעכע זאָגט שירה, און זיי געהען אַוועק. די דאָזיגע מלא-כים זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם פיפטן טאַג, ח*).

דריי כּתות, קאַמפּאַניעס, גרופעס דינסט מלאכים זאָגן שירה יעדער טאַג.

איינע זאָגט „קדוש“, איינע זאָגט „קדוש, קדוש“; און איינע זאָגט „קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות“.

זיי זאָגן שירה איין מאַל אַ טאַג, איין מאַל אַ וואָך, איין מאַל אַ חודש, איין מאַל אַ יאָר, איין מאַל „בשבוּע“ [אין אַ שמיטה, זיבן יאָר?], איין מאַל אין אַ יובל, אין פיפּציק יאָר, איין מאַל אין דער וועלט, נעמלאַך, בלויז איין איינציק מאַל, ט).

ווען זאָגן די מלאכים שירה?

נאָך די אידנס זאָגן שירה אונטן, י).

הערן מלאכים די אידנס שירה?

יא. די מלאכים וועלעכע זינגען שירה ביי נאַכט, פאַרנעמען די אידנס שירה ביי טאַג, י*).

ח) תנח"ב בשלח יג; י"ש בשלח ענדע רמא און תהלים אַנהייב תשצט. פאַרגלייכט אַבער, מיט ש"ר כג, ז.

ח*) בחיי ויצא כה, ב. תשצט. זעט דאָרט נאָך אַ מיינונג און אומע-טום ווער ס'ע זאָגט וואָס.

ט) חולין צא, ב, אונטן; ילה"י ה, ג. אין י"ש ישעיה תד פעהלט „בשבוּע“.

י) חולין צא, ב, אונטן; ילה"י ה, ג.

י*) זהר שמות יח, ב.

א) דניאל ח, טו און ט, כא.

ב) דניאל י, פסוקים יג און כא; יב, א. ג) ירושלמי ראש השנה פרק א, אַנהייב

ער מאַכט זיינע מלאכים ווינטן, זיינע באַדינערס, פלאַמעדיג פייער, (ח).

וויפל רוחות זיינען פאַראַן?

אַכט, (ח).

נידערן אַראָפּ מלאכים אַ מאָל אין גרע-סערע צאָלן?

יא. די שכינה האָט גענידערט קיין מצרים באַגלייט פון זעקס הונדערט טויזנט מלאכים, (ח).

זיינען אַלע מלאכים גלייך, פון איין קאַמעגאַריע?

ניין. סע זיינען פאַראַן צען ערליי קאַמעגאַריעס מלאכים:

חיות הקודש, אופנים, אראלים, חש-מלים, שרפים, מלאכים, אלהים, בני אלהים, כרובים, אישים, (ט). אישים זיינען די יעניגע וועלעכע האָבן גערעד מיט איש, מענטשן.

דאָס הייסט חיות הקודש זיינען די העכסט געשמעלטע מלאכים. און אישים זיינען די אַלערנידערקסטע קאַמעגאַריע.

לויט אַן אַנדער מיינונג: אראלים, שרפים, חיות, אופנים, השמלים, אלים, אלהים, בני אלהים, אישים... סמאל. די אַרדנונג איז אַנדערש. און אויף דעם אַרט פון מלאכים און כרובים, הייסט עס אלים און סמאל, (ט*).

פֿון וואָס פאַר מאַטעריע זיינען די מלאכים?

נישט אַלע מלאכים זיינען פון דער זעל-בער מאַטעריע.

סע זיינען פאַראַן מלאכים:

פון פייער, (י);

פון האַגל, (א);

פון וואַסער, (ב);

האַלב וואַסער, האַלב פייער, (ג);

האַלב פייער, האַלב וואַסער, (ד);

האַלב שניי, האַלב פייער, (ה).

פֿאַר וואָס האָט דער בעשאַפער נישט בעשאַפן די מלאכים מיט גופים, קער-פערם?

ווייל זיי האָבן משונה'דיגע גע-שמאלטן. ווען אַ מענטש וועט זען זיי, קאָן ער פאַרלירן די נשמה פון שרעק, (ו).

ווי אזוי זעט אים אַ מלאך?

זיין פנים, געזיכט, איז ווי דאָס גע-שמאלט פון אַ בליץ, (ז). זיינע אויגן זיינען ווי פייער פלאַמען, (ח).

זיינע אַרימס און פים זיינען ווי בלאַנ-קער קופער, (ט).

ווי הויך זיינען די מלאכים?

נישט אַלע מלאכים זיינען פון איין און דער זעלבער הויך. אזוי צום ביי שפיל איז פאַראַן אַ מיינונג אַז דער

אום; בחיי ויצא כה, יב.

(א) אר"ג נוסחא ב', פרק כד, זייט כד, א.

(ב) ד"א, עדיציע היגער; בחיי ויצא כה, יב.

(ג) ראש השנה ירושלמי פרק ב, הלכה ד.

(ד) פר"כ ג, ב, אויסגאַבע אום; י"ש וארא קפו.

(ה) שי"ר ג, יא, א. פאַרגלייכט מדרש כתפוח כד.

(ו) מ"א בראשית ב, ג.

(ז) דניאל י, ו; ירושלמי ראש השנה

פרק ב, הלכה ד; שי"ר ג, יא, א.

(ח) דניאל י, ו; ירושלמי ראש השנה

פרק ב, הלכה ד; י"ש וארא קפו.

(ט) דניאל י, ו.

(ח) תהלים קד, ז.

די געוויינטליכע איבער זעצונג איז: ער מאַכט די ווינטן פאַר זיינע שלוחים, געשיקטע, זיינע באַדינערס זיינען פלאַמעדיק פייער.

(1) זעט זייט 241, נאָטע ד.

(2) זהר שמות ה, ב.

(ט) רמב"מ הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכה ז. זעט בחיי וישלח ענדע קאַפיטל לב.

זעט: ראש השנה כד, ב; חגיגה יב, ב, אונטן; עבודה זרה מג, ב; מר"י זייט סח, א, אויסגאַבע אום.

(ט*) זהר בא [רעיא מהימנא] מג, א, אויבן.

(י) חגיגה יד, ב; אר"ג נוסחא ב', פרק כד, זייט כה, א; פר"כ זייט ג, א, אויסגאַבע

די מלאכים האָבן דאָך פליגלען, (ד)
[פליגלם]. קאָנען זיי געהן אויך?
יא, ה).

ווי אזוי געהען מלאכים?
אויף געשמעלט, גלייך, ווי מענטשן, (ו).

קאָנען די מלאכים זיצן?
ניין. זיי האָבן קיינע קנאָכנס [קנעכלן].
זיי קאָנען נישט איין בייגן די קניעס, (ז).
לויט אַן אַנדער מיינונג: דער איי-
בערשמער מאַכט מיט די מלאכים וואָס
ער וויל. אַ מאַל מאַכט ער זיי זיצן, ווי
סע שמעחה אין פסוק, „ויבא מלאך ה'
וישב תחת האלה" (ח) און סע איז גע-
קומען אַ מלאך פון דעם אייבערשטן,
און ער האָט געזעצט זיך אונטער דעם
לינדן בוים, (ט).

און אַ מאַל מאַכט ער זיי שמעחן, ווי
סע שמעחה אין פסוק, „שרפים עומ-
דים" (י) ברענעדיקע מלאכים שמעחען;
„ונתתי לך מהלכים בין העומדים

מלאך סנדלפון שמעחה אויף דער ערד,
און זיין קאָפּ דערגרייכט ביז צו די
„חיות" [הקודש]. דאָס מיינט ביז צו דעם
כסא הכבוד, דעם הימלישן טראָן, (י).
לויט אַן אַנדער מיינונג: סנדלפון איז
העכער פון זיינע קאלעגן מיט פינעף הונ-
דערט יאָר גאַנג, (א).

ווי ברייט איז אַ מלאך'ס קערפער?
סע זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען:
צוויי טויזנט מייל, ווי דער תרשיש
ים פון אַפריקא, (ב).
די מלאכים זיינען אַ דריטל וועלט, (ג).

וויפל פליגלען האָט אַ מלאך?
זעקס. מיט צוויי פאַרדעקט ער זיין
פנים. מיט צוויי פאַרדעקט ער זיינע
פיס. מיט צוויי פליט ער, (1).

פאַר וואָס פאַרדעקט אַ מלאך זיין
פנים?
ער זאָל נישט קוקן אין דער ריכטונג
פון דער שכינה, (2).

יא, ב און פאַרגלייכט דאָרט ו, ב; ש"צ
בראשית לט.
זעט ישעיה ו, ב און חגיגה יג, ב, אונטן;
אר"ב נוסחא א, אָנהייב פרק לו.
אין דניאל י, ו וועהרט געשילדערט אַ
מלאך'ס אויס זען, אָבער פליגלען וועהרן נישט
דערמאָנט.

(ה) זעט פאַלגענדיגע נאָמע.
(ו) אר"ן נוסחא א, אָנהייב פרק לו.
(ז) פאַרגלייכט ווער סע זאָגט וואָס אין:
ירוש. ברכות פ"א ה"א; ירוש. שבועות
פ"ו ה"ה; חגיגה טו, א; פ"א פרק מה אויס-
גאַבע אום; ב"ר סה, כא; ר"ר אָנהייב פתיח
תא; תנח. קדושים ו; שו"ט א, ב; יל"ה
א, ט; יל"ה ו, ב; י"ש תולדות קטו און
יחזקאל שלו און אָנהייב שמ; רש"י דניאל
ז, טז; רש"י סוטה מ, ב אונטן, אונטער
דעם וואָרט אין ישיבה.

(ח) שופטים ו, יא.
(ט) ש"ר אָנהייב פרשה כה; יל"ה ו, ב.
(י) ישעיה ו, ב.

(י) חגיגה יג, ב.
(א) פ"ר פיסקא כ, זייט צו, א; פרקי
היכלות, פרק ו, זעט י"ר משפטים סו, ב
און סנדלפון זייט 321.
(ב) דניאל י, ו און רש"י דאָרט; חולין
צא, ב; ירושלמי ראש השנה פרק ב, הלכה
ד; ש"ר ג, יא, א; פ"ר כ ג, ב, אויסגאַבע
אום; י"ש ויצא קיט, וארא קפו; דניאל
תתרטו; ס"ח תתתקסד.
(ג) זעט: ב"ר סח, יב; צג, ד; י"ש ויצא
קיט, ישעיה תמו און דניאל תתרטו; מה"ג, א'
מה, יז; בחיי בראשית א, ב, און ויצא כה, יב;
ס"ח תתקסה.

דער חדושי הרש"ש ב"ר סח, יב, סימן י
באמערקט: אַז תרשיש מאַכט תרי שש, צוויי
זעקסטלאַך, נעמלאַך אַ דריטל [וועלט].

(1) ישעיה ו, ב.
(2) רש"י ישעיה ו, ב.
(ד) בראשית א, כ; ב"ר א, ג און ג, ח;
תנח"ב אָנהייב בראשית; שו"ט כד, ד; יל"ה
כד, ב; פו, יב און קד, טו; רקאנטי בראשית

סע האָט אַוים געוויזן זיך אַז זיי עסן, ד.)

יעדער מאַכל, יעדע שפּייז וואָס מע האָט סערווירט, אַנידער געשמעלט, האָט זייער פּייער פאַרזעהרט, ה.)

צו ליב אַברהם'ס כבוד האָבן זיי גע- עסן און געטרונקען, ז.)

די וועלכע האַלטן אַז די מלאכים האָבן געעסן, איז עס ווייל ווען מע קומט ערגעץ, דאַרף מען פירן זיך לויט דעם דאַרטיגן מנהג, ז.)

דערזעהלט דאָך די תורה אונז אַז אין פאַרלויף פון די פערציק טעג און פערציק נעכט ווען משה רבינו איז געווען אויף דעם באַרג סיני, האָט ער געעסן קיין ברויט און געטרונקען קיין וואַסער, ח.)

פֿון וואָס ערנעהרן די מלאכים זיך? פֿון דער לויטערקייט פֿון דער שכי- נה, ט.)

האדה"א, א) און איך וועל גיבן דיר געה- ערס צווישן די דאָזיקע שמעהענדיגע מל- אכים, ב.)

ווי אַזוי זעען אַוים אַ מלאך'ס פּים? ווי די פּים פון אַ קאַלב, ב1.)

פֿאַר וואָס פאַרדעקט אַ מלאך זיינע פּים?

צוליב צניעות, אַנשמענדיקייט, ב2.)

לויט אַן אַנדער מיינונג: די מלאכים'ס פּים זעען אַוים ווי די פּים פון אַן עגל, אַ קאַלב, ב3.) ווייל זיי נישט דערמאָנען די אידנס זינד פון מאַכן דעם עגל הזהב, דעם גאַלדענעם קאַלב, ב4.)

עסן און טרינקן די מלאכים? ניין, ג.)

וועגן די מלאכים'ס עסן ביי אברהם אבינו זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיי- נונגן:

1) פאַרגלייכט: סאָר פרק יב, נט; ש"ר מז, ה; במ"ד י, ענדע סימן ה; תנח. וירא יא; י"ש וירא פב.

זעט תוספות בבא מציעא פו, ב אונטער דעם וואָרט נראין.

2) בראשית יח, ח און רש"י דאָרט.

פאַרגלייכט ווער סע זאָגט וואָס אין: ב"מ פו, ב; מר"י זייט י, ה; ענד; ב"ר

מח, יד; ש"ר מז, ה; במ"ד י, ענדע סימן ה; מה"גא' רעב; תנח. וירא יא; מ"א וירא יח, ח; י"ש וירא פב; ל"ט תשא לד, כח.

זעט: ויק"ר לד, ח; רש"י בראשית יח, ח. (ח) שמות לד, כח; דברים ט, ט. ב"ר

מח, יד; ש"ר מז, ה; תנח. וירא יא; י"ש תשא תו. זעט: באַנד א, זייטן 132—133.

נאָטן א—ו; מיינע ביכער: «אַברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג», זייטן 116—110; «משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג», זייט קנח; «מאָ- זעס אים ליכטע דער אגדה», זייט 114, [אין דייטש].

6) ש"ר לב, ד; במ"ד כא, טז; תנח. פינחס יב.

א) זכריה ג, ז.

ב) ש"ר אַנהייב פרשה כה; ילה"י ו, ב.

11) יחזקאל א, ז.

12) רש"י ישעיה ו, ב.

13) יחזקאל א, ז.

14) זעט און פאַרגלייכט ווער סע זאָגט וואָס אין:

פ"רכ עה, ב, אויסגאַבע אום; תנח. אמור טז; תנח"ב אמור יא און כג; ויק"ר כו, ג;

מ"א אמור ענדע קאָפיטל כב; י"ש אמור תרמב, ישעיה תד און יחזקאל שסט; ילה"י

ו, ב; רש"י ישעיה ו, ב; זעט פ"רא פרק ד און רד"ל נאָטע בג.

ג) פ"רא פרק מו.

ד) תרגום יונתן, רש"י בראשית יח, ח; בבא מציעא פו, ב; ב"ר מח, יד; ש"ר מז,

ה; ויק"ר לד, ח; ק"ר ג, יד; זהר וירא קב, א; מה"גא' וירא רעב; מ"א וירא יח, א;

ש"ט וירא יח, ח; ל"ט וירא יח, ח; י"ש וירא פב; בחיי בראשית יח, ח.

ה) זהר וירא קא, ב און קד, א.

אדום'ס שר, ז;
 מיכאל, ז;
 גבריאֵל, ח;

האָבן מלאכים יצר הרע?
 ניין. דער יצר הרע, דער טרייב, גלוסט,
 די נייגונג צו טון שלעכטס הערשט נישט
 איבער מלאכים, ט.

האָבן מלאכים פערשטאַנד?
 יא, י.

שמועסן אַמאָל די מלאכים אויך אין
 לערנען?

יא. אָט צום ביי שפיל קריגן מיכאל
 און גבריאֵל אין דעם ענין וועגן פון וואָס
 פאַר ציגלס סע וועלן זיין די ווענט פון
 ירושלים, א.

וואָס פאַר אַ שפראַך רעדן די מלאַ-
 כים?
 לשון הקודש, ב.

ווי אזוי איז אַ מלאך'ס קול?
 ווי דאָס קול פון אַ גרויסער צאָל,
 מענטשן, י.

וויינט אַ מלאך אַ מאָל?
 יא. אָט האָט צום ביי שפיל דער מלאך,
 וועלאַכער האָט געראַנגלט זיך מיט יע-
 קב'ן, געוויינט און געבעטן זיך ביי אים
 ער זאָל לאָזן אים געהן, א.
 ביי דעם חורבן פון דעם בית המקדש,
 האָבן אַפילו די מלאכי שלום, פרידנס
 מלאכים, געוויינט, 1א.
 זיי וויינען אויף אידישע צרות, 2א.

וועלאַכער מלאך האָט געראַנגלט זיך
 מיט יעקב'ן?
 סע זיינען פאַרען עמליכע מיינונגען:
 אַ מלאך, ב;
 אַ מלאך אין דעם געשטאַלט פון אַ
 מענטש, ג;
 סמאל, ד;
 עשוים שר, ח;

זייט 183, אויבן; ל"ט בראשית לג, פסוקים
 י און יח; בחיי בראשית לב, כב.
 ז) ש"ט און ל"ט בראשית לב, כה. אדום
 איז עשו.

ז) תנח"ב וישלח ז; י"ש וישלח קלב פון
 מדרש אבכיר.

ח) זהר בא, רעיא מהימנא, מא, ב.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

ט) שבת פט, א, אויבן; אר"נ ב, כו, זייט
 53; ב"ר מה, יא; י"ש וירא פב, פד, תהלים
 תשנז; יל"ה מה, ח; קד, מד; ל"ט וירא יח,
 ה; רש"י בראשית יח, ה.

י) אר"נ נוסחא א, אָנהייב פרק לו.

א) ב"ב עה, א, רש"י, תוספות דאָרט אונ-
 טער דעם וואָרט פליגי; זהר ויחי השמטות,
 זייט רנב, ב און י"ד בראשית נט, ב, אויבן;
 שו"ט פז, ב, אויסגאַבע אום; יל"ה אָנהייב
 מזמור פז; י"ש ישעיה תעז; יל"ה גד,
 אָנהייב סימן יב.

ל) זיט זהר איז דער מלאך אוריאל [נוריאל]
 דער אויס גלייכער; לויט תוספות — אליהו.

ב) אר"נ נוסחא א, אָנהייב פרק לו.

י) דניאל י, ה. זעט די פאַרגעהענדיגע
 דריי פראַגעס און ענטפערס.

א) הושע יב, ה און רש"י; חולין צב,
 א; י"ש וישלח קלג.

דער אבן עזרא דאָרט זאָגט אַז דער מלאך
 האָט כמעט געוויינט. זעט דאָרט רד"ק און
 תנח. וישלח ד.

1א) חגיגה ה, ב. זעט ישעיה לג, ז און
 זעט תרגום, רש"י דאָרט.

2א) מ"א מטות ל, יא. זייט קנט, לעצטע
 שורה.

ב) ש"ט בראשית לג, זייט 188, סימן
 קכח; ל"ט בראשית לג, כ; א"ע בראשית
 לב, כו; רשב"מ, רמב"ב און ספורנו בראשית
 לב, כה.

ג) תרגום יונתן בראשית לב, כה.

ד) תנח. וישלח ח; מ"א בראשית לב,
 כה.

ח) ב"ר עז, ג; שו"ר ג אויף פסוק ו,
 סימן ג; תרגום יונתן און רש"י בראשית
 לב, כה און לג, י; מ"א וישלח לב, כה;
 י"ש וישלח קלב און קלג; ש"ט בראשית

וויסן אז איר זענט קאמף לוסטיק שוין פון שמענדיק אן, ח1).

אין דריי פאלן האבן זיי געשפארט זיך מיט דעם אייבערשטן, ח2):

זיי זיינען געווען געגן גיבן די תורה די אידן, ח3).

זיי האבן פראטעסטירט געגן מאכן רוען די שכינה אין דעם משכן, ח4).

זיי זיינען געווען געגן בעשאפן דעם מענטש, ח5).

ווען רבי עקיבא איז געקומען ארויף אויבן, האבן די דינסט מלאכים אן גע- הויבן צו שמופן אים אראפ. האט דער אייבערשטער געזאגט צו זיי: לאזט צורו דעם אלטן. ער איז ווערט צו באנוצן זיך מיט מיין כבוד, ח6).

וואס איז די באציוואונג פון די מלאכים צו דער זון?

פיר מלאכים געפינען זיך אין פראנט פון איר, זי זאל נישט פארברענען זיך וועלט. און פיר מלאכים געפינען זיך הינטער איר, זי זאל נישט פארפריירן די וועלט, ח7).

פינעף מלאכים פירן זי, ח8*).

זיינען אלע מלאכים פון איין און דעם זעלבן באראקמער?

ניין. סע זיינען פאראן: גומעל, ח9);

פארשטייען די מלאכים אלע שפראכן? ניין, זיי פארשטייען נישט אראמע- איש, ח10).

וויסן מלאכים פאראזים וואס סע וועט זיין, פאסירן?

יא, ד7).

וויסן די מלאכים וואס מענטשן טראכטן?

ניין, ח11).

איז ביי די מלאכים אלץ אין אר- דנונה, שא, שמיל. לעבן זיי בשלום, פריד- לאך איינער מיט דעם אנדערן?

ניין. אויך די מלאכים דארפן שלום, ח12).

איז פאראן צווישן די מלאכים קנאה ניד, שנאה פיינרשאפט?

ניין, ח13).

ווי אזוי באציען זיך די מלאכים איי- נער צו דעם אנדערן?

מיט כבוד, מיט רעספעקט. ווען סע קומט די צייט פון זאגן שירה, זאגט איינער צו דעם אנדערן: הויב דו אן, דו ביזט גרעסער פון מיר, ח14).

אבער זיי זיינען קאמף לוסטיק. ווען סע געפעלט זיי עפים נישט, שפארן זיי זיך מיט דעם בעשאפער, זיי פראטעס- טירן. אט האט דאך דער בעשאפער אליין געזאגט צו דעם מלאך הדרניאל: זייט

ג) שבת יב, ב; סוטה לג, א; יל"ה מא, ח; תוספות ברכות ג, א, אונטער דעם ווארט וענין; מנה"מ ד, 621; בחיי נח, יא, ט; אבודרהם נט, ב; לעולם זייט 110.

ד) אר"ג נוסחא א, אנהייב פרק לו.

ה) מדרש שכל טוב וירא יח, יג.

ו) תנח"ב בראשית יג.

ז) זעט: שבת פט, א און רש"י דארט, ערשטע שורה; ד"א 255; ש"ר ת, יג, א.

ח) יל"ה ה, ג; י"ש ישעיה תד.

ט) פ"ר פיסקא ח, זייט צו, א, צווייטע שורה. זעט הדרניאל, זייט 319, נאטע ז.

י) שו"ט ח, ב; יל"ה ח, ג; י"ש תהלים

תרלט.

3ח) שבת פח, ב—פט, א; שו"ט ח, ב; יל"ה ח, ג, י"ש תהלים תרלט.

4ח) שו"ט ח, ב; יל"ה ח, ג; י"ש תהלים, ענדע תרלט.

5ח) תנח. בחוקות ד; שו"ט ח, ב; יל"ה ח, ג; י"ש תהלים תרלט. פארגלייכט די ווערסיעס אין אלע פינעף נאטן.

6ח) חגיגה טו, ענדע ב. זעט 354, נאטע ז.

7ח) י"ש קהלת אנהייב תתקסו; שכ"ל יד, א.

8ח*) י"ד תשא עט, ב.

9ח) שבת קיט, ב.

שלעכטע, א.

איינע פון זייערע מיסיעס איז צו באַ-גלייטן יעדער פרייטיק צו נאַכטס יעדן אידן אַ היים פון שוהל.

צוויי מלאכים באַגלייטן יעדן אידן.

ווען זיי קומען אַריין אין הויז און זעהען ליכט ברענען, דער מיש איז גע-גרייט און דאָס בעט איז פאַרבעט, זאָגט דער גומער מלאך: „היי רצון...“ סע זאָל זיין באַוויליקט אַז אויך דעם קו-מענדיקן שבת זאָל זיין אַזוי. און דער שלעכטער מלאך מוז נאָך זאָגן אמן, בעל כרחו, געגן זיין ווילן.

אַבער ווען סע איז נישט אַזוי. זאָגט דער שלעכטער מלאך: „היי רצון...“ סע זאָל זיין באַוויליקט אַז אויך דעם קומענדיקן שבת זאָל זיין אַזוי. און דער גומער מלאך מוז נאָך זאָגן אמן, בעל כרחו, געגן זיין ווילן, ב.

דער וועלאַכער דאָוונט פרייטיק צו נאַכטס און זאָגט „ויכולו“, איז די צוויי מלאכים וועלאַכע באַגלייטן אים אַהיים פון שוהל, לייגן אַרויף זייערע הענט אויף זיין קאָפּ און זאָגן צו אים: „וסר עונך, וחטאתך תכופר“, און דיינע פאַרברע-כנס וועלן ווערן אָפּ געטון, און דיין זינד וועט ווערן פאַרגיבן, ג.

ווען אַ צדיק געהט אַוועק פון דער וועלט, געהען דריי כתות, גרופעס, דינסט מלאכים אַנטקעגן אים. איינע זאָגט: „בא בשלום“, ער קומט בשלום. איינע זאָגט „הולך נכוחו“, ער איז געגאַנגען אין זיין רעכטפאַרטיקייט. און איינע זאָגט „ינוחו על משכבותם“, זאָלן זיי רוען אויף זיי-ערע געלעגערס, ג1).

ווען אַ רשע ווערט פאַרלאָרן פון דער וועלט, געהען דריי כתות, גרופעס, מל-אכי חבלה, פערדאַרבנדיקע מלאכים אַנט-קעגן אים. איינע זאָגט „אין שלום אמר ה' לרשעים“, ג2) קיין פרידן, זאָגט דער אייבערשטער, צו די רשעים, ביזוויכטן. איינע זאָגט „למעצבה ישכב“, ג3) אין טרויעריקייט זאָל ער לייגן. און איינע זאָגט „רדה והשכבה את ערלים“, ג4) נידער אַראָפּ [אין גיהנם אַריין] און לייג דאָרט מיט די נישט באַשניטענע, ג5).

מלאכי חסד, ד) גנוד מלאכים;

מלאכי רחמים, ה) מלאכים פון באַרם האַרציקייט;

מלאכי שלום, ו) פרידן מלאכים;

זיי שמעעהען פאַר דעם הייליקן, גע-בעטשט זיי ער, ז*).

מלאכי דין, ז) געזעץ מלאכים;

מלאכי פחד, ח) שרעק מלאכים;

א) שבת קיט, ב.

ב) שבת קיט, ב; זעט חגיגה טז, א אונטן; י"ש בראשית טז, מקץ קמח, אייב תתצט, ישעיה תז און תכג; יל"ה ו, ז; מג, יא; נו, יב; י"ד ויצא נה, ב; והזהיר א', ויקהל קכו, ב; אבודרהם יב, א; מג, ב. זעט בחיי בראשית ג, כד. זעט שדא"ג בראשית א, יב.

ג) ישעיה ו, ז. שבת קיט, ב; י"ש ישעיה ענדע תז; יל"ה ו, ענדע פסוק ו.

ג1) כתובות קד, א. אין ישעיה נו, ב שטעהט יבוא שלום.

ג2) ישעיה מח, כב.

ג3) אין ישעיה ג, יא שטעהט תשכבון.

ג4) יחזקאל לב, יט.

ג1) כתובות קד, א.

ד) בחיי וירא יח, ב.

ה) ב"ר ג, א; תרגום יונתן תזריע יא; תנח"ב וירא כא; ש"ט וירא יט, א און כב, יח. זייט 65; ל"ט וירא יח, לג; רש"י וירא יט, א און בלק כב, כב; בחיי שופטים כד, ד.

ו) חגיגה ה, ב. ביי דעם חורבן, פאַר-גיכטונג פון דעם בית המקדש האַבן זיי גע-וויינט; תנח. וישלח ח; שו"ט קד, ג; יל"ה ה, יד; צא, כב; קד, א; אג"א ט, כח, 84.

ז*) תנח. תזריע ט; תנח"ב תזריע יא; יל"ה ה, יד. זעט ווער סע זאָגט עס.

ז) ש"ט וירא כב, יח זייט 65.

ח) רש"י יומא כב, ב אונטער דעם וואָרט סיומא.

מלאכי אימה, ט) פורכט מלאכים ;

מלאכי חבלה, פארדארבנדיקע, פאר-
ניכטנדיקע מלאכים ; ווי צום ביי שפיל
פאלגענדיגע זעקס : קצף בריוונדיקער
צארן, אף צארן, חמה גרים צארן, משחית
פארדארבער, משבר צעברעכער, מכלה
פארלענדער, י).

לויט אן אנדער גירסא : קצף, אף,
חמה, משביר, משחית, מכלה, א).

אין אנדערע ערטער ווערן רעקאר-
דירט בלויז פינעף, דריי, צוויי, אין פאר-
שידענע ווערסיעס, מיט פארשידענע
נעמען, ב).

משחית, אף און חמה זיינען די אויף
זעקס איבער די רשעים, און די גיהנם
יסורים, ב*).

אט זיינען עמליכע ביי שפילן פון די
מלאכי חבלה'ס טעטיקייטן :

ווען משה רבנו איז געצויגן מיט זיין
ווייב און קינדער קיין מצרים, האבן די
מלאכי חבלה אף און חמה, ג) איין גע-
שלינגן אים ביז צו דער דוך, צו הרגע-
נען אים.

לויט אן אנדער מיינונג : ער איז גע-
ווארן איין געשלינגן פון דעם קאפ ביז
צו דער דוך, אויס געשפינגן, און איין
געשלינגן פון די פיס ביז צו דער דוך.
ווייל ער האט נאך נישט געהאט גע-
מליט זיין קינד אליעזר, ד).

לויט אן אנדער מיינונג זיין בכור,
צוערשט געבארענער, גרשם, ה).
לויט נאך א מיינונג : דער שטן האט
געוואלט טויטן דאס קינד, ו).

ט) י"ר משפטים סו, ב, אונטן.

י) שבת נה, א ; רש"י יחזקאל ט, ב, און
זעט דארט רד"ק, מצא'.

א) י"ש יחזקאל שנ.

ב) אין תרגום יונתן דברים ט, יט : אף,
חמה, קצף, משחית, חרון ; אין ש"ר ענדע
פרשה מא ; מד, ח הייסט עס : אף, חמה,
קצף, השמד, השחת ; אין ד"ר ג, יא : אף,
חמה, קצף, משחית, מכלה ; אין ק"ר ד, ג ;
קצף, משחית, השמד פארטיליקער, אף, חמה ;
אין תנחומא תשא ו : קצף, אף, חמה, משחית,
השמד ; אין : תנח"ב תשא יג ; י"ש תשא
שצא : אף, קצף, משביר, משחית, חמה ; אין
שו"ט ז, ו [זעט אויך יח, יג] : אף, קצף,
חמה, השמד, משחית ; אין יל"ה עה, מב ;
קצף, אף, חמה, משחית, חרון ; אין יל"ה ז,
יד : אף, חמה, קצף, חשמד [עס דארף שטעהן,
השמד] משחית ; אין י"ש עקב תתנג : אף,
חמה, קצף, משחית, השמד ; אין י"ש תהלים
תרלו : אף, חמה, קצף, השמד, משחית ; אין
רבינו בחיי קרח יז, יא : אף, חמה, קצף,
השמד, חרון ; אין : פרי"א פרק מה ; י"ר
תשא פג, א : קצף, אף, חמה, משחית, חרון,
און זעט רד"ל באטע נג ; אין ירושלמי תענית
פרק ב, ענדע הלכה א און אין בחיי תשא
לד, ו ; אף חמה ; אין רש"י יומא סז, ב,

אונטער דעם ווארט עוזא : עוזא און עזאל.

זעט : עוזא, זייט 321 ; קמואל, זייט 322.

זעט : דברים ט, יט, אונקלוס און רמב"ג
דארט ; עוזא זייט 321 ; קמואל זייט 322.

ב*) בחיי יתרו כ, ה.

ג) נדרים לב, ב ; י"ש דברים תתנג און
ישעיה תלה.

ד) ש"ר ה, ח ; מ"א יתרו יח, ג ; וישע
זייט 43 ; רש"י, ל"ט, בחיי, און א"ע אין
נאמען פון ר' שמואל בן חפני, אין שמות ד,
כד ; רמב"ג שמות ד, כ. זעט זהר לך לך
צג, ב.

ה) תרגום יונתן שמות ד, כד און כד ;
ספר הישר ענדע פרשה שמות ; י"ש שמות
ענדע קסח ; ל"ט יתרו יח, ג ; ראב"ג אין
יוצר אשכנז צו ברית מילה.
זעט י"ש לך לך פא.

ו) נדרים לב, ב, דריטע שורה. אין ;
ירושלמי נדרים ענדע פרק ג ; מר"י יתרו נה,
א, אויסגאבע אום ; מה"ג'ב' זייט 41 ; ל"ט
שמות יח, ג ; א"ע שמות ד, כד שטעהט מלאך.
זעט : ל"ט שמות ד, כד ; ש"ה זייט 340 ;
פשיטא שמות זייט עב, הערה יט און פאר-
גלייכט מיט נוסח השומרוני פון הגאון ר'
חיים העליר ז"ל.

הערן. האָבן גענידערט אַראָפּ זעכציק מי-
ריאָדן, דאָס הייסט זעקס הונדערט
טויזנט דינסט מלאכים. און זיי האָבן צו
געבינדן צו יעדער אידן צוויי קרוינען,
אינע פאַר זייער זאָגן נעשה, און אינע
פאַר זייער זאָגן נשמע.

ווען די אידן האָבן געמאַכט דעם „עגל
הזהב“ דעם גאלדענעם קאלב, האָבן גע-
נידערט אַראָפּ הונדערט און צוואַנציק
מיריאָדן, דאָס הייסט אַ מיליאָן און צוויי
הונדערט טויזנט פאַרדאַרבנדיקע מלא-
כים, און זיי האָבן גענומען אַוועק די
קרוינען פון זיי, ג.

ווען אידן געפינען זיך אין אַ שלעכ-
טער לאַגע, און איינער שייד אָפּ זיך פון
זיי [און עסט און מרינקט]. קומען צוויי
מלאכים וועלאַכע באַגלייטן אים, איינער
רעכטס און איינער לינקס. זיי לייגן אַרויף
זייערע הענט אויף זיין קאָפּ, און זאָגן:
דער דאָזיקער וועלאַכער האָט אָפּ גע-
טיילט זיך פון דעם ציבור, זאָל נישט
זען דעם ציבור'ס, דער געמיינדעס
מרייסט, ד.

דואג איז געווען אַ גבור, אַ העלד, ה;
אַן עושר, אַ רייכער, ו;

לויט אַנדערע מיינונגען אין די פאַר-
געהענדיגע קוועלעס האָט ער געוואַלט
טויטן משה'ן ווייל „ויהי בדרך כמ-
לון“, ז. ווייל משה האָט געהאַט אין
זינען צו באַזאָרגן זיך פריער אַ סמאָנ-
ציע, אַ האַמעל איידער ער האָט גע-
מל'ט דאָס קינד.

סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אַז משה
איז געווען קראַנק אין האַמעל, און ער
האַט נישט געקאַנט אַליין מל זיין דאָס
קינד.

לויט אַנדערע מיינונגען:

דער אייבערשטער האָט געשיקט איר
ריאָל'ן, ה) אין דער געשמאַלט פון אַ
שלאַנג און ער האָט איין געשלינגן
אים, ט);

גבריאָל'ן אין דער געשמאַלט פון אַ
פייער שלאַנג, י);
אַ מלאַך, א).

אנב, סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז
משה רבינו האָט גע'הרג'עט חמה'ן, ב).
ווען די אידן זיינען געווען אַזוי גיע-
ריק אַן צו נעמען די תורה, אַז זיי האָבן
אַזש געפּעדערט, געזאָגט פריער, נעשה
מיר וועלן טון, פאַר נשמע מיר וועלן

ז) שמות ד, כד.

ח) מר"י נח, א; אויסגאַבע אום; ש"ר א.
לא און כה, א; מ"א שמות ד, כד.

ט) מ"א און רש"י שמות ד, כד; בחיי
שמות ד, כד.

י) זעט זהר לך לך צג, ב. זעט זהר
פקודי רסו, ב, צווייטע שורה.

אין י"ר שמות טו, א הייסט עס אַז דער
מלאך גבריאָל האָט געוואַלט טויטן משה'ן,
אַבער נישט פאַר נאָך נישט האָבן גע'מל'ט
זיין קינד.

א) ירושלמי נדרים ענדע פרק ג; תרגום
יונתן שמות ד, כד; מר"י יתרו, זייט נח, א.
אויסגאַבע אום; י"ש שמות קסט; בחיי שמות
ד, כד.

אין: ירושלמי נדרים ענדע פרק ג; נדרים
לב, ב; מר"י יתרו זייט נח, א; תרגום
ירושלמי שמות ד, כה; דב"ה 8 איז אַן גע-

גיבן קיין נאַמען.

ב) נדרים לב, א; תוספות שבת נה, א
אונטער דעם וואָרט קצף; תוספות בבא
בתרא ט, ב אונטער דעם וואָרט חמה; י"ש
תהלים תרלו.

זעט מיינע ביכער: „משה רבינו זיין לעבן
און שאַפונג“, אין אידיש; „מאַזעס אים ליכטע
דער אגדה“, אין דייטש.

ג) שבת פח, א.

ד) תענית יא, א; יל"ה צא, יח. אין ש"ט
שמות ב, ענדע פסוק י, זייטן 16—17 שטעהט
„אוכלין“ אויף דעם אָרט פון „ידיהן“ און
פאַרגלייכט דעם גאַנצן לשון. זעט שדא"ג לב,
זייטן רט—רי.

ה) ש"ט נב, ו און ז; יל"ה נב, ד; י"ש
תהלים תשסו.

ו) ש"ט נב, אָנהייב סימן ו און ז; יל"ה
נב, ד; י"ש תהלים ענדע תשסו.

איינער האָט צעשפּרייט זיין ערד [קער-
פּער] אין די בתי כנסיות, פּערזאָמלונגס
הייזער און אין די בתי מדרשות, זי.
ווען דער משחית, דער פּאַרדאָרנדי-
קער מלאך באַקומט רשות, ערלויב, אונ-
טער שייד ער נישט צווישן צדיקים און
רשעים. נאָך מעהר, ער הייבט אָן פון
די צדיקים, זי. (1).

די רשעים זיינען איבער געגיבן אין
זייערע הענט, (2).

זיי באַזיגן די רשעים מיט פייערדיקע
שטעקנס. די רשעים שרייען „וועה,
וועה“, אָבער זיי האָבן קיין רחמנות,
דערבאַרמקייט אויף זיי, זי. (3).

ווערן די מלאכי חבלה, פּאַרדאָרנדי-
קע מלאכים באַצייכנט מיט עפים אַ
ספעציעלן נאָמען?
יא. זיי ווערן אָן גערופן אסתלגנית, (ח).

האָבן די מלאכים שטענדיק דאָס זעל-
בע געשטאַלט, דעם זעלבן אויסזען?
ניין. זיי זעהען אויס פאַרשידן אַרטיק.
זייער אויס זען, זייער געשטאַלט פאַר-
ענדערט זיך לויט זייערע שליחות, מי-
סיעס, אויפגאַבעס, (ט).

דער אייבערשטער מאַכט די מלאכים
פאַר וואָס ער וויל. אַ מאַל מאַכט ער
זיי פאַר מענער, ווי סע שטעהט אין
פסוק „והנה שלשה אנשים נצבים

א חכם, א קלוגער, זי; א גדול בתורה, גרויס אין לערנען, (ח); אב בית דין, הויפט פון דעם גע-
ריכט, ט);

ראש לסנהדרין, הויפט פון די סנהד-
רין, דאָס סאַמע העכסטע געריכט, י).
ער ווערט געגליכן צו „כל ישראל“, צו
אַלע אידן, א).

איז ער אָבער אַרויס לתרבות רעה,
ער איז געוואָרן אַ דעגענעראַט, ב).

ווי אַ פּוסק, אַ דיין, אַ פּסק'ענער פון
שאלות האָט ער מתיר געווען, ערלויבט
גילוי עריות אויס געלאָסן לעבן, און
שפיכת דמים מאַרד, ג).

ער אַליין האָט אום געבראַכט פינעף
און אַכציק כהנים אין איין טאָג, ד).

ער האָט געוואָלט אום בריינגן דוד
המלך'ן. דוד המלך האָט באַקלאַגט זיך:
פונקט ווי דער לייב זיצט איבער זיין
פאַרציקונג און רייסט שטיקער דערפון.
אַזוי לעכצט דואג [און אחיתופל] צו
רייסן שטיקער פון מיר, ה).

איז ווען דואג איז געשטאַרבן אין על-
טער פון פיר און דרייסיג יאָר, ו) זיי-
נען געקומען צו אים דריי מלאכי חבלה.
פּאַרדאָרנדיקע מלאכים. איינער האָט
געמאַכט פאַרגעסן אים דאָס לערנען.
איינער האָט פאַרברענט זיין נשמה. און

(1) סנהדרין סט, ב און קו, ב; יל"ה מא, יב און נה, כו; מנה"מ ד, זייט 339.

(2) סנהדרין קו, ב, אונטן; יל"ה מא, יב און נה, כח; י"ש משלי תתקלח; מה"ג, זייט 323.

(1) בבא קמא ס, א, אונטן.

(2) שמחות זייט 229.

(3) שמחות זייט 255.

(ח) ברכות נא, א. אסתלגנית, איסתלגנית, איסטגלילית, אסתלגנית מינט אַ גרופע.

(ט) סנהדרין צו, א; ב"ר כא, ט. זעט ב"ר כה, ב.

(ז) שו"ט נב, ו און ז; יל"ה נב, ד.

(ח) ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה ב.

(ט) שו"ט ג, ד.

(י) שו"ט מט, ב; נב, ג, ד, ה, ו; יל"ה ג, י; נב, ד; י"ש תהלים תשסו, יחזקאל שמא.

תהלים תשסו און משלי תתקסא; ימ"מ כו, כו.

(א) מ"ש יח, ד; י"ש שמואל א, קכא.

(ב) תוספות ברכות יז, ב, ערשטע שורה.

(ג) ב"ר לב, א און לה, א.

(ד) שמואל א', כב, יח און זעט שו"ט נב ענדע סימן ה.

(ה) שו"ט ד, ז; י"ש תהלים תרלו; יל"ה ז, יב.

פֿאַר וואָס ווערן די מלאכים, וועלאַכע האָבן באַזוכט אברהם אבינו, אָן גערופן „אנשים“ (ז) מענטשן?

צו ליב צוויי מעמים, אורזאָכן: ווייל די שכינה איז געווען מיט זיי, ח; ווייל אברהם האָט געזען זיך אָפט מיט מלאכים ווי מיט מענטשן, ווערן זיי אָן גערופן אנשים, מענטשן, ט.

וועגן דעם אויס זען פון דעם מלאך וועלאַכער האָט גערענגלט זיך מיט יעקב אבינו, י זיינען פאַרען פאַרשידענע מיי-נונגן. ער האָט אויס געזען ווי:

א תלמיד חכם, א;

א געצן דינער, ב;

א גוי, ג;

א פאַסטאָך, ד.

סע זיינען פאַרען מיינונגען אַז ער איז געווען:

עשׂו׳ס שר, פאַרטערטער אין הימל, ח;

סמאל, ו;

דער מלאך מיכאל, ז;

וירא אָנהייב פד. זעט: שׂט וירא יט, א; בחיי בראשית יט, א.

ט רשׂי בראשית יט, א.

אגב, סע זיינען פאַרען צען קאַטעגאָריעס מלאכים. אישים זיינען די קלענצטע קאַטעגאָריע. און זיי הייסן אישים, ווייל זיי האָבן גערעדט מיט איש, אנשים, מענטשן, רמב״מ, הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכה ז.

י בראשית לב, כו.

יא חולין צא, א; י״ש וישלח קלג.

יב חולין צא, א.

יג י״ש וישלח קלג.

יד ב״ר עז, ב; שׂי״ר ג, פסוק ה, סימן ג; תנח״ב וישלח ז; י״ש וישלח קלב; ל״ט וישלח לב, כה; שׂט וישלח לג, יז.

טו ב״ר עז, ג; שׂי״ר ג, פסוק ה, סימן ג; תנח. וישלח ח; מ״א וישלח לב, כה; י״ש וישלח קלב; רשׂי בראשית לב, כה; בחיי וישלח לב, כד און כה.

טז אין ל״ט וישלח לב, כד הייסט עס דער שר פון אדום, אדום איז עשו.

יז ילה״י כ, כה.

יח י״ש וישלח קלב, זעט תנח. וישלח

עליו״, י) און דריי מענטשן שטעהען פאַר אים, א).

אזוי צום ביי שפיל:

ווען די מלאכים מיכאל, גבריאל, רפֿ־אל, זיינען געקומען צו אברהם אבינו, און האָבן געשפילט די ראַליע פון אור-חיים, געסט, ב) האָבן זיי באַוויזן זיך ווי לאַנד רייזנדיגע, ג), ווי אַראַבערס, ד): איינער ווי אַ תבואה הענדלער, איינער ווי אַ מאַטראַז [שיפס קאַפיטאַן] און איינער ווי אַ מערק [אַראַבער], ה).

סע ווענדעט זיך אין דעם מענטשן צו וועלאַכן זיי בעווייזן זיך.

אברהם אבינו'ס כוח איז געווען „שעהן“. און מלאכים פלעגן באַזוכן אים אָפט. האָבן זיי אויס געזען אים ווי מענטשן.

לומ'ס כוח איז געווען „שלעכט“. האָבן זיי אויס געזען אים ווי מלאכים, ו).

י) בראשית יח, ב.

יא שׂר אָנהייב פרשה כה; תנח״ב וירא כ; ילה״י ו, ב.

יב מ״א וירא יח, ב; רשׂי בראשית יח, א.

יג לויט זהר וירא קא, א האָבן זיי גענידערט אַראָפּ ווי מלאכים, לויט ילמדנו ווי בני מלאכים.

יד פּר״א פרק לו; מה״גא׳ זייט רסז.

טו בראשית יח, ב און רשׂי פסוק ד. קידושין לב, ב; מר״י נט, א, אויסגאַבע „אום“; ספרי עקב פּיסקא לה, אויסגאַבע „אום“; ל״ט וירא יח, ד. פאַרגלייכט בבא מציעא פו, ב און י״ש וירא פב.

טז ב״ר מח, ט; י״ש אָנהייב וירא. אגב, לויט זהר וירא קא, א האָבן זיי באַ-וויזן זיך ווי מלאכים.

יז זעט באַנד א, זייטן 126—127, נאָטן א—ז.

יח ב״ר ג, ב; י״ש וירא אָנהייב פד. זעט רשׂי בראשית יט, א.

יט בראשית יח, ב.

כ) ב״ר ג, ב; ל״ט בראשית יט, א; י״ש

קומט דעם קינד טויט שמראף דערפאר. צי סע איז איבער הויפט שוין פערצנט-ווארטלאך פאר דער טאט. דער קעניג האט גערופן צוזאמען אלע קלוגע לייט. ער האט דערצעהלט זיי די גאנצע פאסירונג. צווישן די פערזאנלעכע האט געפינען זיך אויך דער מלאך גב-ריאל אין דער געשמאלט פון א מענטש. ער האט געזאגט אז צוערשט מוז מען איבער צייגן זיך צי דאס קינד האט געהאנדלט מיט פערשמאנד.

ער האט פארגעשלאגן מע זאל שמעלן צוועק א שוהם שמיין [בריליאנט] און גליענדיקע קוילן, און זען צו וועלאכן דאס קינד וועט אויס שמרעקן די האנט. וועט דאס אינגעלע וועלן נעמען דאס צירונג איז א סימן אז סע איז א פערשמאנדיג קינד. וועט דאס קינד שמרעקן אויס די האנט צו נעמען דאס פייער, איז א בא-וויו אז סע איז נאך נישט פארצאנט-ווארטלאך פאר דער טאט.

דער דאזיקער פארשלאג איז געווארן געפעלן. און אזוי ווי מע האט געשמעלט אנדער דעם בריליאנט און די גליענ-דיקע קויל, האט דאס קינד געשמרעקט אויס די האנט צו דעם בריליאנט. אבער דער מלאך גבריאל האט געווענט זיין הענטל צו דער גליענדיקער קויל. דאס קינד האט גענומען די קויל, צו גערירט זי צו דעם מויל, און האט אפ געברייט די ליפן. זייט דענצמאל איז דאס קינד געבליבן א „כבד פה“, (י) שוועהר אויף דעם מויל.

פרעה און זיינע ראט ביכערס זיינען

דער מלאך גבריאל, (ח).

ווען משה איז געווען אלט דריי יאר, איז זיצענדיג אויף דער פרינצעסן בת-יה'ס שוים אין קעגנווארט פון דער קע-ניגין אלפרענית, (ט) בלעם בן בעור און אנדערע גרויסע רעגירונג לייט, האט ער גענומען אראפ די קרוין פון דעם קעניגס קאפ, און ער האט ארויף געלייגט זי אויף זיין קאפ. די דאזיגע טאט האט צעשראקן זעהר דעם קעניג. ער האט געפרעגט אן עצה זיינע ראט ביכערס. האט בלעם אן גערופן זיך און געזאגט: אה, קעניג, געדענקסט דו אז דו האסט א מאל גע'חלוס'ט ווי דו זיצט אויף דעם טראן, און סע שמעהט פאר דיר אן אלטער מאן מיט א וואג אין דער האנט. דער מאן בינד אלע מצריים, עגיפ-טערס, זייערע פירשמן און די גרויסע לייט פון דעם לאנד. ער לייגט ארויף זיי אויף איין וואג שאל. אויף דער אג-דערער וואג שאל לייגט ער ארויף נישט מעהר ווי איין לעמעלע. און דאס לעמע-לע האט איבער געוואויגן.

איך האב בעשייד דעם חלום פאר דיר, אז א גרויס אומגליק הענגט איבער מצרים, עגיפטן. ביי די אידן וועט ווערן געבארן א מאן. ער וועט פארניכטן גאנץ מצרים. ער וועט פירן ארויס די קינדער פון ישראל פון מצרים מיט א שטארקער האנט. מיין עצה איז אז דו זאלסט טויטן דאס קינד.

דארויף האט דער קעניג געענטפערט אז ער וועט בארוטן זיך צוערשט מיט די קלוגע לייט פון זיין לאנד, צי סע

אין מצרים. מעגליך אז אלפרענית איז דער קעניג'נס טיטל.

(י) געוויינטלאך טייטשט מען „כבד פה וכבד לשון“: זאאיקן, פאראיקן, שטאטערן, שטאמלען, אבער דער רשב"מ ז"ל טייטשט נישט אזוי. ער טייטשט: משה האט גע-טענה'ט צום אייבערשטן: איך באהערש נישט די עגיפטישע שפראך, דעם עגיפטישן די-א-

ענדע ב און עץ יוסף דארט, אז יעקב האט גענומען דעם „שר הגדול ורפח“ און אנדער געשליידערט אים אויף דער ערד, געטרעטן אים מיט די פיס [האט באזיגט אים].

זעט דארט ווער סע זאגט וואס.

(ח) רבינו בחיי וישלח לב, כט האלט אז לויט דעם שכל איז עס אזוי, זעט דארט.

(ט) פרעה איז דער טיטל פון די קעניגס

עס. אזוי איז דאָס קינד געבליבן אַלס בתיה'ס זון אין דעם קעניגס פּאַלאַץ אין דער געזעלשאַפּט פון פּרינצן, א.

וועלאַכער זאָגט אז משה רבינו האָט פאַרגעסן די עגיפּטישע שפּראַך, טייטשט נישט ריכטיק. זעט דעם אבן עזרא'ס טעם אין זיין פירוש אויף שמות ד, י.

און איך הקטן אהרן באאמור'ר ר' משה ז"ל באַמערק, אז דער נביא עמוס ווערט אָן גע- רופן עמוס ווייל „עמוס בלשוננו", ער איז געווען מוגמגם בלשוננו, אַ שטאַמלער.

זעט: פּסיקתא דרב כהנא קכה, ב, אויס- גאַבע אום; ויקרא רבה י, ב; קהלת רבה א, ב; רש"י ישעיה ו, ח און ג, ה, און עמוס ו, יד; אברבנאל עמוס ג, זייט רמד, ד.

און דער אייבערשטער האָט דאָך געזאָגט משה'ן: „לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחי", דו קאָנסט נישט זען מיין פנים, ווייל קיין מענטש קאָן זען מיך און בלייבן לעבן, שמות לג, כ.

„והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו", און איך וועל אָפּ טון מיין האַנט, וועסט דו זען מיין רוקן; אָבער מיין פנים קאָן נישט ווערן געזען, שמות לג, כג.

משה האָט געזאָגט צו די אידן: „פנים בפנים דיבר ה' עמכם" [דברים ה, ד], פנים צו פנים האָט דער אייבערשטער גערעד מיט אייך. מיינט דאָס דען אַז דער אייבערשטער האָט גערעד ממש פנים צו פנים מיט די אידן!

ווי איז דאָס מעגלאַך, דער אייבערשטער האָט דאָך געזאָגט „...לא יראני האדם וחי", קיין מענטש קאָן זען מיך, און בלייבן לעבן.

זעט: די תרגומים אונקלוס, יונתן בן עוזיאל, ירושלמי און די מפרשים רש"י, אבן עזרא, רמב"ג, רשב"ם, ספורנו אויף שמות לג, פסוקים יא, כ און כג; דברים ה, ד און לד, י.

זעט מיינע ביכער:

„משה רבינו'ס לעבן און שאַפּונג" [אין אידיש], זייטן סה—סו; „מאַזעס אים ליכטע דער אגדה" [אין דייטש], זייטן 55—54.

(א) זעט: ספר הישר; מדרש ויושע זייט 41; ש"ר א, לא; תנחומא שמות ח; מה"גב, זייט 14; י"ש שמות קסו; ל"ט שמות ד,

געווען איבער צייגט אז דאָס קינד איז נאָך נישט פאַרנאָממוואַרטלאַך פאַר זיין טאַט, און מע האָט נישט באַשטראַפּט

לעקט, וואָרן איך בין אַנטלאָפּן פון מצרים אין מיין איגנט. און איצט בין איך שוין אָן אַכציקער.

ער באַזירט זיין טייטש אויף דעם פּסוק: „ויאמר אלי, בן אדם, לך בא אל בית ישראל ודברת דברי [אין פּסוק שטעהט בדברי] אליהם. כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל. לא אל עמים [אין פּסוק שטעהט עמים רבים] עמקי שפה וכבדי לשון אשר לא תשמע דבריהם", וגומר [יחזקאל ג, ד—ו].

און דאָ איז דאָך „וכבדי לשון" נישט די טייטש שוועהר אויף דער שפּראַך, זאַאיקן, שטאַטערן. דאָ מיינט עס דאָך אַז דער איי- בערשטער האָט געזאָגט צו דעם נביא יחו- קאל: דו ביזט געשיקט צו אַ פּאַלק וועמענס שפּראַך דו פאַרשטעעהסט נישט [זעט רש"י און רד"ק דאַרט].

און דער רשב"ם פּרעגט: וכי אפשר נביא אשר יודעו השם פנים אל פנים, וקיבל התורה מידו לידו, היה מגמגם בלשוננו! ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים, ואין לחוש לספרים החזונים. איז עס דען מעגלאַך אָן אַ נביא [משה רבינו] וועמען דער אייבער- שטער האָט געקענט פנים אל פנים, און וועלאַכער האָט מקבל געווען די תורה דירעקט פון זיין האַנט, איז געווען שוועהר אויף דעם לשון, אויף דער שפּראַך, אַ שטאַמלער! און מיר געפינען דאָס נישט אין די ווערטער פון די תנאים און פון די אמוראים.

און דאָס וואָס דער טייטש אָז משה איז געווען שוועהר אויף דעם לשון ווערט גע- בראַכט אין אַנדערע ערטער [צום ביי שפיל אין „דברי הימים של משה רבינו", אין בית המדרש, עדיציע יעללינעק, חדר ב, זייט 4] דאַרף מען נישט רעכענען זיך מיט ספרים חיצונים. זעט רשב"ם על התורה, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום, שמות ד, 11.

אָזוי ערקלעהרט דער רשב"ם ז"ל.

דער אבן עזרא ז"ל שטימט נישט אין מיט דעם רשב"ם'ס טייטש. ער זאָגט: „והאומר ששכח לשון מצרים איננו נכון", און דער

גזלה ... גנבה ... ווייבער ... ליגענט ... גלוסטיקייט ... ? צו וואָס דאַרפט איר די תורה ... (ג2).

אליהו הנביא האָט פאַרשמעלט זיך ווי חרבנות, און אויך ווי פילע אַנדערע מענטשן, ד.

ווען שלמה המלך איז געוואָרן בע-זייטיקט צייט ווייליק פון זיין קעניגליכן טראָן, האָט גענידערט אַראָפּ אַ מלאך אין שלמה'ס געשמאַלט און האָט באַ-שטיגן דעם טראָן.

[מע הערט אָפּט דעם זאָג „געה שריי אני שלמה.“ איז כדאי צו באַמערקן אַז שלמה המלך האָט קיין מאָל געשריען „אני שלמה.“ ווען ער איז געוואָרן צייט ווייליק אויס מלך, איז ער געזאַנגען אַרום איבער די הייזער, און וואוהין ער איז געקומען האָט ער געזאָגט „אני קהלת“, נישט שלמה.

און ער האָט נישט געקאָנט זאָגן אַנ-דערש. ווייל ער אַליין זאָגט דאָך אין זיין בוך [מגילה] קהלת א, יב, „אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים.“ און די אַלע וועלאַכע זאָגן אני שלמה ציטירען פאַלש], ה).

פאַרשידענע נוסחאות, ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס.

זעט מיינע ביכער :

„משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“ [אין אידיש], קאַפּיטל „יוגנד“; „מאָזעס אים ליכ-טע דער אגדה“ [אין דייטש], זייט 58.

1) ש"ר אַנהייב פרשה כה.

2) זהר שמות ג. א.

ד) א"ר י, סימן ט; י"ש אסתר תתרט. ה) ירושלמי סנהדרין פרק ב, הלכה ו; ר"ר ה, יד, טו; ק"ר ב, ב, ג; תנח. אחרי א; תנח"ב אחרי ב; פר"כ קסט, א, אויסגאַבע אום; י"ש מלכים א', קפב און קהלת תתקסז, אַנהייב קאַפּיטל ב.

זעט: גטיין זייטן סח און סט; מר"י זייט מ. ב; שר"ט עה, יב; יל"ה עה, נג וועגן שלמה המלך'ס צייט ווייליק ווערן אויס קעניג; בחיי אַנהייב פקודי.

אנב, מלאכים האָבן באַגלייט יעקב'ן פון ארץ ישראל און אין חוץ לארץ, אָבער סע ווערט נישט געזאָגט ווי אַזוי זיי האָבן אויס געזען, א*).

אוריאל האָט פערוואַנדלט זיך אין אַ שלאַנג. און ער האָט איין געשלינגן משה'ן ביז דער דיך פאַר זיין פאַרשפּע-טיגן צו מל זיין זיין קינד, ב).

ווען דתן און אבירם האָבן גע'מסר'ט משה רבינו אַז ער האָט געטויט אַ מצרי. און פרעה האָט געוואַלט הרג'ענען אים. האָט גענידערט אַראָפּ אַ מלאך אין משה'ס געשמאַלט. זיי האָבן געכאַפט דעם מלאך, און משה איז אַנטלאָפּן, ג).

ווען משה איז אַרויף געשטיגן צו דעם אייבערשטן, האָבן די מלאכים געוואַלט דערטשעפּן אים. האָט דער בעשאַפּער פערוואַנדלט זיין פנים אין אברהם אבי-נו'ס געשמאַלט. און ער האָט געזאָגט צו זיי: צי שעהמט איר אויך גאָר נישט פאַר אים. איז ער דען נישט דער יעניגער ביי וועמען אין הויז איר האָט געעסן? !, ל).

די מלאכים האָבן געוואַלט די תורה. האָט דער בעשאַפּער געזאָגט צו זיי: איז דען פאַראַן ביי אויך טויט ... זינד ...

כב; דברי הימים של משה רבינו, חדר ב, יעלליבעק זייט 3; פטירת משה, יעלליבעק, בית המדרש חדר א, 128; רבינו בחיי שמות ב, י; שלשלת הקבלה, זייט כא, אויסגאַבע ירושלים תשכ"ב.

א*) בחיי ויצא כה, יב.

ב) מ"א שמות ד, כד. זעט אוריאל, זייטן 274—273, און מיינע ביכער :

„משה רבינו זיין לעבן און שאַפונג“, אין אידיש, זייט פו; „מאָזעס אים ליכטע דער אגדה“, אין דייטש, זייט 85.

ג) ירושלמי ברכות פרק ט, הלכה א; ש"ר א, לא; ד"ר ב, כט, שו"ר ז, אויף דעם פסוק ה; מר"י נת, א, אויסגאַבע אום; שו"ט ד, ג; ש"ט יתרו יח, ד; ל"ט יתרו יח, ד; מה"גב' זייטן 190, 16.

פאַרגלייכט: תנח. שמות י; רש"י שמות ב טו; בחיי שמות ב, טו און זעט אומעטום די

א מלאך איז ערשינען אין דעם גע-
שמאלט פון פינחס בן יאיר, ט).

ווען א מלאך ווערט געשיקט אין ראד-
בן'ס זכות צו רעפּעווען שמעון'ען. איז
דעם מלאך'ס געשמאלט ווי ראובן'ס, י).

א מאָל בעווייזן מלאכים זיך ווי פרוי-
ען. ווי סע שמעהט אין פסוק, "והנה
שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם", א)
און צוויי ווייבער געהען אַרויס [פון דעם
בית המקדש], און א ווינט איז אין זיי-
ערע פליגלען [פליגלס], ב).

א מאָל ווי ווינטן, ווי סע שמעהט אין
פסוק, "עושה מלאכיו רוחות", ג) ער

א מלאך האָט גענידערט אַרעפּ אין
דעם געשמאלט פון אַ שמינערנעם לייב.
ער האָט געזעצט זיך נעבן דניאל'ס לייבן
גרוב, און ער האָט באַפעהלט די לייבן
נישט צו טשעפּן דניאל'ן, ז).

דער מלאך מיכאל האָט פאַרשמעלט
זיך פאַר המן'ס אַ זון. און ער האָט אויס
געהאַקט פּלאַנצן [פּלאַנצונגען] אין
אחשוורשים פאַרק, ז).

לויט אַן אַנדער ווערסיע: מלאכים
האַבן פאַרשמעלט זיך פאַר מענטשן. און
זיי האָבן אויס געהאַקט ביימער אין
אחשוורשים פאַרק, ח).

רייכקייט, לוקסוס, הערשאַפט, כבוד, גלאָריע,
אַלץ, אַלץ איז גאַר נישט ווערט. דאָס איינציקע
וויכטיקע, אַלער וויכטיקסטע איז פּורכטן דעם
אייבערשטן און אַפּהימן זיינע מצוות.
וואָרן אַט דאָס איז דער גאַנצער מענטש
[ענדע קהלת].

די ערשטע עלעף פּסוקים זיינען אַ קורץ
געפאַסטע סומירונג, אַ "סינאָפּסעס" פון דעם
גאַנצן אינהאַלט. זיינען זיי אַלזאָ אַן איינליי-
טונג, אַן אַרײַן פיר צו דעם ווערק. ווי סע
האַט שוין איינער געזאָגט: "ספר בלי הקדמה,
כגוף בלי נשמה" אַ בוך אָהן אַ הקדמה איז
ווי אַ קערפּער אָהן אַ נשמה.

ו) במ"ר יד, ג; שו"ט כד, י; יל"ה כד,
לג.

זעט דניאל ו, כג און רס"ג [רבינו פעדיה
גאון] דאָרט; פ"ר פּיסקא ו, זייט כה, א—ב
און הערה גה דאָרט.

ז) פּר"א פּרק ג און זעט דאָרט רד"ל,
הערה קכה; א"ר י, סימן ט.

ח) י"ש אסתר תרננה. זעט אג"א ה, ב,
זייט 55; ז, ו און ח, ט, יב.

ט) שקלים פּרק ה, הלכה א און זעט
ירושלמי שקלים פּרק ה, הלכה א; ס"ח
תתתשנא.

י) ש"כ"ל יד, ב, אונטן, פון "סודי רזי";
י"ר וישב קנד, זייט 305.

יא) זכריה ה, ט.

יב) ש"ר אָנהייב פּרשה כה; יל"ה ו, ב.

יג) תהלים קד, ד.

אגב רז"ל פּרעגן: אַני קהלת... שטעהט
ערשט אין פּסוק יב. ער וואָלט דאָך געווען
בעדאַרפט אַן היבן דעם סאַמע ערשטן פּסוק
מיט "אַני קהלת הייתי מלך...". און זיי
ענטפּערן "שאין מוקדם ומאחר בתורה". אין
תנ"כ איז נישט פאַראַן אַ פּריער און אַ
שפּעטער. דער תנ"כ איז נישט שטאַרק
מקפיד, לייגט קיין גרויס געוויכט אויף כראַנאַ-
לאַגיע, סאַידן דאָרט וואו דער כראַנאַלאַגישער
עלעמענט איז פון היסטאָרישער, געשיכטליכער
וויכטיקייט. זעט:

ירוש. שקלים פּרק ו, ענדע הלכה א; ירוש.
מגילה פּרק א, הלכה א; ירוש. סוטה ענדע
פּרק ח; פּסחים ו, ב; שקלים טז, ב, אונטן;
מרי' זייט מ, ב, אויסגאַבע אום, און דאָרט
זיינען אַן געגלבן מעהרערע ביי שפּילן; פ"ר
פּיסקא כב, זייט קיא, א; שו"ר א, ב, ב; ק"ר
א, פּסוק יב, עטליכע מאָל; י"ש בשלח רמט;
רש"י ברכות ז, ב; רמב"ם בראשית לב, כג;
תוספות יומא לח, ב; כתובות קד, ב אונטער
דעם וואָרט שני; א"ע בשלח טו, טו; ל"ט
שמות טו, ט און במדבר פא, ב; בחיי וירא
כא. ענדע יז און יתרו כ, יד; י"ר תצוה עג,
א, פון מדרש הנעלם.

און איך הקטן אהרן באאמו"ר ר' משה
נבג"ם באַמערק: קהלת גיבט אַ לעבנס פּילאָ-
זאַפּיע באַזירט אויף זיינע פּערזענלאַכע ער-
פאַרונגען, אַבזערוואַציעס, אַנשוואַונגען. ער
קומט צו דעם באַשלוס אַן דאָס גאַנצע לעבן
איז איין לאַנגע קייט פון פּוסטע נאַרישקייטן.

אויף געבויעט, און מיכאל, דער גרויסער האר [דער הויפט מלאך] שמעהט און אפפערט אויף אים.

מאכט די ווינטן פאר זיינע מלאכים, שלוחים, שמאפעטן, ד.

וואָס זיינען די פונקציעס פון די מלאכים?

א מלאך ווי פייער, ווי סע שמעהט אין פסוק „משרתיו אש לזהם“ (ה) זיינע באַדינערס זיינען פלאמעדיק פייער, ו.

אויף יעדער איינציגער זאך איז פאָרן אַ מלאך וועלעכער האָט צו זאָגן איבער דעם, י.

א מלאך זעט מען אין גאַנצן נישט דעם מלאך. ווען אברהם אבינו'ס קנעכט אליעזר האָט געוואָלט מיט נעמען בת-אל'ס מאַכטער רבקה, זי זאל האָבן חתונה מיט יצחק'ן, האָבן זיי ביי דעם עסן אַריין געטון סם, גיפּט, אין אליעזר'ס שיסל, צו פאַרגיפּטן אים. איז געקומען אַ מלאך, און ער האָט איבער געביטן די שיסל. ער האָט אַנידער געשמעלט די שיסל מיט דעם גיפּט נעבן בתואל'ן. בתואל האָט געעסן. און ער איז גע-שמאַרבן אין דער זעלבער נאַכט, ז.

דער בעשאַפּער טוט קיין זאך איידער ער באַרום זיך מיט דעם הימלישן גע-ריכט, א.

ווען דוד'ס שטיינדל האָט געטראָפּן גלית'ן אין שטערן אַריין. און ער האָט אָן געהויבן צו פאַלן. האָט אַ מלאך גע-גיבן אַ שטופּ אים. און ער איז געפאַלן מיט דעם פנים אַראָפּ, ח.

אַט ווייסן מיר דאָך צום ביי שפּיל, אַז ער האָט באַרום זיך מיט די מלאכים כּים צי ער זאל בעשאַפּן דעם מענטש, ב. ווען אדם איז געווען אין גן עדן, האָט דער אייבערשטער געגיבן אים דעם ספּיראָט דאָס דורך דעם הייליקן מלאך רזיאל וועלעכער איז דער אויף זעער איבער די הימלישע הייליקע סודות, סעקרעטן. נאָך אַדעם'ס זינדיקן איז דער ספר גע-פלוין אַוועק פון אים. ער האָט געהאַקט זיך אין קאַפּ אַריין. ער האָט געוויינט. ער האָט גע'טובל'ט זיך אין דעם טייך גיחון ביז אין האַלץ אַריין. דער איי-בערשטער האָט געגיבן אַ ווינק צו דעם מלאך רפאל, האָט ער געבראַכט צוריק דעם ספר צו אדם'ן, ג.

זיינען אויך מלאכים מקריב קרבנות אַ מאַל?

יא. די גמרא זאָגט „... מוכח בנוי, ומיכאל, שר הגדול, עומד ומקריב עליו...“ ט אַ מוכח, אַן אַלמאַר איז

בחי חי שרה כד, לג.
 ח) שו"ט יח, לב, אויסגאַבע אום.
 ט) חגיגה יב, ב; זבחים סב, א; י"ש מלכים א', קפט; ילה"י נו, טו, זייט 223;
 ארקים זייט 19. זעט מיכאל, זייט 250.
 י) שו"ט קד, ג.
 א) ירוש. סנה. ענדע פרק א; סנה. לח, ב; ל"ט בראשית א, כו.
 ב) יוב"ע, רש"י, בראשית א, כו.
 זעט באַנד ג, ביי נעשה ארם.
 ג) זעט מעהר איינצלהייטן אין זוהר בראשית נה, ב.
 זעט: לביאל, זייט 320; רזיאל, זייט 322;
 רפאל, זייטן 276—275.

ד) ש"ר אנהייב פרשה כה; ילה"י ה, ב.
 זעט: ב"ר כא, ו און ג, ב; י"ש בראשית לד; ל"ט בראשית ג, כד; רקאנטי בראשית טו, א.
 ח) תהלים קד, ד.
 ז) ש"ר אנהייב פרשה כה; ילה"י ה, ב.
 ז) פאַרגלייכט די נוסחאות, ווערסיעס אין: מ"א חי שרה כד, נג; ש"ט חי שרה כד, לג; ל"ט חי שרה כד, לג [גבריאל]; י"ש חי שרה קח; רש"י חי שרה כד, נה.
 אַז בתואל איז געשמאַרבן אין יענער נאַכט זעט:
 תרגום יונתן בראשית כד, נה; ב"ר ס, יב; י"ש חי שרה קט און משלי תתקמו;

אהרן ראזמארין'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

א מלאך האָט איין געשלינגען משה'ן, און אויס געשפיגן אים, י, און נאָך און נאָך אָהן אָן ענד.
 סע זיינען פאַרען מלאכים וועלעכע האָבן אַ באַשטימטע פונקציע, אַ ספּע- ציפּישע אויפגאַבע, ווי צום ביי שפּיל:
 אויף זעערס איבער די טעג, איבער יעדער טאָג, א.)
 סע איז פאַרען אַ מלאך איבער יעדער: שטערן, ב.) ;
 גראַזעלע, ג.) ;
 טראַפּן רעגן, ד.) ;
 איבער די וואַלקנס, ה.) ;
 איבער דעם גיהנם, ו.) ;
 אויף נשמות, ז.) ;
 אויף רוחות, ח.) ;
 אויף זעערס:
 אויף רשעים, בייזווּכטן, ט.) ;
 איבער קברים, י.) ;
 איבער תפילה, דאַווענען, געבעטן, א.) ;

א מלאך האָט אָן געזאָגט הגר'ן, שר'ים [שרה'ס] דינסט, אַז זי וועט געבאַרן אַ זון, ד.)
 מיכאל האָט אָן געזאָגט אברהם'ן די גומע בשורה אַז שרה וועט געבאַרן אַ זון.
 רפאל, דער שר, הויפּט, אויף זעער איבער די רפואות, מעדיקאַמענטן, איז געקומען קורירן, היילן אברהם'ן נאָך זיין מל'ן זיך.
 גבריאל איז געקומען איבער קעהרן סדום, ה.)
 מלאכים ראַטעווען לוט'ן מיט זיין פאַ- מיליע, ו.)
 מלאכים האָבן באַגלייט יעקב'ן, ז.)
 אַ מלאך האָט געראַנגלט זיך מיט יעקב'ן, ח.)
 אַ מלאך האָט באַגעגנט יוסף'ן און געזאָגט אים וואו זיינע כרידער געפינען זיך, ט.)

י) זעט: גבריאל זייט 268; אוריאל, זייטן 274—273, נאָטע ח.
 זעט וועגן מלאכים אין אַלגעמיין סדר רבה דבראשית און פרקי היכלות רבתי אין בתי מדרשות, עדיציע אברהם יוסף ורטשימר.
 א) א"ר ז, יא.
 ב) ספר חסידים 35.
 ג) י"ר בראשית יד, ב. אין ב"ר י, ו שטעהט אַז יעדעס גראַזעלע האָט אַ "מזל" אין הימל, וואָס שלאָגט עס און זאָגט צו דעם "וואַקס".
 אין זער נאָך פרשת ויחי, אָנהייב השמטות צו פרשת בראשית זייט רנא, א הייסט עס ממזנה אָן אויף זעער, אָן אויף פאַסער.
 ד) ד"ר ז, ו.
 ה) רש"י איוב לו, יא. זעט אבן עזרא דאָרט.
 ו) שבת קד, א.
 ז) תנחומא תשא לג.
 ח) סנהדרין צד, א.
 ט) בחיי יתרו מ, ב—ג.
 י) זער חיי שרה קכד, א [מדרש הנעלם].
 א) ש"ר כא, ד; ש"ט יט, ז און פח, ב; יליה יט, ט; סה, ו; פח, יא; י"ש תהלים תתמ.

ד) בראשית טז, פסוקים ז, יג.
 ה) פאַרגלייכט די פאַרשידענע ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס אין:
 ב"מ פו, ב און תוספות דאָרט אונטער דעם וואָרט הווא; כלה יג, ב; פ"א פרק כה; ב"ר נ, ב; תנח. וירא ח; תנח"ב וירא כ; מ"א וירא יח, ב; יוב"ע און תרגום ירושלמי בראשית יח, ב; רש"י בראשית יח פסוקים א, ב; יח, לג; יט, טז און כב; מה"גא' וירא זייט רסו; ל"ט וירא יח, ג און יט, יז; י"ש אָנהייב וירא פב; בחיי בראשית יח, ב; אגדת תפילת שמונה עשרה אין בית המדרש חדר ה, עדיציע יעללינעק, ווינא, תרל"ג, זייטן 54—56.
 זעט מיכאל זייטן 253—252; גבריאל זייט 264; רפאל זייט 276, נאָטע ח.
 ו) זעט בראשית קאפיטל יט.
 ז) אין תנח. וישלח ג שטעהט מלאכי ארץ ישראל. זעט תנח"ב וישלח ז; ב"ר עה, ד און עה, יא; י"ש וישלח קלג; ל"ט וישלח לג, ח.
 ח) בראשית לב, כה, און רש"י דאָרט.
 זעט גבריאל, זייט 264, נאָטע ח, ט.
 ט) בראשית לו, פסוקים טו—יח.

איבער מליחה, ב) פארגיבן די זינד ; איבער צדקה, ג) ; איבער תאוה, גליסמן, ד) ; איבער כעס, צארן, ה) ; איבער שוואַנגערשאַפט, ו) ; איבער דעם פארמירן דאָס קינד אין דער מוטערס טראַכט, ז) ; ער לערנט די גאַנצע תורה מיט דעם קינד אין דער מוטערס טראַכט, ח) . ווען דאָס קינד וועהרט געבאָרן קומט אַ מלאך, דערלאַנגט עס איבער דעם פּיסקעלע, און סע פאָרגעסט די גאַנצע תורה, ט) . אַ מלאך איבער יעדער פּאַלק, י) ; זיבעציק שרים, רעפּרעזענטאַנטן, פאַר-טרעטערס פון די זיבעציק פעלקער שמע-הען אַרום דעם כסא הכבוד, דעם הימ-לישן טראָן, א) ; פאַרטיידיגערס, ב) ; און קלאַגערס, ג) .

לויקט דער בעשאַפער איין מלאך צו אַ אַויס פירן עמליכע שליחות'ן ? ניין. איין מלאך פירט נישט אַויס צוויי שליחות'ן, מיסיעס, ד). אַבער נאָר צוויי געגן געזעצטע מיסיעס. וואָרן סע גע-שיקט זיך דאָך נישט אַז דער מלאך וועלאַכער האָט צו זאָגן איבער רחמים, באַרם האַרציקייט, זאָל ווערן געשיקט צו דורך פירן אַ באַשמערפונגס מיסיע. ווען, אַבער, צוויי אַדער מעהר מיסיעס זיינען פון איין און דער זעלבער קאַמע-גאַריע, פון איין סאַרט, קאָן יאָ איין מל-אך אַויס פירן זיי. אַזוי צום ביי שפּיל געפינען מיר אַז מיכאל האָט אַויס גע-פירט צוויי מיסיעס פון חסד, גנוד גלייך צייטיג, ח). ער האָט אַן געזאָגט שרה'ן די בשורה אַז זי וועט געבאָרן אַ זון, ו). און ער האָט געראַטעוועט לוט'ן, ז). לויט אַן אַנדער מיינונג האָט אוריאל אַן געזאָגט שרה'ן די בשורה, ז*) .

ב) רבינו בחיי משפטים מט, ג. ג) שויט פּה, ב; יל"ה פּה, יא; פט, כד. ד) ב"ר נג, ו; פּה, ח; מ"א וישב לה. יג; ש"ט וירא כא, א; וישב לה, טז; י"ש וישב קמה; י"ר גשא קלב, ג. ה) תרגום יונתן תזריע יא; א"ר ג, יב און טו; שו"ט ה, ז; יל"ה פו, יט; שכ"ל י, ב, אונטן. ו) שמחות 254; תנח. פקודי ג; קרח יב; פר"כ פּיסקא י, זייט פב, ב, אויסגאַבע אום; ש"ט וירא כא, א; ל"ט וירא כא, א; מה"ג, זייט 261. ז) תנח. תולדות א און ו; מצורע א; תנח"ב מצורע ג. זעט יל"ה צ, יט. ח) מה"ג, זייט 262. ט) אין גדה ל, ב, אונטן, שמעהט "וסטרו על פיו". אין טעגליכן גערעד זאָגט מען אַ שנאָל אין דער נאָז. י) יל"ה נה, ב. א) י"ר וישב קס, א. פאַרגלייכט בחיי נח יא, ט. ב) יל"ה ו, ו. ג) יל"ה ו, ו. ד) ב"ר אָנהייב פרשה נ; זהר חיי שרה

כז, א [נעלם]; תנח"ב וירא כ; מ"א וירא יח, י און יט, יז; ש"ט וירא יט, א; י"ש וירא אָנהייב פד, איוב ענדע תתקח; רש"י בראשית יח, ב און יט, כב; בחיי וירא יח, ב. זעט ל"ט בראשית יח, טז; י"ר בראשית יח, א, און וישלח קלח, א; באַנד א, זייט 127, נאָטע ט. ה) זעט פאַלגנדיגע נאָטע. ו) בחיי וירא יח, ב; רקאַנטי בראשית ז, ב. פאַרגלייכט די פאַרשידענע ווערסיעס און ווער סע זאָגט זיי אין: יומא לז, א; ובא מציעא פו, ב און תוספות אונטער דעם וואָרט ההוא; מסכת כלה יג, ב אויבן אונטער דעם וואָרט חוץ; שכ"ל יד, ב"ר ג, ב; תנח. וירא ח; תנח"ב וירא כ; מ"א וירא יח, ב; תרגומים יונתן און ירר שלמי בראשית יח, ב; ש"ט בראשית יח, ב; מה"ג, א' רסו; ל"ט בראשית יח, ג און יט, יז; י"ש אָנהייב וירא; רש"י בראשית יט פסוקים א, יט און כב; רש"י שבועות לה, ב אויבן אונטער דעם וואָרט חוץ; שכ"ל יד, א. זעט באַנד א, זייט 127. ז) זעט בראשית קאָפּיטל יט. ז*) י"ר וירא פט, ב.

ער איז געוואָרן טראַנספּאָרמירט, פאַר-
וואַנדלט פון פלייש אין פייער, ג).
לויט אַן אַנדער מיינונג:
ער איז געשטאַרבן, ד).
אליהו הנביא איז אַרויף אין הימל, ה)
און ער איז געוואָרן דער מלאך פון
ברית מילה, ו).

ווערן אַ מאַל אויך מלאכים באַ-
שטראַפּט?

יא. אַט האָט דער מלאך גבריאל אויס
געפירט אַ מיסיע נישט ווי סע האָט
בעדאַרפט צו זיין, האָט מען מקיים פסק
געווען, באַשטראַפּט, אים מיט זעכציק
פייערדיקע שמיץ, ז).

די מלאכים גבריאל און רפאל זיינען
געוואָרן אַפּ גערוקט פון זייער אַרט
הונדערט און אַכט און דרייסיק יאָרן אַלס
שמראַף פאַר זייער האַבן אַנטפלעקט
דעם בעשאַפּערס אַ סוד, סעקרעט. זיי
האַבן, נעמלאַך, געזאָגט לומין, „כי מש-
חיתים אנחנו את המקום הזה“, ח) וואָרן
מיר פאַרדאַרבן דאָס דאָזיקע אַרט.

לויט אַן אַנדער מיינונג: ווייל זיי
האַבן געגרויסט זיך און געזאָגט „אנחנו“
מיר פאַרדאַרבן... ט).

מטטרון איז געוואָרן באַשטראַפּט מיט
זעכציק פייערדיקע שמיץ צו אינפּאָרמירן,

ד) תרגום אונקלוס, רש"י, א"ע בראשית
ה, כד און זעט רד"ק דאָרט. אין אונקלוס
שטעהט איין גערינגלט [לא].

זעט ב"ר אַנהייב פרשה כה און אַלע
פירושים דאָרט; י"ש בראשית מב; רד"ל אין
פראַ פרק כט, הערה סז און פרק מג, הערה
פה. זעט איינצלהייטן מוטטרון, זייטן 277-283.

ה) מלכים ב', ב, פסוקים א און יא.
ו) רד"ל אין פראַ פרק כט, הערה סז,
און זעט דאָרט פרק מג, הערה פה.

זעט איינצלהייטן אליהו, זייטן 283-291.
ז) יומא ע"א.

ח) בראשית יט, יג.

ט) ב"ר ג, ט; סח ענדע יב און זעט ע"ח,
ב; ילמדנו א', וירא, כד; ש"ט וירא יט, יג

אי פאַר וואָס זשע האָט ער שוין נישט
אויס געפירט אויך די דריטע מיסיע צו
אויס היילן אברהם'ן. אויס קורירן איז
דאָך אויך אין דער קאָמענטאָרע פון חסד,
גנוד. איז דער תירוץ, דער ענטפער אַז
דאָס געהערט נישט צו זיין געביט. דאָס
געהערט צו דעם מלאך רפאל. ווען ער
וואַלט געווען געטון דאָס, וואַלט עס גע-
ווען השגת גבול, אַוועק נעמען עפּים
וואָס געהערט אַ צווייטן, ח).

ווערן צוויי מלאכים געשיקט צו פירן
דורך איין שליחות, איין מיסיע?
ניין, ט).

וועלעכע ערטער באַזוכן מלאכים?
זיי האָבן קיינע באַשטימטע, קיינע
באַשרענקטע ערטער. זיי געהען פון איין
עק וועלט ביז צו דעם צווייטן עק
וועלט, י).

זיינען געווען מענטשן וועלעכע זיינען
געוואָרן מלאכים?

סע זיינען פאַראַן מיינונגן אַז חנוך,
מתושלח'ס פאָטער, איז געוואָרן אַ מל-
אך, דער מלאך מטטרון, א).

אגב, סע זיינען פאַראַן מיינונגן:
ער איז איינער פון די יעניגע וועלעכע
זיינען אַריין לעבעדיקערהייט אין גן
עדן, ב).

ח) רבינו בחיי וירא יח, ב.

ט) ב"ר ג, ב; מ"א וירא יט, יז; ש"ט
וירא יט, א; י"ש וירא אַנהייב פד און איוב
תתקח; רש"י וירא יט, כב, זעט די פאַרגע-
הענדיגע פראַגע, ענטפער און גאָטע.

י) אר"ג נוסחא א, אַנהייב פרק לו.
יא) בראשית ה, כא, כה. זעט: תרגום
יונתן בראשית ה, כד; מ"א בראשית ה, כד;
רקאַנטי בראשית יז, ב-ג. און זעט דאָרט
טו, א ענדע פון צווייטן שפאַלט; ספר היכ-
לות; י"ר בראשית 110.

ב) ד"א זייט 68; זעיר. זייט 74; י"ש
בראשית מב, לך לך עו און יחזקאל שסו.

ג) תוספות יבמות טז, ב און חולין ט, א.
אונטער דעם וואָרט פּפּוק.

וְעַר אִיז גֶרעסער אַ מלאך צי אַ צדיק?
 צדיקים גדולים ממלאכי השרת, (ד)
 צדיקים זיינען גרעסער פון דינסט מל-
 אכים.
 סע איז פארצן אויך אַ מיינונג אַז:
 דער אייבערשטער זאָגט, איר אידן זענט
 באַליבטער פאר מיר מעהר פון די מל-
 אכי השרת, די דינסט מלאכים, (ה).
 אשריהם הצדיקים, שהם יתר ממלאכי
 השרת, וזאוויל איז די צדיקים, זוויל זיי
 זיינען מעהר, וויכטיגער פון די דינסט
 מלאכים, (ו).

לאָזן וויסן אים אַז ער האָט נישט מעהר
 מאַכט פון די אַנדערע מלאכים, (י).
 פאר גיבן אַרויס אַ הימלישן סוד, סעק-
 רעט, איז אליהו ז"ל געוואָרן באַשטראַפֿט
 מיט זעכציק פייערדיקע שמיץ, (*).
 וְעַר טאָך עמיצער אָן גערופן מלאך?
 יא. די נביאים ווערן אָן גערופן מל-
 אכים, (א).
 איז פארצן עמיצער וועלאַכער איז
 גלייך צו אַ מלאך?
 יא. די נביאים זיינען געגליכן צו מל-
 אכים, (ב).
 כהנים זיינען געגליכן צו מלאכים, (ג).

שרים

פרוכטפערן זיך ווי מענטשן, און שטאַרבן
 ווי מענטשן.

זיינען שרים מלאכים?
 ניין, (ז).

זיי האָבן פליגלען ווי מלאכי השרת,
 זיי ווייסן פאַראַויס וואָס סע וועט זיין
 ווי מלאכי השרת. און זיי געהען פון
 איין עק וועלט צו דעם צווייטן עק וועלט
 ווי מלאכי השרת, (ח).
 סע איז פארצן אויך אַ מיינונג אַז זיי

וואָס זיינען שרים אין פאַרגלייך מיט
 מענטשן און מלאכים?
 אין דריי זאַכן זיינען שרים גלייך ווי
 מענטשן, און אין דריי זאַכן זיינען זיי
 ווי מלאכי השרת, דינסט מלאכים.
 זיי עסן און טרינקן ווי מענטשן,

הייב שלח.
 (ג) תנח. אָנהייב פרשה שלח; תנח"ב אָנ-
 הייב פרשה שלח; י"ש יהושע רמז ה, קאָפיטל
 ב; זעט רש"י יהושע ב, ד.
 (ד) סנהדרין צג, א, ערשטע שורה, און
 זעט דאָרט רש"י ערשטע שורה; פ"ר קס,
 ב; תנח. וישלח ב; תנח"ב ויקרא א; י"ש
 יואל תקלד, דניאל תתרט און תתסב; בחיי
 וישלח לב, כד; ספורנו בראשית לב, כו.
 (ה) חולין צא, ב; אר"נ נוסחא ב, פרק
 מד, זייט 124; סא"ר אָנהייב פרק כא און
 פרק כה, פז, א; נסא"ז זייט 47; י"ש ישעיה
 תד; ילה"י ה, ג און ו.
 (ו) מ"א אָנהייב ויקרא.
 (ז) י"ר אָנהייב בראשית.
 (ח) אר"נ נוסחא א, אָנהייב פרק לו, פאַר-
 גלייכט חגיגה טז, א, און דאָרט שטעהט מביין
 זיי שוויבן, אויף דעם אָרט פון זמהלביין און
 זיי געהען. זעט שכי"ל יג, א, צווייטע שורה.

און ויצא כה, יב; י"ש וירא פד און זעט
 דאָרט "זית רענן", ויצא קיט און וישלח קלג;
 ל"ט בראשית יט, יג; בחיי וירא יט, יג.
 זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס, און די
 פאַרשידענע ווערסיעס.
 (י) זעט חגיגה טו, א און דעם ערשטן
 תוספות דאָרט.
 (י*) זעט איינצלהייטן אין: בבא מציעא
 פה, ב, אונטן; ב"ר ג, ט; ס"ח ענדע סימן
 יב; י"ש וירא פד און זעט דאָרט "זית רענן"
 און ויצא קיט, און זעט אומעטום ווער סע
 זאָגט עס.
 באַמערקט, אגב, אין איין וועגס, אַז די
 אַלע באַשטראַפֿטע האָבן באַקומען צו זעכציק
 פייערדיקע שמיץ.
 (א) ב"ר סח, יב; אָנהייב ויק"ר; תנח.
 אָנהייב פרשה שלח; תנח"ב אָנהייב ויקרא
 און אָנהייב שלח.
 (ב) במ"ר אָנהייב פרשה טז; תנח"ב אָנ-

קמין — קדומיאל, מלכיאל, צוריאל;
 פתח — פדואל, תומיאל, חסריאל;
 צרי — צוריאל, רזיאל, יופיאל;
 סגול — סמטוריה, גזריאל, ועגאל,
 למיאל;
 שבא — שמעיאל, ברכיאל, אהניאל;
 חלם — חניאל, להריאל, מחניאל;
 חרק — חזקיהל, רהמיאל, קרשיאל;
 שרק — שמועאל, רעמיאל, קניאל;
 שרק — שמיאל, רפאל, קדמיאל.
 צוזאמען כ"ח, אכט און צוואַנציג.
 דאָס איז מיט באַצוג אויף „בַּח מעשׂו
 הגיד לעמו", ז.
 די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט
 כַּח באַטרעפט אַכט און צוואַנציג.

זיינען אַלע מלאכים פון דער זעלבער
 מאַטעריע, פון דעם זעלבן ראַנג, פון
 דעם זעלבן באַראַקטער. זיינען זיי איין
 אַרטיק צי פאַרשידן אַרטיק?
 זיי זיינען זעהר פאַרשידן אַרטיק. און
 אַזוי ווי ס׳ע זיינען דאָך פאַראַן טריליאָנען
 מאַל טריליאָנען מאַל טריליאָנען און אַזוי
 ווייטער, ענדלאָז מלאכים, און יעדער
 טאַג ווערן בעשאַפּן אַהן צאָליגע נייע,
 וועלן ווערן רעקאָרדירט דאָ אַלס ביי
 שפּיל בלוז עטלאַכע פון די וויכטיקסטע
 און מעהר פאַפּולערע מלאכים, און עטלאַכ־
 כּע פון די ווייניגער וויכטיקע, ווייניגער
 בעקאַנטע.

קאַנען ענדערן זייער אוים זען ווי זיי
 ווילן. זיי זעען און ווערן נישט געזען, ט).

ווער איז די מוטער פון די שדים?
 פיר מוטערס: לילית, נעמה [תובל
 קינ'ס שוועסטער], אגרת און מחלת, י).
 וועגן נעמה'ן זיינען פאַראַן פאַרשידע־
 נע מיינונגען:
 זי שטאַמט פון לילית'ן. זי האָט גע־
 האָט אַ מאַן שומדון, א). פון זיי איז
 געוואָרן געבאָרן אשמדי. אשמדי איז
 דער קעניג פון די שדים. און נעמה איז
 די מוטער פון די שדים. זי הייסט נעמה
 צו ליב איר שעהנקייט, ב).
 זי איז די מוטער פון די שדים, ג).
 זי איז געווען נח'ס ווייב, ד).
 זי איז געווען אַ צדקת, ה).

ווי אַזוי זעען אוים שדים?
 זיי זיינען באַוואַקסן מיט האָר אויף
 זייערע פנים'ער און אויף זייערע גאַנ־
 צע קערפערס. אויף די קעפּ האָבן זיי
 קיין האָר, ו).

איז פאַראַן עפּים אַ שייכות צווישן די
 מלאכים און די נקודות פון דעם אַלף
 בית?
 יא. די נקודות זיינען ראשי תבות, די
 ערשטע אותיות פון די נעמען פון מל־
 אכים.

- (ב) י"ר בראשית נב, ב.
 (ג) זהר הקדמה ט, ב און בראשית נה, א;
 רקאנטי טז, ד; י"ר בראשית ג, ב.
 (ד) ב"ר כג, ג און זעט דאָרט אַן אַנדער
 מיינונג; רש"י בראשית ד, כב און זעט
 תרגום יונתן דאָרט.
 (ה) י"ר בראשית נב, ב.
 (ו) שכ"ל יג, ב; פון גלי רזיא.
 (ז) שכ"ל יד, א, פון זהר ספר שמות.
 וועגן די מלאכים אין די היכלות זעט זהר
 פקודי רסג, א ביז ענד.

- (ט) אר"נ נוסחא א, אַגהיב פרק לו, זעט
 ברכות מג, ב לשלשה אינו נראה כל עיקר,
 צו דריי ווערט ער אין גאַנצן נישט געזען.
 זעט רמב"ם ויקרא יז, ז. אַז שדים ווערן
 אַן גערופן שעירים, זעט: ספרא, אחרי מות,
 ענדע פרק ט, אויסגאַבע אום, אונקלוס, יונתן,
 רש"י, אבן עזרא, רמב"ם, ספורנו ויקרא יז,
 ז; תרגום, רש"י, רד"ק, ישעיה יג, כא.
 י) בחיי בראשית ד, כב; שכ"ל יג, א.
 זעט פסחים קיא, א און רש"י דאָרט וועגן
 אגרת.
 א) לויט בחיי בראשית ד, כב אשמדון.

מיכאל

די נעמען פון די מלאכים מיכאל און גבריאל ווערן דערמאנט אפט צוזאמען אין תלמוד, מדרש, אגדה, זחר און אין קבלה ספרים. סע זיינען פאראן מיטעס וועלאכע ווערן צו געשריבן לויט געוויסע מיינונגען צו מיכאל'ן, און לויט אנדערע מיינונגען צו גבריאל'ן. פארגלייכט אלצדינג מיט דעם קאפיטל גבריאל.

ווען איז געווארן בעשאפן מיכאל ?

כיי דעם פיפטן טאג פון דעם וועלט בעשאפן זאגט די תורה: „ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים“ (ח). איז ער געווארן בעשאפן דעם פיפטן טאג.

ועוף מיינט דעם מלאך מיכאל. ווי סע שמעהט אין פסוק „ועוף אלי אחד מן השרפים“ (ט) און סע איז געפלויגן צו מיר איינער פון די ברענעדיקע מלאכים.

יעופף מיינט דעם מלאך גבריאל. ווי סע שמעהט אין פסוק „מועף ביעף“ (י) ער איז געפלויגן צו מיר מיט א פלי און מיט א שווייב, א.

על הארץ מיינט דעם מלאך רפאל.

על פני רקיע השמים מיינט דעם מלאך אוריאל.

לויט אן אנדער מיינונג :

ועוף מיינט מיכאל'ן,

יעופף מיינט גבריאל'ן,

יעופף על הארץ מיינט אליהו'ן, וועלאך-כער געפינט זיך שמענדיק אויף דער ערד.

על פני מיינט דעם מלאך המות, דעם מלאך פון טויט, וועלאכער פאר פינצ-טערט די וועלט. ווי סע שמעהט גע-שריבן: „וחושך על פני תהום“ און פינצטערניש אויף דעם פנים פון תהום, און תהום ענטהאלט די זעלבע אותיות ווי המות.

הארץ מיינט רפאל'ן,

על פני רקיע השמים מיינט אוריאל'ן, א.

און אט דאס איז דער סוד פון „מרכבו ארגמן“ (ב) זיין [דעם אייבערשטנס] רייט וואָגן איז אַרגמן, ג. קומט אויס אז מיכאל איז געוואָרן בעשאפן דעם פיפטן טאָג.

ארגמן מאַכט אוריאל, רפאל, גבריאל, מיכאל, נוריאל, ד. אוריאל און נוריאל

(ח) בראשית א. כ.

(ט) ישעיה ו. ו.

(י) דניאל ט. כא.

(א) רש"י דניאל ט. כא.

אן גבריאל גיט א פלי איבער דער גאנ-צער וועלט מיט צוויי שווייב, זעט: ברכות ד. ב. אונטן; י"ש ישעיה אָנהייב תז און דניאל תתרוס; יהל"י ו. ו; מהר"י קרא ישעיה ו. ו.

אגב, לויט י"ש בשלח רמג, מיט איין שווייב, און פארגלייכט דאָרט מיט רמא.

(***) בראשית א. כ. און א. ב. י"ד בראשית יו. ב. אויבן. זעט תנח. וישב ד.

(ב) שיר השירים ג. י.

(ג) שיר ג. פסוק ח; בחיי בראשית א. ענדע פסוק כא אין נאָמען פון מדרש רבי שמעון בן יוחאי, און ער באַמערקט „המשכיל יבין“. זעט י"ש דניאל תתרוס, קאפיטל ט. פאָרגלייכט אָן אנדער ווערסיע אין זחר ברא-שית מו. ב.

אין: יל"ה נ. ו; י"ש שיר קאפיטל ג מיינט עס כסא הכבוד, דער הימלישער טראָן.

(ד) רקאנטי בראשית ז. א אויבן; י"ד ברא-שית יז. ב.

זעט אנדערע טייטשן פון ארגמן אין במד' יב. ד.

אהרן ראזמאָרין'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

פחד, ב) פורכטיקער ;
פּלמוני, ג) ;
פליט, ד) אנטרינענער, אָפּ געראַטעווער־
טער.

ער ווערט אָן גערופן פליט, ווייל ווען
דער אייבערשטער האָט געוואָרפן אַראָפּ
סמאל'ן און זיין קאַמפּאַניע פון זייער
הייליגן שטאַנד אין הימל, האָט סמאל
געכאַפט אָן מיכאל'ן ביי דער פּאַלע צו
מיט שלעפּן אים, האָט דער אַלמעכטיקער
אָפּ געראַטעוועט אים.

סרכן חכמתא, ה) פרינץ, האר פון
חכמת;

רב ממנא, ו) דער אַלער וויכטיקס־
טער;

רב סגניו, ז) דער גרויסער הויפט ;
שר, ח) האר ;

אחד מן השרים, ט) איינער פון די
הארן ;

שר של מעלה, י) דער האר אויבן,
אין הימל ;

שר ימינו, א) דער האר אין זיין [איי־
בערשמנס] רעכטער האַנט.

זען אויס צו זיין איין און דער זעלבער
מלאך, ה).

ווערט דער מלאך מיכאל דערמאנט
אין תנ"כ?

יא. ער און גבריאַל זיינען די איינציגע
מלאכים וועלכע ווערן דערמאנט אין
תנ"כ. ער ווערט דערמאנט דריי מאל, ז).
גבריאַל ווערט דערמאנט צוויי מאל, ז).

פאַר וואָס הייסט ער מיכאל ?

ווייל ווען די אידן זיינען געגאַנגען
אַריבער דעם ים סוף, האָט משה רבינו
געזאָגט „מי כּמוך“... ח) ווער איז ווי
דו... און ביי דעם ענד פון דער תורה
שמעקט „אין כאל ישורון“, ט) נישט דאָ
אַזא אייבערשטער... י).

וואָס איז מיכאל'ס סטאַטוס ?

איינער פון די העכסטע.

וואָס פאַר אַ מיטל האָט ער ?

ער ווערט באַצייכנט מיט :
המשל, א) געוועלטיקער ;

ג) דניאל ה, יג, און זעט דאָרט רבינו
סעדי' גאון, רש"י, א"ע וועגן דעם טייטש פון
דעם וואָרט. תנח"ב בראשית כג ; י"ש דניאל
תתרו, ענדע קאַפיטל ח ; רש"י [?] ב"ר
אַנהייב פרשה כא.

ד) פּר"א פרק כו. זעט סמאל, זייט 293.
ה) תרגום יונתן שמות כד, א. וועגן דעם
טייטש פון סרכן [סרכין] זעט : דניאל ו, ג,
דעם פירוש יונתן אויף דעם אָרט, א"ע, מ"צ, א'
און פאַרגלייכט מיט רס"ג [רבינו סעדיה
גאון], תרגום יונתן בראשית מא, מא.

ו) זהר בראשית מא, א.
ז) זהר ויקהל ענדע רט, ב.

ח) י"ש ישעיה תכ, סע געפינט זיך שוין
אין דניאל י, כא ; „מיכאל שרכם“.

ט) יומא עז, א ; י"ש וישלח קלב פון
מדרש אבכיר.

י) אי"ר ג, ח ; ש"ט וישלח לב, ל ; י"ש
וישלח קלב, פון מדרש אבכיר.

יא) במ"ר ב, י ; תרגום איוב כה, ב ;

ה) זעט זהר בראשית כג, ב, אונטן ; זהר
רעיא מהימנא ב, מא, ב אונטן, און מב, א
אויבן.

זעט אַנדערע טייטשן פון ארגמן אין במ"ר
יב, ד.

ו) דניאל י, פסוקים יג און כא ; יב, א.

ז) דניאל ה, טז און ט, כא.

ח) שמות טו, יא.

ט) דברים לג, כו.

י) זעט איינצלהייטן אין : במ"ר ב, י, פאַר־
גלייכט : זהר בראשית מז, ב ; פ"ר פּיסקא
מו, זייט קפח, א ; מדרש כונן.

יא) איוב כה, ב, און רש"י דאָרט. תנח.
ויגש ו ; במ"ר יב, ח ; ש"ר ג אויף דעם פּסוק
יא ; פ"ר כ ג, א, אויסגאַבע אום ; ד"א 255 ;
זעיר, זייטן 104, 100 ; י"ש וּארא קפּה, איוב
תתקיב און שיר השירים תתקפו ; בחיי אַנ־
הייב סדרה שופטים.

יב) איוב כה, ב, ב"ר יב, ענדע סימן ה.

מלאכים. אזוי ווערן אן גערופן מיכאל
און גבריאל.
שר התורה, י*) דער האר פון [דער ?]
תורה.

אמוראי דרקייע; מיכאל און גבריאל
זיינען די אמוראים פון הימל. זיי פירן
מחלוקת'ן לשם שמים אין הימל. ווי די
בית הלל און די בית שמאי טוען דאס
אויף אונזער וועלט. זיי שפארן זיך פון
וואס פאר שטיינער וועלן זיין די ווענט
פון ירושלים. און דער שר שלום, דער
האר איבער פרידן, גלייכט אויס זיי, א.)
שרו של עולם, דער האר פון דער
וועלט, ב.)

שר של יעקב, יעקב'ס פארטרעטער
אין הימל, און דער פארטרעטער פון
זיינע נאך קומענדיגע ביז דעם ענד פון
אלע דורות, ג.)

שר הגדול, ב) דער גרויסער האר;
שר צבא הגדול, ג) דער הויפט האר
איבער די קאנסטילאציעס;

שר צבא ה', ד) דער האר איבער דעם
אייבערשטנס הערשאפטן;
עליון למלאכי השרת, ה) דער געהויבנ-
סטער איבער אלע דינסט מלאכים;

ראש למלאכי השרת, ו) דער עלצטער
פון די דינסט מלאכים;

כהנא רבא, ז) הויפט כהן;

כהן גדול, ח) הויפט כהן;

כהן גדול של מעלה, ט) דער הויפט
כהן אויבן;

כהני ברקיע, י*) מיון כהן אין הימל.
אזוי זאגט דער אייבערשטער וועגן אים.
מלכיהון דמלאכיא, י) קעניגס פון די

י*) אבכיר 8. כא; י"ש וישלח קלב.
זעט: תנחומא צו, ערשטע דריי שורות.
י) במ"ר יא. ג; ק"ר ט, אויף דעם פסוק
יא. סימן ב; זוטא ד', ט. ענדע יא.
אין יל"ה כז, ד שטעהט „מלכי מלכיהון
דמלאכיא“.
אין שי"ר ג פסוק ה ה שטעהט „מלכיהון
דמלאכיא“.

זעט: פ"כ מה, ב. אויסגאבע אום; פ"ר
פיסקא תחודש, סט. א; מדרש שמואל [ווערט
אן גערופן אויך אגדת שמואל, אגדתא דש-
מואל] ענדע פרשה יז; י"ש משפטים שסב
און תהלים תשצה.

י*) י"ר שמות י, ב און תצוה עג, א. אגב,
אויך זגנוגאל ווערט באצייכנט אזוי דארט.
א) ב"ב עה, א. רש"י, תוספות דארט אונ-
טער דעם וואָרט פליגי; זהר ויחי השמטות
זייט רנב, ב. און י"ר בראשית נט, ב. אויבן;
שר"ט פז, ב. אויסגאבע אום; יל"ה אנהייב
מומור פו; י"ש ישעיה תעח; יל"ה נה,
אנהייב סימן יב.

לויט זהר איז דער מלאך גוריאל [אוריאל]
דער אויס גלייכער, לויט תוספות — אליהו.
ב) פ"א אנהייב פרק כו.
ג) י"ש וישלח קלב; י"ר ויצא נב, יב.

רקאנטי בראשית ב, ב; י"ר בראשית יח, א.
זעט: פ"א פרק ד; זייט 250, נאָטע א.
ב) דניאל יב, א. פאָרגלייכט דאָרט מיט
פסוק כא.

זעט: חגיגה יב, ב; עבודה זרה מב, ב;
זבחים סב, א; מנחות קי, א; שמחות 253;
פ"א פרק מב; ש"ר יח, ה; ש"ר א, ה.
ד און יב, א; שר"ט כ, ג און קלד, א; ש"ט
בראשית מה, טז און מט, כה; ל"ט בראשית
יח, ג; משפטים כג, כ; י"ש וישלח קלב,
יחזקאל שלט; ילמדנו ג', עקב, יז; יל"ה כ,
ב און ג, כד; יל"ה מא, כא און נו, טז; בחיי
אנהייב סדרה שופטים; ס"ח קצד; י"ר ברא-
שית יז, ב אונטן, און משפטים סד, א.

ג) תוספתא חולין פרק ב, 18.
ד) יהושע ה, פסוקים יד און טו און רש"י
דארט פסוק טו.

ה) י"ש וישלח קלב.

ו) י"ש וישלח קלב.

ז) זהר לך לך פא, א. צווייטע שורה; יתרו
סו, ב. אויבן; י"ר תרומה קג, א.

ח) רקאנטי בראשית ז, א. אויבן; י"ר
משפטים סג, ב; צט, ד און ויקרא קטו, א.

ט) ילקוט ראובני בראשית יח, א; ארקים
19.

ראַטעווען יצחק'ן פון דער עקידת. האָט דער שמוֹן אָפּ געשטיפט אים, כדי יצחק זאל ווערן גע'שחט'ן. (*).

וואו געפינט זיך דער מלאך מיכאל?
ער שמעהט ביי דעם אַלקעגנוואַר-
טיקנס רעכטער האַנט, א).
ער איז נעבן דעם אַלקעגנוואַר-
טיקן, ב).

ער איז איינער פון די פיר מלאכים ווע-
לאַכע רינגלען אַרום מיט זייערע כתות,
קאַמפּאַניעס דעם כסא הכבוד, דעם הימ-
לישן טראָן. די אַנדערע דריי זיינען גב-
ריאל, אוריאל, רפאל, ג).

פיר כתות, גרופעס פון דינסט מלא-
כים לויבן פאַר דעם אייבערשטן: מיכאל
אין זיין רעכטער האַנט, גבריאל אין זיין
לינקער האַנט, אוריאל פאַר אים, רפאל
הינטער אים, ג*).

אומעטום וואו ער ווערט געזען, דאַרט
געפינט זיך די שכינה, ד) די הימלישע
הייליקייט.

פון וואָס פאַר מאַטעריע איז דער מל-
אך מיכאל?

שר של ישראל, ד) דער האַר פון די
אידן, ביז צו דעם ענד פון אַלע דורות,
גענעראַציעס, ח);

שר על כל שרים, ה*) האַר איבער
אַלע האַרן.
ממונה על ישראל, דער אויף זעער
איבער די אידן, ו).

איז מיכאל אַ כהן בלוז אין טיטול,
צי פירט ער טאַקע דורך די פונקציעס
פון אַ כהן?

ער איז טעטיק אַלס כהן,
טראַגט כהן הגדולים קליידער, ז),
איז מקריב קרבנות, ח),
איז מקריב קרבנות אויף דעם מזבח
אין דעם בית המקדש אויבן, ט).

אַבער לויט אַן אַנדער מיינונג, דער
אייבערשמער זאָגט: ווען איך וואַלט
פערלאַנגט אַ קרבן, אַן אַפּפּער, וואַלט
איך דען נישט געזאָגט מיכאל'ן וועלאַכער
איז נעבן מיר צו אַפּפּערן מיר אַ קרבן!
נאַר פון וועמען דען פערלאַנג איך אַ
קרבן, פון די אידן, י).

אגב אורחא, אין איין וועגס: מיכאל
האָט גענומען מקריב זיין דעם ווידער צו

ב; במ"ר ב, י; רקאנטי בראשית ב, ב; י"ר
בראשית יח, א.

ב) תנחומא אנהייב פרשה צו.

ג) פרי"א פרק ד און זעט דאָרט רד"ל.
סימנים יב—טו; פ"ר תוספתא קפה, א;
במ"ר ב, י.

זעט: זהר בראשית מו, ב און במדבר קיח,
ב; רקאנטי אנהייב במדבר.

ג*) פרי"א פרק ד, זעט רד"ל סימן יב דאָרט
וועגן נאָך מקורים, קוועלעס.

זעט תרגום איוב כה, ב.

לויט: פ"ר פיסקא מו, תוספתא, זייט קפה,
א; במ"ר ב, יא און זעט מדרש כונן אין
מיכאל אין זיין רעכטער האַנט, אוריאל אין זיין
לינקער האַנט, גבריאל פאַר אים, און רפאל
הינטער אים.

ד) ש"ר ב, ה; בחיי וירא יח, ב.

ד) י"ש בשלח אנהייב רמא; י"ר בראשית,
יח, א.

ה) י"ש וישלח קלב.

ה*) י"ר בראשית יח, א.

ו) ל"ט משפטים כג, כ.

ז) י"ר משפטים סג, ב.

ח) זעט: חגיגה יב, ב; זבחים סב, א;
ענדע מנחות און זעט תוספות דאָרט אונטער
דעם וואָרט זמיכאל; ילה"י נו, טז, זייט 223;
ארקים זייט 19.

ט) חגיגה יב, ב; זבחים סב, א; י"ש
מלכים א, קפט; ילה"י נו, טז זייט 223; ארקים
זייט 19.

י) מדרש תנחומא אנהייב סדרה צו.

י*) זעט איינצלהיטן אין י"ר בראשית יח,
א, פון דאר"י ז"ל.

א) פרי"א פרק ד; תרגום אויף איוב כה,

ווען דער אייבערשטער האָט באַרומן זיך מיט די מלאכים, איז מיכאל'ס כּתה, קאַמפּאַניע געווען געגן דעם. האָט ער פאַרברענט זיי, ז).

ווער פאַרנעמט אַ העכערע פּאַזיציע מיכאל צי גבריאל? מיכאל, ח).

איז מיכאל אַ גוטער, צי אַ שלעכטער מלאך?

אַ גוטער. ער איז דער מלאך פון חסד נגוד, און פון רחמים באַרם האַרציי-קייט, ט).

מלאך רחמים, מלאך פון באַרם האַר-ציקייט, י).

ווען זיכער, (1) ראַט גיבער, און ער ער ווערט פאַרעהרט.

ער איז על רוח מערב, איבער דעם גייסט [?] פון מערב, די שכינה איז אין מערב, (2).

וואָס פאַר אַ פונקציעס האָט מיכאל דורך געפירט?

ווען דער בעשאַפער האָט געוואַלט בעשאַפן אדם הראשון'ען, דעם סאַמע ערשטן מענטש, האָט ער געהייסן מי-

סע זיינען פאַרזידענע מיינונג-גען:

- ער איז פון פייער, ח);
- פון גאַלע פייער, ז);
- שרף, (* אַ ברענעדיקער מלאך; עבים, ז) ער איז וואַלקנס; ער איז פון וואַסער, ח);
- מים שפליים, שכל'דיג וואַסער, ח*);
- פון וואַסער און האַגל, ט);
- פון שניי, י);
- גאַלע שניי, א).

ענדערט זיך אַ מאָל מיכאל?

ניין. יעדער טאַג בעשאַפּט דער בע-שאַפער נייע מלאכים. זיי זאָגן אַ נייע שירה, און זיי קעהרן אום זיך צוריק אין דעם טייך דינור פון וועלאַכן זיי זיי-גען געוואָרן בעשאַפן, ב). אַבער מיכאל און גבריאל ענדערן נישט זיך. און זיי-ערע נעמען ענדערן נישט זיך. זיי זיינען די זעלבע זינט דעם וועלט בעשאַפן, ג).

איבער וואָס האָט מיכאל צו זאָגן? איבער דעם פאַרגיכן די זינד, ד); איבער שניי, ח); ער לערנט מיט די קליינע, ז).

וואָס פאַר אַ שמעלונג האָט מיכאל גענומען ווען דער בעשאַפער האָט גע-רעכנט צו בעשאַפן דעם מענטש?

זעט יפה תואר אויף בראשית סג, יד און אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.
 ד) בחיי משפטים מט, ג.
 ח) שייך ג, יא, א.
 ז) שכל יד, ב [פון סודי רוני].
 ז) י"ר בראשית יט, א [פון מדרש כונן].
 ח) ברכות ד, ב, אונטן.
 ט) בחיי וירא יח, ב; אָנהייב פרשה משפטים; רקאַנטי בראשית ז, א, אויבן. אין זהר בראשית לד, ב, אונטן, איז אוריאל חסד.
 י) י"ש יחזקאל שמש; י"ר בראשית יח, א.
 זעט אַבער אי"ר ב, ג און מתנות כהונה, מהרז"ו.
 יפה ענף און רד"ל דאָרט.
 (1) י"ר בראשית יח, א, פון סודי רוא.
 (2) י"ר בראשית יח, א, פון סודי רוא.

ח) תרגום איוב כה, ב, און זעט: רש"י דאָרט; י"ש וישלח קלב.
 ז) דר"ל שופטים 100.
 י*) י"ר בראשית יח, ב און יח, א פון סודי רוא.
 ז) זהר משפטים צח, ב, אויבן.
 ח) מדרש תנחומא זיגש ו, זעט רקאַנטי אָנהייב במדבר; אלשיך בראשית א, פסוק ט.
 ח*) זהר, רעיא מהימנא, פנחס רכה, א.
 ט) רקאַנטי בראשית ב, ב.
 י) במ"ר יב, ח; שייך ג, פסוק יא.
 א) ד"ר ה, יב.
 ב) חגיגה יד, א, זעט: ה, 262; א, 224.
 ג) אי"ר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש אָנהייב קלב.

בערשטער געווען דער אונטער פירער, י).
ווען דער אלמעכטיקער האָט געוואַלט
נידערן אַראָפּ צו ראַטעווען אַרויס אַב־
רהם אַבינו פֿון דעם קאַלך אַויוון אין
וועלאַכן דער רשע, קעניג נמרוד האָט
אַריין געוואָרפֿן אים, האָבן די מלאַכים
מיכאל און גבריאל געזאָגט צו אים אַז
זיי ווילן טון דאָס. האָט ער געענטפּערט
זיי: ווען איינער פֿון אייערע זאָל זיין
אין דעם קאַלך אַויוון, וואַלט איר אַרויס
געראַטעוועט אים. אָבער אַזוי ווי אַברהם
איז דאָך אין קאַלך אַויוון צוליב מיין
נאַמען, וועל איך נידערן אַראָפּ און ראַ־
טעווען אים, א).

ער האָט געראַטעוועט אַברהם אַבינו
פֿון דעם קאַלך אַויוון, ב).

ווען די קעניגס האָבן גענומען גע־
פּאַנגען לומ'ן, איז געקומען מיכאל, און
ער האָט געלאָזט וויסן עס אַברהם'ן, ג).
ער איז געקומען אָן זאָגן אונזער מו־

כאַל'ן, א) געהן און ברײנגען ערד פֿון
דעם אַרט וואו דאָס בית המקדש וועט
שמעהן, און ער האָט געטון אַזוי, ב).

אַנב, לויט אַנדערע מײנונגן איז די
ערד געוואָרן גענומען:

פֿון דער גאַנצער וועלט, ג);
פֿון דער גאַנצער ערד פֿון אַלע פֿיר
זײטן, ד);

פֿון דער ערד פֿון דעם בית המקדש
און פֿון אַלע פֿיר עקן פֿון דער וועלט, ה);

פֿון דעם באַרג מוריה, ו) וואו סע איז
פֿאַר געקומען עקידת יצחק, וואו אַברהם
אַבינו האָט געזאָלט מקריב זײן, זיין זון
יצחק, ז);

פֿון דער ערד וועלאַכע איז נאַענט צו
דעם גן עדן, ח).

מיכאל און גבריאל זײנען געווען אדם
הראשונים אונטער פירערס, ווען ער
האָט גענומען חוה'ן פֿאַר אַ ווייב, ט).
לויט אַן אַנדער מײנונג איז דער איי־

א) י"ר בראשית זייט יט, א—ב, פֿון מדרש
בונן.

ב) זהר תזריע מה, ב; בחיי בראשית ב,
ז; י"ר בראשית, זייט יט, א—ב.

ג) סנהדרין לח, א, אונטן; יל"ה קלט,
כט; ל"ט בראשית ב, ו.

ד) רש"י בראשית ב, ו.

ה) תרגום יונתן בראשית ב, ז; י"ר ברא־
שית כט, א—ב.

ו) תרגום יונתן, בראשית ג, כג.
ז) זעט וועגן מוריה:

הענית ז, א, רש"י און תוספות דאָרט;
ירושלמי ברכות פרק ד, הלכה ה; ב"ר נה,

ז; ש"ר פרשה ד, ענדע פסוק ד; פ"ר פּיסקא
מ, זייט קסט, ב; תנח"ב וירא מה; מ"א

וירא כב, ב; ל"ט וירא כב, ב; מה"גא'
317—318; י"ש וירא צו און שיר השירים

תתקפח; רש"י א"ע, רמב"ן בראשית כב, ב.
די תרגומים אונקלוס און יונתן זעצן איי־

בער דאָרט מוריה מיט פּולחנא. זעט דברי
הימים ב' ג, א און פֿאַרגלייכט מיט תרגום

ירושלמי בראשית כב, יד.
זעט: באַנד א, זייט 163 נאָטן ב, ד, ה.

מײן בוך „אַברהם אַבינו'ס לעבן און שאַ־
פּונג", קאַפיטלאַך: דער צענטער נסיון, אויפֿן
וועג צו דער עקידה, די עקידה.

ח) אבן עזרא בראשית ב, יב.

ט) ב"ר ה, יב; י"ש בראשית טו.

י) ברכות סא, א.

א) ש"ר יח, ה; תנח"ב תצוה
ח. אַז דער אלמעכטיקער האָט אָפּ געראַ־
טעוועט אַברהם'ן, זעט: ב"ר מד, יג; ד"ר

ב, כט; ש"ר א, פסוק יב, סימן א; תנח.
תולדות ד; זהר לך לך עו, ב.

זעט גבריאל, זייט 263, נאָטע ה.

זעט: באַנד א, זייטן 63—67; מײן בוך
„אַברהם אַבינו'ס לעבן און שאַפּונג", זייטן

45—51.

ב) ב"ר מד, יג. זעט גבריאל, זייט 263.

ג) בראשית יד, ג. פֿר"א פרק כו. זעט:
תנח"ב חוקת נה; י"ש יחזקאל שעג; מה"גא'

רטו; בחיי בראשית יד, יג.

לויט: תרגום יונתן און רש"י בראשית
יד, יג; נדה סא, א; ב"ר מב, ח און נג, ט;

במ"ר יט, לב; ד"ר א, כה; תנח. חוקת כה;

רה, דאָס ספעציעלע רעכט פון דעם צו ערשט געבאָרענעם זון, פון עשו'ן, י) האָבן די מלאכים מיכאל און גבריאל באַשטעטיגט שריפטלאַך אַז די בכורה געהערט צו יעקב'ן, א).

ווען יצחק האָט געוואָלט בענטשן עשו'ן, און ער האָט געזאָגט צו יעקב'ן: „גשה נא ואמושך... למען תכרכך נפשי“ (ב) געהנטער צו, איך בעט, און לאַז מיך אָן טאַפן דיך... כדי מיין וועזן זאָל בענטשן דיך. און געווען איז עס דאָך גאָר יעקב. האָט יעקב'ס קערפער אָן געהויבן צו ציטערן, און האָט געבויגן זיך ווי וואַקס. האָט דער אַלמעכטיקער געהייסן מיכאל'ן און גבריאל'ן צו אונטערטען די אים. האָט מיכאל אונטער געהאַלטן יעקב'ן פון רעכטס, גבריאל פון לינקס. און דער אַלמעכטיקער אין

טער שרה די גומע בשורה, אַז זי וועט געבאָרן אַ זון, ד).

ער איז געגאַנגען העלפן גבריאל'ן אי-בערקעהרן סדום, ה).

ער איז געקומען ראַטעווען לוט'ן, ווען סדום איז געוואָרן איבער געקעהרט, ז).

ער איז געקומען טויטן אבימל'ן פאַר טשעפן זיך צו אונזער מוטער שרה, ז).

ער איז עס געווען דער יעניגער וועלכער כער האָט אומגעשריען ביי דער עקידה „אברהם, אברהם“. און ער האָט געזאָגט אים ער זאָל נישט אָפּפערן, נישט מקריב זיין יצחק'ן, און טון גאָר נישט אים, ז*).

ער האָט נישט געלאָזט סמאל'ן, עשו'ס פאַרטרעטער אין הימל, ח) טויטן יעקב'ן אין זיין מוטערס טראַכט, ט).

ווען יעקב האָט אָפּ געקויפט די בכור-

ז) רבינו בחיי וירא ית, ב.

ז) זעט בראשית קאפיטל כ, פרקי רבי אליעזר ענדע פרק כו, אויסגאַבע אום; פאַר-גלייכט מה'גא' כ, ג.

ז*) י"ר וירא ק, ב.

ח) תנח. וישלח ח; רש"י סוכה כט, א אונטן, אונטער דעם וואָרט אלהיה; י"ד תולדות קי, ב; וישלח קלו, א; פרשה שמות; ימ"מ כ, כה; דרשות ב', וישלח טו, א.

אין רש"י סוטה י, ב אויבן אונטער דעם וואָרט סימניה ווערט ער אָן גערופן אדום'ס שר.

אָן אדום מיינט עשו, זעט: תנח"ב וישלח ד; ל"ט בראשית לב, כה.

אָן ער איז רוימ'ס שר, פאַרטרעטער אין הימל, זעט רש"י מכות יב, א אויבן, אונטער דעם וואָרט שר.

ט) י"ש תולדות קי פון מדרש אבכיר 6, 17; י"ד תולדות קיא, א.

זעט: הושע יב, ד און תרגום, רש"י א"ע, רד"ק דאָרט; חולין צב, א צווייטע שורה אויבן, און רש"י דאָרט.

י) בראשית כה, פסוקים לא—לד.

יא) ב"ר סג, יד.

יב) בראשית כו, פסוקים כא—כו.

תנח"ב חוקת נה; שו"ט קלו, יב; מ"א לך לך יד, יג; מה'גא' לך לך רטו; י"ש לך לך עב, חוקת תשסה, תהלים תתפג; בחיי ברא-שית יד יג איז דאָס געווען עוג מלך הבשן.

זעט: באַנד א, זייט 89. נאָטע צ; מ"יין בוך „אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג“, קאפיטל אברהם... באַפרייט לוט'ן.

ד) בבא מציעא פו, ב און תוספות דאָרט אונטער דעם וואָרט ההוא; כלה 315; ד"א 174; תנח"ב וירא כ; ב"ר נ, ב; מ"א וירא ית, ב; ש"ט וירא יט, א; י"ש אָנהייב וירא און איוב ענדע תתקח; ל"ט בראשית ית, ג; בחיי וירא ית, ב.

ה) בבא מציעא פו, ב, אונטן; בחיי וירא ית, ב. לויט דעם קומט אויס אָן דער מלאך האָט אום געקעהרט זיך נאָך זיין אויס היילן אברהם'ן.

לויט: ב"ר נ, ב און יא; מ"א וירא יט, יז; ל"ט וירא יט, יז; ש"ט וירא יט, א און יז; י"ש וירא אָנהייב פד און איוב ענדע תתקח האָט מיכאל אום געקעהרט זיך. גב-ריאל איז געגאַנגען איבער קעהרן סדום. און רפאל איז געגאַנגען מיט אים צו ראַטעווען לוט'ן.

זעט: תנח. וירא ענדע ח; תנח"ב וירא טו; רש"י בראשית יט, א.

שמעיה נישט אז זי האָט געגניבן אים וויין. ווען יעקב האָט געבראַכט דאָס עסן צו יצחק'ן, זאָגט די תורה, "ויבא לו יין", (ז) און ער האָט געבראַכט וויין אים. וואו האָט ער גענומען? דער מלאך מיכאל האָט געבראַכט וויין פון דעם גן עדן, (ז).

ווען לבן האָט נאָך געיאָגט יעקב'ן צו טוישן אים, האָט מיכאל גענידערט אַראָפּ, אַרויס געצויגן די שווערד און האָט געוואָלט הרג'ענען לבן'ען, (ח). ער האָט געראַנגלט זיך מיט יע-קב'ן, (ט).

גום ינתן בן עזיאל בראשית לא, כד שטעהט בלויז אז אַ מלאך מיט אַ בלויזער שווערד האָט געוואָרנט לבן'ען אין אַ חלום ביי נאַכט געגן רעדן מיט יעקב'ן פון גוטס ביו שלעכטס. ס'ע ווערט נישט דערמאָנט דער נאָמען פון דעם מלאך, און אויך נישט "ובקש להרגו", אז ער האָט געוואָלט הרג'ענען אים. (ט) תנח"ב וישלח ז; י"ש וישלח קלב פון מדרש אבכיר.

לויט אַנדערע מיינונגען:

ס'ע איז געווען גבריאל.

ס'ע איז געווען "שרו של עשו", עשו'ס רעפרעזענטאַנט, פאַרטרעטער אין הימל, און ס'ע איז אָן געניבן קיין נאָמען, ב"ר עז, ג; שי"ר ג, פסוק ה, סימן ג; מ"א וישלח לב, כה; י"ש וישלח קלב; רש"י בראשית לב, כה, און הושע יב, ה; בחיי בראשית לב, כד. ס'ע איז געווען "שרו של אדום", אדום'ס פאַרטרעטער אין הימל, און ס'ע איז אָן גער גיבן קיין נאָמען, ל"ט בראשית לב, כה; ש"ט בראשית לב, כה, און אדום איז דאָך עשו.

ס'ע איז געווען סמאל, עשו'ס פאַרטרע-טער אין הימל, תנח. וישלח ת.

דער מלאך האָט באַוויזן זיך צו אים ווי אַ פאַסטאָך, ב"ר עז, ב; שי"ר ג, פסוק ה, סימן ג; י"ש בשלח קלב; תנח"ב וישלח ז; ל"ט בראשית לב, כה.

ווי דער הויפט פון די גולנים, רויבערס, ב"ר עז, ב; שי"ר ג, פסוק ה, סימן ג; י"ש וישלח קלב.

זיין אייגענעם כבוד האָט אונטער גע-לעהנט אים פון הינטער אים, (ג).

ס'ע איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן אז ביי יעקב'ס האָבן מורא צו באַגענע-נען זיך מיט זיין ברודער עשו ווערט אויך דערצעהלט אז זיין קערפער האָט געבויגן זיך ווי וואַקס, און ס'ע ווערן דערמאָנט די זעלבע מלאכים, (ד).

ווען רבקה האָט געניבן דאָס עסן יעקב'ן ער זאל גיבן עס יצחק'ן, זאָגט דער פסוק, "ותתן את המטעמים ואת הלחם", (ח) אז זי האָט געניבן יעקב'ן דאָס געקעכטס און דאָס ברויט. ס'ע

(ג) תנח"ב תולדות טו, דאָרט זאָגט עס רבי יהושע, און דער לשון איז אז יעקב'ס קערפער "שוחה כשעוה", האָט געבויגן זיך ווי וואַקס.

אין ב"ר סה, יט שטעהט נישט ווער ס'ע זאָגט עס. ס'ע ווערן אויך נישט דערמאָנט די נעמען פון די מלאכים, און די גירסא, די ווערסיע, איז "לבו רפה כשעוה", זיין האַרץ איז געוואָרן שלאַבעריג ווי וואַקס, און ס'ע איז צו געגיבן "בשפכו מים על שוקיו".

אין: ב"ר מד, ג; י"ש ישעיה קאפיטל מא, רמו תמט זאָגט עס רבי הושעיא, און די נעמען פון די מלאכים ווערן נישט דער-מאָנט.

אין י"ש תולדות קטו איז די ווערסיע ווי אין ב"ר סה, יט. נאָר אויף דעם אָרט פון "שוקיו", זיינע ענקלס, שטעהט "ברכיו", זיינע קניעס.

(ד) זעט איינצלעהייטן אין תנח"ב וישלח ו.

(ה) בראשית כז, יז.

(ז) בראשית כז, כה.

(ז) תנח"ב תולדות טו, אין י"ש תולדות קטו שטעהט פון עדן. ינתן בן עזיאל תול-דות כז, כה זאָגט בלויז אַ מלאך, אָהן אַ נאָמען. זעט פירוש ינתן דאָרט, און ריקאַנטי.

לויט ל"ט תולדות כז, כה האָט רבקה געניבן אים וויין.

(ח) פרי"א פרק לו, דער רד"ל דאָרט סימן מז זאָגט אז דאָס שטעהט אויך אין תרגום יונתן. מאָך איך הקטן אהרן באַאמ"ר ר' משה מנחתו כבוד אויפמערקזאָם, אז אין מין תר-

געבארן פון אים אסנת'ן א יאר שפע-
טער, ג).

די אידן [די שבטים] האבן געוואלט
טויטן זי, מע זאל נישט זאגן אז סע איז
פארן אום געלאסנקייט אין יעקב'ס
געזעלטן. האט יעקב גענומען א פלאטע,
און ער האט אן געשריבן אויף איר דעם
הייליגן נאמען, אויף געהאנגען זי אויף
אסנת'עס האלדז, און ער האט אוועק
געשיקט זי. האט דער מלאך מיכאל גע-
נידערט אראפ, און ער האט געבראכט
זי אין פומיפרע'ס הויז. ווייל זי איז
געווען ראוי, ווירדיג צו זיין יוסף הצ-
דיק'ס ווייב.

פומיפרע'ס ווייב זליכה איז געווען
אן עקרה, קינדערלאז, האט זי ערצויגן
אסנת'ן ווי אן אייגענע טאכטער. און
יוסף האט גענומען זי פאר א ווייב, ד).

אסנת האט מגייר געווען זיך, ה).

און אסנת מאכט:

אן כשם הגדול שנדל בו,

סתירה היתה בשביל יפיה;

נוהמת וצועקת שיצילנה מיד פומיפרע,

תמה היתה במעשיה, ו).

ער האט באוויזן זיך צו משה'ן ביי

דעם סנה, ברענעדיקן דארן בוים, ז).

ווען דער אייבערשטער האט געזאגט

צו משה'ן: זע, איך שיק א מלאך פאר-

אויס, צו היטן דיך אין וועג, און צו

בריינגן דיך צו דעם ארט וועלאכס איך

[מקורות], פארגלייכט די פארשידענע ווערסיעס,

און ווער סע זאגט וואס אין:

בראשית מא, מה און תרגום יונתן דארט;

פ"א פרק לח [און פארגלייכט דארט פרק

לו]; ענדע מסכת סופרים; פ"ר יב, א; מ"א

בראשית מא, מה; י"ש וישלח ענדע קלד

און וישב קמו; בחיי בראשית מא, מה;

מדרשי ויחי 83; שה"ק ט, ב; ס"ה לא, ד.

ה) י"ש יהושע ענדע רמז ט.

ו) מדרש אגדה מקץ מא, מה.

ז) ש"ר ב, ה; אג"ב 47; י"ר שמות י, ב.

לויט אן אנדער מיינונג איז עס געווען גבראל.

זעט זגנוגזאל, זייט 319, נאטע י.

ווען דער אייבערשטער האט געמאכט

אויפמערקזאם מיכאל'ן אז ער האט פאר-

ווינדעט זיין כהן, האט מיכאל געענט-

פערט אים: „איך בין דאך דיין כהן“.

האט דער אייבערשטער געזאגט צו

אים: „דו ביזט מיין כהן אין הימל, און

ער איז מיין כהן אויף דער ערד“.

האט מיכאל גערופן רפאל'ן, און ער

האט געזאגט צו אים: „מיין חבר, איך

בעט דיך, העלף מיר אין א נויט. דו

ביזט דאך דער אויף זעער איבער די

מעדיקאמענטן, מעדיצינען“.

האט רפאל גענידערט אראפ, און ער האט אום גע-

היילט יעקב'ן, י).

ער האט גענומען לוי בן יעקב ארויף

פאר דעם אלמעכטיקן, ער זאל בענטשן

אים. ווי סע שמעיה אין פסוק „העשירי

יהיה קודש לה“ א) דער צענטער זאל

זיין הייליג צו דעם אייבערשטן, ב).

דינה, יעקב אבינו'ס טאכטער איז גע-

ווען א שטיל, סאליד מיידל. זי איז גע-

זעסן שמענדיק אין דער היים, ווי סע

פאסט פאר יעקב אבינו'ס א טאכטער.

איז געגאנגען שכם, און ער האט גע-

בראכט מיידלאך מיט פויקן און פייק-

לאך פאר איר הויז. זיי האבן געשפילט.

און אזוי ארום האבן זיי ארויס געלאקט

דינה'ן אין דרויסן. שכם האט אוועק

געשלעפט מיט געוואלד די זעקס יארי-

גע דינה [געקידנעפט]. און דינה האט

ווי א געצן דינער, חולין צא, א.

וועגן מיכאל'ן און גבראל'ן זעט: ב"ר

אנהייב פרשה עח און מתנות כהונה, מהר"ו,

יפה תואר, ידי משה און רש"ש דארט.

זעט גבראל, זייט 264, נאטע ד.

זעט אומעטום ווער סע זאגט וואס.

י) י"ש וישלח קלב.

א) ויקרא כו, לב.

ב) יוב"ע בראשית לב, כה; פ"כ צח, א;

ב"ר ע, ז; תנח. ראה יד.

ג) זעט: ענדע מסכת סופרים; י"ר וישלח

קמא, ב.

ד) זעט פאלגענדיגע קוועלעס, מקורים

האָט אַזוי געמישט זיך מיט דעם לייב. האָט מיכאל גענידערט אַראָפּ, און ער האָט געבראַכט עס אַרויף פאַר דעם כּסא חכבוד, הימלישן טראָגן. אין יענער נאַכט זיינען געוואָרן דערשלאָגן די בכורים, די ערשטע געבאַרענע אין מצרים, א.

ווען די מצריים האָבן נאָך געיאָגט די אידן, האָט דער אייבערשטער געשיקט מיכאל'ן. ער איז געוואָרן אַ וואַנט פון פייער צווישן די אידן און די מצריים, ב. ווען דער אַלמעכטיקער האָט גענידערט אַראָפּ צו דעם באַרג סיני, האָבן גענידערט אַראָפּ מיט אים מיכאל מיט זיין קאַמפּאַניע, און גבריאל מיט זיין קאַמפּאַניע, ג.

ווען די אידן זיינען נישט געווען בכוח, אים שטאַנד, צו פאַרנעמען דעם אַלמעכט־טיקנס שטימע ביי דעם גיבן די תורה די אידן. און זיי האָבן געבעטן משה'ן ער זאל רעדן צו זיי. האָט דער אייבערשטער געשיקט מיכאל'ן און גבריאל'ן. זיי האָבן אָן גענומען אים ביי זיינע הענט. און געגן זיין ווילן האָבן זיי צו גענענטערט אים צו דעם געפאל. און ער האָט איבער געגיבן די ווייטער־דיקע רייד זיי, ד.

ער איז געווען משה רבינו'ס רבי, ה.

האָט אָן געגרייט. היט דיך פאַר אים און פאַלג אים... וויל מיין נאַמען איז אין אים, מיינט עס מיכאל'ן, ח.

לויט אָן אַנדער מיינונג מיינט עס דעם מלאך מטטרון. די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט מטטרון באַטרעפט דריי הונדערט און פערצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם אַלמעכטיקנס נאַמען שדי, אַלמעכטיקער, ט. ווען מיכאל האָט געזען ווי די האַרן, די פאַרטערעם אין הימל פון די פעל־קער פאַרטיידיגען מצרים, האָט ער געגיבן אַ ווינק צו גבריאל'ן. האָט גבריאל געגיבן אַ פלי איין שווייב קיין מצרים. און ער האָט געשלעפט אַרויס אַ ציגל מיט ליים און מיט אַ קינד וואָס איז געווען איין געמויערט אין אַ געביידע. ער האָט געשמעלט זיך פאַר דעם הייליגן, געלויבט זיין נאַמען, און ער האָט געזאָגט צו אים: האַר פון דער וועלט, אַט אַזוי האָבן די מצריים פערשקלאַפט דייע קינדער, י.

אין דער קנעכטשאַפט צייט אין מצרים זיינען רחל, תושלח'ס אייניקל, און איר מאַן געשמאַנען און געקנאַטן ליים. זי האָט געשוואַנגערט, און דאָס קינד איז אַרויס פון אירע געדערם [טראַכט] און

וועלט מיט צוויי שווייב.

א) י"ש שמות קעו.

אין בראשית ה. פסוקים כא, כב, כה, כו, כז און אין דברי הימים א, א. ג איז פאַראַן מתושלח.

ב) פּר"א פרק מב; י"ר בשלח פה, ג. זעט וועגן דעם דין תורה מיט עוזא'ן אין

באָד ג ביי נפילים, עוזא.

ג) ד"ר ב, לד. אין פ"ר פּיסקא כא, זייט קד, א שטעהט "מיכאל ודגלו", מיכאל און זיין פאָן, און גבריאל און זיין פאָן.

ד) שמות כ, טז און רש"י דאָרט פסוק

טו. פּר"א פרק מא און זעט רד"ל דאָרט; י"ש יתרו שא.

ה) ד"ר יא, י; י"ש וילך; י"ר שמות י, ב.

ח) שמות כג, פסוקים כ און כא. מ"א משפטים כג, כ; רש"י יהושע ה, טו; ל"ט משפטים כג, כ; א"ע משפטים כג, כ; רבינו בחיי אין נאַמען פון רבינו חננאל ז"ל.

ט) סנהדרין לח, ב; רש"י שמות כג, כא. און זעט דאָרט רמב"נ; י"ש משפטים ענדע שנט.

זעט תדא"ז, פרק כ, זייט לט, א. בעה"ט בראשית ה, יד; י"ר בראשית נו, ב.

זעט די אַנדייטונג און די תרגומים אונקלוס און יוב"ע אויף דעם פסוק "כי שמי בקרבו", שמות כג, כא.

י) י"ש בשלח רמג, פאַרגלייכט מיט רמא. לויט ברכות ד, ב אונטן און י"ש דניאל תתרו גיט גבריאל אַ פלי איבער דער

צ'רן אויף זיין פערד אין בית המקדש, ג). אחאב בן קוליה און צדקיה בן מעשיה זיינען געווען פאלשע דאקטאָרס, ד). זיי פלעגן „קורירן“, היילן די כאלדעאישע פרויען און פארקעהרן מיט זיי. דער קעניג האָט פאראורטיילט זיי צום טויט דורך פארברענען. האָבן זיי געטראַכט זיך: „אזוי ווי יהושע בן יהוצדק איז אַ צדיק, זאל ער געהן מיט אונז, וועלן מיר ווערן געראַטעוועט אין זיין זכות“. האָבן זיי געזאָגט דעם קעניג, אַז יהושע האָט מיט געאַרבעט מיט זיי אין אַלץ-דינג. האָט דער קעניג באַפֿעהלט צו פארברענען אַלע דריי. האָט מיכאל גע-נידערט אַראָפּ און געראַטעוועט יהושע'ן פון ווערן פארברענט. און ער האָט גע-בראַכט אים אַרויף פאַר דעם כסא הכ-בוד, הייליגן טראָג, ח). ער האָט אַרויס געראַטעוועט חנניה'ן, מישאַל'ן און עזריה'ן פון דעם קאַלך אויוון אין וועלאַכן דער רשע נבוכדנאצר האָט אַריין געוואָרפֿן זיי, ו). ווען אסתר המלכה איז געקומען צו אחשורוש'ן נישט גערופֿענערהייט, פאַר וועלאַכן סע איז געקומען טויט שטראַפֿ,

אנב, ער האָט נישט געקאָנט קוקן אין משה רבינו'ס שטראַלנדיק פנים, ו). ער האָט געהאַט מורא פאַר משה רבינו, ז). ווען דער אייבערשטער האָט געהייסן אים געהן בריינגען משה רבינו'ס נשמה, האָט ער געזאָגט צו אים: האָר פון דער וועלט, איך בין געווען זיין רבי, און ער איז געווען מיין תלמיד, קאָן איך נישט צו זען זיין טויט, און ער איז נישט גענאַנגען, ח). ווען משה רבינו איז נפטר געוואָרן האָט מיכאל פאַרשפּרייט זיין בעט, ט). ווען שלמה המלך האָט גענומען די סאַכטער פון פרעה נכה קעניג פון מצ-רים פאַר אַ ווייב, האָט מיכאל גענידערט אַראָפּ, און ער האָט געשטעקט אַריין אַ טשערעט אין ים אַריין. סע האָט אָן געזאַמלט זיך זאַמד, בלאַטע, ליים אַרום דעם. און אויף אַט דעם איז געוואָרן אויס געבויעט די שטאַט רויים, י). ער האָט געשלאָגן סנחריב'ן, א). ער האָט דערלאָנגט נבוכדנאצר'ן אי-בער דעם מויל, ב). מיכאל האָט אַריין געפירט נבוכדנא-

א) ש"ר יח. ה.
 ב) ש"ר ז, פסוק ט. אין ש"ר כ, י שטעהט ... למלאך השטן. זעט אין ש"ר יח דעם גאַנצן סימן.
 ג) פאָרגלייכט סנהדרין צב, ב אונטן. זעט ילה"י מו, א און סב, ו.
 ד) תנח"ב וישב טו; י"ש קהלת תתקפד אָנהייב סימן י.
 ד) אין ירמיה כט, כא ווערן זיי באַצייכנט אַלס פאַלשע נביאים.
 ה) פר"א פרק לג, און זעט דאָרט רד"ל סימן צב.
 ו) ב"ר מד, יג; ש"ר א, פסוק יב סימן א; ל"ט לך לך טו, ז.
 לויט תנח. נח י האָט דער אַלמעכטיקער אַרויס געראַטעוועט זיי. זעט גבריאל, זייטן 269—270, נאָטע א.

ו) פ"ר סט, א; ש"ר ג, אויף פסוק ו, סימן ה.
 ז) במ"ד יא, ג; ק"ר ט, יא, ב; י"ש קהלת תתקפט.
 ח) ד"ר יא, י; י"ש וילך.
 ט) ד"ר יא, י; י"ש וילך.
 זעט מיינע ביכער: „משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“, זייט קפט; „מאָזעס אים ליכטע דער אגדה“ [אין דייטש], זייט 145, נאָטע 608.
 י) ירושלמי עבודה זרה פרק א, ענדע הלכה ב; ש"ר א, ו, ד; א"ה ד, 341.
 לויט: שבת נו, ב און רש"י דאָרט; סנ-הדרין כא, ב; ספרי עקב פּיסקא נב, אויס-גאַבע אום; י"ש מלכים א' קעב און קצו, האָט גבריאל געטון עס. אין אַ טייל ערטער שטעהט בלויז פרעה.

אהרן ראזומארין'ס תנ"כיעניקלאַפערדיע

וואָס איז מיכאל'ס באַציאונג צו אידן?
 ער איז די אידנס מליץ יושר, ב.
 ער האָט ליב אידן, ג;
 ער איז דער היטער פון די אידן, ד;
 ער איז דער אפּטרופּוס, אַפיקון, אַכ-
 מונג גיבער איבער די אידן, ה).
 ער האָט צו זאָגן איבער די אידן, ו).
 ער איז די אידנס פאַרטיידיגער, ז).
 ווען דער אייבערשטער האָט געזאָגט
 צו מיכאל'ן: „סרחה אומתך“, דיין פאַלק
 איז דעגענערירט, האָט ער געזאָגט צו
 דעם בעשאַפער: רעכן זיך מיט די גוטע
 פון זיי... ח).
 מיכאל און סמאל שמעהען פאַר דער
 שכינה, דער שטן איז מקטרג, ער קלאָגט
 איין. מיכאל לערנט זכות אויף די אידן.
 דער שטן וויל רעדן. מיכאל מאַכט
 שוויגן אים, ט).
 ער לערנט זכות אויף די אידן, י).
 ער לערנט גוטס אויף אידן, י*).

האָט מיכאל געטון אַ צי זי. און זי האָט
 אָן גערירט דעם שפיץ פון דעם צעפ-
 טער, ז).
 אין דער נאַכט ווען אחשוּרוש האָט
 נישט געקאָנט שלאָפן, האָט מיכאל עס
 פאַרוואַגלט זיין שלאָף. ער האָט גע-
 קלאָפּט אים צו דער ערד דריי הונדערט
 און זעקס און זעכציק מאַל, ח).
 מיכאל האָט געטון אַ שטופּ המן'ען
 אויף דעם בעט אויף וועלעכן אסתר איז
 געווען. ווען אחשוּרוש איז געקומען אַריין
 פון דעם פאַלצן גאַרטן, און ער האָט
 דערזען דאָס, האָט ער געזאָגט: דו
 ווילסט נאָך באַצווינגן אויך די קעניגין
 ביי מיר אין הויז! ט). און ער האָט
 באַלד באַפוילן צו אויף הענגן אים, י).
 ער האָט פאַרשטעלט זיך ווי המן'ס אַ
 זון, און ער האָט אומגעקומען פלאַנצן
 [פלאַנצונגען] אין אחשוּרוש'ס פאַרק, א).

א"גב' אָנהייב פרשה ו שטעהט אַזוי, בויעט
 ער אפּשר אויף דעם. זעט זייט 270, ד).
 ט) מגילת אסתר ז, ח.
 י) פּר"א פרק ג; א"ר י, ט. אין רש"י
 אסתר ז, ח שטעהט בלויז אַ מלאך, אַהן אַ
 נאַמען.
 א) פּר"א פרק ג, און זעט דאָרט רד"ל.
 ה) ערה קכה; א"ר י, ט. זעט 265, נאַטע י.
 ב) י"ר בראשית יח, א. זעט ווייטער נאַטע ז.
 ג) י"ר בראשית יז, ב, אונטן. דאָס זעלבע
 גבריאַל.
 ד) ש"ר יח, ה, דאָס זעלבע גבריאַל.
 ה) י"ר משפּטים קא, ג.
 ו) ל"ט משפּטים כג, כ.
 ז) ש"ר יח, ה; א"ר ז, יב; ר"ר אָנהייב
 פתיחתא; פ"ד קפה, א; שו"ט כ, ג; יל"ה
 צד, כ; יל"ה"י מא, כא; י"ש ישעיה תקו און
 אסתר תתנ"ד; קונדריס 87.
 זעט גבריאַל זייט 271, נאַטן ט—א.
 ח) יומא עז, א. זעט דאָרט איינצלהייטן.
 ט) ש"ר יח, ה. סמאל = שטן.
 י) ש"ר יח, ה; ל"ט ג, ג, ח; א"ג 27,
 דאָס זעלבע גבריאַל.
 י*) י"ר בראשית יז, ב, אונטן.

ז) זעט איינצלהייטן אין: י"ש אסתר
 תתנ"ו, קאפיטל ה; א"ג"א ה, ב 53; פ"א ב
 ה, 71.
 ח) מגילת אסתר ו, א—ד; תרגום מגילת
 אסתר ו, א; פ"א א', זייט 48.
 לויט א"גב', אָנהייב פרשה ו, איז עס געווען
 גבריאַל.
 אין י"ש אסתר תתנ"ו שטעהט אַז דער
 אייבערשטער האָט געהייסן דעם מלאך וועלעך
 כער האָט צו זאָגן איבער שלאָף [שלאָפן].
 גידערן אַראָפּ און פאַר וואַגלען אחשוּרוש'עס
 שלאָף, און ירד המלאך, און דער מלאך [אַהן
 אַ נאַמען] האָט גענידערט אַראָפּ...
 ר' שלמה באַבער ז"ל אין זיין עדיציע פון
 מדרש אבא גוריון [א"גב'] אָנהייב פרשה ו,
 ה) ערה א, זאָגט אַז סע דאָרף שטעהן ירד
 המלאך גבריאַל. איז דען גבריאַל דער אויף
 זעער איבער שלאָף! ?
 סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז אומעטום וואו
 סע שטעהט, באַ מלאך חבטן בקרקע" און אַ
 מלאך איז געקומען, און ער האָט געקלאָפּט זיי
 צו דער ערד, מיינט עס גבריאַל'ן, י"ר ברא-
 שית יח, א פון סודי רזא. און אַזוי ווי אין

מיט די דינסט מלאכים צי ער זאל בע-
שאפן דעם מענטש, איז זיין כחה, קאמ-
פאניע געווען געגן דעם. האט ער פאר-
ברענט זיי אלע באַלד מיט דעם גרויסן
פייער. ער האט איבער געלאָזט בלויז
מיכאל'ן. (ב.) דאָס זעלבע מיט גבריאל'ן.

ער גיט אַ פלי איבער דער גאַנצער
וועלט מיט איין שווייב, (ג.)

ווען איינער האָט זכות אבות געהען
מיט אים מיכאל אין אברהם'ס זכות,
גבריאל אין יצחק'ס זכות, גוריאל אין
יעקב'ס זכות. און רפאל אין אדם הרא-
שון'ס זכות, (א.)

איז מיכאל געוואָרן אַ מאַל באַ-
שטראַפּט?

ווען דער בעשאַפער האָט באַרוּמן זיך

גבריאל

די נעמען פון די מלאכים מיכאל און גבריאל
ווערן דערמאָנט אָפּט צוזאַמען אין תלמוד,
מדרש, אגדה, זחר און אין קבלה ספרים.
סע זיינען פאַראַן מיטעס וועלאַכע ווערן צו
געשריבן לויט געוויסע מיינונגען צו מיכאל'ן,
און לויט אַנדערע מיינונגען צו גבריאל'ן.
פאַרגלייכט אַלצדינג מיט דעם קאַפיטל מיכאל.

ווי דער פסוק זאָגט „מועף ביעף“ (ו)
ער איז געפלוּיגן צו מיר מיט אַ פלי און
מיט אַ שווייב, (ז.)

על האַרק, אויף דער ערד, מיינט
דעם מלאך רפאל.

על פני רקיע השמים, אויף דעם
הימלס אויס שפרייט, מיינט דעם מלאך
אוריאל.

לויט אַן אַנדער מיינונג:

ועף מיינט מיכאל'ן,

יעופף מיינט גבריאל'ן,

יעופף על האַרק מיינט אליהו'ן, ווער-

ווען איז געוואָרן בעשאַפּן דער מלאך
גבריאל?

ביי דעם פיפטן טאַג פון דעם וועלט
בעשאַפּף זאָגט די תורה „ועוף יעופף על
הארץ על פני רקיע השמים“ (ד.) איז ער
געוואָרן בעשאַפּן דעם פיפטן טאַג.

ועף מיינט דעם מלאך מיכאל. ווי
עס שמעקט אין פסוק „ויעף אלי אחד
מן השרפים“ (ה) און סע איז געפלוּיגן
צו מיר דער איינער פון די ברענעדיקע
מלאכים, און דאָס מיינט מיכאל'ן.

יעופף מיינט דעם מלאך גבריאל,

אַנהייב תו און דינאל תתרו; ילהי ו. ו;
מהר"י קרא ישעיה ו. ו.

רס"ג דינאל ט, כא זאָגט אַז פון „מועף
ביעף“ איז געדרינגען מיט צוויי שווייבן, און
זעט מ"צ.א.

א"ע, ווידער, מיינטשט ביעף ווי „יעף“ מיד
פון פליען. ער קלאַסיפּיצירט עס מיט „ואדם
ביקר בל ילין“, תהלים מט, יג.

אגב, דאָרט פסוק כא שטעהט „אדם ביקר
ולא יבין“, און זעט די פירושים דאָרט.

(א) זחר בא, רעיא מהימנא, מא, ב.

(ב) י"ר בראשית יט, א, אונטן.

(ג) ברכות ד, ב, אונטן; י"ש ישעיה תו,

דינאל תתרו; רקאנטי בראשית ז, א.

(ד) בראשית א, כ.

(ה) ישעיה ו, ו.

(ו) דינאל ט, כא.

(ז) רש"י דינאל ט, כא. אַז גבריאל גיט

אַ פלי איבער דער גאַנצער וועלט מיט צוויי
שווייבן, זעט ברכות ד, ב, אונטן; י"ש ישעיה

מלאכים וועלעכע ווערן דערמאנט אין תנ"כ. ער ווערט דערמאנט צוויי מאל, ב). מיכאל ווערט דערמאנט דריי מאל, ג).

פאר וואָס הייבט ער גבריאַל?

"כי יהודה גבר באחיו" (ד) ווייל יחזקאל דה האט געשמאקט זיך איבער זיינע ברידער. און די תורה זאגט, "ויקרא אל משה" (ה) און ער האט גערופן צו משה'ן. און משה ווערט אָן גערופן גבור. אין פסוק שמעיה, "ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור" (ו) און דער אייבער-שמער וועלעכער איז אַ ווינדערליכער עצה גיבער און מעכטיקער אייבערשמער און אייביגער פאָמער האָט גערופן אַזוי אים, ז).

וואָס איז גבריאַל'ס סטאַטוס?
איינער פון די העכסטע.

וואָס פאַר אַ טיטל האָט ער?
ער ווערט באַצייכנט מיט:
המשל, (ח) געוועלטיקער;
פחד, (ט) פורכטיקער;

לאַכער געפינט זיך שמענדיק אויף דער ערד,

על פני מיינט דעם מלאך המות, דעם מלאך פון טויט, וועלעכער פאַר פינצער-שמערט די וועלט. ווי סע שמעהט גער-שריבן: "וחושך על פני תהום", און פינצערניש על פני תהום, און תהום ענטהאַלט די זעלבע אותיות ווי המות, האַרץ מיינט רפאל'ן,
על פני רקיע השמים מיינט אור-ריאל'ן, ז*).

און אַט דאָס איז דער סוד פון, "מרכבו ארגמן" (ח) זיין [דעם אייבערשטנס] רייט וואָגן איז ארגמן, ט). קומט אויס אַז גבריאַל איז געוואָרן בעשאַפן דעם פיפּטן טאָג.

ארגמן מאַכט אוריאַל, רפאל, גבריאַל, מיכאל, גוריאַל, י). אוריאַל און גוריאַל זעען אויס צו זיין איין און דער זעלבער מלאך, א).

ווערט דער מלאך גבריאַל דערמאנט אין תנ"כ?
יא. ער און מיכאל זיינען די איינציגע

זעט אַנדערע טייטשן פון ארגמן אין במ"ד יב, ד.

ב) דניאל ה, טז און ט, כא.
ג) דניאל י, פסוקים יג און כא; יב, א.
ד) דברי הימים א', ה, ב.
ה) ויקרא א, א; זעט מהר"ז אין במ"ד ב, י.

ו) זעט ישעיה ט, ה און רש"י דאָרט.
ז) במ"ד ב, י; פ"ר פּיסקא מו, תוספתא קפח, א. זעט רקאַנטי בראשית ז, א, אויבן. אין זהר בראשית לד, ב איז גוריאַל גבורה. זעט מדרש כונן.

ח) איוב כה, ב. ב"ר יב ענדע סימן פ;
י"ש וארא קפו.

ט) איוב כה, ב און רש"י דאָרט; ירר שלמי ראש השנה פרק ב, הלכה ד; פ"ר"ב ג, א, אויסגאַבע אום; במ"ד יב, ח; שי"ר ג, אויף פסוק יא, סימן א; תנח. ויגש ו;

ז*) בראשית א, כ און א, ב. י"ר בראשית י, ב, אויבן. זעט תנח. וישב ד.
ח) שיר השירים ג, י.

ט) שי"ר ג, פסוק ח; בחיי בראשית א, ענדע פסוק כא אין גאַמען פון מדרש רבי שמעון בן יוחאי, און ער באַמערקט, "והמשכיל יבין". זעט י"ש דניאל תתרו, קאַפיטל ט. פאַרגלייכט אַן אַנדער ווערסיע אין זהר בראשית מו, ב.

אין: י"ש שי"ר קאַפיטל ג; יל"ה ג, ו מיינט עס דעם כסא הכבוד, דעם הימלישן טראָן.

י) רקאַנטי בראשית ז, א אויבן; י"ר בראשית יז, ב.

זעט אַנדערע טייטשן פון ארגמן אין במ"ד יב, ד.

א) זעט זהר בראשית כג, ב אונטן און זהר רעיא מהימנא ב, מא, ב אונטן און מב, א אויבן.

פּלמוני, י; פּיסקוק, ווייל ער פּסק'נט אפּילו געגן דעם אייבערשטן, א; דיין, א*) א פּסק'ענער.

פּיגרוֹן, פּערמאַכער; ער פּערמאַכט. דאָס הייסט אז ווען ער הערט אויף צו בעטן רחמים, באַרם האַרציקייט, קאָן שוין קיינער אויף מאַכן. קאָן שוין קיין אַג-דער מלאַך בעטן, ווייל ס'ע וועט נישט העלפּן, ב.)

שר, ד; שר גדול, ד*) א גרויסער האַר; שר של מעלה, ה) דער האַר אויבן, אין הימל;

אינמוֹן, ער בעהאַלט די זינד פון די אידן, מע זאל נישט זען זיי, ג.) סופּר של מעלה, ג*) ; שר, ד) האַר; שר גדול, ד*) א גרויסער האַר; שר של מעלה, ה) דער האַר אויבן, אין הימל;

מלכיהוּן דמלאכיָא, ח) קעניגס פון די מלאכים. אַזוי ווערן אָן גערופן גבריאֵל און מיכאַל. אמוראי דרקיע, ט) גבריאֵל און מיכאַל זיינען די אמוראים פון הימל. זיי פירן מחלוקת'ן לשם שמים אין הימל, ווי די בית הלל און די בית שמאי טוען דאָס אויף אונזער וועלט. זיי שפּאַרן זיך פון וואָס פאַר שטיינער וועלן זיין די ווענט פון ירושלים. און דער שר שלום, דער האַר איבער פּרידן גלייכט אויס זיי.

שר שמאלו, ז) דער האַר אין זיין [דעם אייבערשטנס] לינקער האַנט; שופּר של מעלה, ג*) ; שר, ד) האַר; שר גדול, ד*) א גרויסער האַר; שר של מעלה, ה) דער האַר אויבן, אין הימל;

מלכיהוּן דמלאכיָא, ח) קעניגס פון די מלאכים. אַזוי ווערן אָן גערופן גבריאֵל און מיכאַל. אמוראי דרקיע, ט) גבריאֵל און מיכאַל זיינען די אמוראים פון הימל. זיי פירן מחלוקת'ן לשם שמים אין הימל, ווי די בית הלל און די בית שמאי טוען דאָס אויף אונזער וועלט. זיי שפּאַרן זיך פון וואָס פאַר שטיינער וועלן זיין די ווענט פון ירושלים. און דער שר שלום, דער האַר איבער פּרידן גלייכט אויס זיי.

מלכיהוּן דמלאכיָא, ח) קעניגס פון די מלאכים. אַזוי ווערן אָן גערופן גבריאֵל און מיכאַל. אמוראי דרקיע, ט) גבריאֵל און מיכאַל זיינען די אמוראים פון הימל. זיי פירן מחלוקת'ן לשם שמים אין הימל, ווי די בית הלל און די בית שמאי טוען דאָס אויף אונזער וועלט. זיי שפּאַרן זיך פון וואָס פאַר שטיינער וועלן זיין די ווענט פון ירושלים. און דער שר שלום, דער האַר איבער פּרידן גלייכט אויס זיי.

שר שמאלו, ז) דער האַר אין זיין [דעם אייבערשטנס] לינקער האַנט; שופּר של מעלה, ג*) ; שר, ד) האַר; שר גדול, ד*) א גרויסער האַר; שר של מעלה, ה) דער האַר אויבן, אין הימל;

שר שמאלו, ז) דער האַר אין זיין [דעם אייבערשטנס] לינקער האַנט; שופּר של מעלה, ג*) ; שר, ד) האַר; שר גדול, ד*) א גרויסער האַר; שר של מעלה, ה) דער האַר אויבן, אין הימל;

י"ש וּאָראַ קפּוּ, שיר השירים תתקפוּ, איוב התקיב. זעט ד"א 255.

י"ש וּאָראַ קפּוּ, שיר השירים תתקפוּ, איוב התקיב. זעט ד"א 255.

פּלמוני ווערט געטייטשט פּאַחהוילן. דני-אל האָט נישט געוויסט דעם נאָמען פון דעם מלאַך, האָט ער באַצייכנט אים מיט "דער וועמענס נאָמען ס'ע איז נישט בעקאַנט". ווי מיר, צום ביי שפּיל, נוצן דאָס וואָרט עקס. דניאל ח, יג. תנח"ב בראשית כג; י"ש דניאל תהרסו, קאפיטל ח; רש"י [?] ב"ר אַנהייב פּרשה כאַ. זעט: רס"ג, רש"י, א"ע, די מצודות אויף דניאל ח, יג.

פּלמוני ווערט געטייטשט פּאַחהוילן. דני-אל האָט נישט געוויסט דעם נאָמען פון דעם מלאַך, האָט ער באַצייכנט אים מיט "דער וועמענס נאָמען ס'ע איז נישט בעקאַנט". ווי מיר, צום ביי שפּיל, נוצן דאָס וואָרט עקס. דניאל ח, יג. תנח"ב בראשית כג; י"ש דניאל תהרסו, קאפיטל ח; רש"י [?] ב"ר אַנהייב פּרשה כאַ. זעט: רס"ג, רש"י, א"ע, די מצודות אויף דניאל ח, יג.

סנהדרין מד, ב. רוח פּסקונים, טייטשט דאָרט רש"י, מיינט גבריאֵל. א*) י"ר בראשית יח, א. סנהדרין מד, ב און רש"י דאָרט. סנהדרין מד, ב. י"ר בראשית יח, א. י"ש ישעיה תכ. י"ר בראשית יח, ב, אונטן. איר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש וישלח קלג, פון מדרש אבכיר.

סנהדרין מד, ב. רוח פּסקונים, טייטשט דאָרט רש"י, מיינט גבריאֵל. א*) י"ר בראשית יח, א. סנהדרין מד, ב און רש"י דאָרט. סנהדרין מד, ב. י"ר בראשית יח, א. י"ש ישעיה תכ. י"ר בראשית יח, ב, אונטן. איר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש וישלח קלג, פון מדרש אבכיר.

סנהדרין מד, ב. רוח פּסקונים, טייטשט דאָרט רש"י, מיינט גבריאֵל. א*) י"ר בראשית יח, א. סנהדרין מד, ב און רש"י דאָרט. סנהדרין מד, ב. י"ר בראשית יח, א. י"ש ישעיה תכ. י"ר בראשית יח, ב, אונטן. איר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש וישלח קלג, פון מדרש אבכיר.

סנהדרין מד, ב. רוח פּסקונים, טייטשט דאָרט רש"י, מיינט גבריאֵל. א*) י"ר בראשית יח, א. סנהדרין מד, ב און רש"י דאָרט. סנהדרין מד, ב. י"ר בראשית יח, א. י"ש ישעיה תכ. י"ר בראשית יח, ב, אונטן. איר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש וישלח קלג, פון מדרש אבכיר.

אהרן ראזומארין'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

עבים, ג) ער איז וואַלקנס.
ער איז פון וואַסער, ד).

ענדערט זיך אַ מאַל גבריאַל?
ניין. יעדער טאַג בעשאַפּט דער בע-
שאַפּער נייע מלאכים. זיי זאָגן אַ נייע
שירה, און זיי קעהרן אום זיך אין דעם
טייך דינור פון וועלאַכן זיי זיינען גע-
וואָרן בעשאַפּן, ה). אַבער גבריאַל און
מיכאל ענדערן זיך נישט. און זייערע
נעמען ענדערן זיך נישט. זיי זיינען די
זעלבע זינט דעם וועלט בעשאַפּן, ו).

איבער וואָס האָט גבריאַל צו זאָגן?
איבער דין, אורטייל, ז);
דיין, ז*) ער איז ריכטער;
איבער פייער, ח).
ער מאַכט פאַרטיק די פירות,
פרוכטן, ט).

ווי שטאַרק איז זיין קול?
סע איז ווי דאָס גערויש פון פילע
וואַסערן. סע געהט פון איין עק וועלט
ביז צו דעם צווייטן, י).

ב) ד"ר ה. יב; תנח. ה. יב.
ג) זהר רעיא מהימנא. פנחס רכה, א.
אויבן.
ד) י"ר בראשית יח, א.
ג) זהר משפטים צח, ב. אויבן.
ד) תרגום איוב כה, ב און זעט רש"י
דאָרט.

ה) חגיגה יד, א. זעט: ב, 251; א, 224.
ו) אי"ר ג, ח; ש"ט וישלח לב, ל; י"ש
וישלח אָנהייב קלג.
זעט יפה תואר אויף ב"ר סג, יד, און
אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.
ז) זעט: שבת נה, א; יומא עז, א; רד"ל
ד"ר יא, י, סימן לד.
ז*) י"ר בראשית יח, א.

ח) פסחים קיה, א. לעצטע שורה; במ"ר
יב, ח; ש"י"ר ג, יא, א; מר"א 276; שו"ט
קיו, ג.
ט) סנהדרין צה ב און זעט רש"י דאָרט
אונטער דעם וואָרט גבריאַל.
י) אר"ג נוסחא א, פרק ב, זייט ה, א.

ער איז על רוח מורה, ט*) איבער דעם
גייסט [?] פון מורה, דער סוד פון יעדער
אַרט [?].

וואו געפינט זיך דער מלאך גבריאַל?
ער איז איינער פון די פיר מלאכים
וועלאַכע רינגלען אַרום דעם כסא הכבוד,
דעם הימלישן טראָן. די אַנדערע דריי
זיינען מיכאל, אוריאַל, רפאל, י).
פיר כתות, גרופעס פון דינסט מלא-
כים לויבן פאַר דעם אייבערשטן: מי-
כאל אין זיין רעכטער האַנט, גבריאַל
אין זיין לינקער האַנט, אוריאַל פאַר
אים, רפאל הינטער אים, ט*).

פון וואָס פאַר מאַמעריע איז דער
מלאך גבריאַל?

סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען:
ער איז פון פייער, א);
פון גאַלע פייער, ב);
אש שכלי, ב1) שכל'דיג פייער.
שרף, ב2) ברענעדיגער מלאך.

בער מלאך, זהר פקודי רנד, א. צווייטע שורה,
אונטן.
ט*) י"ר בראשית יח, א. פון סדי רזא.
י) פר"א פרק ד און זעט רד"ל דאָרט
סימנים יב—טו; פ"ר, תוספתא, קפה, א;
במ"ר ב, ט.
זעט: זהר בראשית מה, ב און במדבר קיה,
ב; רקאנטי אָנהייב במדבר.
י*) פר"א פרק ד. זעט רד"ל סימן יב דאָרט
וועגן נאָך מקורים, קוועלעס.
זעט תרגום איוב כה, ב.
לויט: פ"ר פיסקא מו, תוספתא, זייט קפה,
א; במדבר ב, יא און זעט מדרש כונן אין
מיכאל אין זיין רעכטער האַנט, אוריאַל אין
זיין לינקער האַנט, גבריאַל פאַר אים און רפאל
הינטער אים.
א) יומא כא, ב; במ"ר יב, ח; ד"ר ד,
יב; ש"י"ר ג, אויף פסוק יא; תנח. ויגש ו;
בחיני וארא יג, ד, ערשטע שורה; רקאנטי
בראשית ב, ב און זעט אָנהייב במדבר.
זעט אלישך בראשית א, פסוק ט.

וועלאַכן דער רשע, קעניג נמרוד, האָט אַרײַן געוואָרפֿן אים, האָבן די מלאַכים גבריאֵל און מיכאל געזאָגט צו אים אז זײ ווילן פֿון דאָס. האָט ער געענטפֿערט זײ: ווען אײנער פֿון אײערע זאָל זײן אין קאַלך אווױען וואַלט איר אַרויס געראַטעוועט אים. אָבער אזוי ווי אַב־רהם איז דאָך אין קאַלך אווױען צו ליב מיין נאַמען, וועל איך נידערן אַראָפֿ און ראַטעווען אים, (ה).

ווען נמרוד הרשע האָט אַרײַן געוואָרפֿן אברהם אבינו אין קאַלך אווױען האָט גבריאֵל געזאָגט צו דעם אײבערשמן: האָר פֿון דער וועלט, איך וועל נידערן אַראָפֿ, אָפֿקילן, און ראַטעווען דעם צדיק פֿון דעם קאַלך אווױען. האָט דער הײַ-ליגער, געלויבט זײ ער, געענטפֿערט אים: איך בין דער אײנציגער אין מיין וועלט. און ער איז דער אײנציגער אין זײן וועלט. פֿאַסט עס פֿאַר דעם אײנציגן צו ראַטעווען דעם אײנציגן. און אזוי ווי דער אײבערשטער „אינו מקפּח שכר כל בריה״, (ו) פֿערמייד נישט, האַלט נישט צוריק דעם לױזן פֿון וועלאַכער עס איז בעשאַפֿעניש, האָט ער געזאָגט אים: דו וועסט זײן זוכה, און דו וועסט ראַטעווען דריי פֿון זײנע אײניקלאַך [אַפֿשטאַמלינגען]: חנניה׳ן, מישאַל׳ן און עזריה׳ן, (ז).

וואָס פֿאַר אַ שטעלונג האָט גבריאֵל גענומען ווען דער בעשאַפֿער האָט גערעכנט צו בעשאַפֿן דעם מענטש?

ווען דער בעשאַפֿער האָט בערוּמן זיך מיט די מלאַכים צי ער זאָל בעשאַפֿן דעם מענטש, איז גבריאֵל׳ס כּתה, קאַמ־פּאַניע געווען געגן. האָט ער פֿאַרברענט זײ, (א).

ווער פֿאַרנעמט אַ העכערע פּאַזיציע גבריאֵל צי מיכאל?

מיכאל, (ב).

וואָס פֿאַר אַ סאָרט מלאַך איז גבריאֵל? מלאַך קשה שביניהם, (ב*) ער איז דער האַרטסטער מלאַך צווישן זײ.

וואָס פֿאַר אַ פּונקציעס האָט גבריאֵל דורך געפֿירט?

גבריאֵל און מיכאל זײנען געווען אדם הראשון׳ס אונטער פירערס, ווען ער האָט גענומען חוה׳ן פֿאַר אַ ווייב, (ג).

לויט אַן אַנדער מײנונג איז דער אײ-בערשטער געווען דער אונטער פֿירער, (ד).

ווען דער אַלמעכטיקער האָט געוואַלט נידערן אַראָפֿ צו אַרויס ראַטעווען אַב־רהם אבינו פֿון דעם קאַלך אווױען אין

זעט: באַנד א, זײטן 67—63; מיין בוך „אברהם אבינו׳ס לעבן און שאַפֿונג״, דאָס קאַפיטל „די פֿאַרניכטונג פֿון סדום...״, זײט 132; מיכאל זײט 252, נאָטן א, ב.
 (ו) פֿסחים קיח, א, אונטן; נזיר כג, ב; בבא קמא לח, ב; הוריות י, ב, לעצטע צוויי שורות; במ״ד יב, ט; תנח. אָנהייב סימן ג; מ״א שמות ב, ד; ש״ט קיז, ג.
 (ז) פֿסחים קיח, א, אונטן; מר״א 276; תנח. תצוה יב; תנח״ב תצוה ח; ש״ט קיז, ג; י״ש לך לך אָנהייב עז.
 פֿאַרגלייכט: ב״ר מד, ג; ש״ר יח, ה; ד״ר ב, כט; ש״ר א, פסוק יב, סימן א; תנח. נח י; זהר לך לך עז, ב; י״ש תהלים תתעז און

(א) י״ר בראשית יט, א [פֿון מדרש כונון].
 (ב) ברכות ד, ב, אונטן.
 (ב*) אײר ב, ג, זעט מ״ב, מהרז״ו, יפה ענף, רד״ל דאַרט.
 אין י״ש יחזקאל שמת שטעהט מלאך רחמים און סע מײנט מיכאל׳ן.
 (ג) ב״ר ח, יב; י״ש בראשית טז.
 (ד) ברכות סא, א.
 (ה) ש״ר יח, ה; תנח. תצוה יב; תנח״ב תצוה ח.
 אַז דער אַלמעכטיקער האָט אָפֿ געראַטע־וועט אברהם׳ן, זעט: ב״ר מט, יג; ד״ר ב, כט; ש״ר א׳ פסוק יב, סימן א; תנח. תול־דות ד; זהר לך לך עז, ב.

געהאטער צו, איך בעט, און לאָז מיך אָן שאַפן דיך... כדי מיין וועזן זאל בענטשן דיך. און סע איז דאָך געווען גאר יעקב. האָט יעקב'ס קערפּער אָן געהויבן צו ציטערן, און האָט געבויגן זיך ווי וואַקס. האָט דער אַלמעכטיקער געהייסן מי-כאל'ן און גבריאַל'ן צו אונטער האַלטן אים. האָט מיכאל אונטער געהאַלטן אים פון רעכטס, גבריאַל פון לינקס, און דער אַלמעכטיקער אין זיין אייגענעם כבוד האָט אונטער געלעהנט אים פון הינטער אים, ג.)

ער האָט גערשאַנגלט זיך מיט יע-קב'ן, ד.)

לויט אַנדערע מיינונגען איז עס גע-ווען:

שרו של עשו, ה) עשו'ס האַר, פאַר-טרעטער אין הימל;

ער האָט געמאַכט רעגענען פּעך און שוויבל אויף סדום, ח.)

ער האָט איבער געקעהרט סדום, ט.) אַנב, ער [און רפאל] איז געוואָרן אויף געהאַלטן אויף דער ערד ביז יעקב אבינו איז געקומען קיין בית אל, און ער האָט געדאוונט מעריב. ערשט מיט דעם כוח פון דער דאָזיגער תפילה, זיי-נען ער און רפאל צוריק אַרויף אין הימל, ט*.)

ווען יעקב האָט אָפּ געקויפט די בכור-רה, י) דאָס ספעציעלע רעכט פון דעם צו ערשט געבאַרענעם זון, פון עשו'ן, האָבן די מלאכים גבריאַל און מיכאל באַשמעטיגט שריפטלאַך אַז די בכורה געהערט צו יעקב'ן, א.)

ווען יצחק האָט געוואַלט בענטשן יעקב'ן, און ער האָט געזאָגט: „גשה נא ואמושך... למען תברכך בפשי״, ב)

רבי יהושע. און דער לשון איז אַז זיין קער-פּער „שוחה כשעוה“.

אין ב"ר סה, יט שטעהט נישט ווער סע זאָגט עס. סע ווערן נישט דערמאָנט די נעמען פון די מלאכים. דאָס לשון איז „לבו רפה כשעוה“, זיין האַרץ איז געוואָרן שלאַבעריג ווי וואַקס. און סע איז צו געגיבן „נשפכו מים על שוקיו“.

אין: ב"ר מד, ג; י"ש ישעיה קאַפּיטל מא. רמז תמט זאָגט עס רבי הושעיא. און די נעמען פון די מלאכים ווערן נישט דערמאָנט. אין י"ש תולדות קטו איז די ווערסיע ווי אין ב"ר סה, יט. גאַר אויף דעם אַרט פון „שוקיו“ זיינע ענגקלס, שטעהט „ברכיו“ זיינע קניעס.

סע איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן אַז ביי יעקב'ס האָבן מורא צו באַגעגענען זיך מיט זיין ברודער עשו ווערט אויך דערצעהלט אַז זיין קערפּער האָט געבויגן זיך ווי וואַקס. און סע ווערן דערמאָנט די זעלבע מלאכים.

זעט איינצלהיטן אין תנח"ב וישלה, ו.
ד) בראשית לב, כה. זהר בא, רעיא מהימנא מא, ב. זעט זייט 254, נאָטע ט.
ה) ב"ר עז, ג; שי"ר ג, פסוק ה, ג;

יל"ה קיו, ה; מה"גא' תקנה; זעט זייט 257.
זעט: סא"ר פרק ה; נסא"ז 49; מ"א, ג'
45; י"ש ויחי קנה, תהלים תתמ; ישר 33;
באנד א, זייט 65, נאָטע פ. מיין בוך: „אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג“, זייט 50—45.
ח) ב"ר נא, ב; מדרש ילמדנו וירא כו;
י"ש וירא ענדע פד; ל"ט וירא יט, כד; בחי וירא יט, כד; רשב"מ וירא יט, כד.

זעט פאַלגענדיגע נאָטע.

זעט רמב"ן וירא יט, כד.

ט) בבא מציעא פו, ב.

זעט: כלה 315; ד"א 174.

ט*) י"ר וירא פט, ב.

אַנב, לויט דעם דאָזיגן מקור, קוועלע, קומט אויס אַז אוריאל נישט מיכאל איז געווען דער דריטער מלאך פון די דריי מלאכים וועלאַכע זיינען געקומען צו אברהם אבינו.

זעט: די קוועלעס אין באַנד א, זייט 127 און נאָטע ב; מיין בוך „אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפונג“, זייט 111.

י) בראשית כה, פסוקים לא—לד.

א) בראשית סג, יד.

ב) זעט בראשית כו, פסוקים כא—כו.

ג) תנח"ב תולדות טו, דאָרט זאָגט עס

ווען יוסף האָט געבלאָנדזעט אין פעלד זוכנדיג זיינע ברידער, איז געקומען גב-ריאל, און ער האָט געפירט אים צו זיי, ד.)

לויט די דענצמאלדיקע עגיפטישע געזעצן האָט דער קעניג בעדאַרפט קע-נען זיבעציק שפראַכן. ווען פרעה האָט געוואַלט באַשטימען יוסף'ן פאַר וויצע קעניג פון מצרים, זיינען זיינע הויף לייט געווען נישט צו פרידן דערמיט. זיי האָבן אַרומגענירט, גע'מענה'ט אַז לויט זייער געווען דאַרף דאָך אַ קעניג קענען זיבעציק שפראַכן. איז געקומען גבריאַל, און ער האָט געלערנט זיי אים. אַבער יוסף האָט נישט אויס געלערנט זיך זיי. איז געגאַנגן גבריאַל און ער האָט צו ענגיבן צו דעם נאַמען יוסף אַן אות פון דעם אייבערשטנס נאַמען, נעמ'לעך אַ „ה“ ווי סע שמעחה אין פסוק „עדות ביהוסף שמו, בצאתו על ארץ מצרים, שמת לא ידעתי אשמע“, ח.) און ער האָט אויס געלערנט אים די

שרו של אדום, ו) אדום'ס פאַרטרע-טער אין הימל;

סמאל, ז) עשו'ס פאַרטרעטער אין הימל.

ער האָט באַוווּן זיך צו אים ווי אַ פאַסטאַך, ח.)

לויט אַנדערע מיינונגען:

ווי דער הויפט פון די גזלנים, רוי-בערס, ט);

ווי אַ געצן דינער, י.)

ווען תמר האָט געוווּן די סימנים, צייכנס, צו באַוווּן אַז זי שוואַנגערט, טראַגט פון יהודה'ן, א) איז געקומען סמאל, אדום'ס פאַרטרעטער אין הימל און האָט אַוועק גערוקט זיי. ווייל ער האָט געוואַלט מע זאָל פאַר אורטיילן זי צו ווערן פאַרברענט, כדי דוד המלך וועלאַכער וועט באַזיגן אדום'ן אין גיא מלח, ב) זאָל נישט אַפּ שטאַמען פון איר. איז געקומען גבריאַל, און ער האָט גערוקט צוריק די סימנים, ג.)

א) בראשית לח, כו.

ב) זעט: שמואל ב', ח, יג און רד"ק דאַרט; תהלים ס, ב און רש"י דאַרט.

ג) סוטה י, ב און רש"י דאַרט אונטער דעם וואָרט סימניה.

ד) תרגום יונתן און רש"י בראשית לו, טו; פרא' פרק לח; תנח. וישב ב; זהר וישב קפד, א; ש"ט וישב לו, טו; י"ש וישב קמא; מה"ג, א' לו, טו; מ"א וישב לו, טו; י"ר וישב קנב, א.

אין ל"ט וישב לו, טו שטעהט „ויאמר האיש“, אָבער סע שטעהט נישט ווער דער „האיש“ איז געווען, וואַרשיינליך אַ דרוק פעהלער.

אין ב"ר עה, ד; פד, יד [זעט דאַרט מהרז"ו]; מ"א וישב לו, טו; י"ש וישב קמא; בחי וישב לו, ב הייסט עס אַז דריי מלאכים האָבן באַגעגנט אים.

ה) תהלים פו, א.

מ"א וישלח לב, כה; י"ש וישלח קלב; רש"י בראשית לב, כה און הושע יב, ה; בחי בראשית לב, כה. סע איז נישט אַן געגיבן אַ נאַמען.

ו) ל"ט בראשית לב, כה; ש"ט בראשית לב, כה. סע איז אַן געגיבן קיין נאַמען. אדום איז עשו.

ז) תנח. וישלח ח.

ח) ב"ר עז, ב; ש"י"ר ג, ה, ג; תנח"ב וישלח ז; י"ש וישלח קלב; ל"ט בראשית לב, כה.

ט) ב"ר עז, ב; ש"י"ר ג, ה, ג; י"ש וישלח קלב.

י) חולין צא, א.

וועגן מיכאל'ן און גבריאַל'ן זעט: ב"ר אַנהייב פרשה עח און מתנות כהונה, מהרז"ו, יפה תואר, ידי משה און חידושי הרש"ש דאַרט.

זעט זייט 258, נאָטע א, און זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

נאָמען פאַר זיין נישט זינדיקן מיט פּר-
מיפּר'ס ווייב, אָבער סע שמעחה נישט
ווער סע האָט צו געגיבן, ב).

מע האָט צו געגיבן יוסף'ן די „ה“
צו זיין נאָמען, אָבער סע שמעחה נישט
ווער און פאַר וואָס, ג).

יוסף איז איינער פון די דריי, ד) ווע-
לאַכע זיינען אַנטלאָפּן פון אַן עכירה און
דער אייבערשטער האָט באַהעפּט זיין נאָ-
מען מיט זייערע נעמען, ה).

פּוּמִיפּר, איינער פון פּרעה'ס האָרן
האָט געקויפּט יוסף'ן פאַר זיך פאַר סעק-
סועלע צוועקן. איז געקומען גבריאל און
ער האָט געמאַכט פּוּמִיפּר'ן אימפּאָ-
טענט, ו).

„וילך איש מבית לוי“ מיינט גברי-
אל'ן, ז*).

ווען פּרעה'ס טאָכטער האָט געוואָלט
דאַטעווען אַרויס משה'ן פון דעם טיף,
האַבן אירע דינסטן וועלאַכע האָבן באַ-
גלייט זי, געזאָגט צו איר: דיין פאַטער

זיבעציק שפּראַכן, ז) אין איין נאָכט, ז).

ער איז געווען יוסף'ס רבי, ז*).

אנב, אין בחיי נח יא, ט שמעחה
נישט ווער סע האָט צו געגיבן די „ה“
צו זיין נאָמען, און ווער סע האָט גע-
לערנט אים, ח).

אַז יוסף האָט פּערשטאַנען און גע-
רעד לשון הקודש, ט).

אַז יוסף האָט געקענט זיבעציק
שפּראַכן אַ חוץ, אויסער, לשון הקודש, י).

אַז יוסף האָט געקענט אַלע שפּראַכן
זעט פּר"א פרק למ.

לויט אַן אַנדער מיינונג: דערפאַר
וואָס יוסף האָט געהייליקט דעם איי-
בערשטנס נאָמען פאַרבאַרגענערהייט,

נעמלאַך ער האָט באַזיגט דעם יצר הרע
און נישט געזינדיקט מיט פּוּמִיפּרע'ס
ווייב, האָט מען צו געגיבן אַן אות פון

דעם אייבערשטנס נאָמען, נעמלאַך „ה“,
צו זיין נאָמען — עדות ביחוסף, א).

יוסף האָט באַקומען די „ה“ צו זיין

מה, יב; מה'גא', מה, יב; ש"ט מקץ מב,
כג; נסא"ז ו, 5; י"ש ויגש אַנהייב קנב.

י) זעט: סוטה לו, ב, אונטן; במ"ר יט,
ג; ק"ר ז, כג, א; תנח"ב חוקת יג; מ"א
ויחי ג, ה; רש"י בראשית ג, ו.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.
א) סוטה י, ב; פאַרגלייכט מיט דער ווער-

סיע און ווער סע זאָגט וואָס אין; סוטה
לו, ב, און זעט מהרש"א אין ביידע ערטער;
תרגום תהלים פא, ו; י"ש וישב אַנהייב קמו.

ב) שו"ט פא, ו.
ג) י"ש תצוה שעט.

ד) די אַנדערע צוויי זיינען יעל און פלטי.
ה) ויק"ר כג, י; יל"ה פא, כג; י"ש שופטים
מד.

ו) סוטה יג, ב און רש"י דאַרט אונטער
דעם וואָרט פּרעו.

ז) לויט: ב"ר פו, ג; י"ש וישב קמה און
תהלים תשלב, האָט דער אייבערשטער גע-
טון דאָס.

ח) סוטה יג, ב און רש"י דאַרט אונטער
דעם וואָרט פּרעו.

ט) זעט: חסר ב', גב; לקוטי 158; ס"ה
לא, ג; אַתשען זייט 54.

פ) זעט: ב"ר ל, י; תרגום יונתן מה,
יב; פּר"כ לד, ב, אויסגאַבע אום; ל"ט ויגש

ו) סוטה לו, ב, אונטן, און זעט רש"י
דאַרט אונטער דעם וואָרט עדות. במ"ר יד,

ה; ש"ט ויחי ג, ה; ילמדנו ב', חוקת ב;
ל"ט ויחי ג, ה; י"ש מקץ קמה און תהלים

תתלא; יל"ה פא, כב; י"ר מקץ סז, א [קסא,
ב]; רש"י סוטה לג, א אונטער דעם וואָרט
ולמדו; רש"י תהלים פא, ו.

זעט זהר לך לך, סתרי תורה, זייט פט, א.
אנב, דער פסוק הויבט אַן זיך מיט עדות

... מיט "ע" — זיבעציק, און ענדיגט זיך
מיט אשמע, "ע" — זיבעציק, דאָס איז אַ

רמה, אַן אַנדייט אויף די זיבעציק שפּראַכן
וועלאַכע גבריאל האָט געלערנט יוסף'ן, י"ש
תהלים תתלא. זעט מנחת שי תהלים פא, ו.

ז) סוטה לו, ב, אונטן; ישר מקץ קעו
[136]; ש"ט ויחי ג, ה; ל"ט ויחי ג, ה; י"ש
מקץ קמה; יל"ה פא, כב.

ז*) י"ר שמות י, ב.
ח) זעט: חסר ב', גב; לקוטי 158; ס"ה
לא, ג; אַתשען זייט 54.

ט) זעט: ב"ר ל, י; תרגום יונתן מה,
יב; פּר"כ לד, ב, אויסגאַבע אום; ל"ט ויגש

א מאן וועלאכער וועט פארניכטן גאנץ מצרים, און ער וועט פירן ארום די קינדער פון ישראל מיט א שמארכער האנד פון דעם לאנד. „לויט מיין עצה זאלסטו די מויזן דאס קינד“.

דער קעניג האט גערופן אלע זיינע קלוגע לייט. צווישן זיי האט געפינען זיך אויך דער מלאך גבריאלי אין דעם געשמאלט פון א מענטש. ער האט גע- רומן מע זאל צו ערשט איבער צייגן זיך צי דאס קינד האט געהאנדלט מיט פערשמאנד. מע זאל אלזא בריינגן א דימענט און א גליענדיגע קויל, און זען צו וועלאכן ער וועט אויס שמרעקן די האנט. וועט ער נעמען דעם דימענט, איז א סימן אז ער איז א פארשמענדלאך קינד. וועט ער וועלן נעמען דאס פייער, בעווייזט עס אז מע קאן נאך נישט האלטן דאס קינד פערצאנטווארטלאך פאר זיין טאט.

האט מען געמוזן אזוי. דאס קינד האט גענומען אויס שמרעקן די האנד אין דער ריכטונג פון דעם דימענט שטיין. האט גבריאלי געווענד, געלענקט, זיין הענטל צו דער גליענדיקער קויל. דאס קינד האט צו גערירט זי צו דעם מויל און האט אפ געברייט זיינע ליפן. זייט הענצמאל איז משה פארבליבן א „כבד פה“, א שטאמלער, (ט).

ער האט באוויזן זיך צו משה'ן ביי דעם סנה, דארן בוים, (י).

דער קעניג האט דאך באפעהלט צו מויזן אלע ניי געבארענע אינגעלאך, און דו ווילסט גאר לאזן לעבן אים? ! איז געקומען גבריאלי, און ער האט גע- קלאפט זיי צו דער ערד, (ז).

ווען פרעה'ס טאכטער האט געזען דאס קעסמעלע מיט משה'ן אין ים סוף, האט גבריאלי געשלאגן משה'ן ער זאל וויינען, כדי זי זאל דערבארעמען זיך איבער אים, (ח).

ווען משה איז געזעסן אלס דריי יא- ריג קינד אויף דעם שוים פון דער פריי- צעסין בתיה, פרעה'ס טאכטער, אין קענווארט פון דער קעניגין אלפרעניה, בלעם דער זון פון בעור און אנדערע גרויסע רעגירונגס לייט, האט ער גע- נומען אראפ די קרוין פון פרעה'ס קאפ, און ער האט ארויף געזעצט זי אויף זיין קאפ.

לויט יוסיופוס האט פרעה צו געדרוקט משה'ן צו זיין ברוסט, און ער האט אלס שפאס געזעצט ארויף די קרוין אויף זיין קעפעל, צו שמעלן צופרידן זיין טאכטער. משה, אבער, האט געווארפן אראפ די קרוין אויף דער ערד, גע- קייקלט און געטראטן זי מיט די פיס.

די דאזיגע טאט האט זעהר צעשראקן דעם קעניג. ער האט בארומן זיך מיט זיינע ראט גיבערס. בלעם האט געזאגט אים אז א גרויס אומגליק הענגט איבער מצרים. סע וועט ווערן געבארן ביי אידן

בחי שמות ד, י; מה'גב' 14; שה"ק כא. אונ- טער דעם ווארט משה.

זעט מיינע ביכער: „משה רבינו'ס לעבן און שאפונג“, זייטן סה, סו, און נאטע א אויף זייט פד. „מאזעס אים ליכטע דער אגדה“ [אין דייטש] זייטן 55, 54.

וועגן זיין שטאמלען, זעט זייט 237, נאטע י. (י) שיר ב, ה. לויט אן אנדער מיינונג איז עס געווען מיכאל. זעט זגנזגאל ביי דעם דארן, זייט 319, י.

(ז) סוטה יב, ב; שיר א, כג; ש"ט שמות ב, ענדע פסוק א; י"ש שמות קסו; ל"ט שמות ב, ה.

(ח) שמות רבה פרשה א, כד; בחיי שמות ב, ו.

(ט) פארגלייכט די ווערסיעס, און ווער סע זאגט זיי אין:

שיר א, לא; תנח. שמות ח; י"ש שמות קסו; ישר שמות קיג, ב—קיד, א; דב"ה 7; וישע 41; פ"מ א, 128; ל"ט שמות ד, כב;

ווען די אידן זיינען נישט געווען בכוח, אין שמאנד צו פארנעמען דעם אלמעכטיקנס שטימע ביים גיבן די תורה. און זיי האבן געבעטן משה'ן ער זאל רעדן צו זיי. האט דער אלמעכטיקער געשיקט גבריא'ל'ן און מיכאל'ן. זיי האבן אן גענומען אים ביי זיינע הענט, און האבן צו געבראכט אים צו דעם געפל [געבל], געגן זיין ווילן. און ער האט אי-בער געגיבן די ווייטערדיקע רייד זיי, ה). ער האט געוויזן משה רבינו ווי אזוי די מנורה איז געמאכט, ו).

ער האט נישט געקאנט קוקן אין משה רבינו'ס שמראלנדיג פנים, ז). ער האט געהאט מורא פאר משה רבינו, ח).

ווען דער אייבערשטער האט געהייסן אים געהן בריינגן משה רבינו'ס נשמה, האט ער געזאגט צו אים: האר פון דער וועלט, ווי אזוי קאן איך צו זען דעם מוים פון דעם וועלאכער איז גלייך ווי זעקס הונדערט מויזנט! און ער איז נישט געגאנגן, ט).

ווען משה רבינו איז נפטר געווארן האט גבריא'ל אונטער געלייגט א ביזום געוואנד אים צו קאפנס, ו).

ווען שלמה המלך האט גענומען פרעה נכה'ס מאכטער פאר א ווייב, האט גב-

ווען משה האט געצויגן קיין מצרים אויף דעם אייבערשטנס באפעהל, האט גבריא'ל באוויזן זיך צו אים אין דער געשמאלט פון א שלאנג. ער האט גע-וואלט מויטן אים, דערפאר וואס ער האט מיט גענומען זיין ווייב און קינד דער, י*).

ער האט געפירט אריין משה'ן און אהרן'ען צו פרעה'ן, א).

ווען מיכאל האט געזען ווי די רעפ-רעזענטאנטן, די פארשטעהערס אין הימל פון די פעלקער פארטיידיגן מצ-רים, האט ער געגיבן א ווינק צו גב-ריאל'ן. האט גבריא'ל געגיבן א פלי מיט איין שווייב קיין מצרים, און ער האט געשלעפט ארויס א ציגל מיטן ליים מיט א קינד וואס איז געווען איין געמויערט אין א געביידע. ער האט געשמעלט זיך פאר דעם הייליגן, געלויבט זיין נאמען, און ער האט געזאגט צו אים: האר פון דער וועלט, אט אזוי האבן די מצריים פערשקלאפט דינע קינדער, ב). ווען די אידן זיינען אריין אין ים סוף, איז גבריא'ל אריין מיט זיי, ג).

ווען דער אלמעכטיקער האט געני-דערט אראפ צו דעם בארג סיני, האבן גבריא'ל מיט זיין קאמפאניע, מיכאל מיט זיין קאמפאניע באגלייט אים, ד).

זעט: דארט נאטע א; במ"ר ב, ג. ה) שמות כ, טז און רש"י דארט פסוק טו; פרי"א פרק מא און זעט רד"ל דארט; י"ש יתרו שא.

ו) מנחות כט, א.

ז) פ"ר סט, א; ש"ר ג, פסוק ו, סימן ה. ח) במ"ר יא, ג; ק"ר ט, יא, ב; י"ש קהלת תתקפט.

ט) ד"ר יא, י; י"ש וילך.

י) ד"ר יא, ז; י"ש וילך.

זעט מיינע ביכער: "משה רבינו'ס לעבן און שאפונג", זייט קפט; "מאזעס אים ליכטע דער אגדה" [אין דייטשן], זייט 145.

י*) י"ר שמות טו, א [פון גלי רזיא]. זעט אויך דארט אז ער האט גענידערט אראפ אין א פלאם פיער צו פארברענען אים.

זעט שטן, זייט 30, נאטע ד.

א) י"ש שמות קעה, פון מדרש אבכיר. ב) י"ש בשלח רמג, פארגלייכט מיט רמא. לויט ברכות ד, ב אונטן; י"ש דניאל תתרו; ראשית בראשית ז, א גיט גבריא'ל א פלי איבער דער וועלט מיט צוויי שווייב. זעט בעה"ט בראשית א, יח.

ג) י"ש שמות רלד.

ד) ד"ר ב, לד. אין פ"ר פיסקא כא, זייט קד, א שטעהט: מיכאל הדגלו, מיכאל און זיין פאן, גבריא'ל הדגלו, גבריא'ל און זיין פאן, און

דער האַנט צוויי, ז) גליענדיקע קוילן וועלעכע זיינען געוואָרן ביסלאַכווייז קי- לער און קילער, ווייל ער האָט געטראַכט אפשר וועלן די אידן טון תשובה...

ווען די זעקס מלאכי חבלה, פערדאר- בנדיקע מלאכים: קצף, ברויזנדיקער צארן; אף, ברענעדיקער צארן; הימה, גרים צארן; משחית, פערדארבער; מש- בר, צעברעכער; מכלה, פארלענדער זיי- נען געקומען פארניכטן ירושלים, ז) האָט דער אייבערשטער געשיקט גבריאלין, ח). דער אייבערשטער האָט געשיקט אים צו אַן צייכענען אַ „תיו“ פון מינט אויף די שמערנס פון די צדיקים, גערעכטע. די מלאכי חבלה, די פערדארבנדיקע מלא- כים זאָלן האָבן קיין שלימה, מאַכט, איבער זיי; און אַ „תיו“ פון בלוט אויף די שמערנס פון די רשעים, בייזוווכטן, די מלאכי חבלה, די פארניכטנדיקע מל- אכים זאָלן יאָ האָבן שלימה, מאַכט, איבער זיי, ט).

ווען דער רשע נבוכדנאצר האָט אַריין געוואָרפן חנניה'ן, מישאל'ן און עזריה'ן אין קאַלד אויוון, האָט יורקמו דער שר, האָר איבער האַגל געוואָגט פאַר דעם הייליגן אַז ער וויל גידערן אַראָפּ צו אַפּ קילן דעם אויוון. האָט גבריאלי גע- זאָגט אים: גישט אַזוי איז דעם אַלמעכ-

ריאל גענידערט אַראָפּ, און ער האָט אַריין געשמעקט אַ משערעט אין ים אַריין, אַרום וועלעכן סע האָט אַן גע- זאַמלט זיך זאַמד, בלאַטע, ליים, און אויף דעם איז געוואָרן אויס געבויעט די שמאַט רויס, א).

ווען סנחריב איז בעפאַלן די אידן, האָט דער אייבערשטער געטון אַ פרעג גבריאלין: איז דיין סערפ אַן געשאַרפט? האָט ער געענטפערט: יאָ, ער איז אַן געשאַרפט און שמעהט גרייט זינט ששת ימי בראשית, זייט דעם וועלט בעשאַף. האָט דער אַלמעכטיקער געוואָגט צו אים: ווען דו וועסט געהן מאַכן פאַרטיק די פירות, פרוכטן, זאַלסט דו אַפּ רעכע- נען דיך מיט סנחריב'ן און מיט זיינע אַרמעיען, ב).

ווען שבנא, דער אויף זעער איבער חזקיהו המלך'ס הויז, און זיינע נאָך פאַלגערס האָבן געוואָלט מאַכן שלום מיט סנחריב'ן, און זיי האָבן געהאַלטן שוין ביי דעם אַרויס געהן פון ירושלים צו שליסן שלום מיט סנחריב'ן, איז געקומען גבריאלי..., ג).

ער האָט פראַטעסטירט, געשריען אַז די מלכים זאָלן גישט הערשן איבער די אידן, ד).

זעקס יאָר, ה) האָט ער געהאַלטן אין

ה) אי"ר א, מא; מ"ש כד, ח.
ז) ויק"ר כו, ח; אי"ר א, מא; תנח. אמור ג. פאַרגלייכט יומא עז, א. זעט ב"ר כא, ה; תנח"ב אמור ה; י"ש אַנהייב אמור און מלכים א, רב.

ז) זעט יחזקאל ט, ב, רש"י און די אַנ- דערע פירושים, קאַמענטאַרן דאָרט. אין שבת נה, א זאָגט עס רב חיסדא. אין י"ש יחזקאל שנ זאָגט עס רב.

ח) זעט איינצלהייטן אין: תנח. תזריע ט; תנח"ב תזריע יב און פאַרגלייכט מיט י"ש יחזקאל אַנהייב שמט.

ט) שבת נה, א; תנח. משפטים ז; תזריע ט; תנח"ב תזריע יג. זעט י"ש יחזקאל שנ.

א) שבת נו, ב און רש"י דאָרט; סנהדרין כא, ב; ספרי עקב פּיסקא נב, אויסגאַבע אום; י"ש מלכים א' רמזים קעב און קצו.

זעט זחר, רעיא מהימנא, פנחס רנא, ענדע ב. וועגן דער שטאַט רויס זעט מגילה ה, ב. לויט: עבודה זרה ירושלמי פרק א, הלכה ב; א"ה ד, 341 האָט מיכאל געטון עס.

אין אַ טייל ערטער שטעהט בלויז פרעה.

ב) סנהדרין צה, ב און זעט רש"י אונ- טער דעם וואָרט גבריאלי; י"ש מלכים ב, רמא.

ג) זעט סנהדרין כו, א—ב.

ד) יומא עז, א און רש"י אונטער דעם וואָרט עזי.

צאל גומס צו דעם וועלצכער האָט גע-
טון גומס דיר. האָט אַחשוּרוש געטראַכט
אין זיין האַרץ: ווער איז דאָס דער
יעניגער וועלצכער האָט געטון גומס מיר,
און איך האָב נישט אָפּ געדאַנקט
אים! ג*).

און ער האָט טאַקע באַלד געהייסן
בריינגען דעם ספר הזכּרונות, די קראַ-
ניקעס. האָט זיין אַנטיסעמיטישער, שונא
ישראל־דיגער סעקרעטאַר שמושי אים
געמעקט אַז מרדכי האָט געראַטעוועט
אַמאָל אַחשוּרוש'ן פון אַ זיכערן טויט.
האָט גבריאַל אַריין געשריבן עס צו-
ריק, ד).

אין דער נאַכט ווען אַחשוּרוש האָט
נישט געקאַנט שלאָפּן, האָט גבריאַל עס
פאַרוואַגלט זיין שלאָפּן, (17).

ווען המן הרשע האָט באַפּעהלט זיינע
לייט צו מאַכן אַ פיפּציק אַיילן הויכע
תּליה צו אויף הענגען מרדכי'ן, און זיי
האַבן געזאַגט אים אַז אַזאָ הויכער בוים
געפינט זיך כלוּז אין זיין מאַיאַנטעק,
גאַרטן. האָט גבריאַל אָן גערופן זיך:
דער דאָזיקער בוים פאַסט זיך צו, און
טאַקע פאַר דינעט וועגן. און ער איז

טיקנס מעכטיקייט. דו ביזט דאָך דער
שר, דער האַר פון האַגל. און אַלע ווייסן
אַז וואַסער לעשט אָפּ פייער. אַכער איך
בין דאָך דער שר, דער האַר פון פייער.
וועל איך גידערן אַראָפּ. איך וועל אָפּ
קילן דעם אויוון פון אינווייניג און פאַר-
ברענגען די אַריין וואַרפּערס פון אויס-
ווייניג, י). און דאָס וועט זיין אַ „נס
בתוך נס“, אַ נס אין אַ נס, אַ ווינדער
אין אַ ווינדער. האָט דער הייליגער, גע-
בענטשט זיי ער, געזאַגט צו אים: גידער
אַראָפּ.

האָט ער גענידערט אַראָפּ, און געגיבן
אַ באַפּעהל דעם פייער. איז אַרויס אַ
פּלאַם, און סע האָט פּערפּלאַמט די אַלע
וועלצכע האַבן אַריין געוואַרפּן זיי, א).
אתאַ גבריאַל, ... ב).

ווען אַחשוּרוש האָט געשיקט נאָך
ושת'ן, איז געקומען גבריאַל, און ער
האָט צו געטשעפּעט אָן עק [וויידל]
איר, ג).

גבריאַל האָט געאָנרואיקט אַחשוּרו-
ש'עס האַרץ „אין יענער נאַכט“. ער
האָט גע'טענה'ט צו אים: דו נישט
דאַנקבאַרער מענטש וואָס דו ביזט. באַ-

פרשה ו. לויט: תרגום מגילת אסתר ו. א;
פ"א, זייט 48 איז עס געווען מיכאל און
ער האָט געקלאַפּט אַחשוּרוש'ן צו דער ערד
דריי הונדערט זעקס און זעכציק מאָל.

אין י"ש אסתר תתננו שטעהט אַז דער
איבערשטער האָט געהייסן דעם מלאך, וועלצ-
כער האָט צו זאָגן איבער שלאָף [שלאָפּן],
גידערן אַראָפּ אין פאַרוואַגלען אַחשוּרוש'עס
שלאָף. און ירד המלאך, און דער מלאך [אַהן
אַ נאַמען] האָט גענידערט אַראָפּ. ...

ר' שלמה באַבער ז"ל אין זיין עדיציע פון
מדרש אבא גוריון [א"גב'] אַנהייב פרשה ו
הערה א. זאָגט אַז סע דאַרף שטעהן ירד
המלאך גבריאַל. איז דען דער מלאך גבריאַל
דער אויף זעער איבער שלאָף?!

אַבער סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז אומעטום
וואו סע שטעהט „בא מלאך וחבטן בקרקע“, אַ
מלאך איז געקומען, און ער האָט געקלאַפּט

י) סע זיינען פאַראַן זעקס סאַרטן פייער:
דאָס פייער פון דער שכינה פאַרזעהרט פייער
ער. גבריאַל'ס פייער שטופּט אָפּ פייער...
זעט: יומא כא, ב; י"ש ישעיה תד; רקאַנטי
בראשית ה, א.

אַז סע איז דאָ פייער וואָס פאַרזעהרט
פייער, זעט א"גב' זייט 34.
א) פסחים קיח, א—ב; פ"א פרק ד און
פרק לג; אין מר"א זייט 276 שטעהט ירקמי.
זעט: ש"ר יח, ה; פ"ר קס, ב; מה"גא'
ה, ט און טז.

ב) סנהדרין צו, א. און רש"י ענדע.
ג) מגילה יב, ב; י"ש אסתר תתרמט.
ג*) מגילת אסתר ו. א. אג"א ו. א.
ד) מגילת אסתר ו. א—ד. מגילה טז, א.
ערשטע שורה, און רש"י דאַרט. פאַרגלייכט
פ"א פרק ג.

17) מגילת אסתר ו. א. א"גב', אַנהייב

אן געגרייט פאר דעם דאזיקן צוועק נאך פון דעם וועלט בעשאף אן. (27).

דעם מלך ינאים א קנעכט האט גע' הרג'עט א מענטשן. האט שמעון בן שמח געזאגט אז מע דארף פראצעסירן, מש- פמ'ן אים. האט מען געשיקט זאגן דעם מלך אז זיין קנעכט האט גע'הרג'עט א מענטשן. האט ער געשיקט דעם קנעכט צו זיי. האבן זיי געשיקט אויך נאך אים. איז ער געקומען, און ער האט אנידער געזעצט זיך. האט שמעון בן שמח גע- זאגט צו אים: מלך ינאי, שמעל דיך אויף, און מע וועט זאגן עדות געגן דיך. ... און נישט פאר אונז שטעהסט דו, נאר פאר דעם „וועלאכער האט גע- זאגט, און די וועלט איז געווארן“ (ח) [נעמלאך, פאר דעם וועלט בעשאפער].

האט ינאי געזאגט אים: נישט ווי דו הייסט מיך, נאר ווי דיינע חברים וועלן זאגן. האט שמעון בן שמח געווענד זיך רעכטס, האבן זיי געקוקט אראפ אויף דער ערד. האט ער געווענד זיך לינקס, האבן זיי געקוקט אראפ אויף דער ערד אויס מורא פאר אים. האט ער אן גע- רופן זיך צו זיי: איר זענט בעלי מח- שבות, טראכטערס. זאל קומען דער בעל מחשבות [דער אייבערשטער] און בא- צאלן אייך. איז געקומען באלד גבריאלי. ער האט געקלאפט זיי צו דער ערד, און זיי זיינען געשטארבן. און זיי האבן געזאגט דענצמאל אז א קעניג אורטיילט נישט, און מע אורטיילט נישט אים. ער זאגט נישט עדות, און מע זאגט קיין

עדות געגן אים. (1).
ער וועט אראנזשירן אין דער צו- קונפט א געיעג מיט דעם לויטן, (ז).

וואס איז גבריאליס באציאונג צו אידן?
ער האט ליב אידן, (ח), דאס זעלבע מיכאל.

ער איז דער הימער פון די אידן, (ט);
ער לערנט זכות אויף די אידן, (י).
ער לערנט גוטס אויף אידן, (י*);
ווען איינער האט זכות אבות געהען מיט אים מיכאל אין אברהם אבינו'ס זכות, גבריאלי אין יצחק אבינו'ס זכות, גוריאלי אין יעקב אבינו'ס זכות, און רפאל אין אדם הראשון'ס זכות, (א).

איז גבריאלי געווארן א מאל בא- שטרעפט?

יא. פאר נישט אויס פירן א מיסיע ווי מע האט געהייסן אים, האט ער באקו- מען זעכציק פייערדיקע שמיץ, (ב).

ווען דער בעשאפער האט בארומן זיך מיט דינסט מלאכים צי ער זאל בעשאפן דעם מענטש, איז גבריאליס כתה, קאמ- פאניע געווען געגן דעם. האט ער פאר- ברענט זיי אלע באלד מיט דעם גרויסן פייער. ער האט איבער געלאזט בלויז גבריאלי, (ג); דאס זעלבע מיט מיכאל'ן. גבריאלי און רפאל זיינען געווארן אפ גערוקט פון זייער ארט אויף הונדערט אכט און דרייסיק יאר דערפאר וואס זיי האבן אנטפלעקט דעם אייבערשטנס א סוד. זיי האבן געזאגט לומ'ן: „כי מש-

זיי צו דער ערד, מיינט עס גבריאלי, י"ד בראשית יח, א, פון סודי רזא. און אזוי ווי אין א"גב' אנדיב פרשה ו שטעהט אזוי. בויעט ער אפשר אויף דעם. זעט 258, נאטע ח.

(27) פ"גא' זייט 48. פארגלייכט: מדרש אבא גוריון, ענדע.

(ח) זעט „מי שאמר והיה העולם“, זייט 144, נאטע ו.

(1) סנהדרין יט, א—ב; י"ש משפטים שמ.

(ז) בבא בתרא עד, ב—עה, א. י"ש איוב תתקנ.

(ח) ילקוט ראובני בראשית יז, ב, אונטן.

(ט) ש"ר יח, ה, דאס זעלבע מיכאל.

(י) יומא עז, א, דאס זעלבע מיכאל.

(י*) י"ד בראשית יז, ב, אונטן.

(א) זהר בא, דעיא מהימנא מא, ב, אונטן.

(ב) יומא עז, א, זעט: ו, 290; ו, 283.

(ג) י"ד בראשית יט, א, אונטן.

ער וועט פאנגען, כאפן דעם לויטן, ה*.)
גבריאֵל גיט אַ פלי איבער דער גאַנצ-
צער וועלט מיט צוויי שווייב, ו.

חיתים אנחנו את המקום הזה, ד) מיר
פארניכטן דאָס דאָזיגע אַרט. זיי האָבן
געגרויסט זיך: מיר פערדארבן, ה).

אוריאל

לויט אַן אַנדער מיינונג:
ועוף מיינט מיכאל'ן,
יעופת מיינט גבריאֵל'ן,
יעופת על הארץ מיינט אליהו'ן, ווע-
לאַכער געפינט זיך שטענדיק אויף דער
ערד,

על פני מיינט דעם מלאך המות, דעם
מלאך פון טויט, וועלאַכער פאַר פינצ-
טערט די וועלט. ווי סע איז געשריבן:
„והושך על פני תחום“ און פינצטערניש
על פני תחום, און תחום ענטהאַלט די
זעלבע אותיות ווי המות,
הארץ מיינט רפאל'ן,
על פני רקיע השמים מיינט או-
ריאל'ן, ד*.)

און אַט דאָס איז דער סוד פון „מרכבו
ארגמן“ (ה) זיין [דעם אייבערשטנס]
רייט וואָגן איז ארגמן, ו): אוריאל,
רפאל, גבריאֵל, מיכאל, גוריאֵל, ז).

אַ פלי איבער דער גאַנצער וועלט מיט צוויי
שווייב, זעט: ברכות ד, ב אונטן; י"ש
ישעיה אָנהייב תו און דניאל תתרו; ילה"י
ו, ו; מהר"י קרא ישעיה ו, ו.

ד*) בראשית א, כ און א, ב. י"ר בראשית
יו, ב, אויבן, זעט תנת, וישב ד.

ה) שיר השירים ג, י.
ו) בחיי בראשית א, ענדע פסוק כא. זעט
י"ש דניאל תתרו, קאָפּיטל ט. פאַרגלייכט זהר
בראשית מו, ב. און דאָרט איז פאַראַן אליהו
אויף דעם אַרט פון רפאל.

רבינו בחיי א, ענדע פסוק כא ענדיגט מיט
„והמשכיל יבין“, און דער פערשטאַנדיקער
וועט פאַרשטעהן.

זהר, השמטות צו דעם ספר בראשית רנב,
ב; רעיא מהימנא בא, מא ב אונטן און מב, א
אויבן.

ז) ריקאַנטי בראשית ז, א. אויבן; י"ר ברא-
שית יו, ב.

ווען איז אוריאל געוואָרן בעשאַפן?
ביי דעם פיפטן טאָג פון דעם וועלט
בעשאַפן זאָגט די תורה: „ועוף יעופת
על הארץ על פני רקיע השמים“, א).

ועוף מיינט דעם מלאך מיכאל. ווי
סע שטעהט אין פסוק „ויעף אחד מן
השרפים“, ב) און סע איז געפלוּיגן צו
מיר דער איינער פון די ברענעדיקע מל-
אכים, און דאָס מיינט מיכאל'ן.

יעופת מיינט דעם מלאך גבריאֵל. ווי
דער פסוק זאָגט „מועף ביעף“, ג) ער
איז געפלוּיגן צו מיר מיט אַ פלי און
מיט אַ שווייב, ד).

על הארץ, אויף דער ערד, מיינט
דעם מלאך רפאל.

על פני רקיע השמים, אויף דעם הימלס
אויס שפרייט, מיינט דעם מלאך אוריאל.
קומט אויס אַז ער איז געוואָרן בעשאַפן
דעם פיפטן טאָג.

ד) בראשית יט, יג.

ה) ש"ט ויצא כה, יב.

זעט די פאַרשידענע ווערסיעס און ווער
סע זאָגט וואָס אין: ב"ר ג, ט; סח, יב און
עה, ב; תרגום יונתן בראשית יט, יג; תנח"ב
וירא כא; ילמדנו א', וירא כד; ש"ט וירא
יט, יג; מ"א וירא יט, יג; י"ש וירא פד,
ויצא קיט און וישלח קלג; ל"ט בראשית
יט, יג; בחיי וירא יט, יג; י"ר וירא פט, ב.
ה*) ב"ב עה, א; י"ש איוב תתקכו. זעט
זייט 341.

ו) ברכות ד, ב, אונטן; י"ש ישעיה תו
און דניאל תתרו; ריקאַנטי בראשית ז, א.
לויט י"ש בשלח רמג, פאַרגלייכט דאָרט
מיט רמא — מיט איין שווייב.

א) בראשית א, כ.

ב) ישעיה ו, ו.

ג) דניאל ט, כא.

ד) רש"י דניאל ט, כא. און גבריאֵל גיט

ער איז א מלאך פון רחמים, כארם
הארציקייט, ג).

וואָס זיינען אוריאל'ס פונקציעס?
ער איז איינער פון די פיר מלאכים
וועלעכע רינגלן אַרום דעם כסא הכבוד,
דעם הימלישן טראָן. די אנדערע דריי
זיינען מיכאל, גבריאל, רפאל, ד).

מימיני מיכאל, ומשמאלי גבריאל, ומל-
פני אוריאל ומאחורי רפאל. ביי מיין רעכ-
טער האַנט מיכאל, און ביי מיין לינקער
האַנט גבריאל, און פאַר מיר אוריאל, און
הינטער מיר רפאל, ד*).

סע איז פאַר אַן אַ מיינונג אַז זיבעציק
מלאכים רינגלן אַרום דעם כסא הכבוד,
דעם הימלישן טראָן, ה).

ער שליכטעט, גלייכט אויס די לומ-
ד'ישע מחלוקת'ן צווישן די אמוראים אין
הימל, מיכאל און גבריאל, ה*).

ער האַט אַן געזאָגט אונזער מוטער
שרה אַז זי וועט געבאַרן יצחק'ן, ו.
לויט אַן אנדער מיינונג איז עס געווען
מיכאל, ז).

ה) פּר"א פרק כד, און זעט דאָרט רד"ל
סימן מה; תרגום יונתן בראשית יא, ז; י"ש
נח ס, ב, און זעט רמב"ן במדבר יא, טז.
ה*) זהר בראשית השמטות רנב, ב, זעט:
ב"ב עה, א און רש"י, תוספות דאָרט אונטער
דעם וואָרט פּפּח; י"ר בראשית נט, ב.

זעט זייט 230, נאָטע א, אונטן.
ו) י"ר וירא פט, א.

ז) זעט די פאַרשידענע ווערסיעס און
ווער סע זאָגט וואָס אין:

בבא מציעא פה, ב לעצטע פיר שורות און
תוספות דאָרט אונטער דעם וואָרט ההוא;
כלה יג, ב; פּר"א פרק כה; ב"ר נ, ב; תנח.
וירא ח; תנח"ב וירא כ; מ"א וירא יח, ב;
תרגומים יונתן און ירושלמי בראשית יח,
ב; רש"י דאָרט פּסוקים א, ב; יח, לג; יט,
טז און כב; מה"גא' וירא רסו; ל"ט וירא
יח, ג און יט, יז; י"ש אָנהייב וירא פב;
בחי בראשית יח, ב; אגדת תפילת שמונה
עשרה אין בית המדרש חדר ה', הוצאת

פאַר וואָס הייסט ער אוריאל?
ער הייסט אוריאל מיט באַצונג אויף
„קומי אורי", ה) שמעיה אויף און לייכט,
און אויף „אל ה' ויאר לנו", ט) דער אל-
מעכטיקער איז דער האַר, און ער האַט
דערלייכט אונז.

האָט אוריאל נאָך נעמען?
ער ווערט אַן גערופן אויך גוריאל, י).

**פון וואָס פאַר אַ מאַטעריע איז אר-
ריאל?**
ער איז רוח שכלי, י*) שכל'דיקער
גייסט.

**האָט אוריאל עפּים ספעציעלע באַ-
צייכענטונג?**
י*.

רב ממנא, א).
רב חכמתא, ער איז איינער פון די פיר
האַרן פון חכמה. די אנדערע דריי זיינען
מטטרון, יופיאל, יפיפיה, ב).

**איז אוריאל אַ גוטער אָרער אַ שלעכט
טער מלאך?**

זעט אנדערע טייטשן פון ארגמן אין במ"ר
יב, ד; פ"ר, תוספתא, פיסקא מו, זייט קפת, א.
ח) ישעיה ס, א.

ט) תהלים קיה, כו. במ"ר ב, י. זעט פ"ר,
תוספתא, פיסקא מו, זייט קפת, א; שר"ט יז,
ג; רקאנטי בראשית ז, א, אויבן.

י) זהר ענדע ספר בראשית, השמטות רנב,
ב, און רעיא מהימנא, בא, מא, ב, אונטן, און
מב, א אויבן; פקודי רנב, א, צווייטע שורה,
אונטן; י"ר בראשית נט, ב. זעט גוריאל,
זייט 321, נאָטע ב, ג.

י*) זהר רעיא מהימנא, פנחס רכה, א.
א) זהר יתרו עה, ב.

ב) תרגום יונתן דברים לד, ו.
ג) רקאנטי בראשית ז, א אויבן.

ד) פּר"א פרק ד; פ"ר, תוספתא, קפת,
א; במ"ר ב, ט.

זעט: זהר בראשית מו, ב; במדבר קיה,
ב; רקאנטי אָנהייב במדבר.

ד*) קריאת שמע על המטה.

מאָכן קאַליע זייערע שליחות'ן. האָט ער גערומן דעם בספּק־דיקן אוריאל: דו דאַרפסט אָן זאָגן די בשורה שרה'ן. ווייל זי ווייסט דאָך גאַר נישט דערפון. אב־רהס'ן האָט דאָך שוין דער אייבערשטער אַליין אָן געזאָגט, א.

כ מיט וואָס איז אוריאל געוואָרן באַ־שטראַפּט?

זיין שטראַפּ איז געווען אַ שוועהרע. ער האָט געמוזט בלייבן לאַנג אויף דער וועלט; ביז ער האָט אָן געזאָגט מנוח'ן אַז ער וועט ווערן דער טאַמע פון אַ זון. ערשט נאָך דעם האָט ער אום געקעהרט זיך אַהין פון וואַנען ער איז געקומען, ב.

פ פאַר וואָס זיינען די מיסיעס צו אָן זאָגן אברהם'ן און מנוח'ן די גוטע בשר־רות געוואָרן איבער געגיבן אוריאל'ן?

ווייל די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט רחם, דער מוטערס טראַכט, באַ־טרעפט צוויי הונדערט אַכט און פּער־ציק, פּונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון אוריאל, ג.

וועגן וועמען דער מלאך האָט געוואַלט טויטן, משה'ן צי זיין זון גרשם'ן, אָדער זיין זון אליעזר'ן, זעט די פאַרגעהענדיגע קווע־לעס, און:

פּשיטא שמות זייט עב, נאָטע 19, און נוסח השומרוני עדיציעס ר' חיים העליר ענגלישע אויסגאַבע זייטן 97—96, נאָטע 11; ספר הישר שמות; ש"ה זייט 340; מהגב' זייט 41; וישע 43; י"ש שמות קסט; א"ע שמות ד, כד; ל"ט שמות יח, ד.

ט י"ר וירא פט, א.

זעט נוריאל, זייט 321, נאָטע ב, ג.

י י"ר וירא פט, א.

א י"ר וירא פט, א—ב, זעט בראשית טו, ד און יז, טו, און ווייטער זייט 293.

ב י"ר וירא פט, ב.

ג י"ר וירא פט, ב.

ער האָט פאַרשטעלט זיך פאַר אַ שלאַנג, און ער האָט עס איין געשלאַנגן משה'ן פאַר זיין פאַרשפעטיקן צו מל זיין זיין קינד, ח).

ער האָט אָן געזאָגט מנוח'ן אַז אים וועט ווערן געבאַרן אַ זון [שמשון הגיבור], ט).

א איז אוריאל געוואָרן אַמאַל באַ־שטראַפּט?

יא, ווייל ער האָט נישט דורך געפירט זיין שליחות, מיסיע, ווי סע האָט בע־דאַרפט זיין, וואָרן ער האָט בעדאַרפט אָן זאָגן די בשורה פון יצחק'ס ווערן גע־באַרן אברהם'ן נישט שרה'ן, י).

ו ווי קומט עס טאַקע וואָס אַ מלאך זאָל נישט אום פירן זיין מיסיע ווי געקעהרט?

שולדיג אין דעם איז געווען סמאל. אוריאל איז נישט געווען זיכער וועמען ער דאַרף אָן זאָגן די בשורה, אברהם'ן צי שרה'ן. סמאל האָט געפונען זיך ביי אברהם'ס געצעלט מיט דעם צוועק צו שטרויכלן די דריי מלאכים מיסיעס, צו

יעללינגעק, ווינא, תרל"ג, זייטן 56—54; באַנד א, זייט 127, נאָטע ב.

ח מ"א שמות ד, כד, פאַרגלייכט מיט זחר לך לך צג, ב, זעט זייט 230, נאָטע ב.

אין: ירוש. נדרים ענדע פרק ג; מר"י זייט נה, א, אויסגאַבע אום; אונקלוס, יוב"ע שמות ד, כד, און זעט: רש"י, א"ע, רשב"מ, בחיי, און רש"י פסוק כו, הייסט עס מלאך.

אין: נדרים לב, א; י"ש דברים תתנג און ישעיה תלה שטעהט שמן.

אין: נדרים לב, א; וישע 44—43 שטעהט אף און חמה.

אין: ש"ר ה, ח; בחיי שמות ד, כד הייסט עס אַ מלאך פון רחמים, באַרם האַרציקייט.

אין: בחיי שמות ד, כו; ל"ט שמות ד, כה הייסט עס המשחית.

רפאל

ווען איז רפאל געוואָרן בעשאַפֿן?

ביי דעם פיפטן טאָג פון דעם וועלט בעשאַפֿ זאָגט די תורה „וועף יעופֿף על האַרץ על פני רקיע השמים“ (ד).

וועף, פּוּיגל, מיינט דעם מלאך מי-כאל. ווי סע שטעהט אין פסוק „ויעף אחד מן השרפים“ (ה) און סע איז גע-פלויגן צו מיר דער איינער פון די ברע-נעדיקע מלאכים, און דאָס מיינט מי-כאל'ן.

יעופֿף, פליט, מיינט דעם מלאך גב-ריאל. ווי דער פסוק זאָגט „מועף בי-עף“ (ז) ער איז געפלויגן צו מיר מיט אַ פלי און מיט אַ שווייב, (ז).

על האַרץ, אויף דער ערד, מיינט דעם מלאך רפאל.

קומט אויס אז ער איז געוואָרן בע-שאַפֿן דעם פיפטן טאָג.

על פני רקיע השמים, אויף דעם הימלס אויס שפּרייט, מיינט דעם מלאך אוריאל.

לויט אַן אַנדער מיינונג :

וועף מיינט מיכאל'ן,

יעופֿף מיינט גבריאל'ן,

יעופֿף על האַרץ מיינט אליהו'ן, ווע-

לאַכער געפינט זיך שטענדיק אויף דער ערד,

על פני מיינט דעם מלאך המות, דעם מלאך פון טויט, וועלאַכער פאַר פינצ-טערט די וועלט, ווי סע איז געשריבן „והושך על פני תהום“, און פינצטערניש על פני תהום, און תהום ענטהאַלט די זעלבע אותיות ווי המות,

האַרץ מיינט רפאל'ן,

על פני רקיע השמים מיינט אר-ריאל'ן, זי*).

און אַט דאָס איז דער סוד פון „מרכבו ארגמן“ (ח) זיין [דעם אייבערשטנס] רייט וואָגן איז ארגמן, ט) : אוריאל, רפאל, גבריאל, מיכאל, גוריאל, ט*).

פֿון וואָס פאַר אַ מאַטעריע איז רפאל? פון אַפּר, אַש, נעמליך עפר שבלית, ט**)

שכל'דיקע, גייסטיקע ערד.

פֿאַר וואָס הייבט ער רפאל?

ווען דער בעשאַפֿער פון דער וועלט האָט בערוטן זיך מיט די מלאכים צי ער זאָל בעשאַפֿן דעם מענטש, זיינען מי-כאל'ס און גבריאל'ס כתות, קאַמפּאַניעס

(ד) בראשית א. כ.

(ה) ישעיה ו. ו.

(ז) דניאל ט, כא.

(ז) רש"י דניאל ט, כא. אז גבריאל גיט אַ פלי איבער דער גאַנצער וועלט מיט איין שווייב זעט ברכות ד, ב אונטן; י"ש אָנהייב תז און דניאל תתרוסו; ילה"י ו, ז; מהר"י קאַראַ ישעיה ו, ו.

(*) בראשית א, כ און א, ב. י"ר בראשית יז, ב, אויבן, זעט תנת, וישב ד.

(ח) שיר השירים ג, י.

(ט) בחיי בראשית א, ענדע פסוק כא. זעט י"ש דניאל תתרוסו, קאַפּיטל ט. פאַרגלייכט זהר בראשית מו, ב, און דאָרט איז פאַראַן

אַ מיינונג: אליהו אויף דעם אָרט פון רפאל. רבינו בחיי ענדיגט דאָרט מיט „המשכיל יבין“, און דער פערשטאַנדיגער וועט פאַר-שטעהן.

אוריאל און גוריאל איז דער זעלבער מלאך, זעט זהר, השמטות ענדע ספר בראשית רנב, ב און רעיא מהימנא, בא, מא, ב אונטן און מב, א אויבן, און פקודי רנז, א. אַזוייטע שורה, אויבן.

זעט אַנדערע טייטשן פון אַרגמן אין במ"ד יב, ד.

(**) רקאַנטי בראשית ז, א אויבן; י"ר בראשית יז, ב.

(***) זהר, רעיא מהימנא, פנחס רכז, א.

וואָס זיינען זיינע פונקציעס?
ער איז איינער פון די פיר וועלאַכע
רינגלן אַרום דעם כסא הכבוד, דעם
הימלישן טראָן. די אַנדערע דריי זיינען
מיכאל, גבריאל, אוריאל, ז).

ער שטעהט מיט זיין כתה, קאַמפּאַני,
הינטער דעם אייבערשטן, אויב מע קאָן
אויס דריקן זיך אַזוי, און זיי לויבן
אים, ז).

אין הימל האָט געפונען זיך אַ ספר
וועלאַכער האָט ענטהאַלטן די וויכטיקס-
טע הייליגע, הימלישע סודות. דער דאָ-
זיגער ספר איז געוואָרן געגיבן אדם
הראשון'ען. אדם האָט געלערנט יעדער
טאָג אין דעם ספר, און ער האָט גע-
וויסט הימלישע סודות, סעקרעטן, ווע-
לאַכע די מלאכים האָבן נישט געוויסט.

נאָך זיין זינד פון עסן די פאַרבאָטענע
פּרוכט איז דער ספר געפּלויגן אַוועק פון
אים. ער האָט געקלאַפט אין קאַפּ זיך.
ער האָט געוויינט און געקלאַגט. ער איז
אַריין אין טייך גיחון ביז דעם האַלדז,
זיין לייב איז געוואָרן גריבלדיק, געלע-
כערט. זיין געשטאַלט איז געוואָרן פאַר-
ענדערט.

אין יענעם מאָמענט האָט דער היילי-
גער, געלויבט זיי ער, געגיבן אַ ווינק צו
דעם מלאך רפאל, און ער האָט אום גע-
קעהרט דעם ספר צו אדם'ן, ז*).

ער איז געקומען קורירן, אויס היילן
אַברהם'ן ווען ער האָט גע'מל'ט זיך, ח).

ז) פּר"א פרק ד; פ"ר, תוספתא, קפח.
א; במ"ר ב, ט.

זעט: זהר בראשית מו, ב און במדבר קית;
ב; ריקאַנטי אַנהייב במדבר.

זעט מיכאל, זייט 250; גבריאל, זייט 262;
אוריאל, זייט 273, נאָטע ד.

ז) פּר"א פרק ד.
ז*) זהר בראשית נה, ב.

ח) זעט די פאַרשידענע ווערסיעס און
ווער סע זאָגט וואָס אין:

בבא מציעא פו, ב לעצטע פיר שורות און
תוספות דאָרט אונטער דעם וואָרט ההוא;

געווען געגן דעם. האָט ער פאַרברענט
זיי, און סע זיינען געבליבן בלויז מיכאל
און גבריאל.

ער האָט גערופן לכיאל'ים כתה, האָט
לביאל געזאָגט: האָר פון דער וועלט,
ווער וועט זאָגן דיר וואָס דו זאָלסט טון?
טו לויט דיין ווילן אין דיין וועלט. וואָרן
אַזוי פאַסט פאַר דיר. דאָס האָט אימפּאָ-
נירט, געפּעלן דעם בעשאַפּער. ער האָט
געזאָגט צו אים: דו האָסט אויס „גע-
היילט" דאָס וואָס דייע חברים, קאַלעגן,
האַבן צעשטערט. ער האָט באַלד געביטן
זיין נאָמען לביאל אויף רפאל. און ער
האָט איבער געגיבן אים אַלע סאַרטן
מעדיצינען, מעדיקאַמענטן וועלאַכע געפּי-
נען זיך אין דער וועלט, י).

ער הייסט רפאל, ווייל „אל נא רפא
נא לה" א) ווען מרים הנביאה איז גע-
וואָרן באַשטראַפט מיט אַ הויט קראַנק-
הייט פאַר רעדן לשון הרע אויף משה
רבינו, האָט משה געבעטן צו דעם איי-
בערשטן מיט אַט די דאָזיגע ווערטער, ב).
ער הייסט רפאל, צו היילן דעם בראַך
פון ירבעם'ן, ג).

וואָס פאַר אַ טיטול האָט רפאל, זיי
ווערט ער אָן גערופן?

השר הקדוש, דער הייליגער האָר, ד);
שר הרפואות, ער איז דער אויף זעער
איבער די רפואות, מעדיצינען, מעדי-
קאַמענטן, ח).

י) י"ר בראשית יט, א—ב, פון מדרש
כונן. אָבער זעט: פ"ר, תוספתא פּיסקא מו,
זייט קפח, א; במ"ר ב, י; מדרש כונן.

א) בהעלותך יב, יג.

ב) במ"ר ב, ט; פ"ר פּיסקא מו, תוספתא,
זייט קפח, א. זעט זהר בראשית מו, ב, אונטן.

ג) זעט איינצלהייטן אין פ"ר תוספתא
פּיסקא מו, קפח, א; ב"ר ב, י.

ד) נח 158, אין ב"ה, חדר ג', יעלליגעק.

ה) תנח. חוקת, הוספה א; זהר בראשית
מו, ב, אונטן; זהר [סתרי תורה] וירא צט,
א; מדרש כונן; י"ר יט, ב, צווייטע שורה.

וואָס זיי האָבן אַנטפלעקט דעם איי-
 בערשטנס אַ סוד. זיי האָבן געזאָגט
 לומ'ן: „כי משחיתים אנחנו את המקום
 הזה“ (י) מיר פאַרניכטן דאָס דאָזיגע
 אָרט. זיי האָבן געגרויסט זיך און גע-
 זאָגט „אנחנו“ מיר פערדאַרבן, א).
 זיי זיינען געבליבן אויף דער וועלט.
 ערשט ווען יעקב אבינו איז געקומען
 קיין בית אל, און ער האָט געדאוונט
 דאָרט תפילת ערבית, מעריב. איז מיט
 דעם כוח פון דער דאָזיגער תפילה האָבן
 זיי אום געקעהרט זיך אַהין פון וואַנען
 זיי זיינען געקומען, ב).

ווען איינער האָט זכות אבות, געהען
 מיט אים מיט מיכאל אין אברהם'ס
 זכות, גבריאל אין יצחק'ס זכות, נוריאַל
 אין יעקב'ס זכות, און רפאל אין אדם
 הראשון'ס זכות, ט).
 ער איז געווען יעקב אבינו'ס רבי, 1ט).
 ער דרש'נט גימטריאות, 2ט).

**איז רפאל געוואָרן אַ מאַל באַ-
 שטרעמט?**

יא. רפאל און גבריאל זיינען געוואָרן
 אַפּ גערוקט פון זייער אָרט אויף הונ-
 דערט אַכט און דרייסיק יאָרן, דערפאַר

מטטרון, הנוד

מלאך מטטרון, ד). און פאַרגעקומען איז
 עס אַזוי:
 הנוד איז געווען אַ שוסטער. ביי יעדער
 נעי, ביי יעדער שטאָך האָט ער מכוון
 געווען און געזאָגט „ברוך שם כבוד
 מלכותו לעולם ועד“ (ה) געלויבט זיי
 דער נאָמען פון זיין גלאַרייך קעניגטום
 אויף אייביג.

ווער איז מטטרון?
 ער איז די סאַמע ערשטע בעשאַפעניש
 פון די בעשאַפענע הערשאַפטן אין
 הימל, ג).
 סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז מטטרון
 איז געווען פריער אַ מענטש. ער איז
 געווען הנוד, ירד'ס זון און מתושלח'ס
 פאָטער, ג*). און ער איז געוואָרן דער

ב"ר ג. ט; סח. יב און עה. ב; תרגום
 יונתן בראשית יט, יג; תנח"ב וירא כא;
 ילמדנו א' וירא כד; ש"ט וירא יט, יג; מ"א
 וירא יט, יג; י"ש וירא פד, ויצא קיט און
 וישלח קלג; ל"ט בראשית יט, יג; בחיי
 וירא יט, יג; י"ר וירא פט, ב.

כלה יג, ב; פ"א פרק כה; ב"ר ג. ב; תנח.
 וירא ה; תנח"ב וירא כ; מ"א וירא יח, ב;
 תרגומים יונתן און ירושלמי בראשית יח.
 ב; רש"י דאָרט פסוקים א, ב; יח, לג; יט,
 טז און כב; מה"ג א' וירא רסו; ל"ט וירא
 יח, ג און יט, יז; י"ש אָנהייב וירא פב;
 בחיי בראשית יח, ב; אגדת תפילת שמונה
 עשרה אין בית המדרש חדר ה', הוצאת
 יעללינעק, ווינא, תרל"ג, זייט 54—56; באַנד
 א, זייט 127, נאָטע ב.

ב) י"ר וירא פט, ב.
 ג) זהר חיי שרה, רעיא מהימנא, קכו, ב;
 אָנהייב ילקוט ראובני.

ט) זהר, רעיא מהימנא, בא מא, ב; מב, א.
 10) י"ר שמות י, ב.
 12) בית המדרש, יעללינעק, חדר ב, 27.

ג*) בראשית ה, יח, כב.
 ד) תרגום יונתן בראשית ה, כד; מ"א
 בראשית ה, יח; י"ר בראשית נה, ב.
 זעט: תוספות חולין ס, א, אונטער דעם
 וואָרט פּפּוק; בעה"ט בראשית ה, יד; יצר
 פאַר שמחת תורה.
 ה) י"ר בראשית ס, ב.

39, 43
 י) בראשית יט, יג.
 א) ש"ט ויצא כה, יב.
 פאַרגלייבט די פאַרשידענע ווערסיעס און
 ווער סע זאָגט וואָס אין:

אן אַנדער מיינונג רעכנט רבי יהושע בן לוי אויף דעם אַרט פון חירם קעניג פון צור, ט).

וואָס האָט חנוך געטון אין גן עדן? ער איז געצאָנגען אַרום מיט די מל-אכים אין גן עדן דריי הונדערט יאָר. ער האָט געלערנט פון זיי עיבור, תקופות, מזלות און פילע וויסנשאַפטן. און ווייל ער איז געווען אַ צדיק, האָט דער איי-בערשמער געמאַכט אים פאַר אַ מלאך, און ער איז עס דער מלאך מטטרון, י. לויט אן אַנדער מיינונג איז ער גע-שמאַרבן ווי יעדער מענטש, א).

חנוך איז דאָך געווען אַ מענטש פון פלייש און בלוט, ווי זשע אַזוי איז ער געצאָנגען אַרום אין הימל צווישן מלא-כים? ער איז געוואָרן פּערוואַנדלט פון פלייש אין פייער, ב).

וואָס מיינט מטטרון?

ס'ע אורשפרונגט פון דעם גריכישן וואָרט וואָס מיינט אַ שליח, אַ שטעפּעט,

ש"ט כו, ז; רש"י בבא בתרא נה, א, אונטער דעם וואָרט אַשכּחיה; פּרה"ק אין ספר הלקו-טים, עדיציע גרינהוט חלק ג, ט; מדרש תלפיות סימן א, זייט לט, א; י"ש בראשית מב, לך לך עו, חיי שרה קט, וירא מב און יחזקאל שסז; מ"א בראשית כד ענדע סד; ענין חירם מלך צור" אין תדא"ז זייט 29, עדיציע הורוויץ; "מעשה תורה" אין "כבוד חופה", זייט 32, עדיציע הורוויץ; ס"ה כא, א, זעט באַנד א, זייט 188, נאָטע י, און זייט 189, נאָטע ת.

י) מ"א בראשית ה, כד.

א) זעט בראשית ה, כד און די תרגומים אונקלוס און יונתן, רש"י, א"ע דאָרט פסוק כב.

אין אונקלוס שטעהט אַריין גערינגלט "לאן אמית יתה". קומט אויס אַז ער איז געשטאַרבן. תוספות יבמות טז, ב אונטער דעם וואָרט פסוק, איז נישט גורס דאָס וואָרט לאַ.

ב) זעט תוספות יבמות טז, ב אונטער

לויט אן אַנדער מיינונג איז יעקב אבינו געווען דער ערשמער צו זאָגן דאָס, ז).

ער איז געווען אַ מאַל אַ צדיק, און אַ מאַל אַ רשע. האָט דער אייבערשמער געזאָגט: בעת, ווייל, ער איז נאָך אַ צדיק, וועל איך נעמען אים אַוועק פון דער וועלט, ז).

ווי אַזוי האָט דער אַלמעכטיקער אַוועק גענומען חנוך'ן פון דער ערדישער וועלט?

ער האָט גענומען אים אַרויף אין הימל אַריין אין אַ שטורם ווינט, ווי ער האָט גענומען אַרויף אליהו'ן, ח).

חנוך איז איינער פון די ניין מענטשן וועלכע זיינען אַריין לעבעדיקערהייט אין גן עדן. די אַנדערע אַכט זיינען: אליהו, משיח, אליעזר אברהם אבינו'ס קנעכט, עבד קעניג פון כוש, חירם קעניג פון צור, יעבץ רבי יהודה הנשיא'ס איי-ניקל, סרח אשר'ס טאָכטער און יעקב אבינו'ס אייניקל, און בתיה פּרעה'ס טאָכטער.

ה) פסחים נו, ב; תענית טז, ב, אונטן; ספרי ואתחנן פּיסקא לא, אויסגאַבע אום; ב"ר צה, ג; ד"ר ענדע פרשה ב; תגה, ויחי ה; תגח"ב ויחי ט; אגדת בראשית פרשה פ; ש"ט ויחי מט, א; י"ש ויחי קנו און ואתחנן תתלג; ל"ט בראשית מט, א.

דער מאמר געפינט זיך אויך אין יומא לה, ב, לעצטע שורה.

לויט תרגום ירושלמי בראשית מט, א האָט יעקב געזאָגט יהא שמיא רבא מברך לעלמי עלמין.

ז) ב"ר אַנהייב פרשה כה; י"ש בראשית אַנהייב מב, דברי הימים א' תתרכב. פאַר-גלייכט מיט: מ"א בראשית ה, יח; רש"י בראשית ה, כב.

ח) י"ר בראשית נו, א און שמות יא, א, זעט וועגן אליהו זייט 383, נאָטע א.

ט) זעט די פאַרשידענע גוסחאות, ווער-סיצט אין:

ד"א זייט 70—68; זעיר, זייטן 131—129;

יא. סע זיינען פארען פארשידענע מיי-
גונגען:

זיבן נעמען, ח);

אכט נעמען, ט);

זיבעציק נעמען, י).

ער ווערט אן גערופן מיט דעם איי-
בערשטנס נאמען שדי, א).

די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט
מטטרון באַטרעפט דריי הונדערט און
פערצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות
פון דעם וואָרט שדי, ב).

לויט אן אַנדער מיינונג מיינט עס
מיכאל, ג).

ער ווערט אן גערופן מלאך המות, ד).

פֿאַר וואָס שטעהט געשריבן אַ מאָל
מיטטרון מיט אַ י, און אַ מאָל מטטרון
אַהן אַ י?

מיטטרון מיט אַ י מיינט די שכנה,
אַהן אַ י מיינט מלאך שלם, ח).

האָט מטטרון עפּים טיטלס?

יא:

שר שלום, ח*) האַר פון פּרידן.

המלאך הגדול, ו) וועג ווייזער;

שר הפנים, ז) אינערן מיניסטער;

א געשיקטער, אן אַמבאַסאַדאָר, אַוואָנ-
גאַרד. אין אימפּאַליעניש מיינט עס אַ
וועג ווייזער. אַזבען של הקדוש ברוך
הוא נעשה מטטרון למשה והראהו כל
ארץ ישראל, ג) דעם אייבערשטנס פינ-
גער איז געוואָרן אַ ווייזער, אַ צייגער
פֿאַר משה'ן, און ער האָט געוויזן גאַנץ
ארץ ישראל אים.

לויט אן אַנדער מיינונג: באַזען של
משה היה מטטרון מראה למשה והראהו
את כל ארץ ישראל, ד) מיט משה'ס
פינגער האָט מטטרון געצייגט משה'ן
און געוויזן אים גאַנץ ארץ ישראל.

נעשה קולו של הקדוש ברוך מטטרון
למשה, נעשה קולו של הקדוש ברוך הוא
מטטרון על המים, ח) דעם אייבערשטנס
קול איז געוואָרן אַ וועג ווייזער פֿאַר
משה'ן... .

לויט נאָך אַ מיינונג: משה אַליון האָט
געזען עס. סע איז געוואָרן געגיבן אים
כוח אין זיינע אויגן. און ער האָט געזען
פון איין עק וועלט ביז צו דעם
צווייטן, ו).

מטטרון מאַכט מיט טורין, ז).

האָט מטטרון נאָך נעמען?

א) סנהדרין לה, ב, אונטן; י"ש משפטים
ענדע שנט; רש"י שמות כג, כא, און זעט
רמב"ן דאָרט; מהרש"א חולין ס, א.

ב) רש"י שמות כג, כא, זעט רמב"ן שמות
די פסוקים כג, כב [כא] און כד, א, און די
אַנדייטונג אין די תרגומים אונקלוס און יונתן

בן עזיאל אויף דעם פסוק "כי שמי בקרבון"
[פסוק כא], וויל מין נאָמען איז אין אים;
י"ר בראשית נו, א, זעט בעל הטורים ברא-

שית ה, יד; י"ר בראשית נו, ב, זעט מהרש"א
חולין ס, א.

ג) אבן עזרא שמות כג, כ.

ד) זעט י"ר בראשית נו, א.

ה) י"ר בראשית נו, א.

ו*) י"ר שמות יא, א.

ז) רמב"ן שמות יב, יב.

ז) זהר חיי שרה קכו, מדרש הנעלם און

דעם וואָרט פּסוק; חולין ס, א אונטער דעם
וואָרט פּסוק; י"ר בראשית נו, א.

ג) פֿאַרגלייכט; ספרי האזינו פּיסקא שלה,
אויסגאַבע אום; רמב"ן שמות יב, יב; תנח.

תשא לה [מיטטור] און עץ יוסף דאָרט.
ד) י"ש האזינו תתקמט.

ה) ב"ר ה, ד, אין [רש"י?] דאָרט שטעהט
מיטיטור. אין יל"ה כט, יא שטעהט מטרטון.

ו) י"ש האזינו תתקמט.

ז) זהר חדש רות סו, ג.

ח) יוסיפוס. זעט תוספות חולין ס, א
אונטער דעם וואָרט פּסוק.

ט) תוספות יבמות טז, ב אונטער דעם
וואָרט פּסוק אין נאָמען פון פּסיקתא.

י) זעט; ספר היכלות; אלפא ביתא דרבי
עקיבא; של"ה זייט מו; בית המדרש, עדיציע

יעלליבעק; י"ר בראשית נו, ב.

אהרן ראזמאריץ'ס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

עברו של מקום, ה*) דעם אַלקעגנוואַר-
מיקנס קנעכט.

ווי הויך איז מטטרון?

ער איז העכער פון זיינע חברים, קא-
לעגן, פינעף הונדערט יארן גאַנג, ז).

ווי אַפּט ערשיינט מטטרון פאַר דעם
אייבערשמן?

ווען דער אייבערשטער רופט די מל-
אכי השרת, די דינסט מלאכים רופט ער
צו ערשט מטטרון'ען, ז).

ווי צוויי איז דעם בעשאַפּערס באַציר
אונג צו מטטרון'ען?

ער האָט ליב אים מעהר פון אַלע הימ-
לישע קינדער.

רבי ישמעאל דערצעהלט: דער שר
הפנים מטטרון האָט מיר געזאָגט, אַז
דערפאַר וואָס דער הייליגער, געבענטשט
זיי ער, האָט מיך ליבער פון אַלע הימ-
לישע קינדער, האָט ער געמאַכט מיר אַ
שעהנעם מלבוש וועלאַכן איך האָב אָן
געטון, און אַן עהרן מאַנטל וועלאַכער
האָט אַלע סאַרטן לויטערקייטן און ליכ-
טיקייטן, און אַ קעניגליכע קרוין פון

שר העולם, ה) אויף זענער איבער דער
וועלט, ווייל ער טיילט אויס שפייז צו
אַלע האַרן פון די פעלקער פון דער
וועלט, ט).

נער, [נער הייתי גם זקנתי, י)] ווייל
ער באַדינט פאַר דער שכינה דורך צע-
טיילן שפייז צו אַלע כתות, קאַמפּאַניעס
מלאכים פון דעם „עולם השפל“, פון
דער נידעריקער וועלט, א).

דעם דאָזיגן פּסוק האָט געזאָגט דער
שר העולם, ב). און מטטרון ווערט דאָך
אַן גערופן שר העולם. זעט ערשמע שורה.

למטרון האָט געזאָגט דעם פּסוק „נער
הייתי גם זקנתי...“ (כ), האָט ער גע-
זאָגט נאָך פּסוקים?

יא. אַט למשל האָט ער געזאָגט דעם
פּסוק „יהי כבוד ה' לעולם, ישמח ה'
במעשיו“, כב).

ספּראַ רבא, ג) גרויסער שרייבער
[גענעראַל סעקרעטאַר];

רב חכמתא, ער איז איינער פון די
פיר האַרן פון חכמה. די אַנדערע דריי
זיינען יופיאַל, אוריאַל, יפּיפּיה, ד).
כהנא רבא, כהן גדול, ה).

אונטער דעם וואָרט פּסוק, און זעט עהנליכס
אין חולין ס, א אונטן, און תוספות דאָרט
אונטער דעם וואָרט פּסוק מיט באַצוג אויף
אַן אַנדער פּסוק; יל"ה לו, ל; רש"י תהלים
לו, כה.

ב) תהלים לו, כה.

ב) תהלים קד, לא. חולין ס, א, אונטן,
און זעט תוספות דאָרט, אונטער דעם וואָרט
פּסוק.

ג) תרגום יונתן בראשית ה, כד.

ד) תרגום יונתן דברים לד, ו.

ה) זעט איינצלהייטן אין זהר תרומה קנט,
א.

ה*) זהר חיי שרה, רעיא מהימנא קכו, ב.
ז) ב"ה חדר ג, גן עדן, זייט 139; אבר-
בגאל, מורה נבוכים מ"ב, לד.

ז) לויט פיוט אחרון של פסח איז עס גבריאל.
ז) תנא דבי אליהו זוטא, פרשה כ.

מהימנא פּנחס ריט, א; י"ש בראשית טו, א
און נו, א. זעט דאָרט עמוד ב וועגן ממטיר.

ח) זעט תוספות יבמות טז, ב אונטער
דעם וואָרט פּסוק; תוספות חולין ס, א אונ-
טער דעם וואָרט פּסוק; מהרש"א חולין ס, א.

רש"י אין סנהדרין צד, א אונטער דעם
וואָרט שר העולם טייטשט: דער מלאך אין
וועמענס האַנט סע איז געגיבן איבער די
גאַנצע וועלט. אָבער דער נאַמען פון דעם
מלאך איז נישט אָן געגיבן.

ט) י"ר בראשית נו, ב, אונטן.

י) תהלים לו, כה.

יא) בית המדרש חדר ג, זייט 139 און
זעט דאָרט נאָטע ב. זעט זהר תרומה קמג,
א אונטן, און קנט, א.

זעט: תוספות חולין ס, א, אונטער דעם
וואָרט פּסוק; זכריה ב, ח און א"ע דאָרט.

ב) יבמות טז, ב און זעט דאָרט תוספות

צען שויערע שטיינער אין דער ליכטי-
קייט פון דעם זון-דאָד ... (ח).

**ווי אזוי איז ממטרון'ס באַציאונג צום
אייבערשטן?**

ווען דער אייבערשטער האָט געוויינט
אויף דעם חרוב ווערן פון דעם בית
המקדש, איז געקומען ממטרון. ער איז
געפאלן אויף זיין פנים, און ער האָט
געזאָגט צו דעם אייבערשטן: איך וועל
וויינען, און דו זאָלסט נישט וויינען.
אַבער דער אייבערשטער האָט געזאָגט
צו אים: אויב דו זאָלסט נישט מיך וויי-
נען איצט, וועל איך געהן אַרײַן אין אַן
אַרט וואוהין דו האָסט קיין רשות, קיין
ערלויב צו געהן אַרײַן, און איך וועל
וויינען, (ט).

**וואָס איז די מלאכים'ס באַציאונג צו
ממטרון'ען?**

דער בעשאַפער האָט אָן געשריבן מיט
דעם פינגער אין ממטרון'ס קרוין די
אותיות מיט וועלאַכע ער האָט בעשאַפן
הימל און ערד, די ימים און שייכן, די
שמערנס, פלאַנעטן, בליצן, ווינטן, די-
נערס, שניי, האַגל, שמורס, און די אר-
תיות מיט וועלאַכע ער האָט בעשאַפן
דעם גאַנצן אונזווערס. און דערפאַר האָבן
אַלע מלאכים און די שרים, די האַרן פון
די מלכים, און אַפילו ממאַל, מורא, און
זיי צימערן פאַר אים, (י).

**איז ממטרון אַ גוטער צי אַ שלעכטער
מלאך?**

ער איז איינער פון די דריי באַרם
האַרציגע מלאכים, (א).

**וואָס זיינען ממטרון'ס פונקציעס, טע-
טיקייטן?**

דער בעשאַפער האָט איבער געגיבן
אים די אויפזיכט, די הערשאַפט, איבער
אַלע זיינע הימלישע הערשאַפטן, (א*);
ווען שמחזאי [עזה] און עזאל זיינען
געפאלן אַראָפּ פון דעם הימל אויף דער
ערד, און זיי האָבן פאַרקעהרט מיט די
פרויען און געבראַכט קינדער, היווא און
הייא, אויף דער וועלט, האָט ממטרון גע-
שיקט באַלד אַ שליח, אַ שמעפעט צו
שמחזאי'ן און געלאָזט וויסן אים, אַז דער
בעשאַפער וועט מאַכן חרוב, פאַרניכטן
די וועלט און בריינגן אַ מכול, אַ פאַר-
פלייצונג. האָט שמחזאי אָן געהויבן באַלד
צו וויינען. ער האָט געווייטאַגט אויף
דער וועלט און געזאָרגט זיך וועגן זיינע
קינדער. וואו וועלן זיי נעמען שפּײַז?
יעדער איינער פון זיי פלעגט דאָך פאַר-
צעהרן יעדער טאָג טויזנט קעמלען,
טויזנט פערד און טויזנט אַקסן! ...
שמחזאי האָט געטון תשובה. ער האָט
אויף געהאַנגן זיך צווישן הימל און ערד,
מיט דעם קאַפּ אַראָפּ און מיט די פיס
אַרויף... עזה האָט נישט געטון
תשובה... (ב).

ער זיצט דריי שעה אַ טאָג און פאַר-
שרייבט די נעמען פון די נפלאַך וועלאַ-
כע שמאַרבן אין זייערע מוטערס טראַכטן,
די זויגלינגע וועלאַכע שמאַרבן ביי זייערע
מוטערס ברוסטן, און די קינדערלאַך ווע-
לאַכע זיינען געשמאַרבן פאַר די פינגער
חומשים. ער בריינגט זיי אונטער דעם
כסא הכבוד, הימלישן טראַן, זעצט אים
זיי אין גרופעס און לערנט מיט זיי תורה,
חכמה, און נאָך גוטע זאַכן, (ג).

(ב) זעט איינצלהייטן אין י"ש בראשית
מד; עזא און עזאל [עחיאל], זייטן 321—
322, נאָטע ג; זהר בראשית לו, א; באַנד ג,
ביי נפילים, עזא.
(ג) י"ר בראשית גו, ב [פון סודי רזא].

(ח) י"ר בראשית נו, א, פון סודי רזא.
(ט) פתיחתא א"ר כד; י"ש איכה תתקצו.
(י) י"ר בראשית נט, ב.
(א) ילקוט חדש, סימנים ט און לה.
(א*) זהר חיי שרה, דעיא מהימנא קכו, ב.

מטטרוֹן. די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט מטטרוֹן באַטרעפט דריי הונדערט און פערצן, פונקט ווי די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט שדי, אלמעכ-טיקער, י).

לויט אַן אַנדער מיינונג מיינט עס דעם מלאך מיכאל, א).

משה רבינו האָט געפרעגט מטטרוֹן ען פאַר וואָס דער בעשאַפער האָט נישט בעשאַפן די וועלט מיט „א“, האָט ער געענטפערט אים: אַ איז דאָך זכר. ב, נעמלאַך בית איז אשה. ווי מיר געפי-נען: רבי יוסי האָט געזאָגט „איך האָב קיין מאַל גערופן מיין ווייב ווייב, נאָר ביתי“, ב).

ער איז געווען משה רבינו'ס רבי, ב*.) ער האָט געצייגט מיט משה'ס פינגער און געוווּן גאַנץ ארץ ישראל אים, ג).

סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אַז מטטרוֹן מיינט אַ צייגער, אַ ווייזער, אַ וועג ווייזער. אצבענו של הקדוש ברוך הוא נעשה מטטרוֹן למשה והראהו כל ארץ ישראל, ד) דעם אייבערשטנס פינגער איז געוואָרן אַ צייגער, אַ ווייזער, אַ וועג ווייזער פאַר משה'ן. און ער האָט געוווּן גאַנץ ארץ ישראל אים.

לויט אַן אַנדער מיינונג: משה אַליין האָט געזען עס. סע איז געוואָרן געגיבן אים כוח אין זיינע אויגן. און ער האָט

ער לערנט די קליינע קינדער תורה, ד). ער בריינגט די אידנס תפילות, גע-בעטן פאַר דעם כסא הכבוד, הימלישן טראָן, ה). און זיי מאַכן פון זיי קרוינען פאַר דעם בעשאַפער, ו).

ער שרייבט זכות אויף אידן, ז). ביי משה רבינו'ס פטירה האָט דער אייבערשטער געזאָגט: ווער וועט איין שמעלן זיך פאַר די אידן, ווען איך בין אין כעס. ווער וועט פירן מלחמה פאַר זיי. ווער וועט בעטן רחמים, באַרם האַר-ציקייט פאַר זיי, ווען זיי זינדיקן פאַר מיר? אין דעם מאַמענט איז געקומען מטטרוֹן, ער איז געפאלן אויף זיין פנים, און ער האָט געזאָגט: האַר פון דער וועלט, משה איז געווען דיינער ביי זיין לעבן, און ער איז דיינער אין זיין טויט, ח).

האָט מטטרוֹן געהאַט קאַנטאַקטן, פאַר-בינדונגען מיט מענטשן נאָך זיין ווערן אַ מלאך?

י. ווען דער אייבערשטער האָט גע-זאָגט צו משה'ן: „זע, איך שיק אַ מלאך פאַראוים צו הימל דרך אין וועג, און צו בריינגן דרך צו דעם אָרט וועלעכס איך האָב אָן געגרייט. הימל דרך פאַר אים און פאַלג אים... ווייל מיין נאָמען איז אין אים“, ט) מיינט עס דעם מלאך

ד) עבודה זרה ג, ב, דאָרט שטעהט מי-טטרוֹן.

ה) זעט ילקוט חדש, סימנים ט און לח.

ו) זעט סנדלפון, זייט 321, גאָטע ט.

ז) זעט חגיגה טו, א.

ח) תנחומא ענדע ואתחנן. זעט דאָרט דעם משל וועלאַכן דער אייבערשטער האָט געגיבן.

ט) שמות כג, פסוקים כ און כא.

י) זעט סנה, לח, ב; רש"י שמות כג, כא; רמב"ג פסוקים כג, כב [כא] און כד, א; י"ש משפטים ענדע שנט.

זעט: אונקלוס און יוב"ע שמות כג, כא; בעה"ט בראשית ה, ד; י"ר בראשית נו, ב.

א) מ"א משפטים כג, כ; רש"י יהושע ה, טו; ל"ט משפטים כג, כ; א"ע משפטים כג, כ; רבינו בחיי אין נאָמען פון רבינו חננאל ז"ל.

ב) י"ר בראשית ג, ב פון ספר הקנה. שבת קיח, ב. אין ר"ר ב, פסוק ז שטעהט רבי יוסי בן חלפתא.

ב*, י"ר שמות י, ב.

ג) י"ש האזינו תתקמט. זעט אַנהייב מטטרוֹן.

ד) פאַרגלייכט: ספרי האזינו פסקא שלה, אויסגאַבע אום; רמב"ג שמות יב, ב; תנח. תשא לה [מיטטרוֹן] און עץ יוסף דאָרט.

געזען פון איין עק וועלט ביז צו דעם צווייטן, ה).
 אזוי מפטרון א מאל געוואָרן באַ-
 שטראַפּט?
 יא, מיט זעכציק פייערדיקע שמיץ, צו
 אינפארמירן, לאָזן וויסן אים אז ער האָט
 נישט מעהר מאַכט פון די אַנדערע מל-
 אכים, ו).

אליהו זכור לטוב

וועג אליהוין: דער מענטש, דער נביא, זיין לעבן
 און שאַפונג, אז ער איז מתושלח, פינחס...
 וועט געפינען זיך אין די ווייטערדיקע בענדער.

ווי אזוי האָט אליהו פאַרלאָזט אונזער
 וועלט?
 ס'ע איז געווען ווען ער איז געגאַנגען
 מיט זיין תלמיד אלישע, און זיי האָבן
 געשמועסט. און אַט איז אַ רייט וואָגן פון
 פייער, און פערד פון פייער. זיי האָבן
 צעשייד צווישן זיי ביידע, און אליהו
 איז אַרויף אין הימל אַריין מיט אַ
 שפורם ווינט, א).

ווער איז געווען אליהו?
 ס'ע איז פאַר אַ מיינונג אז ער איז
 געווען מתושלח, ו*).

האָט אליהו געהאַט נאָך נעמען?
 יא, פיר, ז).

איז אליהו הנביא געשטאַרבן?
 ניין, ה).

ער איז איינער פון די דרייצן וועלאַ-
 כע האָבן נישט פאַרזוכט דעם טעם פון
 טויט, ט).

ער איז איינער פון די וועלאַכע זיינען
 אַריין אין גן עדן לעבעדיקערהייט, י).
 ער האָט נישט געזינדיקט, און ער
 לעבט אייביג, *).

וואָס איז געווען די מלאכים'ס שמע-
 לונג צו אליהוין?
 ווען דער אייבערשטער האָט גענומען
 אליהו הנביא זכור לטוב אַרויף אין הימל
 אַריין, האָט דער מלאך המות געשטעלט
 זיך געגן דעם. האָט דער אייבערשטער

י) פאַרגלייכט: דרד ארץ זיטן 68—69;
 זעיר. זיט 74; י"ש בראשית מב, לך לך עו
 און יחזקאל שסז; פרקי רבינו הקדוש אין
 ספר הלכותים חלק שלישי, עדיציע גרינהוט,
 פרק ט און זעט פרק י, א; מדרש מעשה
 תורה אין בית המדרש, חדר ב, זיט 100,
 עדיציע יעללינעק, גרינהוט; "מעשה תורה"
 אין "כבוד החופה", עדיציע הורוויץ, זיט
 25; תורה א, 25.

י*) ויק"ר כו, ד; ק"ר ג, פסוק טו; תת.
 אמר אנהיב ט; פ"כ זיט עו, א, אויסגאַבע
 אום; זוטא ד', ג, טו.

א) מלכים ב', ב פסוק יא, און זעט פסוק
 א; זעט י"ד שמות יא, א.

ה) י"ש האוינו תתקמט.
 ז) זעט חגיגה טו, א און דעם ערשטן
 תוספות דאַרט.

ט) ס'ע איז כדאי צו באַמערקן אז די באַשטראַפּ-
 טע מלאכים זיינען געוואָרן באַשטראַפּט מיט
 זעכציק פייערדיקע שמיץ, זעט זיט 271,
 נאַטע ב; 290, נאַטע ו.

י) י"ד בראשית כ, ב, אונטן.
 ז) תנח, תשא יג; ש"ר מ, ד.

ח) מועד קטן כו, א; ענין חירם מלך צור
 אין תנא דבי אליהו [צוויי נוסחאות, עדיציע
 הורוויץ זיט 29].

ט) ב"ר כא, ה; י"ש יחזקאל שסז; חירם
 א, 29.

איז פאַראַן אַ רמז, אַן אַן דייט, אַן אַן
ווינק אין דער תורה אַז אליהו געפינט
זיך שטענדיק אויף דער ערד?
י"א:

דערפּ מינט מיכאל'ן,
יעזפּה מינט גבריא'ל'ן,
יעזפּה על הארץ מינט אליהו'ן, ווע-
לאַכער געפינט זיך שטענדיק אויף דער
ערד,

על פני מינט דעם מלאך המות, דעם
מלאך פון טויט, וועלאַכער פאַר פינצ-
טערט די וועלט. ווי סע איז געשריבן
„וחושך על פני תהום“, און פינצטערניש
על פני תהום, און תהום ענטהאַלט די
זעלבע אותיות ווי המות,
הארץ מינט רפאל'ן,
על פני הקיע השמים מינט אר-
ריאל'ן, ח"א*.)

ווי אזוי ווערט אליהו באַצייכנט?
איש אלקים, הימלישער מאַן, (ז);
כהנא רבא, כהן גדול, (ז);
מלאך הברית, (ח).

אגב, די צאָל פון די אותיות פון דעם
וואָרט אליהו באַטרעפט צוויי און פיפ-
ציק, פונקט ווי די צאָל פון די אותיות
פון דעם וואָרט בן.
אפּוטרופּוס [אפּוטרופּוס], אויף זעער,
אַדמיניסטראַטאָר, אַפּ הימער, אַכטונג

(*) בראשית א, כ און א, ב. י"ד בראשית
יז, ב, אויבן. זעט תנת. וישב ד. פאָרגלייכט
די נוסחאות, ווערסיעס: אָנהייב מיכאל זייט
245, אָנהייב גבריא'ל זייט 259, אָנהייב אורי-
אל זייט 272, אָנהייב רפאל זייט 275.
ז) מלכים א' יז, כד.

ז) תרגום יונתן דברים ל, ד; תרגום
קהלת י, כ.
ח) פריא פרק כט, סימן סז, און זעט
דאָרט פרק מג, סימן פה; מ"א פינחס כה,
יג; זעט זהר פינחס אָנהייב רעיא מהימנא
רטו, א; ספר חסידים, עדיציע וויסטינעצקי,
תקפה.
זעט זייט 316, נאָטע ו.

געזאָגט צו אים: איך האָב בעשאַפּן
דעם הימל כדי אליהו זאָל געהן אַרויף
אַהין. האָט דער מלאך המות גע'מענה'ט,
אַז דאָס וועט גיבן די מענטשן אַ גע-
לעגנהייט צו רעדן. האָט דער אייבערש-
טער געזאָגט אים: דער דאָזיגער איז
נישט ווי די אַנדערע מענטשן. ער קאָן
אום בריינגן דיך אין גאַנצן פון דער
וועלט. דו קענסט נישט זיין שטאַר-
קייט... (ב).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז אליהו איז
נישט אַרויף אויף דעם הימל; אַז ער
איז אַרויף ביו צען טפחים [אַ טפח איז
די ברייט פון די לענגערע פיר האַנט
פינגערס] אונטער דעם הימל, ג).

ווער איז געווען אליהו'ס רבי?
דער מלאך מלתיאל, ג*.)

האָט אליהו עפּיעלע פּרוויר-
לעניעס?

ער איז איינער פון די פיר מייסטערס
וועלאַכע דער אייבערשטער האָט געוויזן
דעם נביא זכריה. די אַנדערע דריי זיי-
נען משיח בן דוד, משיח בן יוסף און כהן
צדק [נעמלאַך שם בן נח], ד).
לויט אַן אַנדער מיינונג:

ער געפינט זיך שטענדיק אויף דער
ערד, ח).

ב) שכ"ל ד, א—ב; זהר רות, און זעט
דאָרט איינצלהייטן.
ג) סוכה ה, א, אויבן. פאָרגלייכט: מכילתא
סה, ב, אויסגאַבע אום; י"ש יתרו רפד און
מלכים ב', רכה.
ג*) י"ד שמות י, ב.
ד) זכריה ב, ג. סוכה נב, ב.
אין פרי"כ נא, א, אויסגאַבע אום; פ"ר עה,
א שטעהט משיח מלחמה אויף דעם אָרט פון
משיח בן יוסף, און זעט ווער סע זאָגט וואָס.
זעט ילה"י נב, ז די לעצטע צוויי שורות
וועגן די פיר מייסטערס.
ח) זהר בראשית מו, ב; י"ד בראשית
יז, ב. זעט דאָרט וועגן יעזפּה על הארץ.

גיבער. ער האלט וואך איבער דעם אייבערשטנס קינדער, (*).

איז אליהו פון די מלאכים וועלאכע ענדערן אַ מאָל זייער געשמאלט? יא. צו קאָנען פאַרווירקליכן זיינע מי-סיעס קומט אויס זעהר אַפט אים צו פאַרענדערן זיין אויס זען, זיין געשמאלט. ער האָט פאַרשמעלט זיך פאַר הרבו-נה, (ט) פאַר אַן געזעענע רעגירונגס בעאַמ-מע, (י) ווי אַן אַרעבישער סוחר, געשעפּטס מאַן, (א) ווי אַ רייטער, אַ רייטער, (ב).

רבינו הקדוש האָט געליטן ציין וויי-טאָג דרייצן יאָר. איז אליהו זכור לטוב געקומען צו אים אין דעם געשמאלט פון רבי חייה רבה. ער האָט אַרויף געלייגט זיין האַנט אויף דעם צאָן, און ער איז געוואָרן געהיילט באַלד, (ג).

באַווייזט ער זיך צו מענטשן?

יא. אַזוי צום ביי שפּיל פּלעגט ער זיין אַן אַפּטער גאַסט אין רבי'ס מתיבתא, (ד). ער האָט געטראָפּן זיך מיט פּילע אַנ-דערע חכמי התלמוד, (ח). ער האָט געלערנט מיט רב ענן ען סדר אליהו, (ו).

ער האָט געפּרעגט נהוריי'ן צו וואָס האָט דער בעשאַפּער בעשאַפּן שקצים און רמשים, אינסעקטן און קריכנדיקע בעשאַפּענישן. האָט ער געענטפּערט אים: זיי זיינען געוואָרן בעשאַפּן צו ליב אַ צוועק. ווען די מענטשן זינדיקן קוקט דער בעשאַפּער אויף די דאָזיגע בעשאַ-פּענישן און זאָגט: מה דאָך די דאָזיקע וועלאַכע מע דאַרף נישט. זיי בריינגן קיין נוצן. האַלט איך זיי אויף. מכל שכן די מענטשן וועלאַכע מע דאַרף יא, דאַרף איך דאָך געוויס אויף האַלטן אויף דער וועלט. האָט אליהו ז"ל געזאָגט צו אים:

און רש"י אונטער דעם וואָרט שלש; מכות יא, א; עבודה זרה יז, ב; אר"ג נוסחא א, פרק ב; ירושלמי ברכות פרק ט, אָנהייב הלכה ב; תרומות פרק א, הלכה ד; ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה ב; ב"ר לג, ג און צו ענדע ה; ד"ר ד, טו; ר"ר ד, כא א [זעט א"ר י, ט]; תנח. ויחי ג און האזינו ח; תנח"ב בראשית יב און כו, ויחי ו; פרי"כ זייט פו, ב, אויסגאַבע אום; צב, ב און צג, א [זעט קלא, א]; פ"ר פּיסקא כב, זייט קיא, ב און פּיסקא לב, זייט קמח, ב; שו"ט יח, יב, לו, ח און קד, כה; יל"ה לח, ב און צה, ט; י"ש אסתר תתנ"ו; י"ר ויקרא קיג, ב; מנה"מ ח"ב, 44, און ג' תלמוד תורה 315; ספר חסידים תתת"ז; מדרש רות זוטא, אין מדרש זוטא, עדיציע באַבער זייט 55; פרקי רבינו הקדוש אין ספר הלקוטים חלק שלישי, עדיציע גרינהוט פרק ג, טו; מעשה דרבי יהושע בן לוי אין בית המדרש חדר ב' עדיציע יעללינעק, זייט 48; אלפא ביתא דבן סירא, עדיציע שטיינשניידער ה, א און י, א, (ו) כתובות קו, א, פּיפטע שורה.

(*) י"ר בראשית כ, ב, לעצטע צוויי שורות. זעט ווייטער זייטן 287—288, נאָטע ג. (ט) פרי"א פרק נ; א"ר י, ט; י"ש אסתר אָנהייב תתנ"ט, און נאָך. (י) תענית כא, א, אונטן; עבודה זרה יז, ב, אונטן. (א) ברכות קט, ב. (ב) שבת קט, ב, אונטן. (ג) ב"ר לג, ג. אין ב"ר צו, ענדע סימן ה שטעהט הגדול. אין ירושלמי כלאים פרק ט, הלכה ג, שטעהט רובה. אין תנח. ויחי ג שטעהט בלויז ר"ח [רבי חייה]. (ד) ב"מ פה, ב, זעט: ב"ר ענדע צו; תנח. ויחי ו. (ח) זעט צום ביי שפּיל:

ברכות ג, א; ו, ב; נת, א; שבת לג, ב; תענית כב, א [עלפטע שורה] און כד, ב; מגילה טו, ב; חגיגה טו, ב; יבמות סג, א; כתובות קו, א; נדרים ג, א; גיטין ו, ב; קידושין מ, א; בבא מציעא נט, ב; פד, א ערשטע שורה; פה, ב; קיד, א; סנהדרין סג, ב אונטן; צח, א; קט, א; קיג, א, אונטן

לויט אַנדערע מיינונגן איז דער שליסל פון רעגן איינער פון די דריי שליסלן וועלאַכע זיינען אין דעם אייבערשטנס האַנט. און זיי זיינען נישט געוואָרן אי-בער געגיבן אין די הענט פון אַ שליה. די אַנדערע צוויי זיינען די שליסלן פון געבורט, און פון תחיית המתים, (ד).

סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונג-גען אויך וועגן די שליסלן פון וועלאַכע זאָכן; די שליסלן פון:

קבורה, רעגן און דער מוטערס טראַכט, (ה);

תחיית המתים, עקרה קינדער לאַזי-קייט, און רעגן, (ו);

מוטערס טראַכט, קברים ביי תחיית המתים און רעגן, (ז).

לויט אַן אַנדער מיינונג זיינען פאַראַן פיר שליסלן: פון רעגן, פרנסה, קבר און עקרה קינדער לאַזיקייט, (ח).

אנב, אליהו זכור לטוב האַט נאָך ביי זיין לעב צייט אויף געהאַלטן רעגן, (ט).

זיי גופא, זיי אַליין זיינען נייטיג. די פליג איז נייטיג דער בין ... (ז).
ער בעווייזט זיך צו פרויען, (ח).
אַבער ער בעווייזט זיך נישט צו קפ-דנים, נישט געדולדיקע, (ט).

וואָס זיינען אליהו'ס פונקציעס, טע-טיקייטן?

ער דערלאַנגט די אכות וואַסער ביים דאווענען צו וואַשן זייערע הענט, (י).

ווען סע זיינען געווען נביאים, פלעגן זיי פאַרשרייבן אַ מענטשנס מצוה. זינט סע זיינען נישט פאַראַן נביאים, איז ווען אַ מענטש טוט אַ מצוה, פאַרשרייבן עס אליהו און דער מלך המשיח. און דער הייליגער געלויבט זיין נאָמען התם'עט, שרייבט עס אונטער, (א).

ער גלייכט אויס אַ מחלוקת, אַ מיי-נונג פאַרשידענהייט אין לערנען צווישן די מלאכים מיכאל און גבריאל, (ב).

דער שליסל פון רעגן איז אין זיינע הענט, (ג).

לויט רש"י תענית ז, ב אונטער דעם וואָרט אפילו, און תוספות גידה טו, ב אונטער דעם וואָרט מלאך, איז דער מלאך אָף ברי דער אויף זעער איבער רעגן.
זעט: ב"ר עז, א; ד"ר י, ג; מ"ש פרשה כט.

אנב, די וועלאַכע מיינען אַז דאָס וואָרט ראַדיאַ אין דעם היינטיגן זין געפינט זיך אין תלמוד האַבן אַ טעות.

זעט: אָף ברי 316, נאָטע ז; ברי 317, ח. (ד) תענית ב, א. אונטן; סנהדרין קיג, א. אונטן.

(ה) ב"ר עג, ד.

(ו) ד"ר ז, ו.

(ז) שו"ט עה, ה.

(ח) תרגום ירושלמי בראשית ל, כב. פאַר-גלייכט מיט: ש"ט ויצא, ל, כב; ל"ט ויצא, ל, כב. זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

(ט) מלכים א', יז, פסוקים א—ח. ירושלמי ברכות פרק הלכה ה און תענית פרק א. הלכה א; ב"ר אָנהייב פרשה עז; ד"ר י, ג;

(ז) ירושלמי ברכות פרק ט, אָנהייב הלכה ב. זעט אויך אָנהייב ר"ר וועגן אַן אַנדער ענין, און דאָרט שטעהט נהוראי.

(ח) אר"ג נוסחא א, אָנהייב פרק ב.

(ט) כלה זיט 273.

(י) שכ"ל ד, ב [סודי רוז].

(א) ויק"ר לד, ח; ר"ר פרשה ה, ענדע סימן ו, אויף דעם פסוק, ויאמר לה בתעז לעת האוכל" אין רות ב, יד; י"ש בהר תרסה און מלאכי תקצ.

(ב) בבא בתרא עה, א, און זעט דאָרט רש"י און תוספות אונטער דעם וואָרט פּליגי.

(ג) תענית כג, א; תנח"ב ויצא טז; ב"ר עז, א. פאַרגלייכט: תענית ב, א. רש"י און תוספות אונטן; סנהדרין קיג, א אונטן און רש"י; ד"ר י, ג; יל"ה סט, כז.

אין יומא כא, א ערשטע שורה איז פאַראַן „רידייא“, און אין תענית כה, ב געפינט זיך רידיא. און אין בידע ערטער טייטשט רש"י אַז דאָס איז דער נאָמען פון דעם מלאך וועלאַ-כער האַט צו זאָגן איבער רעגן.

ער בענטשט דאָס ווייניגע, י).
ווען איינער נעמט אַ פּאַסיגע פּרוי,
קושט אליהו אים, און דער אייבערשטער
האַט ליב אים. ווען איינער נעמט אַ
נישט פּאַסיגע פּרוי, האָסט דער איי-
בערשטער אים, און אליהו שלאָגט אים
מיט אַ לעדערנעם פּאַסיק, א).

מלאך המות מיט אַכט [פינעף] און אין
דער צייט פון אַ מגפה, אַ פעסט מיט
איין שווייב, ח).
לויט אַנדערע מיינונגן:
ער פליט אַרום איבער דער וועלט ווי
אַ פּויגל, ט);
ווי אַן אַדלער, י).

לויט אַן אַנדער מיינונג: ווער סע
נעמט אַ נישט פּאַסיגע פּרוי בינד אליהו
אים, און דער אייבערשטער שלאָגט אים
מיט אַ לעדערנעם פּאַסיק, ב).

פּסח ביי די סדרים גיבט מען אַן
„אליהו הנביא'ס כּוּם" מיט וויין. ווי
אַזוי קאָן ער באַזוכן יעדען סדר אין
דער גאַנצער וועלט?
ער פליט אַרום איבער דער גאַנצער
וועלט מיט פיר שווייבן, א).

ער איז אַנוועזנד ביי יעדער ברית, ג).

למע זאָגט אַז ווען הינט שפּילן זיך אין
אַ סימן אַז אליהו איז אין שטאַט. פון
וואַנען ווייסט מען דאָס?
פון דער גמרא, ב).

ווען די אידן זיינען געוואָרן צעטיילט
אויף צוויי מלוכות. און מלוכות אפרים
[ירבעם] האָט אויף געהערט צו מל זיין
די קינדער. האָט אליהו הנביא, דער
גרויסער קנאי, אייפּעריגער, אַן געהויבן
אַ קאַמף. ער האָט באַשוואוירן דעם
הימל ער זאָל גיבן קיין רעגן און קיין
טוי. די קעניגין איזבבל, דעם קעניג אח-
אַב'ס ווייב, האָט געוואָלט טויטן אים,
איז ער אַנטלאָפּן. האָט דער אייבער-
שטער געזאָגט צו אים, אַז דערפאַר וועט
ער זיין דער מלאך הברית, ד).

וואָס איז אליהו'ס באַציאונג צו אידן?
אַ זעהר גוטע. ער איז זעהר געטריי
די אידן.

ער זיין דער מלאך הברית, ד).

די קליינע קינדערלאַך וועמענס יאָרן
ווערן אַפּ געשניטן פאַר זייערע עלטערנס
זינד שטייען לעתיד לבא צוזאַמען מיט
די צדיקים. זייערע זינדיקע עלטערן
שטייען מיט די רשעים. מענה'ן די קינ-
דערלאַך: האָר פון דער וועלט, מיר

וועלט מיט פיר שווייבן, ה).

מ"א כט, ב; תנח. בראשית ז; י"ש וישלח
אָנהייב קלב און שמואל ב, קסה.

זהר יג, א און זהר לך לך צג, א; תשא קצ,
א; פינחס אָנהייב רעיא מהימנא רטו, א;
ס"ח תקפה; מ"א פינחס כה, יג; מלאכי ג,
א און רד"ק אויף דעם אָרט. אָבער פאַרגלייכט
מיט רש"י און אבן עזרא.

י) מלכים א, יז פסוקים א—ה. ב"ר עז,
א; י"ש וישלח אָנהייב קלב.

ה) ברכות ד, ב, אונטן; י"ש ישעיה תו.

זעט: זייט 286, נאָטע ט און וועגן תחיית
המתים, זייט 286, נאָטע ו.

ו) זעט מיכאל, זייט 259, נאָטע ג.

א) ד"א 275—274, און זעט זעיר. 94.

ז) זעט גבריאל, זייט 272, נאָטע ו.

ב) קידושין ע, א.

ח) זעט מלאך המות, זייט 287, ח, ט.

ג) פּר"א פּרק כט, סימן סז, און זעט
דאָרט פּרק מג, סימן פה; מ"א פּנחס כה, יג;

ט) שו"ט ח, ז; יל"ה ח, כו; י"ש תהלים
תרמא און דניאל תתרוס קאָפּיטל ט; ילה"י

זעט זייט 284, נאָטע ח; 316, נאָטע ו.
ד) זעט מעהר איינצהייטן אין:

ו) תרגום קהלת י, כ.

פּר"א פּרק כט און רד"ל סימנים סו און
סז; פּרק מג הערה פה; די הקדמה צו דעם

א) ברכות ד, ב אונטן; י"ש ישעיה תו.

ב) בבא קמא ס, ב.

צו אים: „לאז וויסן אים אז ער זאל בעטן פון דארטן, און מיר וועלן בעטן פון דאנען.“ האט אליהו געזאגט צו אים: „געטרייער פאסטאך, דער באפעהל צו פארלענדן דיינע שאף איז שוין גע- שריבן און גע'חתם'עט, אונטער גע- שריבן.“ האט משה געזאגט באלד צו די אבות פון דער וועלט: „אויב סע איז אונטער געשריבן מיט ליים, וועט רחמים ווערן אן גענומען, וועט העלפן. מאַמער, אַבער, איז עס אונטער גע- שריבן מיט בלוט, איז וואָס סע איז גע- ווען וועט זיין.“

און אליהו איז געקומען באלד צו מרדכי'ן און האט געלאזט אים וויסן. מרדכי האט גענומען צונויף אלע חדר אינגלאך. זיי האָבן אלע געפאסט, געטון תפילה... און ווי מיר ווייסן איז די גזרה געוואָרן אָפּ געשריען, (ה).

וואָס וועלן זיין אליהו'ס פונקציעס אין דער צוקונפט?

ער וועט קומען „להשוות המחלוקת“, צו אויס גלייכן דאָס שפּאַרן זיך. ער וועט אויס גלייכן די תלמידי חכמים'ס מחלוקת'ן, מיינונג פארשידנהייטן אין לערנען, (ו).

ער וועט נישט קומען לערנען נייע ענינים, דינים. נאָר אויס טיימ'שן דארט וואו סע איז נייטיג, ווי צום ביי שפיל די פרשה יחזקאל. „פרשה זו עתיד אליהו לדורשה“, די דאָזיגע פרשה וועט אליהו ערקלעהרן, (ז).

ער וועט פאר ענטפערן אלע קושיות און אבעיות; אלע פראַגעס, דיספּוטן, דעבאַטעס אין גמרא, וועלאַכע זיינען נישט געוואָרן פאר ענטפערט, נישט גע- וואָרן געלייזט, און וואָרטן „לכשיבוא

זיינען דאָך געשטאַרבן בלויז דורך אונ- זערע עלטערנס זינד. זאלן אונזערע על- טערן ווערן אריין גערעכנט אין אונזער- רע זכות'ן [זכיות]. אַבער דער איי- בערשטער זאָגט זיי: אייערע עלטערן האָבן געזינדיקט, און זייערע זינד קלאָנג איין זיי.

קומט אליהו, זכור לטוב, ער זעצט זיך אַנידער און לערנט זיי אויס ווי אזוי צו פארטיידיקן זייערע עלטערן, און זיי געווינען דעם פראַצעס, (ג).

ער איז דער אפּוטרופּוס, אַכטונג גי- בער, אַדמיניסטראַטאָר, פון די אידן, (ג*). אזוי צום ביי שפיל: ער האָט געזאָגט צו רבי יהודה'ן, ברודער פון רב סלא חסידא:

קאָך דיך נישט, צאָרן נישט, וועסט דו נישט זינדיקן; שיכור נישט וועסט דו נישט זינדיקן, (ד).

ווען אחשוורוש האָט אונטער געשריבן דעם באַפעהל צו אום בריינגן די אידן, איז אליהו געלאָפּן באלד אין צעשראָ- קענער איילעניש צו די צדיקים פון דער וועלט, און צו די ערשטע נביאים, און ער האָט געזאָגט צו זיי: הימל, ערד, און אלע הימלישע הערשאַפטן קלאָנגן ביטער. אַ ציטערניש פון אַ גע- ווינערין האָט אַרום געכאַפט די גאַנצע וועלט, און איר זיצט און שווייגט! האָבן זיי געפרעגט אים „פאַר וואָס?“ האָט ער געענטפערט זיי, „ווייל די אידן האָבן באַטייליקט זיך אין אחשוורוש'ס סעו- דה“...

האָט משה רבינו געפרעגט אים: „איז פאַראַן אַ כשר'ער מענטש אין דעם דור?“ און ער האָט געענטפערט אים: „סע איז פאַראַן צווישן זיי איינער מיט דעם נאַמען מרדכי.“ האָט משה געזאָגט

(ה) פאַרגלייכט די נוסחאות, ווערסיעס אין איר ז, ענדע יג און י"ש אסתר תתרטו.

(ו) זעט ענדע מסכת עדיות.

(ז) מנחות מה, א און רש"י דארט.

(ג) ק"ר ד, א; י"ש יחזקאל, ענדע תתקסט. (ג*) י"ר בראשית כ, ב, אונטן.

(ד) ברכות כט, ב, אונטן, און זעט יומא

יט, ב—א.

אליהו" (ח) ביו אליהו וועט קומען, ט). אפשר וועט קומען אליהו און דער-קלעהרן פאר ריין, זאכן וועלעכע מע האט געהאלטן פאר נישט ריין, י).
 ער גלייכט אויס אפילו א מחלוקת, מיינונגס פארשידנהייט אין לערנען צווישן די מלאכים מיכאל, גבריאל, א). אבער סע זיינען פאראן אכצן זאכן, וועגן וועלעכע מע וועט נישט פאלגן אפילו אליהו'ן מיט זיין בית דין, ב).
 ער לערנט קינדער ווי צו בעטן דעם אייבערשטן מחילה, פארניכונג פאר זיי-ערע עלטערנס זינד, ג).
 ער איז געווארן בעהאלטן ביו משיח וועט קומען, ז*).
 ער וועט לעבן ביו משיח וועט קומען, ד).
 אין משיח'ס צייטן וועט ער ווערן אנטפלעקט, און ער וועט באַלד פאר-שווינדן, ה).
 ער וועט קומען דריי טעג איידער

משיח וועט קומען. ער וועט אַוועק שטעלן זיך אויף די בערג פון ישראל און וועט וויינען און קלאַנג און זאָגן: לאַנג פון ישראל, ווי לאַנג נאָך וועסט דו שמעהן פאַרוויסט! זיין קול וועט ווערן געהערט פון איין עק וועלט ביז צו דעם צווייטן. און ער וועט זאָגן צו זיי: שלום, פרידן איז געקומען אויף דער וועלט, ווי דער פסוק זאָגט, „הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום" (ו) זע, אויף די בערג שטייען דעם בשורה אַן זאָגערס פיס, ער פראַקלאַמירט, לאַזט סערן שלום, פרידן. ווען די רשעים וועלן הערן דאָס, וועלן זיי אַלע פרייען זיך און זאָגן איינער צו דעם אַנדערן, שלום, פרידן איז געקומען צו אונז.
 דעם צווייטן טאָג וועט ער קומען און אַוועק שטעלן זיך אויף די בערג פון ישראל און זאָגן: גוטס קומט אויף דער וועלט, ווי דער פסוק זאָגט „מבשר טוב" (ז) ער זאָגט אַן גוטס.

ח) ברכות לב, ב, אונטן; ירושלמי ברכות פרק א, הלכה א.
 ט) זעט צום ביי שפיל: שקלים ז, א, הלכה ה; בבא מציעא ג, א; כ, א און פאר-גלייכט דאָס לשון אין בבא מציעא כט, ב און ל, א; בבא בתרא צד, ב; ירושלמי בבא מציעא פרק ב, הלכה ט, און פרק ג, הלכה ג די גמרא נוצט אָפט דאָס וואָרט „תיקו" צו זאָגן אַז די פראַגע איז נישט געוואָרן פאַר ענטפערט. סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז תיקו מאַכט תשבתי יתרו קושיות ואבעיות, אליהו וועלעכער וועהרט אַן גערופן תשבתי וועט פאַר ענטפערן די נישט פאַרענטפערטע פראַגעס, אַרגומענטן...
 בעלי דקדוק, די גראַמאַטיקערס זאָגן פשוט אַז דאָס וואָרט תיקו קומט פון דעם וואָרט „קום" סע בלייבט שטעקן, סע איז נישט פאַרענטפערט. אויף פאַרלאַמענטאַרישן ענג-ליש הייסט עס, אַוועק לייגן אויף דער פאַלי-צע, אַרײַן לייגן אין די „פיליס".
 סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז תיקו מיינט אַ טעקע, „בריה טאָש", אַרײַן לייגן אין דער

טעקע, און זאָל עס ליגן דאָרט. ביו... אַלאָ, ווי סע ווייזט אויס וועט אויך דאָס וואָרט „תיקו" דאַרפן וואָרטן אויף אליהו'ס זכור לטוב, אויסטייטשונג.
 י) פסחים יג, א.
 א) בבא בתרא עה, א און זעט דאָרט רש"י און תוספות אונטער דעם וואָרט פליגי.
 ב) עבודה זרה לו, א, און זעט רש"י דאָרט. וועגן די אַכצן זאָכן זעט שבת יג, ב, אונטן.
 ג) ק"ר ד, א; י"ש זכריה, ענדע תתקסט.
 ג*) סע"ר פרק טו, זעט רד"ל אין פראַע ענדע פרק מג, נאָטע פה; רמב"ם שמות יז, ענדע פסוק ט, פאַרגלייכט בחיי ענדע בשלח.
 זעט זוטא א' ענדע פרשה ז.
 ד) אר"ב נוסחא ב', ענדע פרק לח, זעט סע"ר פרק טז, אין תוספתא סוטה פרק יב, 5, איז דאָס לשון „שנגנו אליהו", ער איז גע-וואָרן בעהאַלטן.
 ח) שה"ק זייט לו; ס"ה נו, א.
 ז) נחום ב, א, זעט ישעיה נב, ז.
 ז) ישעיה נב, ז.

אנב, ער וועט נישט קומען פרייטאָג
און ערב יום טוב, כדי די אידן זאלן
נישט דארפן איבער לאָזן זייער צו
גרייטן אויף שבת און געהן מקבל זיין,
אויף נעמען, אים, ה).
איז אליהו געוואָרן באַשמראַפּט אַ
מאַל?

י. פאַר גיבן אַרויס אַ הימלישן סוד,
סעקרעט, האָט מען מקיים פּסק געווען,
באַשמראַפּט, אים מיט זעכציק פּייערדיקע
שמיץ, ו).

און סע איז כדאי צו נאַטירן, באַמערקן
אַז כמעט אומעטום אין תלמוד, מדרש,
אגדה, זחר, ליטורגיע תפילות, וואו סע
ווערט דערמאָנט דער נאַמען אליהו
ווערט געזאָגט זכור לטוב. דאַקעגן ביי
די נעמען פון די אַנדערע טויזנטער
מלאכים און תנ"כ־ישע און תלמוד־ישע
פּערזענלאַכקייטן, וועלאַכע ווערן דער-
מאָנט, געפּינט זיך דער אויסדרוק זכור
לטוב געציילטע מאַל.

דעם דריטן טאָג וועט ער קומען און
זאָגן: אַ הילף קומט אויף דער וועלט,
ווי דער פּסוק זאָגט „משמיע ישועה“, ז)
ער לאָזט הערן הילף... ח).

ער וועט קומען אָן זאָגן די גוטע
בשורה וועגן משיח'ס קומען.

דער פּסוק זאָגט: „הנה אנכי שולח
לכם את אליה הנביא לפני בוא יום
הגדול והנורא“, ט) דער אייבערשטער
זאָגט: איך וועל שיקן צו אייך דעם
נביא אליה איידער סע וועט קומען דער
טאָג פון דעם אייבערשטן, דער גרויסער
און דער פּורכטיגער, י).

ער וועט אויס לייזן די אידן, א).
תחיית המתים, דאָס לעכעדיק מאַכן
די טוימע, וועט ווערן דורך געפּירט
דורך אליהו, ב).

ער וועט בריינגן צוריק דאָס בעהאַל-
טענע קריגל מיט דעם מן, דעם שמן
המשחה, דעם זאַלב בוימל, ג) און אהרן
הכהן'ס שמעקן, ד).

מר"ש 80; תנת. בשלח כא; מה"גב' 179.

ד) תנחומא בשלח כא.
ה) פסחים יג, א; רש"י עירובין מג, ב,
ערשטע דריי שורות, און תוספות דאָרט אונ-
טער דעם וואָרט האַי.
ו) זעט איינצלהייטן אין בבא מציעא פה,
ב, אונטן.

זעט זייטן ו, 283; ב, 271.

זעגן דער אידענטיטעט פון אליהו
מיט פּונחט'ן וועט געפּונען זיך אין
דער אָפּ האַנדלונג, אין דעם קאַ-
פיטל, אַליהו דער מענטש.

ח) פ"ר פּיסקא לה, זייט קסא, א.

ט) מלאכי ג, כג.
י) פ"ר קסא, א; רש"י עירובין מג, ב,
ערשטע שורה און תוספות דאָרט אונטער
דעם וואָרט דלא; פסחים יג, א; מעשה דניאל
ע"ה אין בית המדרש חדר ה, עדיציע יע-
ללינעק, זייט 128. זעט ס"ה גז, א.

א) פ"ר פּיסקא ד, יג, א.
ב) זעט: מסכת שקלים ענדע פרק ג;
ירושלמי שקלים ענדע פרק ג; ב"ר עז, א;
שיר א, א, ט; ד"ר י, י; שו"ט עת, ה; י"ש
וישלה קלב; יל"ה סט, כז.
ג) מר"י בשלח גא, ב, אויסגאַבע אום;

דער מלאך המות

פ מ א ל

אַזוי ווי מלאך המות, סמאל, שטן, יצר הרע, משחית, נחש ווערן אָפט אידענטיפיצירט אין תלמוד, מדרש, אגדה, זהר, קבלה, ראשונים און אחרונים ליטעוואָטור, איז עס רוטאַט צו פאָרגלייכן אוחטענס די פאַרשידענע נוסחאות, גירסאות, ווערסיעס און ווער סע זאָגט וואָס.

בעשאַפּער איין געפירט מוים אין דער וועלט, (ה). קומט אויס אז ער איז נישט געוואָרן בעשאַפּן פאַר דעם זעקסטן טאָג.

סע איז פאַרצן אַ מיינונג אז קין איז געווען מלאך המות הונדערט און דריי-סיק יאָר, (ז).

דעם זעקסטן טאָג זיינען געשען דריי ווינדערס: אדם און חוה זיינען געוואָרן בעשאַפּן, (*); זיי האָבן פאַרקעהרט; און זיי זיינען געוואָרן עלטערן, (ז). קומט אויס אז דער מלאך המות איז געוואָרן בעשאַפּן דעם זעקסטן טאָג.

חנוך ווערט באַצייכנט מיט מלאך המות, (ח) און חנוך איז געווען דער זעקסטער דור פון אדם הראשון'ען, (ט). לויט נאָך אַ מיינונג איז למך געווען מלאך המות, (י). למך איז געווען מתו-שלח'ס זון, און דער אַכטער דור פון אדם הראשון'ען, (א).

ווען איז געוואָרן בעשאַפּן דער מלאך המות, דער מלאך פון מוים?

סע זיינען פאַרצן מעהרערע מיינונגען וועגן דעם:

דעם ערשטן טאָג פון דעם וועלט באַשאַפּן, (א).

ביי דעם ערשטן טאָג פון דעם וועלט באַשאַפּן געפינט זיך דאָס וואָרט „תהום“, (ב). תהום און המות ענטהאַלטן די זעלבע אותיות. דרינגט מען דערפון אז דער מלאך המות איז געוואָרן בע-שאַפּן דעם ערשטן טאָג, (ג).

דער פּסוק זאָגט „והושך על פני תהום“. און תהום איז דאָך המות, והו-שך, נעמלאַך המחשיך, ער פאַר פינצ-טערט די פנים'ער פון די מענטשן, (ג*); דעם צווייטן טאָג, (ד).

ביי דעם וועלט באַשאַפּן איז דער מלאך המות נאָך נישט געווען. ערשט נאָך אדם הראשון'ס זינדיקן, האָט דער

(א) תנה. וישב אנהייב ד; ילמדנו ב'. חוקת יא.

(ב) בראשית א, ב.

(ג) י"ד בראשית יז, ב, אויבן. זעט איינצל-דייטן דאָרט.

פאָרגלייכט מיט אַנהייב מיכאל זייט 247; אַנהייב גבריאל זייט 259; אַנהייב אוריאל זייט 272; אַנהייב רפאל זייט 275; אליהו זייט 283.

(ג*) מדרש תנחומא וישב ד.

(ד) זהר בראשית מו, ב, אונטן. זעט זייט

215, נאָטע ה.

(ה) בחיי בראשית ב, ד.

(ז) תנה. בראשית אנהייב יא; י"ד בראשית נב, ב.

(*) בראשית א, פסוקים כו—כט.

(ז) ב"ר כב, ב און כד, ז; מדרש אבכיר; י"ש בראשית לה; רש"י בראשית ה, א; שה"ק ט. זעט איינצלהייטן אין אר"ג נוסחא א, פרק א; אדם הראשון באַנד ג.

(ח) י"ד בראשית נו, א.

(ט) זעט בראשית ה, פסוקים ה—יט.

(י) תנה. בראשית יא.

(א) זעט בראשית ה, פסוקים ה—כו.

משבית פאר חיות;
משחית פאר קליינע קינדער;
אף, חימה פאר מענטשן און בה-
מות, א. (א).

סע געפינט זיך אויך דער אויסדרוק
מלאכי מות, ב) מלאכים פון טויט, קומט
אויס אז סע זיינען פארצן מעהרערע
טויט מלאכים.

פון וואָס פאר אַ מאַטעריע איז סמאל
געוואָרן בעשאַפֿן?
פון גיהנם פייער, ג.)

ווי אזוי זעט אויפֿ דער מלאך המות?
זיין לענג איז פון איין עק וועלט ביז
צו דעם צווייטן, ד.)
ער איז גאַלע אויגן, ה.)

זיינע פים זיינען פון פייער, ו.)
ער האָט צוועלף פליגלען, ז.)
זיין קליידונג איז פון פייער, ח.)

וואָס פאר אַ פּאַזיציע, שטעלע, אָרט
פאַרנעמט דער מלאך המות?
ער איז:

ב) זהר בראשית לה, ב.

ו) תרגום יונתן בראשית ג, ו. זעט: זהר
בראשית לה, ב; תרגום איוב כה, ז. אין י"ר
בראשית לח, א שטעהט מלכא דמותא, דער
קעניג פון טויט.

א) מנה"מ ד, זייט 184. לויט זייט 609
קפציאל, משכיר אויף דעם אָרט פון קפציאל,
משבית. זעט חופת ב' זייט 46; ס"ח 31;
תורה, זייט 98.

ב) ד"א זייטן 105 און 110.

ג) מדרש פטירת משה רבינו ע"ה, זייט
128; דרש לפטירת משה רבינו ע"ה, זייט
588. זעט אַפקירצונגען זייט 94, אונטער דעם
וואָרט פּמ, ג.

ד) כלה 214; שמחות 258.

ה) עבודה זרה כ, ב; כלה 214; שמחות
588. זעט אַפקירצונגען זייט 94, אונטער דעם
וואָרט פּמ, ג'.

ו) כלה 214.

ז) פריא פרק יג; י"ש בראשית כה; מה"ג,
א, זייט 86.

ח) כלה 214.

האָט דער מלאך המות נאָך נעמען?
יא. ער האָט עטליכע באַצייכענונגען:

שמן, ב);

יצר הרע, ג);

מלאך המשחית, ד) דער פערדארבנ-
דיקער מלאך;

חושך, ה) פינצטערניש. ער פארפינצ-
טערט די מענטשנס פנים/ער, ה*.)

נחש, ו) דער שלאַנג וועלכער האָט אָן
גערעדט הוה"ן צו עסן פון די פארבאָמענע
פרוכט, ז) און דורך דעם האָט ער גע-
בראַכט טויט אויף דער וועלט, ח.)

לויט אָן אַנדער מיינונג איז ער געווען
טאַקע אָן אמת'ער שלאַנג, ט.)

סמאל, י);

איז פאַרצן בלויז איין מלאך המות?
ניין. סע זיינען פאַרצן זעקס מלאכי

המות, מלאכים פון טויט: גבריאל, קפ-
ציאל, משבית, משחית, אף, חימה.

גבריאל איז פאר מלכים, קעניגס;
קפציאל פאר בחורים;

ב) בבא בתרא טז, א; מה"גא' ו, ה און
כב, א זייט 316; תוספות שבת פט, א.

אונטער דעם וואָרט תורה; רש"י עירובין
כה, א אונטן, אונטער דעם וואָרט שמן;
מנה"מ ב, תפילה, זייט 377 און ד, זייט 587;
בחי בראשית ג, ענדע פסוק טו און אחרי
טו, ז; רקאנטי בראשית יב, ב); מדה 145.

זעט: שמן זייט 300; יצר הרע זייט 309;
שלאַנג ביי ארם הראשון, באַנד ג.

ג) בבא בתרא טז, א. זעט: זהר בראשית
לה, ב, אונטן; און פקודי רסב, ב—רסג, א;
מה"גא' ו, ה און כב, א זייט 316; בחי
בראשית ג, טו און אחרי טו, ז; רקאנטי
בראשית יב, ב; מדה זייט 145.

ד) זעט: ברכות טז, ב צווייטע שורה אונטן;
בחי בראשית א, לא.

ה) ויק"ר יח, ג; ש"ר ח, ו סימן א.
ה*) תנה, וישב ד.

ו) זהר בראשית לה, ב, אונטן; זהר חדש
בראשית לה; רקאנטי בראשית יב, ב.

ז) בראשית ג, פסוקים א—ז.

ח) י"ר בראשית לה, א; ארם, באַנד ג.

פלעקט דעם אייבערשטנס אַ סוד. און זיי זיינען געווארן באַשמרעאַט דערפאַר צו ווערן אַפּ גערוקט פון זייער אַרט הונד-דערט און אַכט און דרייסיק יאָרן, ה).

ער האָט פאַרפירט דעם מלאך אור-ריאל. ווען אוריאל איז געקומען אָן זאָגן וועגן יצחק'ס ווערן געבאָרן, האָט ער נישט געוויסט וועמען צו אָן זאָגן די גוטע בשורה, אברהם'ן צי שרה'ן. סמאל האָט געפינען זיך דענצמאל ביי אברהם'ס געצעלט מיט דעם צוועק צו שטרויכלען די דריי מלאכים מיטעם, צו מאַכן קאַליע זייערע שליחות'ן. האָט ער גערומן דעם בספק'דיקן, נישט זי-כערן אוריאל: דו דאַרפסט אָן זאָגן די גוטע בשורה שרה'ן. ווייל זי ווייסט דאָך נאָר נישט דערפון. אברהם'ן האָט דאָך שוין דער אייבערשטער אַליין אָן גע-זאָגט, ו).

ווען אליהו איז אַרויף אין הימל, האָט דער מלאך המות געשטעלט זיך געגן דעם. האָט דער אייבערשטער געזאָגט צו אים: איך האָב בעשאַפן דעם הימל כדי אליהו זאָל אַרויף געהן. האָט דער מלאך המות גע'טענה'ט אַז דאָס וועט גיבן די מענטשן אַ געלעגנהייט צו רעדן. האָט דער אייבערשטער געזאָגט אים:

השר הגדול שבשמים, דער גרויסער האַר וועלעכער איז אין הימל. אַבער דער אַלמעכטיקער האָט אַראָפּ געוואָרפן אים מיט זיין קאַמפאַניע שפעיטער פון זייער הייליגן שטאַנד אין הימל. סמאל האָט אָן געכאַפט מיכאַל'ן צו מיט שלעפן אים. אַבער דער אייבערשטער האָט אַפּ געראַטעוועט אים, ט).

ער איז דער קעניג פון די שדים, י).
ער איז עשו'ס שר, פאַרטרעטער אין הימל, א) אדום'ס שר, פאַרטרעטער אין הימל, ב).
ער איז רויס'ס שר, פאַרטרעטער אין הימל, ג).

ער איז דער אויף זעער אויף החי-מה, (1) צאָרן; לויט אָן אַנדער מיינונג על המחומה, מהומתא, (2) איבער צער-דערטקייט, צעטומלניש; לויט נאָך אַ מיינונג — איבער ביידע, (3).

וואָס איז סמאל'ס באַציאונג צו אַנדער-רע מלאכים?

אַ נעגאַטיווע, אַ באַטריגערישע. ער האָט געשטרויכלט גבריאל'ן און רפאל'ן דורך רומן זיי צו זאָגן „כי משחיתים אנחנו את המקום הזה" (ד) מיר פאַר-ניכטן דאָס דאָזיגע אַרט. זיי האָבן אַנט-

עס על החמה. זעט: רד"ל אות יח און רש"ש אות ד דאַרט.

(2) תרגום מגילת אסתר א, י.

(3) א"א א, י.

(ד) בראשית יט, יג.

(ה) פאַרגלייכט די פאַרשידענע ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס, אין:

ב"ר ג, ט; סח, יב און עת, ב; תרגום יונתן בראשית יט, יג; תנח"ב וירא כא; ילמדנו א, וירא כד; ש"ט וירא יט, יג; מ"א וירא יט, יג; י"ש וירא פד, ויצא קיט און וישלח קלג; ל"ט בראשית יט, יג; בחיי וירא יט, יג; י"ר וירא פט, ב.

(ו) י"ר וירא פט, א—ב. זעט בראשית יז, פסוקים טו, טז. זעט אוריאל, זייט 274.

ט) פראַ פּרקים יג, יד, כז, אויסגאַבע אים; י"ש בראשית כה, אן כז. זעט מיכאל זייט 248, נאָטע ד.

י) זהר תצא רפב, ב, לעצטע שורה.

א) תנה. וישלח ח; רש"י סוכה כט, א אונטן, אונטער דעם וואָרט אַלחיה; י"ר תולדות קי, ב; וישלח קלו, א; שמות עה, א; ימ"מ כ, כה; דרשות ב' וישלח טז, א.

אין רש"י סוטה י, ב אויבן, אונטער דעם וואָרט סימניה ווערט ער אָן גערופן אדום'ס שר.

ב) אדום מיינט עשו. זעט: תנח"ב וישלח ד; ל"ט בראשית לב, כה.

ג) רש"י מכות יב, א אויבן, אונטער דעם וואָרט שרו.

ד) א"גב' זייט ז, ב. אין א"ר ג, יב הייסט

ער איז געקומען אָן זאָגן שרה'ן אַז אברהם פירט זייער זון יצחק'ן צו דער עקידה, און די נשמה איז אַרויס געפּלויגן פון איר, ד.)

סמאל איז דאָך עשׂו'ס שר, פּאַרטרע־טער אין הימל. וואָס זשע איז געווען זיין באַציאונג צו יעקב'ן? ער האָט געוואָלט טויטן יעקב'ן נאָך אין זיין מוטערס טראַכט, ה.) אַבער דער מלאך מיכאל האָט נישט דערלאָזט, ו.) ווען יעקב האָט געקריגן שטאַרק מורא פאַר עשׂו'ן, ז.) און זיין קערפּער איז גע־וואָרן ווי וואַקס, ח.) האָט דער אַלמעכ־טיקער געזאָגט צו אים: „אל תירא כי עמך אני, אל תשתע כי אני אלוקיך, אמצתיך אף עזרתיה, אף תמכתיך בימין צדקי“, ט.) האָב קיין מורא וואָרן איך בין מיט דיר, זאָל דיין האַרץ נישט צע־געהן ווי וואַקס, י.) וואָרן איך בין דיין אייבערשטער. איך האָב געשטאַרקט דיך דורך מיכאל'ן. איך האָב געהאַלפּן דיר דורך גבריאל'ן. און איך האָב נאָך אונז

דער דאָזיקער איז נישט ווי די אַנהערע מענטשן. ער קאָן אום בריינגן דיך אין גאַנצן פון דער וועלט. דו קענסט נישט זיין שטאַרקייט.... ז.)

וואָס זיינען געווען סמאל'ס סאַמע ערשטע טעטיקייטן? ער האָט געריטן אויף דעם שלאַנג וועלאַכער האָט אָן גערעדט חוה'ן צו עסן פון די פאַרבאַמענע פרוכט, ח.) אַלץ וואָס דער שלאַנג האָט געטון און גערעדט צו אדם הראשון'ען האָט גע־שטאַמט פון סמאל'ן. ער האָט באַוואויגן אים צו טון עס, ט.) ער האָט פאַרקעהרט מיט חוה'ן, י.) לויט אָן אַנדער מיינונג האָט קיין בעשאַפעניש פאַרקעהרט מיט חוה'ן פאַר אדם'ן, א.) ער האָט געוואָלט טויטן אדם'ן, ב.) ער איז געקומען צו אברהם'ן צו אַפּ רעדן אים פון צו פירן יצחק'ן צו דער עקידה; און צו יצחק'ן צו אַפּ רעדן אים פון צו לאָזן פירן זיך צו דער עקידה, ג.)

לב און אָנהייב לה; ל"ט בראשית ד, א. זעט: אדם הראשון, אין באַנד ג; מין בוך „אברהם אבינו'ס לעבן און שאַפּונג“, 154... (ב) י"ר בראשית טז, ג. זעט אדם הראשון, אין באַנד ג. (ג) ב"ר נו, ד. זעט באַנד א, זייטן 166—167 און די קוועלעס דאָרט. (ד) ש"ט זירא כב, יח, זייט 64. זעט איינצלהייטן אין באַנד א, זייט 167. (ה) י"ש תולדות קי, פון מדרש אבכיר 6, 17; י"ר תולדות קיא, א. (ו) י"ש תולדות קי, פון מדרש אבכיר, 6, 17; י"ר תולדות קיא, א. זעט: הושע יב, ד און תרגום רש"י, א"ע, רד"ק דאָרט; חולין צב, א, צווייטע שורה אויבן, און רש"י דאָרט. (ז) בראשית לב, ח. (ח) תנח"ב וישלח ו. (ט) ישעיה מא, י. (י) זעט רש"י ישעיה מא, י.

ז) ש"כ"ל ד, א—ב; זהר רות און זעט איינצלהייטן דאָרט. (ח) פּר"א פרק יג; זהר בראשית לה, ב; י"ש בראשית כה, און זעט לה, זעט באַנד ג. (ט) פּר"א פרק יג; י"ש בראשית כה, זעט נחש אין באַנד ג. (י) שבת קמו, א; יבמות קג, ב; סוטה ט, ב, ערשטע שורה; עבודה זרה כב, ב; פּר"א אָנהייב פרקים כא און כב; תרגום יונתן ד, א און פירוש יונתן דאָרט; זהר בראשית לו, א; מו, ב אויבן; חיי שרה קכו, א און ב; אחרי עו, ב און עט, א, אונטן; מ"א בראשית ג, יב; מה"גא' א, ו, 88 און ד, א; רש"י סוטה ט, ב ערשטע שורה; י"ש בראשית ענדע כה, אָנהייב לב און אָנהייב לה; רקאַנטי בראשית יב, ג; טו, ג און ד; לא, ב; י"ר בראשית יג, א; לה, א; מא, ב; מו, א און ס, ב; יתרו נו, ב, דריטע שורה; ואתחנן ו, א; רוכל ספר ב', כג, ג, א. (א) ב"ר אָנהייב פרשה כב; י"ש אָנהייב

טערט זיי, כדי מע זאל פארארטיילן זי צו ווערן פארברענט. סע זאל נישט קומען ארויס פון איר דוד המלך, וועלעך-כער וועט שלאגן אדום'ן אין גיא מלח. איז געקומען גבריא'ל, און ער האט צו-ריק גענעהנמערט זיי, ז).

טער געלעהנט דרך מיט דער גרעכטיקייט פון מיין רעכטער האנט, א). ער האט גערענגלט זיך מיט יעקב אבינו, ב). לויט אן אנדער מיינונג איז עס געווען מיכאל, ג).

ווער איז געווען די תמר? שם בן נח'ם טאכטער, ח) און יהודה'ס שוור, ט). לויט אן אנדער מיינונג איז זי נישט געווען שם'ס טאכטער, י).

ווי ווער האט דער מלאך באוויזן זיך צו יעקב'ן? סע זיינען פאראן צוויי מיינונגן: ווי א פאסטאך, ד); ווי דער הויפט פון א רויבער באנ-דע, ה).

ווי אזוי האט סמאל באצויגן זיך צו משה'ן? זיין גאנץ לעבן האט משה רבינו גע-וואלט בענטשן די אידן, און דער מלאך המות האט נישט געלאזט אים. אבער ענדליך פאר זיין פטירה, האט משה גע-בינדן אים אונטער זיינע פיס. און ער האט געבענטשט די אידן, א).

ווי האט סמאל באצויגן זיך צו יעקב'ס קינדער? ווען סע זיינען געווארן געפינען די סי-מנים וועלעכע יהודה האט געגיבן תמר'ן נאך זיין פארקעהרן מיט איר, ו) איז געקומען סמאל, אדום'ס שר, פארטרע-טער אין הימל, און ער האט דערוויי-

ה) ב"ר עז, ב; שי"ר ג, אויף פסוק ו, סימן ג.
זעט אומעטום ווער סע זאגט וואס און פאר-גלייכט די פארשידענע נוסחאות, ווערטייעס.
זעט מיכאל 254, ח, ט; גבריא'ל 264-265.
ז) בראשית לח, כד—כו.
ז) סוטה יב און רש"י דארט אויבן, אונטער דעם ווארט פימניה.
ח) ב"ר פה, י; און מהרז"ו דארט; תנח"ב וישב יז; מ"א וישב לח, כד; אג"ב סג; רש"י בראשית לח, כד און זעט דארט רמב"נ; י"ש וישב קמה; ל"ט וישב לח, כד; ש"ט וישב לח, כד; מה"גא' לח, ו; בחיי בראשית לח, כד.
ט) בראשית לח, פסוקים יא, און יג; דברי הימים א', ב, ד.
י) זעט רש"י סוטה י, א אונטן, אונטער דעם ווארט יתומה; תרגום יונתן בראשית לח, ו.
יא) פר"כ קצח, ב, אויסגאבע אום; י"ש הברכה תתקנא.

א) תנח"ב וישלח ו, פארגלייכט: ב"ר מד, ג און סה, יט; י"ש תולדות קטו און ישעיה תמט אויף קאפיטל מא.
זעט מיכאל זייט 253; גבריא'ל זייט 264.
ב) תנח. וישלח ח; מ"א בראשית לב, כה.
אין: ב"ר עז, יג; שי"ר ג, אויף פסוק ו סימן ג; י"ש וישלח קלב און קלג; תרגום יונתן און רש"י בראשית לב, כה און לג, י; ש"ט בראשית זייט 183, אויבן; ל"ט בראשית לג, פסוקים י און יח שטעהט בלויז עשו'ס שר.
אין: ל"ט בראשית לג, כ; ש"ט בראשית לג, זייט 188, סימן קכח שטעהט בלויז מלאך.
ג) זעט: תנח"ב וישלח ז; י"ש וישלח קלב, פון מדרש אבכיר. זעט אומעטום ווער סע זאגט וואס.
ד) זעט: ב"ר עז, ב; שי"ר ג, אויף פסוק ו, סימן ג; תנח"ב וישלח ז; ש"ט בראשית זייט 182; י"ש וישלח אנהייב קלב; ל"ט בראשית לב, כה.

סמאל'ן האָט אָן געכאַפט אַ צימערן און אַ טרעסלען, ווי דאָס צימערן און טרעסלען פון אַ געווינערין. ער האָט נישט געקאָנט אָן הייבן צו רעדן, ביז משה האָט ענדליך אָן גערופן זיך צו אים און געזאָגט:

„קיין פרידן צו די רשעים, זאָגט דער אייבערשטער. וואָס ווילסטו דו דאָ?"
סמאל: „איך בין געקומען געמען דיין נשמה."

משה: „ווער האָט געשיקט דיך?"
סמאל: „דער וועלאַכער האָט בעשאַפן אַלע בעשאַפנישן."
משה: „דו וועסט נישט באַקומען מיין נשמה."

סמאל: „די נשמות פון אַלע באַוואוי-נערס זיינען איבער געגיבן מיר."

משה: „איך האָב מעהר קראַפט פון אַלע וועלט באַוואוינערס."

סמאל: „אין וואָס באַשטעהט דיין קראַפט?"

משה: „איך בין עמרס'ס זון. איך בין געוואָרן געכאַרן גע'מל'ט. אין דעם מאָג פון מיין געבורט האָב איך געקאָנט גלייך רעדן און געהן. איך האָב גערעד מיט מיין פאָטער און מיט מיין מוטער, און איך האָב אַפילו געזויגן קיין מילך.

ווען איך בין געווען אַלט דריי חדשים, האָב איך שוין געזאָגט נביאות אַז איך וועל מקבל זיין, אָן נעמען, דאָס געזעץ פון פייער פלאַם. איך בין געגאַנגען אין דעם קעניגס פאַלאַץ און האָב גע-נומען אַראָפּ די קרוין פון זיין קאַפּ.

ווען איך בין געווען אַלט אַכציק יאָר האָב איך געטון צייכנס און ווינדערס אין מצרים. איך האָב געפירט אַרויס זעקס הונדערט טויזנט אידן פון דאָרט פאַר די אויגן פון אַלע מצריים. איך האָב

משה רבינו האָט גענומען אַוועק אַפילו דעם גלאַנץ פון סמאל'ס אויגן, (ב).

איז סמאל געווען גענוג מעכטיק צו נעמען אַוועק משה רבינו'ס נשמה?

ניין. ווען מע איז געקומען משה רבינו'ס צייט צו פאַרלאָזן אונזער ערדישע וועלט, האָט דער אַלמעכטיקער געהייסן מי-כאַל'ן געהן און בריינגען משה'ס נשמה. האָט מיכאַל געזאָגט צו דעם איי-בערשטן: האָר פון דער וועלט, איך בין געווען משה'ס רבי. ער איז געווען מיין תלמיד. קאָן איך נישט צו זען זיין טויט. און ער איז נישט געגאַנגען, (ג).

האָט דער אַלמעכטיקער געהייסן גב-ריאַל'ן געהן און בריינגן משה'ס נשמה. האָט גבריאל געזאָגט צו דעם איי-בערשטן: האָר פון דער וועלט, ווי אזוי קאָן איך צו זען דעם טויט פון דעם יעניגן, וועלאַכער איז גלייך ווי זעקס הונדערט טויזנט! און ער איז נישט געגאַנגען, (ד).

האָט דער אַלמעכטיקער געכאַטן סמ-אַל'ן צו געהן און בריינגען משה'ס נשמה. האָט סמאל אין איין סעקונדע אָן גע-נומען זיך מיט צאַרן, אָן געגורט די שווערד, געוויקלט זיך איין אין אכז-ריות, גרויזאמקייט און געלאַזט זיך צו משה'ן.

ער האָט געטראָפן משה'ן זיצן און שרייבן דעם שם המפורש, דעם איי-בערשטנס נאָמען וועלאַכן מע טאָר נישט אַרויס רעדן. דער גלאַנץ פון משה'ס פנים איז געווען גלייך ווי דער זון שוין. ער אַליין האָט אויס געזען ווי אַ מלאך. האָט סמאל דערשראָקן זיך און געטון אַ זאָג: „אמת, מלאכים קאָנען מאַקע נישט נעמען זיין נשמה."

אגדה, זייט 144, גאָטע 605, אין דייטש, ניו יאָרק, 1932.

(ג) ד"ר יא. י.; י"ש וילך תתקמ.
(ד) ד"ר יא. י.; י"ש וילך תתקמ.

(ב) ד"ר ענדע הברכה; דרש לפטירת משה רבינו ע"ה נו, ב. זעט מיינע ביכער: „משה רבינו זיין לעבן און שאַפונג", זייטן קפ-קפט, אין אידיש; „מאָזעס אים ליכטע דער

וועל איך קאנען טון דאס. אבער עמרם'ס זון קאן איך נישט ביי קומען. איך בעט דיך, שיק נישט מיך צו אים."

"דו רשע", זאגט דער אלמעכטיקער צו אים, "פון גיהנם פייער ביזט דו בער שאפן און אין גיהנם פייער וועסט דו ווערן פערוואנדלט צוריק. צו ערשט ביזט דו געגאנגען פול מיט פרייד. און נאך דעם ווי דו האסט געזען זיין גרויסקייט ביזט דו געקומען צוריק. געה און בריינג זיין נשמה."

האט סמאל בא'לד געצויגן ארויס זיין שווערד פון דער שייד, און ער איז אוועק צו משה'ן. משה איז געווארן אין כעס. ער האט געכאפט דעם שמעקן אויף וועלאכן סע איז געווען אויס געקריצט דער שם המפורש, דעם אייבערשטנס נאמען וועלאכן מע טאר נישט ארויס רעדן, און ער האט דערלאנגט סמאל'ן מיט זיין גאנצן כוח, (ח).

סמאל איז געפלוין אוועק פון אים. משה איז נאך געלאפן אים מיט דעם שם המפורש. ער האט גענומען אוועק פון סמאל'ן דעם גלאנץ פון זיינע אויגן. און דער רשע, דער ביזווייכט סמאל איז געווארן בלינד, (ז).

האט נאך עמיצער א הויך, אויפער, משה'ן, געזען סמאל'ן?
יא. שלמה המלך האט געזען ווי דער מלאך המות קוקט אויף זיינע סעקרע-טארן אליחורף און אחיה, און קריצט מיט די ציין, (ז).

האט עמיצער א הויך, אויפער משה רבינו, גערעד מיט סמאל'ן?

אידיש], זייטן קפו—קפה.

"מאזעס אים ליכטע דער אגדה" [אין דייטש], זייטן 144—142.

(ז) ירושלמי כתובות פרק יב, הלכה ג. זעט דארט אינצלהייט, און פארגלייכט מיט סוכה ג, א.

געשאפטן דעם ים סוף אויף צוועלף טיילן און האב פערוואנדלט דאס ביטער-רע וואסער אין זים וואסער.

איך בין געשטיגן ארויף און באטרעטן דעם וועג פון דעם הימל. איך האב גע-פירט מלחמה געגן די מלאכים און האב מקבל געווען, אן גענומען די תורה פון פייער. איך האב פארבראגן מיך הינטער א פייער זייל און גערעד מיט דעם אל-מעכטיקן, "פנים אל פנים". איך האב גע-זיגט אין דער הימלישער פאמיליע און אנדעקט זייערע געהיימנישן צו די מענטשן קינדער.

איך האב דערהאלטן דאס געזעץ פון דעם אייבערשטנס רעכטער האנט, און האב געלערנט עס דעם פאלק ישראל. איך האב געפירט קריג מיט סיחון'ען און מיט עוג'ן, די העלדישע קעניגס פון דער וועלט, וועלאכע זיינען געווען אזוי הויך, אז אין דער צייט פון דעם מכול האט דאס וואסער דערגרייכט בלויז צו זייערע קנעכלס. איך האב געהייסן דער זון און דער לכנה צו שמעהן שטיל, און מיט דעם שמעקן אין מיין האנט האב איך אום געבראכט ביידע קעניגס. ווער פון די באוואוינערס פון דער וועלט האט באוויזן אזעלאכס?

געה אוועק פון דאנען, דו רשע. האסט קיין רעכט צו רעדן אזוי צו מיר. געה, פלי פון מיר. איך גיב דיר נישט מיין נשמה."

סמאל האט אום געקעהרט זיך צו דעם אייבערשטן און געזאגט: "האר פון דער וועלט, ווען דו זאלסט בא-פעלן מיר צו איבער קעהרן דאס גיהנם,

(ח) מדרש פטירת משה רבינו ע"ה, זייט 128; דרש לפטירת משה רבינו ע"ה נח, ב. זעט די אפיקירצונגען זייט 94, אונטער דעם ווארט פמ"ג.

(ז) ד"ר יא. י; י"ש וילך תתקמ.

זעט מיינע ביכער: "משה רבינו'ס לעבן און שאפונג" אין

דו האַסט איין פּאַלק אויף דער ערד וואָס איז ווי מלאכי השרת, די דינסט מלאכים אין הימל. פונקט ווי דינסט מלאכים זיינען בורווים, אזוי אויך זיינען די אידן בורווים [באַרפּוס, אַהן שיך] יום הכיפורים. פונקט ווי די דינסט מלאכים עסן נישט, טרינקען נישט; אזוי אויך די אידן. זיי עסן נישט, טרינקען נישט יום הכיפורים. פונקט ווי די דינסט מלאכים שטייען אויף זייערע פיס, אזוי די אידן. זיי שטייען אויף זייערע פיס יום הכיפורים. פונקט ווי ביי די דינסט מלאכים הערשט שלום, פרידן, אזוי אויך הערשט שלום צווישן די אידן יום הכיפורים. פונקט ווי די דינסט מלאכים זיי-נען ריין פון יעדער זינד. אזוי אויך זיי-נען די אידן ריין פון יעדער זינד יום הכיפורים. ווען דער הייליגער, געלויבט איז ער, הערט דאָס פון די אידנס אָן קלאַגער אַלוי, פאַרגיבט ער אַלע אידן פון גרויס ביז קליין, (ד).

וואָס איז סמאל'ס באַצייאונג צו אידן?
 ער קלאַגט אָן די אידן, (ח). ער האַט אָן געקלאַגט די אידן ווען זיי האָבן פאַר-לאָזט מצרים. ער האַט גע'מענה'ט צו דעם אייבערשטן: האַר פון דער וועלט, ביז איצט זיינען זיי דאָך געווען געצן דינערס, וואָס זשע שפּאַלטסט דו דעם ים פאַר זיי ... (ז).

יא. סמאל האַט גערופן רבי יהושע בן לוי ער זאָל נישט טון דריי זאַכן, (ח). ווען רבי יהושע בן לוי האַט בעדאַרפט שטאַרבן, האַט מען געהייסן דעם מלאך המות געהן טון זיין ווינשט. ווען ער האַט באַוווּן זיך צו ר' יהושע'ן האַט ער געזאָגט צו אים: פיר מיך אין גן עדן, און ווייז מיר מיין אָרט ... (ט). רבי שמעון בן חלפתא, האַט גערעד מיט אים, און ער האַט אַפילו אָפּ געראַ-טעוועט אַ קינד פון אים, (י). דעם אמורא שמואל'ס פאַמער האַט גע-רעד מיט אים, (א).

שמעל'ס סמאל זיך איין אַ מאָל פאַר מענטשן?
 יא, אַבער נאָר פאַר אַ געוויסן קלאַס מענטשן.
 ווען יעקב'ס קינדער האָבן געטויט די איין וואוינערס פון שכם, איז סמאל געקומען פאַר דעם הימלישן געריכט, און ער האַט געמאַנט זייער בלוט. האַט מען געענטפערט אים: ווער האַט באַ-שטימט דיך אַלס מאַנער פאַר גע'מל'שע מענטשן. דו קאַנסט טענה'ן בלויז פאַר געצן דינערס, (ב).
 ווען סמאל זעט אַז סע איז נישט גע-וואָרן געפינען אָן עבירה ביי די אידן יום הכיפורים, זאָגט ער פאַר דעם היי-ליקן ברוך הוא: האַר פון די וועלטן,

כא; ש"ר מג, ד; ר"ר אנהייב פתיחתא; תנה. קדושים ו; ש"ט אנהייב מזמור א; יל"ה א, ט; י"ש תולדות קטו און יחזקאל שמ; רש"י דניאל ז, טז; רש"י סוטה מ, ב אונטער דעם וואָרט אין ישיבה. זעט ישעיה ז, ב און רש"י א"ע דאָרט.
 (ד) בחיי אחרי טו, ז. אין פראַ פרק מו איז עס פאַרקירצט. דאָרט שטעהט השמן אויף דעם אָרט פון סמאל, און זעט דאָרט רד"ל סימנים גה—סא.
 (ה) ש"ר יח, ה. זעט שמו, זייט 301.
 (ו) ויק"ר כא, ז; מדרש אבכיר מב.

(ח) זעט: ברכות נא, א; י"ש זכריה תקע.
 (ט) כתובות עז, ב.
 (י) ד"ר ט, א; ק"ר ג, פסוק ב, סימן און זעט מהר"ז דאָרט; י"ש משלי תתקמו.
 (א) עבודה זרה כ, ב.
 (ב) ש"כ"ל יא, ב, אונטן.
 (ג) די מלאכים האָבן קיינע קנאַכלן, [קנעכל, קנעכלס]. זיי קאַנען נישט זעצן זיך. זעט ווער סע זאָגט וואָס, און פאַרגלייכט די נוסחאות, ווערסיעס אין: ירוש. ברכות פרק א, הלכה א; חגיגה טו, א; פראַ פרק מו, אויסגאַבע אים; ב"ר סה,

האָט געקאָנט טון אים גאָר נישט. ווייל דוד האָט נישט אויף געהערט צו לערנען. הינטער דעם הויז איז געווען אַ סוד. איז געגאָנגען דער מלאך המות, און ער האָט געשאַקלט די ביימער צו מאַכן אַ גערויש. דוד האָט געלאָזט זיך געהן אַרום זען וואָס סע טוט זיך דאַרט. האָט די טרעפּ איין געבראַכן אונטער אים. ער איז געבליבן שטיל. זיין נשמה איז אַרום געגאָנגען, א.)

נעמט סמאל אַוועק די נשמה פון יעדן מענטשן?

ניין. ער האָט געהאַט קיין שלימה, קיין מאַכט איבער אברהם'ן, יצחק'ן, יעקב'ן, אהרן'ען, מרים'ן, ב.)
 דער מלאך המשחית, דער פּערדאַרבנ-דיקער מלאך האָט קיין שלימה, קיין מאַכט, איבער די פרומע. ווייל זייער טויט איז דורך דער שכינה, ג.)

האָט סמאל מאַכט איבער מענטשן אַהן אונטערשיד וואו זיי געפינען זיך?
 ניין. ער האָט געהאַט קיין מאַל שלימה, מאַכט, אין לוו, ד.)

זיינען פאַראַן אַ מאַל סימנים, צייכנס אַ סמאל קומט נעמען אַוועק עמיצנס נשמה?

ווען ער קומט אין אַ שטאַט אַריין וויינען די הינט.
 אגב, ווען אליהו זכור לטוב קומט אין אַ שטאַט אַריין שפּילן די הינט זיך, ה.)

וואָס טוט סמאל ווען אַ קראַנקער האַלט ביי שטאַרבן?
 ער שמעהט נעבן דעם קראַנקן צו קאַפענס מיט זיין אַרום געצויגענער שווערד אין זיין האַנט, ז.)
 דוד המלך האָט געבעטן:

„הודיעני ה' את קציי, לאַז מיך וויסן, אַ איבערשמער, מיין ענד; „ומדת ימי מה היא,“ און וואָס איז די מאַס פון מיינע טעג; „אדעה מה חדל אני,“ (ח) איך וויל וויסן ווען איך וועל אויפהערן לעבן. איבערשמער: סע איז אַ גורה פאַר מיר, נישט צו לאַזן וויסן אַ מענטשן זיין ענה, און די מאַס [צאַל] פון זיינע טעג. דו וועסט שטאַרבן אין אַ שבת.

דוד: לאַז מיך שטאַרבן אין אַ זונטיק. איבערשמער: סע איז שוין געקומען די צייט פון דיין זון שלמה'ס קיניגן. און איין מלכות, קעניגרייך, רירט נישט אַן דאָס צווייטע אַפּילו אַ האַרם ברייט. דוד: לאַז מיך שטאַרבן פּרייטיק.

איבערשמער: „כי טוב יום בחצריך מאלף,“ (ט) מיר איז ליבער איין טאַג ווען דו זיצסט און לערנסט תורה, פון טויזנט קרבן עולות וואָס דיין זון שלמה וועט מקריב זיין פאַר מיר אויף דעם מזבח.

איז דוד געזעסן יעדער שבת, און ער האָט געלערנט אַ גאַנצן טאַג. וואַרן תורה שיצט געגן טויט, י.)

דעם שבת ווען דוד האָט בעדאַרפט אַרום הויכן די נשמה, איז דער מלאך המות געשטאַנען פאַר אים. אַבער ער

ז) עבודה זרה כ, ב. זעט מסכת שמחות, זייט 252.

ח) תהלים לט, ה און תרגום דאַרט. רש"י טייטשט: ווען וועלן מיר ווערן פטור פון דער צרה. זעט דאַרט: א"ע, רד"ק, מצור דות'ן.

ט) תהלים פד, יא.
 י) רש"י שבת ל, ב. ערשטע שורה. און זעט סוטה כא, א.

א) שבת ל, א—ב.

ב) בבא בתרא יו, א; מה'גא' כד, א; י"ש חיי שרה קו.

ג) בחיי בראשית א, לא.

ד) זעט: ב"ר סט, ח; סוטה מו, ב; תדא"ז פרשה טז; י"ש ספר שופטים לח; רש"י סוכה נג, א אונטער דעם וואָרט דקא.

ה) בבא קמא ס, ב.

וואָס וועט זיין סמאל'ס פונקציע, טע-
מיקייט אין דער צוקונפט?

לעתיד לבוא, אין דער צוקונפט, אין
משיח'ס צייטן וועט ער ווערן דער אויף
זעער איבער די געצן דינערס, (ח).

ווי אזוי קאָן דער מלאך המות זיין
אומגעטום איבער דער גאַנצער וועלט?
ער פליט אַרום איבער דער גאַנצער
וועלט מיט אַכט שווייבן, (ו); אין אַ
מגפה, אין דער צייט פון אַ פעסט, מיט
איינ שווייב, (ז).

דער שטן

נחש, דער שלאַנג וועלכער האָט אָן
גערעדט חוה'ן צו עסן פון דעם עץ הדעת,
פון די פאַרבאָטענע פרוכט, (ח).
לויט אָן אַנדער מיינונג, איז דער
שלאַנג געווען טאָקע אָן אמת'ער
שלאַנג, (ו).

די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט
הנחש צוזאמען מיט דעם וואָרט, באַ-
טרעפט דריי הונדערט פיר און זעכציק,
פונקט ווי די צאָל פון די אותיות פון
דעם וואָרט השטן, (ז).

וויפל שטן'ס, שטנים, זיינען פאַראַן?
דריי, (ח).

פון וואַנען אורשפרונגט דער שטן?
ער איז געקומען אויף דער וועלט אין
איינעם מיט חוה'ן. אין דער תורה גע-
פינט זיך קיין „ס" ביז חוה איז געוואָרן
בעשאַפן, ביז „ויסגר", (א). אַ „ס" פער-
בייט זיך אויף אַ „ש". דרינגט מען דער-
פון אַז דער שטן איז געקומען אויף דער
וועלט אין איינעם מיט חוה'ן, (ב).

האָט דער שטן נאָך נעמען?
יא, ער ווערט באַצייכנט מיט:
מלאך המות, (ג);
סמאל, (ג*);
יצר הרע, (ד);

רקאַנטי בראשית יב, ב.
זעט מלאך המות זייט 292; יצר הרע זייט
309; שלאַנג, נחש, זעט ביי אדם, באַנד ג.
ג*) זעט אָנהייב סמאל.

(ד) בבא בתרא טו, א; זהר פקודי רסב,
ב—רסג, א; מה"גא' ו, ה און כב, א, זייט
316; רש"י שבת פט, א אונטער דעם וואָרט
בא השטן און יומא טו, ב אונטער דעם וואָרט
השטן; רש"י קידושין ל, א, ערשטע שורה,
און פא, א, דריטע שורה אונטן; בחיי בראשית
ג, ענדע פסוק טו, און אחרי טו, ז; מנה"מ ד,
זייט 587; ספורנו בראשית ג, א.

(ח) זהר בראשית לה, ב, אונטן; ספורנו
בראשית ג, א; רקאַנטי בראשית יב, ב.

(ו) זהר בראשית לה, ב; רקאַנטי בראשית
יב, ב.

(ז) בחיי בראשית ג, אָנהייב פסוק א.
(ח) ש"ר א, א, יא.

(ו) ברכות ד, ב, אונטן; ילה"י ו, ו, אין
י"ש ישעיה תז שטעהט בחמישה, מיט פינעף
שווייבן.

(ז) ברכות ד, ב, אונטן; ילה"י ו, ו.
(ח) ב"ר כו, ב, פאַרגלייכט ילה"י יז, יא.
(א) בראשית ב, כא.

(ב) ב"ר יז, ו; י"ש בראשית כג און
דאָרט שטעהט פטן; ל"ט בראשית ב, כא;
בחיי בראשית ב, כא און אָנהייב קאפיטל ג;
י"ר בראשית לה, ב.

זעט: זהר בראשית לה, א, לעצטע צוויי
שורות; כלי יקר בראשית ב, כא.
זעט חוה, באַנד ג.

(ג) בבא בתרא טו, א; מה"גא' ו, ה און
כב, א, זייט 316; תוספות שבת פט, א אונ-
טער דעם וואָרט תורה; רש"י עירובין כו,
א, אונטן, אונטער דעם וואָרט שטן; מנה"מ
ב, תפילה, זייט 377 און ד, זייט 587; בחיי
בראשית ג, ענדע פסוק טו און אחרי טו, ז;

וועלעכער שמן איז דער ערגסטער ? סמאל איז דער גרעסטער רשע, בייז-וויכט צווישן אלע שמנים, שמן'ס, ט).

ער קלאגט אן די צדיקים וועלעכע לעבן זיך רואיג, און די וועלעכע פירן א רואיג לעבן אויף דער וועלט, ז).

וואָס זיינען דעם שמן'ס פונקציעס, מעטיקייטן ?

קלאַגט דער שמן אָן אויך גרויסע, וויכטיקע פּערזענלעכקייטן ?

ער איז דער מקטרג, דער אָן קלאַגער, דער פּראַקוראַר, דער „דיסטריקט אַטויר-ני“, י).

ער האָט אָן געקלאַגט אברהם'ן פאַר דעם אייבערשמן. ער האָט גע'מענה'ט פאַר אים: דו האָסט געליימוזעליקט אים מיט אַ זון צו הונדערט יאָר. איז פון דער גרויסער סעודה, ח) וועלעכע ער האָט געמאַכט ביי דעם אַנטוויינען דאָס קינד, האָט ער נישט געפונען פאַר נייטיק צו מקריב זיין, צו אַפּפּערן צו דיר אַפילו אַ אינג טייבעלע, ט).

ער איז מקטרג, ער קלאַגט אָן די אידן, און די פאַרטיידיגערס פאַר-טיידיגן, ב).

ער איז מקטרג, קלאַגט אָן די אידן, און מיכאל לערנט זכות אויף די אידן. דער שמן וויל רעדן. און מיכאל מאַכט אים שווייגן, ג).

ווען אַכצן טויזנט פינעף הונדערט אידן האָבן באַטייליגט זיך אין אחשוורוש'עס סעודה געגן מרדכי הצדיק'ס פאַרבאַט, האָט דער שמן מקטרג געווען, איין גע-קלאַגט די אידן, ד).

עוין אַזוי פירט דער שמן דורך זיין מיסיע ?

ער קומט יום הכּפּור מקטרג זיין, אָן קלאַגן די אידן. דער אייבערשטער בע-האַלט זייערע זינד אונטער דער קעניג-ליכער רעגאַליאַ. דער שמן קומט, און ער געפינט קיין זינד, ח).

עוין אַזוי פירט דער שמן דורך זיין מיסיע ?

ער איז מקטרג, ער קלאַגט אָן אין הימל די יעניגע וועלעכע סע לעבט זיך גוט, ז).

ער נידערט אַראָפּ, פאַרפירט די מענטשן צו זינדיקן, געהט אַרויף אויבן, רעגט אויף דעם מלך'ס צאַרן, נעמט רשות, ערלויבעניש, און נעמט אַוועק די נשמה, א).

פאַרפירט ער אויך גאַר גרויסע, וויכ-טיקע פּערזענלעכקייטן ?

מדרש דברים רבה פרשה יא, י. י) ש"ר מא, ז. זעט: ש"ר אנהייב פרשה מג; מה"גא' כח, יא; מב, לח; 445, 446; שו"ט קו, ו; י"ש תהלים תתסד; יל"ה קו, מת. זעט אומעטום די פאַרשידענע ווערסיעס, און ווער סע זאָגט וואָס.

קאָן נישט אָן קלאַגן. זעט זייט 308. נאָטע ג. ז) ב"ר לח, ז.

א) גדרים לב, ב; תנת. קרח; ש"ר לא, ב; ויק"ר כא, ד. ב) ש"ר לא, ה. ג) ש"ר יח, ב. ד) א"ר ז, יג. ה) שכ"ל יב, א; פון י"ש תהלים. סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַן יום הכּיפּור איז דער איינציגער טאָג אין יאָר ווען ער

ז) ב"ר פד, ג; י"ש איוב ענדע תתקד; ש"ט וישלח לו, מג.

זעט: סנהדרין קו, א, אונטן; י"ש וישב קמ; רש"י בראשית לו, ב.

ח) בראשית כא, ח. זעט: גיטין עה, ב; סנהדרין פט, א; מ"א וירא כא.

ט) סנהדרין פט, ב און זעט באַנד א, זייט 159, נאָטן ר און ש.

י) רש"י יומא סז, ב אונטער דעם וואָרט השמן. א) בבא בתרא טז, א.

דערצעהלמ שרה'ן אז אברהם פירט יצ-
חק'ן צו דער עקידה, און די נשמה איז
ארויס פון איר, ז).
ער האט עם געטון א שמופ אברהם'ס
האנט ביי דער עקידה און דאס מעסער
איז געפאלן אראפ, ח).
ער האט געשמעהרט עשו'ן אין זיין
פאנגן אין פעלד, כדי יעקב זאל קאנען
דערווייל נעמען די ברכות פון יצחק'ן, ט).
אגב, עשו'ס שטן איז געקומען אויף
דער וועלט, ווען יוסף איז געווארן גע-
בארן, י).
ער האט געוואלט הרג'ענען משה
רבינו'ס קינד וועלעכס ער האט פאר-
שפעטיקט צו מל זיין, א). סע שמעהט
נישט וועלעכס קינד, גרשם'ן צי אלי-
עזר'ן.
סע זיינען פארען אנדערע מיינונגען
וועגן ווער דאס איז געווען, וועמען ער
האט געוואלט טויטן, און פאר וואס:
א מלאך, ב) און סע שמעהט נישט
ווער.
א מלאך, און סע שמעהט נישט וועמען
ער האט געוואלט טויטן, ג).

ער האט פארפירט דעם צדיק נת, ב)
ביי זיין פלאנצן דעם וויין גארטן, און
ער איז געווארן שיכור, ג).
ער איז געקומען צו אברהם'ן צו אפ
רעדן אים פון צו פירן יצחק'ן צו דער
עקידה; און צו יצחק'ן צו אפ רעדן אים
פון צו לאזן פירן זיך צו דער עקידה, ד).
אבער סע איז נישט געלינגען אים.
ער האט פארדרעהט דעם וועג אויף
וועלעכס אברהם האט געפירט יצחק'ן צו
דער עקידה, ח).
ער האט פארשמעלט זיך פאר אן אלמן
מאן, און האט אן געווענד פארשידענע
מיינועלשע פארטלן צו אפ רעדן אבר-
הם'ן פון צו דורך פירן די עקידה. ווען
סע איז נישט געלינגען אים, האט ער
פערוואנדלט זיך אין א אינגל מאן און
אן געווענד אלע כוחות צו ווירקן אויף
יצחק'ן ער זאל נישט לאזן זיך שחט'ן.
ער האט אפילו פערוואנדלט זיך אין א
טייך, אין וועלעכס אברהם און יצחק
זיינען געגאנגען אריין ביי צו דעם
האלדן. אבער סע איז דאך נישט גע-
לינגען אים צו אפ רעדן זיי, ו).
ער איז דער יעניגער וועלעכער האט

ק, און מיין בוך „אברהם אבינו'ס לעבן און
שאפונג", זייטן 154—158.
ז) תנח. וירא כג; מה"גא' כב, יג; י"ש
תהלים תתיא; מנה"מ ב, תפילה, 377.
ח) מדרש תנחומא וירא כג.
ט) מדרש תנחומא תולדות יא.
י) ב"ר עג, ז; ל"ט בראשית ל, כה.
זעט: ב"ב קכג, ב; פ"ר פיסקא יב, זייטן
מח, ב—ג, א; פ"ר כ כא, ב; און כה, א;
ב"ר עה, ה און פד, ה; ש"ט בראשית ל,
כה; י"ש וישלח קל און עובדיה; יונתן און
רש"י בראשית ל, כה; ל"ט בראשית לב, ה.
א) נדרים לב, א, דריטע שורה אויבן.
ב) ירושלמי נדרים ענדע פרק ג; מר"י
יתרו זייט נח, א, אויסגאבע אום.
ג) תרגום אונקלוס שמות ד, פסוק כד
און רש"י פסוק כו.

ב) בראשית ה, ט און ז, א.
ג) בראשית ט, פסוקים כ און כא, תנח.
נח, יג; ילמדנו א, נח, יט [כט, ב]; י"ל"ה
קד, מג.
ד) ב"ר נו, ד. זעט באנד א, זייטן 166—
167, און די מקורים, קוועלעס דארט.
ה) ל"ט וירא כב, ד.
ו) זעט איינצלהייטן און די פארשידענע
ווערסיעס אין:
ישר וירא 61—60; בבא מציעא נח, ב
און תוספות אונטער דעם ווארט הלא; סני
הדרין פט, ב; ב"ר נו, ד און צד, ג; תנח.
וירא כב; תנח"ב וירא מו; פ"ר קע, ב;
מה"גא' 314; מ"א וירא כב, ד און ו; ל"ט
וירא כב, ד; מדרש וירשע לו; י"ש וירא
רמזים צה, צט, ק און קא; בחיי בראשית
כב, ז.
זעט: באנד א, זייטן 166—167 נאמן פד,

צו דער דרך. ער האט געוואלט טויטן אים פאר זיין פארשפעיטיקן צו מל'ן זיין זון אליעזר, ג).

משה איז געווארן באשטרעפט נישט ווייל ער איז נישט געווען אייליק גענוג צו מל'ן זיין קינד, נאר ווייל ער האט פארנומען זיך צו ערשט מיט דער סטאנ-ציע, ד). און סע זאגט נישט ווער סע האט געוואלט טויטן וועמען.

ווען משה רבינו האט פארשפעיטיקט צו קומען אראפ מיט די לוחות, האט דער שמן צעמישט די וועלט. ער האט געוויזן די אידן משה'ן אין א בעטל אין דער לופטן. זיי האבן געמיינט אז ער איז טויט. און זיי האבן געמאכט דעם עגל הזהב, דעם גאלדענעם קאלב, ה).

די תורה דערצעהלט „וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר“, ו) און דאס פאלק האט געזען אז משה האט פאר-שפעיטיקט צו אראפ נידערן פון דעם בארג. בושש ווערט געמיינט פארשפעי-טיקט, ז).

אנדערע טייטשן באו שש שעות: סע איז געווען שוין זעקס שעה אין דעם פערציקסטן טאג. דאס הייסט די בא-שטימטע צייט ווען משה האט בעדארפט נידערן אראפ פון דעם בארג, און ער איז נאך נישט געקומען, ח).

בשש [בשעיש] שעות ביום, ט) אין

ער האט געוואלט טויטן משה'ן, און סע שמעקט נישט ווער, ד).

א מלאך האט געוואלט טויטן משה'ן, ווייל ער האט נישט גע'מלט זיין צו ערשט געבארן אינגל גרשם. דאס נישט מל זיין גרשם'ן איז געווען לויט דעם קאנטראקט, אפמאך וואס משה'ס שווער יתרו האט געמאכט מיט אים, ה). און סע שמעקט נישט ווער.

מלאך חבלא, ו) א פערדארבנדיקער מלאך;

מחבלא, ז) א פערדארבנדיקער [מל-אד].

אף און חמה, ח) פערדארבנדיקע מל-אכים, האבן איין געשלינגן משה'ן ביז צו די פיס.

מלאך המות, ט) דער מלאך פון טויט. א מלאך אין דעם געשטאלט פון א שלאנג האט איין געשלינגן אים... י). דער מלאך אוריאל, אין דעם געשטאלט פון א שלאנג, האט איין געשלינגן אים ביז צו די פיס... א).

דער מלאך גבריאל, אין דער גע-שטאלט פון א שלאנג, האט געוואלט טויטן משה'ן פאר זיין מיט נעמען זיין הויז געזינד קיין מצרים, ב).

א מלאך פון רחמים, פון בארם האר-ציקייט האט איין געשלינגן משה'ן ביז

ד) רש"י שמות ד, כד. זעט 268, נאטע י*.

ה) תרגום יונתן שמות ד, כד. ל"ט שמות ד, כד בריינגט דעם פסוק „ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו“, למשה, און סע זאגט נישט ווער סע האט געוואלט טויטן משה'ן.

ו) תרגום יונתן שמות ד, פסוקים כה און כו.

ז) תרגום ירושלמי שמות ד, כה.

ח) י"ש עקב תתנג.

ט) תרגום ירושלמי שמות ד, כו.

י) רש"י שמות ד, כד.

יא) מ"א שמות ד, כד.

ב) י"ר שמות טו, א [פון גלי רזיא].

ג) ש"ר ה, ה.

ד) י"ש לך לך פא.

זעט אבער זייט 268, נאטע י*.

ה) שבת פט, א; ש"ר מא, ז; תנח. תשא יט; תנח"ב תשא יג; מ"א שמות אנהייב קאפיטל לב; י"ש תשא שצא, אנהייב קאפיטל לב; רש"י תשא לב, א; ל"ט תשא לב, א; יל"ה קו, לו.

ו) שמות לב, א.

ז) אונקלוס, יונתן, רש"י שמות לב, א.

ח) שבת פט, א; ב"ר ענדע פרשה יח; ש"ר תשא ז; תנח. תשא יט; תנח"ב תשא יג; י"ש תשא שצא; יל"ה קו, לו; ל"ט ת. ט) מ"א תשא לב, א; ל"ט שמות לב, א.

זעט פ"ר יט, ב און הערה קב.

בעהאלמן ביי דיר, מיט וועלעכער דו שפילסט דײך יעדער טאָג, זאל איך בע־מראַכטן עם פאַר מינים!

האַט דער הייליגער געזאָגט צו אים: פאַר דיין האַלמן דײך קליין וועט די תורה ווערן אַן גערופן אויף דיין נאַמען. ווי דער פסוק זאָגט, „זכרו תורת משה עבדי, ב' געדענקט מיין קנעכט משה'ס תורה... ג'.

ביי מתן תורה, ווען די תורה איז גע־וואָרן געגיבן די אידן, האַט דער שטן געפאַדערט פון דעם אייבערשטן ער זאל גיבן אים רשות, ערלויב, אויך איבער די צדיקים. האַט ער געזאָגט צו אים: דו האַסט רשות, ערלויב איבער זיי יום הכיפור, אויב זיי האָבן אַ זינד, ד'.

סע איז אַבער פאַראַן אַ מיינונג אַז יום הכפור האַט דער שטן קיין רשות, ערלויב צו אַן קלאַנג.

די צאל פון די אותיות פון דעם וואָרט השטן באַטרעפט דריי הונדערט פיר און זעכציק. דאָס יאָר באַשטעהט פון דריי הונדערט פינעף און זעכציק טעג. דריי הונדערט פיר און זעכציק טעג מעג ער אַן קלאַנג, אַבער יום הכיפור נישט, ה'.

דער שטן איז געווען געגן גיבן די לוחות צו משה'ן, ו'.

ער האַט „איין געלעגט וועלמן" צו באַ־וועגן איוב'ן צו זינדיקן, ז'.

פאַרשמעלט דער שטן זיך אַ מאָל?
ער פאַרשמעלט זיך זעהר אַפט צו

דער זעקסטער שמונדע פון דעם טאָג האָבן די אידן געזינדיקט.

בשש [בשעיש] מיט זעקס תורות, דאָס הייסט מיט די פינעף חומשים און מיט דעם ספר יהושע, י'.

ווען דער גאַלדענער קאלב איז געקו־מען אַרויס פון דעם פייער, איז דער שטן אַריין אין אים און האַט גימער־קעט כדי צו פאַרפירן די אידן, א'.

ווען משה האַט גענידערט אַראַפּ פון פאַר דעם הייליקן, געלויבט זיין נאַמען, איז געקומען דער שטן, און ער האַט געזאָגט פאַר אים: האַר פון דער וועלט, וואו איז די תורה? האַט ער געענט־פערט אים אַז ער האַט געגיבן זי צו דער ערד.

איז דער שטן געגאַנגען, און ער האַט געפרעגט די ערד, דעם ים, דעם אַפ־גרונט... אַבער אלע האָבן געזאָגט אים אַז זיי האָבן נישט זי. האַט דער איי־בערשמער געהייסן אים געהן צו עמרו־ס־זון. איז ער געגאַנגען צו משה'ן, און ער האַט געפרעגט אים: וואו איז די תורה וועלעכע דער הייליגער האַט גע־גיבן דיר? האַט ער געענטפערט אים: וואָס בין איך דען, אַז דער הייליגער זאל גיבן די תורה מיר! האַט דער איי־בערשמער געזאָגט צו משה'ן: משה, צי ביזט דו דען אַ ליגנער. האַט משה גע־ענטפערט אים: האַר פון דער וועלט, דו האַסט אַזא גליסטיקע, טייערע, זאָך

אויסגאַבע אום; יל"ה כו, ה; י"ש תהלים תשיח; מה"גג' זייט 409 און מה"גד' זייט 109; אבודרהם עת, ב.

זעט זער פנחס רלב, א.

ו' שבת פט, א און תוספות דאָרט ערשטע שורה; סנהדרין כו, ב און רש"י דאָרט אונ־טער דעם וואָרט מפני.

ז' זעט: די ערשטע צוויי קאפיטלאַך אין ספר איוב, בבא בתרא טו, א; ב"ר נו, ד; ש"ר כא, ז און לא, יב; תנח. משפטים יא; אבן עזרא משפטים כג, כא.

י' י"ר תשא עט, ב.

א' פּר"א פרק מה, און זעט רד"ל דאָרט סימנים כה, כו.

ב' מלאכי ג, כב.

ג' שבת פט, א.

ד' פּר"א פרק מו, אויסגאַבע אום.

ה' יומא כ, א; גדרים לב, ב, ערשטע שורה און זעט דאָרט ר"ג; ויק"ר כא, ד; במ"ד יא, ז און ית, כא; תנח. קרח יב; פ"ר פּיסקא מה, זייט קפו, א; פּר"כ זייט קעו, א. אויסגאַבע אום; שו"ט כו, ד און קלד, ד.

אונטער דעם מילשטיין וועלאכער פרעסט און ער איז ניצול געווארן.

פאסירט האט דאס אין א פרייטיק פארנאכט. אבישי בן צרויה האט דאן געוואשן זיך מיט פיר לאַגלען וואסער. ער האט באמערקט אין דעם וואסער עפעס, וואס האט אויס געזען אים ווי בלוט פלעקן. לויט אן אנדער מיינונג: א מויב איז געקומען און האט געקא-משעט זיך, געריסן די פעדערן, געבריימט טרויעריק. האט ער געמראכט זיך: די כנסת ישראל איז דאך געגליכן צו א מויב, ווי אין פסוק שמעחה, „כנפי יונה נחפה בכסף“ (ח) דער מויבס פליגלס זיינען אוילבירטן. אבער סע איז געשעהן א נס. די ערד אונטער אים האט געזעצט זיך. באדעקט מיט זילבער. און ער האט גע-דרינגען דערפון, אז דוד דער מלך פון ישראל געפינט זיך אין א צרה.

איז ער געגאנגען צו דוד'ן אהיים, און האט נישט געפונען אים. האט ער גע-שיקט אין בית המדרש אריין, איז ער ניט געווען דארט. האט ער געזאגט: מיר האבן געלערנט אז קיינער מעג רייטן אויף דעם קעניגס פערד; קיינער מעג זיצן אויף דעם קעניגס שטול; קיינער מעג באנוצן דעם קעניגס צעפטער. אבער ווי איז עס אין א צייט פון געפאר? איז ער געגאנגען אין בית המדרש אריין פרעגן, און מען האט געענטפערט אים אז אין א צייט פון געפאר מעג מען. האט ער ארויף געזעצט זיך אויף דעם קעניגס מויל אייזל. און דער וועג איז געשפרונ-גען אנטקעגן אים.

דערווייל האט ער דערזען ערפה'ן, ישכי בנוב'ס מוטער, וועלאכע איז געזעסן און האט געשפינט. ווי נאר זי האט דערזען אים, האט זי איבער געריסן דעם פאדעם און געווארפן דאס שפינדל אויף אבישי'ן צו מויטן אים. אבער סע האט

דורך פירן זיינע רשעות'דיגע, בייזוויכ-סע מאטן. אט האט ער פערוואנדלט זיך א מאל אין א גאזעל [הירש] צו פאר-פירן דוד המלך. און פאסירט האט עס אזוי:

ישכי בנוב וועלאכער האט געשמאמט פון ריזן, מיט א שפיז וואס האט גע-וואויגן דריי הונדערט קופער-שקלים, א-געגורט מיט א נייעם פאנצער האט גע-וואלט הרג'ענען דוד'ן. ישכי בנוב מיינט א מאן וועלאכער איז געקומען וועגן דעם וואס איז געשעהן מיט די איין וואוינערס פון דער שטאט נוב. נעמלאך, דער איי-בערשטער האט געזאגט צו דוד המלך: ווי לאנג נאך וועסט דו האלטן די דאזי-קע זינד אין דיין האנט? דורך דיך איז געווארן הרוב נוב, די שמאט פון די כהנים. דורך דיך איז געקומען די צרה אויף דואג האדומי. און דורך דיך זיינען געווארן געטויט שאל און זיינע דריי זין. ווילסט דו איך זאל פארלענדן דייע קינדער, צי זאל איך גיבן דיך איבער אין דעם פיינטס האנט? האט דוד גע-זאגט פאר אים: האר פון דער וועלט, סע איז בעסער איך זאל ווערן איבער געגיבן אין דער האנט פון דעם פיינט, און מיינע קינדער זאלן ניט ווערן פאר-לענד.

איין מאל איז דוד געגאנגען אין א דערפל אריין. האט באגעגנט אים דער שמן אין דעם געשמאלט פון א הירש. דוד האט געצילעוועט א פייל צו אים, אבער זי האט נישט דערגרייכט אים. האט דוד נאך געיאגט אים ביז ער איז אריבער די גרעניץ פון דעם לאנד פלש-תים.

ווען ישכי בנוב האט דערזען דוד'ן, האט ער געזאגט: אט דאס איז דער וועלאכער האט דער'הרג'עט מוין ברודער גלית.

ער האט געבונדן און געלייגט דוד'ן

(ח) תהלים סח. יד און רש"י דארט.

פּסוק „ויעזר לו אבישי בן צרויה“ (י) און אבישי האָט געהאַלפּן אים בעמון. אבישי האָט אַרויס געזאָגט נאָך אַ מאָל דעם שם המפורש, דעם טעטראַגראַמאַ-מאַן, דעם אייבערשטנס נאָמען וועלעכן מע טאָר נישט אַרויס רעדן, און דוד האָט גענידערט אַראָפּ.

ווען ישבי בנוב האָט דערזען זיי, האָט ער נאָך געיאָגט זיי. ווען זיי זיינען צו-געקומען צו דעם דאַרף קובי, וואָס איז געווען אויף דער גרעניץ צווישן אַרץ ישראל און דעם לאַנד פּלשתיים, האָבן זיי געזאָגט איינער צו דעם אַנדערן: לאַמיר אָפּ שטעלן זיך און קעמפּן געגן אים. אָבער זיי זיינען דאָך געלאָפּן וויי-טער. ביז זיי זיינען געקומען צו דעם דאַרף בי תרי. זיי האָבן געזאָגט: קאָ-נען דען צוויי [תרי] קליינע לייבעלאַך טויטן דעם לייב?!

אָבער איידער דער קאַמף האָט אָן געהויבן זיך, האָבן זיי געטון אַ זאָג צו אים: געה צוריק. וועסטו דו געפינען דיין מוטער אין איר קבר. ווי נאָר זיי האָבן דערמאָנט זיין מוטערס נאָמען, איז זיין כוח געוואָרן אָפּ געשוואַכט, און זיי האָבן גע'הרג'עט אים. און אָט דאָס מיינט דער פּסוק: „אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר, לא תצא עוד אתנו למלחמה, ולא תכבה את נר ישראל“ (א) דאָן האָבן דוד'ס לייט געשוואוירן אים אַזוי צו זאָגן: דו זאלסט נישט געהן מעהר אַרויס מיט אונז האַלמן מלחמה. דו זאלסט נישט אויס לעשן דאָס ליכט פון ישראל, (ב).
אנב:

נישט געטראָפּן אים. האָט זי געזאָגט צו אים: אינגערמאַן, דערלאַנג מיר דאָס שפינדל. האָט ער געצילעוועט עס אין איר קאַפּ אַרײַן, און ער האָט געטויט זי.

ווען ישבי בנוב האָט דערזען אבישי'ן, האָט ער געזאָגט: „איצט זיינען זיי צוויי, וועלן זיי דאָך הרג'ענען מיך“. האָט ער געכאַפּט דוד'ן אַ שליידער גע-טון אים אין דער הויך. און ער האָט אונטער געשטעלט זיין שפיז כדי דוד זאל פּאַלן אויף אים, און ווערן דער-שטאַכן. אָבער אבישי האָט אַרויס גע-זאָגט דעם שם המפורש, און דוד איז געבליבן שטעהן אין דער לופטן. אַי פאַר וואָס האָט דוד אַליין נישט אַרויס געזאָגט דעם שם המפורש? ווייל „אין חבוש מתיר עצמו מכית האסורים“ (ט) אַן אַרעסטאַנט קאָן נישט אַליין באַפרייען זיך פון טורמע.

אבישי האָט דאָן געפרעגט דוד'ן וואָס האָט געבראַכט אים אַהינצו. און דוד האָט דערצעהלט אים וואָס דער איי-בערשמער האָט געזאָגט אים, און וואָס ער האָט געענטפערט אים. האָט אבישי געזאָגט צו אים: דרעה איבער דיין תפילה [זאלן בעסער דייע קינדער ווערן פאַרלענד, איידער דו זאלסט ווערן אי-בער געגיבן אין דעם פיינטס האַנט]. ווי זאָגט דאָס ווערטל: זאל דיין אייניקל פאַרקויפּן וואַקס [זיין אַרעם] אַבי דו זאלסט ניט לידן [זיי ניט מקריב די קעגנוואָרט פאַר דער צוקונפּט]. און דוד האָט געענטפערט אים: „אויב אַזוי, בעט צוזאַמען מיט מיר“. און דאָס מיינט דער

פּראַגע און ענטפער און פּאַרגייענדיגע נאָטע פּ.
(ב) זעט: סנהדרין צה, א, און דאָרט שטעהט אין חבוש מוציא...; ברכות ה, ב; נדרים ז, ב; שו"ט יח, ל, אויסגאַבע אום; יל"ה יח, עג; י"ש שמואל ב', קנה; תהלים סח, יד און רש"י דאָרט; שמואל ב', כא, יז און רש"י דאָרט. באַנד א, זייטן 39—37.

(ט) ברכות ה, ב; נדרים ז, ב; זהר תצא רפב, א; שו"ט יח, ל, הוצאת אום; י"ש שמואל ב', קנה.
אנב אין סנהדרין צה, א שטעהט: אין חבוש מוציא...
(י) שמואל ב', כא, יז און רש"י דאָרט.
(א) שמואל ב', כא, יז. זעט פּאַרגייענדיגע

ווי קומט עס וואָס אבישי און יואב האָבן געטויט אבנר'ן אפילו אָהן א גע' ריכטליכן פראָצעס, כפרט נאָך ווען דוד המלך האָט אַזוי שמאַרק געהאלטן פון אבנר'ן?

סע איז יא פאַר געקומען א פראָצעס. דער סנהדרין האָט גע'משפט אים.

צוויי אינצידענטן האָבן גורם געווען אבנר'ס טויט. ווען דוד האָט אַוועק גענומען פון שאול'ס צוקאַפּנס זיין שפּיז און קריגל וואַסער ווען ער איז געשלאַפּן, האָט אבנר געווען בעדאַרפט זאָגן שאול'ן: „זע וואָס פאַר א צדיק דוד איז, ער האָט דאָך געקאַנט טויטן דין, און ער האָט געלאָזט דין לעבן“. אָבער אבנר האָט נישט געמאַכט אויפּמערקזאַם אים אויף דוד'ס צדקות. שאול האָט זיך נאָר געטראַכט אפשר האָט איינער פון די סאַלדאַטן זיי איבער געגיבן דוד'ן.

ווען שאול איז געווען אין דער הייל, און דוד האָט אָפּ געשינימן א שטיק פון שאול'ס מאַנטל, האָט אבנר בעדאַרפט מלמד זכות זיין אויף דוד'ן און זאָגן שאול'ן: „זע וויפּל רחמנות דוד האָט אויף דיר. ער האָט דאָך געקאַנט דין טויטן, אָבער ער האָט דין געלאָזט לעבן“. און אבנר האָט נישט געטון עס... (*).

לויט אַן אַנדער מיינונג איז אים גע- קומען טויט-שמרעאַף פאַר זיין ניט ווערתן

שאול'ן צו אויס הרג'ענען נוב, די שמאַט פון די כהנים. אָבער די יעניגע וועלע- כע האַלטן אַז ער האָט פּרוּבירט אָפּ האַלטן שאול'ן, נאָר ער האָט אים נישט געפּאַלגט, זיינען מיט דער מיינונג אַז סע איז אים געקומען טויט-שמרעאַף, ווייל דורך זיין פּראַקלאַמירן איש כּושת'ן, שאול המלך'ס זון, אַלס קעניג האָט ער אויף געהאַלטן מלכות דוד צוויי און אַ האַלב יאָר, ב**).

אין דעם פּאַל פון דוד און בת-שבע האָט דער שמן פּערוואַנדלט זיך אין אַ פייגעלע, ג).

ער האָט באַוווּזן זיך צו רבי מאיר'ן, צו רבי עקיבא'ן ווי א פרוי, ד).

ווען א רשע לאָזט אַרויס זיך אין וועג אריין באַהעפּט דער שמן זיך צו אים, ח). ווען א מענטש געהט טון אַן עבירה טאַנצט דער שמן אַנטקעגן אים, ו).

אין געוויסע צייטן און אין אונטער באַשטימטע שטאַנדן טאַנצט דער שמן צווישן די הערנער פון אַקסן, ז).

ווען אַהשורוש האָט באַנוצט ביי דער סעודה די כלים פון דעם בית המקדש, ח) איז געקומען דער שמן. ער האָט גע- טאַנצט און גע'הרג'עט ושת'ן, ט).

קלאַנגט דער שמן אַן צו יעדער צייט, ווען סע פאַר גלייט, פאַר ווילט זיך אים? ניין. ער איז מקמרג, קלאַנגט אַן נאָר אין אַ צייט פון געפאַר, י).

ז) ברכות לג, א. זעט רש"י דאָרט אונ- טעם דעם וואָרט ביומי; פסחים קיב, ב. ח) מגילה יא, ב, אונטן און יט, א; א"ר פּרשה ב, סימן י; י"ש אסתר תּרמח; אג"א א, ג [9]. ט) מגילה יא, ב, אונטן און יט, א. ו) ירושלמי שבת פּרק ב, הלכה ו; ש"ה 74; ב"ר צא, ט; תּנח. ויגש ד; תּנח"ב מצורע יז; ש"ט מקץ מב, פּסוקים ד און לח; ל"ט נת, ט, יד און מקץ מב פּסוקים ד און לח; מה"גא' כה, כד; י"ש בראשית לא און מקץ קמט; ילה"י נת, יג; ילה"י קט, ז; רש"י מקץ מב, ד און מד, כט.

ב*) שמואל א', כו, ז—כג און כד פּסוקים ה, ו; סנהדרין מט, א און רש"י דאָרט; י"ש שמואל ב' ענדע קמא; רש"י און רד"ק שמור אל ב', ג, כו אונטער דעם וואָרט הפּירה. ב**) סנהדרין כ, א און רש"י דאָרט; י"ש שמואל ב' אָנהייב קמב. ג) סנהדרין קו, א; ילה"י יז, יא. זעט ש"ר קאַפּיטל א, סימן א, אות י וועגן שלמה המלך און די דריי שטנים. ד) קידושין פּא, א. ה) תּנח. וישלח ת. ו) במ"ד כ, יא; תּנח. בלק ז; תּנח"ב בלק י; י"ש בלק תּשסה.

פיר און זעכציק. אין דעם יאר זיינען פאַרצן דריי הונדערט פינעף און זעכציק טעג. דער שטן מעג אָן קלאַנג אידן בלויז דריי הונדערט און פיר און זעכציק טעג, ווי די צאל פון דעם וואַרט השטן. יום הכיפור טאָר ער נישט אָן קלאַנג, ג.)

ווען אהרן הכהן פלעגט אַריין געהן יום הכיפור אין קדשי קדשים, און דער שטן איז געקומען מקטרג זיין און ער האָט דערזען אהרן'ען, איז ער אַנט-לאָפּן, ד.)

זיינען פאַרצן מענטשן וועלעכע דער שטן לאָזט צו דו?

יא. ער משעפעט נישט די וועלעכע היטן אָפּ דעם אייבערשטנס געזעצן, ה); די וועלעכע לעבן בשלום צווישן זיך, ו); אפילו געצן דינערס אויב זיי לעבן בשלום צווישן זיך, ז.)

ווען צוויי מענטשן פון צוויי פאַרשי-דענע נאַציאָנאַליטעטן זיינען צוזאַמען, האָט דער שטן קיין שליטה, קיין מאַכט איבער זיי, ח.)

דער שטן פאַרטיידיגט די אידן יום הכיפור, ט.)

זעט זדר פנחס, רלב, א.

אין י"ש אחרי תקעח שטעהט „סמאל“.

ד) פ"ר פיסקא מז, זייט קצא, א.

זעט ווען דער שטן איז נישט מקטרג אין ירושלמי ברכות פרק א ביי ענדע הלכה א [חורב אויסגאַבע זייט ה, א]; ברכות נו; ד"ר ב, י; שו"ט ד, ט און קלד, ד; י"ש תהלים תרעה, תהפג קאַפיטל קלד.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס און פון וואָנען סע ווערט אַרויס געלערנט.

ח) תנת. בחוקותי א.

ז) זעירות 109.

ז) ספרי נשא, פיסקא מב, זייט יב, ב, אויסגאַבע אום.

ח) שבת לב, א.

ט) זעט סמאל ענדע זייט 298.

ווען, און אונטער וועלעכע שטאַנדן קלאַנג אָן דער שטן?

געוויינטלאַך קלאַנגט ער אָן:

ווען אַ מענטש געהט אַליין אונטער וועגס; ווען איינער שלאָפט אַליין אין דער פינצטער; ווען איינער לאָזט אַוועק זיך אויף דעם גרויסן ים, א.)

ראש השנה איז דאָך דער יום הדין, דער טאָג ווען דאָס הימלישע געריכט משפט, אורטיילט די וועלט. דער שטן איז דאָך דער מקטרג, דער פּראָקוראָר, דער אָן קלאַנגער, דער „אטוירני דזשעי" נערלא". ווי אַזוי פירט ער זיך אויף אין דעם דאָזיקן טאָג לגבי, מיט באַצוג אויף, די אידן?

מע בלאָזט שופר ראש השנה צו צע-מישן דעם שטן, ער זאָל נישט וויסן ווען צו מקטרג זיין, צו אָן קלאַנג. קאָן ער אַלזאָ, איבער הויפט נישט אָן קלאַנג, ב.)

דאָס בלאָזן שופר צעמישט דעם שטן. וויססט ער נישט ווען צו אָן קלאַנג די אידן. קלאַנגט ער אָן זיי יום הכיפור?

ניין, די צאל פון די אותיות פון דעם וואַרט השטן, באַטרעפט דריי הונדערט

זעט אומעטום די פאַרשידענע גירסאות, און ווער סע זאָגט וואָס.

א) ירושלמי שבת פרק ב, הלכה ו; תנח. ויגש א; ק"ר ג, ב, ב; ק"ז זייט 96; י"ש בראשית ענדע לא און קהלת התקסח.

ב) ראש השנה טז, א—ב; ש"ט וירא כב, יח, זייט 65; מה"גא' 578; מנה"מ ב, תפילה 357; ס"ח 31; אבודרהם עב, ב, א און עה, ב, ב, א'.

זעט: שבת קד, א; ש"י"ר ה, יח.

ג) יומא כ, א; נדרים לב, ב, שורה א'; ויק"ר כא, ד; במ"ד יא, ז און יח, כא; תנח.

קרח אנהייב יב; פ"ר פיסקא מה, זייטן קפה, ב—קפו, א; פ"ר"כ פיסקא כז, קעה, א; שו"ט כז, ד; י"ש תהלים תשיח; מה"גא' ד, ז, זייטן 109 און 409; יל"ה כז, ה; אבודרהם עה, ב, א'.

וואָס מיינט אל תפתח פה לשמן?
די גירסא, די ווערסיע אין גמרא איז
"לעולם אל יפתח אדם פיו לשמן" (י).
א מענטש זאל קיין מאל גיבן דעם שמן
אן אויסרייד צו אן קלאַנגן.

איז פאראן א רמז, אן אנדרייט, אן
אנזוינק אז דער שמן איז א פארטילי-
קער?

יא. די צאל פון די אותיות פון דעם
ווארט השמן באטרעפט דריי הונדערט
פיר און זעכציק פונקט ווי די צאל פון
די אותיות פון דעם ווארט ישמיד, פאר-
טיליקט, א).

ווי לאנג וועט דער שמן לעבן?
ער איז אייביג, ב).

וועט דער שמן זיין טעטיק אויך נאך
משיח'ס קומען?

ניין.

דער שמן: האר פון דער וועלט, פאר
וועמען איז דאס ליכט וואס איז בע-
האלטן אונטער דיין גלאַרייכן פראַן.

אייבערשמער: פאר דעם וועלאַכער
וועט פארשעמען דיך אַמאַל.

שמן: האר פון דער וועלט, וויין אים
מיד.

אייבערשמער: קום, און דו וועסט זען
אים.

אזוי ווי דער שמן האָט דערזען אים,
איז ער געפאלן אויף זיין פנים, און ער
האָט געזאָגט: דער דאָזיקער איז געוויס
דער משיח וועלאַכער וועט מאַכן אַריין
פאלן מיך און אלע געצנדיגערס אין
גיהנם, ג).

יצר הרע

לויט אן אנדער מיינונג איז דער נהש
געווען טאַקע אן אמת'דיגער שלאַנג, ז).

ווער איז עלטער דער יצר הרע, צי
דער יצר טוב?

דער יצר הרע איז עלטער מיט דרייצן
יאר פון דעם יצר טוב, ח).

לויט אן אנדער מיינונג איז ער על-
טער.

ווער איז דער יצר הרע?

מלאך המות, דער מלאך פון טויט, ד);
שמן, ה) באַשולדיקער, אן קלאַגער,
פארפירער, פארפאלגער, מסר'ניק, פיינט,
אן רעדער [צו זינדיקן], דער רשעות'-
דיקער מלאך סמאל, צרה, אום גליק;
נחש, ז) דער שלאַנג וועלאַכער האָט
אן גערעדט חוה'ן צו עסן פון די פאר-
באַטענע פרוכט.

דעם וואָרט השמן; רש"י קידושין ל, א.
ערשטע שורה און פא, א, דריטע שורה.
אונטן; מה"גא' ו, ה און כב, א, זייט 316.
בחי' בראשית ג, ט און אחרי טז, ז; מנה"מ
ד, זייט 587; ספורנו בראשית ג, א; רקאנטי
בראשית יב, ב; דרשות ב', בראשית ד, ג;
מדה זייט 145.

ז) זהר בראשית לה, ב; פקודי רסב,
ב—רסג, א און זעט זהר הקדמה יב, א—ב;
רקאנטי בראשית יב, ב; ספורנו בראשית ג, א.
ז) זהר בראשית לה, ב.

ח) אר"י נוסחא א, אנהייב פרק טז; ק"ר
ט, טז, ח; תנח"כ ויגש א; בחיי נח ח, כא.

י) ברכות יט, א און ס, א; כתובות ה, ב.
א) מגן אברהם, וילך צג, ג, צווייטע
שורה אויבן, פון טריסקער מגיד זצ"ל.
ב) תמיד לב, א.
ג) י"ש ישעיה תצט.

ד) בבא בתרא טז, א; זהר פקודי רסב,
ב—רסג, א; מה"גא' ו, ה און כב, א, זייט
316; בחיי בראשית ג, ענדע פסוק טו און
אחרי טז, ז; רקאנטי בראשית יב, ב.
ה) בבא בתרא טז, א; רש"י שבת פט
אונטער דעם וואָרט באַ השמן; זהר פקודי
רסב, ב—רסג, א; רש"י יומא טז, ב, אונטער

אהרן ראזמארינ'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

שונא, פיינט. שלמה המלך האָט כאַ-
ראַקטעריזירט אים אזוי: „אם רעב
שונאך,“ (ג) ווען דיין פיינט איז הונ-
געריק.

מכשול, אַ שמרויכלינג. אזוי האָט
ישעיה הנביא דעזיגנירט אים: „הרימו
מכשול מדרך עמי,“ (ד) נעמט אַוועק די
שמרויכלינג פון דעם וועג פון מין
פאלק.

אבן, אַ שטיין. יחזקאל הנביא האָט
באַצייכנט אים אזוי: „והסירותי את לב
האבן מבשרכם,“ (ה) און איך וועל אַפּ
טון דאָס שטיינערנע [שלעכטע] האַרץ
פון אייער פלייש.

צפונן, דער בעהאַלמענער. יואל הנביא
האָט כאַראַקטעריזירט אים אזוי: „ואת
הצפוני ארחיק מעליכם,“ (ו) און דעם
בעהאַלמענעס וועל איך דערווייטערן פון
איין. (ז).
ער איז גלייך צו אַ גולן. (ח).

טער פון דעם יצר טוב מיט דרייצן יאָרן
און אַ טאָג. (ט).

ווי אזוי ווערט כאַראַקטעריזירט דער
יצר הרע?

רע, שלעכט. דער אייבערשטער האָט
אָן גערופן אים אזוי: „כי יצר לב האדם
רע מנעוריו,“ (י) וואָרן דער אימפעט,
דער טרייב, די נייגונג פון דעם מענטשנס
האַרץ איז שלעכט פון זיין איגנט אָן.
ערל, פאַרשטאַפּט, נישט גע'מל'ט. משה
רבינו האָט באַצייכנט אים אזוי: „ומל-
תם את ערלת לבככם,“ (א) און איר
זאָלט באַשניידן די פּאָדער הויט פון
אייער האַרץ.

טמא, אום ריין. דוד המלך האָט גע-
רופן אים אזוי. וואָרן ער האָט דאָך
געזאָגט „לב טהור ברא לי אלקים,“ (ב)
אַ ריין האַרץ בעשאַף מיר אַ אייבער-
שטער. איז דאָך אַ סימן אז סע איז
פאַראַן און אום ריין האַרץ.

ביי האַרץ, טייטשן רש"י און מהר"י קראַ אַז
דאָס מיינט דעם יצר טוב.

אגב, אין יא. יט רעד דער פסוק אין
דריטער פּערזאָן, און סע איז נישט דאָ דאָס
וואָרט „את“. אין לו, כו רעד דער פסוק
דירעקט צו די אידן.

(ו) יואל ב, כ, און זעט רש"י דאָרט.

(ז) סוכה נב, א; ד"ר ענדע פרשה תצא;
פרה"ק ז, ו; זהר חדש רות סב, א; י"ש
נח סא און יחזקאל שעה; יל"ה יב, ב און
נא, יד און קמג, ג; יל"ה"י נו, יד; מה"גא'
ח, כא; מנה"מ, תשובה, זייטן 6—105, און
ד, זייטן 483; חופת ב', זייט 55, אונטן;
תורה זייט 99; דרשות ב', עה, א.

אין: פרה"ק ג, קכא; מנה"מ ד, זייט
587; דריי נעמען.

זעט: ספרי עקב פּיסקא מה, אויסגאַבע
אום; חגיגה טז, א; קידושין ל, ב; ויק"ר
לה, ה.

אין זהר פקודי רסב, ב—רסג, א שטעהט
נחש עקלתון, און פאַרגלייכט די גאַנצע גיר-
סא. זעט נחש אין באַנד ג, ביי אַרם הראשון.
(ח) ב"ר כב, ו.

(ט) תנח"ב אָנהייב ויגש; יל"ה מא, ב.
זעט ק"ר צ, יג. פאַרגלייכט: פרי"כ זייט פ,
א, אויסגאַבע אום; תנח"ב בשלח ג; ל"ט
נה. ה, כא; רמב"נ גה, ח, כא.

(י) בראשית ה, כא.

(א) דברים י, טז.

(ב) תהלים נא, יב.

(ג) משלי סה, כא. און זעט דאָרט רש"י.

(ד) ישעיה נו, יד.

(ה) יחזקאל לו, כו, און זעט תרגום דאָרט.
דער „גליון הש"ס" אין סוכה נב, א באַ-
מערקט אַז ברכות לב, א פּערטע שורה אויבן,
און ב"ר ענדע לך בריינגען דעם פסוק פון
יחזקאל לו, כו. פאַר וואָס בריינגען זיי
נישט דעם פסוק פון יחזקאל יא, יט? באַ-
מערק איך הקטן אהרן באאמור ר' משה ו"ל
אַז אפשר איז דאָס דערפאַר ווייל:

אין יא, יט רעד דער פסוק פון אַ „לב
אחד“. און רש"י טייטשט דאָרט, און זעט
מהר"י קרא, „לב בשר" אַ ווייך האַרץ אין
געגן טייל צו „לב האבן" אַ שטיינערן האַרץ.
אין לו, כו זאָגט דער פסוק „לב חדש" אַ

איז דער יצר הרע גלייך ביי אלע מענטשן?

ניין. וואָס גרעסער איינער איז פון דעם צווייטן, אַלץ גרעסער איז זיין יצר הרע פון יענעם, (ח).

וואָס איז דער רעזולטאַט פון זיין טעטיקייט?

ער נעמט אַוועק פון דעם מענטשן ביידע וועלטן, (ז).

דער יצר הרע איז איינער פון די דריי וועלאַכע באַזייטיקן דעם מענטשן פון דער וועלט. די אַנדערע צוויי זיינען עין הרע אַ „גוט אויג“, און פיינדשאַפט, (ז).

געפינט דער יצר הרע זיך אומעטום?

ניין. ער געפינט זיך נישט אויף דעם בית הקברות, אויף דעם הייליקן אַרט, (ח).

ער געפינט זיך נישט אין די איי-בערשטע ספערן, (ט).

האָט ער שלימה, מאַכט איבער מלי-אבים?

ניין, (י).

האָט דער יצר הרע שלימה, מאַכט איבער יעדער מענטש?

ניין. ער האָט געהאַט קיין מאַכט איבער אברהם'ן, יצחק'ן און יעקב'ן. לויט אַן אַנדער מיינונג אויך נישט אי-בער דוד המלך, (א).

ווען הייבט אָן דער יצר הרע צו באַ-הערשן דעם מענטש?

פון דעם מאַמענט אָן, ווען ער דערזעט די ליכטיקע שיין, (ט).

„כי יצר לב האדם רע מנעוריו“, (י) וואָרן דאָס טראַכטן פון דעם מענטשנס האַרץ איז שלעכט פון זיין איגנט אָן.

ווען איז דער יצר הרע טעטיק?

שטענדיק. „וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום“, (א) און דעם מענטשנס האַרצנס טראַכטן אַ גאַנצן טאָג איז בלויז שלעכטס.

פון וואָנען [וואָנעט] נעמט זיך דעם מענטשנס יצר הרע?

פון די אויגן. דער יצר הרע האָט שלי-טה, הערשט, בלויז אין דעם וואָס דעם מענטשנס אויגן זעען, א*, (א).

אין וואָס באַשטעהט דעם יצר הרע'ס כוח, מאַכט?

אין אַן רעדן, איבער רעדן, צו רעדן, באַווירקן, באַאיינפלוסן צום שלעכטן.

דער יצר הרע רעד אָן דעם מענטשן אויף דער וועלט צו טון שלעכטס, און ער זאָגט עדות געגן אים אויף יענער וועלט, (ב).

דער יצר הרע פאַרפירט דעם אידן, (ג). אַזוי לאַנג ווי ער געפינט זיך אויף דער וועלט איז פינצטערניש און טויט אויף דער וועלט, (ד).

(ט) סנהדרין צא. ב. זעט: ב"ר לה, י; גר, א; ק"ר ד, יג; שו"ט לה, ב; י"ש נח סא.

(י) בראשית ח, כא.

(א) בראשית ו, ה.

(א*) סוטה ח, א, אונטן.

(ב) סוכה נב, ב.

(ג) רש"י יומא סו, ב אונטער דעם וואָרט השמן.

(ד) ב"ר פט, א.

(ה) סוכה נב, א, לעצטע שורה.

(ו) ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה א;

ויק"ר כט, ז; במ"ר טו, טו.

(ז) פרקי אבות פרק ב, און זעט די מפר-שים אויף דעם אַרט; אר"ג נוסחא א, אַנהייב פרק טו; יל"ה קלט, מ; מנה"מ ד, זייט 462; תורה א, 25.

(ח) ירושלמי קידושין ענדע פרק ד.

(ט) ויק"ר כד, ח; כו, ה.

(י) ב"ר מה, יא; י"ש וירא פב, תהלים תשנו; יל"ה מה, יח און קד, מד; רש"י וירא יח, ה; ל"ט וירא יח, ה.

(א) בבא בתרא יו, א; י"ש חיי שרה קג

מענטשן, וואָלט ער נישט געקאָנט ביי קומען דעם יצר הרע, ז). האָט דער בעשאַפער אַליין שוין באַזאָרגט דעם מענטשן מיט אַ מיטל געגן דעם יצר הרע.

דער הייליגער, ברוך הוא, האָט שוין געזאָגט צו די אידן: מיינע קינדער, איך האָב בעשאַפן דעם יצר הרע, און איך האָב בעשאַפן די תורה אַלס מיטל געגן אים. ווען איר זענט עוסק אין תורה, איר לערנט תורה, ווערט איר נישט איבער געגיבן אין זיין האַנט, ח). וואָרן די תורה איז דאָס איינציגע מיטל געגן אים, ט). איז ווען דער דאָזיקער מנוול באַגעגנט דרך, שלעפּ אים אין בית המדרש אַרײַן. דער בעשאַפער האָט בע־שאַפן, נעמלאַך, די רפואה פאַר דער מכה, די תורה.

איז ער פון שמיין, ווערט ער צע־ריבן, י). ווי סע שמעיהט אין פסוק „הוי כל צמא לכו למים“, א) אוי, יעדער דאַרשמיגער זאָל געהן צום וואַסער. און „אכנים שחקו מים“, ב) שטיינער וועלאַכע דאָס וואַסער צערייכט. און די תורה איז דאָך געגליכן צו וואַסער, ג). איז ער אייזן, ברעכט דאָך פּייער דורך,

ווי אזוי פירט דורך דער יצר הרע זיין אויפגאַבע?

שטופנווייז. אין אָנהייב איז ער ווי שפּין וועכט, און צום ענד איז ער ווי אַ גראַבער שטריק, ב).

צו ערשט איז ער שוואַך ווי אַ פרוי, און דערנאָך שטאַרקט ער זיך ווי אַ מאַנספאַרשוין, ב1).

צום אָנהייב איז ער אַ גאַסט, און דער־נאָך ווערט ער אַ בעל הבית, ב2).

דער יצר הרע שטאַרקט זיך איבער דעם מענטשן יעדער טאָג, און ער זוכט צו טוימן אים. ווען נישט דעם איי־בערשטנס העלפן דעם מענטשן, וואָלט ער נישט ביי געקומען, באַזיגט דעם שמו, ג).

איז פאַרצן עפּים אַ מיטל, אַ באַזאָר־רעניש, אַ שוין, אַ שיצונג געגן דעם שמו?

דער יצר הרע שטאַרקט זיך איבער דעם מענטשן יעדער טאָג, ד). און ער וויל טוימן אים, ח). און וואָס גרעסער דער מענטש איז, אַלץ גרעסער איז זיין יצר הרע, ו). און ווען דער הייליקער ברוך הוא זאָל נישט העלפן דעם

ח) סוכה נב, ב, אויבן; קידושין ל, ב; ספרי עקב פּיסקא מזה, אויסגאַבע אום.

זעט: ב"ר כב, ו; י"ש בראשית לו.

ט) סוכה נב, ב, אויבן; קידושין ל, ב; י"ש ישעיה אָנהייב קאַפּיטל נה.

י) זעט: אר"ב נוסחא א, פרק טז; ספרי עקב פּיסקא מזה, אויסגאַבע אום; בבא בתרא טז, א; קידושין ל, ב; שו"ט קיט, ז, הוספה און סד; יליה ד, יב און לו, לו.

יא) ישעיה נה, א.

יב) איוב יד, יט.

יג) תענית ז, א און רש"י אונטער דעם וואָרט ואַין; קידושין ל, ב; מ, ב אונטן און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט פּוטר; סנהדרין ר"ז, א און רש"י אונטערן וואָרט פּוטר; בבא קמא, יז א און פב, א; עבודה זרה ה, ב; רש"י סוכה נב, ב אונטער דעם וואָרט לכו.

און קו; מה"גא' כד, א, זייט 354; יליה קט, יח.

ב) סוכה נב, א; סנהדרין צט, ב; ב"ר כב, ו; י"ש ישעיה תג; יליה ה, יח.

ב1) ב"ר כב, ו; י"ש בראשית לו. זעט דאָרט נאָך.

ב2) סוכה נב; ב"ר כב, ו; י"ש שמואל ב, קמח. זעט דאָרט נאָך.

ג) סוכה נב, ב; קידושין ל, ב; פער־גלייכט מה"גב' זייט 129.

ד) סוכה נב, א, לעצטע שורה; קידושין ל, ב, פאַרגלייכט מה"גב', זייט 129.

ה) אין סוכה נב, ב, ערשטע שורה זאָגט עס רבי שמעון בן לקיש. אין קידושין ל, ב זאָגט עס ר"ש בן לוי.

ו) סוכה נב, א לעצטע שורה.

ז) סוכה נב, ב; קידושין ל, ב.

ער זאל געהן אין אן אָרט וואו מע קען נישט אים, ז).

א מענטש זאל שמענדיק אן רעדן דעם יצר טוב צו קעמפן געגן דעם יצר הרע. באזיגט ער אים איז גוט. אויב נישט זאל ער אָפ גיבן זיך מיט לערנען תורה. האָט ער באזיגט אים איז גוט. אויב נישט זאל ער לייענען קריאת שמע. האָט ער באזיגט אים איז גוט. אויב נישט זאל ער דערמאנען אים דעם שטאַרב טאָג, ה).

און נאָר גוט איז ווען א מענטש שטאַרקט זיך איבער דעם יצר הרע. דאָס הייסט ווען דער יצר הרע האַלט אין אן רעדן אים צו טון אן עבירה. און דער מענטש נישט נאָר פאַלגט אים נישט, נאָר ער געהט און טוט נאָך א מצוה. איז דאָס טאַקע זעהר גוט. וועגן אַזעלעכע זאָגט דער פסוק „ולגבורה“ ט) דער אייבערשטער וועט זיין צו אים פאַר א שטאַרקייט, י).

ווען מע לערנט און טוט גמילות חס-

צעכייגט אייזן. ווי מע שמעהט אין פסוק „הלוא כה דברי כאש נאם ה', וכפמיש יפוצץ סלע“, ד) מיין וואָרט איז ווי פייער, זאָגט דער אייבערשטער, און ווי א האַמער צעשמעטערט, צעפיצלט עס א פעלו. און די תורה איז דאָך געגליכן צו פייער, ה).

אגב, די תורה ווערט אן גערופן, באַ- צייכנט אַדער געגליכן אויך צו: א בוימ, לעבנס בוימ, פינג בוימ, פלאַנץ;

ליכט, לויטערקייט, אמת, חסד גענוה, כבוד עהרע, שלום פרידן, גוטס; ברויט, וויין, בוימעל, האַניג, א פאַס מיט האַניג, מילך, א טיפער ברונעם; זילבער, זילבערנע כלים, א שנורל פערל;

נגיד [פרייניק, פירער], פרוי, א שעהנע פרוי, ברוסט, דיך, א אינדן; א שווערד, זיילן, ו).

וואָס זאל טון א מענטש וואָס דער יצר הרע שטאַרקט זיך איבער אים?

אום; פּר"כ זייט ר, א, אויסגאַבע אום; מת"ג 211; תנח. אָנהייב בראשית און יתרו יב; תנח"ב בראשית ד; ד"ר ג, יב; ש"ר ה, ענדע פסוק יא; שו"ט כט, ב; יל"ה א, כג; י"ש ברכה תתקנא און ישעיה אָנהייב קאַפּיטל גה; מה"גב' 212—211; ל"ט יתרו כ, ב; ספר והזהיר; רש"י דברים לג, ב און פאַרגלייכט מיט די תרגומים אונקלוס און יונתן בן עוזיאל, און אבן עזרא דאָרט. ז) אָבער וועגן דעם אין מיין קומעדיקן ווערק „דער תנ"כ דערצעהלט" וואָס איז שוין אין דרוק, ברוך השם.

זעט זייטן 133—123. ז) מועד קטן יז, א; חגיגה טז, א; קידו- שינ מ, א, אונטן.

ח) ברכות ה, א, און זעט רש"י דאָרט צווייטע און דריטע שורות, זעט פאַרגעהענ- דיגע זייט 312.

ט) ישעיה כח, ו. י) סנהדרין קיא, ב, און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט זמתגבר.

ערשטע שורה; רש"י ישעיה נה, א און זעט תרגום דאָרט; מסכת סופרים פרק טו, הלכה ו; מסכת זעיר, 90; ד"א 126; מכילתא בשלח ד, א, אויסגאַבע אום; מר"ש 100; ספרי עקב, פיסקא מה, אויסגאַבע אום; מר"א יג, 250; מ"ת 42; ב"ר סו, א; סט, ה; פד, טז; ד"ר ז, ג; שו"ר א, פסוק ב; תנח. בראשית א; בשלח יט; ויקהל ח; תבא ג; [אין תנחומא האזינו ג שטעהט למטר, צו רעגן]; זהר בשלח ס, א, אונטן; שו"ט א, יח; פז, ה; יל"ה א, כד; פז, ה; י"ש לך לך ע, עקב תתעג, ברכה תתקנא, ישעיה אָנהייב קאַפּיטל טה; תהלים תתלו; מה"גג' 375; מה"גד' 155; ל"ט יתרו כ, ב; והזהיר. ד) ירמיה כג, כט.

ה) זעט: ירושלמי שקלים פרק ו, ענדע הלכה א און זעט אויך בבלי און די מפרשים אויף דעם אָרט; ירושלמי סוטה פרק ז, ענדע הלכה ג; סוכה נב, ב; קידושין ל, ב; מר"י זייט סה, א, אויסגאַבע אום; מר"ש 100; ספרי ברכה, פיסקא שמג, אויסגאַבע

רשעים וועט ער אויס זען ווי אַ האַר. די וויינען און די וויינען.

די צדיקים וויינען און זאָגן: ווי אַזוי האָבן מיר געקאָנט ביי קומען אַזאָ תּוֹכַח בּאַרְג. די רשעים וויינען און זאָגן: ווי אַזוי האָבן מיר נישט געקאָנט באַזיגן די דאַזיגע האַר, ה).

די צדיקים וויינען ווייל זיי דערמאָנען זיך דעם צער, די לייזן וועלעכע זיי האָבן געהאַט צו אויס שמעקן, צו ביי קומען דעם דאַזיקן רשע אין זייער לעב צייט, ו).

דער אייבערשטער זאָגט, אויב מע קאָן אויס דריקן זיך אַזוי, אַז אין דער צוקונפט וועט ער אויס רייסן, אויס וואַרצלן דעם יצר הרע, ז).

לויט אַן אַנדער מיינונג: דער יצר הרע וועט קיין מאָל ווערן במל. ער וועט עקזיסטירן שמענדיק. אויב אפילו ער וועט נישט זיין אין גאַנצן, וועט ער זיין אַ ביסל, ח).

ווי אַזוי קוקט דער בעשאַפּער אויף דעם יצר הרע?

דער יצר הרע איז איינער פון די פיר אויף וועלעכע דער בעשאַפּער האָט חר-טה. מע טוט אים באַנג, וואָס ער האָט בעשאַפּן זיי. די אַנדערע דריי וויינען כּשדים, ישמעאליים, גלות, ט).

די, מע טוט מענטשן טובות, ווערט דער יצר הרע געגיבן איבער אין זייערע הענט, א).

ווער מע נעמט איין, באַזיגט דעם יצר הרע, איז גלייך ווי ער האָט איין גע-נומען אַ שמאַט פּול מיט העלדן. ער איז אַ העלד צווישן העלדן, ב).

און וואויל איז דעם יעניגן וועלעכער שמאַרקט זיך איבער דעם יצר הרע, ער באַזיגט אים ווי אַ מאַן ווי אַ שמאַר-קער, נישט צוליב באַקומען שכר דער-פאַר, ג).

ווען אַ מענטש הרג'עט דעם יצר הרע, דאָס הייסט ער טוט תשובה נאָך דעם ווי דער יצר הרע האָט אָן גערעדט אים צו זינדיקן. איז ער מכבד, ער עהרט דעם הייליגן ברוך הוא אין ביידע וועלטן, אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט, ד).

וואָס וועט פון דער יצר הרע [שמן] ווען משיח וועט קומען?

לעתיד לבא, אין דער צוקונפט, אין משיח'ס צייטן וועט דער אַלמעכטיקער בריינגען דעם יצר הרע, און ער וועט שחט'ן אים אין קעגנוואַרט פון די צדי-קים און פון די רשעים. די צדיקים וועט ער אויס זען ווי אַ הויכער באַרג. די

א) עבודה זרה ה, ב.

ב) אר"ב נוסחא א, אנהייב פרק כג.

ג) עבודה זרה יט, א און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט כאיש.

ד) סנהדרין מג, ב ערשטע פיר שורות און רש"י דאָרט.

ה) סוכה נב, א.

ו) רש"י סוכה נב, א אונטער דעם וואָרט צדיקים.

ז) פאַרגלייכט די ווערסיעס, און ווער סע זאָגט זיי אין:

ב"ר מח, יא; ש"ר מא, ז און מו, ד;

במ"ר יז, ו; ד"ר ב, ל; תנח. תולדות ענדע יג, תשא יט, ויקרא ו, קדושים טו, בהעלותך י, שלח טו, עקב יא; תנח"ב בראשית מ, תשא יג, ויקרא יב, קדושים יד און טו, שלח לא, ואתחנן הוספה ב; מה"גא' מב, ח; יל"ה יב, ו; קו' לו און קמג, ג; ילה"י ה, יח; ספר חסידים 5; דר"ל דברים 9.

ח) זהר חיי שרה, מדרש הנעלם קכח, ב.

ט) סוכה נב, ב, זעט: סא"ר זייט 62; י"ש ישעיה תרה; מה"גא' ח, כא, זייט 167;

ילה"י נב, ה; מנה"מ ד, זייטן 603, 477; חופת ב, 49; תורה 97.

פארשידענע מלאכים

אדמאל, א) אויף זעער איבער אד-
 מה, דער ערד;
 אוריאל, ב);
 אכזריאל, ג) אויס רופער.

אגב, רבי ישמעאל בן אלישע דער-
 צעהלט: איך בין געגאנגען א מאל אריין
 אין דעם אלער הייליקסטן ארט אין בית
 המקדש צו רויכערן ווירויך. האב איך
 געזען אכזריאל פה ה' צבאות זיצן
 אויף א הויכער, דערהויבענער שטול.
 ער האט געזאגט צו מיר: ישמעאל, מין
 זון, בענטש מיך. האב איך געזאגט צו
 אים: „יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמך
 את כעסך, ויגולו רחמך על מדותיך,
 ותתנהג עם בניך במדת הרחמים, ותכנס
 להם לפני משורת הדין.“ סע זאל זיין
 באוויליקט פאר דיך אז דיין בארם האר-
 ציקייט זאל בעהערשן, באזיגן דיין כעס.
 אז דיין בארם הארציקייט זאל איבער
 וויקלען דייןע מידות, אויגשטאפטן. און
 דו זאלסט פירן דיך מיט דייןע קינדער

ב. צווייטע שורה, און ענדע פרק יא; מגילה
 יב, ב; סנה, ק, א, דריטע שורה, אונטן; פ"ד
 פיסקא לט, זייט קסה, ב; ב"ר ט, יא; ש"ר
 כה, ח; במ"ר ט, כד; י, ב און יד, ו צוויי
 מאל „מדה כנגד מדה“, איין מאל „שלא ימדו
 לו כמדתו“, זהר תולדות קמג, א; שו"ט פא,
 ב; יל"ה פא, ב; י"ש ישעיה אנהייב תטו;
 יל"ה ט, ד; בחיי נח יא, ד.
 זעט: תוספתא סוטה אנהייב פרק ד; י"ש
 שמואל ב, קסה; מהרש"א ק, א.
 אין ב"ר ט, יא הייסט עס „כל המדות
 בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלה“. פארגלייכט
 מיט: סוטה ח, ב, אונטן; י"ש בראשית טז.
 (27) פארגלייכט די תפילה אין סידור „רבנו
 של עולם כמו שכבש אברהם אבינו“... מיט
 דער תפילה אין דעם מוסף פון ראש השנה.
 זעט דעם פירוש ענף יוסף אויף דער תפילה
 רבנו של עולם אין דעם סידור אוצר התפיל-

א) י"ר בראשית ד, א.
 ב) זעט אוריאל זייט 275—272.
 ג) ד"ר יא, ענדע י.
 ד) „ד"ל באמערקט דארט אין סימן כו אז סע
 דארף שטעהן אכזרא [אכזריאל].
 ברכות ז, א און רש"י דארט, ערשטע
 שורה.
 זעט ס"ה, תנאים ואמוראים, אות י, זייט
 קכג, ג, אויבן. וועגן לפני משורת הדין
 זעט: ברכות מה, ב, אונטן; כתובות צו, א;
 ב"ק צט, ב, לעצטע שורה; ב"מ כד, ב און
 ל, ב.
 (17) פארגלייכט די נוסחאות, ווערטיעס אין:
 ירוש. סוטה פרק א, אנהייב הלכה ז; תוספ'
 תא סוטה אנהייב פרק ג; סוטה ת, ב; מר"י
 בשלח זייטן לב, א און נה, א, אויסגאבע אום;
 ספרי האזינו פיסקא שיה, אויסגאבע אום;
 תדא"ר פרק ג, זייט פו, ב; פרק יא, זייט סז,

די אַמשיקים פון יבשה זיינען באַפעם-
טיקט מיט די אַמשיקים פון דעם הימל
זבול.

די אַמשיקים פון הרבה זיינען פאַר-
קיימלט מיט די אַמשיקים פון דעם הימל
מעון.

די אַמשיקים פון אדמה זיינען צו גע-
משעפעט צו די אַמשיקים פון דעם
הימל מכון.

די אַמשיקים פון ארץ האַלטן זיך אָן
אין די אַמשיקים פון דעם הימל ערבות.
און דער הימל ערבות הענגט אויף
דעם אַרעם פון דעם הייליגן, געלויבט
זיי ער, א.

פאַר וואָס ווערט זי אָן גערופן אדמה,
ווייל פון איר איז געוואָרן בעשאַפֿן אדם
הראשון, דער ערשטער מענטש, ב.

געוויינטלאַך טייטשט מען אַז ער האָט
געהייסן אדם, ווייל ער איז געוואָרן בע-
שאַפֿן פון אדמה, ג.

די ערד איז געוואָרן פון שניי פון אונ-
טער דעם כסא הכבוד, דעם הימלישן
טראָן, ד.

את השמים מיינט די הימלן, און אַלץ
וואָס מע געפינט זיך אין זיי.

ואת הארץ מיינט די ערד און אַלץ
וואָס מע געפינט זיך אויף און אין
איר, ה.

לויט אָן אַנדער מיינונג: דער בעשאַפֿ-

אליהו, מלאך פון ברית, ז; ;

אף ברי, ז) אויף זעער איבער די
וואַלקנס.

אריאל, ער האָט צו זאָגן אויף זכרון,
געדעכעניש. די צאָל פון די אותיות פון
דער וואָרט אריאל באַטרעפט צוויי הונ-
דערט און צוויי און פערציק, פונקט ווי
די צאָל פון די אותיות פון דעם וואָרט
זכירה, ח).

ארציאל, אויף זעער איבער דער
אונטערשטער ערד, ט); ;

ארקאאל, אויף זעער איבער, ארקא,
דער ערד פון וועלאַכער דער גיהנם איז
געוואָרן בעשאַפֿן, י).

סע זיינען פאַראַן זיבן ערדן, י1): ארץ,
אדמה, חרסא, יבשה, ארקא, תבל,
חלד, י2).

חלד, תבל, ארקא, יבשה, הרבה, אדמה,
ארץ התחתונה.

די אַמשיקים פון חלד זיינען פאַרבונדן
מיט די אַמשיקים פון דעם הימל וילון.
די אַמשיקים פון תבל זיינען פאַר-
בונדן מיט די אַמשיקים פון דעם הימל
רקיע.

די אַמשיקים פון ארקא זיינען באַפעם-
טיקט צו די אַמשיקים פון דעם הימל
שחקים.

ט) י"ר בראשית ד, א. זעט פּאָלגנדיגע
באַטע.

י) ילקוט ראובני בראשית ד, ב, אויבן.

י1) י"ר בראשית ג, ב—ד, א.

י2) פּר"א פרק יח; שו"ט צב, ב; יל"ה
אַנהייב צב.

זעט וועגן זעקס, פיר, צען ערדן, זייט 194.

א) שכי' ה, א. זעט ילקוט חדש, אונטער
דעם וואָרט ארץ, סימן ב.

ב) י"ר בראשית ד, א.

ג) זעט בראשית ב, ז.

ד) שכי' יד, א—ב.

ה) בחיי בראשית א, א.

לות, אין דעם נאָמען פון אבודרהם. און מערקט
אַז רבי ישמעאל בעט אין זיין תפילה אַז דער
אייבערשטער זאָל בעהאַנדלען די אידן „לפנים
משורת הדין“, און דאָס מיינט דאָך אויסער
האַלב דעם דין, געמלאַך מיט באַרם האַרציי-
קייט. און דער אייבערשטער אין זיין תפילה
בעט אויך אַזוי!

ה) ברכות ז, א אויבן.

ו) זעט זייטן ג, 287; ח, 284.

ז) רש"י אויב לו, יא. זעט דאָרט אבן עזרא.

ח) מגן אברהם, פקודי ופרשת החודש לה.

ב, ערשטע שורות, פון דעם טריסקער מגיד
אין נאָמען פון האַר"י זיל.

און ער האָט איבער געגיבן זיי צו קיין שליח, ד);
 צו קיין בעשאַפעניש, ה).
 קיין שום בעשאַפעניש הערשט איבער זיי, קיין מלאך און קיין שרף, ברענע-דיקער מלאך, ו).
 אַי מיר ווייסן דאָך אַז דער שליסל פון רעגן איז געוואָרן איבער געגיבן אליהו'ן, ז). און אַז דער שליסל פון תחיית המתים, לעבעדיק מאַכן מויטע, איז געוואָרן איבער געגיבן אליהו'ן און אלישע'ן, ח). נאָר דאָס מיינט אַז אַלע שליסלן צוזאַמען זיינען נישט געוואָרן איבער געגיבן צו איין שליח, ט).
 לויט אַן אַנדער מיינונג: זיי זיינען נישט געוואָרן איבער געגיבן צו אַ שליח ער זאל זיין אייביג דער אויף זעער איבער זיי, י).
 לויט אַן אַנדער מיינונג פיר שלים-לען, די שליסלען פון:
 ממרא רעגן, פרנסה איינקונפט, קבר ריא קברים, עקרות קינדערלאַזע, א).
 גשמים רעגן, כלכלה שפיון, קברות קברים, עקרות קינדערלאַזע, ב);
 אויף אַן אַנדער אַרם שמעהט די שליסלען פון:
 כלכלה שפיון פרנסה, ממר רעגן, קברות קברים, עקרות קינדערלאַזיקייט, ג).
 קבורה באַערדיקונג, גשמים רעגן, רחם

פער האָט בעשאַפן צוויי מאַמעריעס. פון איינער האָט ער געמאַכט דעם הימל. פון דער אַנדערער האָט ער געמאַכט די ערד.

דער וועלט בעשאַף איז בעשאַפֿען פון דריי פראַצעסן: בריאה בעשאַף, יצירה פורמירונג, עשייה מאַכן, באַפעס-טיגן, ו).

בן נץ, אויף זעער איבער די ווינטן. ער הייסט נץ, ווייל ער זעט אויס ווי דער פויגל נץ, ז).

ברי, אויף זעער איבער רעגן, ח).
 אונזערע חכמים ז"ל זאָגן: דריי שליסלען געפינען זיך אין דעם איי-בערשטנס האַנט. און סע זיינען פאַר אַן פאַרשידענע ווערסיעס וועגן פון וועלאַכע זאָכן די שליסלען זיינען, פון:

גשם רעגן, היה געבורט, תחיית המתים מאַכן לעבעדיק די מויטע, ט);
 היה געבורט, גשמים רעגן, תחיית המתים, י);

תחיית המתים לעבעדיק מאַכן די מויטע, עקרות קינדערלאַזע, און גשמים רעגן, א);

רחם מוטער פראַכט, קברים, תחיית המתים, ב);

רחם מוטער פראַכט, תחיית המתים, גשמים רעגן, ג).

סנהדרין קיג, א. אונטן; שריט עה, ה.

ה) יליה סט, כו.

ו) ד"ר ז, ו.

ז) תענית כג, א; ב"ר עז, א; תנח"ב ויצא טז; יליה סט, כו. זעט 286, נאָטען ג, ט.

ח) ב"ר אַנהייב פרשה עז; ד"ר י, ג. אין שו"ר א, א ט הייסט עס: תחיית המתים על ידי אליהו הנביא ז"ל.

ט) רש"י תענית ב, א לעצטע דריי שורות.

י) תוספות תענית ב, א אונטער דעם וואָרט שלשה.

א) תרגום ירושלמי בראשית ל, כב.

ב) תנח"ב ויצא טו.

ג) תנח"ב וירא לה.

ו) בחיי בראשית א—ב.

ז) בבא בתרא כה, א און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט בן נץ, און זעט איוב לט, כו.

ח) רש"י תענית ז, ב אונטער דעם וואָרט אפילו; תוספות גדה טו, ב, אונטער דעם וואָרט מלאך. זעט וויטער רידייא, זייט 323.

ט) תענית ענדע ב, א.

י) סנהדרין קיג, א, אונטן.

א) ד"ר ז, ו.

ב) שריט עה, ה.

ג) יליה סט, כו.

ד) תענית ענדע ב, א. פאַרגלייכט מיט:

דעם שליסל פון שפייו האָט ער געגלבן איבער נח'ן. ווי סע ווערט געזאָגט: „ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל“ (ב) און דו נעם דיר פון יעדער עסנוואַרג וואָס ווערט געעסן.

דעם שליסל פון רעגן האָט ער געגלבן איבער אליהו'ן. ווי סע ווערט געזאָגט: „אם יהיו השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי“ (ג). אליהו האָט געזאָגט צו דעם מלך אחאב... אויב סע וועט זיין טוי, ראָסע, אָדער רעגן, נייערט לויט מיין וואָרט.

דעם שליסל פון קינדערלאַזיקייט האָט ער געגלבן איבער דעם נביא אלישע. ווי סע ווערט געזאָגט: „למועד הזה כעת חיה, את חובקת בן“ (ד) און אלישע האָט געזאָגט צו דער פרוי פון שונם: איבער אַ יאָר אין דער צייט וועסט דו האַלדן אַ זון.

דעם שליסל פון קברים האָט ער געגלבן איבער דעם נביא יחזקאל, (ה) ווי סע ווערט געזאָגט: „ואמרת אליהם העצמות היבשות שמעו דבר ה'“ (ו) און דו זאָלסט זאָגן צו זיי: איר דאַרע ביינער, הערט דעם אייבערשטנס וואָרט.

סע איז פאַרצן אַ מיינונג אַז גשמים רעגן מיינט אויך פרנסה, (ז) לעבנס ניי-טיקייטן.

גבריאַל, (ח).

גלגיאַל, אויף זעער איבער דער זון, (ט).

מוטער טראַכט, און לויט אַן אַנדער מיינונג אויך דער שליסל פון פרנסה, (ד). דער שליסל פון רעגן, וואָרן אַזוי שמעהט געשריבן בפירוש, אויסדריק-לאַך: „יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, את השמים לתת מטר ארצך בעתו“ (ה) דער אייבערשטער וועט עפענען זיין גוטע שאַץ קאַמער, דעם הימל, צו גיבן דיין לאַנדס רעגן אין זיין צייט, (ו).

דעם שליסל פון פרנסה, וואָרן אַזוי שמעהט געשריבן בפירוש, אויסדריק-לאַך: „פותח את ידך ומשביע לכל חי“ (ז) דו עפנטסט דיין האַנט און זע-טיקסט יעדער לעבעדיקן.

דעם שליסל פון קברים, וואָרן אַזוי שמעהט געשריבן בפירוש, אויסדריק-לאַך: „כפתחי את קברותיכם, ובהעלותי אתכם מקברותיכם“... (ח) איך וועל עפענען אייערע קברים, און איך וועל אויף בריינגן אייך פון אייערע קברים.

דעם שליסל פון קינדערלאַזיקייט, וואָרן אַזוי שמעהט געשריבן בפירוש, אויס-דריקלאַך: „ויזכר אלקים את רחל, וישמע אליה אלקים, ויפתח את רחמה“ (ט) און דער אייבערשטער האָט געדאַכט וועגן רחל'ן, און ער האָט צו געהערט צו איר, און ער האָט געעפנט איר טראַכט, (י).

ער האָט איבער געגלבן זיי צו קיין בעשאַפעניש אין דער וועלט, (א).

אַבער ווען סע איז געווען נייטיק, האָט ער איבער געגלבן זיי צו צדיקים.

(ד) ב"ר עג, ד; ש"ט ויצא ל, כב.

(ה) דברים כה, יב.

(ו) תרגום ירושלמי בראשית ל, כב; תנח"ב ויצא טז.

(ז) תהלים קמה, טז.

(ח) יחזקאל לו, יג.

(ט) בראשית ל, כב.

(י) תרגום ירושלמי בראשית ל, כב.

(א) תנח"ב ויצא טז.

(ב) בראשית ו, כא.

(ג) מלכים א', יו, א. תנח"ב ויצא טז.

זעט תענית כג, א; ב"ר עז, א; יל"ה

סט, טז; אליהו זיט 286, נאָטן ג, ט.

(ד) מלכים ב' ד, טז.

(ה) תנח"ב ויצא טז.

(ו) יחזקאל לו, ד.

(ז) זעט רש"י תענית ב, ב, ערשטע שורה.

פאַרגלייכט די פסוקים און ווער סע זאָגט

וואָס אין די פסוקים אין אַלע קוועלעס פון

ברי, 317 ביז גבריאַל זיט 318; אליהו און

אלישע אין די קומענדיגע בענדער.

(ח) זעט זייטן 272—259.

(ט) י"ד בראשית יו, א און ואתחנן קנו,

ב, ג. זעט דעם תוספות פסחים קיה, ב.

זגזגאל, הסופר במרום, דער שרייבער, דער סעקרעטאר אין הימל, ח).
ווען משה רבינו איז נפטר געוואָרן, האָט ער אויס געשפּרייט אַ כּיּוּזּוּם גע-וואָנט צו משה'ס פּיסנס, ט).

זגזגאל, ט*) שר התורה, האר פון דער תורה.

זגזגאל. ער האָט באַווּיזן זיך צו משה רבינו ביי דעם ברענעדיקן דאַרן, י).

חלדיאל, א) אויף זעער איבער, חלד, דער וועלט.

חריבאל, אויף זעער איבער חרבה, דער ערד וועלכע ציט אַרײן אין זיך, מרינקט אויס, אַלע וואַסערן אין דער וועלט, ב).

חתך, ג) אויף זעער איבער פרנסה.

יבשהאל, ד) אויף זעער איבער יבשה,

י"ד תצוה עג, א. זעט יפּיפּיה, יופּיאל, זייט 320.

אויך מיכאל האָט דעם דאָזיקן טיטל, י"ד שמות י, ב.

י) ש"ט שמות ג, ב.

אין תרגום יונתן שמות ג, ב שטעהט זגזגאל.

אין ד"ר יא, הייסט עס זגזגאל.

אין מדרש פטירת משה, עדיציע יעללינעק שטעהט זגזגאל.

זעט מיינע ביכער:

„משה רבינו, זיין לעבן און שאַפּונג“, זייט קפט [אין אידיש];

„מאָזעס אים ליכטע דער אגדה“, זייט 145, נאָטע 607 [אין דייטש].

לויט ש"ר ב, ה האָלט איינער אַז סע איז געווען דער מלאך מיכאל, לויט אַ צווייטער מיינונג איז עס געווען דער מלאך גבריאל.

זעט: זייטן 255, נאָטע ז; 267, נאָטע י.

א) י"ר בראשית ג, א [ד, ב].

ב) י"ר בראשית ד, א אונטן.

ג) מגן אברהם [פון דעם טריסקער מגיד זצ"ל] לשמחת בית השואבה, קה, ב.

ד) י"ר בראשית ד, א אונטן.

גליצור, ער רופט אויס: היינטיגס יאָר וועט דער ווייץ גערומן, וויין וועט זיין בליג.... י).

דוביאל, ער איז דער פאַרשטעהער פון פרם, פּערסיע אין הימל, א).

דומה, אויף זעער איבער:

די מתים. ער רופט אויס: איצט זאָל קומען אַרײן דער און דער, ב);

איבער די נשמות, ג);

איבער די קברים, ד);

איבער די רוחות, ה);

איבער דעם גיהנום, ח*).

הרניאל. ער איז העכער פון זיין חבר [קמואל] מיט זעקס הונדערט טויזנט פרסאות, (פּערסישע) מיילן, ז).
און יעדער וואָרט וואָס געהט אַרויס פון זיין מויל איז צוועלף טויזנט בליצן פון פייער, ז).

י) פ"ר, פּיסקא כ, זייט צו, ב. ער איז רזיאל המלאך, זעט רזיאל, זייט 322.

א) יומא עז, א. זעט אלפא ב', צא, צב. ב) רש"י ברכות יח, ב, אונטער דעם

וואָרט דילמא.

ער איז געווען פריער דער פאַרטערער פון מצרים. אָבער דער דאָזיקער אָמט איז געוואָרן אַוועק גענומען פון אים. זעט זהר שמות יח, א.

ג) פ"ר, פּיסקא כג, קכ, א; תנה. תשא לג.

ד) זהר חיי שרה ככד, א [נעלם].

ה) סנהדרין צד, א און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט שר; רש"י שבת קנב, ב

אונטער דעם וואָרט לדומה; י"ש ישעיה תכ. זעט שדא"ג בראשית א, זייט ט.

ה*) זהר שמות יח, א.

ו) פ"ר, פּיסקא צו, ב; י"ר משפטים סו, ב. זעט וועגן הרניאל אין זהר בראשית נה, ב.

ז) י"ר משפטים סו, ב. אין פ"ר פּיסקא צו, ב שטעהט... יוצאים בדיבור שנים

ברקים של אש [?]. זעט זייט 231, נאָטע ח1.

ח) ענדע מדרש דברים רבה.

ט) מדרש דברים רבה, פרשה י.

ער טראַגט אַ הייליגע קרוין אויף דעם קאָפּ. ס'ע איז אויס געקרויצט אויף איר דער שם המפורש, מעטראַגראַמאַטאָן, דעם אייבערשטנס נאָמען וועלאַכן מע טאָר נישט אַרויס רעדן. ס'ע קומען אַרויס בליצן פון איר. זיין קערפּער איז פול מיט אויגן. זיין גאַנצע הויך איז פול מיט פליגלען. ער הייסט כּרוביאל, ווייל ער האָט צו זאָגן איבער מרכבות, איבער די קאַרעמעס פון די מלאכים וועלאַכע הייסן חיות, ב).

לביאל. ווען דער בעשאַפּער האָט באַ-רוטן זיך מיט די מלאכים צי ער זאָל בעשאַפּן דעם מענטש, זיינען מאַכע פון זיי געווען געגן דעם. ווען ער האָט גע-פרעגט לביאל'ן, האָט ער געזאָגט צו אים:

האַר פון דער וועלט, ווער קאָן זאָגן דיר וואָס צו טון. טו ווי דיין ווילן איז אין דיין וועלט. האָט דער אייבערשטער געזאָגט צו אים: רפּאית, דו האָסט אויס געהיילט, אויס קורירט דאָס וואָס דייע חברים, קאַלעגן האָבן צעשטערט, ג). ער האָט געכימט זיין נאָמען אויף רפּאל. און ער האָט געגיבן איבער אים אַלע סאַרמין רפואות, מעדיצינען, מעדיקאַמענטן, רע-צעפּטן וועלאַכע זיינען דאָ אויף דער וועלט, ד).

לילה, נאַכט, אויף זעער איבער שוואַנ-געראַפּט, ה). ער האָט געהאַלפּן אב-

טריקעניש. ער הייסט אַזוי, ווייל ער טריקט אויס אַלע וואַסערן.

יפּיאל, ה) אויף זעער איבער תורה, לערנען.

ער ווערט באַצייכנט אויך: רב ממונה, ו);

רב חכמתא, ז). ער איז איינער פון די פיר האָרן פון חכמה. די אַנדערע דריי זיינען מטטרון, אוריאל, יפּיפּיה.

שר הפנים, ח). ער איז געווען שם בן נח'ס רבי, ח*).

יורקמו, אויף זעער איבער האַגל.

ער האָט געוואַלט ראַטעווען חנניה'ן, מישאַל'ן און עזריה'ן פון דעם קאַלך אויוון אין וועלאַכן נבוכדנאצר, דער קעניג פון בבל, האָט אַריין געוואַרפּן זיי, ט).

יפּיפּיה, י) שר התורה, דער אויף זעער איבער תורה, לערנען.

ער ווערט באַצייכנט אויך:

רב חכמתא, ער איז איינער פון די פיר האָרן פון חכמה. די אַנדערע דריי זיינען מטטרון, יפּיאל, אוריאל, א).

כּרובאל. רבי ישמעאל דערצעהלט: מטטרון, דער שר הפנים... האָט דער-צעהלט מיר אַז ס'ע איז פאַראַן אַ שר, אַ האַר, וועלאַכער, איז ווינדערליך, און ער וועהרט געלויבט מיט כל'ערליי לויבונ-גען. זיין נאָמען איז כּרוביאל.

י) י"ד ענדע פרשה משפטים, זייט סו, ב, אונטן.

א) תרגום יונתן דברים לד, ו.

ב) י"ר בראשית גד, א.

ג) מיכאל'ס און גבריאל'ס כתוב, קאמ-פאניעס זיינען געווען געגן, האָט דער איי-

בערשטער פאַרברענט זיי.

זעט: מיכאל ב, 259; גבריאל ג, 271.

ד) י"ר בראשית יט, א, אונטן.

זעט רפאל, זייט 276, נאָטע י.

ה) גדה טז, ב; תנח. פקודי אנהייב ג

ה) ס"ה, תנאים ואמוראים אות י, זייט קכג, א.

זעט מיכאל זייט 249, נאָטע י*.

ו) זהר זיקהל רו, ב.

ז) תרגום יונתן דברים לד, ו.

ח) י"ר בראשית יח, ב.

ח*) י"ר שמות י, ב.

ט) פסחים קיה, א, אונטן.

אין: מר"א 276; שו"ט קיו, ג; יל"ה קיו.

ה; י"ש תהלים תתעג שטעהט יורקמו.

ער האָט גערופן רבי ישמעאל בן אלישע נישט צו טון דריי זאכן, ו).

סמאל, ז) עשו'ס פארטרעטער אין הימל. סמליון, סע איז פארצן א מיינונג אז ער איז א מלאך. אנדערע האלטן אז ער איז א חכם, א געלערנטער, ח). סנדלפון, אויף זעער איבער תפילה, געבעטן, ט).

ער איז העכער פון זיינע קאלעגן מיט פינעף הונדערט יאָר גאַנג, י).

ער שמעהט אויף דער ערד און זיין קאַפּ דערגרייכט „אצל החיות“ [דאָס מיינט בײַ צו דעם כסא הכבוד, דעם הימלישן טראָן], א).

עווא, שר של מצרים, פארטרעטער פון מצרים אין הימל, ב).

עזא און עזיאל [עזיאל], ווען זיי זיינען געפאלן אראפ פון זייער הייליג ארט פון אויבן, און זיי האָבן געזען פרויען, האָבן זיי פארקעהרט מיט זיי

רהם אבינו אין זיין מלחמה געגן די מלאכים, ו).

למטרון, ז).

מיכאל, ח).

מלאך המות, דער מלאך פון טויט, ט).

מצרים, י) פרעה'ס פארטרעטער אין הימל.

נבל, אויף זעער איבער אַריסקייט, א).

נוריאל, ב). ער איז אוריאל.

ווען איינער האָט זכות אבות, געהען מיט אים מיכאל אין אברהם'ס זכות, נביאל אין יצחק'ס זכות, נוריאל אין יעקב'ס זכות, און רפאל אין אדם הראשון'ס זכות, ג).

נקיד, אויף זעער איבער שפיון, ד).

סוריאל, שר הפנים, אינערן האָר, א חשוב'ער, אָן געזעענער מלאך, וועלכער ערשיינט פאר דעם הייליגן, געלויבט זיי זיין נאָמען, ה).

דעם וואָרט פּוריאַל. מנה"מ ד, זייט 463; תורה א, 25; ס"ה תנאים ואמוראים אות י, זייט קכג, ג.

מעהרערע מלאכים ווערן באַצייכנט מיט שר הפנים.

ז) זעט איינצלהייטן אין ברכות גא, א.

ז) תנה. וישלח ח. מלאך המות, זייט 293, נאָטן א, ב, ג.

ח) זעט: ספרי פיסקא שנו, זייט קמט, ב, אויסגאָבע אום; י"ש דברים תתקסג; רש"י סוטה יג, ב, לעצטע שורה און תוספות דאָרט.

ט) חגיגה יג, ב; שו"ט ח, ב, אויסגאָבע אום.

זעט י"ש תהלים אָנהייב תתמ.

י) פ"ר פיסקא כ, זייט צו, א; פרקי היכ"ל פ"ר ו; י"ר משפטים סו, ב.

י) יעקב [פון] עמדין בריינגט עס אין זיין סידור פון פרקי היכלות פרק ו.

א) חגיגה יג, ב.

ב) י"ש בשלח, אָנהייב רמא. זעט מצרים, אויבן נאָטע י.

און קרח יב; זעט שמחות זייט 255 ווי אַזוי אַ קינד וועהרט פורמירט אין דער מוטערס טראַכט.

ז) בראשית קאפיטל יד. סנהדרין צו, א און רש"י אונטער דעם וואָרט מלאך.

זעט: זהר וירא קיב, ב; סא"ר פרק ה, כח; מה"גא' יד, טו; י"ש לך לך עג; באַנד א, זייט 92, נאָטע ש.

ז) זעט זייטן 277—283.

ח) זעט זייטן 247—259.

ט) זעט: מלאך המות-סמאל זייטן 291—300; שמון, זייטן 309—300; יצר הרע זייטן 309—315.

י) שי"ר כא, ה; זהר שמות יט, ב. זעט עווא ווייטער, נאָטע ב.

א) פסחים קיא, ב, אונטן. זעט דאָרט רש"י אונטן, צווייטע שורה.

ב) זעט אַרנבאָן זייט 272, נאָטן ה—ז.

זעט אוריאל, זייטן 275—272.

ג) זהר, רעיא מהימנא, בא, מא, ב, אונטן.

ד) פסחים קיא, ב.

ה) ברכות גא, א און רש"י דאָרט אונטער

אַרט, און שפּאַצירסט אַרום אין אַ היי-
ליק אַרט! געבאַרן פון אַ פרוי, שפּאַ-
צירסט דו אין אַ פייערדיק אַרט! האָט
משה געענטפּערט אים, אַז ער איז עמ-
ר'ס זון, און ער איז געקומען נעמען
די תורה פאַר די אידן. אָבער אַזוי ווי
קמואל האָט נישט געלאָזט, האָט משה
דערלאָנגט אים, און דער מלאך איז פאַר-
שווינדן פון דער וועלט, (ח).

ר'יא, ט.

ר'חב, אויף זעער איבער דעם ים, י.
דער פסוק, „ובתבונתו מחץ רהב“, א
באַצייט זיך אויף דעם שר של ים, אויף
דעם אויף זעער איבער דעם ים, ב.

ר'זיאל, אדם הראשון'ס רבי. ער האָט
געשריבן אַ ספר פאַר אדם'ן. ער האָט
געגיבן עס אדם'ן. חזקיה המלך האָט
געהאַט דעם דאָזיגן ספר, ג.

ער הייסט אויך גליצור און אכרזיאל,
זעט אכרזיאל, 1ג.

ר'זיאל, ווייל ער ווייסט די הימלישע
סודות, סעקרעטן. ער איז אויף זעער
איבער די הימלישע, הייליגע סודות,
סעקרעטן, 2ג.

גליצור, ווייל ער אַנטפּלעקט, גלי צור,
הימלישע סודות.

אכרזיאל, ווייל ער רופט אויס.

ט) מה"גא' א, יז, זייט 43. זעט רידייא,
זייט 323.

י) בבא בתרא עד, ב; תנחומא אַנהייב
חוקת; במ"ד יח, גב.

א) איוב כו, יב.
ב) זעט תנח. חיי שרה ג.

לויט ש"ר טו, כב באַצייט זיך „רהב“
אויף דעם „אוקיינוס“.

אגב, רש"י, איוב כו, יב טייטשט רהב
מיינט די מצריים. זעט ישעיה ל, ז און
רש"י דאָרט.

ג) י"ר בראשית נג, א און שמות י, ב.
זעט רפאל זייט 276, נאָטע ז*.

1ג) זייט 315, נאָטע ג.
2ג) זער בראשית נה, ב, אויבן.

און געבראַכט קינדער אויף דער וועלט.
און זיי זיינען עס געווען די נפילים, ג).

פלאי, דער מלאך וועלאַכער האָט באַ-
וויזן זיך צו מנוח'ן.

יעדער מלאך פּראַגט דעם נאָמען לויט
זיין שליחות, זיין מיסיע וועלאַכע ער
דאַרף אויס פירן. דער מלאך וועלאַכער
האַט באַוויזן זיך צו מנוח'ן, איז געקומען
אַן זאַגן אים אַז ער וועט ווערן אַ טאַטע
פון אַ זון, שמשון, וועלאַכער וועט זיין אַ
נויר. אין פאַרבינדונג מיט נזירות נוצט
די תורה דאָס וואָרט „יפלא“, ד) דער-
פאַר הייסט ער פלאי, פון דעם וואָרט
פלא, ווינדער, נישט פאַרשמענדליך, ח).

צדקיאַל, ער איז געווען אברהם אבי-
נו'ס רבי, ח*).

קל, נבוכדנאצ'ר'ס פאַרטרעטער אין
הימל, ו).

קמואל, אויף זעער אין דעם הימל
וילון. ער האָט צו זאַגן איבער צוועלף
טויזנט מלאכי חבלה, פערדאַרבנדיקע
מלאכים, ז).

ווען ער האָט באַגעגנט משה'ן אין
הימל, האָט ער אַן געשריען אויף אים:
וואָס טוּסט דו דאָ אין די הימלישע
הייליקייטן. דו קומסט פון אַן אום ריין

ג) זער בראשית לו, א.
זעט יומא סו, ב, און זעט דאָרט רש"י

אונטער דעם וואָרט עוזא; זער בראשית כג,
א; כה, א—ב; י"ש בראשית מד פון מדרש
אבכיר; רש"י במדבר יג, לג; י"ר בראשית
מא, א; באַנד ג, ביי נפילים, עזא.

ד) זעט במדבר ו, ב.
ה) חמדה גנוזה.

ה*) י"ר שמות י, ב.
ו) ש"ר כא, ה.

ז) י"ר בראשית ו, א—ב און משפטים
סו, א, אויבן. אין י"ר משפטים סו, ב אויבן
שטעהט קמואל.

ח) פ"ר פּיסקא כ, זייט צו, ב; שמע 165.

אויף אן אנדער אָרט געפינט זיך דאָס
וואָרט רידיא, איז עס דער נאָמען פון
דעם מלאך וועלאַכער איז דער אויף זעער
איבער די רעגנס, ז).

רפאל, ח).

שמן, ט).

שמיאל, אויף זעער איבער דעם גן
עדן, ט*).

תבאל, אויף זעער איבער דער וועלט
און אירע איין וואוינערס, י).

ער רופט אויס יעדער טאָג פון דעם
הימל אויף דעם באַרג חורב. זיין קול
געהט איבער דער גאַנצער וועלט. אליהו
זכור לטוב הערט עס און פאַרשפרייט
עס איבער דער וועלט, ד).

ריגיו, א טייך פון פייער. מע ברענט
אין אים מלאכים און מענטשן, ח).

רידיא, ער איז דער מלאך וועלאַכער
האַט צו זאָגן איבער דעם בעוואַסערן
די ערד פון דעם רעגן פון אויבן, און
פון דעם אָפּ גרונד אונטן, ז).

נען זיך לרדיא, תורה דידיה [תורא דרדיא].
תורא דרדיא, ברידיא, רדיה, רדיא, רדו
רדיא, און סע מיינט אַקערן, אן אַקס צום
אַקערן.

זעט: בבא קמא מו, א; בבא בתרא צב,
א; ירושלמי דמאי פרק ה, הלכה ה און זעט
דאָרט „פני משה“; ירושלמי שביעית; די
תרגומים יונתן בן עוזיאל און ירושלמי
שמות לד, כא; תרגום יונתן שמות כא, לו;
תרגום אויף עמוס ט, יג; תרגום אויף
תהלים קכט, ג.

ח) זעט זייטן 277—275.

ט) זעט זייטן 309—300.

ט*) כתפוח, כט.

י) ילקוט ראובני בראשית ד, ב.

זעט אַ גרעסערע צאל נעמען פון מלאכים
אין זהר, סתרי תורה קח, א—ב.

ד) זעט: תרגום קהלת י, כ; י"ר ענדע
פרשה משפטים, זייט סו, ב; נח 157 אין בית
המדרש חדר ג, עדיציע יעללינעק; אכזריאל
זייט

וועגן ספר „רויאל המלאך“ זעט ספרא
דאדם, זייט

ה) פ"ר, פיסקא כ, זייט צו, א—ב. זעט
י"ר משפטים סו, א.

ו) יומא כא, א, ערשטע שורה און רש"י
דאָרט.

ז) תענית כה, ב און רש"י דאָרט אונטער
דעם וואָרט האַי רידיא.

זעט ברי, זייט 317, און די וועלאַכע מיי-
נען אַז ראַדיאַ אין דעם היינטיגן זין געפינט
זיך אין תלמוד, האָבן אַ טעות.

אגב, אין ש"ס און אין די תרגומים געפי-

דער דריטער טאָג

די וואַסער איין זאַמלונג

קע אינדין פון דעם ים] ביזט דו, אל- מעכטיקער אין הימל שטארקער, ג3).

וואָס פאַר אַ ווירקונג האָט דאָס לויבן פון די וואַסערן געמאַכט אויף דעם בעי־שאַפּער?

ער האָט געטראַכט זיך: מה דאָך די דאָזיקע וועלאַכע האָבן קיין מויל, קאַנען נישט רעדן, און דאָך לויבן זיי מיך. מכל שכן, אַ פּשיטא שוין אז ווען איך וועל בעשאַפּן מענטשן, וועלן זיי דאָך אַ ודאי און אַ ודאי לויבן מיך, ג3).

אין מדרש שמעיה אַז די וואַסערן זיינען געוואָרן בעשאַפּן דעם דריטן טאָג. מיינט דאָס פּאַקע בעשאַפּן ממש?

ניין. סע מיינט „יקוו המים“, די וואַסערן זאָלן איין זאַמלען זיך, ד).

אַט זאָגן די חכמים ז"ל „ומה נברא ביום השלישי“ און וואָס איז געוואָרן בעשאַפּן דעם דריטן טאָג? און זיי ענטפּערן „יקוו המים“, די וואַסערן זאָלן איין זאַמלען זיך, ד).

אויף אַן אַנדער אַרט פּרעגן די חכמים ז"ל: וואָס איז געוואָרן בעשאַפּן דעם דריטן טאָג, און דער ענטפּער איז: וואַסער, ווי סע שמעיה אין פּסוק „יקוו המים“, זאָלן די וואַסערן איין זאַמלען

וואָס פאַר אַן אַרבעט האָט דער בעי־שאַפּער אָן געהויבן דעם דריטן טאָג?

ער האָט נישט געענדיקט זיין אַרבעט מיט די וואַסערן פון דעם צווייטן טאָג, האָט ער אָן געהויבן צו ענדיקן זי, א).

ווען דער בעשאַפּער האָט געזאָגט „יקוו המים“, די וואַסערן זאָלן איין זאַמלען זיך, ווי אזוי האָבן די וואַסערן רעאַגירט אויף דעם?

זיי האָבן געזאָגט: לאַמיר געהן לויבן דעם הייליגן. זיי האָבן, אַלזא, אַן גענומען דעם בעשאַפּערס באַפעהל מיט שמחה, מיט פּרייה, ג).

ווער האָט געלויבט דעם בעשאַפּער, איידער די וואַסערן האָבן געלויבט אים?

קיינער, קיין איינער. פון דעם סאַמע אַנהייב פון דעם אונטערס בעשאַפּן, זיי גען די וואַסערן געווען די ערשטע צו לויבן דעם בעשאַפּער, ג1).

אין וואָס איז בעשטאַנען דאָס לויבן פון די וואַסערן?

זיי האָבן געזאָגט „... אדיר במרום ה'“, ג2 [פון די קולות פון וואַסערן וועלאַכע ברומען, און מעהר פון די שטאַר-

עס אין: ב"ר צה, ג; יליה צג, יב. ג2) תהלים צג, ד. ג3) י"ש תהלים תתמח. פאַרגלייכט מיט די פאַרגעהענדיגע קוועלעס. ד) ב"ר יב, ה; יליה נא, ו. ה) ש"ט צב, ב. זעט מהר"ו אין ב"ר יב, ה. ז) יליה צב, א.

א) ב"ר ד, ו; זחר בראשית מ, ו; י"ש בראשית ה; רש"י, ל"ט בראשית א, ז; רשב"ם בראשית א, ו; רקאנטי בראשית ה, יא. זעט זייט 214, נאָטע ב. ב) בראשית א, ט. ג) ב"ר ה, ג, און זעט מתנות כהונה דאָרט. ג2) י"ש תהלים תתמח. פאַרגלייכט דאָס לשון, און ווער סע זאָגט

די וואסערן האבן אן געהויבן כאלד צו גרויסן זיך. זיי האבן אויף געהויבן זיך און ווידער פארדעקט די ערד ווי פרי-ער. האט דער בעשאפער אן געשריען אויף זיי. ער האט געפרעט זיי צוזאמען אונטער זיינע פיס. ער האט געמאכט א צוים פון זאמד פאר דעם ים, ווי א מענטש מאכט א צוים, א פארקען, א פלוים פאר זיין וויין גארטן.

איידער די וואסערן זיינען געווארן איין געזאמלט זיינען געווארן בעשאפן די ליכטערס און די אפ גרונטן. די אפ גרונטן זיינען אונטער דער ערד. די ערד איז פארשפרייט אויף דעם וואסער, ווי א שיף וועלאכע שווימט אויף דעם מימן ים. ווי סע שמעהט אין פסוק „לרוקע הארץ על המים“ (א) לויכט דעם וועלא-כער האט פארשפרייט די ערד אויף דעם וואסער, (ב).

פון וואנען האבן די וואסערן געוויסט וואוהין צו פערזאמלען זיך?
סע זיינען פאראן פארשידענע ער-קלעהרונגן:

זיי האבן טאקע נישט געוויסט, צי צו געהן קיין צפון זייט, צי קיין דרום זייט. זיינען זיי געפלאסן אהין און צו-ריק, ביז דער בעשאפער האט געגיבן [א פאטש] א ווענד זיי אין דער ריכ-טונג פון דעם לויטן, און ער האט געטון א זאג צו זיי: איך האב דאך געהייסן געהן אהין. און ער האט אפ געשלאסן

אויבן הייסט עס בן זומא...

- אין ב"ר ב, ד שטעהט ר"ש בן זומא.
- זעט: ב"ר ה, ב, און יפה תואר דארט;
- שו"ט צג, ה הערה טו וועגן כתבי יד.
- (ח) בראשית א, ב.
- (ט) בראשית א, ט.
- (י) בראשית א, ו.
- (א) תהלים קלו, ו.

(ב) פרי"א אנהייב פרק ה, און זעט דארט רד"ל; שו"ט צג, ה; יליה צג, ה, און פאר-גלייכט די נוסחאות, ווערסיעס.
זעט: א"ע, רד"ק, מ"צ, א' אויף תהלים קלו, ו.

זיך. דאס איין זאמלען זיך ווערט בע-טראכט ווי א שאפונג.

דער שטייגער פון דער וועלט איז דאך צו אויס ליידניג פון א פולע כלי אין א לעהרע, ליידניג כלי. אבער דער גאנצער אונזווערס איז דאך געווען פול מיט וואסער. פון וואנעט זשע האט מען אויס געליידניגט און וואוהין?

שהחזיק מועט את המרובה, (*). דאס איז איינער פון די פאלן, וואו ווייניג ענטהאלט פיל.

ווי הויך האבן די וואסערן אויף גע-הויבן זיך?

זיי האבן דערגרייכט ביז צו דעם כסא הכבוד, דעם הימלישן טראן, (ז) ווי סע שמעהט געשריבן „ורוח אלוקים מרחפת על פני המים“ (ח) און דעם אייבערשטנס גייסט האט געשווייכט אויף דעם וואסער.

ווי אזוי איז צו געגאנגען דאס איין זאמלען זיך פון די וואסערן?

ווען דער בעשאפער האט געגיבן א זאג „יקוו המים“ (ט) די וואסערן זאלן איין זאמלען זיך, האבן די בערג און די בערגלאך פון אלע עקן וועלט פאר-שפרייט זיך איבער דעם גאנצן ערד קוגל, און זיי זיינען געווארן טאלן. די וואסערן האבן געקאממעט אריין זיך אין זיי. און אט די דאזיקע וואסער זאמ-לונגען האט ער גערופן ימים, (י).

(*) ב"ר ה, ז; ש"ר יא, ה; ויק"ר י, ט; במ"ר יט, ט; י"ש בראשית ז, אויף צו פאר-שטעהן בעסער דעם ענין זעט תנת. צו יב.
(ז) שו"ט צג, ה. ר' ברכיה זאגט עס אין גאמען פון בן עזאי בן זומא.
אין יליה צג, ח שטעהט ר' ברכיה בשם בן עזאי.

אין חגיגה יד, ב, אונטן, ביי די פיר וועלא-כע זיינען געגאנגן אריין אין פרדס, ווערן בן עזאי און בן זומא גערעכנט פאר צוויי.
אין: תוספתא חגיגה פרק ב, ז; ירושלמי חגיגה פרק ב, אנהייב הלכה א; חגיגה טו, ב.

דעם אייבערשטנס קול האָט געפירט זיי, י.)
 דער אייבערשטער, דרך, האָט געגיבן אַ טרעט אויף דעם וואַסער, און זיי זיי-נען אַריין אין ים אוקיינוס, א.)
 די וואַסערן האָבן גישט געוויסט וואו-היין צו ציען, האָט דער ים צו געצויגן זיי, ב.)

דער גאַנצער אוניווערס איז דאָך גע-ווען מיט במים, ג.) וואַסער אין וואַסער. וואָס זשע מיינט דער פּסוק: די וואַסערן זאָלן איין זאַמלען זיך, אל מקום אחד, ד.) ?

מע קאָן פאַרגלייכן דאָס צו צען אָן געבלאָזענע לוגלען, פענכערס, פּאָכירן וועלאַכע ליגן אין דעם קעניגס פּאַלאַץ. און דער קעניג דאַרף גייטיק האָבן דעם פּלאַץ. וואָס זשע טוט ער? מע בינד אויף די לוגלען. מע לאָזט אַרויס די לופט. און מע לייגט אַוועק די לוגלען אין אַ ווינקל. אזוי אויך האָט געטון דער בעשאַפּער. ער האָט געטון אַ טרעט אויף די וואַסערן [איז אַרויס די לופט פון זיי. ער האָט צוזאַמען געפּרעסט, קאַנדענסירט זיי, און ער האָט אַריין געזאַמלט זיי אין אַקעאָן אַריין, ח.)

דאָס וואַסער פון דעם ים מיט זאַמד און באַשוואַרן עס, סע זאָל גישט געהן אַרויס פון דעם זאַמד. ווי סע ווערט געזאָגט, „גבול שמת כל יעבורון“, ג.) דו האָסט געמאַכט אַ גרעניץ דאָס ים וואַסער זאָל גישט אַריבער פליסן, ד.)
 די וואַסערן האָבן געשושקעט זיך און געפּרעגט איינע די אַנדערע: וואוהיין זאָלן מיר געהן? האָט דער הייליגער, ברוך הוא געזאָגט צו זיי: „דכים“, ה.) געהט דרב ים, דורך דעם ים. דער טייל וואַסער זאָל געהן להדך ימא, צו דער זייט ים, און די מאַסע וואַסער זאָל געהן צו דער זייט פון ים. די מאַסע וואַסער זאָל געהן צו דעם אַרט וואָס געהערט צו דער זייט ים, ו.) די מאַסע וואַסער זאָל געהן צו דעם דאָזיקן לאַנד וואָס געהערט צו דעם און דעם הערשער. די וואַסערן זאָלן געהן צו דעם אַרט, און די וואַסערן זאָלן געהן צו יענעם ווינקל, ז.) זיינען די וואַסערן געגאַנגען אַרויף די בערג, האָבן גענידערט אַראָפּ אויף די אָפּ גרונטן, ביז זיי האָבן דער-גרייכט דעם אַקעאָן, ח.) זיי האָבן גע-זאָגט צו דעם אַקעאָן: מיר זיינען צע-שמויסן פון דעם אַלמעכטיקנס גזירה, נעם אונז אויף, ט.)

מטטרון, אין יל"ה צג, ח שטעהט מטטור. בידע בעדייטן פירער.
 זעט מטטרון, זייטן 279—278.
 א) ב"ר ה, ב; ש"ר טו, כב.
 אין שו"ט צג, ה שטעהט כבש.
 אין י"ש תהלים תתמח שטעהט דרך.
 ב) ב"ר ה, ג.
 ג) ירושלמי חגיגה פרק ב, אנהייב הלכה א; חגיגה יב, א; ב"ר ה, ב און ז; ש"ר טו, כב און ג, א; תנח. חיי שרה ג און ויקהל אנהייב ו; פ"ר פיסקא פא, זייט קצג, א; שו"ט צג, ה; יל"ה צג, ה.
 זעט זייט 114, נאָטע א.
 ד) בראשית א, ט.
 ה) אין: ב"ר ה, ב; י"ש תהלים תתמח

ג) תהלים קד, ט. זעט לויטן זייט 339.
 ד) ש"ר טו, כב; תנח. חיי שרה ג; יל"ה קד, ה.
 שו"ט צג, ה בריינגט דעם פסוק פון ירמיה ה, כב „אשר שמתי חול גבול לימ", איך האָב געמאַכט דעם זאַמד פאַר אַ גרעניץ צו דעם ים.
 ה) תהלים צג, ג.
 ו) זעט: ב"ר ה, ג און מתנות כהונה דאָרט; שו"ט צג, ה און פאַרגלייכט מיט יל"ה צג, ח; י"ש תהלים תתמח.
 ז) ב"ר ה, ג.
 ח) ב"ר ה, ג; י"ש תהלים תתמח.
 ט) ב"ר ה, ג; י"ש תהלים תתמח.
 י) ב"ר ה, ד. אין שו"ט צג, ה שטעהט

יא. דער בעשאפער האָט גערופן זי ימים, ג).

וְלִי אֲזוּי אִיז געוואָרן בעשאפן דער ים? ז)

ווען דער בעשאפער האָט בעשאפן אים, האָט ער געהאלטן אין איין פאר שפּרייטן זיך ווייטער און ווייטער, ביז דער בעשאפער האָט געניבן אַ געשריי אויף אים, ד).

וְלִי קוּמט עס וואָס דער ים געהט קיין מאָל אַרויס פון זיינע ברעגעס?

דער בעשאפער האָט אַרום געצוימט אים מיט זאמד. און ער האָט באַשוואוירן אים נישט צו טרעטן אַריבער, ה). ווי סע ווערט געזאָגט „גבול שמת כל יעבורון“, ו) דו האָסט געמאַכט אַ גרע-ניץ, דאָס ים וואָסער זאל נישט פליסן אַריבער.

„אשר שמתו חול גבול לים“, איך האָב געמאַכט דעם זאמד פאר אַ גרעניץ צו דעם ים, ז).

וְלִי אֲזוּי האָט דער בעשאפער בע-טראַכט זיין איין אַרדענען דאָס וואָסער און די ערד?

סע איז געפֿעלן אים. ער האָט געזען „כי טוב“, ח) אז סע איז גוט.

ווען דער בעשאפער האָט געהייסן די וואָסערן איין זאמלען זיך אין איין אָרט, ו) ווער אַדער וואָס האָט איין געזאמלט זיי? א ווינד, ז).

נאָך דעם ווי די וואָסערן האָבן איין געזאמלט זיך, וואָס איז געווען אויף דעם וואָסערלאָזן אָרט? טריקעניש, ח).

ער האָט בעשאפן טריקעניש דעם דריטן טאָג, ט). ווי סע ווערט געזאָגט: „יסד ארץ על מכוניה כל תמוט עולם ועד“, י), ער האָט געגרונט פעסטיקט די ערד אויף אירע געשמעלן, זי זאל קיין מאָל אויס גליטשן זיך.

האָט די טריקעניש געהאט אַ נאָמען? יא. דער בעשאפער האָט גערופן זי ארץ, ערד, א).

פֿאַר וואָס האָט דער בעשאפער גע-רופן די טריקעניש ארץ?

ווייל רצתה לעשות רצון קונה, ב) ווייל זי איז געלאָפן צו טון דעם בע-שאפערס ווילן.

האָט די וואָסער איין זאמלונג גע-האָט אַ נאָמען?

גרינצייג און פרוכטן

באַקליידן זיך מיט „דשא עשב“. ביידע זיינען דאָך די פיינטש גראָז?

דער בעשאפער האָט געזאָגט „תדשא הארץ דשא עשב“, ט) די ערד זאל

- שׁוֹטֵט צג, ב; י״ש תהלים תתמו.
- א) בראשית א, י. זעט דאָרט רמב״ן.
- ב) ב״ר ה, ח; י״ש בראשית ז.
- ג) בראשית א, י.
- ד) תגינה יב, א אונטן; י״ש אָנהייב נחום.
- ה) שׁיר טו, כב; תנח. חיי שרה ג; יל״ה קד, ה.
- ו) תהלים קד, ט.
- ז) ירמיה ה, כב. שׁוֹטֵט צג, ה.
- ח) בראשית א, י.
- ט) בראשית א, יא.

- שטעהט דרך. אין: שׁוֹטֵט צג, ה; יל״ה צג.
- ה שטעהט כבש. זעט אלשיך בראשית א אָנהייב פסוק ט.
- ו) בראשית א, ט.
- ז) רשב״ם בראשית א, זייט 4 סימן 12 און פסוק 9, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום.
- ח) בראשית א, ט.
- ט) תנח. חיי שרה ג. זעט ל״ט בראשית א, ז.
- י) תהלים קד, ה.
- זעט ב״ר יב, טז און פאַרגלייכט מיט:

סע מיינט אז דער מעם, דער גע-
שמאק פון דעם בוים זאל זיין דער זעל-
בער, ווי דער מעם פון דער פרוכט, (ה).

**האָט די ערד פּראָדוצירט ביימער
וועלכע האָבן דעם זעלבן מעם ווי די
פרוכט ?
ניין, (ו).**

**ווי אזוי האָט דער בעשאַפּער רעאָ-
גירט אויף דער ערד נישט פּאָלן צו
פּראָדוצירן ביימער, וועלכע זאָלן האָבן
דעם זעלבן מעם ווי די פרוכטן ?
ער האָט באַשטרעפּט, פּאַרשאַלטן זי,
ווען ער האָט באַשטרעפּט אדם'ן, (ז).**

**וואָס מיינט אז דער בוים זאל ענמ-
האַלטן „זרעו בר“, (ח) זיין זאָמען אין
אים ?**

סע מיינט אז יעדער בוים זאל ענמ-
האַלטן אין זיך זיינע אייגענע זאָמען פון
וועלכע ער וואַקסט אַרויס ווען מע
פאַרזייעט זיי, (ט).

**פאַר וואָס זאָגט נישט דער פּסוק
„למינו“, (י) ביי די גראַזן, און ביי די
ביימער זאָגט ער יאָ ?**

די גראַזן האָבן געדרינגן דאָס אַרויס
מיט אַ קל וחומר, (א): אויב סע איז
דעם בעשאַפּערס ווילן די ביימער זאָלן
וואַקסן צוזאַמען, געמישט צוזאַמען, גע-
שטופּט איינער אויף דעם צווייטן, צו
וואָס זשע האָט ער געזאָגט „למינו“ ?

(ז) בראשית ג, יז; רש"י בראשית א, יא.
זעט ביי אדם, אין באַנד ג.

אגב, דער פסוק זאָגט דאָך „ויהי כן, און
סע איז געווען אַזוי. קומט דאָך אויס אז די
ערד האָט יאָ געפּאָלגט ? !

(ח) בראשית א, יא.

(ט) רש"י בראשית א, יא; רשב"ם ברא-
שית א, 11, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע אום.

(י) בראשית א, יא.

(א) קל וחומר מיינט: לערנען אַרויס, דרינגן
אַרויס אַ האַרבע זאָך פון אַ לייכטערער.

**„דשא“ מיינט אַ קאַלעקציע פון גראַזן,
פילע פאַרשידן אַרטיקע, פאַרשידענע
סאַרטן גראַזן צוזאַמען. „עשב“ מיינט
איין סין, איין סאַרט גראַז, (י).**

דער גאַנצער וועלט בעשאַפּט איז באַ-
שריבן „דרך כלל ופרט“, פריער אין אַל-
געמיינע באַהויפטונגען, און דערנאָך אין
איינצלהייטן. „תדשא הארץ“ איז אַן אַל-
געמיינע באַהויפטונג, נאָך דעם קומט אַ
דעטאַלע, אַן איינצלהייטן באַשרייבונג.
דאָס זעלבע איז אויך דער פּאַל ביי
דעם מענטש בעשאַפּט: „זכר ונקבה ברא
אותם.“ דערנאָך קומט די באַשרייבונג
אין איינצלהייטן, (*).

**„דשא“ מיינט ווען סע הייבט אַן צו
שפּראַצן. „עשב“ מיינט ווען סע ווערט
גרעסער, (א).**

לויט אַן אַנדער מיינונג: „דשא“ מיינט
גראַזן פאַר בהמות. ווי „דשאו נאות
מדבר“, (ב) זיי האָבן געגראַזט די וואוי-
נונג פון דער מדבר, וויסמע. „עשב מזריע
זרע“ מיינט גרינצייג פאַר מענטשן, (ג).

וואָס מיינט „מזריע זרע“ ?

סע מיינט אז דאָס געוויקס, געוואוקס
זאל ענטהאַלטן אין זיך זאָמען וועלכע
מע זאל קאָנען פאַרזעצן, פאַרזייען אויף
אַן אַנדער אַרט, (ד).

**וואָס הייסט „עץ פרי ערשה פרי
למינו“ ?**

(י) רש"י ברכות א, יא; רשב"ם בראשית
א, א. דער רמב"ם בראשית א, יא האַלט נישט
מיט רש"י.

(*) זעט: רשב"א אויף תורה; שו"ת רשב"א
שאלה ס, זייט א.

(א) רד"ק בראשית א, א.

(ב) יואל ב, כב.

(ג) ספורנו בראשית א, יא.

(ד) בראשית א, יא, און רש"י דאָרט.

(ה) בראשית א, יא און רש"י דאָרט, און

זעט ספורנו דאָרט.

(ו) רש"י בראשית א, יא.

איז פארפאן א מיינונג : מעגלאך אז דער שר של ים, דער אויף זעער איבער דעם ים האָט גע'מענה'ט אַזוי. אַדער רבי פנחס בן יאיר האָט געטראַכט אַזוי אין האַרצן.

אויף אַן עהנליכן אופן דאַרף מען פאַרשמעהן ר' אלעזר בן דורדיא'ס בעטן די בערג, דעם הימל, די ערד, די זון, די לבנה, די שמערנס, די פלאַנעטן, זיי זאָלן בעטן דעם אייבערשטן פאַר אים. און זיי האָבן געענטפערט אים. ... (ד).

איז פארפאן א רמז, אַן אַנדייט אַז יעדער גראַזעלע האָט אַ מזל אויבן אין הימל?
יא. די ערשטע אותיות פון „מזריע זרע למינהו“, מאַכן מזל, ה).

ווען האָט די ערד אַן געהויבן צו פראָדוצירן גראַז?
אין דעם זעלבן טאָג ווען מע האָט פאַרזייעט, ו).

אַבער זיי האָבן געשפראַצט בלויז ביז צו דעם אויבערפלאַך פון דער ערד, און זיי זיינען געבליבן שמעהן. זיי זיינען נישט געוואַקסן אַרויס איבער דער ערד. ערשט ווען אדם הראשון איז געקומען, און ער האָט געבעטן רחמים, האָט אַן געהויבן צו רעגענען. און זיי זיינען גע-וואַקסן אַרויס פון דער ערד, ו*).

ווען האָבן די ביימער אַן געהויבן צו פראָדוצירן פרוכטן?
אין דעם זעלבן טאָג ווען זיי זיינען געוואָרן געפלאַנצט, ז).

און נאָך אַ קל וחומר : מה דאָך ביי-מער, וועמענס נאָמור מע איז נישט צו וואַקסן צוזאַמען געשטופט. ווייל זיי זיי-נען דאָך גרויס, און זייערע צווייגן זיי-נען פילע און צעשפרייט. זאָגט דער פסוק „למינו“, אַז יעדער בוים זאָל וואַקסן באַזונדער, אַפּ געטרעטן איינער פון דעם צווייטן, מע זאָל קאָנען דערקענען אים. מכל שכן מיר, וועלאַכע זיינען זעהר פילע, און פון נאָמור אַרויס וואַקסן מיר דאָך צוזאַמען געשטופט, צוזאַמען געמישט. דאַרפן מיר דאָך אַ ודאי און אַ ודאי, געוויס, וואַקסן אַרויס יעדער גראַזעלע באַזונדער. ווייל אויב מיר וועלן נישט גיבן אַכטונג אַז יעדער גראַזעלע זאָל קומען אַרויס באַזונדער, וועט מען דאָך נישט קאָנען אונטער שייַדן איינס פון דעם אַנדערן, ב).

יעדער גראַזעלע האָט אַ מלאך וועלאַ-כער גיט אַכטיק אויף דעם, ב*).

פארפאן א מיינונג אז דער מלאך האָט אַפּ געלערנט דעם קל וחומר, ג).

און מיר געפינען עהנליכע פאַלן : רבי פנחס בן יאיר איז געגאַנגען אַרויס לייזן געפאַנגענע [פּדיון שבוּיין]. ווען ער איז געקומען צו דעם מיידן גינאי, האָט ער געזאָגט צו אים : שפּאַלט, צע-טייל דיין וואַסער, איך זאָל קאָנען געהן אַריבער. האָט דער מיידן געענטפערט : דו געהסט מוזן דיין בעשאַפּערס ווילן, און איך געה מוזן מיין בעשאַפּערס ווילן. אין דיין פאַל איז ערשט אַ ספק צי דו וועסט מוזן עס. אַבער איך מו עס זי-כער ... קאָן דען דער מיידן רעדן? !

אגב, אין פסוק יא שטעהט : מזריע זרע ... למינהו. און אין פסוק יב שטעהט : מזריע זרע למינהו.
ו) ספרא אנהייב בחוקתי און זעט דאָרט ראב"ד, אויסגאַבע אום ; יל"ה קיא, ה.
ז) חולין ס, ב.
ז) ספרא אנהייב בחוקתי, אויסגאַבע אום, און זעט דאָרט ראב"ד ; יל"ה קיא, ה.

ב) חולין ס, א, אונטן, און רש"י דאָרט ; י"ש בראשית ח ; רש"י, דזמ"ה בראשית א, יב.
ב*) ב"ר י, ו ; י"ר בראשית יד, ב.
ג) מהרש"א חולין ס, א, זעט ת"ת ברא-שית א, פסוק יא, סימן מה.
ד) חולין ז, א און דעם לעצטן תוספות דאָרט ; זעט עבודה זרה יו, א.
ה) בעל הטורים בראשית א, יא.

ארבעט פון דעם צווייטן מאָג.
דעם דריטן מאָג האָט ער אָן געהויבן
בעשאַפן די גראַזן און די ביימער. און
ער האָט געענדיקט די דאָזיקע אַרבעט
אין דעם זעלבן מאָג. באַצייט זיך דער
צווייטער „כי טוב“ אויף דער אַרבעט
וועלאַכע ער האָט אָן געהויבן און גע-
ענדיקט דעם דריטן מאָג, ט).

פֿאַר וואָס שטעהט צוויי מאָל „כי
טוב“ (ח) סע איז גוט ביי דעם דריטן
מאָג פון דעם וועלט בעשאַפֿן?
דער בעשאַפּער האָט נישט געענדיקט
די אַרבעט מיט די וואַסערן דעם צווייטן
מאָג. ער האָט געענדיקט זי ערשט אין
דעם דריטן מאָג. באַצייט זיך דער ערש-
טער „כי טוב“ אויף דער געענדיקטער

גן עדן, איילבירט בויםל, ים, אייזן

אויב ער איז אין אַראַכיע, איז בית
גרם זיין אַרײַן גאַנג, ב).
אויב ער איז אין מעסאָפּאָטאַמיע, איז
בבל זיין אַרײַן גאַנג, ג).
אין צפון-מזרח זייט, ד).
דעם דריטן מאָג זיינען געוואָרן בע-
שאַפֿן:

- שמן זית, ח) איילבירט בויםל ;
- דער ים, ו) ;
- אייזן, ז).

דעם דריטן מאָג האָט דער בעשאַפּער
בעשאַפֿן אַלערליי ביימער אין גן עדן ;

זיינען געוואָרן בעשאַפֿן אין דעם דריטן
מאָג זאָבן וועלאַכע זיינען נישט רעקאָרד-
דירט, ווערן נישט דערמאָנט אין דער
תּוֹרָה ?
י א :
דער גן עדן, י).

וואו געפינט זיך דער גן עדן ?
סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונג-
גען :

אויב ער איז אין ארץ ישראל, איז
בית שאן זיין אַרײַן גאַנג, א).

- א) עירובין יט, ב, אונטן.
- ב) עירובין יט, א, אונטן.
- ג) עירובין יט, א, אונטן.
- ד) שׁכׁל ט, א פון פּוֹרֵי רֵזִי, זעט אבד"ע

40. ח) י"ש ענדע פרשה בראשית; י"ר תצה
עג, א.

ו) ש"ר כא, ו; שו"ט קיד, ט; יל"ה
קיד, יט; מה"ג, ב' זייט 144; מ"ה, זייט 96.
זעט די נוסחאות, ווערסיעס אין: מר"י
בשלח, ל, ב, אויסגאבע אום; מר"ש בשלח
זייט 49—50; פר"א פרק מב; שו"ט קיד,
ט; יל"ה קיד, יח; י"ש בשלח רלד און
תהלים תתעג; ל"ט בשלח יד, כא; ויושע
זייטן 51, 3; י"ר בשלח לה, א.

זעט בראשית א, י.
ז) ב"ר ענדע פרשה ה; מעה"מ ב' זייט
19; אוכרה 64; י"ר בראשית יד, ב, אונטן
פון מדרש כונן.

- ח) בראשית א, פסוקים י און יב.
- ט) ב"ר ד, ו; זהר בראשית מו, א; י"ש
בראשית ה און ישעיה שב; רש"י בראשית
ז; ל"ט בראשית א, י; בחיי בראשית א, ד.
רשב"מ בראשית א, 6, עדיציע ראזין, אויס-
גאַבע אום.

זעט זייט 214, נאָטע ב.
י) ב"ר יא, ט; יב, ה; טו, ג און ענדע
פרשה כא; י"ש בראשית ענדע לד; יל"ה עד,
י און קמט, ח; בראשית ג, כד. זעט בחיי
בראשית ג, כד.
לויט: פסחים נד, א; גדרים לט, ב איז דער
גן עדן געוואָרן בעשאַפֿן נאָך פֿאַר דעם
וועלט בעשאַפֿן.

זעט: פר"א פרק ג; תדא"ר פרק לא; זהר
צו לד, ב.
פֿאַרגלייכט מהרז"ו הארוך אויף ב"ר א, ד
און אויף טו, ג.
זעט ביי אדם הראשון, באַנד ג.

סע זיינען נישט פאַראַן אין דער וועלט
הויכע ווי מיר. און איצט איז גאָר גע-
וואָרן בעשאַפֿן אַ פּערדאַרבער צו פּער-
דאַרבן אונז.

האַט דער הייליגער, ברוך הוא, גע-
זאָגט צו זיי: שמעלט נישט צו אַ הענטל
דער האַק זי זאָל קאַנען פאַרניכטן אייך.
און איך וועל מאַכן אַז איר זאָלט גע-
וועלטיקן איבער איר, און זי איבער אייך.
און ער האַט געמאַכט שלום, פּרידן,
צווישן זיי, (ח).

לויט אַן אַנדער מיינונג: ווען אייזן
איז געוואָרן בעשאַפֿן, האָבן די ביימער
אַן געהויבן צו ציטערן. האַט דאָס אייזן
געזאָגט צו זיי: וואָס ציטערט איר עס
אַזוי. אַז איר וועט גיבן קיין הענטל,
וועט קיין איינער [קיינער] פון אייך
ווערן באַשיידיגט, (ט).

און אויף דער וועלט האַט ער בעשאַפֿן
אַלערליי פּרוכטלאָזע און פּרוכטבאַרע
ביימער. ווען די צעדער ביימער פון
לבנון, די שטאַרקע ביימער פון בשן,
און אַלע הויכע ביימער האָבן געזען אַז
זיי זיינען געוואָרן בעשאַפֿן צו ערשט
אויף דער ערד, האָבן זיי אַן געהויבן
באַלד צו האַלטן זיך גרויס. האַט דער
בעשאַפֿער געטון אַ זאָג צו זיי: איך האָב
פיינט די וועלאַכע האַלטן זיך גרויס.
און ער האַט בעשאַפֿן באַלד דעם אייזן
באַרג. ווען זיי האָבן דערזען דעם אייזן
באַרג, האָבן זיי געוויינט.

אויף דעם בעשאַפֿערס פּראַגע פאַר
וואָס זיי וויינען, האָבן זיי געענטפּערט
אים: ווייל דו האַסט בעשאַפֿן דעם
אייזן באַרג ער זאָל אויס רייסן אונז פון
אונזער וואַרצל. מיר האָבן געמיינט אַז

(ט) ב"ר ענדע פרשה ה, און מתנות כהונה
דאַרט; י"ש בראשית ח.

(ח) י"ר בראשית יד, ב, פון מדרש כונן;
מעה"מ ב', זייט 19; אזכרה, זייט 64.

דער פערטער טאָג

די ליכטער, די זון, די לבנה, די שטערנס

לאור פון, ז) פונק פון דעם איי-
בערשטן ליכט וואָס איז געוואָרן בע-
שאַפן דעם ערשטן טאָג. דערפאַר שטעהט
ביי דעם פערטן טאָג פינעף מאל לאור
פון אור, פון די פינעף מאל אור, ז).

אין וואָס פאַר אַ צייט פון דעם טאָג
האַט דער בעשאַפער געזאָגט „יהי מאור
רות“ (ח) סע זאָלן זיין ליכטער?
אַנהייב נאָכט פון דעם פערטן טאָג, ט).
אויף ווי פיל מיר איז בעקאַנט איז עס
דאָס איינציקע מאל ווען דער בעשאַפער
האַט געאַרבעט אין אַווענט.

ליכט איז דאָך געוואָרן בעשאַפן דעם
ערשטן טאָג, י). וואָס זשע עפּים האָט
דער בעשאַפער באַפעהלט דעם פערטן

פאַר וואָס ווערט גענוצט דאָס וואָרט
„אור“ ביי דעם ערשטן טאָג פון דעם
וועלט בעשאַפן א). און ביי דעם פערטן
טאָג שטעהט לאורות, לאור, מיט אַ
„ב“ ב)?

סע שטעהט פינעף מאל „אור“, ג) און
פינעף מאל מיט אַ „מ“, ד). ווי באַוויסט
איז דאָס ליכט וואָס איז געוואָרן בעשאַפן
דעם ערשטן טאָג פון דעם וועלט בע-
שאַפן געוואָרן בעהאַלטן, ח).

און די ליכטער זיינען געוואָרן אויף
געהאַנגן ערשט דעם פערטן טאָג פון
דעם וועלט בעשאַפן. די דאָזיקע ליכ-
טער זיינען נישט דאָס אַריגינעלע ליכט
וואָס איז געוואָרן בעשאַפן דעם ערשטן
טאָג. נאָר זיי האָבן גענומען זייער ליכט

רקאַנטי בראשית ה, א; בד"י פרקים ו און ז.

ז) מ איז די טייטש פון.
ז) כלי יקר בראשית א, ג.

ח) בראשית א, יד.
ט) פרא אנהייב פרק ז און זעט דאָרט

רד"ל סימן ז; תוספות ראש השנה ה, א
אונטער דעם וואָרט לתקופות; רמב"מ הלכות
קדוש החודש אנהייב פרק ט.

און איך הקטן אהרן באאמור ר' משה
ב"ר יעקב ב"ר יוסף ע"ה באַמערק: רבינו
בחי תצוה כה, טו באַהויפט „שהרי העולם
נברא ביום“ אַז די וועלט איז געוואָרן בע-
שאַפן ביי טאָג, באַזירט אויף דעם פסוק
„ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים“ ברא-
שית ב, ד, אין דעם טאָג ווען דער בעשאַפער
האַט געמאַכט הימל און ערד. און אויף דעם
דאָזיגן סמך באַהויפט דער סדר הדורות זייט
ט, קאַלום ב „כי בלילה לא היה [היתנה]
בריאה“ אַז דער בעשאַפער האָט נישט בע-
שאַפן ביי נאַכט, און דאָס איז דאָך געגן פרא-
אמתהא, ווינדערט מיר.
י) בראשית א, ג.

א) בראשית א, פסוקים ג, ד, ה.
אגב, די פינעף מאל אור זיינען אַנטקעגן

די פינעף חומשים, בעה"ט בראשית א, ה.
ב) בראשית א, פסוקים יד, טו, טז.

ג) בראשית א, פסוקים ג, ד, ה.
ד) בראשית א, פסוקים יד, טו, טז.

ה) ירושלמי ברכות פרק ה, הלכות ה און
ו; חגיגה יב, א; פ"ר פיסקא כג, זייט קיה,
א; ב"ר ג, ו; יא, ב; יב, ו; מב, ג און
פט, מו; ש"ר אנהייב פרשה לה; ויק"ר יא,
ז; במ"ר יג, ה; א"ר פתיחתא יא; ר"ר
פתיחתא ז; תנח. שמיני ט; זהר בראשית
לא, ב און מו, א; זהר חדש איכה א, ד;
תדא"ז פרק כא; שו"ט צב, ד; יל"ה צג, יד
און קלט, כ; ש"ט וישלח לו, כד; י"ש
בראשית אנהייב ה, טו, ישעיה תקי, תהלים
תתפח און איוב תתקכד.

לויט יל"ה י, ס, ב האָט דער בעשאַפער בע-
האַלטן דאָס ליכט פאַר זיינעט וועגן.

זעט: תנח. נח ג; זהר תרומה קמה, ב
—קמט, א; דאָס לשון אין רש"י רמב"ג
בראשית א, ד; ל"ט בראשית א; ענדע ג;

פייערן די ימים טובים, וועלצכע ווערן באשטימט לויט דער געבורט פון דער לבנה.

לימים, די זון זאל דינען א האלבן מעת לעת [מעסלעם], און די לבנה זאל דינען א האלבן מעת לעת, צוועלף שעה. פיר און צוואנציק שעה [שעות] זיינען א מעת לעת.

שנים, און יארן, ענדע דריי הונדערט און פינעף און זעכציק טעג וועלן זיי ענדיקן זייער קרייזן ארום די צוועלף מזלות וועלצכע זיי באדינען. און דאס געדויערט א יאר, ה.

און אויך צו בעלייכטן די וועלט, ז. סע איז פארען אויך א מיינונג אז די לבנה איז געווארן בעשאפן מע זאל באשטימען לויט איר די ראש חודש'ן פון דעם יאר, ז.

אגב, ווען סע איז א ליקוי חמה, די זון ווערט געשלעגן, אן עקליפס, איז עס א שלעכטער סימן, אַנדייט פאר די געזען דינערס.

ווען סע איז א ליקוי לבנה, די לבנה ווערט געשלעגן איז עס א שלעכטער סימן, אַנדייט פאר די שונאי ישראל, פאר די אידנס פיינט [בלשון סני נהור], ח. לויט אן אַנדער מיינונג: ווען די ליכטער ווערן געשלעגן איז עס א שלעכטער סימן פאר דער וועלט, ט.

טאג, "יחי מאורות," א עם זאלן ווערן ליכטער?

אלע קערפערשאפטן אין הימל און אויף דער ערד זיינען געווארן בעשאפן דעם ערשטן טאג. און יעדער איינער האט באקומען זיין ארט אין דעם טאג באשטימט פאר אים. דער אייבערשטער האט געבאטן די צוויי גרויסע ליכטער און די שמערנס צו פארנעמען זייערע ערטער אין הימל, ב.

פאר וואס שמעהט "מארת," ליכטער, אהן א "ר"?

ווייל בלויז די זון איז געווארן בעשאפן צו לייכטן. די לבנה איז געווארן בעשאפן בלויז צוליב דעם מע זאל נישט דינען צו דער זון, אויב זי וועט זיין אליין, ג.

די צאל פון די אותיות פון דעם ווארט שמש, צוזאמען מיט דעם ווארט באטרעפט זעקס הונדערט איין און פערציק, פונקט ווי דאס ווארט מארת, ד.

צו וואס זיינען געווארן בעשאפן די ליכטער?

לאותות, צו דינען אלס צייכנס. ווען די ליכטער ווערן געשלעגן איז עס א שלעכטער סימן פאר דער מענטשהייט. ולמועדים, די אידן זאלן וויסן ווען צו

זעט: רש"י עירובין צו, א אונטער דעם ווארט מי; און חולין ס, ב, אויבן; ירושלמי ראש השנה ענדע פרק ב; די תרגומים ירושלמי און יונתן בן עוזיאל, א"ע און רד"ק בראשית א, יד.

ז) ב"ר ה, א; רש"י בראשית א, טו און זעט דארט רד"ק און אור החיים.

ז) רש"י בראשית א, יד און זעט די קוועלעס צו די צוויי פאָרגעהענדיגע ענטפערס.

ח) סוכה כט, א; מר"י בא, זייט ג, א, אויסגאבע אום.

ט) רש"י בראשית א, יד.

א) בראשית א, יד.

ב) רש"י בראשית א, יד. זעט מ"א בראשית א, יב.

ג) זעט: י"ש בראשית ח; בעה"ט בראשית א, יד.

ד) בעה"ט בראשית א, יד.

ה) רש"י בראשית א, יד. פאָרגלייכט די ווערסיעס, און ווער סע זאגט זיי אין:

פ"ר פיקא טו, אַנהייב פרשת החודש; פ"כ אַנהייב פרשת החודש, אויסגאבע אום; ב"ר ה, א; שו"ט קד, טז; יליה קד, נה; י"ש בראשית ח און תהלים תתס; מ"א בראשית א, יד; ל"ט בראשית א, יד.

און ביי נאכט. און ער האָט צו געגיבן איר די שטערנס. נעמלאַך, ער האָט גע-טרייסט די לבנה.

לבנה : וואָס איז דאָ דער אויפטו, א ליכט ביי טאָג בריינגט דאָך קיין נוצן. בעשאַפער : די אידן וועלן ציילן די טעג און די יאָרן לויט דיר, ד).

ווען דער בעשאַפער האָט געזען אז די לבנה באַרואיגט זיך נישט, האָט ער געזאָגט : בריינגט אַ כפרה, אַ פאַרגיבונג קרבן פאַר מיר דערפאַר וואָס איך האָב פאַרקלענערט די לבנה, ה).

איז פאַראַן אַן עהנליכער אויסדרוק ווי "אין שני מלכים..." אין אונזער אַלטן אוצר ?

יא, "ואין שני נביאים מתנבאין בסיג-נון אחד" (*). און צוויי נביאים פראַ-פעציען נישט, זאָגן נישט נביאות מיט דעם זעלבן סיגנון, סמיל.

פאַר וואָס האָט דער בעשאַפער פאַר-קלענערט די לבנה. ער האָט דאָך גע-קאָנט פאַרגרעסערן די זון ?

ווייל ער האָט איין געזען אז די וועלט איז נישט ווערט צו באַדינען זיך מיט דעם גרויסן ליכט, האָט ער בעהאַלטן עס פאַר די צדיקים אויף יענער וועלט, ו). לויט אַנדערע מיינונגען :

ביידע האָבן באַקלאַגט זיך. יעדע איי-נע פון זיי האָט גע'טענה'ט : איך בין גרעסער פון דיר, ז).

די תורה זאָגט "להאיר על הארץ", י) צו בעלייבטן די ערד. פאַר וואָס זשע זאָגט רש"י זיי זאָלן בעלייבטן "לעולם", די וועלט ?

רש"י מאַכט אויפמערקזאָם אז דאָס וואָרט "הארץ" דאָ מיינט נישט ערד. ווייל ערד דאַרף דאָך קיין ליכט. נאָר סע מיינט די וועלט, נעמלאַך די מענטשן פון דער וועלט, א).

פאַר וואָס שיינט נישט די זון ביי נאָכט ?

ווייל זי איז דענצמאָל אונטער דער ערד, ב).

די תורה רופט אָן די זון און די לבנה "די צוויי גרויסע ליכטער". זיינען ביידע געווען גלייך ?

יא, אַבער די לבנה איז געווען נישט צופרידן דערמיט, ג).

אגב, דער פסוק זאָגט "בור כרה ויה-פרהו, ויפול בשחת יפעל", ג*) ער גראַכט אַ גרוב פאַר אַ צווייטן, און ער אַליין פאַלט אַריין אין אים.

לבנה : האָר פון דער וועלט, איז עס דען מעגלאַך אז צוויי מלכים זאָלן באַ-נוצן זיך מיט איין קרוין ? !

בעשאַפער : געה און פאַרקלענער דיך. לבנה : דערפאַר וואָס איך האָב גע-זאָגט אַ פאַסענדיקע זאַך דיר, זאָל איך פאַרקלענערן מיך !

בעשאַפער : געה און הערש ביי טאָג

י) בראשית א, יז. א) שפתי חכמים בראשית א, טו. ב) רד"ק בראשית א, טו. ג) חולין ס, ב; רש"י בראשית א, טו. ג*) תהלים ז, טו.

ד) חולין ס, ב, אויבן און רש"י דאָרט. פאַרגלייכט די פאַרשידענע נוסחאות, ווער-סיעס, און ווער סע זאָגט וואָס אין : ב"ר ו, ד; מ"א בראשית א, טז; ל"ט בראשית א, טז; י"ש בראשית ח; רש"י

ה) חולין ס, ב; שבועות ט, א; ב"ר ו, ג; פ"א פרק נא; זוהר חדש, בראשית, זעט ילה"י ס, א. ח*) סנהדרין פט, א, אונטן. ו) לחמי תודה. ז) פ"א אגהייב פרק ו.

י) בראשית א, יז. א) שפתי חכמים בראשית א, טו. ב) רד"ק בראשית א, טו. ג) חולין ס, ב; רש"י בראשית א, טו. ג*) תהלים ז, טו. ד) חולין ס, ב, אויבן און רש"י דאָרט. פאַרגלייכט די פאַרשידענע נוסחאות, ווער-סיעס, און ווער סע זאָגט וואָס אין : ב"ר ו, ד; מ"א בראשית א, טז; ל"ט בראשית א, טז; י"ש בראשית ח; רש"י

ווען זיינען די זון און די לבנה גע-
וואָרן בעשאַפֿן?

לויט רבי אליעזר וועלצכער האַלט אַז
די וועלט איז געוואָרן בעשאַפֿן אין
תשרי, (ג) זיינען די זון און די לבנה
געוואָרן בעשאַפֿן כ"ח אלול, אַכט און
צוואַנציק טאָג אין דעם חודש אלול, (ד).
ס'איז פאַרפֿאַן אַ מיינונג אַז די בע-
שאַפֿונג פֿון דער וועלט האָט אָן געהויבן
זיך כ"ה אלול, פינעף און צוואַנציק טעג
אין חודש אלול, (ה). די זון און די לבנה
זיינען דאָך געוואָרן בעשאַפֿן דעם פֿערטן
טאָג, (ו). איז רעכט וואָס רבי אליעזר
זאָגט אַז די זון און די לבנה זיינען גע-
וואָרן בעשאַפֿן אַכט און צוואַנציק טעג
אין חודש אלול.

און אַט דערפֿאַר טאַקע ווערט דער
מענטש גע'משפֿט, געאורטיילט ראש הש-
נה, ווייל ער איז געוואָרן בעשאַפֿן ראש
השנה. וואָרן דער אָנהייב פֿון דעם וועלט
בעשאַפֿן איז געווען כ"ה אלול, פינעף און
צוואַנציק טעג אין חודש אלול, (ז).

ער האָט פֿאַרגרעסערט איינע און פֿאַר-
קלענערט די צווייטע, (ח).

ווען די לבנה האָט באַקלאַנגט זיך וואָס
האָט געטון די זון?
זי האָט געשוויגן, (ט).

די חכמים זאָגן: די וועלצכע ווערן
באַליידיגט און באַליידיגן נישט, זיי רע-
אָגירן נישט אויף דער באַליידיגונג. זיי
הערן זייער שאַנד און שוויגן. אויף זיי
זאָגט דער פֿסוק, „וואוהיביו כצאת השמש
בגבורתו", (י) דעם אייבערשטנס ליב האָ-
בערס וועלן זיין ווי דער אויף גאַנג פֿון
דער זון אין איר מעכטיקייט לעתיד לבא,
אין דער צוקונפֿט. ווען איר ליכטיקייט
וועט זיין דריי הונדערט און דריי און
פֿערציק מאל שטאַרקער ווי זי איז היינט
צו טאָג, (א).

אין וועמענס זכות זיינען די זון און די
לבנה געוואָרן בעשאַפֿן?
אין אברהם אבינו'ס זכות, (ב).

(ד) פֿר"א אָנהייב פרק ה. זעט דאָרט רד"ל
און ר"ג ראש השנה טז, א.

אין בחיי אמור לה, ב שטעהט בכ"ה אלול
אַבער ס'ע דאָרף שטעהן בכ"ח.

אין יל"ה קי, טז שטעהט בכ"ד באלול
פֿיר און צוואַנציק טעג אין אלול.

(ה) פֿר" פֿיסקאָ מו. קפו, ב; פֿר"כ פֿיסקאָ
כג, קנ, א. אויסגאַבע אום; ויק"ר כט, אָג-
הייב פרשה א; י"ש פינחס תשפב; יל"ה
קיט, מד; בחיי בראשית י, ב; וישב סב,
ד; מנה"מ ג', תשובה זייטן 77—76; דר"ל
דברים 11.

זעט אַלפֿס אויף דער משנה „בארבעה פרקים
העולם נידון", ראש השנה טז, א. ערשטע
שורה.

אין מה"גא' א, יא, זייט 34 און אין
ליקוטים זייט 17, ב; אבודרהם עג, ב שטעהט
בלויז באלול, אין חודש אלול.

(ו) בראשית א, פסוקים יד—כ.

(ז) זעט ר"ג ראש השנה טז, א און כז.

(ח) זעט: פֿר"א פרקים ו און גא; פֿר"א,
א, זייט 8.

(ט) דומ"ה בראשית א, טז.

(י) שופטים ה, לא.

(א) שבת פח, ב; יומא כג, א; גיטין לו,
ב; תרנום, רש"י אין שופטים ה, לא. זעט
דומ"ה בראשית א, טז.

(ב) ב"ר מה, ח.

(ג) ירושלמי ראש השנה פרק א, הלכה
א; ירושלמי עבודה זרה פרק א, הלכה ב;
סע"ר פרק ד; ראש השנה ח, א; יא, א; און
כז, א; עבודה זרה ח, א; ב"ר כד, ד; פֿר"כ
זייט צה, א. אויסגאַבע אום; י"ש בראשית ח
און לה; מה"גא' א, יא, זייט 34; ל"ט נח
ז, יא און פינחס זייט 272; יל"ה סה, כה;
רשב"מ בא, יב, 2, עדיציע ראָזין, אויסגאַבע
אום; בחיי בראשית ד, א און יז, ד; אבודרהם
עג, ב; י"ר בראשית ה, א.

אַז די וועלט איז געוואָרן בעשאַפֿן אין חודש
תשרי זעט די אינטערעסאַנטע דערקלעהרונג
פֿון אבן עזרא ז"ל, ויקרא כה, ט.

באזעצט זיי אין דעם פארשפרייט פון דעם הימל. ער האָט באזעצט זיי דארט, א). סע איז אַן אייגן אַרטיקער אידיאַם, אויסדרוק אין לשון הקודש. ווי צום ביי שפיל „את קשתי נתתי בער-גן“, ב) מיין רעגן בויגן האָב איך גע-גיבן, איין געאַרדנט, באזעצט אין דעם וואַלקן, ג).

איז פאַרפאַן אין דער תורה אַ רמז, אַן אַנדרייט אויף מזלות? יא. את השמים, ד) מיינט אויך די זון, די לבנה, און די מזלות, ה).

זיינען געוואָרן בעשאַפן דעם פערטן טאָג בעשאַפּענישן וועלאַכע ווערן נישט דערמאָנט אין דער תורה? יא, דוד המלך'ס טראַן, ו).

פון וואָס פאַר אַ מאַטעריע זיינען די שטערנס? פון פייער, ח).

פון וואָנען אורשפרונגען די שטערנס? ווען דער בעשאַפּער האָט באַשמראַפּט די לבנה, איז זי געפאַלן אַראָפּ, און פונ-קען זיינען געפאַלן מיט איר אויף דעם פארשפרייט, און פון זיי זיינען עס גע-וואָרן די שטערנס, ט).

דער פסוק זאָגט „ויתן אותם אלקים ברקיע השמים“, י). ויתן איז דאָך די טייטש און ער האָט געגיבן. איינער גיט עפּים דעם צווייטן. וואָס זשע פאַר אַ זין האָט „ויתן“ דאָ? סע מיינט אַז ער האָט איין געאַרדנט,

י) בראשית א. יז.
א) תרגום יונתן בראשית א. יז.
ב) בראשית ט. יג.
ג) אבן עזרא א. יז.
ד) אָנהייב בראשית.
ה) ב"ר א. יד. אין י"ש בראשית ג שטעהט אויך כוכבים, שטערנס.
ו) י"ש ענדע פרשה בראשית.

א; די הערות אין: פ"א, פ"ר, פ"כ און יפה תואר אין ויק"ר אין גאטע ה.
ח) ירושלמי ראש השנה פרק ב. אָנהייב הלכה ד; פ"כ ג. א. אויסגאַבע אום; פ"א פרק כ. אויסגאַבע אום; במ"ד יב. ח; י"ש וארא קפו. זעט מאור עינים פרק יא. אויס-גאַבע ברלין, זייט נד, א.
ט) י"ר בראשית טו. ב.

דער פיפטער מאָג

קריכנדיקע בעשאפענישן

שטאַרבט, און דאָס בילד בלייבט. אָבער דער אַלמעכטיקער איז נישט אַזוי. ער מאַלט דעם מענטש. דער מענטש שטאַרבט. אָבער ער לעבט אייביק, ד. אַ מענטש קאָן נישט מאַלן אַ בילד אי-נערהאַלב אַ בילד. אָבער דער אַלמעכטי-קער מאַלט אַ בילד אין דער מוטערס טראַכט, ה.

אַ מענטש מאַלט אַ בילד אויף אַ וואַנט, אָבער ער קאָן נישט טון אַריין אין דעם גייסט, נשמה, קישקעס, געדערס. דער הייליגער, געבענטשט זיי ער, איז נישט אַזוי. ער מאַלט אַ געשטאַלט אין אַ געשטאַלט, און ער טוט אַריין אין דעם גייסט, נשמה, קישקעס, געדערס, ז.

אַ מאַלער מאַלט נישט דאָס גאַנצע בילד גלייך צייטיק. נאָר ער הייבט אָן פון דעם קאָפּ אָדער פון אַן אַנדער אבר. אָבער דער אייבערשטער איז נישט אַזוי. ער מאַלט דאָס גאַנצע בילד גלייך ציי-טיק, ז.

אַ מענטש עסט, אָבער זיין בילד עסט נישט. דאַקעגן, דער אייבערשטער איז נישט אַזוי. זיין בילד עסט, אָבער ער עסט נישט, ח.

אַ מענטש מאַלט אַ בילד, לויבט נישט

וואָס האָט דער בעשאפער בעשאפן אין דעם פיפטן מאָג?

ער האָט אָן געהויבן צו בעשאפן לע-בעדיקע בעשאפענישן. ער האָט בא-פעחלט: „ישרצו המים...“ (א) זאָל דאָס וואַ-סער ווידמין אַ ווידמינג פון לעבעדיקע בעשאפענישן.

דער שטייגער פון דער וועלט איז אַ אַ מענטש מאַלט, שאַפט אַ צורה אויף דער טריקעניש, אויף דער ערד. אין וואַסער קאָן ער נישט מאַלן. אָבער דער בעשאפער פון דער וועלט האָט געמאַלן אין וואַסער. ווי סע שמעהט אין פסוק „ישרצו המים שרץ נפש חיה“ (ב) זאָל דאָס וואַסער ווידמין אַ ווידמינג פון לע-בעדיקע בעשאפענישן, ג.

אַ מאַלער קאָן נישט מאַלן אין דער פינצטערניש. אָבער דער אייבערשטער קאָן יא, ג1) ווי סע שמעהט אין פסוק: „אשר עשיתי בסתר, רוקמתי בתחתיות ארץ“ (ג2) וואָס איך בין געוואָרן גע-מאַכט אין פאַרבאַרגעניש; אין בין גע-וואָרן געוועבט אין דער אונטערשטער ערד, געמלאַך אין דער מוטערס בויך. אַ מאַלער מאַלט אַ בילד. דער מאַלער

ד) שו"ט קג, ב; יל"ה קג, ב.
 ח) ברכות י, א; מגילה יד, א, אונטן; מ"ש ה, ו; רש"י שמואל א, ב, ב.
 ו) ברכות י, א; מגילה יד, א, אונטן; יל"ה אנהייב מומדר קג. פאַרגלייכט: שו"ט קג, ב; י"ש תהלים תתנו; א"א ה, א זייט 48.
 ז) מר"י זייט מב, א, אויסגאַבע אום; יל"ה קג, ב.
 ח) שו"ט קג, ב; יל"ה קג, ב.

א) בראשית א, כ.
 ב) בראשית א, כ.
 ג) מר"י זייטן מא, ב—מב, א; ב"ר אנהייב פרשה ז; מ"ש ה, ו; שו"ט יח, כו און פו, ג; יל"ה יח, סט און פו, ח; י"ש בראשית יא און תהלים תתלה; זעט תנח. תוריע ב.
 ג1) שו"ט יח, כו; יל"ה יח, סט, און זעט פאַלגענדיגע קוועלעס ביז נאָטע י.
 ג2) תהלים קלט, טו, און רש"י, א"ע, רד"ק און מצודות דאָרט.

דער חומר/דיקער ערד. ער זאל נישט זיין אין דער מדרגה, אין איין קלאס, אין דער זעלבער קאטעגאָריע מיט דעם שרץ. און פארשמעהט זיך אז ס'ע זיינען פאראן מדרגות, שמופעס פון „העכער“, מע קאן זיין א ביסעלע העכער, א ביסעלע מעהר העכער, און נאך מעהר העכער ... „נפש חיה“ מיינט א בעשאפעניש וואָס האָט לעבן אין זיך, ב.)

צו וואָס האָט דער בעשאפער בעשאפן די קריכנדיקע בעשאפענישן?
אלץ וואָס דער בעשאפער האָט בע-שאפן איז נייטיג, ג.)

אליהו זכור לטוב האָט געפרעגט עס ר' נהוראין, האָט ער געענטפערט אים: ווען די מענטשן זינדיקן, קוקט דער אלץ זעענדיקער אויף זיי און זאגט: מה דאָך אָט די דאָזיקע, וועלאַכע מע דארף נישט האָבן, האַלט איך זיי אויף. מכל שכן די מענטשן וועלאַכע מע דארף יאָ האָבן, וואָרן ווען זיי טוען תשובה, זיינען זיי דאָך ווי צדיקים גמורים, פערפעקטע צדי-קים, דארף איך דאָך געוויס אויף האַלטן זיי. האָט אליהו געזאָגט אים אז אויך די דאָזיקע דארף מען האָבן. די פּלוג דארף מען פאר דער בין, די וואָנץ פאר דער פּיאָווקע, דעם שלאַנג פאר אַ מכה, אַ

דאָס בילד אים. אָבער אז דער אייבער-שטער מאַלט אַ בילד, לויבט דאָס בילד אים, ט.)
די ווערק פון אַ מענטשנס הענט לעבן אים איבער. אָבער דער אייבערשטער לעבט איבער זיינע ווערק, ט*.)
און דאָס אלץ איז ווייל „ואין צור כאלקינו“, ט1), נעמלאַך אין צייר כאל-קינ. ס'ע איז נישט פאראן אַ מאַלער ווי אונזער אייבערשטער, ט2).

וואָס מיינט „שרץ נפש חיה“ (י)?
יעדער מין, סאָרט בעשאפעניש, וואָס איז נישט הויך פון דער ערד, ווערט אָן גערופן שרץ. צום ביי שפּיל:
ביי פליענדיקע בעשאפענישן פליגן;
ביי שקצים, מיאוסע, אום ווירדיקע בעשאפענישן: מילבן, וואָנצן [?], ווע-רים;
ביי אַנדערע בעשאפענישן: אַ קרעט, אַ מויו, אַ שנעק און עהנליכע, און די פּיש, א.)

אגב, רבי הנוך צבי פון בענדין האָט שוין באַמערקט: מיר לערנען אָפּ דער-פון אז דער מענטש זאל נישט זיין באַ-העפט צו פּיל צו דעם ערדישן. צו דעם חומר/דיקן, צו דעם מאַטעריעלן, דער מענטש דארף זיין אַ ביסעלע העכער פון

אין יל"ה יח. סט שטעהט נישט דער גאַנ-צער טייטש. אין יל"ה קג, א שטעהט בר **מעשה.**

ט1) די דאָזיקע ווערטער האָט געזאָגט חנה, שמואל הנביא'ס מוטער, זעט שמואל א' ב. ב.

ט2) ברכות י, א; יל"ה קג, א. אן זעט מגילה יד, א. אונטן.

י) בראשית א. כ.

א) זעט רש"י בראשית א, פסוקים כ און כד. זעט זייט 344, נאָטע ג.

ב) זעט רש"י בראשית א, פסוקים כ, און כד.

ג) שבת עו, ב. זעט ב"ר י, ז.

ט) י"ש תהלים תתנו. זעט אלע פאָרגע-הענדיגע קוועלעס פון נאָטע ג ביו אהער.

ט*) ברכות י, א. פאָרגלייכט די נוסחאות וועגן „מעשיו“ און מעשה ידיו אין: מגילה יד, א. אונטן; מ"ש ה, ו; שו"ט יח, אָנהייב כו; יל"ה אָנהייב מזמור קג; י"ש שמואל א' אָנהייב פג.

פאָרגלייכט אלע קוועלעס פון נאָטע ג ביו אהער.

אין: ברכות י, א; י"ש שמואל א', פג טייטשט עס ר' יהודה בר **מנשיא**. אין מגילה יד, א. אונטן, הייסט עס בר **מנשיא**.

אין מ"ש ה, ו; שו"ט יח, אָנהייב כו, שטעהט קיין נאָמען.

אויף איין אַרט זאָגט די תורה: „יש-
רצו המים... ועוף יעופף“ (ז) די וואָס
סערן זאָלן ווידמין... און פייגל.

אויף אַ צווייט אַרט זאָגט דער פסוק:
„ויצר... מן האדמה... ואת כל
עוף...“ (ח) און ער האָט בעשאַפן [פור-
מירט] פון ערד... אַלע געפליגלס. און
וואַסער געמישט מיט ערד איז בלאַמע.
זיינען אַלזאָ די געפליגלס געוואָרן בע-
שאַפן פון בלאַמע, ט.

שנעק פאַר אַ פאַרד, אַ שפין פאַר אַ
סקאַרפּיאָן, עקדיש, ד).

פון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפן די
שרצים, די קריכנדיקע בעשאַפענישן?
פון בלאַמע, ח).

דער פסוק זאָגט „ועוף יעופף על הארץ,
על פני רקיע השמים“ (ו) און פייגל זאָלן
פליען אויף דער ערד, איבער דעם הימלס
אויס שפרייט. פון וואָס זיינען געוואָרן
בעשאַפן עופות, געפליגלס?

דער לויטן

דעם לויטן און זיין פאַר, ד).
אַלץ וואָס דער בעשאַפער האָט בע-
שאַפן, האָט ער בעשאַפן פאַרלאַכווייז,
אַן ער און אַ זי, 1).

זיינען אַלע מיט דער מיינונג אַז דער
לויטן איז געוואָרן בעשאַפן דעם פיפטן
טאָג?

דער פסוק זאָגט אַז דער בעשאַפער
האָט בעשאַפן „התנינם הגדולים“ (י).
וואָס מיינט עס?

סע זיינען פאַרען עמליכע מייטשן:
גרויסע ים פיש, א). און אַלע זעהר
גרויסע פיש ווערן אַן גערופן לויטן, ב).
ים אַקסן, ג);

ב שטעהט „ר' שמואל קפוטקא“. אָבער אין
מיין גמרא שטעהט קפוטקאָה. אין פ"ר פּיסקא
יד, זייט סא, א ערשטע שורה שטעהט
קפודקיא, און זעט אין די אַנדערע קוועלעס.
אגב, אויף גריכיש מיינט קפו באַלקענס,
און דקיא צוואַנציק. זעט ב"ר סח, יב און
מ"כ דאָרט אינטער דעם וואָרט מן קפוטקיא
וועגן אַ חלום.
(י) ב"ר א, כא. זעט: 146, ח; 147, ב; 326, ג.

א) רש"י בראשית א, כא. זעט א"ע איוב
מ, פסוקים יב און טו.
ב) רד"ק בראשית א, כא און זעט רש"י.
ג) בבא בתרא עד, ב און זעט דאָרט רש"י
אונטער דעם וואָרט אַרזילי.
ד) בבא בתרא עד, ב; זהר בא לד, ב,
אויבן; בראשית מו, ב אונטן; י"ש איוב תתקכו;
רש"י בראשית א, כא. זעט ת"ת בראשית א,
כא, סימן נו. זעט בחיי בשלח טו, ד.
17) ב"ב עד, ב; י"ש איוב תתקכו אנהייב
קאָפּיטל מ; בחיי בראשית א, כא; רקאנטי
בראשית יא, ג; י"ר יג, ב; כלי יקר ברא-
שית לא, לא.

ד) שו"ט יח, יב; יל"ה יח, כ.
פאַרגלייכט מיט דעם לשון אין שבת עז, ב,
אויבן.

ה) זעט: חולין כו, ב; פרי"כ לה, א אויס-
גאַבע אום; במ"ר יט, ג; תנח"ב חוקת טו;
ל"ט בראשית א, כ. זעט י"ש מלכים א', קעה.
ו) בראשית א, כ.
ז) בראשית א, כ.
ח) בראשית ב, יט.
ט) עירובין כח א; חולין כו, ב; פרי"כ
לה, א; במ"ר יט, ג; ק"ר כג, ג; תנח. חוקת
ו; תנח"ב חוקת טו; מ"א בראשית א, פסוקים
כ און כב; י"ש בראשית יב און מלכים א',
קעה; רש"י בראשית ב, פסוקים ח און יט;
ל"ט בראשית א, כב און זעט פסוק כ; א"ע
בראשית ב, יח; בחיי חוקת יט, ב, זייט 184.
זעט אומעטום די פאַרשידענע ווערסיעס
און ווער סע זאָגט וואָס, און פאַרגלייכט מיט
פ"ר פּיסקא יד, זייט ס, ב—סא, א.

ר' שלמה באָבער ז"ל אין זיינע אויסגאַבעס
פון מדרש תנחומא חוקת סימן טו און הערה
קסו און פרי"כ פרשת פרה לה, א הערה פו,
אויסגאַבע אום, באַמערקט אַז אין חולין כו,

ארויס אַ היץ פון זיין מויל, און ער מאַכט זיךן אַלע וואַסערן אין דער טר-פעניש פון דעם ים. ווי דער פּסוק זאָגט: „ירתיה כסיר מצולה“ (1) ער מאַכט זיךן ווי אַ מאַפּ די טיפּעניש, (2).

אגב, אויך דער לעגענדאַרישער פּויגל בר יוכנני, וועלאַכער איז אַן געגרייט פאַר די צדיקים אויף יענער וועלט, איז גע-וואָרן בעשאַפּן דעם פּיפּטן מאַג, ז. ער איז אַזוי גרויס, אַז ווען זיינס אַן איי איז געפאַלן אַראָפּ, האָט עס פאַרטרענקען זעכציק שמעט, און צעבראַכן דריי הונ-דערט צעדער ביימער, ח).

פּון וואָס האָט ער בעשאַפּן דעם לויטן און זיין פּאַר?
פּון ליכט מיט וואַסער, ט).

ווי אַזוי זעט אויס דעם לויט'ן הויט?
די קאַלירן, די פאַרבן פון זיין הויט, זיינען אַזוי בליאַסקענדיק אַז זיי פאַר טונקלן דעם זון ראַד, ט*).

לויט נאָך אַ מיינונג האָט דער לויטן געהאַט קיין פאַר. דאָס וועהרט געלערנט אַרויס דערפון וואָס התנינב, י) שמעקט אַהן אַ „י“ פאַר דעם ס, א).

ניין. סע איז פאַראַן אַ מיינונג, אַז ער און זיין פאַר זיינען געוואָרן בעשאַפּן דעם צווייטן מאַג, ד2).

איז דער לויטן אַ ריינער פּיש?
י, ד3).

ווי אַזוי האָבן דער לויטן און זיין פּאַר געלעבט זיך?

ווען דער לויטן און זיין פאַר וואַלטן געווען פאַרקעהרט, וואַלטן זיי געווען געמאַכט חרוב, פאַרניכט די גאַנצע וועלט. וואָס זשע האָט געטון דער היי-ליגער ברוך הוא. ער האָט קאַסטירט, אויס כאַראַשעט דעם זכר, דעם ער, ח). ער האָט געטויט די נקבה, די זי און איין געזאַלצן זי פאַר די צדיקים לעתיד לבא, אויף דער קומענדיקער וועלט.

לויט אַן אַנדער מיינונג: ער האָט געטויט אים און איין געפרוירן זי, ו). מען זעט דערפון אַז איין פּריין, איין זאַלצן עסנוואַרג, איז שוין אַזוי אַלט ווי דער וועלט בעשאַפּ. לכל הפחות האָט שוין די גמרא געוויסט פון דעם. ווען ער ווערט הונגעריק לאַזט ער

וואָס סע טוט זיך ווען ער פאַרלירט די שיבן. און זעט דאָרט ערשטע שורה.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

ו) ב"ב עד, ב און רש"י דאָרט; י"ש איוב תתקכו, אַנהייב קאַפיטל מ. זעט זהר בא, לד, ב, אונטן; בעה"ט בראשית א, כא.

11) איוב מא, כג.

21) ב"ב עה, א, אייבן; י"ש איוב ענדע תתקכו.

ז) בחיי בשלה טז, ד.

ח) בכורות נו, ב. זעט רש"י יומא פ, א אונטער דעם וואָרט דבר יוכנני; רש"י סוכה ה, ב, ערשטע שורה.

ט) י"ר בראשית יו, ב פון מדרש כונן.

ט*) י"ש איוב אנהייב תתקכו.

י) בראשית א, כא.

יא) זעט ב"ר ז, ד און מהרז"ו דאָרט. אַבער

21) י"ר בראשית יו, ב, פון מדרש כונן.

31) חולין ענדע פרק ג.

זעט: פ"ר אנהייב פּיסקא טז; ויק"ר ענדע פרשה כב; י"ש ענדע איוב.

זעט וועגן שחיטה: ויק"ר יג, ג; י"ש שמואל ב, ענדע קסא.

ד) בבא בתרא עד, ב; זהר בראשית לד, ב, אויבן און מו, ב, אונטן; מ"א בראשית א, כא; יל"ה כד, עג; ילה"י ס, ג; י"ש בראשית יב און ישעיה תלד; רש"י רמב"ג ל"ט; בעה"ט בראשית א, כא; מה"גא, א, כא, זייט 44; י"ס בראשית ג, ז; בחיי בראשית א, ענדע פּסוק ד און פּסוק כא; אבודרהם יט, ב; י"ר ית, א פון זהר פרשה בא; עקידה שער ד, זייט לט, א; רקאַנטי בראשית ז, א; ת"ת בראשית א, כו, סימן כג. זעט זהר בא לד, ב, און באַמערקט דאָרט

וואָס איז געוואָרן, אַדער וועט ווערן פון דעם לויטן?
ער וועט ווערן געשאַכטן פאַר דער גרויסער סעודה פאַר די צדיקים. (ב.)

וואָס וועט ווערן פון זיין הויט?
דער אייבערשטער וועט מאַכן פון איר אַ סוכה פאַר די צדיקים אויף יענער וועלט. (ב*.)
סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אז דער לויטן און זיין פאַר זיינען געוואָרן בע-שאַפן דעם צווייטן מאַג. (ג.)

וואָס איז דעם בעשאַפערס באַציאונג צו דעם לויטן?
ער שפּילט זיך מיט אים מאַג טעג-לאַך. (ג1.)

וואָס איז די מלאכים'ס באַציאונג צו דעם לויטן?
זיי האָבן מורא פאַר אים. ווען זיי דערזעען אים, אַנטלויפן זיי. (ג2.)
סע איז פאַראַן אַ מיינונג אז דער מלאך גבריאל וועט פאַנגען, כאַפן דעם לויטן... (ג3.)

לויט אַן אַנדער מיינונג וועט יונה הנביא כאַפן אים:
ווען דער פּיש האָט איין געשלינגען

יונה'ן, איז ער געשטאַנען אין אים ווי אַ מענטש שמעקט אין אַ גרויסער שול. צוויי אויגן ווי ליכטיקע פענצטערס, לויט אַן אַנדער מיינונג: אַ פּערל אין דעם פּיש'עס געדערס, האָבן געלויכטן יונה'ן צוויי ווי די זון שיינט ביי מאַג. און צוויי אַרום האָט יונה געזען אַלצדינג וואָס סע געפינט זיך אין דעם ים, און אין די אַפּ גרונטן.

און דער פּיש האָט געזאָגט צו יונה'ן: צי ווייסט דו דען נישט אז סע איז גע-קומען מיין מאַג דער לויטן זאָל פאַר-צעהרן מיך. האָט יונה געהייסן פירן זיך צו דעם לויטן.

און יונה האָט געזאָגט צו דעם לויטן: צוליב דיך האָב איך גענידערט אַראַפּ אַהער, צו זען וואו דו האַלטסט דיך אויף. וואָרן איך וועל טון אַרויף דעם שמריק אויף דיין צונג. (ג4.) צו בריינגען דיך אַרויף, און קוילענען דיך פאַר דער גרוי-סער סעודה פאַר די צדיקים. יונה האָט געוויזן אים אברהם אבינו'ס חתימה, דעם אות ברית. און דער לויטן איז אַנטלאָפן פון יונה'ן אַ מהלך פון צוויי טעג. (ג5.)

איז לויטן אַ תּלמודיש וואָרט?
ניין. סע געפינט זיך שוין זעקס מאַל אין תנ"כ. (ד.)

(ג2) י"ש איוב אָנהייב תּתקכו.
(ג3) ב"ב עה, א. ערשטע שורה; י"ש איוב ענדע תּתקכו. זעט זייט 272, נאָטע ה*.
(ג4) אין איוב מ, כה שטעט: „תּמשוך לויטן בחכה, ובחבל תּשקיע בלשונו, דער אייבערשטער זאָגט איוב'ן; וועסט דו דען קאַנען ציען דעם לויטן מיט דער וויענטקע, און מיט דעם שטריק... זיין צונג!
(ג5) פּר"א פרק י און רד"ל דאָרט סימנים מח-גו. זעט: זהר בשלח מה, א. אויבן; י"ש איוב תּתקכו, קאָפיטל מ.
(ד) אין: תּהלים עד, יד און קד, כו; ישעיה כו, א צוויי מאַל; איוב ג, ח און מ, כה.

פּאַרגלייכט מיט: יפה תואר זיק"ר יג, ג; פּר"א ענדע פרק ט און רד"ל דאָרט; שו"ט קד, כג; יל"ה קד, עה; י"ש שמואל ב' קסא.
(ב) אין ב"ב עה, א; אמר רבה אמר ר' יוחנן אין י"ש איוב אָנהייב תּתקכו: אמר רבה בר בר חנה. פּאַרגלייכט פּר"א פרק י און רד"ל דאָרט; בחיי בראשית א, כא; פּרו"ר בראשית זייט ה.
אַז דאָס מיינט נישט סתם אַן פּילן דעם בויד, מאַגן, מיט שפּייו, זעט בחיי דאָרט.
(ב*) ב"ב עה, א; י"ש איוב אָנהייב תּתקכו.
(ג) י"ר בראשית יו, ב, פון מדרש כונן.
(ג1) פּר"א ענדע פרק ט; שו"ט קד, כג; יל"ה קד, עה.

בעשאַפּער אז דער שלאַנג וועלאַכער גע-
הערט צו די חיות וועט מאַכן זינדיקן
אדם'ן און זיין ווייב. און דורך דעם וועט
נידערן אַראָפּ טויט אויף דער וועלט.
און ער וועט שעלמן דעם שלאַנג דער-
פאַר. האָט ער, דעריבער, נישט גע-
בענטשט זיי.

וואָרן ווען ער וואַלט יאָ געווען גע-
בענטשט זיי, וואַלט דאָך אויך דער
שלאַנג געווען געוואָרן אַרײַן גערעכנט
אין דער ברכה. וואַלט ער דאָך שוין
נישט געווען געקאָנט שעלמן אים שפּעי-
טער.

און אָט אים מיינט דער פּסוק „והומא
אחד יאבד טובה הרבה“ (ז) איין זינדי-
קער פאַרניכט פיל גוטס. וואָרן דורך דעם
שלאַנג זיינען דאָך אַלע בהמות, חיות
און די קריכנדיקע בעשאַפּענישן נישט
געוואָרן געבענטשט, (ח).

זיינען פאַראַן זאָכן וועלאַכע זיינען גע-
וואָרן בעשאַפּן דעם פיפּטן טאָג, און זיי
נען נישט רעקאָרדירט, אויס גערעכנט
אין דער תּורה?
יאָ, בליצן, (ט).

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אז די מל-
אכים זיינען געוואָרן בעשאַפּן דעם פיפּטן
טאָג, (י).

בענטשט די חיות ווי ער האָט געבענטשט
די געפּליגלס. און רש"י בראשית א, כב באַר-
הויפט „ואף החיות הוצרכו לברכה אלא...“
און אויך די חיות האָבן געהאַט נייטיק אַ
ברכה נאָר...

(ט) י"ש ענדע פרשה בראשית.

(י) זעט ב"ר א, ג, און ג, ח; תנח"ב אָנהייב
בראשית און סימן יב; ילמדנו בראשית א;
שו"ט ב, לג; כד, ד און פו, ד; יל"ה כה, ב;
מד, כד; פו, יב; קד, טו; יל"ה מד, כד;
י"ש בראשית ה; ישעיה תס; תהלים אָנ-
הייב תתלו; מה"גא, ה, זייט 24; רקאנטי
בראשית ה, א; י"ר בראשית ח, ג; וירא לח,
ג. און זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

פּון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפּן די
פּיש?
פּון וואַסער, (ח).

ביי די ערשטע פּיר טעג פּון דעם
וועלט בעשאַפּן זאָגט נישט די תּורה אז
דער בעשאַפּער האָט געבענטשט די בע-
שאַפּונגען, אז זיי זאָלן מעהרן זיך. פאַר
וואָס זשע האָט ער געבענטשט גרוי
[גראַד, גראַדע] די שרצים, די פּיש און
די געפּליגלטע?

ווייל מע פּאָנגט, מע כאַפט זעהר פּילע
פּון זיי, און מע פאַרנוצט זעהר פּילע
פּון זיי צום עסן. און פּיש פאַרשלינגן
איינע די אַנדערע. ווערט זייער צאָל פּיל
פאַרמינערט, ווייניקער. דערפאַר האָט
ער געבענטשט זיי, זיי זאָלן פּרוכטפּערן
און מעהרן זיך אין די וואַסערן. און די
געפּליגלס זאָלן מעהרן זיך אויף דער
ערד, (ז).

דער בעשאַפּער האָט געבענטשט די
שרצים, די פּיש, די געפּליגלס. פאַר וואָס
האָט ער נישט געבענטשט אויך די בה-
מות און די חיות. מענטשן עסן דאָך אויך
בהמות. און אויך די חיות פאַרציקן דאָך
איינע די אַנדערע?
סע איז געווען אַנטפּלעקט פאַר דעם

(ח) חולין כו, ב; מ"א בראשית א, כב.
(י) מ"א בראשית א, כב; רש"י, בחיי, אור
החיים, ספורנו, בראשית א, כב; און זעט
רמב"ן דאָרט.

(ז) קהלת ט, יח.

(ח) מ"א בראשית א, כה; רש"י בראשית
א, כב.

אין מדרש תנחומא בראשית א, ד שטעהט:
„וכן כשברח [סע דאָרף שטעהן כשברא] את
החיות ואת העופות, ויברך אותם אלקים.“ איז
כדאי צו באַמערקן אז אין פּסוק שטעהט נישט
אז ער האָט געבענטשט די חיות, און דער
מדרש אגדה פרעגט דאָך שוין „ולמה לא
ברכן...“ פאַר וואָס האָט ער נישט גע-

קים לעתיד לבוא, פאסט זיך נישט צו זאגן „און סע איז געווען אזוי“ (א). אגב, דער בעשאפער האט געזאגט צו די רשעים: איך האב בעשאפן דעם או-ניווערס מיט ויהי בן, א*).

פאר וואס שמעחת נישט ביי דעם פיפטן טאג „ויהי בן“ און סע איז געווען אזוי? אפשר דערפאר ווייל דער בעשאפער האט גע'הרג'עט דעם לויטן'ס פאר, און ער האט איין געזאלצן זי פאר די צדי-

ילמ"ד א', א; ילמ"ד ד', סד; מה"גא' ו. זייט 24; שלשה ב, לא; י"ש בראשית ה און ענדע טז; תהלים אנהייב תתלו; רש"י בראשית א, ה; רש"י ראש השנה לא, א אונטער דעם ווארט ושלום; בחיי בראשית א, כא; ג, כד; רקאנטי ו, א; י"ר בראשית ח, ג; וירא לת, ג. וועגן נאך מיינונגען זעט דאס קאפיטל מל-אכיים זייטן 247—222. (א) רמב"ן בראשית א, כא. (א*) שו"ט א, כא; יל"ה א, ל; י"ש ברא-שית ו, תהלים תריח און משלי תקנב.

לויט אן אנדער מיינונג זיינען זיי געווארן בעשאפן דעם צווייטן טאג. זעט ווער סע זאגט וואס אין אלע פאלגענד-דיקע קוועלעס: ב"ר א, ג; ג, ח; יא, ט; ש"ר טו, כב; תנח. חיי שרה ג; תנח"ב אנהייב בראשית און אויך סימנים יב און יז הערה קיד; תרגום יונתן בראשית א, כו; מדרש כונן; פרא אנהייב פרק ד; פרא"א, 6 ערשטע שורה; מרא"ב, זייט 374; שו"ט ב, לג; כד, ד; פו, ד און קד, ז; יל"ה כד, ב; מד, כד; פו יא, יב, קד ב, ה, טו און יט; יל"ה"י מג, יא;

דער זעקסטער טאָג

בעשאַף פון בהמות, קריכנדיקע, חיות, אדם'ס גייסט

חֹהֵן צו עסן פון די פֿאַרבאַטענע פֿרוכטן, (ט).

שדים. דער בעשאַפער האָט בעשאַפן זייערע נשמות. ווען ער האָט געהאַלטן ביי דעם בעשאַפן זייערע קערפערס, האָט ער געהייליקט דעם שבת, און ער האָט נישט בעשאַפן זיי, (י).

פֿון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפן די בהמות?
פון טריקענער ערד, (א).

וואָס מיינט „ורמשׁ,ׁ (ב)?
שרצים, בעשאַפענישן וועלאַכע זיינען נידערדיק, ניט הויך פון דער ערד. זיי קריכן אויף דער ערד. סע זעט אויס ווי זיי שלעפן זיך אויף דער ערד, וואָרן סע איז נישט צו דערקענען, באַמערקן זייער געהן, (ג).

פֿון וואָס זיינען געוואָרן בעשאַפן די פעלד חיות?
פון בלאַטע, (ד).

די תורה זאָגט „תוצא הארץ, (ב) די ערד זאל בריינגן אַרויס לעבעדיקע בע־שאַפענישן. דאָס ווערט דאָך שוין דער־מאַנט פריער. און וואָס עפּים דער לשון „תוצאׁ. סע וואָלט דאָך בעדאַרפֿט שמען ויברא, און ער האָט בעשאַפן, (ג)? אַלע זאַכן, אַלצדינג איז געוואָרן בע־שאַפן אין דעם ערשטן טאָג. סע איז געווען בלויז נייטיק צו בריינגן אַרויס זיי. דעם זעקסטן טאָג האָט דער בע־שאַפער באַפעהלט „תוצא הארץ...ׁ, די ערד זאל בריינגן אַרויס זיי, (ד).

אזוי צום ביי שפּיל: ער האָט בע־שאַפן די ליכטער אין דעם ערשטן טאָג. אַבער איין געאַרדנט זיי האָט ער ערשט אין דעם פערטן טאָג, (ה).

וואָס מיינט „נמשׁ חיהׁ, (ז)?
סע זיינען פֿאַרצן פֿאַרשידענע מיימשן: אַ לעבעדיק בעשאַפעניש, אַ קערפער וועלאַכער האָט לעבן אין זיך, (ז). אדם הראשון'ס גייסט, (ח); דער שלאַנג וועלאַכער האָט אַן גערעד

תזריע; תנח"ב תזריע ב; שו"ט קלט, ה; יל"ה קלט, יב; י"ש בראשית יב; בחיי בראשית א, כד. זעט רמב"ג בראשית א, כו. (ט) ב"ר ענדע פרשה ז; בחיי בראשית א, כד.

(י) ב"ר ענדע פרשה ז. (א) חולין כו, ב; פ"ר זייט לה, א; במ"ד יט, ג; ק"ר ז, פסוק כג, ג; תנת, חוקת ו; תנח"ב חוקת טו; י"ש בראשית יב און מלכים א, קעז.

(ב) בראשית א, כד. (ג) רש"י בראשית א, כד. זעט רש"י בראשית א, כ. זעט זייט 388, נאָטע א. (ד) זעט: חולין כו, ב; תנח"ב חוקת טו; ל"ט בראשית א, כ.

(ב) בראשית א, כד. (ג) שפתי חכמים בראשית א, כד. (ד) תנח"ב אנהייב בראשית, און זעט דאָרט הערה ו; מ"א בראשית א, יב; י"ש בראשית ענדע ה, און זעט דאָרט דעם ענטפער וועלאַכן רבי יוסי בן חלפתא האָט געגיבן דער מאַט־ראַנע אויף איר פראַגע אין וויפל טעג דער בעשאַפער האָט בעשאַפן די וועלט; רש"י בראשית א, פסוקים יד און כד, און ב, ד; ליקוטי זייט 155; בחיי בראשית א, א; י"ס בראשית ב, זייט ד, א. (ח) חגיגה יב, א. (ו) בראשית א, כד. (ז) רש"י בראשית א, כד. (ח) ב"ר ענדע פרשה ז, און זעט מהרז"ו דאָרט, און ה, א; ויק"ר און תנח. אנהייב

וואוקס, פערשמאנד און מיט זייער פו-
לער שעהנקייט, י).
ארץ ישראל ווערט באצייכנט מיט
צבי, י*).

איז צבי שטענדיג די מיימש שעהן?
ניין. סע איז אויך די מיימש א הירש,
ווי צום ביי שפיל „הוי... רץ כצבי, א)
לויף ווי א הירש.

אזעק לעגן געלד „על קרן הצבי“,
מיינט בעהאלטן אדער אינוועסטירן געלט,
נישט זייענדיק זיכער צי מע וועט נאך
זען עס א מאל צוריק, א*.) סע ווענד
זיך אין דעם אינהאלט פון דעם זאץ.

ווי זאגט דאס פאלק ווערמל: סע
ווענד זיך וואו דער „חמור“ שטעהט איין.
שטעהט ער אין קעלער איז ער וויין.
שטעהט ער אין שטאל איז ער אן אייזל.

דער פסוק זאגט: און דער בעשאַפֿער
האָט געזען „את כל אשר עשה והנה
טוב מאד“, ב) אז פֿאָל וואָס ער האָט
געמאַכט איז זעהר גוט. ער האָט דאָך
בעשאַפֿן אויך דעם גיהנם. נו, איז דען
דער גיהנם גוט?!

די רשעים, ביזווייטן ווערן גע'משפט
אין גיהנם צוועלף חדשים, ג). דער גיהנם

וואָס מיינט „ויעש אלקים את חית
הארץ“, ה) און דער בעשאַפֿער האָט גע'
מאַכט [בעשאַפֿן] די חיות וועלאַכע גע'
הען אויף דער ערד, ז)?

ער האָט געמאַכט זיי לויט דעם גע-
שמאַלט וואָס זיי האָבן געווינטשט; מיט
זייער אויס בעסערונג, פאַרבעסערונג,
מיט זייער הויך. די חיה און די בהמה
זיינען נישט געוואָרן בעשאַפֿן קליין און
זיינען אויס געוואָקסן. זיי זיינען געוואָרן
בעשאַפֿן מיט זייער פולער, גאַנצער הויך.
און נאָך וואָס: ווען ער וואַלט געווען
געפרעגט זיי צי זיי זיינען וויליק צו
ווערן בעשאַפֿן, וואַלטן זיי געווען גע-
ענטפערט „יא“, ז).

אַלע בעשאַפֿענישן זיינען געוואָרן בע-
שאַפֿן לקומתן, לדעתן, לצביונן, ח).

צביון ווערט געמיינטשט שעהן, זייער
שעהנקייט, פון דעם וואָרט צבי, ווי „צב-
אות לעמרת צבי“, ט). דער שטייגער פון
בהמות, חיות און געפליגלס איז, אז מיט
זייער ווערן עלטער ענטוויקלט זיך זייער
וואוקס, זייער פערשמאנד און זייער גע-
שמאַלט. ביי דעם וועלט בעשאַפֿן, זיינען
זיי געוואָרן בעשאַפֿן מיט זייער פולן

י) תוספות ראש השנה יא. א אונטער
דעם וואָרט לקומתן. זעט רש"י דאָרט אונטער
דעם וואָרט בצביונן.

זעט פאַרגעהענדיגע נאָטן ז און ח.
צבא אין אַראַמעאיש מיינט וועלן, גליסטן,
ווי צום ביי שפיל „ולמן די יצבא“ [דניאל ד,
יד], ווער סע וועט וועלן.

י*) זעט: ירמיה ג, יט און רש"י דאָרט;
יחזקאל כ, ו; דניאל ח, ט און רש"י, א"ע
דאָרט; יא, טז און רש"י, א"ע דאָרט.

א) אבות פרק ה, זעט כתובות קיב, א.
א*) ירוש. כתובות פרק יג אנהייב הלכה ב;
כתובות קז, ב.

ב) בראשית א, לא.

ג) שבת לג, ב; עידות פרק ב, משנה י;
י"ש מלאכי תקצג.

ה) בראשית א, כה.

ז) זעט „פירוש לתורת אלקים“ אין חומש
בית יהודא.

ז) זעט: רש"י חולין ס, א. אונטער דעם
וואָרט לצביונן און דעם ערשטן תוספות
דאָרט; רש"י ראש השנה יא, א. אונטער דעם
וואָרט לדעת און תוספות דאָרט אונטער דעם
וואָרט לקומתן; שפתי חכמים בראשית א, כה.
י"ד בראשית כה, ב; מהרש"א חולין ס, א.

ח) ראש השנה יא, א. אין חולין ס, א;
קומתן... בדעתן... בצביונן.

זעט: רש"י א, כה. אין ברלינר'ס עדיציע
פון רש"י שטעהט בלויז „בצביונן ובקומתן“;
בחי אנהייב פרשה שופטים; רד"ק בראשית
א, יד.

ט) ישעיה כח, ה.

מאד מיינט די מדה פון יסורין, דורך
 דעם קומט מען אויף יענער וועלט ;
 טוב איז גן עדן ;
 מאד איז גיהנם ;
 טוב מיינט מלאך פון לעבן ;
 מאד איז מלאך פון טויט ;
 טוב איז די מידה פון גומס ;

מאד איז די מידה פון אומגליק,
 שטרעף ;
 מאד ענטהעלט די זעלבע אותיות ווי
 אדם ;
 טוב איז מלכות שמים, הימלישע הער-
 שאפט ;

מאד איז מלכות הרומים, רומישע
 הערשאפט ; מלכות הארץ, ערדישע הער-
 שאפט, (ט2).

סע באציט זיך נישט בלויז אויף דעם
 מענטשנס טויט. סע מיינט אויך דעם
 פארניכט און שאדן פון אלצדינג וואָס
 סע געפינט זיך אין דער וועלט. וואָרן
 טויט מיינט אויך יעדער סארט פארלעגן-
 דונג, יעדער מין פארניכט, יעדע ארט
 ווערן קאליע, צעבראכן, צעריסן. ווי די
 גמרא דריקט אויס זיך וועגן „כלים שבי-
 רתן זו היא מיתתן". (י) דאָס ווערן צע-
 בראַכן פון כלים, דאָס איז זייער טויט.
 און אַהן „טויט" שאַדן וואָלט די וועלט
 נישט פראַגרעסירט, נישט ענטוויקלט זיך
 מעהר און מעהר, נישט פאָרגעשריטן
 מעהר און מעהר. יעדע נייע ערפינדונג,
 יעדע נייע ענטדעקונג איז דער פּועל
 יוצא, דער רעזולטאַט פון אַ שאַדן, פון אַ
 פאַרלוסט, פון אַ ניימיקייט.

לייטערט זיי. זיי ווערן ריין פון זינד.
 און דאָס איז דאָך גוט, (ד).

אנה, מיט וואָס דעקן די רשעים זיך
 צו אין גיהנם ?
 מיט פינצטערניש, (ה).

אויף דעם פּסוק „והנה טוב מאד", (ו)
 זאָגן אונזערע חכמים ז"ל אַז דאָס מיינט
 דעם מלאך המות. ווי קומט עס אַז
 דער מלאך המות זאָל ווערן באַצייכנט
 מיט „טוב מאד", (ז) ?
 סע זיינען פאַרען עטליכע ערקלעהרונג-
 גען :

ווען דער מענטש פראַקטיצירט מצוות
 און מעשים טובים, גומע טאַטן, איז דער
 מלאך אַ מלאך חיים, אַ מלאך פון לעבן.
 ווען איינער פראַקטיצירט נישט גומע
 טאַטן, דענצמאָל איז דער מלאך אַ מלאך
 המות, אַ מלאך פון טויט, (ח).

סע מיינט דעם יצר הרע, אַמביציע.
 ווייל אַהן דעם וואָלט אַ מענטש נישט
 געבויעט אַ הויז. ער וואָלט נישט געהאַט
 חתונה. ער וואָלט נישט געבראַכט קינד-
 דער אויף דער וועלט. וואָלט דאָך די
 וועלט געוואָרן חרוב, פאַרניכט. דערפאַר
 איז עס גוט, (ט).

אין רבי מאיר'ס תורה האָט מען גע-
 פינען געשריבן „והנה טוב מות", (ט1).

טוב מאד מיינט שלאַפן ;

טוב מיינט יצר טוב ;

מאד מיינט יצר הרע ;

טוב מיינט די מדה פון גומס ;

ט, ז ; ק"ר ג, יא, ג ; שו"ט ט, א ; יל"ה ט,
 א ; י"ש בראשית טז און קהלת תתקסח ; בחיי
 בראשית א, לא ; רד"ק בראשית א, לא.

(ט1) ב"ר ט, ה ; זעט ק"ר ג, יא, סימן ג ;
 י"ש בראשית טז.

זעט באַנד ג, ביי ארם, כתנות עור.
 (ט2) ב"ר ט, ה ביז ענדע פרשה ; י"ש

בראשית טז ; בחיי בראשית א, לא.
 (י) בבא קמא נד, א.

(ד) זעט : ב"ר ט, ט ; תדא"ר פרק לא ;
 „רזא דמאיר" אין פענח רזא, בראשית ז, ב,
 סימן ט ; ת"ת בראשית א, לא, סימן טז.

(ה) ש"ר יד, ב.

(ו) בראשית א, לא.

(ז) ב"ר ט, י. זעט : ל"ט, בחיי רד"ק אויף
 בראשית א, לא.

(ח) ב"ר ט, י.

(ט) זעט די נוסחאות, ווערסיעס, אין : ב"ר

ער האט בעטראכט אלע זיינע שא-פונגען צי מע דארף אויס בעסערן עפּים, און ער האט געזען אז אלץ איז געווען פערפעקט, ב).

דער פּסוק זאגט „כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, ג) סע וואָלט דאָך בעדאַרפּט שטעהן בששת? דאָס ווינקט אָן אויף די זעקס טויזנט יאָר וואָס די וועלט דאַרף שטעהן. דעם אייבערשטנס טאָג איז טויזנט יאָר, ד).

און אַט דאָס איז אויסן דער טייטש, ביי דעם ענד פון דעם וועלט בעשאַף, אז „טוב מאד" מיינט טויט: טויט אין דעם ברייטערן, אַלגעמיינעם זין. סע מיינט: פאַרלענדונג, שאַדן, פאַרניכט אין אַלע זיינע פאַרשידענע פאַרמען, פאַזן. וואָרן אַט דער „טויט", שאַדן, פירט צו נייע ענטדעקונגען ערפינדונגען, וועלע-כע מאַכן אין געוויסע הינזיכטן, אין גע-וויסע פּאַלן, דאָס אַלמעגליכע לעבן באַק-וועמער, איין גענעמער, צו פרידענער, א).

בעשאפונגען נישט רעקארדירט אין דער תורה

גמרא ווערט ער באַצייכנט מיט „שור המדבר", ז).

ער איז געוואָרן בעשאַפּן אין יעקב אבינו'ס זכות, ז*).

סע איז פאַרצן אַ מיינונג אז צען זאַכן, ז) זיינען געוואָרן בעשאַפּן ערב

כלאים ענדע אַכטן פרק אין בבלי, ירושלמי. ז*) זעט: איוב מ, טו און רש"י, א"ע, רלב"ג און מצודות דאָרט; ויק"ר ענדע פרשה כב, שו"ט יח, כה.

ווי אַזוי דער לויטן מיט דעם שור הבר וועלן ווערן גע'שחט'ן, זעט: ויק"ר יג, ג; י"ש שמואל ב', קסא.

דער לויטן איז אַ ריינער פיש, חולין סו, ב. זעט פ"ר אָנהייב פּיסקא טז; ויק"ר ענדע פרשה כב; י"ש ענדע איוב.

ז) אָן געגיבן לויט משניות תפארת ישראל, פאַרגלייכט ביי יעדער איינער פון די אויס גערעכנטע בעשאַפונגען די פאַרשידענע נוסח-אות, ווערטיעס, און ווער סע זאָגט וואָס אין אבות פרק ה, משנה ו אין ש"ס, און זעט דאָרט: רש"י, רמב"ם און רבינו יונה; אבות אין משניות פרק ה, משנה ו און זעט דאָרט: ברטנורה, עיקר תוספות יום טוב, תפארת ישראל, אויסגאַבע אום; משניות יכין ובווען; אר"נ נוסחא א, פרק ב; אר"נ נוסחא ב, פרק לו; מר"י בשלח, זייט נא, א, אויסגאַבע אום; ספרי הברכה, פּיסקא שנה, אויסגאַבע אום;

זיינען פאַרצן זאַכן וועלעכע זיינען גע-וואָרן בעשאַפּן דעם זעקסטן טאָג פון דעם וועלט בעשאַף, און זיי זיינען נישט רעקארדירט, נישט דערמאָנט אין דער תורה?

יא, דער שור הבר וועלעכע די צדיקים וועלן עסן אויף יענער וועלט, ה).

א) זעט ת"ת בראשית א, לא, סימן סו. ב) רשב"ם בראשית א, יד, שמות ב, ב. אויסגאַבע אום.

ג) שמות כ, יא און לא, יז. ד) אַז דעם אייבערשטנס טאָג איז טויזנט יאָר, איז געבויעט אויף דעם פּסוק: „כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור", תהלים צ, ד. זעט ווער סע זאָגט וואָס וועגן דעם, און וועגן דער וועלטס זעקס טויזנט יאָריקער עק-זיסטענץ אין:

תדא"ר אָנהייב פרק ב; פ"ר פּיסקא א, זייט ד, א—ב און פּיסקא מ זייט קסו, א; ר"ה לא, א; סנה. צו, א, לעצטע דריי שורות און רש"י דאָרט; ע"ז ט, א; ב"ר ה, ב און יט, ח; ויק"ר אָנהייב פרשה יט; במ"ד ה, ענדע ד און יד, יב; שו"ר ה, אָנהייב פּסוק יא, תנה, וישב ד און וילך ב; מ"ש ה, ב; שו"ט צ, יב און יז; יל"ה צ, ה, יב און כו; י"ש תהלים תתו; רש"י תהלים צ, ד; רמב"ם בראשית ב, ג; בחיי בראשית ב, ג; שכ"ל ה, ב, אונטן.

ה) פּר"א פרק א.

ו) בבא קמא מד, ב, ערשטע משנה, זעט

געהאט די טעמים פון כל'ערליי סארטן, מינים געמראַנקן, ב).

ופי האתון, ג) און בלעם'ס אייזל'ס מויל. סע איז געוואָרן גוזר אויף דעם אייזל, סע זאל עפענען דאָס מויל און שפּאַרן זיך מיט בלעם'ן, ד).

והקשת, און דער רעגן בויגן. ער איז אַ צייכן פאַר די אידן אַז זיי קומט חלילה אַ שטראַף. אָבער דער באַרם האַרציקער אין זיין באַרם האַרציקייט, האַלט זיין צו זאָג נישט צו ברײנגן מעהר אַ מכול אויף דער וועלט, ח).

לויט רש"י פסחים נד, א. אונטער דעם וואָרט באַר אויבן, איז עס געווען דער פעלו פון וועלאַכן סע איז געפלאַסן אַרויס וואָסער דורך משה רבינו'ס שלאַגן אים. פאַרגלייכט מיט רש"י, אבות פרק ה, משנה ו, און זעט דאָרט רבינו יונה.

זעט כלאים פרק ט, הלכה ד; ירוש. סוטה פרק א, הלכה ט; ירוש. כתובות פרק יב, הלכה ג; תוספתא סוטה פרק יא; תענית ט, א; מר"י בשלח, זייט נא, ב, אויסגאַבע אום; ויק"ר כז, א; במ"ר א, ב און יג, כ.

א) זעט זייטן 273—272.

ב) מר"י יתרו, זייט נט, א; י"ש יתרו ענדע רסח; ש"ט יתרו יח, ט.

ג) זעט במדבר כב, פסוקים כח—לא.

ד) רש"י אבות פרק ה, משנה ו. רבינו סעדיה גאון ז"ל האַלט אַז נישט בלעם'ס אייל און נישט דער שלאַנג וועלאַכער האָט אָן גערעדט חוה'ן צו עסן פון דעם עץ הדעת, פון די פאַרבאַטענע פרוכט האָבן גע'רעדט, נאָר אַ מלאַך האָט גערעדט פאַר זיי. זעט: א"ע בראשית ג, א און במדבר כב, כח; רד"ק בראשית ג, א; באַנד ג, ביי נחש. ח) בראשית ט, פסוקים יא—יח און רש"י, רמב"ן, א"ע, רבינו בחיי, רד"ק, ספורנו און ת"ת דאָרט סימן טז; ישעיה נד, ט און רש"י, א"ע, רד"ק, כלי יקר, אור החיים און מ"צ, א' דאָרט; כתובות עו, ב און רש"י אויב טער דעם וואָרט אַם כן; שבועות לו, א; ב"ר לה, ב און מהר"ו דאָרט; מ"א נח ט, ו; שו"ט ענדע מזמור לו; יל"ה לח, ב; י"ש נח

שבת, אַווענד דעמערונג צייט, פון דעם וועלט בעשאַף:

פי הארץ, די עפענונג פון דער ערד וואָס האָט איין געשלינגען קורח'ן און זיינע נאָך פאַלגערס, ח);

ופי הבאר, ט) און מרים'ס ברונעם, אַ קיילעכדיקער פעלו וועלאַכער האָט גע'קאָממען זיך נאָך די אידן און באַגלייט זיי אין דער מדבר ביז איר פטירה, י); אַנכ, פונקט ווי דער מן האָט געהאַט די טעמים פון אַלערליי שפּייזן, עסנ-וואַרגן, א) אַזוי האָט אויך דער ברונעם

פסחים נד, א אויבן און אונטן; פ"א פרקים ג, יט, לא און מ, אויסגאַבע אום; מת"נ זייט 219; ב"ר ז, ה; כד, ד און לא, יג; תנח. וירא ענדע כג און שלח יד; תרגום יונתן כב, כח; זהר משפטים קיג, ב;

מ"ע; מ"ע"ב; אבד"ע; אבד"ע"ב; אבד"ע"ג; פרה"ק י, ד; נסא"ז זייט 53; מ"א וירא כב, יג; י"ש שמות רמו, בשלח רסא און הברכה תתקסב; ש"ט וירא כב, יג; שמות ד, יז און ורא ז, ט; מה"ג"א, ט, יג; מה"ג"ב, ב, 59 און זייט 178, לעצטע שורה; ל"ט בראשית ב, ג; בשלח טז, לג און בלק זייט קכג; יל"ה יח, יד און לד; רש"י בראשית כב, יג און דברים לד, ו; בחיי בשלח יד, כז; י"ר תשא א—ב; סיב"י קצד, א; תורה א', 27 און זייט 100; ישמעאל ג, ז.

אין פרקי רבי אליעזר פרק ג שטעהט אַז אַכט זאָכן זיינען געוואָרן בעשאַפן „ביום השני“, דעם צווייטן טאָג; „הבאר, והמן, והמטה, הקשת, הכתב, והמכתב, והכתונת, והמזיקין“. אָבער דאָס זעט אויס צו זיין אַ קאָפּירערס טעות. סע איז געשטאַנען ביה"ש, די ראשי תיבות פון בין השמשות, האָט דער קאָפּירער געמיינט אַז דאָס מאַכט ביום השני. זעט דאָרט רד"ל סימן לג.

ח) רש"י און רבנו יונה, אבות פרק ה, משנה ו; פסחים נד, א. אונטן, און רש"י דאָרט, אונטער דעם וואָרט לבלוע.

ט) אבות פרק ה, משנה ו. אין פסחים נד, א שטעהט באַר.

י) רש"י שבת לה, א. אונטער דעם וואָרט כמין.

והמן, און דער מן

די תורה זאגט ויקראו „בית ישראל את שמו מן, י). און די דרשנים האבן געזאגט אז בית ישראל האט [האבן] געזאגט דאס, א).

סע איז פארען א מיינונג אז „בית ישראל“ מיינט די פרויען, ב).

צו ערשט האט דער מן געהייסן לחם אכירים, ווי סע שטעהט אין פסוק, ג) „לחם אכירים אכל איש“, ברויט וואס ניי-דערט אראפ פון די הימלן. נאר ווען די אידן האבן געזאגט „מן הוא“, האט מען גערופן עס דערפאר מן, ד).

מן איז אן עגיפטיש, א מצרים־דיק ווארט. אזוי ווי די אידן האבן דאך גע-רעד עגיפטיש דענצמאל, האט משה רבינו געשריבן דאס דאזיקע ווארט אין עגיפ-טיש, ה).

באצוג אויף דעם פסוק „כה תאמר לבית יעקב“, זאגט דאך דער פסוק ווייטער „ותגיד לבני ישראל“ און זיי טייטשן אן בית יעקב מיינט די פרויען, און בני ישראל מיינט די זכרים, די מאנסבילן, די מענער, [בית !].

ג) תהלים עה, כה. ש״ט בשלח טו, לא, זייט 247. אזוי טייטשן אויך א״ע, רד״ק, מ״צ.א׳ אויף תהלים עה, כה, תרגום, רש״י דארט טייטשן: מלא-כים ברויט. זעט: יומא עה, ב; ש״ט עה, ד; יל״ה עה, כב.

ש״ט דארט זאגט „ודומה לו „אביר ישראל“ [שמואל א׳, כא, ח]. אבער דארט שטעהט „אביר הרעים“. און רש״י און מהר״י קרא דארט טייטשן אב בית דין, תרגום, רלב״ג, מ״צ.א׳ טייטשן דער הויפט פון שאול המלך׳ס פאסטאָכאַר [דואג האדומי].

ה) ל״ט בשלח טו, טו; רשב״מ שמות טו, טו, אויסגאָבע אום. דער מדקדק, גראַמאַט־קער דונש בן לברט טייטשט אויך אזוי אין זיין ספר געגן מנחם בן סרוק ז״ל, זייט 20, אויסגאָבע לאַנדאַן. זעט י״ש בשלח רס.

א״ע בשלח טו, טו זאָגט: רבינו שילמה [רש״י] זאָגט „בלשון ישמעאל“ זעצט מען איבער מן הוא מיט מזה הוא. און דער וועלאַ-

והמן, און דער מן וועלאַכער האט גע-שפייזט די אידן אין דער מדבר אן ערך פון פערציק יאָר. ער איז געווען בע-האלטן אויבן, ו).

ווער האט גערופן אים מן?

די תורה זאגט אונז „ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא“, די קינ-דער פון ישראל האבן געזען, האבן זיי געזאגט [געפרעגט] איינער דעם אנדערן „מן הוא“, ז).

די דרשנים, האַמילעמישע קאמענטאָ-טאָרס, אויסמיטשערס האבן געזאגט אז „ישראל“, די אידן האבן גערופן אים מן, ח).

לויט אן אנדער קוועלע: די דרשנים האבן געזאגט אז „בני ישראל“ האבן גערופן אים מן, ט).

א; י״ס נח יב, ט; ל״ט נח ט, טו; רש״י, רבינו יונה, ברטנורה, תפארת ישראל, סיב״י אויף משניות פרק ה, משנה ו, אויסגאָבע אום. אז דער רעגן בויגן איז געווען פון פריער איז געדרינגן פון „את קשתי נתתי בעגן“ [בראשית ט, יג] מיין רעגן בויגן האָב אויך געגריבן... נעמלאך שוין פריער.

ו) רש״י אבות, פרק ה, משנה ו.

ז) שמות טו, טו. זעט דארט אינק, יוב״ע, פשיטא ב׳, נאָטע 11.

ח) מר״י בשלח מט, ב; י״ש בשלח רס.

ט) י״ש בשלח רסא; ל״ט בשלח טו, לא.

י) בשלח טו, לא.

יא) מר״י בשלח, זייט נא, א, אויסגאָבע אום.

ב) דער כלי יקר בשלח טו, טו דרינגט עס אַרויס פון דעם וואָס דער פסוק [בשלח טו, לא] זאָגט „ויקראו בית ישראל“ און נישט בני ישראל. און ער שטיצט זיך אויף דעם וואָס די חז״ל און רש״י ז״ל טייטשן דעם פסוק „כה תאמר לבית יעקב“ [בשלח יט, ג] מיינט די פרויען.

באַמערק אויך הקטן אהרן באאמור ר׳ משה ז״ל אָן אין בשלח טו, טו שטעהט „ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו“. און מיט

שענק משה'ן, „ולחנה יתן מנח" ... (ב) און חנה'ן האָט ער געגיבן אַ געשענק, אַ מתנה.

האָט דער מן נאָך באַצייכענונגן? יא.

ודגן השמים (ג) ווען ער האָט געני- דערט אַראָפּ פון דעם הימל, איז ער גע- וואָרן פּערוואַנדלט אין קאַרן אין דער לופטן, (ד).

מפל השמים, (ה) הימל ראָסע, טוי. יצחק האָט געבענמשט יעקב'ן אַז דער אייבערשטער זאָל גיבן אים פון דעם הימל טוי. טייטשן די חכמים ז"ל אַז דאָס מיינט דעם מן, (ז).

לחם אבירים, (ז) דאָס כרויט פון מלא- כים, (ח). אַי מלאכים עסן דאָך נישט, (ט).

(ב) שמואל א', א. ה.

געוויינטלאַך [געוויינטלאַך] טייטשט מען אין ביידע ערטער מנה אַ חלק, אַ פּאַרציע. זעט אונקלוס אין חומש, דעם תרגום און רש"י אין שמואל א', א. ה.

זעט פשיטא שמות, טז, טו, הערה 11, פון הגאון ר' חיים העליר ז"ל.

(ג) תהלים עת, כד.

(ד) א"ע תהלים עת, כד.

(ה) בראשית כו, כה. זעט דאָרט: די תרי- גומים אונקלוס און יונתן בן עתאל, רש"י, רמב"ג, רד"ק, ספורנו.

(ז) ב"ר סו, ג; אג"ב ענדע פרק מב; י"ש תולדות קטו; ש"ט תולדות כה, יד, לעצטע שורה; ל"ט תולדות כו, כה.

מהרז"ו אין ב"ר סו, ג טייטשט: סע מיינט דעם מן וועלאַכער האָט גענידערט אַראָפּ מיט דעם טוי. ווי סע שטעהט אין פסוק „וברדת הטל על המחנה בלילה, ירד המן עליך" [במדבר יא ט], ווען דער טוי האָט געני- דערט אַראָפּ אויף דעם לאַגער ביי נאַכט, האָט דער מן גענידערט אַראָפּ אויף אים.

זעט ש"ר לח, ד.

(ז) תהלים עת, כה.

(ח) תרגום, רש"י תהלים עת, כה; כלי יקר שמות טז, ד.

(ט) זעט די קוועלעס אין דער פּאָלגענדי- גער נאָטע א.

סע איז כדאי צו באַמערקן אַז אויך דאָס וואָרט אנכי אָנהייב עשרת הדב- רות איז אַן עגיפטיש וואָרט. און סע איז געוואָרן גענוצט כדי די דענצמאַל עגיפ- טיש רעדנדיקע אידן זאָלן פּאַרשמעהן עס בעסער, (ז).

וואָס מיינט מן?

סע זיינען פּאַראַן פּאַרשידענע טייטשן: מן מיינט אַן גרייטן שפייז, אַזוי ווי „וימן להם המלך... כפת כג", (ז) און דער קעניג האָט אַן געגרייט פּאַר זיי שפייז, (ח).

סע מיינט: פון וואַנען, פון וואַנעט נעמט זיך דאָס, (ט).

אַ גוב, אַ מתנה, (י) אַזוי ווי „למשה היה למנח", (א) סע איז געווען אַ גע- כער האָט געזאָגט דאָס אים, האָט געזאָגט נישט ריכטיק אים.

איז כדאי צו באַמערקן אַז אין מיינע רש"י'ס אויף דעם דאָזיקן פסוק איז עס נישט דאָ. און זעט דאָרט אבן עזרא'ס טייטש.

אגב, געוויינטלאַך טייטשט מען לשון מצרי אַראַביש, און לשון ישמעאל טערקיש.

(ז) פ"ר, פּיסקא כא, זייט קה, ב; פ"כ זייט קט, ב, אויסגאַבע אום; י"ש יתרו רפו.

(ז) דניאל א, ה, און זעט רש"י דאָרט.

(ח) סוכה לט, ב און רש"י דאָרט אונטער דעם וואָרט בכדי; רש"י, כלי יקר שמות טז, טו; ש"ט בשלח טז, טו, זייט 242, און אַזוי טייטשט אויך דער מדקדק, גראַמאַטיקער מנחם בן סרוק ז"ל.

ש"ט דאָרט בריינגט ראיות פון „וימן ה' דג גדול" [יונה ב, א] און דער אייבערשטער האָט אַן געגרייט [אַן געברייט] אַ גרויסן פּיש; און פון „וימן האַלקים תולעת" [יונה ד, ז] און דער אייבערשטער האָט אַן געגרייט אַ ווערימל.

אגב, דער מן איז געוואָרן אַן געגרייט צו ווערן פּאַרצעהרט. דער פּיש און דאָס ווערימל זיינען געוואָרן אַן געגרייט צו פּאַרצעהרן. (ט) בחיי בשלח טז, טו אין נאָמען פון רבינו חננאל ז"ל.

(י) בחיי בשלח טז, טו.

(א) ויקרא ח, כט.

נימה, י) א זאך וואָס מחספּס, מח ווערט צעריבן, פּס אויף פּיפת היד, אויף דעם לעפל פון דער האַנט. מחספּס איז אַ נומריקון.

נתעכל, א) פּאַרדייעט;
נמור, ב) אַפּ געהיט.

זיי האָבן געעסן מן אַ גאַנצן טאָג, און סע האָט נישט געשאַד זיי. ווען אַפּילו אַ זויגלינג האָט געעסן דעם מן אַ גאַנצן טאָג, האָט עס נישט פּאַר-שאַד, ג).

זיי האָבן נישט בעדאַרפט האָבן דעם מאַגן, אַפּן זיין, געהן אַרויס, ד).

ווי צווי האָבן די אידן בעטראַכט זייער נישט האָבן דעם מאַגן?

סע האָט געהאַרט זיי. זיי האָבן באַ-קלאַנט זיך. זיי האָבן געזאָגט: האַסט דו שוין געזען אַז אַ געבאַרענער פון אַ פּרוי זאָל עסן, און נישט אַרויס גיבן עס. האַסט דו שוין געזען זינט דו לעכסט אַז

לחם אבריים, י) דאָס ברויט וואָס איז געוואָרן פּאַרדייעט אין אַלע צוויי הונד-דערט אַכט און פּערציק אבריים, א). די סומע פון די אותיות פון דעם וואָרט „מחספּס“ ב) באַטרעפט צוויי הונדערט און אַכט און פּערציק, ג).

דער מן ווערט אַן גערופן:

לחם ברויט, דבש האַניק, שמן בויםל, ד).

אנב, דער פּסוק זאָגט אַז דער מן האָט געהאַט דעם טעם פון לשד השמן, ח). און די אותיות פון דעם וואָרט לשד מאַכן לחם, שמן, דבש, ו) ברויט, אויל, האַניק. לחם הקלקל, ז) לייכט ברויט, ווייל זיי האָבן פּאַרדייעט עס זעהר גרינג אין זייערע געדערס, ח).

סע ווערן גענוצט פּאַרשידענע אויס-דרוקן פּאַר פּאַרדייען:

נבלע, ט) פּאַרשלינגן געוואָרן אין אַלע צוויי הונדערט אַכט און פּערציק אב-רים;

י) יומא עה, ב, צווייטע שורה אונטן און פּאַרגלייכט מיט: שו"ט עה, ג; יל"ה עה, כב; און קו, יח; י"ש בשלח רס און תהלים תתיט; רש"י חוקת כא, ה און תהלים עה, כה; ש"ט בשלח טו, לא, זייט 248; ל"ט בשלח טו, יד; רקאַנטי בשלח מד; כלי יקר שמות טו, ד.

י) יומא עה, ב, און רש"י אונטער דעם וואָרט נימה.

א) ש"ט בשלח טו, יד זייט 242; בעה"ט בשלח טו, לג.

ב) תנח"ב בשלח כב.

ג) ספרי בהעלותך פּיסקא פּט, זייט כד, ב, אויסגאַבע אום.

ד) פּאַרגלייכט די אויסדרוקן אין:

תנח"ב שלח, הוספה ג, און בשלח כב; במ"ר ז, ד און טו, כד; שו"ט עה, ג; יל"ה עה, כג און פב, יט; יל"ה ה, ד; רש"י חוקת כא, ה און תהלים עה, כה; ש"ט בשלח טו, לא, זייט 248; בחיי בשלח טו, ד. סא"ר זייט 89.

י) תהלים עה, כה.

א) אבריים אין דעם זין פון אבריים. מר"י בשלח זייט מט, ב; י"ש בשלח רס; יל"ה עה, כג.

ב) שמות טו, יד. אנב, מחספּס געפינט זיך בלויז אין מאָל אין תנ"כ.

ג) יומא עה, ב צווייטע שורה אונטן און רש"י דאָרט זאָגט „מחספּס נומריקון“; תנח"ב בשלח כב; מ"א בשלח טו, יד; שו"ט עה, ג; ש"ט בשלח טו, לא, זייט 248; בחיי און בעה"ט בשלח טו, ד.

זעט וועגן מחספּס זייט 362.

ד) י"ש בשלח רנה.

ה) במדבר יא, ח.

ו) פענח רזא בהעלותך, זייט קעג, ב.

ז) במדבר כא, ה, אנב, דאָס וואָרט הקלקל געפינט זיך בלויז אין מאָל אין תנ"כ.

ח) פר"כ זייט קלא, א אויסגאַבע אום; במ"ר טו, כד; רש"י במדבר כא, ה און תהלים עה, כה; ש"ט בשלח טו, זייט 248; יל"ה עה, כ"ד; ל"ט בשלח טו, יד.

סע האָט פאַרדראָסן אים. ער האָט גע-
זאָגט: פאַר דער טובת, פאַר דעם גוטס
וואָס איך טו זיי; איך מאַך זיי גלייך צו
מלאכים, זיי זאָלן נישט דאַרפן האָבן
דעם מאַגן, פאַרדריסט עס נאָך זיי! (ז).

אַ מענטש זאָל אַרײַן טון ווייַן אין מײַהל
און סע זאָל נישט קומען אַרויס מעהל, (ח).
וְלִי אֲזוּי הָאֵם דַּעַר אֲיִיבַעֲרִשְׁמַעֲרָ גַעֲרִ
קוקט אויף די אידנס נישט צומרידנקייט
מיט זייער נישט האָבן דעם מאַגן?

די וויכטיקייט פון דער מצוה פון הכנסת אורחים

מיינט אברהם'ן און יעקב'ן. דער איי-
בערשטער האָט געזאָגט „הנני ממ-
טיר“, (ג). און אויך אברהם (ד) און
יעקב (ה) האָבן געזאָגט „הנני“, (ו).
אין דעם זכות פון אברהם, יצחק,
יעקב, (ז);
אין משה רבינו'ס זכות, (ח).

אין וועמענס זכות האָט דער אייבער-
שטער געמאַכט רעגענען מן פון דעם
היכל פאַר די אידן, (ז)?

סע זיינען פאַרצן מעהערע מיינונגען:
אין אברהם אבינו'ס זכות, (ח):
פאַר „ואקחה פת לחם...“, (ט) פאַר
אברהם אבינו'ס זאָגן צו די דריי מענטשן
[מלאכים] איך וועל בריינגן ברויט, און
איר וועט אונטער לעהנען אייערע הער-
צער. נעמלאַך, פאַר זיין איינלאָדן די
פרעמדע מענטשן צום עסן, פאַר זיין
מקיים זיין מצות הכנסת אורחים, (י).
פאַר זיין גיבן „חמאה וחלב“, (א) פּו-
טער און מילך די געסט, (ב).
אין דעם זכות פון די אבות, און דאָס

וְזָעַן אַבְרָהָם הָאֵם דַּעֲרִיעֵן די דריי
מלאכים וועלאַכע ער האָט געהאַלטן פאַר
מענטשן, „ויריך לקראתם“, (ט) איז ער
געלאָפן אַנטקעגן זיי. און ער האָט אייני-
געלאָדן זיי צום עסן. אברהם איז דאָך
געווען שטענדיק אַ גרויסער מכניס אורח.
ווי דער פסוק זאָגט „ויטע אשלי“, (י)
און די חכמים ז"ל טייטשן אַז אשל מאַכט

(ג) שמות טו, ד.
(ד) בראשית כב, א. (ה) בראשית לא, יא.
(ו) זעט ז"ר אין י"ש בשלח רנח, סימן פו.
(ז) מר"י בשלח זייט מז, א.
(ח) סע"ר פרק י; ספרי נצבים פיסקא
שה, אויסגאַבע אום; תוספתא סוטה יא, 2
און 10; תענית ט, א; ויק"ר כז, ב; במ"ר
א, ב און יג, כ; שי"ר ד, ה, ב; תנח.
במדבר ב; תנח"ב במדבר ב; מ"מ יד, זייט
74; מ"א חוקת כ, ב; מת"נ זייט 227; זהר
אמור קב, ב לעצטע שורה; זהר חדש בראשית
טו א; י"ש וירא פב, במדבר תרפג, יהושע
טו, און זכריה תקעח; יל"ה מו, ח; יל"ה י
מב, יא; מה"גא' ה, ד, זייט 129; ל"ט ויצא
כט, ג; השכם ב, במדבר ה; מנח"מ ד,
זייט 466; פמ"א זייט 91; רקאַנטי בשלח מד.
זעט: סע"ז י, כב; ילמדנו ב, במדבר ו;
תורה א, 25.
(ט) בראשית יח, ב.
(י) בראשית כא, לג.

(ה) יומא עה, ב; שו"ט עה, ד; יל"ה עה.
כה; י"ש חוקת תשוד און תהלים תתיט.
(ו) זעט די קוועלעס צו דער פאַרגעהענ-
דיגער פראַגע און ענטפער.
(ז) שמות טו, ד און ווייטער.
(ח) זעט פאַלגענדיגע נאָטן, ט, א, ב.
(ט) בראשית יח, ה.
(י) תוספתא סוטה פרק ה, 3; פ"ר יד, זייט
נו, א; תנא דבי אליהו רבה פרק יב;
[סא"ר פרק יב]; ב"ר מח, י; שי"ר כה, ה און
כו, ה; במ"ר יד; ק"ר יא, א; תנח. לך
לך ד; והזהיר א', בשלח כ, א; ש"ט יט, לה,
זייט 42; יל"ה קו, לט; י"ש וירא פב און
בשלח רכח; ל"ט וירא יח, ד; י"ר בשלח מא,
א און בהעלותך יח, א. ערשטע שורה.
(א) בראשית יח, ח.
(ב) בבא מציעא פו, ב; ב"ר מח, יב; ש"ר
כה, ה; י"ש וירא פב און שמות רכח; ל"ט
וירא יח, ד. זעט סע"ר פרק יב.
זעט באַנד א, זייטן 135—136 און נאָטע ד.

שמערצן. און ער איז געלאפן אנטקעגן זיי, צו איין לאדן זיי צום עסן, ב).

און דער אייבערשטער האט אפ גע-שאצט אברהם'ס גאסט פריינדליכקייט אזוי שטארק, אז אלץ וואס אברהם האט געטון אליין פאר די אורחים, געסט, האט דער אייבערשטער געטון אליין פאר זיינע נאך קומענדיקע. און אלץ וואס אברהם האט געטון פאר זיי דורך א שליח, האט דער אייבערשטער געטון עס דורך א שליח פאר זיינע אפ שטאמלינגע. אברהם איז געלאפן דריי מאל פאר די געסט: „וידן... וימהר... ואל הבקר רץ“. איז דער אייבערשטער געלאפן דריי מאל פאר זיינע קינדער.

אברהם האט געזאגט „יקח נא מעט מים“, זאל ווערן געבראכט א ביסל וואס-סער, האבן די אידן זוכה געווען צו האבן מרים'ס ברונעס אין דער מדבר.

אברהם האט געזאגט צו זיי „והשענו תחת העץ“, און לעהנט אייך אן אונטער דעם בוים, האבן די אידן זוכה געווען צו די זיבן וואלקנס; פיר פון אלע פיר זייטן, איינער איבער זיי, די שכינה צווישן זיי, און דער וואלקן וועלאכער איז געצויגן פאר זיי; און ער האט גענידע-ריקט די בערג, ארויס געהויבן די טאלן, געטויט די שלאנגן און עקדישן, פאר-

אכילה, לשתיה, לזיה עסן, מרינקן, בא-גלייטן; לזיה אן אנדער מיינונג אכילה, לשיבה, לינה עסן, א געלעגער, איבער נעכטיקן, א) האט ער דאך אויף גענומען אלע אורחים פליין. פאר וואס זשע עפיים האט די תורה אויס געקליבן צו דער-צעהלן וועגן זיין גאסט פריינדליכקייט גרוד [גרעדע] דא?

די תורה איז אויסן צו אונטער שמרייבן מיט דעם, אז ווען סע האנדלט זיך וועגן הכנסת אורחים, צו גיבן אן ארימאן א מאלצייט און א געלעגער, אדער צו גלאט העלפן א נויט ליידנדיקן, מאך מען נישט פערנאכלעסיקן עס מיט דער אנטשולדי-גונג, מיט דעם אויס רייד, אז מען עוסק'ט זיך, מען איז פארנומען מיט טון אן אנ-דער מצוה. הכנסת אורחים, העלפן, שטיצן א נויט ליידנדיקן, קומט פריער פאר אלץ.

אברהם איז געווען דעמאלט א ניין און ניינציק יאריגער זקן. סע איז געווען דענצמאל דער דריטער טאג פון זיין מל זיין זיך. און דאס איז דער קריטישם-טער טאג. דער צו נאך איז די שכינה געשטאנען נעבן אים. און דאך, ווי נאך ער האט דערזען די פרעמדע מענטשן, האט ער געלאזט שמעהן די שכינה. ער האט אינגארירט, פארקוקט זיינע גרויסע

תנה. לך לך יב; תנח"ב וירא ד און תולדות יג; אגדת בראשית יט, לט; ספר הישר זייט 75; מ"א וירא כא, לג; שו"ט לו, א; קי, א; מה"גא, וירא רסט; ל"ט וירא יח, טז און כא, לג; רש"י וירא כא, לג און רש"י סוטה י, א, לעצטע שורה; י"ש וירא צה, קא און תהלים ענדע תשכח; ילקוט א' מא, ג, קיח [צוויי טירן]; בחיי בראשית כא, לג און ככב, א [פיר טירן].

זעט: באנד א, זייטן 157-176, נאטן ס—ב; מיינ בוך „אברהם אבינו'ס לעבן און שאפונג“, זייטן 109—114.

ב) קהלת יצחק אנהייב וירא.

א) פארגלייכט: מ"א וירא כא, לג; שו"ט לו, א; ל"ט וירא יח, פסוקים טז, כא און לג; י"ש תהלים ענדע תשכח; רש"י סוטה י, א לעצטע שורה; בחיי בראשית כא, לג און כב, א.

וועגן די פארשידענע טייטשן פון דעם ווארט אשל, זעט: באנד א, זייטן 157—156. סוטה י, א, ב; אר"נ נוסחא א, פרק ז און נוסחא ב, פרק יד; תרגומים יונתן און ירו-שלמי בראשית כא, לג; פ"ר פיסקא ה, זייט קעא, א; ב"ר מג, ז; מט, ד; גר, ו און מהר"ו דארט; ג, ה און פד, ד; ש"ר א, טו און כח, ה; ויק"ר א, ט; במ"ר ב, יב; ד"ר א, ג און יא, ג; שו"ר א אויף פסוק יג;

אהרן ראזמארי'ס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

יכולים אויגן, פארקוקן דעם רשעים מאַטן. ער זאל נישט ווערן באַשטרעפּט ווי סע קומט אים, ה).

אז די מצוה פון הכנסת אורחים איז זעהר גרויס, קאָן מען זען פון פּאַלגענ-דיגע ביי שפּילן :

משה רבינו האָט אָן געשריבן דעם שם המפורש, דעם אייבערשטנס נאָמען וועלאַכן מע טאָר נישט רעדן אַרויס, און ער האָט געוואָרפֿן אים אַריין אין דעם מייד נילוס, יוסף'ס אַרון זאל קומען אַרויף. איז מיכה געקומען נאָך דעם, און ער האָט גע'גנב'עט אים. און ער האָט מיט גענומען אים ווען די אידן האָבן פּאַרלאָזט מצרים. ער האָט געמאַכט אָן אַפּגאַט, און ער האָט מיט גענומען אים, ווען די אידן זיינען אַריבער דעם ים סוף, ז).

ווען די מלאכים האָבן געוואָלט גיבן „א שמופ" מיכה'ן, האָט דער אייבער-שמער געזאָגט צו זיי : לאָזט צורו אים, ער שפּייזט די רייזנדיקע. און פאַר דעם טאַקע ווערט ער נישט גערעכנט צווישן די יעניגע, וועלאַכע האָבן קיין חלק אין יענער וועלט, ז).

זעט שדא"ג, וירא, שאילתא יא.

ה) סנהדרין קג, ב, לעצטע שורה און רש"י דאָרט.

ו) פּאַרגלייכט די פּאַרשידענע ווערסיעס אין: אר"י נו"א, רק לד; ירוש. סוכה פרק ד, ענדע הלכה ג; מר"י בא, זייט טז, א, אויסגאַבע אום; ספרי בהעלותך פּיסקא פד, אויסגאַבע אום; ש"ר טז, כו; כד, א און מא, א; תנח. תשא יד און ראה טז; פר"כ פּיסקא יא, זייט צט, א; שו"ט קא, ב; י"ש בשלח רנד, פרשה שופטים עד, זכריה תקעז און תהלים תתנה; רש"י סנה. קג, ב, אונטער דעם וואָרט זעל דבר זה.

ז) זעט סנהדרין קג, ב אונטן און רש"י אונטער דעם וואָרט פתו; קד, א און רש"י אונטער דעם וואָרט ממיכה; י"ש שופטים אַנהייב עב. זעט זייט 377, נאָמע ז.

ברענט די דערנער, און געמאַכט גלייך דעם וועג.

פאַר זיין זאָגן „ואקחה פת לחם", און איך וועל בריינגן אַ שטיקל ברויט, האָט דער אייבערשמער געגיבן דעם מן די אידן.

פאַר דעם „ואל הבקר רץ אברהם", און אברהם איז געלאָפֿן צו די רינדער, האָט דער אייבערשמער געגיבן וואַכט פּייגל פון דעם ים די אידן.

פאַר דעם „והוא עומד עליהם", און ער, אברהם, איז געשטאַנען פאַר זיי, האָט דער אַלמעכטיקער באַשיצט זיינע קינדער אין מצרים.

און פאַר דעם „הולך עמם לשלחם", פאַר זיין באַגלייטן די מלאכים, האָט דער אייבערשמער באַגלייט זיינע קינדער אין דער מדבר פּערציק יאָר, ג).

ו) גרויס זשע, ווי וויכטיק איז טאַקע די מצוה פון הכנסת אורחים? זי איז גרעסער „מהקבלת פני שכי-נח", פון מקבל זיין, אויף נעמען די שכינה, ד).

הכנסת אורחים מאַכט פאַרהוילן כב-

ג) בראשית יח, פסוקים ב, ו, ז, ד, ה, ז, טז.

זעט די פּאַרשידענע נוסחאות, ווערסיעס, און ווער סע זאָגט זיי אין: מר"י בשלח, זייט כה, א; בבא מציעא פו, ב; תוספתא סוטה פרק ד, 1, 2 און 3; פ"ר פּיסקא פרה, זייט נו, א; תדא"ר פרק יב; סא"ר 60—59; ב"ר מת, י; ש"ר כה, ה; ויק"ר לד, ח; במ"ר יד, ב; ק"ר יא, א; תנח. וירא ד; תנח"ב וירא ה און תצוה ב; מ"א וירא יח, ד; ל"ט וירא יח, ד; מה"גא' זייט 272; ילקוט א' 182; י"ש וירא פב; ב"מא' קנג.

ד) שבת קכו, א, אונטן, זעט: שבועות לה, ב; מ"א וירא יח, ג; שו"ט יח, כט; י"ש וירא פב; מה"מא' יח, ג און טו; רמב"מ הלכות אבל, פרק יד, הלכה ב; מנה"מ א', הצדקה, זייטן 42, 520 און 627; גדולה זייט 121. זעט מה"גג 483 ערשטע שורה.

האָט ער נאָך געיאָגט עדוּען, און ער האָט איין געלאָדן אים צום עסן. דער נביא עדו האָט געזאָגט אים וועגן דעם אייבערשטנס פאַרבאַט. דער פאַלשער נביא האָט געזאָגט אים אז אויך ער איז אַ נביא, גלייך ווי ער. און אז אַ מלאַך האָט געזאָגט אים אין דעם אייבערשטנס נאָמען, ער זאָל אום קעהרן אים צו זיך אַהיים צו עסן און טרינקן. עדו האָט אָן גענומען זיין איין לאָדונג. אין דעם זכות וואָס דער פאַלשער נביא האָט געגיבן צו עסן אים, האָט גערוט אויף אים די שכינה. ווי סע שמעהט אין פסוק, „ויהי הם יושבים אל השולחן. ויהי דבר ה' אל הנביא“ (ט). און סע איז געווען ווען זיי זיינען געזעסן ביי דעם טיש, איז געווען דעם אייבערשטנס וואָרט צו דעם פאַלשן נביא ... י).

אגב, עדו איז געוואָרן באַשטראַפּט. אַ לייב האָט פאַרצוקט אים. ער איז נישט געוואָרן באַערדיקט אין זיינע עלטערנס קבר, (א). ווייל אַ תלמיד חכם'ס שונג, אָן אום גערן געטוענע זינד, ווערט גע-רעכנט אַלס מזיד, ווי אַ גערן בעגאַנגענע זינד, (ב).

הכנסת אורחים דערנענטערט וויי-טע, (ג). מדין איז געווען ווייט פון די אידן. אַבער דערפאַר וואָס יתרו האָט איין געלאָדן משה'ן צום עסן. ער האָט געהייסן זיינע טעכטער געהן רופן משה'ן „ויאכל לחם“, (ד) ער זאָל עסן ברויט. האָבן זיינע אָפּ שטאַמלינגע זוכה געווען, זיי זיינען געווען ווירדיק צו זיצן אין דער „לשכת הגזית“, (ה) אין דעם גרויסן סנהדרין, סינאַד [סענאַט].

פאַר אַפּ היטן די מצוה פון הכנסת אורחים, האָט דער אייבערשטער גע-מאַכט רוען די שכינה אויף די נביאים פון דעם אָפּגאַט בעל, (ח).

עדו הנביא האָט געזאָגט נביאות אז דער מזבח אין בית אל וועט ווערן חרוב, פאַרניכטעט, ווייל ירבעם האָט אויף גע-שמעלט דאָרט צלמים. „ער האָט אויס גערופן מזבח, מזבח...“ און ער האָט געגיבן אַ סימן אז דער מזבח וועט ווערן צעריסן, און דאָס אַש וואָס אויף אים וועט ווערן צעשיט, צעשאַטן. ווען דער מלך ירבעם האָט דערהערט דאָס, האָט ער אויס געשטרעקט זיין האַנד איבער דעם מזבח צו אָן כאַפּן עדוּן. איז זיין האַנט געוואָרן פּערדאָרט, און ער האָט נישט געקאָנט ציען זי צוריק. דער מזבח איז געוואָרן צעריסן, און דאָס אַש איז געוואָרן צעשאַטן. פונקט ווי דער נביא עדו האָט געזאָגט.

דער מלך האָט געבעטן עדוּן, ער זאָל טון תפילה צו דעם אייבערשטן פאַר אים. דער נביא האָט געבעטן, און דעם מלך'ס האַנט איז געוואָרן צוריק ווי גע-וועזן. דער מלך האָט איין געלאָדן דעם הימלישן מאַן צו זיך אַהיים צום עסן. אַבער ער האָט אָפּ געזאָגט. ווייל דער אייבערשטער האָט פאַרבאַטן אים צו עסן ברויט און טרינקן וואָסער אין דעם דאָזיקן אָרט, און אז ער זאָל נישט אום קעהרן זיך אויף דעם זעלבן וועג. און דער נביא האָט געלאָזט זיך אין וועג אַריין.

ווען אַ פאַלשער נביא פון בית אל האָט געהערט פון דער דאָזיקער פאַסירונג,

ברטנורה און תפארת ישראל; בבא מציעא לג, ב אויבן; סנהדרין קג, ב לעצטע שורה [ושגגתו] און קד, א, רש"י אונטער דעם וואָרט זשגגתה.

ג) סנהדרין קג, ב, צווייטע שורה, אונטן.
ד) שמות ב, כ.
ה) סנהדרין קד, א, אויבן און רש"י אונ-

ח) סנהדרין קג, ב, לעצטע שורה. זעט רש"י מלכים א', יג, כ.

ט) מלכים א', יג, פסוקים א—כא.

י) סנהדרין קד, א און רש"י דאָרט, אונ-טער דעם וואָרט זמשרה.

יא) זעט מלכים א', יג, פסוקים כא—לג.

יב) אבות פרק ד, משנה יג און זעט דאָרט

וועלט. און דעם קרן קיימת געניסט מען אויף יענער וועלט, ט).

דער וועלאַכער לאַד איין אַ תלמיד חכם, איז גלייך ווי ער האָט מקריב גע-ווען ביכורים, ערשמע צייטיק געוואָרענע פרוכטן, י).

סע איז די וויכטיקסטע צדקה, א). מע דאַרף אויס רוימען, בעזייטיקן אפילו פיר און פינף קערב שטרוי, תבואה צו מאַכן פלאַץ פאַר אורחים, ב).

אין דער צייט ווען דאָס בית המקדש איז געשטאַנען פלעגט דער מזבח פאַר-גיבן אַ מענטשנס זינד. היינט פאַרגיבט אַ מענטשנס טיש, נעמלאַך הכנסת אור-חים, זיינע זינד, ג).

דער וועלאַכער לאַד איין אַן אורח זעט נישט, „אפילו דינה של גיהנם“, ד) די שטראַף פון דער צוקונפּט.

פאַר מקיים זיין הכנסת אורחים באַ-קומט מען גן עדן.

אגב, סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז לחם דאַרט מיינט אַ ווייב. נעמלאַך, יתרו האָט איין געלאָדן משה'ן, אפשר וועט ער האָבן חתונה מיט איינער פון זיינע זיבן טעכטער, ה*).

איין לאַדן אַ נויט ליידנדיקען מענטשן צום עסן, גיבן אים אַ געלעגער, איז אויסערסט וויכטיק. סע איז איין פון די זעקס זאַכן פאַר וועלאַכע מע געניסט די פירות, די פרוכטן, אויף דער וועלט. און דעם קרן קיימת האָט מען אויף יענער וועלט, ז).

הכנסת אורחים איז אַזוי גרויס, אַזוי וויכטיק, ווי קומען גאַנץ פרי אין בית המדרש אַריין, ז).

סע איז גרעסער פון קומען גאַנץ פרי אין בית המדרש אַריין, ח). און קומען גאַנץ פרי אין בית המדרש אַריין איז דאָך איין פון די זעקס זאַכן פאַר וועלאַכע מע עסט די פירות, די פרוכטן אויף דער

ז) שבת קכו, א, אונטן, אָבער זעט דאַרט די לעצטע דריי שורות; י"ש וירא פב.

אגב, אין פאה ירושלמי און בבלי; קידו-שין נט, ב און מ, א ווערט „השכמת בית המדרש“ קומען גאַנץ פרי אין בית המדרש אַריין נישט גערעכנט. זעט די קוועלעס צו דער פאַרגעעהענדיגער פראַגע און ענטפער.

ח) שבת קכו, א, אונטן; אוצר התפילות אָנהייב תפילת שחרית; מנה"מ ד' מדרש לעולם, זייט 627. זעט פאַרגעעהענדיגע נאָטע. ט) שבת קכו, א, אונטן. זעט פאַרגעעהענ-דיגע נאָטע ו.

י) י"ש בהר תרסה, זייט 420, ערשטער שפאַלט, קאַלום לעצטע צוויי שורות. זעט סא"ר זייט 89.

א) מנה"מ א', זייט 39.

ב) זעט: שבת קכו, ב, אָנהייב פרק יח; ביצה לה, ב, אָנהייב פרק ה.

ג) ברכות נה, א אויבן; ענדע מסכת חגיגה און רש"י דאַרט, ערשמע שורה. זעט דעם ערשטן תוספות דאַרט; מנחות צו, א.

ד) שמחות זייט 259.

טער דעם וואָרט וישבו, און קו, א; ל"ט שמות ב, כ.

וועגן לשכת הגזית זעט ענדע מסכת מדות. זעט איינצלהייטן אין: ספרי בהעלותך פיסקא עח; רש"י סוטה יא, א, אונטער דעם וואָרט וישבו; חדושי מהרש"א, סנהדרין אַנ-הייב קד, א.

ה*) תנח. שמות יא; ש"ר א, לב; מ"א שמות ב, ענדע פסוק כ; רש"י שמות ב, כ.

ו) שבת קכו, א, אונטן; קידושין לט, ב; פאַרגלייכט: רמב"מ אהבה, אָנהייב סדר התפילות; די סידורים פון של"ה, הגר"א, סיב"י, אוצר התפילות אָנהייב תפילת שחרית. זעט: פרה"ק ו, ב; י"ש וירא פב און קדושים תריא; מה"גג' יח, ג; ל"ט וירא כ, א; חופת ב', זייט 47; תורה 98; מנה"מ ג', זייט 554, ד' זייטן 593 און 606.

אגב, אין: פאה ירושלמי און בבלי; קידו-שין מ, א ווערט הכנסת אורחים נישט גע-רעכנט. זעט גליון הגר"ב [הגאון ר' ישעיה ברלין] אין אוצר התפילות, אָנהייב תפילת שחרית.

די אידן אויף דעם וועג פון זייער ארום צוג פון מצרים „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'... עד עולם“ (ח) זאלן און עמוני און א מואבי נישט קומען אייביק אין דעם אייבערשטנס עדה. און עמוני [און א מואבי] זאל נישט נעמען א אידי-שע טאכטער פאר א ווייב, (ט).

דאס נישט מקיים זיין די מצוה פון הכנסת אורחים האט דערווייטערט נאך-טע, (י). עמון און מואב האבן דאך און געקערט זיך מיט די אידן. זיי האבן דאך געשטאמט פון אברהם'ס פלימעניק [פלע-מיאניק, נעפע] לום. און דער אלקעגנ-ווארטיקער האט דערווייטערט זיי, זיי זאלן נישט קומען אריין אין זיין גע-מיינדע, עדה, (א).

וואס האבן די אידן געעסן אין דער צייט פון זייער פארלאזן מצרים, ביי דער מן האט און געהויבן צו נירערן אראפ?

סע איז געשען א נס. זיי האבן געעסן, די גאנצע צייט, פון דעם „געטריקנטן“ ברויט וואס זיי האבן גענומען מיט זיך פון מצרים, (ב).

מיט א שווא אונטער דער ה' „ויטע אהלי אפדנו“, דינאל יא, מה.

זעט באנד א, זייט 158, נאטע ו.

(ז) סנהדרין קט, א.

(ז) סנהדרין קג, ב און רש"י דארט, אונטן. פארגלייכט ווער סע זאגט עס אין שד"א, שמות, אנהייב שאילתא לט.

(ח) דברים כג, ד.

(ט) רש"י דברים כג, ד און זעט דארט רמב"ם און ספורנו פסקו ה. פארגלייכט ספרי כי תצא פיסקא רמט, מיט יבמות עז, א וועגן ווער סע זאגט וואס.

(י) סנהדרין קג, ב.

(א) רש"י סנהדרין קד, א. ערשטע שורה, און זעט דארט נאך א מיינונג. זעט בראשית יא, פסוקים כז און לא; חדושי אגדות מהרש"א אין ש"ס אויפן ארט.

(ב) פארגלייכט: תוספתא סוטה יא, 6; סע"ד

אין דער מסורה געפינען זיך צוויי ויטע, און ער האט געפלאנצט. איינער „ויטע גן בעדן“, (ה) און ער האט געפלאנצט א בוים אין עדן; דער צווייטער „ויטע אשל“, (1) און ער [אברהם] האט עטא-בלירט, געמאכט און אכסניא. דאס לערנט אונז אז דער וועלאכער האלט אן די מצוה פון הכנסת אורחים, האט גן עדן, (2).

ווי גרויס איז די זינד פון נישט מקיים זיין די אויסער געוויינלאך שעהנע, נאך בעלע, הומאניטארע מצוה פון הכנסת אורחים, פון איין לארן א נוים ליינדדיקן אויף א מאלצייט?

די איין וואוינערס פון סדום פלעגן נישט לאזן אריין רייזדיקע, דורך פא-רערס אין זייער שטאט. פאר זייער נישט אפ היטן די מצוה פון הכנסת אורחים, איז זייער שטאט געווארן אפ געווישט פון דער ערד, (ו).

דאס נישט מקיים זיין די מצוה פון הכנסת אורחים, האט דערווייטערט צוויי משפחות פון די אידן, (ז).

דערפאר וואס עמון און מואב האבן נישט באגעגנט מיט ברויט און וואסער

(ה) בראשית ב, ה.

(1) בראשית כא, לג.

(2) בראשית כא, לג. בחיי בראשית כא, לג.

ואני הקטן אהרן באאמור ר' משה ואמי מורתי בראנצי נבג"מ באמערק, אז סע איז פאראן אין תורה נאך א ויטע, נעמלאך, „ויטע כרם“, בראשית ט, ב.

נאך אזוי ווי דער דריטער ויטע, מיינט דאך אז נח האט געפלאנצט א וויין גארטן פאר זיין אייגענעם, פערזענלאכן געברויך. איז אפשר דערפאר רעכנט נישט רבינו בחיי ז"ל אים.

און אפשר רעכנט ער נישט אים דערפאר ווייל מיט נח'ס „ויטע כרם“ איז נישט דא מיט וואס צו שטאלצירן. ער האט דאך אן געשיכור'ט זיך.

אגב, אויך אין ב"ב געפינט זיך א „ויטע“

פאר אייך ברויט פון דעם הימל. מטר רעגן איז דאך וואסער. להם, ברויט צי תבואה, איז דאך נישט א גיסנדיקער פראדוקט. ווי זשע אזוי פארן זיך די צוויי אויסדרוקן צוזאמען? סע זיינען פארן עמליכע ערקלעה-רונגען, טייטשן:

מאכן נידערן אראפ, ז; "כדמות מטר", ווי דאס אויס זען פון רעגן, וועלכער נידערט אראפ פון דעם הימל, ח).

ער האט גענידערט אראפ ווי סע נידערט אראפ א רעגן, ט).

ער האט גענידערט אראפ ווי א דין רעגנדל, י).

נאך די אידנס דורך ציען דעם ים סוף, זיינען זיי געקומען אין דער מדבר שור. ווי האבן געצויגן דריי מעג אהן וואסער. קומענדיק קיין מרה, האבן זיי נישט געקאנט טרינקען דאס וואסער ווייל סע איז געווען ביטער. דאס פאלק האט געפאדערט וואסער. זיי האבן געקריגט אויף משה'ן. משה האט געשריען צו דעם איי-

ווערט גענוצט אויך מיט אנדערע עלעמענטן, נישט דוקא בלויז מיט רעגן: והי המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש [בראשית יט, כד], און דער אייבערשטער האט געמאכט רעגענען אויף סדום און אויף עמורה שוויבל און פייער. "ימטר על רשעים פחים אש וגפרית", ער מאכט רעגענען אויף די רשעים פייערדיקע קוילן און שוויבל, תהלים יא, ו.

און איך הקטן אהרן באאמור ר' משה ז"ל בין מוסיף: "אש וגפרית אמטיר עליך, פייער און שוויבל וועל איך רעגענען אויף אים [יחזקאל לת, כב]: "וימטר עליהם כעפר שאר" [תהלים עח, כז] און ער האט געמאכט רעגענען אויף זיי פלייש ווי שטויב. סע איז פארן אויך "הנני ממטיר... ברד" [שמות ט, יח], איך וועל מאכן רעגענען א האגל. אבער האגל איז דאך אויך וואסער, געפרוירן וואסער.

פשיטא שמות טז, ד זעצט איבער מיט ממטר.

אנב, דאס מיט גענומענע געטריקנמע ברויט האט געהאט דעם מעם פון מן, ג).

וויפל מעג, וויפל סעודות האבן די אידן געעסן פון דעם געטריקנמע געבעקס וועלכעס זיי האבן גענומען מיט זיך פון מצרים?

סע זיינען פארן פארשידענע מיינונגען וועגן וויפל מעג נאך די אידנס ארויס צוג פון מצרים האט דער מן אן געהויבן צו נידערן אראפ: דרייסיק, איין און דרייסיק, פינעף און פערציק, זיבעציג... איז ווענדעט עס זיך מיט וועלכער מעג מיינונג מע האלט. אויב דרייסיק מעג איז זעכציק מאלצייטן; אויב איין און דרייסיק מעג — צוויי און זעכציק מאלצייטן, און אזוי ווייטער, ד).

וואס פאר א מעם האט געהאט דאס געטריקנמע געבעקס וועלכעס זיי האבן גענומען מיט זיך פון מצרים? דעם מעם פון מן, ח).

די תורה זאגט, "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים" (ו) איך וועל רעגענען אראפ

פרק ס; ענדע פרק י; תרגום יונתן שמות יב, לט; מר"י בא, זייט טו, א און בשלח מה, ב; קידושין לח, א; ש"ר ג, ד און כה, ד; ש"ר א, ז, ג; תנח"ב בא ט; רש"י שמות טז, א; י"ש בא רט; בשלח רנו און רסא; יהושע טו; און שיר השירים תתקפב; ש"ט בא יב, לט, זייט 142; ל"ט בא, יב, לט. ג) קידושין לח, א; י"ש בשלח רנו און יהושע טו.

ד) פארגלייכט אלע קוועלעס אין דער פארגעהענדיגער נאטע.

ח) קידושין לח, א; י"ש בשלח רנו און יהושע טו.

ו) שמות טז, ד.

ז) אונקלוס, יוב"ע שמות טז, ד.

ח) א"ע, רמב"ב שמות טז, ד.

ט) תנח"ב בשלח כ.

י) בחיי בשלח טז, ד.

רמב"ג באמערקט אז דער אויסדרוק מטר

געגאנגען פון דער ערד, ותעל שכבת המלך, ג) און די שיכט טוי האט אויף געהויבן זיך?
 די אידן זיינען אזוי באליבט ביי דעם בעשאפער, אז ער האט געענדערט דעם גאנג פון דער וועלט צוליב זיי, ד).

דער אייבערשטער האט געזאגט, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ה) איך וועל מאכן רעגענען פאר אייך ברויט פון הימל. סע האט דאך געענדערט אראפ מן, נישט ברויט?

ער ווערט אן גערופן לחם, ווייל מע האט געמאכט פון אים ברויט. א שטיי-גער ווי „ארץ ממנה יצא לחם, ז) דאס לאנד [סדום] פון וועלאכן סע איז געקו-מען ארויס ברויט, און סע מיינט תבואה פון וועלאכער מע באקט ברויט, ז).

אגב, לחם מיינט נישט בלויז ברויט ממש. סע מיינט אויך שפיוז אין אלגע-מיינ, ח). „בזעת אפיק תאכל לחם, ט) מיינט נישט דוקא אז מיט דעם שווייס פון דיין פנים זאלסטו דו עסן בלויז ברויט. סע מיינט שפיוז אין אלגעמיין. היינט קאן עס מיינען אויך פרנסה. מיט דעם שווייס פון דיין פנים זאלסטו דו פארדינען פרנסה [„מאכן א לעבן“].

בערשמן. דער בעשאפער האט געוויזן משה'ן א בוים, א האלץ. ער האט אריין געווארפן אים אין וואסער אריין. און דאס וואסער איז געווארן זיס. קומענדיק קיין אילם האבן זיי געפינען דארט צוועלף וואסער קוואלן און זיבעציק טייטל ביימער, י1).

פאר וואס עפס גרוד צוועלף און זי-בעציק?

די צוועלף וואסער קוואלן זיינען אנט-קעגן די צוועלף שבטים, י2).

די זיבעציק טייטל ביימער זיינען אנט-קעגן די זיבעציק מיט גלידערס פון דעם סנהדרין, י3).

דער אייבערשטער האט געזאגט, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, א) איך וועל מאכן רעגענען פאר אייך ברויט פון דעם הימל. ווי קומט וואס דער בעשאפער האט געענדערט דעם גאנג פון דער וועלט. דער שטייגער פון דער וועלט איז דאך אז ראפן, טוי, נידערט אראפ, און דאקעגן ברויט, תבואה וואקסט ארויף. און מיט דעם מן איז דאך געווען גאר פארקעהרט. דאס ברויט האט געני-דערט אראפ, ב) און דער טוי איז אויף

זונדערס רייד, רייכער פון אלע אנדערע ער-טער, אין וואסער. זעט: מר"י בשלח, זייט מו, ב, אויסגאבע אום; תנח"ב בשלח יח; ל"ט בשלח טו, כו; י"ד בשלח מ, א.

- א) שמות טו, ד.
- ב) במדבר יא, ט.
- ג) שמות טו, יד.
- ד) פארגלייכט: מר"י בשלח זייט מו, א, אויסגאבע אום; ש"ר לה, ד; תנח. בשלח כ; י"ש בשלח רנח; ל"ט און בחיי בשלח טו, ד.
- ה) בשלח טו, ד.
- ו) איוב כה, ה.
- ז) בחיי בשלח טו, ד.
- ח) זעט א"ע שמות טו, ד.
- ט) בראשית ג, יט.

י1) שמות טו, כב ביז ענדע קאפיטל.
 י2) מר"י בשלח, זייט מו, ב, אויסגאבע אום; יוב"ע, מ"א, רש"י, דומ"ה שמות טו, כו.
 י3) תרגום ירושלמי און מ"א בשלח טו, כו.
 רמב"נ דארט ווינדערט זיך פאר וואס דער פסוק דערצעהלט אז סע זיינען געווען אין אילם צוועלף וואסער קוואלן און זיבעציק טייטל ביימער. ווארן אין די נידעריגע ערטער, טאלן, געפינען זיך. דאך טויזנט טייטל ביימער און מעהר, און פילע וואסער קוואלן, און זעט דארט אבן עזרא; י"ש בשלח רנו; ל"ט שמות טו, כו; ש"ט בשלח טו, כו; בחיי בשלח טו, כו. ראני הקטן אהרן באאמור'ר ר' משה מנחתו כבוד באמערק: דער פסוק איז אויסן צו דער צעהלן אז דאס דאזיקע ארט איז געווען בא-

אהרן ראזמאריץ'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

צייט, און נישט צו עסן בלויז אַ שטיקל טריקן ברויט.
„מממיר לכם לחם“ מיינט מזון, שפייז, ד.

דער אייבערשטער האָט געזאָגט זיי זאָלן קלויבן דעם מן „יום ביומו“, ח).
וואָס מיינט עס?

עס זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען:
זיי זאָלן קלויבן היינט אויף מאַרגן.
זיי זאָלן נישט קלויבן היינט אויף מאַרגן. זיי זאָלן קלויבן יעדער טאָג נאָר וויפל זיי דאַרפן אין דעם באַטרעפּנדיקן טאָג. „מי שברא יום, ברא פרנסתו“, ז).
דער וועלאַכער האָט בעשאַפּן דעם טאָג, האָט בעשאַפּן אויך זיין פרנסה, זיין בעדאַרף.

דער אייבערשטער האָט געגיבן מן די אידן יעדער טאָג פאַר דעם טאָג גער ברויך, „למען אנסנו הילך בתורת אב לא“, ז) צו אויס פרייוון זיי צי זיי וועלן אָפּהויפּן די מצוות פון דער תורה, צי נישט. ווי אזוי האָט דאָס געקאָנט ווערן באַוווּזן דורך דעם מן?

עס זיינען פאַראַן צוויי הויפט מניעות, שטעהרונגען וועלאַכע הינדערן דעם מענטשן צו לערנען תורה, און צו אָפּהויפּן די מצוות: צו פיל אַרימקייט און

אגב, בדרך הלצה מייטשט מען „כזעת אפיד“ אויב דו וועסט אַרבעטן מיט דעם שווייס פון דיין פנים, וועסט דו פאַר-דינען בלויז אויף דעם טריקן שטיקל ברויט, און נישט מעהר.

לחם מיינט אויך אַ סעודה, אַ מאַל-צייט. ווען דער גרעסטער מכנים אורח, אונזער פאַטער אברהם, האָט איין גער-לאָדן די דריי „אנשים“, און ער האָט גער-זאָגט „ואקחה פת לחם ומעדו לבכם“, י) און איך וועל בריינגן אַ לאָבן ברויט און איר וועט אונטער לעהנען אייערע הערצער. מיינט עס דאָך זיכער נישט פשוט, אַ טריקן שטיקל ברויט. אַ סימן, ער האָט דאָך טאַקע מכבד געווען זיי מיט פומער, מילך, פאַרשידענע געבעקסן, און שפעטער מיט צונגען מיט גאַרשיצע. און לויט אַן אַנדער מיינונג האָט ער גער-שחמ'ן אַ קעלב, א).

יתרו האָט געהייסן זיינע טעכטער געהן רופן משה'ן „וואכל לחם“, ב) ער זאָל עסן ברויט. מע לאָד דאָך נישט איין אַ גאַסט צו עסן בלויז אַ טריקן שטיקל ברויט.

ווען דוד איז נישט געקומען אַ פאַר טעג צו דעם עסן, האָט דער מלך שאול געפרעגט זיין זון יהונתן פאַר וואָס דוד איז נישט געקומען „אל הלחם“, ג). און דאָס מיינט צו דער סעודה, צו דעם מאַל-

ה) בראשית יח, ה.
א) רש"י, רמב"ם, בראשית יח, ז. פאַר-גלייכט די פאַרשידענע ווערסיעס אין: בבא מציעא פו, ב; אר"ן נוסחא א, פרק יג און נוסחא ב, פרק כג; תנח. וירא ד; מה"גא' רסח, רע, רעא; ל"ט וירא יח, ז; מ"א וירא יח, ז; ספר הישר זייט 47.
זעט: באַנד א, זייט 130, נאָטע כ;
מין בוך „אברהם אבינו"ס לעבן און שאַ-פונג, זייט 110.
ב) שמות ב, כ. זעט אויך שמות יח, יב. אגב, די חכמים ז"ל מייטשן דעם דאָזיגן „לחם" אין דעם זין פון ווייב. נעמלאַך יתרו

האָט איין געלאָדן משה'ן, מיט דעם געדאַנק, אפשר וועט ער נעמען איינע פון זיינע זיבן טעכטער פאַר אַ ווייב, תנח. שמות יא; ש"ר א, לב; מ"א שמות ב, ענדע פסוק כ; רש"י שמות ב, כ.
ג) שמואל א, כ, כו.
ד) ספורנו שמות טז, ד.
ה) שמות טז, ד.
ו) זעט מר"י בשלה זייט מז, ב; תנח. בשלה, כ; י"ש בשלה רנח; רש"י, רשב"ם שמות טז, ד.
ז) שמות טז, ד; יוב"ע, און פאַרגלייכט מיט אונקלוס און רש"י; תנח. בשלה, כ.

יאך פון פרנסה, צי צו פיל רייכקייט, לוקסוס האט געשמעהרט זיי צו לערנען און טון מצוות. און דאס מיינט „אנסנו“. ער האט געוואלט אויס פרווון זיי דורך דעם מן, צי זיי וועלן דינען אים, צי נישט, (ב).

די חכמים ז"ל זאגן: „לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן“ (ג). פאר וואס גרוד [גראד, גראדע] צו די וועלאכע האבן געעסן דעם מן?

ווען די אידן האבן פארלאזט מצרים, האט דער אייבערשטער נישט געפירט זיי דורך א גראד, א גלייכן וועג קיין ארץ ישראל, נאר דורך דער מדבר. ער האט געטראכט זיך: אויב ער וועט אריין פירן זיי איצט קיין ארץ ישראל, וועט יעדער איינער פון זיי כאפן זיך באַלד, דער צו זיין פעלד, דער צו זיין וויין גארטן, און זיי וועלן נישט לערנען תורה. האט ער ארום געפירט זיי פערציק יאר אין דער מדבר, זיי זאלן עסן מן און טרינקן וואסער פון דעם ברונעס, און די תורה וועט ווערן אריין געמישט, איין געזאפט אין זייער גוף.

ווייל זיי האבן נישט געהאט דעם עול, דעם יאך פון פרנסה. מע האט דאך גע- גיבן זיי פיקס און פארטיק אלץ וואס זיי האבן בעדארפט און געוואלט. האבן זיי דאך געהאט די גאנצע צייט צו לער- נען. איז דערפאר די תורה געווארן גע- גיבן זיי, (ד).

צו פיל רייכקייט. ווי זאגט דאס ווערטל: וואס צו פיל איז איבעריק. איז איינער א גרויסער ארימאן. ער האט קיין פרנסה. דער דלות פייפט אין אלע ווינקעלאך. די קינדערלאך בעטן א שטיקל ברויט, און סע איז נישט דא. און פון א מלבוש איז דאך שוין אפ גערעד. ווי זשע אזוי קאן אזא איינער אין אזא מצב, אין אזא לאגע זיצן און לערנען און עוסק זיין אין מצוות. אונזערע חכמים ז"ל זאגן דאך אז ארימקייט איז איין פון די דריי זאכן וועלאכע מאכן עס אהן מעגלאך, (ח).

איז איינער ווידער צו פיל רייך, איז דאך „ורם לבבך ושכחת את ה' אל- קיך“ (ט) אז דאס הארץ ווערט דער- הויכט, פארגעסט מען דעם אייבערשטן. „וישמך ישורון ויבעט, שמנת, עבית, כשית, ויטוש אלקי עשהו“ (י). ישראל איז געווארן פעט, דיק, גראב האט ער געבריקעט און פארלאזט דעם איי- בערשטן, וועלאכער האט בעשאפן אים. און דאס האט שלמה המלך געמיינט ווען ער האט געזאגט „ראש ועושר אל תתן לי“ (א) גיב מיר קיין ארימקייט און קיין רייכקייט; נישט צו ווייניק, און נישט צו פיל. צו פיל רייכקייט, אדער צו ווייניק פרנסה האלטן אפ פון לערנען תורה, און פון צו אפ היטן די מצוות.

האט דער אייבערשטער געגיבן זיי אלץ וואס זיי האבן בעדארפט, נישט מעהר און נישט ווייניקער. כדי זיי זאלן האבן קיין אויסרייד אז דער עול, דער

ירושלים, תש"ז; אור החיים שמות טו, ד.
 (ג) מר"י בשלח, זייט מו, ב, אויסגאבע אום.
 (ד) אין מר"י אנהייב בשלח זאגט עס רבי שמעון, און אויף זייט מו, ב שטעהט רבי שמעון בן יוחאי. אין תנח. בשלח כ הייסט עס ר"ש בן יהושע. אין י"ש בשלח רנח זאגט עס רבי שמעון בן יוחאי, און זעט דארט זית רענן; בחיי בשלח טו, טז; בעה"ט בהעלותך יא, ה. פארגלייכט אלע ווערסיעס, און זעט די פארגעהענדיגע פראגע און ענטפער.

(ח) זעט עירובין מא, ב.
 (ט) דברים ת, יד.
 (י) דברים לב, טו.
 (א) משלי ל, ח. זעט דארט אויך פסוק ט; טאמער וועל איך אן זעטן מיך, וועל איך לייקענען אין דיר און זאגן ווער איז דער אייבערשטער. און טאמער וועל איך ווערן פארארמט...
 (ב) זעט: עניני המן אויף שמות טו, ד. געדרוקט אין די חומשים מיט כו פירושים.

מדרש שכל טוב בשלח, זייט 242 האַלטן נישט מיט אונקלוס'ן. זיי זאָגן דאָרט פאַר וואָס. און זעט „פירוש על אבן עזרא" אין חומש, סימן ת. האַלטן זיי שוין אויך נישט מיט דער פשיטא.
יונתן בן עוזיאל זעצט איבער מיט מסרגל. סרגל איז די טייטש פֿ ווירע. זעט דאָרט דעם פירוש יונתן.

רש"י טייטשט מחספס מיינט מגולה, אויף געדעקט. זעט דאָרט איינצלעהייטן. מדרש שכל טוב בשלח זייט 242 טייטשט ווי רש"י.

רשב"ם זאָגט אַז לויט דעם אינהאַלט מיינט עס „מפוזר ככפור שקורין „גרישלא", פאַרשפרייט ווי פראַסט וואָס מע רופט „גרישלא" [גריפלע?]. אַנכ, דאָס וואָרט מחספס געפינט זיך בלויז איין מאל אין גאַנץ תנ"כ. דערפאַר איז עס אַזוי שוועהר צו שמעלן פעסט דעם אַקוראַטנעדיקן טייטש, א).

די תורה דערצעהלט אונז אַז סע איז אויף געגאַנגען אַ שיכט פון טוי, ראָסע „דק ככפור", ב). וואָס מיינט עס? סע זיינען פאַרצאָן פאַרשידענע טייטשן:
מכילתא דרבי ישמעאל, ג);
ילקוט שמעוני, ד);
מדרש שכל טוב, ה);
מדרש לקח טוב המכונה פסיקתא זמ"ר רתא, ו)

סיעס; אַלע אויבן אויס גערעכנטע טייטשן אין שמות טז, יד, ווי אויך ספורנו, כלי יקר, אור החיים, און אַלע איבער זעצונגען און ווערטער ביכער אין די שפראַכן וועלאַכע איר קענט.

ב) שמות טז, יד.

ג) בשלח זייט מט, א, עדיציע מאיר איש שלום, אויסגאַבע אום.

ד) בשלח רמז רס.

ה) בשלח טז, זייט 242, עדיציע באבער.

ו) בשלח טז, יד, עדיציע באבער, בהע" לתוך, זייט קא, א, עדיציע משה אהרן פאָדווא.

די תורה דערצעהלט אונז „ותעל שכי בת המל", ה) און סע האָט אויף גע" הויבן זיך אַ טוי שיכט. און אויף אַן אַנדער אָרט דערצעהלט אונז די תורה „וכרדת המל", ו) און ווען דער טוי האָט גענידערט אַראָפּ. ווי זשע איז דאָס צו ערקלעהרן?

סע האָט אויף געהויבן זיך אַ טוי שיכט. דער מן האָט גענידערט אַראָפּ אויף דער דאָזיגער טוי שיכט. נאָך דעם האָט טוי גענידערט אַראָפּ פון אויבן, און האָט צו געדעקט דעם מן. און דער מן איז געליגן צווישן די צוויי שיכטן טוי, ראָסע ווי אין אַ קעסטל, שאַכטל, ז).

די תורה זאָגט: „ותעל שכבת המל ... דק מחספס", ה) און סע האָט אויף גע" הויבן זיך אַ טוי שיכט ... דק מחספס. וואָס מיינט דק מחספס?

סע זיינען פאַרצאָן פאַרשידענע טייטשן:
מכילתא, גמרא ... טייטשן „מחספס" אַ זאָך וואָס מח, ווערט צעריבן אויף פס, אויף דעם לעפל פון דער האַנט, ט).
אונקלוס זעצט איבער מחספס מיט מקלה, אַ דינע שאַלאַכץ.

פשיטא, י) די סורישע איבער זעצונג פון תנ"כ, זעצט איבער מיט זמתקלה, אַזוי ווי אונקלוס.

רמב"ם טייטשט אויס אונקלוס'עם טייטש. אבן עזרא אויף חומש דאָרט און

זעט עניני המן אויף שמות טז, ד, דער מאַנט אין גאַטע ב.

ה) שמות טז, יד.

ו) במדבר יא, ט.

ז) יומא עה, ב; רש"י שמות טז, יד; ש"ט שמות טז, יד, זייט 241—242.

ח) שמות טז, יד.

ט) מר"י בשלח, זייט מט, א; יומא עה,

ב; י"ש בשלח רס; ש"ט בשלח טז, זייט 248; יל"ה עה, כג.

י) עדיציע פון הגאון ר' חיים העליר ז"ל, ברלין, תרפ"ט. זעט בחיי בשלח טז, אָנהייב ד.

יא) זעט אומעטום די פאַרשידענע ווער-

וואגט קאלך [וואפנען]. און דאס איז דאך ווייס. מהר"י קרא אויף ישעיה זאגט קריד"א [קרייד?]. אגב, גיר געפינט זיך איין מאל אין תנ"כ, אין ישעיה כו, ט. און דער תרגום זעצט איבער עם מיט גיר, נישט מיט גירא. גירא געפינט זיך איין מאל אין תנ"כ, אין דניאל ה, ה. מדרש שכל טוב בשלח זייט 242 און רמב"נ טייטשן אין דעם זין פון „כפור כאפר יפור“, א) ער פארשפרייט פראסט ווי אש.

ווען האט דער מן אן געהויבן צו גיין דערן אראפ? סע זיינען פאראן פארשידענע מיינונגן גען: אין חודש אייר, ב); חצי אייר, אין האלב, אין מיטן חודש אייר, ג);

טייטשן: אזוי ווי „גליד“, פראסט, די-גענקער פראסט. ספרי, ז): א דינע פלאכמע איין, וועלכע איז געווארן ווי א מאץ. אונקלוס, יונתן בן עוזיאל און פשיטא, ח) זעצן איבער דאס ווארט ככפור מיט גלידא, פראסט. זעט ווייטער רש"י וועגן אונקלוס. ירושלמי, זעצט איבער ככפור מיט כפור, רא, פראסט. רש"י טייטשט: כפור יליד"א, ט) בלען. ער בריינגט אונקלוס/עם איבער זעצונג „כגיר כגלידא“. ער טייטשט גלידא פראסט. און באמערקט אז דאס ווארט כגיר האט אונקלוס צו געניבן, און אז גיר האט א שווארצן קאליר, א שוואר-צע פארב. אבער אויף אנדערע ער-טער, י) טייטשט רש"י גירא קאלך,

[לויאין] איז די טייטש א פרעמד לאנד, א פרעמדע שפראך. זעט דעם פסוק „בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לעז“ [לויאין] אין תהלים קיד, א, רש"י און די אנדערע מפרשי שים דארט. זעט רש"י בראשית א, יא בל' לעז; אין ג, כד ובלשון לעז; אין שמות ה, י ובלשון לעז, און אין נאך ערטער. ווען דאס זאל זיין א ראשי תבות, וואלט דאך רש"י בעדארפט זאגן ובלשון עז, ווייל די ב און די ל זיינען דאך שוין דא אין דעם ווארט ובלשון! דריטנס, רש"י איז געווען א פעדאגאג בחסד עליון. ער איז געווען דער פארשן דתא. ער איז אויסן געווען צו פארגרינגערן, צו פארלייכטערן, נישט צו פארשוועהערן. אלזא, שרייבט פון היינט אן און ווייטער בלען, און איבערשטרעכאלאך. זעט אפקירצונגען, זייט 80, נאטע א. ישעיה כו, ט; דניאל ה, ה. תהלים קמו, טז. זעט ספורנו שמות טז, יד. זעט די פאלגענדיגע קוועלעס ביז ז. בחיי בשלח טז, לה.

ז) בהעלותך פיסקא פט. דארט שטעהט „סב בקוטלא“. אין י"ש בהעלותך תשלה שטעהט „אסקוטלא“. ח) די סורישע איבער זעצונג פון תנ"כ, עדיציע הגאון ר' חיים העליר ז"ל, ברלין, תרפ"ט. ט) אזוי שטעהט אין ר' אברהם ברלינער'ס רש"י אויסגאבע, און אויך אין רש"י אין פארשידענע חומשים. אין רש"י אין אנדערע חומשים שטעהט „גלידא“. אין בית יהודה חומש הייסט עס: „כפור גלידא בלעז [רייף געפרארן]“. אגב, מע שרייבט געוויינלאך [געוויינלאך] דאס ווארט בלעז מיט אייבער שטרעכאלאך — בלעז. און מע האלט אז דאס זיינען ראשי תיבות די ערשטע אותיות, אינציאאלן פון די ווערטער בלשון עם זר. נעמלאך, אז אין א פרעמדער שפראך איז דער טייטש פון דעם ווארט אזוי און אזוי. איז דער דאזיקער איינפאל טאקע א גאון'ישער. אבער סע איז אבסא-לוט נישט ריכטיק. ערשטנס, רש"י ז"ל האט נישט געשריבן מיט אייבער שטרעכאלאך. צווייטנס לועז

אהרן ראזמארי'ן'ס תנ"כ-ענציקלאָפּעדיע

פון די דריי מאַל „היום“ היינט, דרינגט מען אַרויס אַז שבת דאַרף מען עסן שלש סעודות, דריי מאַלצייטן, א). לויט אַן אַנדער מיינונג קומט אויס אַז יעדער טאָג איז געפאַלן אַראָפּ איין עומר און שבת צוויי עומרים [!], ב). אַגב, און דאָס וואָס שבת און ימים טובים דעקן מיר דעם טיש מיט אַ ווייס טישמאַך, און דעקן צו די חלות מיט אַ ווייס טישמאַכל. איז דאָס אין אַנדערע פון דעם וואָס שבת איז דער מן וועלעך-כער איז געליגן צווישן צוויי שיכטן מוי, נישט געפאַלן אַראָפּ, ג).

האַט דער מן גענידערט אַראָפּ אין ימים טובים?
 סע זיינען פאַראַן צוויי מיינונגען:
 ניין, נישט ימים טובים און נישט יום הכיפורים, ד).
 יא. אין דער תפילה „אתה קדשת“ אין דער פרייטיק צו נאַכטסדיקער שמונה עש-

פיפצן מעג אין חודש אייר, ד);
 זעכצן מעג אין חודש אייר, ה).
 פינעף און פערציק מעג נאך די אידנס פאַרלאָזן מצרים, ו).

אין וואָס פאַר אַ טאָג אין דער וואָך האָט דער מן אַן געהויבן צו פאַלן אַראָפּ? זונטיק, ז).

האַט דער מן גענידערט אַראָפּ שבת? ניין, ח).

משה האָט געזאָגט זיי אַז שבת זאָלן זיי עסן וואָס סע איז געבליבן פון פריי-טיק, ווייל שבת וועט נישט נידערן אַראָפּ מן, ט).

אַגב, משה האָט געזאָגט די אידן אַז שבת זאָלן זיי עסן דעם מן וואָס איז גע-בליבן פון פרייטיק. „אכלוהו היום, כי שבת היום לה', היום לא תמצאוהו בשדה“, י) עסט אים היינט, ווייל היינט איז שבת צום אייבערשטן. היינט וועט איר נישט געפינען אים אין פעלד.

ב, ג און בשלח טז, כו; תוספות פסחים ק, ב אונטער דעם וואָרט שאַין; תוספות ביצה ב, ב אונטער דעם וואָרט שהיה; י"ר בראשית כה, א.

ט) זעט שמות טו, פסוקים כב—כה.

י) שמות טז, כה.

א) ש"ט בשלח טז, סימן ל, זייט 244, אין נאַמען פון מדרש ר' הונדקא. אין ל"ט בשלח טז, כה שטעהט ר' הינדקא. אין מר"י בשלח, זייט ג, א זאָגט עס ר' זריקא.

אין: שבת קיז, ב אונטן; י"ש בשלח רנח זאָגט רבי חידקא פיר.

זעט שדא"ג בראשית זייט ז.

ב) זעט מר"י בשלח, זייט מז, ב, אויס-גאַבע אום [אַבער זעט דאָרט זייט ג, א זיהי ביום הששי און ג, ב על כן]; פיר פיסקא כג, זייט קיז, ב.

ג) זעט תוספות פסחים ק, ב, אונטער דעם וואָרט שאַין; שדא"ג יתרו, סימן נד, זייט נה.

ד) מר"י בשלח, זייטן ג, ב און נא, א; מר"ש זייט 79; תנח"ב בשלח כד; י"ש בשלח

ד) א"ר ז, יא; תרגום יונתן שמות יב, לט; תנח, בא ט; רש"י שמות טז, פסוקים א און לה; י"ש בא רט; ש"ט בא יב, לט, זייט 142; ל"ט בא יב, לט. זעט שבת פז, ב.

זעט די מקורות, קוועלעס צו דער פאַלגענ-דיגער פראָגע און ענטפער.

ה) זעט: תוספתא סוטה, פרק יא, 6; ש"ט בשלח טז, א ענדע זייט 210 און בשלח טז, לה, זייט 246; ל"ט בשלח טז, א; בחיי בשלח טז, א.

ו) פיר פיסקא טו, זייט עג, א; פיר"כ מט, ב, אויסגאַבע אום; במ"ר יא, ב; י"ש הושע תקיח.

ז) זעט רש"י שמות טז, א און רש"י שבת פז, ב אונטער דעם וואָרט זאָרתו; בחיי בשלח טז, פסוקים א, ה, יג, לה און כט, ג; י"ר בראשית י, ב.

ח) שמות טו, פסוקים כה, כו און כז. זעט: ב"ר יא, ב; תנח"ב בשלח כד; מ"א בשלח טז, כו; רש"י בראשית ב, ג און שמות כ, יא; ש"ט בשלח טז, זייט 244; י"ש בראשית טז און בשלח רסא; ל"ט בראשית

ער האָט געבענמשט דעם זיבעטן טאָג:
ווי פיל איינער גיט אויס אויף שבת זאָל
דער אייבערשטער אָפּ צאָלן אים דאָפּלמ
[פיל פּאַכיק], ז).

ווען מע איז געקומען דער זיבעטער
טאָג, האָט ער שוין געהאַט בעשאַפּן
דעם מענטשנס אַלע בעדאַרפענישן און
שפייז. איז דער זיבעטער טאָג געווען
געבענמשט מיט אַלעם גוטן, ח).

ער האָט געבענמשט אים מיט עסן,
טרינקען, און ריינער, ציכטיגער קליי-
דונג, ט).

שבת דאַרף אַ מענטש זיין געקלייד
אַנדערש ווי אין דער וואָכן, י).

אַ מענטש דאַרף האָבן צוויי גאַרני-
טערס, גאַרניטורן, אַנצוגן, איינעם פאַר
אין דער וואָכן, און איינעם פאַר שבת, א).

רה שמעיה, ״וברכתו מכל הימים וקדשתו
מכל הזמנים״, און דו האָט געבענמשט
דעם שבת מעהר פון אַלע טעג, און דו
האַסט געהייליקט אים מעהר פון אַלע
צייטן [ימים טובים]. איז געדרינגען
פון דעם אַז דער מן האָט יאָ גענידערט
אַראָפּ ימים טובים, ח).

וואָס מיינט ״ברכו במן וקדשו במן״,
דער אייבערשטער האָט געבענמשט און
געהייליקט דעם זיבעטן טאָג?
מע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונג-
גען:

ער האָט געבענמשט דעם שבת מיט
דעם וואָס יעדער טאָג האָט גענידערט
אַראָפּ איין עומר און ערב שבת צוויי.
און ער האָט געהייליקט אים דערמיט
וואָס שבת האָט דער מן נישט גענידערט
אַראָפּ, ו).

בשלה, זייט ג, א: ויהי ביום הששי... און
זעט: שו״ט צב, א; יל״ה צב, א.
זעט: א״ע רמב״ג, ספורנו, בראשית ב, ג;
י״ר בראשית כח, א; תוספות ביצה ב, ב
אונטער דעם וואָרט וז״ה.

רבינו בחיי בראשית ב, ג זאָגט: ״רש״י
ז״ל פירש ברכו במן וקדשו במן, ע״כ וכבוד
הרב במקומו מונח אינו נכון שירמוז לעתיד״.
דאָס מיינט אַז רבינו בחיי האַלט נישט מיט
רש״י ז״ל אַז ויברך... ויקדש [בראשית ב,
ג] באַצײט זיך אויף דער צוקונפט. זעט אין
רבינו בחיי דאָרט זיין אויס טייטש.

ז) מ״א בראשית ב, ג.
ח) רשב״מ בראשית ב, ד, אויסגאַבע אום.
ט) פ״ר פּיסקאָ כג, זייט קטו, ב.
י) שבת קיג, א, לעצטע צוויי שורות.

יא) זעט די פאַרשידענע ווערסיעס אין:
ירוש. פאה, פרק ה, ענדע הלכה ז; שבת
קיג, ב; מר״י מסכתא דפסחא, אנהייב פרשה
ט, זייט ט, אויסגאַבע אום; ספרא אמור פרשה
יב, זייט קב, אויסגאַבע אום; ספרי פנחס,
פּיסקאָ קמו, אויסגאַבע אום; פ״ר פּיסקאָ כג,
זייט קטו, ב; ב״ר יא, ב; ר״ר, פרשה ה,
פּסוק ג, סימן יב; תנח. בראשית ב; י״ש

רסא; רש״י שמות טז, כו; ש״ט בשלה, טז,
כו, זייט 244; ל״ט בשלה טז, כו.
זעט תוספות פסחים ק, ב, אונטער דעם
וואָרט שאַין, און תוספות ביצה ב, ב, אונטער
דעם וואָרט וז״ה; י״ר בראשית כח, א.

ה) זעט: תוספות עירובין לה, ב אונטער
דעם וואָרט וואַין; פּסחים קטו, א אונטער
דעם וואָרט מה; ביצה ב, ב אונטער דעם
וואָרט וז״ה, און זעט אין תוספות ביצה וועגן
יום טוב וואָס איז אויס געקומען אין אַ שבת.
ו) ב״ר יא, ב, זעט דאָרט אַנדערע ערק-
לעהרונגן און מהרז״ו; י״ש בראשית טז; רש״י
בראשית ב, ג; ל״ט בראשית ב, ג.

אין פ״ר, פּיסקאָ כג, זייט קיז, ב; ער האָט
געבענמשט דעם שבת מיט דעם וואָס ״שבכל
יום עומר אחד ובשבת שני עומרים״ [?]. און
ער האָט געהייליקט אים דערמיט וואָס דער
מן האָט נישט געראַכט, און ווערים זיינען
נישט אַריין אין אים.

פאַרגלייכט מיט מר״י בשלה זייט מו, ב.
אין מר״י בשלה, זייט מו, ב; בכל יום היה
ריחו נודף ובשבת יותר. יעדער טאָג האָט ער
געהאַט אַ גוטן ריח, דופט. און שבת האָט ער
געשמעקט נאָך בעסער. פאַרגלייכט מיט מר״י

אהרן ראזמארין'ס תנ"כענציקלאָפּעדיע

דעם מענטשנס פנים. ווייל דאָס ליכטי-
קייט פון דעם מענטשנס פנים אין דער
וואַכן, איז נישט גלייך צו דער ליכטי-
קייט פון דעם מענטשנס פנים אין
שבת, ח).

אין וואָס פאַר אַ צייט פון טאָג האָט
דער מן גענידערט אַראָפּ?
ביי נאַכט, ח*).

פאַר וואָס האָט דער מן נישט געני-
דערט אַראָפּ בלויז איין מאָל אַ יאָר?
סע זיינען פאַראַן דריי טעמים:

רבי שמעון בן יוחאי'ס תלמידים האָבן
געפרעגט דאָס אים. האָט ער געענטפערט
זיי: איך וועל גיבן אייך אַ משל. צו
וואָס קאָן מען צו גלייכן דאָס, צו אַ
קעניג פון פלייש און בלוט וועלאַכער
האָט איין זון, און ער גיט אים אויף זיינע
יאָרליכע הוצאות, אויסגאַבן, איין מאָל אַ
יאָר. זעט זיין זון זיך מיט אים בלויז איין
מאָל אַ יאָר. איז געגאַנגען דער פאַטער,
און ער האָט אָן געהויבן גיבן די שפעיון
זיין זון טעגליך. האָט דער זון אָן גע-
הויבן צו זען זיך מיט אים אלע טאָג.

פאַרגלייכט י"ש בראשית טז. איפת צדק
מעקט אויס במקוש, און ערועצט עס מיט
במלאכה.

סע איז פאַראַן אַ מיינונג אַז די הגהות פון
"איפת צדק" אויף דער מכילתא זיינען פון
דעם ווילנער גאון ז"ל.

ח) אַזוי זאָגט רבי שמעון בן יוחאי, מר"י,
פרשה יתרו, זייט סט, ב, אויסגאַבע אום.

פאַרגלייכט מיט: ב"ר יא, ב; י"ש בראשית
טז.

ז) ב"ר יא, ב. אין י"ש בראשית טז שטעהט
ר' אליעזר.

ז) אַזוי זאָגט רבי שמעון בן יהודה איש
כפר עכו אין דעם נאָמען פון רבי שמעון,
מר"י יתרו, בחדש, ענדע פרשה ז, זייט סט,
ב, אויסגאַבע אום.

ח) ב"ר יא, ב. זעט מהר"ז דאָרט.

ח*) במדבר יא, ט.

ער האָט געבענטשט דעם שבת מיט
מן, און ער האָט געהייליקט אים מיט
מן, ב).

ער האָט געבענטשט אים מיט מן, און
געהייליקט אים מיט ברכה, ג).

ער האָט געבענטשט אים מיט מן, און
געהייליקט אים „במקושש", ד).

ער האָט געבענטשט אים מיט מן, און
ער האָט געהייליקט אים מיט די ליכ-
טער, ה).

ער האָט געבענטשט אים מיט ליכט.
אזוי זאָגט רבי אלעזר, און ער דער-
זעהלט: „און סע האָט פאַסירט טאַקע
מיט מיר אַליין. איך האָב אָן געצינדען
דאָס ליכט אַ מאָל אין אַ געוויסן פריי-
טיק פאַר נאַכט, און סע האָט נאָך גע-
ברענט מוצאי שבת, און סע האָט גע-
פעהלט גאָר נישט פון דעם", ו).

ער האָט געבענטשט אים מיט מן, און
געהייליקט אים מיט דער ליכטיקייט פון
אדם הראשון'ס פנים, ז).

ער האָט געבענטשט אים מיט דער
ליכטיקייט פון דעם מענטשנס פנים, און
געהייליקט אים מיט דער ליכטיקייט פון

בראשית טז, ישעיה תצו און רות תרד; ילה"י
נח, יג; שאילתות הרב אחאי גאון אגהייב
בראשית; רש"י רות ג, ג און פאַרגלייכט א"ע
דאָרט; רד"ק ישעיה נח, יג.

זעט איך וואָס רב הונא ר' חייא בשם ר"י,
אבין ב"ר חסדאי, רבי ירמיה, רבי זעירא זאָגן
וועגן דעם אין ב"ר יא, ב.

ב) אַזוי זאָגט רבי ישמעאל. פאַרגלייכט די
ווערסיעס אין: מר"י יתרו, מסכת בחדש, זייט
סט, ב, אויסגאַבע אום; ב"ר יא, ב; י"ש
בראשית טז; ל"ט בראשית ב, ג.

ג) אַזוי זאָגט רבי עקיבא, מר"י יתרו, בחור
דש פרשה ז, זייט סט, ב, אויסגאַבע אום.

אין ב"ר יא, ב זאָגט עס רבי נתן, זעט
רד"ל דאָרט.

ד) אַזוי זאָגט רבי יצחק, מר"י זייט סט, ב,
אויסגאַבע אום; ב"ר יא, ב.

דאס זעלבע איז געווען מיט די אידן. ווען איינער האָט געהאַט פיר צי פינעף קינדער, האָט ער געזאָרגט און געטראַכט זיך מאַמער וועט מאַרגן נישט נידערן אַראָפּ מן, וועלן זיי אַלע דאָך שטאַרבן פון הונגער. איז דער מן געוואָרן געגיבן זיי יעדער טאַג, זיי זאָלן געוואוינען זיך צו פאַרלאָזן זיך אויף דעם אייבערשטן. און זייערע אויגן וועלן זיין געריכטעט צו זייער פאַטער אין הימל מעגלאַך, (ט). כדי זיי זאָלן עסן דעם מן וואַרעמער-הייט, (י).

צו פאַרשפּאַרן זיי דאָס טראַגן, דאָס שלעפּן דעם מן מיט זיך, (א).

וואו איז [האַט] דער מן גענידערט אַראָפּ?
אין אלזש, (ב).

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

אין אַן אַנדער אַרט הייסט עס: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין, און זיי האָבן געלאַגערט אין רפידים, (ד). אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט דער פּסוק: זיי זיינען געצויגן פון דער מדבר סין

די תורה דערצעהלט אונז אַז די אידן זיינען געקומען אין דער מדבר סין, און דאָרט האָבן זיי באַקלאַגט זיך אַז זיי האָבן קיין שפּייז. איז געוואָרן געגיבן זיי מן דאָרט, (ג).

(ה) במדבר לג, פסוקים יב, טו.

(ו) ב"ר מח, יב.

(ז) שי"ר א, ג, ד. זעט דאָרט מהרז"ו און חידושי הרש"ש אַז די נעמען פון די מסעות, די עטאַפּן, די סטאַנציעס, די ערטער וואו זיי האָבן אָפּ געשטעלט זיך, זיינען פאַרביטן, פאַרמישט.

(ח) בראשית יח, ו.

(ט) שי"ר כה, ה.

(י) תנח"ב בשלח, כג. אין יל"ה עח, כג שטעקט שרה עמנו, אייף דעם אַרט פון אמנו.

(א) זעט: מר"י בשלח מט, א; י"ש בשלח רנט; ש"ט בשלח טז, זייט 242, צווייטע שורה.

(ב) יומא עו, א; ספרי בהעלותך, פיסקא פט. זעט: י"ש בשלח רס און בהעלותך תשלה; יל"ה עח, כא.

(ג) יומא עו, א; י"ש בשלח רנח און רס און בהעלותך תשלה. זעט מר"י בשלח זייט מט, א "יכול יהא יורד צונן"; בחיי בשלח טז, ד.

(ד) יומא עו, א. זעט י"ש בשלח רנה, רס און בהעלותך תשלה.

(ה) שי"ר כה, ה; תנח"ב בשלח כג; יל"ה עח, כג. זעט דאָרט ווער סע זאָגט עס.

(ו) שמות אַנהייב קאַפיטל טז.

(ז) שמות יז, א און זעט מהרז"ו אין שי"ר כה, ה.

זעכציק איילן, ו);
 צוויי טויזנט איילן הויך יעדער מאָג, ז).
 ער פלעגט פאלן אזוי הויך אז אלע
 קעניגס פון מזרח און מערב זאלן זען
 אים, ח).
 ער איז אָן געפאלן העכער פון דער
 הויך פון דעם מכול וואסער, ט).
 ער איז געווען צוויי איילן הויך פון
 דער ערד, און זיי האָבן גענומען פון
 אויבן, י).

וויפל שפייז האָט ענטהאלטן דער
 טעגליכער מן אַראָפּ פּאַל?
 ער האָט ענטהאלטן שפייז אויף צוויי
 טויזנט יאָר, א).
 ווי אזוי האָט דער מן גענידערט אַראָפּ?
 ווי אַ דיניקער רעגן, ב).
 דער מן איז געווען „כזרע גד לבן“, ג).
 וואָס מיינט עס?
 סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע טייטשן.
 ער איז געווען:
 ווי אַ קאַריאַנדער, ד);

אַראָפּ, און ער האָט אים געוואָשן די
 ערד. אַ טוי, ראָסע האָט אויף געהויבן
 זיך. דער ווינט האָט געבלאָזן אויף אים.
 ער האָט געמאַכט אים אזוי ווי טישן
 פון גאַלד, ב). דער מן האָט גענידערט
 אַראָפּ אויף דעם, ער זאל נישט איין
 רעכטן, איין שמירן זיך. אַ טוי האָט גע-
 נידערט אַראָפּ און האָט צו געדעקט אים.
 און דער מן איז געליגן צווישן ביידע
 שיכטן טוי ווי אין אַ קאַסען, ג).

די אידן האָבן דאָך באַקלאָגט זיך
 וועגן דעם מאַנגל אין שפייז. אין וואָס
 פאַר זשע שטימונג איז דער מן געוואָרן
 געגיבן זיי?
 אין אַ זעהר גוטער שטימונג. דער מן
 איז געוואָרן געגיבן זיי „כפנים מאירות“,
 מיט אַ לייכטנדיק פנים, ד).

ווי הויך איז אָן געפאלן דער מן?
 סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונג-
 גען:
 פיפציק איילן, ח).

77; יומא עה, א; מ"א בשלח טו, ד; שו"ט
 כג, ה; יל"ה כג, ט; ש"ט בשלח, טו, לא, זייט
 248; מה"גב, זייט 175; י"ש נח, נח, בשלח
 רס און תהלים תתיט; בחיי בשלח טו, ד;
 ל"ט בשלח טו, יד.
 ז) תנח"ב בשלח כא; י"ש בשלח רנת.
 אין שו"ט כג, ה זאָגט ער זעכציק איילן.
 פאַרגלייכט אַלע ערטער וועגן דעם נאָמען.
 ח) ש"ט בשלח טו, לא, זייט 247; י"ש
 בשלח ס.
 ט) ש"ר כה, ז.
 י) מר"י בשלח, מח, ב; י"ש בשלח רנט.
 זעט די נאָטן פון ח ביו אַהער.
 א) תנח"ב בשלח כא, און זעט דאָרט
 הערה קטו וועגן דעם מהרש"א'ס קשיא אין
 חידושי אגדות אויף יומא עו, א; שו"ט עח,
 ג; י"ש בשלח רנח און תהלים תתיט.
 ב) בחיי בשלח טו, ד.
 ג) שמות טו, לא.
 ד) י"ש בהעלותך תשלה; ש"ט בשלח טו,

ב) אין שו"ט עח, ד שטעהט „ווי טישן די
 גין גאַלד און טייערע שטיינער“.
 ג) זעט: שמות טו, יד; במדבר יא, ט.
 פאַרגלייכט די פאַרשידענע גוסחאות, ווער-
 טיעס אין:
 מר"י בשלח מט, א; מר"ש זייטן 76 און
 77; ספרי בהעלותך פיסקא פט; ספרי ב'
 בהעלותך זייט 273; מ"א בשלח אָנהייב טו
 און בהעלותך מא, ח; שו"ט עח, ד; יל"ה עח,
 כה; מה"גב, זייט 174; י"ש בשלח רנט, רס
 און בהעלותך תשלה; רש"י שמות טו, ז און
 יג; ש"ט בשלח טו, זייטן 241—242; ל"ט
 בשלח יג און יד; בחיי בשלח טו, יג.
 ד) מר"י בשלח מז, ב, און פאַרגלייכט
 מיט: יומא עה, ב, ערשטע שורה; מה"גב/
 זייט 173; י"ש בשלח ענדע רנח; י"ש בשלח
 טו, ח; ל"ט בשלח טו, ז; רקאַנטי בשלח מד.
 ח) י"ש תהלים תרצג און תתיט. דאָס
 זאָגט איסי בן עקיבא.
 ו) מר"י בשלח זייטן מט, א און ב, עדי-
 ציע מאיר שלום, אויסגאַבע אום; מר"ש זייט

פאר וואָס ווערט דער מן באַצייכנט מיט גר, ז)?

ווייל מגיד, ער פלעגט דערצעהלן וואָס סע טוט זיך אין בעהאַלמענע ערמער. ווען איינער, למשל, האָט פאַרקויפט זיין טראַגעדיקע דינסט אַ צווייטן. און פונקט דענצמאל האָט זי געבאָרן דאָס קינד. זיינען זיי געקומען צו משה'ן זיך לאַדן. דער האָט גע'מענה'ט אַז דאָס קינד איז געוואָרן געבאָרן אין זיין רשות, געהערט עס צו אים. דער אַנדערער, ווידער, האָט גע'מענה'ט אַז דאָס קינד איז געוואָרן געבאָרן אין זיין רשות, סע געהערט צו אים. האָט משה געהייסן זיי קומען אין דער פרי.

אין דער פרי איז משה געגאַנגען אין דעם פאַרקויפערס הויז. האָט ער גע-טראַפן דאָרט דעם קינדס פאַרציע מן, האָט ער געוויסט אַז דאָס קינד איז גע-וואָרן געבאָרן אין זיין רשות, און סע געהערט צו אים. אויב ווידער ער האָט נישט געפונען דעם קינדס פאַרציע מן

קיילעכדיק ווי אַ קאַריאַנדער, (ה). ער איז געווען ווייס, ז).

ער איז געווען ווי אַ ווייפער קאַריאַנ-דער זאַמען, ז).

ער איז געווען ווי אַ קאַריאַנדער זאַ-מען, וועלכער איז קיילעכדיק, אַבער נישט ווייס. דאָקעגן דער מן איז געווען קיילעכדיק און אויך ווייס, (ח).

קיילעכדיק ווי אַ קאַריאַנדער און ווייס ווי פערל, ט);

דינענקע זערנעלאַך, קיילעכדיק, ווייס און זיס, י);

ווי פלאַקס זאַמען, א);

ווי פלאַקס זאַמען. נאָר אזוי ווי פלאַקס איז רויט, זאַגט דער פסוק „לבן" אַז דער מן איז געווען ווייס, ב).

ווי דער פלאַקס זאַמען אויף די שמע-קעלאַר, ג);

ווי גאַרשיצע, ד);

ווי קרישמאַל, ה).

ווי אַפּ געשיילטע קיילעכדיקע זערנע-לאַך, ו).

בשלה, רסא און בהעלותך תשלה; ש"ט בשלה טו, לא, זייט 247; ל"ט בהעלותך ק, ב, אונטן; מה"גב, זייט 179.

י) בחיי בשלה טו, ד.

א) מר"י בשלה, זייט נא, א; מ"א בהע-לותך יא, ז; י"ש בשלה רסא; ש"ט בשלה טו, לא, זייט 247.

ב) מר"י בשלה, זייט נא, א; י"ש בשלה רסא; ל"ט בשלה טו, לא. ש"ט בשלה טו, לא, זייט 247 איז נישט מסכים, שטימט נישט איין מיט דעם דאָזיקן טייטש.

ג) יומא עה, א; י"ש בשלה רסא און בהעלותך תשלה.

ד) זעט א"ע שמות טו, לא; במדבר יא, ז.

ה) רש"י במדבר יא, ח. אַז בדולח מיינט קרישטאַל זעט בראשית ב, יב. זעט אומעטום ווער סע זאַגט וואָס.

ו) בחיי בשלה טו, ד.

ז) במדבר יא, ז.

לא, זייט 247; ל"ט בשלה טו, יד און בהע-לותך ק, ב.

ח) רש"י במדבר יא, ז.

ז) שמות טו, לא און זעט י"ש בשלה רסא. ז) זעט: שמות טו, לא, די תרגומים אונק-לוס, יונתן בן עזיאל, און ירושלמי, פשיטא שמות, און אבן עזרא.

אין במדבר יא, ז שטעהט אַז דער מן איז געווען „כורע גד", און סע שטעהט נישט לבן. אַבער יונתן בן עזיאל זעצט איבער מיט ווייפער קאַריאַנדער זאַמען.

דער אבן עזרא אויף במדבר יא, ז בריינגט טייטשן פון אַנדערע, און אויך אַז סע מיינט גאַרשיצע, און וועגן זיך אַליין זאַגט ער „ואנכי לא ידעתי", און איך ווייס נישט.

ח) שמות טו, לא און רש"י דאָרט, און זעט רש"י במדבר יא, ז.

ט) יומא עה, א און זעט דאָרט רש"י אונטער די ווערטער והוא און כגידא; י"ש

איר מאַן. האָט מען, ווידער, געפינען איר מעסטל מן אין איר פּאַטערס הויז, איז געווען קלאַר אז איר מאַן האָט גע- זינדיקט געגן איר, ט).

אגב, זאָכן וועלאַכע נישט אידישע סוּח- רים, הענדלערס, האָכן פּאַרקויפט די אידן, פלעגט דער מן אויס וועפּן, י).

זיינען די זענעלעך מן געווען יעדער מאַג גלייך אין מאַס?

ניין. יעדער מאַג האָבן זיי גענידערט אַראָפּ צי איינציקע „פרוּמות“, קליינע פיזעלעך. ערב שבת האָבן זיי גענידערט אַראָפּ דאַפּלט די גרויס, א). ווי סע שמעחה אין פּסוק „משליך קרחו כּפּי- תים“, ב) ער וואַרפט זיין אייז ווי שטיקלעך.

האָט דער מן געהאַט עפּס אַ ריח, אַ דופּט?

יא. יעדער מאַג האָט ער געשמעקט גוט. שבת האָט ער געשמעקט נאָך בע- סער, ג).

שבת איז ער געווען אַנדערש אין טעם געשמאַק, אין ריח דופּט, און אין זיין אויס זען, ד).

אַלע מאַג האָט דער מן געלויכטן ווי גאַלד. שבת האָט ער געלויכטן נאָך מעהר, ה) ליכטיקער.

דאַרט, האָט ער געוויסט אז דאָס קינד איז געוואָרן געכאַרן אין דעם קויפּערס רשות, און סע געהערט צו אים, ח).

ער פלעגט זיין זעהר באַהילפּיק אין שליכטן סכּסוכים, פּסק'ענען אַ דין, גיבן אַרויס אַן אורטייל.

צוויי מענטשן זיינען געקומען צו משה'ן האָבן אַ דין תּורה, לאַרן זיך. איינער האָט גע'טענה'ט „דו האָסט גע- גנב'עט מיין קנעכט“. און דער צווייטער האָט גע'טענה'ט „דו האָסט פּאַרקויפט אים מיר“. האָט משה אַפּ געלייגט דעם אורטייל אויף מאַרגן.

מאַרגן — האָט מען געפּונען דעם קנעכטס מעסטל מן ביי זיין בעל הבית, ביי זיין אייגענטימער אין הויז, האָט מען געוויסט אז דער צווייטער האָט גע'גנב'עט אים. האָט מען, ווידער, געפּי- גען דעם קנעכטס מעסטל אין דעם צווייטנס הויז, איז געווען קלאַר אז ער האָט געקויפט אים.

אַ מאַן האָט גע'טענה'ט אז זיין ווייב האָט געזינדיקט געגן אים. דאָס ווייב האָט גע'טענה'ט אז איר מאַן האָט גע- זינדיקט געגן איר, און זי האָט געמאַנט איר כתובה. האָט משה אַפּ געלייגט דעם אורטייל אויף מאַרגן.

מאַרגן — האָט מען געפינען איר מעסטל מן אין איר מאַנס הויז, האָט מען געוויסט אז זי האָט געזינדיקט געגן

ח) מ"א בשלח, ענדע טו.

ט) פּאַרגלייכט און זעט ווער סע זאָגט וואָס אין: מר"י בשלח, זייט נא, א; יומא עה, א; מ"א בהעלותך יא, ז; י"ש בשלח רסא און בהעלותך תּשלה; ש"ט בשלח טו, לא, זייט 247; ל"ט בשלח טו, לא, און בהע- לותך, זייט ק, ב, אונטן; בחיי בשלח טו, כא; כלי יקר טו, טו.

י) ספּרי בהעלותך אָנהייב פּיסקא פּה, אויסגאַבע אום; יומא עה, ב; שו"ר יד, יב, ג, און תּהלים תּתיט; י"ש בשלח אָנהייב רס; ש"ט בשלח טו, לא, זייט 248; יל"ה עה, כב.

יא) ש"ט בשלח טו, ה, זייט 212 און כט זייט 245. אין תּנח"ב שטעהט „פּרידה“ און „פּרידות“.

ב) תּהלים קמו, יו.

ג) מר"י בשלח מו, ב; י"ש בשלח רנח; ש"ט בשלח טו, ה, זייט 212; מה"גב, זייט 172 אונטן. רש"י שמות טו, כב. זעט ל"ט בשלח טו, ענדע ה.

ד) תּנח"ב בשלח, כד.

ה) מר"י בשלח, זייט מו, ב; מר"ש זייט 75; י"ש בשלח רנח.

וויפל ער האט בעדארפט פאר זיך און פאר די זייניקע. ווען איינער האט גע- קליבן מעהר צי ווייניקער פון זיין בע- דארף, האט עס אויס געגלייכט זיך און געדעקט זיין בעדארף, (ד) נישט מעהר און נישט ווייניקער.

ווי אזוי איז צו געגאנגען דאס קלויבן דעם מן?

פאר צדיקים איז דער מן געפאלן אראפ, און געליגן אן גענרייט ביי די טירן פון זייערע וואוינונגען.

מיטל מעסיקע, געוויינלאכע מענטשן האבן בעדארפט מטריח זיין זיך, צו געהן ארויס קלויבן ביי די טירן פון זייערע געצעלטן.

רשעים האבן שוין געמוזט לויפן ארום און קלויבן.

די פוילע ווידער, זיינען געליגן אויף זייערע בעטן. זיי האבן אויס געשמרעקט זייערע הענט, און דער מן האט געני- דערט אראפ אין זייערע הענט אריין, (ה).

האבן די אידן געעסן דעם מן ווארעם צי קאלט?

ער האט גענידערט אראפ ווארעם. און זיי האבן געעסן אים ווארעם, נישט קאלט, (ו).

תשלה; ל"ט בהעלותך קא, א. זעט ספרי בהעלותך פיסקא פט; דומ"ה שמות לה, כו.

(ג) זעט: שמות טז, כא און תרגום יונתן דארט; מר"י בשלה זייט ג, א; ברכות כו, א; מ"א בשלה טז, יד; ש"ט בשלה טז, כא, זייט 243; שו"ט עה, ד; יל"ה עה, כה; ל"ט בשלה טז, כא.

(ד) זעט: שמות טז, פסוקים טז—יט. מר"י בשלה, זייט מט, ב; ל"ט בשלה טז, יז.

(ה) פארגלייכט: מר"י בשלה, זייט מז, ב; ספרי בהעלותך פיסקא פט; יומא עה, א; מ"א בהעלותך יא, ח; י"ש בשלה רנח און רסא; ל"ט בהעלותך קא, א; בחיי און אור החיים בשלה טז, ד.

(ו) יומא עה, א; י"ש בשלה רנח און רס;

האט דער מן גענידערט אראפ ווארעם צי קאלט?

ווארעם, (ו).

איז דער מן געווען פארטיק, גרייט צום עסן?

יא. די מלאכים האבן צעמאלן אים פריער, (ז).

איז דער מן געפאלן אראפ געמאלן פאר אלע אידן?

ניין. די רשעים האבן בעדארפט אליין צעמאלן אים, (ח).

איז דער מן בעשטאנען פון בלוז שפיז?

ניין. סע זיינען געפאלן אראפ מיט אים: געווירצן צום קאכן, (ט);

זאכן וועלאכע מע דארף שחמ"ו, (י); קאסמעטיקס, פארפיום פאר די פרוי-

עו, (א); דימענטן און פארשידענע אנדערע צי- רונגען פאר די פרויען, (ב).

ווען האבן די אידן געקליבן דעם מן? גאנץ פרי, פאר זון אויף גאנג, איידער ער איז צעגאנגען פון דער זון, (ג).

וויפל מן האט יעדער איינער גע- קליבן?

(ו) יומא עה, א; י"ש בשלה רנח און רס; בחיי בשלה טז, ד. זעט מר"י בשלה, זייט מט, א.

(ז) תנח"ב בשלה כב; י"ש תהלים תתיט; יל"ה יט, ט און עה, כג.

(ח) יומא עה, א; בחיי בשלה טז, וד.

(ט) יומא עה, א און זעט דארט רש"י אונטער דעם ווארט ציקי; י"ש בהעלותך תשלה; ל"ט בהעלותך קא.

(י) יומא עה, ב.

(א) ספרי בהעלותך פיסקא פט; ל"ט בהע- לותך קא, א.

(ב) יומא עה, א; ש"ר לג, ח; מ"א בהע- לותך יא, ז; י"ש בשלה רסא און בהעלותך

פאר קינדער בוימל, (ח);
 פאר בחורים ברויט,
 פאר אלטע האַניק מייגלאַך,
 פאר זויגלינגע מילך,
 פאר קראַנקע ווי זעמל מעהל,
 פאר נישט אידן איז ער געווען ביי-
 מער, (ז);
 פאר בחורים ברויט,
 פאר אלטע האַניק,
 פאר קליינוואַרג מילך,
 פאר קראַנקע זעמל מעהל געמישט מיט
 בוימל און האַניק, (ז);
 פאר דערוואַקסענע ברויט,
 פאר אלטע בוימל,
 פאר אינגע קינדער האַניק, (ח);
 פאר דערוואַקסענע ברויט,
 פאר קליינוואַרג בוימל,
 פאר אלטע האַניק, (ט);
 פאר אלטע האַניק מייגלאַך,
 פאר קראַנקע זעמל מעהל געמישט מיט
 בוימל און האַניק, (י).

דער מן איז דאָך געווען גלייך, דער
 זעלבער, טאָג איין, טאָג אויס. ווי זשע
 אַזוי האָבן זיי געעסן פּערציק יאָר נאָך
 אַנאַנד טאָג איין, טאָג אויס די זעלבע
 שפּייז. מע עסט זיך דאָך צו?
 וואָס פאַר אַ מעס איינער האָט גע-
 וואַלט פילן, האָט דער מן אין זיין מויל
 געענדערט זיך אויף דעם דאַזיקן מעס, (א).
 וואָס פאַר אַ מעס איינער האָט גע-

איז דער מן געווען די זעלבע שפייז
 פאר אלע קאמטענאָריעס, קלאַסן מענטשן?
 ניין. פאר צדיקים איז דער מן געווען
 ברויט, (ז). און זיי האָבן געעסן אים
 געמיטלאַך, (ח).
 פאר מיטלמעסיקע, געוויינלאַכע לייט
 איז ער געווען קוכען, געבעקסן, (ט);
 פאר רשעים דערנער, (י).

איז דער מן געווען איין און די זעלבע
 שפייז פאר יעדער עלטער?
 ניין. ער איז געווען פאר יעדן איינעם
 לויט זיינע יאָרן, לויט זיין כוח, (א). און
 וועגן דעם זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיי-
 נונגען:
 ער איז געווען:
 פאר קינדער בוימל,
 פאר בחורים ברויט,
 פאר אלטע פעטקייט פון בוימל, פון
 שמאַלין, (ב);

פאר קינדער מילך,
 פאר בחורים האַניק,
 פאר אלטע ברויט,
 פאר קראַנקע ווי זעמל מעהל געמישט
 מיט אויל און האַניק, (ג);
 פאר קינדער מילך,
 פאר בחורים האַניק,
 פאר אלטע ברויט, (ד);
 פאר בחורים ברויט,
 פאר אלטע האַניק,

(ד) י"ש בשלח רנח.
 (ה) ש"ר כה, ג; פס"ח זייט 39.
 (ז) תנח. שמות כה. אין ש"ר ה. ט שטעהט
 געצן דינערס.
 (ז) תנח"ב שמות כב. זעט פס"ח 39.
 (ח) יומא עה, ב.
 (ט) מדרש אבכיר מזו.
 (י) יל"ה עה, יט.
 (א) מר"י בשלח, זייט ג, א און יתרו זייט
 נח, ב; מר"ש 79 און 187, אונטן; סא"ר
 פרק יב; ספרי בהעלותך פיסקא פט; ספרי

בחי בשלח טו, ד. זעט מר"י בשלח, זייט
 מט, א.
 (ז) יומא עה, א; בחי בשלח טו, ד.
 (ח) יומא עה, ב.
 (ט) יומא עה, א; בחי בשלח טו, ד.
 (י) יומא עה, ב.
 (א) ש"ר ה, ט; תנח"ב יתרו יז; ילמדנו
 ג, ואתחנן כג; י"ש בשלח רנח און יתרו
 רפו; יל"ה כט, טו.
 (ב) ש"ר כה, ענדע ג; פס"ח זייט 39.
 (ג) תנח"ב בשלח כב; י"ש בשלח רנח.

וואלט פילן עסנדיק דעם מן, האט ער געפילט. ווען איינער האט געטון א זאג, אדער אפילו בלויז א טראכט געטון: איך וויל דאס און דאס, האט ער באַלד געפילט דעם טעם דערפון, ב).

וואָס האָבן זיי געטון ווען מע האָט פאַרגליסט זיך זיי געבאַקנס, געקאַכטס, געפרייגלטס, אָדער גאַר געברוזנט? זיי האָבן בעדאַרפט טון גאַר נישט. זיי האָבן נישט בעדאַרפט צעמאַלן דעם מן, אָדער שמויסן אים אין אַ שמעסל צי אין אַ סטיפּע. זיי האָבן נישט בעדאַרפט קאַכן, פרייגלען, ברומן [בראַטן], באַקען. ווי גאַר איינער האָט געזאָגט אָדער גע- טראַכט אַז אים ווילט זיך געקאַכטס, געבאַקנס... האָט ער באַלד געפילט דעם געווינטשטן טעם אין דעם מן, ג).

דער מן האָט געהאַט דעם טעם פון „צפּיחית בדבש“. וואָס מיינט עס? אַ האָניק טייגל, ד).

ווי זיב איז געווען דער מן? זיסער פון האָניק און מילך, ה); זעכ- ציק מאָל זיסער פון האָניק, ו).

וואָס מיינט: דער טעם פון דעם מן איז געווען ווי דער געשמאַק פון „לשד השמן“? ז)

עס זיינען פאַראַן פאַרשידענע טייטשן און אויסטייטשן:

פעטקייט פון בוימל, אָדער פון שמאַלץ. דאָס איז דער געוויינלעכער, פאַפולערער, חדר טייטש.

לחלוח של שמן, פייכקייט פון בוימל. אַזוי טייטשט דער מדקדק, גראַמאַטיקער דונש בן לברט [לאַבראַט]. אַ בעווייז צו דעם איז דער פסוק „נהפך לשדי בחרבונני קיץ“, ח). מיינ פייכקייט, מיינ מאַרד איז געוואָרן פאַרקעהרט, איבער געקעהרט, [אויס געטריקנט, פערדאַרט] ווי אין די זומער היצן [האַמסן, פאַסעכען], ט).

אונקלוס זעצט איבער מיט כאַסקריטון און זעט וועגן דעם מסכת חלה פרק א, משנה ד, און די פירושים ר"ש און ר"מ דאָרט; מסכת מכשירין פרק ה, משנה ט, און די פירושים ר"ש און ר"מ דאָרט.

אין מר"י בשלח זייט נא, א: זעמל מעהל געקנייטן [געקנאַטן] מיט האָניק און פוטער. זעט: ש"ט בשלח טז, זייט 247; ל"ט בשלח טז, לא, הערה קנג.

ה) שי"ר א', פסוק ז, סימן ג.
ו) ברכות נו, ב; פרה"ק ה, י.
ז) במדבר יא, ח.
ח) תהלים לב, ד.

ט) פאַרגלייכט: רש"י, א"ע, רשב"ם במדבר יא, ח און תרגום, רש"י, א"ע, מ"צ, א' אויף תהלים לב, ד.

זעט די פראַזע „חרבון חורב מפריק" אין דעם פיוט „אַפיק מען מעוטר" פון תפילת גשם.

אגב, רש"י ז"ל בריינגט דונש'ס טייטש. איז כדאי צו באַמערקן אַז דער תרגום אין תהלים

א' און ספרי ב' זייטן 269 און 270; ש"ר כה, ג; במ"ר טו, כד און יט, כב; יל"ה קו, לט און קמה, כא; ש"ט יתרו יח, ט; מה"ג, ב, זייט 192; ל"ט בשלח טו, כג און יתרו ט; מדה בהעלותך זייט 156.

זעט: ימ"מ כ, ז; דרשות ב', עקב, סד. ב) ספרי בהעלותך פיסקא פט; ש"ר כא, י און כה, ג; שו"ט כג, ג; י"ש בשלח רסא און תהלים תרץ.

זעט: סא"ר זייט 60; שי"ר ד, ה, ב; תנת. חוקת יט.

ג) זעט ווער עס זאָגט וואָס אין:

מר"י בשלח זייט ג, א; ספרי בהעלותך אָנהייב פיסקא פט; יומא עה, א; מ"א בהע" לותך יא, ח; י"ש בשלח רסא און בהעלותך תשלח; רש"י במדבר יא, ח; ל"ט בשלח טז, כג און בהעלותך קא, א; רקאַנטי בשלח מד. ד) פאַרגלייכט די תרגומים, די איבער זעצונגען אונקלוס, יונתן בן עזיאל, ירושלמי און פשיטא, און זעט רש"י, א"ע אויף שמות טז, לא.

ארויס פון דער ערד. קאָן עס דאָך אַ ודאי און אַ ודאי פּאַסירן מיט ברויט וואָס נידערט אַראָפּ פון דעם הימל, ד).
בששין, ה).

האַבן די אידן געפילט אַ מאָל דעם טעם פון מן, איידער זיי האָבן געעפן דעם מן אין דער מדבר?
יא. די עונות, די מצות וועלאַכע זיי האָבן גענומען מיט זיך פון מצרים האָבן געהאט דעם טעם פון מן, ו).

זיינען פאַראַן שפּייזן וועלאַכנס טעם די אידן האָבן נישט געפילט?
יא. זיי האָבן נישט געפילט די גע-שמאַקן פון: אונגערקעס [קירבעסן], בערקיס [בורקעס, בוראָקעס], קרויט, ציבעלעס, קנאַבל, ז).

פאַר וואָס האָבן די אידן נישט גע-פילט דעם טעם, דעם געשמאַק פון די פאַרגעהענדיגע דערמאַנטע פינעף מינים אין דעם מן?

ה) תרגום ירושלמי במדבר יא, ה.
ו) קידושין לה, א; י"ש בשלח רנז און יהרשע טו.

זעט: תוספתא סוטה יא, 6; סע"ר פרק ס; ענדע פרק י; תרגום יונתן שמות יב, לט; מר"י בא, זייט טו, א און בשלח מו, ב; ש"ר ג, ד און כה, ד; ש"ר א, ז און ג; תנח, בא, ט; רש"י שמות טז, א; י"ש בא רט, און בשלח רסא, און שיר השירים תתקפב; ש"ט בא יב, לט, זייט 142; ל"ט בא, יב, לט.

ז) סע זיינען פאַראַן אַנדערע טייטשן-זעט במדבר יא, ה, און פאַרגלייכט די תרגומים אונקלוס, יונתן [דאַרט פּעהלט אַ וואָרט], ירושלמי, די פרושים רש"י, א"ע.

ספרי בהעלותך, פּיסקא פו און זעט פּיסקא פט; יומא עה, א; מ"א בהעלותך יא, ה; ל"ט בהעלותך ק, ב, אונטן.

זעט די איבער זעצונגען פון חומש און די ווערטער ביכער אין די שפראַכן וועלאַכע איר קענט.

לשד איז אַ נומריקון, י) דאָס וואָרט לשד באַשמעהט פון די ערשטע אותיות פון די ווערטער ליש קניימן [מייג], שמן בויםל, און דבש האַניק; געמלאַך, אַ געבעקס פון מייג געקניימן [געקנאַמן] מיט בויםל און מיט האַניק, א).

שד, פונקט ווי אַ זויגלינג פילט פילע טעמים ווען סע זויגט פון דער מוטערס ברוסט, אַזוי האָבן די אידן געפילט פילע טעמים ווען זיי האָבן געעסן דעם מן, ב). אַ מוטער האַט געבראַכט איר זון צו אַ בעקער, ער זאָל אויס לערנען אים דאָס פאַך. האַט ער געזאָגט צו איר: לאַז איבער אים ביי מיר אויף פינעף יאָרן, וועל איך אויס לערנען אים פינעף הונדערט ערלעי מינים, סאַרטן אין ווייץ. נאָך די פינעף יאָרן האַט ער געזאָגט צו איר: לאַז איבער אים ביי מיר אויף נאָך פינעף יאָרן וועל איך אויס לערנען אים נאָך פינעף הונדערט ערלעי מינים אין ווייץ, ג).

היינט, אַז מע קאָן מאַכן טויוזענט ער-לעי סאַרטן שפּייזן פון ברויט וואָס קומט

זעצט איבער לשדי מיט רוטבי מיין פייכט-קייט.

י) אַ וואָרט וועלאַכנס אותיות זיינען די ערשטע אותיות פון ווערטער.

א) אונקלוס במדבר יא, ה זעצט איבער לשד מיט דליש. זעט: ספרי בהעלותך פּיסקא פט; רש"י במדבר יא, ה; י"ש בהעלותך תשלה און זעט דאַרט זית רענן סימן מא; ל"ט בהעלותך, זייט קא, א. פאַרגלייכט מיט מ"א בהעלותך יא, ה.

ב) יומא עה, א; תרגום יונתן במדבר יא, ח און זעט דאַרט דעם פירוש יונתן; פּר"כ פּיסקא בחודש השלישי, זייט קי, א; י"ש בהעלותך תשלה; ש"ט יתרו יח, ט; ל"ט בהעלותך, זייט קא, א, און זעט דאַרט נאָך ערקלעהרונגען. פאַרגלייכט מיט מ"א בהע-לותך יא, ה.

ג) ק"ר א, אויף פּסוק ה. פאַרגלייכט מיט: אי"ר ג, סימן ו; ש"ט יתרו יח, ט.

ד) ש"ט יתרו יח, ט.

וואָס איז געוואָרן פון דעם טעגליכן איבער געבליבענעם מן?
 ער איז געוואָרן צעגאַנגען פון דער זון, ו. סע זיינען געוואָרן מייכן פון אים. און זיי זיינען אָפּ גערינגען. זיי זיינען צו געגרייט פאַר די צדיקים לעולם הבא, אין דער צוקונפטיקער, קומענדיקער וועלט, ז.

ווי אזוי האָבן די פעלקער פון דער וועלט געקוקט אויף דעם צעגאַנגענעם מן?

סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: זיי זיינען געקומען טרינקען פון אים, אָבער ער איז געוואָרן ביטערע קריי-מעכצער אין זייערע מיילער, ח.

זיי האָבן געטרינקען אים, און זיי האָבן געפילט דעם טעם, דעם געשמאַק פון מן, ט.

דער מן איז צעגאַנגען. ער איז גע-וואָרן מייכן. הירשן, ווידערס האָבן גע-טרינקען פון אים. די פעלקער פון דער וועלט האָבן געפאַנגען הירשן, זיי געעסן, און זיי האָבן געפילט דעם טעם, דעם געשמאַק פון מן, ו.

פאַר צוויי אורזאָכן: ווייל פרויען וועלאַכע זייגן קינדער פאַרדייען שוועהר די דאָזיקע שפייזן, ח. ווייל זיי זיינען נישט גוט פאַר לער-נען, ט.

וואָס פאַר אַ ווירקונג האָט דער מן געהאַט אויף זייערע קערפערס? זיי זיינען געוואָרן פעט ווי פערד, ו.

משה האָט פאַרבאָטן די אידן צו לאָזן איבער פון דעם מן ביו מאַרגן, א. האָבן זיי אַלע געפאַלגט? ניון, ב.

ווער זיינען געווען די יעניגע וועלאַכע האָבן געלאָזט איבער פון דעם מן ביו מאַרגן?

סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: די ווייניק, קנאַפּ גלויביקע; די נישט וויכטיקע, ג;

דתן און אכירם, ד; די מענער האָבן איבער געלאָזט, די ווייבער נישט, ה.

בשלה כד און תצוה ז; מדרש אבכיר לג; מ"א שמות ב, יג; מה"גב, זייט 16; י"ש שמות קסז און בשלה רנח; רש"י שמות ב, יג און טו, כ.

ח) ל"ט בשלה טו, כ.

ז) בשלה טו, כא, און זעט רש"י דאָרט.

ז) תנח"ב בשלה כא.

ח) תנח"ב בשלה כא און זעט דאָרט אַנ-הייב כב; י"ש בשלה רנח.

ט) מר"י בשלה ג, א, אויסגאַבע אום; תנח"ב בשלה כב; י"ש בשלה רנח; רש"י בראשית טו, כא.

ו) מר"י בשלה זייט ג, א; מ"א בשלה טו, כא; רש"י שמות טו, כא; י"ש בשלה רנח; ש"ט בשלה טו, ענדע כא; ל"ט בשלה טו, כא.

ח) זעט: די פאַרגעהענדיגע פראַגע; ספרי בהעלותך, פיסקא פז און הערה ג, און פיסקא פט; מ"א בהעלותך יא, ה; רש"י יומא עה, א, אונטער דעם וואָרט הללו.

ט) י"ר בהעלותך יג, ב [פסיקתא].

ו) מר"י בשלה זייט מט, ב; מר"ש זייט 77; י"ש בשלה רס; ש"ט בשלה טו, זייט 242.

זעט אומעטום ווער סע זאָגט וואָס.

א) שמות טו, יט.

ב) שמות טו, כ.

ג) מר"י בשלה זייטן מט, ב און ג, ב;

ש"ר כה, י; י"ש בשלה ענדע רס; ל"ט בשלה טו, כ און כו.

ד) מר"ש זייט 78; יונתן שמות טו, כ;

תדא"ר פרק יח, זייט 180; סא"ר זייט 107;

פרי"א פרק מח; ש"ר א, כט און כה, י;

תנח"ב שמות י און תצוה יא [יב]; תנח"ב

האָנט צו נעמען מן, האָט זיין האָנט אָן גענומען גאָר נישט, ו). און דער מן וואָס יעדער איד האָט געקליבן, האָט דאָך גע־ דעקט בלויז זיין אייגענעם בעדאַרף, גע־ ברױך. וואָס זשע האָט יתרו געעסן?

סע האָט גענידערט אַראָפּ מן ספּעציעל פאַר אים, אין קעגנזאָרט פון זעכציק מיריאַדן, זעקס הונדערט טויזנט אידן, ז).

ווי לאַנג האָבן די אידן געעסן דעם מן?

סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: פּערציק יאָר ווייניקער דרייסיק טעג, י).

משה'ס פּמירה, ח); פּערציק יאָר און פּערצן טעג, ט); פּערציק יאָר ווייניקער דרייסיק טעג, י).

ווען האָבן די אידן אויף געהערט צו עסן מן?

סע זיינען פאַראַן מעהרערע מיינונגען: מיט משה רבינו'ס פּמירה האָט דער מן אויף געהערט צו נידערן אַראָפּ, א); פּערציק טעג נאָך משה'ס פּמירה, ב); זיבעציק טעג נאָך משה'ס פּמירה, ג). נאָך דעם ווי יהושע און די אידן זיי-

וואָס איז געשען ווען אַ נישט איד האָט אויס געשטרעקט זיין האָנט צו נעמען אַ ביסל מן? די האָנט האָט אָן גענומען גאָר נישט, א).

ווען משה רבינו איז געגאַנגן אַרויף אויף דעם באָרג נעמען די לוחות, איז יהושע געגאַנגען מיט אים. ער האָט גע־ וואַרט אונטן ביי דעם באָרג, ביז משה איז געקומען אַרונטער מיט די לוחות, ב).

וואו זשע האָט יהושע גענומען מן? דער מן האָט גענידערט אַראָפּ אויף זיינע מלבושים, קליידער, דאַרט וואו ער איז געווען, און ער האָט געעסן, ג).

ווען יתרו איז געקומען צו משה'ן אידן דער מדבר, וואו האָט ער גענומען מן. די אידן האָבן דאָך געקליבן מן פאַר זון אויף גאַנג, ד). מיט דעם אויף גאַנג פון דער זון איז דאָך דער איבער געבליבע־ נער מן צעגאַנגען, ח). און אפילו ווען סע וואַלט נאָך געווען געליגן מן אויף דער ערד. ווייסן מיר דאָך אַז ווען אַ נישט איד האָט אויס געשטרעקט די

ז) ספרי האזינו, פסקא שיג; י"ש האזינו תתקמג.

ז) שו"ט עה, ד; יל"ה עה, כה.

ח) מר"י בשלח, זייט נא, ב; מר"ש זייט

80, און זעט דאָרט וועגן פּערצן יאָר. פאַר־ גלייכט מיט: תנח. בא ט; י"ש יהושע טו;

מה"גב, זייט 180; ל"ט בשלח טו, לה.

ט) ש"ט בשלח טו, יט, זייט 243, און

פאַרגלייכט דאָרט מיט זייט 246.

י) קידושין לה, א.

יא) תוספתא סוטה פרק יא, 2; מר"י

בשלח, זייט נא, ב; י"ש בשלח רסא; רש"י

שמות טו, לה.

ב) מר"י בשלח נא, ב; מר"ש זייט 80;

מה"גב, זייט 180; י"ש יהושע טו; ל"ט

בשלח, טו, לה.

ג) מה"גב, זייט 180.

א) אין ספרי האזינו פסקא שיג, אויס־ גאַבע אום איז די ווערסיע "פורש ידו לקבל". אין י"ש האזינו תתקמג איז די גירסא "פושט ידו לקמוץ".

ב) שמות לב, פסוקים טו—כ, א"ע דאָרט פסוק יז.

ג) מר"י בשלח, זייט מט, ב; יומא עה, א, ערשטע שורה, און רש"י דאָרט, און רש"י שמות כד, יג, זעט: י"ש בשלח ענדע רס; שו"ט עה, ד; יל"ה עה, כב.

ד) זעט: שמות טו, כא און יונתן דאָרט; מר"י בשלח, זייט ג, א; ברכות כו, א; מ"א בשלח טו, יד; שו"ט עה, ד; יל"ה עה, כה; ש"ט בשלח טו, כא, זייט 243; ל"ט בשלח טו, כא.

ה) בשלח טו, כא און זעט: רש"י דאָרט; תנח"ב בשלח כא.

דער מן האָט געהאַט די טעמים פון אַלע מינים עסנוואַרגן, אַ חוץ פון די פינעף מינים, (ח). נו, וואָס איז מכוּח גע- טראַנקען. זיי האָבן דאָך געהאַט בלוז „מרים'ס ברונעם", וועלאַכער האָט באַ- גלייט זיי אין דער מדבר אין מרים'ס זכות, (ט). וואָס זשע האָבן זיי געטון ווען סע האָט פאַרגליסם זיך זיי אַ גלאַז טיי, אַ טאַסע [טעפּל] קאַווע, אַ גלאַז וויין, צי גאָר אַ גלעזעלע שנאַפּס, בראַנמ? פונקט ווי דער מן האָט געהאַט די טעמים פון אַלע מינים עסנוואַרגן. אזוי האָט אויך דער ברונעס געהאַט די טע- מים פון אַלערלעי סאַרטן געטראַנקען, (י). אַנב, דער ברונעס פלעגט בריינגען אַרויף אויך פאַרשידענע גרינצייג, זע- נעס, ביימער, (א).

נען גענאַנגען אַריבער דעם טייך ירדן, האָט יהושע מל געווען די אידן. וואָרן די אַלע וועלאַכע זייגען געוואָרן געבאַרן אין דער מדבר, זייגען נישט געוואָרן גע- מל'ט. זיי האָבן גערומט אין גלגל. זיי האָבן געפייערט, געפראַוועט דעם סדר אין ערבנות יריחו. זיי האָבן געעסן פון דער תבואה פון דעם לאַנד. און דער מן האָט אויף געהערט, (ד). פיפצן טעג אין ניסן, (ה).

איז אמת אַז די אידן האָבן מקריב גע- ווען פון דעם מן צו דער עבודה זרה? סע איז פאַראַן אַזאַ מיינונג, (ז). סע איז פאַראַן אויך אַ מיינונג אַז די אידן האָבן געפירט מיט זיך אַן אַפגאַט וועלאַכן מיכה האָט געמאַכט, (ז).

דער קרוג מיט דעם מן

פאַר אַ מאַטעריאַל איז געווען דער קרוג? פון חרם [חרש], פון ערה, ליים, קלעי. סע איז פאַראַן אַ מיינונג — פון גלאַז, (ג).

בלשה האָט געהייסן אהרן'ען שמעלן אַוועק אַ „צנצנת", אַ קרוג מיט מן, פאַר אַ היטונג אויף אייערע דורות, (ב). פון וואָס

זעט זייט 354, נאָטע ו.
 (ח) זעט זייט 374, נאָטע ז.
 (ט) מגי'ת מאמר האחרון; רש"י שבת לה, א, אונטער דעם וואָרט כמין; רש"י פסחים נד, א, אויבן, אונטער דעם וואָרט באר; רש"י און רבינו יונה, אבות, פרק ה, משנה ו.
 זעט: כלאים פרק ט, הלכה ד; ירוש. סוטה פרק א, הלכה ט; ירוש. כתובות פרק יב, הלכה ג; תוספתא סוטה פרק יא; סע"ר פרק י; תענית ט, א; מר"י בשלח ג זייט נא, ב אויסגאַבע אום; ספרי נצבים, פיסקא שה- ויק"ר כו, א; במ"ר א, ב און יג, כ.
 (י) מר"י יתרו זייט נח, ב; י"ש יתרו ענדע רסח; ש"ט יתרו, יח, ט.
 (א) ש"י"ר ד, יב, ג. זעט דאָרט נאָך אַ מיינונג. פאַרגלייכט מיט די ווערסיעס אין במ"ר יט, כה סימן ט און כו, און חוקת כ. (ב) שמות טו, לג.
 (ג) מר"י בשלח, זייט נא, א. און זעט

ד) זעט יהושע קאפיטל ה, פסוקים א—יג; רש"י, רלב"ג, רד"ק פסוקים יא, יב.
 (ה) זעט יהושע ה, פסוקים עא, יב; בחיי בשלח טו, לה.
 (ו) ש"ר מא, א; במ"ר ז, ט; תנח. ראה טו; שו"ט ג, ג; יל"ה ג, ה; י"ש שופטים עד.
 (ז) פאַרגלייכט די פאַרשידענע ווערסיעס אין: אר"ג נוסחא א פרק לד; ירושלמי סוכה פרק ד, ענדע הלכה ג; מר"י בא, זייט טו, א, אויסגאַבע אום; ספרי בהעלותך, פיסקא פד, אויסגאַבע אום; רש"י סנהדרין קג, ב אונטער דעם וואָרט ועל דבר זה; ש"ר טו, כו; כד, א און מא, א; פר"כ פיסקא יא, זייט צט, א; תנח. תשא יד און ראה טו; שו"ט קא, ב; י"ש בשלח רנד, שופטים עד, זכריה תקעו און תהלים תתנה.
 זעט סנה. קג, ב אונטן, און רש"י אונטער דעם וואָרט פתו; קד, א און רש"י אונטער דעם וואָרט ממוכה; י"ש שופטים אנהייב עב.

בעהאלטן עם מיט די אנדערע כלים פון דעם משכן, ז).

און דאָס קריגל איז פון די זאכן וועלעך-כע אליהו הנביא ז"ל וועט אויף שטעלן פאר די אידן, ח).

און סע איז פאראן א רמז אן אנדייט וועגן דעם אין דער תורה. ווען משה האָט געהייסן אהרן'ען בעהאלטן א קרוג מיט מן, פאר א הימנונג אויף אייערע דורות, האָט ער געזאָגט אים, "למען יראו את הלחם", ט) כדי זיי זאלן זען דאָס ברויט... די ערשטע אותיות פון די דאָזיגע פיר ווערטער מאַכן, "אליהו"; נעמלאַך אז סע וועט ווערן אַפּ געהיט ביו אליהו הנביא זכור לטוב וועט קומען, י).

אגב, סע זיינען פאראן מקורים [מקור-רות] קוועלעס וועלעכע רעכענען אויס די בעהאלטענע זאכן, און דער קרוג מיט דעם מן ווערט נישט גערעכנט צווישן זיי. זעט נאָטע א).

ז) מר"י בשלח, זייט נא, ב; רש"י בשלח טו, לב; י"ש בשלח טו, זייט 245; מ"א, דומ"ה, ל"ט, בחיי בשלח טו, לג.

ז) זעט און פארגלייכט: אר"ג נוסחא א, פרק מא, זייט 33; תוספתא יומא [יום הכי-פורים] פרק [ב] ג, 7, זייט 186 און סוטה אנהייב פרק יג, זייט 318; ירושלמי שקלים פרק ה, הלכה א; ירושלמי סוטה פרק ה, הלכה ג; שקלים טו, א; יומא נב, ב; הוריות יב, א ערשטע צוויי שורות; כריתות ה, ב; תנח. בשלח כא; ש"ה זייט 213; ש"ט בשלח זייטן 245-246; י"ש תשא שפח און דברי הימים ב' תתתפ"ה; מה"גב, זייט 179; בחיי און ל"ט בשלח טו, לב; רמב"מ הבחירה פרק ד, הלכה א; כלי יקר שמות טו, לג.

ח) מר"י בשלח זייט נא, ב; פרה"ק ג, קב; י"ש בשלח רסא. זעט מה"גא' ה, ד, זייט 126; כלי יקר שמות טו, לג.

ט) שמות טו, לב.

י) בעה"ט שמות טו, לב.

יא) יומא כא, ב; תנח. ענדע בהעלותך;

די תורה זאָגט צנצנת ווייל צונן ומצנן, ווייל ערד, ליים איז קיל, און סע קילט דעם אינהאלט, ד).

ו)אז איז אַהין געקומען דער קרוג מיט דעם מן?

ווען ירמיהו הנביא האָט געפרעגט די אידן פאר וואָס זיי לערנען נישט תורה, האָבן זיי געענטפערט אים: מיט וואָס וועלן מיר שפייזן אונז? אין יענער שעה האָט ירמיהו גענומען אַרויס דאָס קריגל מיט דעם מן. ער האָט געוויזן עס זיי און געזאָגט: זעט דעם אייבערשטנס וואָרט. "בין איך דען געווען אַ מדבר צו די אידן"? (! ה). אייערע אור עלטערן האָבן געלערנט תורה, זעט מיט וואָס דער אייבערשטער האָט געשפייזט זיי. דאָס זעלבע איר, אויב איר וועט לערנען תורה, וועט דער הייליגער ברוך הוא שפייזן אייך, ו).

חלקיה הכהן [יאשיהו המלך] האָט

דאָרט הערה כ; מר"ש זייט 80; י"ש בשלח רסא; ש"ט בשלח טו, לג, זייט 245; מ"א, דומ"ה, ל"ט, בחיי בשלח טו, לג.

רש"י שמות טו, לג זאָגט "חרס [ערד, ליים, קלעי] כתרומו". ווען רש"י זאָגט כתרומו מיינט עס געוויינליך תרגום אונקלוס. אין מיין אונקלוס שטעהט נישט, אָז סע איז געווען פון ערד. אין אברהם ברלינר'ס עדיציע פון רש"י איז צו געשטעלט דאָס וואָרט "כמשמעו". איז כדאי צו באַמערקן אָז יונתן בן עוזיאל טייטשט "צלוחית דפחר", אַ קריגל פון ערד. אָז חרש מיינט ערד, קלעי, זעט: ויקרא ה, כא; יד, נ און תרגום יונתן בן עוזיאל דאָרט; תהלים כב, טו און דעם תרגום דאָרט; איוב ב, ה, און אין נאָך ערטער.

די פשיטא שמות ו זעצט איבער מיט "קסטא" וואָס מיינט אַ קעסטל, אַ שאַכטל. זעט על התרגום הירושלמי לג, הערה כג פון הגאון ר' חיים העליר ז"ל.

ד) זעט אר"ג נוסחא א, פרק מא און די קוועלעס צו נאָטע ב.

ה) ירמיהו ב, לא.

והמטה, און דער שטעקן

פֿון וואָס פֿאַר אַ מאַטעריאַל איז געווען דער שטעקן?

סע זיינען פֿאַרצן מעהרערע מיינונגען: ער איז געווען פֿון אַ טייערן, קאַסמ-ליכן שטיין וועלאַכער ווערט באַצייכנט פֿאַרשידן אַרטיק, אין אונזער אַלמן אַוצר, נעמלאַך מיט:

פֿפיר שטיין, ד; ;

פֿנפֿרונז, ה; ;

פֿמפֿירינז, ו; ;

פֿנפֿירינז, ז; ;

פֿירער געמיינט אַן דאָס מאַכט ביזום השני. איז דאָס אַלזאָ אַ טעות. און סע לייגט זיך אויף דעם שכל. הראיה, אָנהייב פֿרק יט רעכנט ער דעם שטעקן צווישן די זאַכן וועלאַכע זיינען געוואָרן בעשאַפֿן בין השמשות.

אין אַן אַנדער מקור, ווידער, ווערן משה רבינו'ס שטעקן „השמיר“ און דאָס ווערימל גישט גערעכנט צווישן די צען זאַכן. אויף זייער אַרט ווערן גערעכנט משה רבינו'ס קבר און די הייל אין וועלאַכער סע זיינען געשטאַ-נען משה רבינו און אליהו הנביא.

לויט נאָך אַ מיינונג דאַרט זיינען אויך „אור“ [פֿיער], און „פרד“ מויל איזל געוואָרן בעשאַפֿן ערב שבת. זעט פֿסחים נד, א און זעט דאַרט די פֿאַרשידענע מיינונגען וועגן „אור“. און פֿאַרגלייכט דאַרט ענדע זייט מיט אַ צוויי-טער ווערסיע וועלאַכע רעכנט אויך: אהרן הכהן'ס שטעקן מיט די מאַנדלען און בלומען, און אדם הראשון'ס קליידונג.

ד) ספר הישר, שמות, זייט 202, אונטן; תרגום יונתן ד, כ; י"ש שמות קסח; ש"ט שמות ד, יז; שה"ק זייט כג.

ה) דב"ה, חדר ב', זייט 7.

ו) מר"א יד, זייט 264; תנח. וירא ט, אין זעט י"ש שמות רסא.

ז) מר"י בשלח נב, ב, אויסגאַבע אום; תנח"ב וארא יג און תזריע י; זהר ענדע ספר שמות, תוספות רעב, א; בחיי בשלח יו, ה.

והמטה, און דער שטעקן, משה רבינו'ס שטעקן מיט וועלאַכן ער האָט געטון די ווינדערס, און גישט אהרן הכהן'ס שטעקן, איז אויך פֿון די צען זאַכן, וועלאַכע זיינען געוואָרן בעשאַפֿן פֿריי-טיק פֿאַרנאַכט, ב).

לויט אַן אַנדער מיינונג איז דער שטעקן געוואָרן בעשאַפֿן דעם צווייטן טאַג פֿון דעם וועלט בעשאַפֿן. אַכט זאַכן זיינען געוואָרן בעשאַפֿן דעם צווייטן טאַג: דער [מרים'ס] ברונעס, דער מן, דער שטעקן, דער רעגן בויגן, דער כתב, דער מכתב, אדם הראשון'ס העמדל, די מזי-קין, ג).

במ"ר טו, י; שי"ר ה, פסוק ט, ג; י"ש חגי תקסו.

זעט ירושלמי תענית פֿרק ב, הלכה א וועגן די פינעף זאַכן וועלאַכע דער ערשטער בית המקדש האָט געהאַט מעהר פֿון דעם צווייטן. ב) רש"י אבות פֿרק ה, משנה ו, און זעט רבינו יונה דאַרט.

פֿאַרגלייכט: אר"ב נוסחא ב, פֿרק לז; פֿרה"ק זייט 85; פֿר"א פֿרק יט; מת"נ זייט 219; זהר שמות תוספות זייט 543; זהר חדש בשלח כו, ד; תרגום יונתן שמות ב, כא און יד, כא; במדבר כב, כח; י"ש בשלח רסא; ב"ה א, 7; מה"גא' זייטן 173, 59; שה"ק זייט כג. אין: פֿסחים נד, א [צוויי מאַל]; ספרי הברכה פֿיסקא שנה; מדרש מעשה תורה אין בית המדרש חדר ב', עדיציע יעללינעק, זייט 100; י"ש ברכה אָנהייב תתקסב; ל"ט ברא-שית ב, ג און בשלח לג ווערט דער שטעקן גישט גערעכנט צווישן די זאַכן וועלאַכע זיינען געוואָרן בעשאַפֿן אין דער אָונט דעמערונג פֿון דעם זעקסטן טאַג פֿון דעם וועלט בעשאַפֿן. אין פֿסחים נד, א לעצטע שורה ווערט גע-רעכנט אהרן הכהן'ס שטעקן.

ג) פֿר"א פֿרק ג.

דער רד"ל ז"ל באַמערקט דאַרט: סע איז געשטאַנען „ביה"ש" וואָס מיינט בין השמשות. און אזוי ווי דאַרט רעד זיך פֿריער פֿון יום ראשון, פֿון דעם ערשטן טאַג. האָט דער קאַ-

משה האָט געגיבן אַ קוק אויף דעם שטעקן. ער האָט געזען וועלעכע מכה ער דאַרף ברײַנגן. און ער האָט געבראַכט זי, ח);

שם המפורש, און דצ"ך, עד"ש, באח"ב, די ערשטע אר- תיות פון די צען מכות מיט וועלעכע מצרים איז געוואָרן געשלאָגן, ט);

שם המפורש, דצ"ך [דצ"ב], עד"ש, באח"ב, אברהם, יצחק, יעקב, שרה, רבקה, רחל, לאה, בלהה, וילפח (די זעקס מוטערס), י) און יעקב אבינו'ס צוועלף שבטים, א).

וואו האָט משה רבינו גענומען דעם שטעקן?

ער איז געוואָרן געגיבן אדם הרא- שו"ען. זינט דענצמאל האָט דער שטעקן געוואַנדערט ווי דאָס אידישע פּאַלק. אדם האָט איבער געגיבן אים חנוך'ן. חנוך האָט איבער געגיבן אים נח'ן. נח האָט איבער געגיבן אים שם'ן. שם האָט אר- בער געגיבן אים אברהם אבינו, אברהם יצחק'ן, יצחק יעקב'ן, יעקב יוסף'ן, ב).

ו, ט; י"ש שמות קסח; השכם ב, ב; דב"ה זייט 7; שה"ק זייט כג. ז) מר"א יד, זייט 264; ש"ר ה, ו און ח, ג; תנח. וירא ט און תזריע ח; תנח"ב וארא ענדע ח און תזריע י; מה"גב, זייט 37, 38; ל"ט וארא ז, יז; מדה זייט 92; י"ר וארא כ, א—ב.

אין: פרי"א פרק מ; ש"ט שמות ד, יז שטעהט בלויז אַז אויף דעם שטעקן זיינען געווען „אותות“.

ח) תנח. תזריע ח; י"ר וארא כ, א. ט) וישע, זייט 42, און זעט פרי"א פרק מב. זעט מיינע ביכער: „משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“; „מאַזעס אים ליכטע דער אגדה“ [אין דייטש] זייט 75.

י) פרי"כ ז, ב אויסגאַבע אום; א"ר א, יב. א) זעט תרגום יונתן שמות יד, כא. ב) זעט: פרי"א פרק מ; וישע מב; השכם

מפירין, ח); ספירנון, ט); ספירנון, י); ספירנון, א); ספירנון, ב). פון האַלק, ג); פון דעם עץ הדעת.

און נאָך משה'ס טון תשובה פאַר זיין שלאָגן, אויף דעם אַרט פון צו רעדן צו, דעם פעלז, ער זאָל גיבן וואַסער, איז געוואָרן געגיבן אים אַ שטעקן פון דעם עץ החיים, ד) פון דעם בוים פון לעבן. וויפל האָט געוואויגן דער שטעקן? פערציק סאה, ח).

ווי האָט דער שטעקן אויס געזען? סע זיינען פאַראַן פאַרשידענע מיינונג- גען. סע איז געווען אויס געקריצט אויף אים:

שם המפורש, מעטראָגראַמאַטאָן, דעם אייבערשטנס נאַמען וועלעכען מע טאָר נישט אַרויס רעדן, ו). לויט אַן אַנדער מיינונג: עשר מכות, ז) די צען מכות מיט ווער- לאַכע די מצריים זיינען געוואָרן געשלאָגן.

ח) מה"גב, זייט 38. ט) זהר חדש בשלח כו, ד, פון אַן אום בעקאַנטן מדרש.

י) ש"ר ח, ג; רש"י שמות יו, ז; י"ר בשלח מ, א, און וארא כ, א, לעצטע שורה. א) תנח. בשלח כא.

ב) והזהיר בשלח מב. ג) זהר ענדע ספר שמות, זייט רעב, א; זהר חדש בשלח כו, ד; י"ר בשלח מ, א. ד) י"ר חוקת לה, ב.

ה) ש"ר ח, ג; תנח. וירא ט און תזריע ח; תנח"ב וארא ענדע ח און תזריע י; תרגום יונתן שמות ד, כ און דברים לה, יב; י"ר וארא כ, א לעצטע שורה; ש"ט שמות ד, יז און וארא ז, ט; והזהיר בשלח 42.

ו) תרגום יונתן שמות ב, כא און ד, כ, און זעט דאָרט יד, כא; פרי"כ זייט קמ, א; ספר הישר שמות; ש"ט שמות ד, יז און וארא

וואו איז אהין געקומען דער שמעקן?
 ער איז געווארן בעהאלטן אין אוהל
 מועד ביו ירמיה הנביא'ס צייטן. אין
 ירמיה'ס צייטן איז ער געווארן פאר-
 בארגן, פארהוילן פון די אויגן פון יעדער
 לעבעדיק בעשאפעניש אין איינעם מיט
 דעם ארון הקודש און די הייליגע כלים, ז).

ווייסט מען איינצלהייטן וועגן דעם
 יא:

פרייטיק פאר נאכט, ווען דער בעשא-
 פער האט פארענדיקט דעם וועלט בע-
 שאף, האט ער בעשאפן צען זאכן. איינע
 פון די צען זאכן איז דער שמעקן, ח) מיט
 וועלאכן משה רבינו האט געשפאלטן דעם
 ים, נאך די אידנס פארלאזן דאס לאנד
 מצרים.

דער דאזיקער שמעקן איז געווען פון
 ספיר, ט) שמיין, וואס איז געוואלדיק
 הארט. דאס איז, אייגענטלאך, דאס זעל-
 בע מאטעריאל פון וועלאכן די לוחות, י)
 וועלאכע דער אייבערשטער האט געגיבן
 משה רבינו, זיינען געמאכט. געוואויגן
 האט דער דאזיקער שמעקן ניט ווייני-
 גער פון פערציק סאה, א). אט דאס

נאך יוסף'ס פטירה איז זיין גאנץ
 פארמעג מיט דעם שמעקן געווארן אי-
 בער געפירט אין פרעה'ס פאלאץ אריין.
 ווען יתרו, איינער פון פרעה'ס עצה
 גיבערס, איז אנטלאפן פון מצרים האט
 ער מיט גענומען דעם שמעקן, ג).
 יתרו האט געשמעקט אריין אים אין
 דער ערד אין זיין גארטן, און קיינער
 [קיין איינער] האט געקאנט ארום רייסן
 אים, ד).

יתרו האט געלאזט וויסן אז ווער סע
 וועט ארום רייסן דעם שמעקן, דעם וועט
 ער גיבן זיין טאכטער צפורה פאר א
 ווייב. זיינען געקומען אלע קעניגס,
 פרינצן און גלאט גרויסע העלדן, און
 האבן פארמאסטן זיך צו ארום רייסן
 אים. אבער ווער נאר סע איז צוגעקומען
 נאענט צו דעם שמעקן, איז ער געווארן
 פארשונגען פון דער ערד. משה האט
 ארום געריסן אים, ה).

מיט דעם דאזיקן שמעקן האט משה
 רבינו געשפאלטן דעם ים סוף, געשלאגן
 דעם פעלז פון וועלאכן סע האט גע-
 שפרודלט ארום וואסער, אפ געשוואכט
 עמלק'ן מיט זיין פאלק, ו).

ז) ש"ט שמות ד, יו.
 ז) ש"ט שמות ד, יו. דער בעל המדרש
 בעט דארט: "הקדוש ברוך הוא יוכני לראותם,
 בהעלותו את עיר הקודש על ראש שמחת".
 בעט איך הקטן, אהרן ב"ר משה ובראנצי
 נבג"מ, אויך אזוי, אמן, כן יהא רעוא.
 וועגן אהרן הכהן'ס שמעקן זעט במ"ר ענדע
 פרשה יח.
 ח) זעט זייט 379. נאטע ב.
 ט) סע זיינען פאראן פארשידענע נוסחאות,
 ווערסיעס: ספיר, ספירנון, ספירינון, ספיר-
 רינון, ספירין, ספירנון, ספירינון, ספירינון.
 זעט זייטן 380—379.
 י) זעט לוחות אנהייב באנד ג.
 א) ש"ר ח, ג; תנח. וירא ט, און תוריע
 ח; תנח"ב וירא ט און תוריע י; יוב"ע
 שמות ד, כ און דברים לד, יב; י"ר וירא כ,
 א לעצטע שורה.

ב, ב; ל"ט שמות ד, כ; דרש. שמות יג, ד;
 י"ר שמות ט, א.
 ג) ספר הישר פרשה שמות; סוטה יא, א;
 סנהדרין קו, א; י"ש שמות קסח; דב"ה זייט
 4; שה"ק כג.
 ד) פרי"א פרק מ. פארגלייכט: ספר הישר
 ענדע פרשה שמות; י"ש שמות קעג; שה"ק
 זייט כג; השכם ב, ב. זעט י"ר שמות ט, א.
 ה) זעט: דב"ה 7; ספר הישר ענדע פרשה
 שמות; שה"ק כג.
 "משה רבינו'ס לעבן און שאפונג", קאפיטל
 "דער שמעקן", זייטן עה—פא;
 "מאזעס אים ליכטע דער אגדה", זייטן
 75—78 [אין דייטש].
 לויט י"ש שמות אנהייב קסח האט משה
 מיט גענומען דעם שמעקן, ווען ער איז אנט-
 לאפן פון מצרים קיין מדין.

דער שמעקן איז געווען איינער פון די צען ווינדערליכע זאכן וועלכע די וועלט האָט ווען עס איז געזען. כאָלד ווי דער בעשאַפּער האָט בעשאַפּן אדם הראשון'ען, און די מלאכים האָבן אַרײַן געפירט אים פרייטיק פאר נאָכט אין גן עדן, איז דער דאָזיקער שמעקן געוואָרן איבער געגיבן אים.

זינט דענצמאל האָט דער שמעקן גע-וואַנדערט פונקט ווי דאָס אידישע פּאַלץ. אדם הראשון האָט איבער געגיבן אים חנוך'ן. חנוך האָט איבער געגיבן אים נח'ן. שפּעיטער האָט נח איבער געגיבן אים זיין זון שם. שם האָט שפּעיטער איבער געגיבן אים אברהם'ן. אברהם אבינו האָט איבער געגיבן אים זיין זון יצחק'ן. און יצחק האָט שפּעיטער איבער געגיבן אים זיין זון יעקב'ן. מיט אַט דעם שמעקן איז יעקב געגאַנגען אַרײַ-בער דעם ירדן, ווען ער איז געצויגן קיין פּדן ארם.

יארן שפּעיטער, ווען סע האָט אױס געבראַכן דער הונגער אין דער גאַנצער וועלט, אױך אין דעם לאַנד כנען, און מצרים איז געווען דאָס איינציקע לאַנד אין וועלכען מע האָט געקאָנט קױפּן תבואה, האָט יעקב געשיקט אַהין זיינע זין צו קױפּן עסנוואַרג. יוסף, דער וויצע קעניג פון מצרים, האָט דערקענט זיינע ברידער, וועלכע האָבן פאַרקױפט אים פאַר אַ קנעכט. די ברידער, אַבער, האָבן נישט דערקענט אים. דאָס איז דערפאַר ווייל ווען ער איז געוואָרן אַוועק גענו-מען פון זיינע ברידער, האָבן זיי געהאַט בערד. אַבער ער האָט דענצמאל נאָך

דערקלערט טאַקע דעם סוד פאַר וואָס נישט יעדער מענטש האָט געקאָנט טראַגן, אַדער אױף הױבן אים.

אױף דעם שמעקן זיינען געווען אױס געקריצט דער שם המפורש [דער הימ-לישער נאָמען], (ב) די נעמען פון די דריי אבות, אברהם, יצחק און יעקב; פון די פיר אמהות, מוטערס, שרה, רבקה, רחל און לאה, ג; פון די צוועלף שבטים ראובן, שמעון, לוי, יהודה, ישש-כר, זבולון, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף און בנימין, ד) און אױך די צען ערשטע אותיות רצ"ך [רצ"ב], ער"ש, באח"ב פון די צען מכות:

דס, בלוט;

צפרדע, פראַשן, זשאַכעס;

כנים, לייו;

ערב, אַ געמיש פון אַלערליי פייגל און ווילדע חיות;

דבר, אַ מגפה, פּלאַג, אַ פעסט אױף אַלע בהמות;

שחין, פאַר, געשווירן;

ברד, האַגל, געמישט מיט פּױער;

ארבה, היישעריקן;

חושך, אַ געדיכט פינצטערניש;

מכת בכורות, דאָס אום ברײַנגען פון די צו ערשט געבאַרענע מצריים, מיט וועלכער מכה די מצריים זיינען געוואָרן געשלאָגן, ה).

די דאָזיקע צען אותיות האָבן טאַקע מרמו געווען, אַן געווינקן, אַז מיט דעם דאָזיקן שמעקן וועט משה ברײַנגען די צען מכות אױף מצרים.

און תּוּרײַע ח; תּנח"ב וּאָרָא ט און תּוּרײַע י; לײַט וּאָרָא יז; מדרשי תּוּרָה, זײַט 92; מה"גב' זײַטן 37, 38; י"ד וּאָרָא כ, א; ויּוּשַׁע זײַט 42. ג) יוּב"ע שְׁמוֹת יד, כא. ד) יוּב"ע שְׁמוֹת יד, כא. ה) י"ד וּאָרָא כ, א.

ב) ספּר הישר וּאָרָא, זײַט 202; מדרש השֶׁכֶם ב, ב; ד"ה 7; יוּב"ע שְׁמוֹת ב, כא, און במדבר ד, כ; פּר"כ קמ, א אויסגאַבע אום; י"ש שְׁמוֹת קסח; שְׁה"ק זײַט כ, ג ערשטע שוּרָה. פּאַרגלײַכט: פּר"א פּרָק מ; יוּב"ע שְׁמוֹת יד, כא; ש"ר ה, ו און ח, ג; תּנח. וּאָרָא ט

אלע עגיפטערס זיינען געריכטעט אויף דיר, דו זאלסט גיבן זיי אן עצה ווי אזוי צו אום בריינגען די אידן".

און דער קעניג פרעה האט געענט-פערט דארויף: „איצט זאגט איר ווי אזוי מיר וואלטן געקאנט דערגרייכן דעם דאזיקן ציל, ווי אזוי מען קאן פארטי-ליקן דאס פאלק ישראל".

האט איוב פון עוין אויף געשמעלט זיך און געזאגט:

„דיין באפעהל, אה קעניג, צו בע-לאסטן די אידן מיט שוועהרער ארבעט שטימט אויך מיט אונזער מיינונג. דער באפעהל זאל בלייבן טאקע אין קראפט, אבער צו דעם נאך זאל דער קעניג בא-פעהלן די באבעס, אז זיי זאלן טויטן יעדער ניי געבארן אינגעלע".

די דאזיקע עצה איז געווארן געפעלן שטארק דעם קעניג, און ער האט געטון אזוי. אבער די באבעס, שפרה און פועה, נעמלאך יוכבד און איר טאכטער מרים, האבן נישט אויס געפאלגט דעם בא-פעהל, זי. ווען דער קעניג איז געווארן געוואר פון דעם, האט ער געלאזט רופן זיי צו זיך. אבער ער האט באפרייט זיי נאך זיין אויס הערן זייערע טענות.

פינעף יאר שפעטער, הונדערט און דרייסיק יאר נאך די אידנס איין וואנדע-רונג קיין מצרים, האט פרעה גע'חלום'ט אז ער זיצט אויפן טראן, און סע שטעהט פאר אים אן אלטער מאן מיט א וואג אין דער האנט. דער אלטער מאן נעמט אלע עלטסטע, פירשטן און גרויסע לייט פון עגיפטן, מצרים, בינד זיי און לייגט זיי ארויף אויף איין וואג שאל. און אויף דער אנדערער וואג שאל לייגט ער ארויף א לעמעלע, און די וואג שאל מיט דעם לעמעלע וועגט איבער.

נישט געהאט א בארד. דערפאר האט ער יא דערקענט זיי, און זיי האבן נישט דערקענט אים, ה*).

נאך דעם ווי יוסף האט דערקענט זיך צו זיינע ברידער, האבן זיי געבראכט יעקב'ן קיין מצרים. אט דעמאלט האט יעקב מיט גענומען דעם שמעקן, און ער האט איבער געגיבן אים יוסף'ן.

ווען יוסף איז געשטארבן, און זיין גאנץ פארמעגן איז געווארן איבער גע-פירט אין פרעה'ס פאלאץ אריין, האט אויך דער שמעקן געפונען זיך צווישן דעם פארמעגן.

צווישן פרעה'ס עצה גיבערס און כי-שוף מאכערס האבן געפונען זיך אין יענער צייט דריי מענטשן, וועלאכע האבן פארנומען זעהר וויכטיגע שמעלעס, און זיי האבן געשפילט גאר וויכטיגע רע-לעס. דאס זיינען געווען: בלעם פון פתור, יתרו פון מדין און איוב פון עוין.

אין יענע טעג האבן די עגיפטערס, מצריים, געפייניקט שטארק די אידן. און ווען די מצריים האבן געזען, אז נישט געקוקט דארויף וואס מען האט ארויף געלעגט אויף די אידן אזא שוועהרע ארבעט, האלטן זיי דאך אין איין פאר-מעהרן זיך אין אן אויסער געוויינלא-כער מאס, זיינען זייערע פירערס אוועק צו דעם קעניג פרעה אין דעם הונ-דערט פינעף און צוואנציקסטן יאר נאך די אידנס איין וואנדערונג קיין מצרים, און זיי האבן געזאגט צו אים:

„מיר האבן געפאלגט דיין עצה צו פערשקלאפן די אידן. אבער וואס שוועה-רער מיר ארבעטן מיט זיי, אלץ גרע-סער ווערט זייער צאל. זע, דאס גאנצע לאנד איז דאך פול מיט אידן! איצט, אה, קעניג, זיי וויסן אז די אויגן פון

רש"י בראשית מב, ח.
ו) שמות א, טו ביז ענדע קאפיטל און רש"י
און די מפרשים דארט.

ה*) יבמות פה, א, לעצטע צוויי שורות;
כתובות כו, ב; בי"מ לט, ב; ב"ר צא, ז; מ"א
מקץ מב, ז; ש"ס מקץ מב, ח; י"ש מקץ מב;

דאָס גאַנצע לאַנד מצרים פון אונטער גאַנג אין די הונגער יארן. און טאַקע אַלס דאַנק פאַר דעם, האָט דיין עלטער זיידע געגיבן דאָס לאַנד גושן די העכ-רעערס, די אידן, זיי זאָלן באַזעצן זיך דאַרט. פאַרפאַלג זיי, אַלזאָ, נישט. אויב, אַבער, דו ווילסט נישט האָבן זיי ביי דיר אין לאַנד, איז לאָז זיי פאַרלאָזן פריי דאָס לאַנד. זאָלן זיי ציען אין דעם לאַנד כּנען, דאָס לאַנד פון זייערע אבות."

דערהערנדיק אָט די דאָזיקע ווערטער, האָט פרעה'ס גרים צאָרן צעברענט זיך אין אים. האָט יתרו געמאַכט קיינע לאַנגע שהיות, און ער האָט פאַרלאָזט דאָס לאַנד מצרים. ער האָט אום גע-קעהרט זיך אין זיין פאַטער לאַנד מדין. אַזוי ווי אַבער זיין האַרץ האָט געגליסט שטאַרק יוסף'ס שמעקן, האָט ער מיט גענומען אים מיט זיך.

זינט דערמאַלט האָט דער שמעקן גע-פונען זיך ביי יתרו'ן אין הויז. איין מאל האָט יתרו גענומען אים אין דער האַנט, איז אַרויס מיט אים אין גאַרטן אַריין, און ער האָט אַריין געשמעקט אים אין דער ערד אַריין. ער האָט נישט געקאַנט אַרויס רייסן אים צוריק. און ער האָט געזען ווי דער שמעקן הויבט אָן צו בליען.

דערווענדיק דאָס האָט יתרו געלאָזט וויסן באַלד, אַז ווער מע וועט באַווייזן צו אַרויס רייסן דעם שמעקן, דעם וועט ער גיבן זיין טאַכטער צפורה, די שענס-מע פון אַלע זיינע זיבן טעכטער, פאַר אַ ווייב. זיינען טאַקע אַלע מלכים, פרינצן, און גלאַט גרויסע העלדן גע-קומען און האָבן פאַרמאַסטן זיך צו אַרויס רייסן דעם שמעקן. אַבער ווער נאָר מע איז צו געקומען נאָענט צו אים, איז געוואָרן פאַרשלונגען פון דער ערד. ווען משה איז אַוועק פון עמיאָפּיע, נאָך דעם ווי ער איז געווען דאַרט קעניג

באַלד נאָך דעם ווי פרעה איז אויף געשטאַנען פון זיין שלאָף, האָט ער גע-שיקט רופן זיינע חכמים. ער האָט דער-צעהלט זיי דעם הלום און געפאַדערט אָן אויס טייטשונג, אַ באַשייד. האָט בל-עם, בעור'ס זון, אָן גערופן זיך, און ער האָט געזאָגט:

"דאָס בעדייט אַז מע וועט קומען אַ גרויסע צרה אויף דעם לאַנד מצרים. ביי די עכרים, העכרעערס, וועט ווערן גע-באַרן אָן אינגל, וואָס וועט רואינירן גאַנץ מצרים. ער וועט פאַרניכטן די איין וואוי-נערס. און די אידן וועט ער פירן אַרויס מיט אַ שטאַרקער האַנט."

"וואָס זשע זאָלן מיר טון", האָט פרעה געפרעגט אַ צעשראַקענער פון דער אויס טייטשונג. "אַלץ וואָס מיר האָבן געמוזן ביז איצט האָט נישט געטויגט. ווי זשע אַזוי קאָן מען בייקומען זיי? אדרבא, גיב אָן עצה."

האָט בלעם געענטפערט דאַרויף:

"רוף דייןע ביידע רוט גיבערס. לאַ-מיר הערן צו ערשט זייער מיינונג. נאָך דעם וועט רעדן דיין קנעכט". אויף דעם קעניגס רוף זיינען גע-קומען יתרו און אויב. ווען דער קעניג האָט געפרעגט יתרו'ן זיין מיינונג, האָט ער געענטפערט:

"אדוני קעניג, לאָז די אידן צורן. ווייל ווער עס לייגט אַרויף אַ האַנט אויף זיי, דער שנייד אָפּ נישט גוט. דו ווייסט דאָך מיט וואָס פאַר אַ מכות דער איד-שער אייבערשטער האָט געפייניקט די-נעם אָן עלטער זיידן, ווען ער האָט געוואָלט נעמען אַוועק שרה'ן, די פרוי פון זייער פאַטער אברהם. זע ווי זיי-ער פאַטער יעקב איז געוואָרן געראַ-טעוועט פון זיין ברודער עשו, און אויך פון זיין פעטער, אַנאָל, לבן. דיין זיידע פרעה האָט אפילו דערהויבן דעם עברי, דעם העכרעער יוסף צו דער העכסטער שמעלע, ווייל ער האָט געראַטעוועט

זעט אויך די דאזיקע מדבר, זאלט איר נישט מעהר בארויבן זיי. מיך האָט ער געשיקט אַלס רעמער. איך וועל העלפן די געקרויודעמע מיט דער הילף פון יענער מעכטיקער האַנט, וועלאַכע אויסוואַרפן זיינען נישט זוכה צו זען. איר וועט אָבער פילן זי, אויב איר טראַגט זיך נישט אָפּ פון דאָנען."

שפּעטער האָט ער פאַר געשלאָגן צפּו-רה"ן זי זאָל ווערן זיין ווייב.

דאָרויף האָט צפּורה געענטפּערט אים: „מיין פּאָטער האָט אַ כּוים אין גאַרמון. ער פרובירט אויס מיט אים די יעניגע וועלאַכע ווילן חתונה האָבן מיט זיינע מעכטער. אָבער ווער סע געהט צו נאָ-ענט צום כּוים, ווערט פאַרצעהרט פון אים."

נאָך דעם ווי יתרו האָט בעפרייט משה'ן פון טערמע, איז משה אַריין אין גאַרמון, און ער האָט כּאלד צוריק גע-קעהרט זיך מיט דעם שמעקן אין דער האַנט.

און מיט דעם דאָזיקן שמעקן האָט משה געטון גרויסע ווינדערס. ווען ער און אהרן זיינען געקומען צו פרעה'ן, און זיי האָבן נישט געקאָנט אַריין. ווייל כּיי דעם טויער זיינען געשטאַנען צוויי לייבן, און זיי האָבן אַריין געלאָזט קיי-נעם אַ חוץ די יעניגע וועלאַכע האָבן געוויסט וואָס צו טון. האָט משה אויף געהויבן דעם שמעקן איבער די לייבן. זיי זיינען געוואָרן אזוי פריינדליך, אַז זיי האָבן נאָך באַגלייט משה'ן און אהר-ר'ען אין פּאַלאַץ אַריין. און אויך דאָרט האָט דער שמעקן געטון גרויסע ווינ-דערס פאַר די אויגן פון פרעהן און זיינע האַרן.

נאָך דעם ווי די אידן זיינען אַרויס פון מצרים, וואו זיי זיינען געווען פּער-שקלאַפּט צוויי הונדערט און צען יאָרן, און די מצריים האָט באַנג געטון, וואָס זיי האָבן אַרויס געלאָזט די קנעכט, האָבן

פּערציק יאָר, זי און ער איז געקומען קיין מדין. האָט ער אַנידער געזעצט זיך ביי דעם ברונעם ווי אונזערע אבות פלעגן עס טון.

זיינען געקומען יתרו'ס זיבן מעכטער צו דעם ברונעם, צו אַן טרינקען זייערע שאַף. יתרו, מדין'ס גייסטליכער, האָט געמוזט שיקן זיינע אייגענע מעכטער צו פּאַשן זיינע שאַף, ווייל נאָך דעם ווי ער האָט איבער צייגט זיך אין דער נישטי-קייט פון דעם געצנדינסט, האָט ער אויף געניבן זיין אַמט אַלס גייסטליכער. האָט מען אַריין געלייגט אים אין חרם, און פאַרבאָטן אַלעמען צו העלפן אים. די אַנ-דערע פּאַסטעכאַר האָבן, אָבער, נישט צו געלאָזט יתרו'ס מעכטער צו דעם בר-נעם. זיי האָבן אַפילו געוואַלט פאַר גע-וואַלטיקן זיי, און האָבן אַריין געוואַרפן זיי אין ברונעם אַריין. אָבער דער עגיפּ-טיש געקליידעטער משה האָט אַרויס גע-צויגן זיי פון דעם ברונעם. ער האָט אַן געטרינקען זייערע שאַף. און ער האָט געווענד זיך צו די פּאַסטעכאַר, און גע-זאָגט צו זיי:

„ווי לאַנג נאָך ווילט איר פאַרזעצן דאָס דאָזיקע גאָן רעכט? שעהמט איר זיך נישט צו לאָזן פּוילענצן אזוי אייערע הענט און פלייצעס? איר זעט בלויז אויס ווי מענער, אָבער אין דער ווירקלאַכקייט זענט איר עס גאַר נישט. אַט די דאָזיקע פּרויען טוען זייער אַרבעט ווי מענער. אָבער איר יונגען, איר זענט שוואַך ווי פּרויען. וואָס? איר ווילט נישט געהן? איר ווילט נישט איבער וואַרמן די צו-ערשמע געקומענע, וועמען דאָס וואַסער געהערט? נישט גענוג וואָס איר העלפט זיי נישט, ווילט איר נאָך באַרויבן זיי! אָבער ביי דעם אַלזעענדיקן, וועלאַכער

(ז) זעט: ספר הישר; דברי הימים למשה רבינו, זייט 7; י"ש שמות קסח; מייך בוך מאַזעס אים ליכטע דער אגדה" [אין דייטש].

שאַפן אין דעם דריטן טאָג פון דער וועלט בעשאַפונג, און דו [דער מענטש] ביזט געוואָרן בעשאַפן ערשט דעם זעקסטן טאָג."

ווען משה רבינו האָט מודיע געווען דאָס דעם אייבערשטן, האָט ער געזאָגט צו אים: „אַז אַ קנעכט פּאַלגט נישט דעם בעל הבית, וואָס טוט מען מיט אים?"

„מע שלאָגט אים מיט אַ שמעקן", האָט משה געענטפערט.

האָט דער אייבערשטער געזאָגט צו משה'ן: „אויך דו הייב אויף דיין שמעקן און שמרעק אים אים איבער דעם ים און שפּאַלט אים". האָט משה געטון אזוי, און דער ים האָט געשפּאַלטן זיך. אין אַ צייט אַרום, ווען עמלק איז בעפּאַלן די אידן, האָט משה געבעטן דעם אייבערשטן און געזאָגט: „האַר פון דער וועלט, מיט דעם דאָזיקן שמעקן האָסט דו אַרויס געפירט די אידן פון מצרים. מיט דעם דאָזיקן שמעקן האָסט דו געשפּאַלטן דעם ים סוף פאַר זיי, און האָסט געטון מיט אים פאַרשידענע אַנג-דערע נסים. טו זשע אויך איצט נסים מיט דעם דאָזיקן שמעקן."

און ווען סע איז געקומען די צייט אַז משה רבינו זאָל נפטר ווערן, און דער רשע סמאל האָט אַנידער געשמעלט זיך פאַר משה'ן, און האָט געצויגן אַרויס די שווערד פון איר שייד, איז משה געוואָרן שטאַרק ביז אויף אים. ער האָט געכאַפט דעם שמעקן און דער-לאַנגט אים אַזוי, אַז דער מלאַך המות איז אַנטלאָפן. משה איז נאָך געלאָפן אים, און ער האָט געמאַכט אים בלינד. נאָך משה רבינו'ס פטירה איז דער שמעקן איבער געאַנגען פון איין מלך צו דעם אַנדערן. אין דער צייט ווען שאול האָט געקיינט איבער די אידן, איז דוד המלך באַזעסן דעם שמעקן. און אַט מיט דעם שמעקן איז ער גע-

זיי באַשלאָסן צו נאָך יאָגן זיי. אַן אַר-מע פון זיבן הונדערט טויזנט מאַן אונ-טער דער פירערשאַפט פון די גרעסטע גענעראַלן, האָבן נאָך געיאָגט די נאָר וואָס באַפרייטע אידן. נאָך דעם ווי די אידן האָבן פאַרניכט זיי אין דער שלאַכט, האָט פרעה געשיקט אַן אַרמע פון אַ גאַנצן מיליאָן זעלנערס, און זיי האָבן דער יאָגט די אידן ביי דעם ים סוף.

די לאַגע פון די אידן איז געווען קרימיש. פון פאַרנט איז דער ים. פון הינטן געפינט זיך די מעכטיקע עגיפּט-טישע אַרמע. אין דער ריכטונג פון דער מדבר געפינען זיך ווילדע היות. און דאָס פּאַלק אַליין איז אויך ניט אייניק. בעת די שבטים ראובן, שמעון און ישש-כר ווילן שפּרינגען אין ים אַרין אים מורא פאַר די מצריים, ווילן די שבטים זבולון, בנימין און נפתלי ציען צוריק מיט די עגיפּטערס. די שבטים יהודה, דן און יוסף ווילן פירן מלחמה. און די שבטים לוי, גד און אשר ווילן צעטומ-לען דעם שונא דורך קולות און ליאַרמס.

אין אַט יענער קריטישער שעה וועגן-דעט משה זיך צו דעם אַלמעכטיקן און פרעגט אים וואָס ער זאָל טון, און ער ענטפערט אים: „נעם דעם שמעקן וואָס איך האָב געגיבן דיר, געה צום ים אין מיין שליחות און זאָג אים: „איך בין דער שליח פון דעם בעשאַפער פון דער וועלט, אַנטפלעק דינגע וועגן פאַר מיינע קינדער, זיי זאָלן קאַנען דורך ציען דורך דיר."

איז משה אַוועק באַלד צו דעם ים. ער האָט איבער געגיבן אים דעם אַלמעכ-טיקנס ווערטער. אַבער דער ים האָט געענטפערט אים: „איך וועל נישט טון דאָס וואָס דו הייסט מיר, ווייל דו ביזט געוואָרן געכאַרן פון אַ פרוי. און נישט נאָר פאַר דעם אַליין, נאָר אויך דער פאַר וואָס איך בין עלטער פון דיר מיט דריי טעג. וואָרן איך בין געוואָרן בע-

גאנגען האלטן מלחמה מיט דעם פלשתים ריז גלית.

נאך דעם ווי דאס בית המקדש איז געווארן חרוב איז דער הימלישער שמעקן געווארן בעהאלטן. און ווען דער מלך המשיח וועט קומען, וועט ער טראגן דעם דאזיקן שמעקן. (1).

אגב, אויך אהרן הכהן האט געהאט א שמעקן. לויט איין מיינונג איז עס געווען יהודה'ס שמעקן. לויט אן אנ- דער מיינונג איז עס געווען משה'ס שמעקן. אנדערע האלטן אז משה האט צעשניטן א באליק אויף צוועלף טיילן, און ער האט געהייסן די שבטים נעמען, יעדער איינער זיין שמעקן. אויף א הימ- לישן באפעהל, האט דער שם המפורש, דעם אייבערשטן נאמען וועלאכן מע טאר נישט ארויס רעדן, זיך באווייזן אויף אהרן'ס שמעקן. ער האט צעבליט זיך, סע זיינען געוואקסן מאנדלען אויף אים, און די אידן זיינען געגליכן צו מאנדלען.

און אט דער דאזיקער שמעקן האט געפינען זיך שפעטער ביי יעדער מלך, ביז דאס בית המקדש איז געווארן חרוב, און ער איז געווארן בעהאלטן. און דער מלך המשיח וועט האבן דעם דאזיקן שמעקן, ווי עס שמעהט אין פסוק: „מטה עזך ישלח ה' מציון“, דעם שמעקן פון

דיין מעכטיקן וועט דער אלמעכטיקער אויס שמרעקן פון ציון, (2).

והשמיר, א לאנג ווערימל, (ח). א קליין שרין'ל, א קריכנדיק בעשאפעניש. אז מע האט געלייגט עס ארויף אויף גרויסע שטיינער, האט עס צעשפאלטן זיי קריכנ- דיק אויף זיי, (ט).

ווען שלמה המלך האט געבויעט דאס בית המקדש האט מען גענוצט קיינע העק, האמערס, און קיין אנדער אייזן געצייג, (י). האט בניהו בן יהוידע גע- בראכט דאס ווערימל, וואס האט גע- שפאלטן די שטיינער, (א).

מע האט געשפאלטן מיט דעם אויך די שטיינער פון דעם אפוד און חושן וועלאכע דער כהן גדול האט גע- טראגן, (ב).

הכתב, קריאת שם האותיות, (ג) די אויס קריצונג פון די אותיות, די צורה פון די אותיות, וועלאכע זיינען געווען אויס גראוירט אויף די לוחות וועלאכע משה האט געבראכט אראפ פון דעם בארג צו גיבן זיי די אידן, (ד); דער גוף פון די אותיות, (ה).

די תורה וועלאכע איז געווען געשריבן פאר השם יתברך זינט ששת ימי ברא- שית מיט שווארץ פייער אויף ווייס פייער, (ו).

דאָרט : ברטנורה און תפארת ישראל, סיב"י.
 (ב) זעט די פאָרגעהענדיגע קוועלעס.
 (ג) רש"י ז"ל האָט געהערט אַזאָ טייטש. זעט פסחים נד, א אונטער דעם וואָרט כתב.
 (ד) זעט רש"י פסחים נד, א, אונטער דעם וואָרט המכתב; ברטנורה, תפארת ישראל און סיב"י פרקי אבות, פרק ה, משנה ו.
 (ה) רש"י אויף פרקי אבות פרק ה, משנה ו, אונטער דעם וואָרט והכתב.
 (ו) רבינו יונה אויף אבות פרק ה, משנה ו.

(1) פון מדרשים.
 זעט מיינע ביכער: „משה רבינו'ס לעבן און שאַפונג“; „מאָזעס אים ליכטע דער אגדה“ [אין דייטש], זייטן 77—75.
 (2) זעט: במדבר יז, כג; תהלים קי, ב; במ"ר ענדע פרשה יח; י"ש שמות קסח און תתסט.
 (ח) רבינו יונה אבות פרק ה, משנה ו.
 (ט) רמב"מ אבות פרק ה, משנה ו.
 (י) מלכים א', ה, ז.
 (א) רש"י אבות פרק ה, משנה ו, זעט

אהרן ראָזמאַרין'ס תנ"כ־ענציקלאָפּעדיע

די צורה פון די אותיות אויף די
לוחות, י;

די שריפט פון די לוחות וועלאַכע מע
האַט געקאַנט לייענען פון אַלע פּיר
זייטן, א).

המכתב, די אויס קריצונג, די צורה
פון די אותיות, ז);

די אויס קריץ פען, גריפליע, מיט
וועלאַכער ער האָט געקריצט די
אותיות אויף די לוחות, ח);
די שריפט אויף די לוחות, ט);

י) רבינו יונה פרקי אבות, פרק ה, משנה ו.
א) ברטנורה, סיב"י אויף פרקי אבות פרק ה, משנה ו. זעט תפארת ישראל אויף משניות, אויסגאַבע אום.

ז) רש"י האָט געהערט אַזאַ טייטש, פסחים נד, א אונטער דעם וואָרט המכתב.
ח) רש"י אבות פרק ה, משנה ו; פסחים נד, א אונטער דעם וואָרט המכתב.
ט) רמב"מ, פרקי אבות פרק ה, משנה ו.

